

POIKKEUSAJAN KAUPUNKIELÄMÄKERTA

HISTORIALLISTIA TUTKIMUKSIA HELSINGIN YLIOPISTOSTA XXIX

POIKKEUSAJAN KAUPUNKIELÄMÄKERTA

Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918

Samu Nyström

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi Arppeanumin auditoriossa
perjantaina 11. lokakuuta 2013 klo 10.

© Samu Nyström 2013

ISBN 978-952-10-9193-3 (nid.)

ISBN 978-952-10-9194-0 (PDF)

ISSN 0357-9549

Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XXIX

Historiska studier från Helsingfors universitetet XXIX

Historical Studies from the University of Helsinki XXIX

Taitto: Anne Kaikkonen, Timangi

Paino: Unigrafia

Helsinki 2013

SISÄLLYS

ESIPUHE	8
ABSTRACT	11

1. JOHDANTO.....	12
Joulupäivän ihme Helsingissä.....	12
Helsinki ja helsinkiläiset poikkeusaikana 1914–1918	13
Tutkimuskohteena poikkeusajan kaupunkiyhteisö	13
Aiempi tutkimus	17
Tutkimuksen lähteet	22
Helsinki – nuori moderni pääkaupunki.....	25
Kasvava suurkaupunki.....	25
Moderni kaupunki ja kaupunkielämä	27
Pääkaupungin tilat ja merkitykset.....	34

2. MAAILMANSODAN VUODET MAALISKUUN VALLANKUMOUKSEEN 1917 – PELKOJA, RAHAA JA PULAA	39
Sota ja suuriruhtinaskunnan pääkaupungin turvallisuus	39
”Kriget har brutit ut!”	39
Huhujen kuuma kesä	41
Paniikki	43
Pääkaupunki sotatilassa	47
Miehet, sotilaat ja maailmansota.....	52
Maailmansodan arki ja kaupunkilaisten turvallisuus.....	57
Ensimmäisien sotavuosien pelot, huhut ja todellisuus.....	61
Sotatalouden kultaiset vuodet – epävarmuutta, mahdollisuuksia ja arjen yllätyksiä	64
Talouden väkivaltainen pysähdys syksyllä 1914.....	64
Sotatalouden kultakuumeen vuodet.....	69
Palkkakuoppia, ruplaruttoa ja hopeakuumetta.....	74
Veroäyryjä, gulashiparooneja ja jalokiviä	80
Pulaa ja jonotusta – elinolosuhteet ensimmäisinä sotavuosina.....	84
Ylitarjonnasta asuntopulaan – maakellarit ja ullakot asuinkäyttöön	84
Kylmä ja pimeä kaupunki – energiapula ja kriisiajan tärkein kysymys	90
Kahvin korvikkeeksi ruskeaa vesijohtovettä	98
Elintarvikehuollon kenraaliharjoitukset kesällä 1914.....	100
Silakat saapuvat junalla ja taistelu jokapäiväisestä leivästä alkaa.....	102
Kuluttajien ja tuottajien ensimmäinen yhteenotto – voisota	106
Valtio ja kaupunki elintarvikehuollon takuumiehiksi?	109
Päivän pulat ja jonot – jonottamisen kulttuurihistoriaa ja selviytymiskeinoja.....	117

3. PÄÄKAUPUNKI JA

VALLANKUMOUKSELLINEN AIKA	124
Padot murtuvat – maaliskuun vallankumous 1917.....	124
Venäläinen vallankumous Helsingissä.....	124
Vallankumous ja valta.....	129
Vallankumous ja leipä.....	131
Vallankumous ja järjestysvalta	133
Vallaton kevät ja kesä 1917	135
Politisoituva (pää)kaupunkitila vallankumousajan sosiaalisena mediana.....	135
Taistelu turvallisuuskoneistosta ja -koneistossa.....	141
Valta ja vallattomuus yhteisöissä.....	145
Järjestys- ja painostusvoimaa kaupunkilaistyöväestölle	149
Sotatalouden kultaiset vuodet vaihtuvat epävarmuuden ajaksi	151
Ahtautta ja kallista energiaa	154
Valtio ja kaupunki ”nälkää organisoimaan”	157
Pelon pääkaupunki ja vastakkainasettelun syksy 1917	161
”Kyllä tämä on kiehuva pata tämä kylä”	161
Aseistautuva kaupunkiyhteisö ja järjestyskysymyksen toinen erä	168
Itärintaman taistelut ja Zeppeliinit lähestyvät?	172
Helsinki ja helsinkiläiset taloudellisen kuilun reunalla	174
Syksyn 1917 sadonkorjuu ei pelasta.....	180
Jonoja, ryssänlimppuja ja omatoimisuutta.....	182
Pelko nälästä ja taistelu leivästä	185
Pelon ja vihan pääkaupunki	192
Kasautuvien ongelmien, valtataistelun ja väkivallan talvi 1917–1918.....	194
Marraskuun yleislakko – vastakkainasettelusta väkivaltaisuuksiin.....	194
Talous pysähtyy – tuleeko Helsingistä kaupungin ainoa työnantaja?	199
Elintarveviranomaiset ja kiihtyvä vastakkainasettelu	203
Voiko ongelmien solmun aukaista miekalla?	208
Sisällissodan väkivallan viikot.....	215
Suomalainen vallankumous Helsingissä.....	215
Amatöörien sota.....	218
Punainen kaupunginhallinto ja kaupungin turvallisuusviranomaiset	219
Helsingin punakaarti vallankumouksen päävoimana	223
Porvarillisen Helsingin passiivinen vastarinta ja maanalainen valkoinen kaarti	228
Sisällissodan rintamalinjat yhteisöjen sisällä	231
Voiko pysähtyneen talouden saada liikkeelle väkivalloin?	234
Taistelu rahasta	238
Vallankumous ja työväestön unelma vertaisuudesta	240
Kaupungin elintarvikehuolto väkivallan viikkoina	242

”Sen opin silloin, että ihminen syö vaikka pieniä kiviä, kun oikein nälkä tulee ja on”	246
Turvattomuus punaisessa pääkaupungissa.....	249
”Kaupunki ilmaan? Helsinki helvettiin? Näinkö sitä vain mennään?” – Taistelu Helsingistä.....	256
4. MAAILMANSODAN VIIMEISET KUUKAUDET	266
Kevät 1918 aseiden vaiettua.....	266
Taistelun jälkeen	266
Saksalaisten ja valkoisten kaupunki	272
Töiden aloitus ja paluu arkeen	277
Nokkosten ja turvattomien lasten kevät 1918	281
Kuoleman kesä ja maailmansodan viimeiset kuukaudet	287
Maailmansodan kaiut Suomen pääkaupungissa.....	287
Voiko puoli kaupunkia valvoa toista puolikasta – vuoden 1918 sisäinen turvattomuus.....	290
Vae victis! – pääkaupunki ja kesän 1918 vankileirikatastrofi	292
Espanjantauti – vastustamaton tappaja saapuu Helsinkiin	297
Reaalitalous kuopassa – spekulatiot pilvissä	301
Työyhteisöt, palkat ja jatkuva sota-aika	305
Säännöstelykoneisto iskussa – varastot tyhjinä.....	307
”Kuin Jukolan veljekset hiidenkivellä” – Selluleipää, pahvikynttilöitä ja loputon nälkä 1918	312
5. EPILOGI: MAAILMANSODAN JÄLKEEN	316
”Näin monta naista, mustat harsot silmillään” – Ympärillä suuri sekasorto, sisällä hajaannus	316
Kitukasvuinen talouselämä.....	319
Krooninen asuntopula – kellari- ja ullakkoasunnot pysyviksi ratkaisuiksi?	321
Leipä vaalenee, mutta hitaasti	324
Kaupunkiyhteisö yhdessä, mutta jakautuneena	327
Opittiinko kaupunkiväestön kriisistä mitään? Joitakin piirteitä toisen maailmansodan vuosilta	330
6. JOHTOPÄÄTÖKSET:	
KAUPUNKIYHTEISÖ POIKKEUSAIKANA	333
Maailmansota, vallankumoukset, Eurooppa ja Helsinki	333
Helsinkiläiset yksin ja yhdessä poikkeusajan ongelmien edessä.....	344
LÄHDELUETTELO	349

Esipuhe

Yleisissä kuvauksissa tutkijat, etenkin historian­tutkijat, kuvataan tutkijankam­miossaan pölyttyviksi erakoiksi, jotka ovat yhteydessä muuhun elämään ja ih­misiin vain kirjojen ja kansioiden kautta. Onneksi tämä kuva on pääosin väärä. Tämäkään väitöskirja ei olisi tällaisenaan valmistunut ilman monien hyvien ih­misten apua. On siis kiitoksien aika. Kiitettäviä on paljon enemmän kuin mitä yh­teen esipuheeseen voi sisällyttää, joten aluksi haluan kiittää kaikkia väitöskirjani valmistumiseen tavalla tai toisella osallistuneita.

Suurimmat kiitokset kuuluvat luonnollisesti väitöskirjani ohjaajille, professo­reille Juha Siltala ja Laura Kolbe. Molemmilta olen saanut paitsi suoraan väitös­kirjan tekemiseen liittyvää ohjausta, myös monipuolista kollegiaalista tukea tutki­janelämän erilaisiin tilanteisiin. Sivistysyliopiston kantavien aatteiden mukaisesti molemmat ohjaajat ovat kannustaneet allekirjoittanutta hakemaan tutkijanoppia monenlaisista tutkimushankkeista sekä osallistumaan aktiivisesti niin tiedeyh­teisön toimintaan kuin tieteen popularisointiinkin. Tarjolla on ollut vapautta ja vastuuta sekä tutkijan ammattiin liittyvien tunteiden jakamista. Erinäisten muiden tutkimushankkeiden seurauksena väitöskirjan valmistumiseen on kulunut nykyi­siin tehokkuustavoitteisiin nähden melkoisesti aikaa, mutta uskoakseni lopputu­los (tai ainakin kirjoittaja) on nyt monin verroin kypsempi kuin mitä se olisi ollut suoremman polun jälkeen.

Haluan kiittää myös väitöskirjani esitarkastajia professori Marjaana Niemeä ja yliopistonlehtori, dosentti Marko Tikkaa paneutuneesta ja tarkasta kommentoin­nista. Saamani palautteen avulla pystyin uskoakseni tarkentamaan tiettyjä keskei­siä kohtia, jotka muuten olisivat jääneet heikommalle pohjalle.

Tutkimustani ovat lukeneet ja kommentoineet eri vaiheessa monet vanhemmat kollegat. Tässä yhteydessä haluaisin erityisesti kiittää professori Matti Klingeä, yliopistonlehtori, dosentti Antti Häkkistä, yliopistonlehtori, ETT Kaija Rautavirtaa ja FT Kati Katajista, jotka kaikki uhrasivat kallista aikaansa työhöni ja antoivat erittäin merkittävää palautetta. On ollut etuoikeus saada keskustella omasta aiheesta heidän kanssaan.

Jatko-opiskelijoilta vaadittavat seminaarit istuin Juha Siltalan ja Markku Kuisman Suomen ja Pohjoismaiden historian seminaarissa sekä Laura Kolben ja Hannes Saarisen (sittemmin Mikko Saikun) Euroopan historian seminaarissa. Näissä mainioissa kahden professorin vetämissä seminaareissa olen saanut paljon tärkeää ja rakentavaa palautetta omasta tekstistäni. Samalla olen saanut tutustua lukuisiin jatko-opiskelijakollegoihin sekä heidän töihinsä. Kiitän molempien seminaarien vetäjiä ja osallistujia mielenkiintoisista ja antoisista istunnoista.

Minulla on myös ollut onni kuulua mitä mainioimpaan tutkijayhteisöön. Haluankin kiittää kaikkia samaan aikaan Topeliassa ja Porthanian tutkijakäytävällä työskennelleitä kollegoita, joiden kanssa olen saanut jakaa niin arkiset keskustelut kuin syvällisemmätkin pohdiskelutuokiot. Kiitettävien joukko on laaja, mutta erityisesti haluan kiittää juttutuokioista ja yhteisistä hetkistä Oona Ilmolahtea, Sari Aaltoa, Ilkka Levää, Henrik Talaa, Matti Hannikaista, Suvi Taljaa, Juho Kotakalliota, Petri Talvitietä, Niklas Jensen-Eriksenia, Maiju Wuokkoa ja Petteri Suomista.

Monivuotinen tutkimustyö ei olisi ollut mahdollista ilman rahoitusta. Tämäkin väitöskirja olisi jäänyt valmistumatta ilman Koneen Säätiön, Suomen Kulttuurirahaston ja Helsingin kaupungin merkittävää rahallista tukea. Suuri kiitos rahoittajilleni!

Väitöskirjani monipuolisesta lähdeaineistosta on kiittäminen monien eri arkistojen henkilökuntien paneutunutta opastusta ja omatoimisuutta. Haluankin kiittää kaikkien käyttämäni arkistojen henkilökuntaa saamastani avusta. Internetin aikakautenakin tutkijan tärkein yhteistyötaho on kokenut arkistovirkailija. Erityisesti on syytä kiittää jälleen Helsingin kaupunginarkiston ammattitaitoista väkeä, jonka avulla löytyy aina myös sellaisia aineistoja, joihin ei muuten törmäisi. Arkistojen lisäksi on syytä kiittää monia yksityishenkilöitä, jotka ovat itse ottaneet minuun yhteyttä ja tarjonneet käyttöni hallussaan olleita aineistoja. Kiitän saamistani yhteyksistä ja aineistoista Arvo Metsistöä, Kristian ja Doris Stockmannia, Mari-Liisa Kalliota, Matti Oksasta sekä lukuisia muita tavalla tai toisella tietojaan lähettäneitä. Tässä yhteydessä on myös syyttää kiittää professori Juhani Piilosta, joka antoi vielä viime hetkellä käyttöni valkoisten rankaisutoimia käsitelvän artikkelinsa käsikirjoituksen, joka tullaan aikanaan julkaisemaan Helsingin sosiaaliset-hankkeen kirjassa.

Tämän kirjan kieliasun on tarkastanut yliopistonlehtori, FT Johanna Vaattovaara, englanninkielisen abstraktin kielen on tarkastanut Helsingin yliopiston kielipalveluiden kielentarkastaja Julie Uusinarkaus ja teoksen taiton on tehnyt monista aiemmista hankkeista tuttu luottograafikkoni Anne Kaikkonen (Timangi). Tätä kolmikkoa on osaltaan kiittäminen käsikirjoituksen muuttamisesta kirjaksi.

Tämän tutkimuksen tutkimussuunnitelma hyväksyttiin yliopistolla samoihin aikoihin kun nyt kolmannella luokalla oleva esikoispoikamme syntyi. Lapsiperhe-elämä on näin kulkenut samaa polkua tutkijaksi kasvamisen kanssa. Vaimoani Saria sekä lapsiamme Joelia ja Juliaa onkin kiittäminen siitä, ettei nuori tutkija ole kokonaan unohtunut maailmansodan Helsingin kaduille ihmettelemään.

Nyt käsillä olevaa tutkimusta varten olen saanut istua viikosta ja kuukaudesta toiseen 1900-luvun alun helsinkiläisten seurassa. Päivän lehdet, erilaiset muistelmät ja päiväkirjat ovat päästäneet tutkijan niin lähelle edellisten polvien helsinkiläistä kuin historiatieteen metodein on mahdollista. Kokemus on ollut äärimmäisen mielenkiintoinen ja toivon, että olen onnistunut siirtämään sen myös tämän tutkimuksen lukijoille. Esipuhe on näin hyvä lopettaa samoin sanoin, kuin kirjailija ja teatterinjohtaja Toivo Tarvas lopettaa 1910-luvun helsinkiläisiä kuvaavan novellikokoelmansa *Helsinkiläisiä. Piirroksia pääkaupungin elämästä* (1919) esipuheen:

Arvoisat Helsinkiläiset! Olen tuntenut teidät ja olen teille kiitollinen niistä hetkistä, joita olen seurassanne viettänyt.
Minä olen tuntenut teidät.
Te olette eläneet.

Helsingissä elokuussa 2013,
99 vuotta maailmansodan syttymisen jälkeen,
Samu Nyström

Abstract

THE WARTIME BIOGRAPHY OF HELSINKI 1914–1918

The dissertation studies the crises in urban life in Helsinki during the First World War. The study examines how and why the war challenged everyday life and the survival strategies of the city and its citizens. The theoretical bases of this study are Amartya Sen's theory on the standard of living and Juha Siltala's writings about the aspiration to equality during times of crises. The impacts of World War I are examined in a wider European urban context.

In this study I demonstrate how the fate of the urban community of Helsinki was in many ways similar to most other European urban communities during World War I. The basic structures of urban life were threatened and people had to cope with food and energy shortages, housing problems, increasing costs of living and security problems. In Finland, Russia and Germany the governments and city administrations could not fulfill the demands created by the equal share of sacrifice in the big cities. Black markets and profiteers became necessary parts of everyday life.

The February Revolution of 1917 threw the entire Russian Empire into a period of struggle for power. The streets of the cities of the Empire were full of angry city-dwellers who were tired of worsening standards of living and an unequal share of sacrifice. As a capital city, the streets of Helsinki were not only places of local unrest but also locations for the national struggle for power. The Finnish revolution started in Helsinki at the beginning of 1918, and Helsinki was the capital and heart of the revolution for two and a half months. Urban unrest, streetfights and terror were not limited to the Russian Empire. Similar processes were launched in Germany and other Eastern European countries in the following years.

During the time of crises the city of Helsinki and its city-dwellers had to develop their own survival strategies. The city had to organize many kinds of support for the hungry, jobless and poor. At the same time the city had no power or even the will to be the only provider for citizens. Everyone had to learn how to fulfill the needs of everyday life during wartime. People started to establish many kinds of social networks and individual organizations to cope with the worsening problems. No one could survive alone in the big city during the times of crises.

1. JOHDANTO

JOULUPÄIVÄN IHME HELSINGISSÄ

Vuoden 1918 joulupäivä oli kääntymässä iltaan. Kaivopuistossa ja Tähtitorninmäellä kävelevien helsinkiläisten katseet viipyivät kaupunkiin tuovalla meriväylällä. Sukupolvien ajan kaupunkilaiset olivat tottuneet etsimään katseellaan mereltä saapuvia laivoja. Kaupungin perustamisesta lähtien meri oli ollut sen elämän päävaltimo. Meren ollessa jäistä vapaana kulkivat sitä pitkin ihmiset sekä kaupungin tarvitsemat ja tuottamat tarvikkeet. Nyt maailmansota oli muuttanut kaiken. Yhteydet länteen olivat katkenneet syksyllä 1914. Yhteydet itään olivat ensin heikentyneet ja lopulta katkenneet. Suomesta oli tullut kelirikon eristämä saari, Helsingistä saaren eteläinen niemi.

Huomenna hän tulee. Neljän vuoden aikana helsinkiläiset olivat usein kokoontuneet Kaivopuiston kallioille tähystämään merelle. Kaupungilla oli liikkunut tietoja, joiden mukaan muutos olisi lähellä. Milloin oli nähty kaukaisuudessa laivoja, milloin kuultu taistelujen ääniä Viaporin linnoituksen edustalta. Odotus päättyisi. Tulijoiden mukana ratkeaisivat arjen ongelmat ja valtion kohtalo – tai heidän mukanaan saapuisi kaupungin ja sen asukkaiden tuho. Odotettiin saksalaisia. Odotettiin yhteyksiä muuhun maailmaan. Odotettiin elintarvikkeita. Odotettiin ratkaisua arjen pieniin vaikeuksiin sekä suuriin kansallisiin kysymyksiin. Kerta toisensa jälkeen kaupunkilaiset joutuivat palaamaan kallioilta märkinä ja viluisaan ilman varmoja havaintoja odotetusta muutoksesta – meri pysyi tyhjänä.¹

Joulupäivän 1918 lumisateessa kävelevät helsinkiläiset odottivat jälleen. Kaivopuiston kallioilla ja Tähtitorninmäellä oli sotavuosina osoitettu mieltä, haudattu vallankumoussankareita, harjoitettu omankäden oikeutta, harjoiteltu sotimista ja sodittu. Laivoja oli lopulta lähtenyt ja saapunut – ja taas lähtenyt. Venäläiset olivat poissa. Viime viikolla lähtivät saksalaiset. Paljon oli tapahtunut, mutta eristys oli jatkunut. Helpotusta kaupunkilaisten elämään ei ollut tullut. Yhteyksiä muuhun maailmaan ei vielä kukaan ollut, vaikka maailmansota oli päättynyt jo kuukautta aiemmin. Nyt tilanne olisi kuitenkin muuttumassa, jos saaristoväylä vain pysyisi jäistä vapaana. Lehtitietojen mukaan ensimmäinen elintarvikkeita kuljettava laiva olisi saapumassa Ruotsista lähipäivinä, tai ehkä jo tänään.² Helsingin elintarveviranomaiset olivat jouluna jakaneet lähes kaikki viimeisetkin elintarvikevarastot ja nyt odotettiin ihmettä. Ilta pimeni. Sääennusteiden mukaan huomenna nousisi lumimyrsky koko Suomenlahdelle.

Tällä kertaa odotus palkittiin. Illalla satamaan saapui höyrylaiva *Dolly*, mukanaan 280 000 kiloa vehnä jauhoja. Heti seuraavana aamuna viranomaiset aloitti-

1 Esimerkiksi maailmansodan syttyminen sai kaupunkilaiset Kaivopuistoon ja Tähtitorninmäelle: HS 2.8.1914, HS 4.8.1914, HS 5.8.1914 ja US 8.8.1914. Paikalle palataan monesti tämän tutkimuksen seuraavissa luvuissa

2 HS 13.12.1918; HS 16.12.1918; HS 24.12.1918

vat jauhojen jakamisen leipureille. Näin kolmantena joulupäivänä 1918 kaupunkilaiset saivat ensimmäistä kertaa pitkään aikaan ”puhdasta vaaleaa vehnäleipää”.³ Eurooppa oli vielä maailmansodan jälkeisessä kaaoksessa, lähialueilla riehuivat sisällissodat, oma maa oli sotatilassa ja kansakunta hitaasti arpeutuvilla haavoilla. Yhteydet länteen olivat nyt kuitenkin auenneet ja lisää elintarvikelaivoja oli jo matkalla maahan. Pitkän eristyksen aika oli päättymässä. Suomi ei enää ollut kelirikon saartama saari. *Helsingin Sanomissa* nimimerkki Tolari kirjoitti kolme päivää *Dollyn* saapumisen jälkeen aiemmilta nälkävuosilta tutuin sanoin: ”Leipä valkenee. Olkoon se hyvä enne, joka merkitsee, että kaikki muukin nyt rupeaa valkenemaan.”⁴

Helsingin ja helsinkiläisten matka vuoden 1914 helteisestä kesästä joulupäivän lumipyryyn 1918 oli ollut pitkä sekä täynnä vaikeuksia ja yllätyksiä. Tuo matka on tämän tutkimuksen kohde.

HELSINKI JA HELSINKILÄISET POIKKEUSAIKANA 1914–1918

Tutkimuskohteena poikkeusajan kaupunkiyhteisö

Tämän tutkimuksen aiheena on Helsingin ja helsinkiläisten elämä maailmansodan vuosina 1914 – 1918. Tarkasteltavana on nuori moderni kaupunkiyhteisö suurten historiallisten tapahtumien aikana. Tutkimukseni pääkysymys on ensinnäkin, miten ja miksi kriisiaika vaikutti Helsingin ja helsinkiläisten elämään. Ja toiseksi, miten ongelmista pyrittiin selviämään ja miksi aikalaiset tekivät ongelmatilanteissa sellaisia ratkaisuja kuin tekivät. Näihin kysymyksiin vastaamiseksi selvittellään tutkimuksessa aikalaisten kriisikokemusta eli heidän toimintaansa ohjanneita tietoja, odotuksia, tunteita ja tavoitteita. Kaupungin elämää seurataan kaupungin hallinnon sekä erilaisten yhteisöjen, perheiden ja yksilöiden kautta. Tutkimuskentäksi on rajattu kaupunki hallinnollisena, yhteisöllisenä ja kulttuurisena kokonaisuutena.

Helsingin tapahtumia arvioidaan osana Venäjän keisarikunnan ja Euroopan urbaanien alueiden kriisiä. Kyse ei ole varsinaisesta systemaattisesta vertailevasta tutkimuksesta, vaan enemmänkin laajemmasta kontekstualisoinnista. Vertailun avulla tarkastellaan, missä määrin Helsingin tapahtumat ja helsinkiläisten käyttämät selviytymismallit olivat ainutlaatuisia, missä määrin aikaan sidottuja yleiseurooppalaisia urbaaneja tapahtumia ja missä määrin kenties universaaleja kriisiaikojen kaupunkielämään liittyviä piirteitä. Tutkimusaika alkaa maailmansodan syttymisestä ja päättyy sodan päättymisen myötä vuoden 1918 lopulle.

Tutkimuksen kohteina ovat Helsinki ja sen asukkaiden kaupunkiyhteisö. Helsingillä tarkoitetaan tässä sekä kunnallishallinnollista organisaatiota että kaupunkia elävänä urbaanina kokonaisuutena, joka muodostuu asukkaiden, rakennuksien, kulttuurien, tilojen ja traditioiden yhdistyessä. Kaupungin kunnallishallinnon

3 US 28.12.1918; HS 28.12.1918; KHKET, 48

4 HS 28.12.1918 Kirje Helsingistä, Tolari

osalta seurataan, miten kaupungin päättäjät ja virkamiehet reagoivat kriisiaikaan sekä minkälaisia ratkaisuja ja toimenpiteitä kunnallishallinnossa tehtiin.

Kaupunkiyhteisöllä tarkoitetaan kaupungissa asuneiden ihmisten ja näiden muodostamien pienempien yhteisöjen kokonaisuutta. Pienempien yhteisöjen tasolla seurataan erityisesti kaupungin suurimpien teollisuustyönantajien joukkoon kuuluneiden kahden Valtionrautateiden konepajan tapahtumia ja elämää. Lisäksi ajoittain tutustutaan myös monien muiden yhteisöjen, kuten Helsingin palolaitoksen, tapahtumiin. Matkan varrella mukaan tulee lukuisia sukuja, perheitä ja yksityishenkilöitä kaikista sosiaali- ja ikäluokista. Jotkut ovat mukana pidempään, jotkut vain jonkun tietyn tilanteen tai tapahtuman ajan. Kunnallishallinnon, yhteisöjen, yksilöiden erilaisten verkostojen toiminnan sekä yleisen keskustelun ja tunnemaiseman kuvaamisen avulla luodaan ”kokonaiskuvaus” kaupungista ja kaupunkiyhteisöstä kriisiaikana – tutkimus on näin poikkeusajan kaupunkielämäkerta.

Modernin kaupunkielämän kriisiä käsitellään kolmen laajan tutkimuskokonaisuuden avulla. Kirjan kaikissa tutkimuslukuissa tutkimuskysymyksiä lähestytään turvallisuuden, talouden ja elämisen perustarpeiden täyttymisen kautta. Ensimmäinen kokonaisuus, turvallisuus, on tiiviisti asuvan urbaanin yhteisön elämän perusvaatimuksia. Turvallisuuden osalta seurataan, minkälaisia uhkakuvia ja turvallisuusongelmia kriisiaika nosti esille – ja miten näihin reagoitiin. Sisällöllisesti turvallisuuden käsittely on jaettu kahteen osa-alueeseen, ulkoiseen ja sisäiseen turvallisuuteen. Ulkoisella turvallisuudella tarkoitetaan kaupunkiyhteisön turvallisuutta suhteessa ulkopuolisiin uhkiin, kuten sotiin. Sisäisellä turvallisuudella tarkoitetaan yksilöiden turvallisuutta suhteessa yhteisön sisäلتä nousseisiin uhkiin. Sisäiseen turvallisuuteen liittyen tarkastellaan myös kaupunkilaisten keskinäistä luottamusta sekä oikeus- ja järjestyksenpitokoneiston toimivuutta. Lähtökohtana on, että kaupungissa eläminen vaatii yleisesti tunnustetut toimintamallit ja koneiston niiden toteutumisen valvontaan.

Toisena kokonaisuutena tarkastellaan kaupungin talouselämää eli taloudessa tapahtuneita muutoksia ja kaupunkilaisten toimeentuloa. 1900-luvun alun Helsingissä kaupunkilaiset elivät markkinataloudessa, jolloin elämä vaati rahallisia tuloja. Yleinen talouden kehitys vaikutti suoraan kaupunkilaisten toimeentuloon sekä elinmahdollisuuksiin. Kaupunkilaisista oli tullut aiempaa enemmän kuluttajia, joiden elämää ja kulutustottumuksia ohjasivat vahvasti myös monet kaupunkikulttuuriin liittyvät tekijät – helsinkiläiset eivät eläneet ainoastaan leivästä.

Kolmas kokonaisuus käsittelee kaupunkilaisten elämän perustarpeiden toteutumista. Elääkseen ihminen tarvitsee ravintoa ja juotavaa – ja pohjoisessa pääkaupungissa myös asunnon, lämpöä ja valoa. Modernissa kaupunkielämässä asukkaat ovat lähes täysin riippuvaisia elintarvike- ja energiahuollon infrastruktuurien toiminnasta. Näin kolmen, osittain päällekkäisen ja toisiinsa sitoutuvan, tutkimuskohteen avulla tuotetaan kokonaiskuva siitä, miten elämä ja arjen realiteetit Helsingissä muuttuivat sekä siitä, miten nämä muutokset koettiin ja miten niihin reagoitiin.

Tutkimuksessa tarkastellaan aikalaisten selviytymisstrategioita ja -keinoja sekä sitä, minkälaisin tiedoin ja minkälaisen tulevaisuuden arvioiden mukaan ongelmia pyrittiin ratkomaan. Monipuolisen lähdeaineiston avulla hahmotellaan aikalaisten käytössä olleita tietoja, tulevaisuuden odotuksia ja tavoitteita suhteessa heidän käytettävissään olleisiin ratkaisumalleihin – tämä on se kokonaiskuva, se kriisikokemus, jonka perusteella aikalaiset ovat toimineet. Aikalaisten ajassa kiinni ollutta tietotodellisuutta arvioidaan samalla tämän päivän tutkijan käytettävissä olevien tutkimuksien antaman yleiskuvan kautta.⁵ Temaattisten lukujen kronologisella etenemisellä tuodaan esiin, miten aikalaisten kriisikokemus syntyi ja kehittyi kriisiajan yleishistorian rinnalla. Kriisivuosien tapahtumien etenemistahti on huomioitu tutkimuksen rakenteessa, jossa kronologinen esitystapa tihtyy tapahtumatahdin nopeutuessa.

Kun tutkimuskohteina ovat suuri ja monimuotoinen kaupunki, sen erilaiset yhteisöt ja yksilöt sekä kriisiajan selviytymisstrategiat, on tärkeää huomioida koetun todellisuuden ja siihen liittyvien käsityksien monet ulottuvuudet. Se, että jokaisella yksilöllä ja yhteisöllä on osittain toisistaan poikkeava käsitys vallitsevasta todellisuudesta (nykytilasta), on jo pitkään ollut historiatieteessä yleisesti tunnistettu lähtökohta. Todellisuuden monimuotoisuus nousi keskeiseksi lähtökohdaksi 1900-luvun viimeisen puoliskon aikana niin historiatieteen sisältä kuin monien muiden yhteiskuntatieteiden kautta. Niin sanottujen uusien historioiden esiin nostamien uusien tutkimuskysymyksien, -kohteiden ja -aineistojen kautta historian tutkijoille aukesi kokonaan uudenlaisia näkemyksiä ihmisten tavasta jäsentää maailmaa ja omaa suhdettaan siihen. Samalla kielellinen käänne ja post-modernit yhteiskuntateoriat nostivat esiin kysymyksiä siitä, kuinka lähelle menneisyyden ihmisten kokemaa todellisuutta historiatieteessä voidaan ylipäättään päästä ja kuinka pitkälle siitä rakennetun rekonstruktion voidaan sanoa edustaneen aikalaisten yleistä käsitystä vallinneesta todellisuudesta.⁶

Tämän tutkimuksen tavoitteena on nostaa esiin kaupungin eri ihmisryhmien käsitykset omasta ajastaan – sen koetun todellisuuden ja kriisikokemuksesta nousevan tulevaisuusarvion, jonka pohjalta toimintamalleja ja -keinoja valittiin. Periaatteessa lähtökohdat kuulostavat peliteoreettisilta: eri yksilöiden ja ryhmien selviytymisstrategiat ja -keinot erilaisissa ongelmatilanteissa. Ongelmana kuitenkin on juuri todellisuuden ja tavoitteiden monimuotoisuus. Tutkimusajan ihmisten ratkaisuihin vaikuttaneet motiivit ovat voineet olla mitä moninaisimpia, eikä niitä välttämättä pysty enää tavoittamaan. Pyrittiinkö esimerkiksi jollain tietyllä ratkaisulla edistämään omaa tai yhteisön selviytymistä, jonkun ryhmän taloudellisia etuja, vallankumousta, itsenäisyyttä tai jotain muita tavoitteita? Motivoiko yksilöiden ja ryhmien toimintaa ideologia, uskonto, arkiset valinnat, turvallisuushakuisuus tai kunnianhimo – vai kaikki nämä yhdessä? Mikä oli hetkessä ja ajassa

5 Rekonstruktiosta ks. Kalela 2000, 54–55

6 Ns. uusien historioiden lähtökohdista ja vaikutuksesta historiatielelle ks. esim. Ginzburg 1996, 114; Peltonen 1999, 17, 134–135; Kalela 2000, 18–20, 106–109 ja 240–247. Todellisuuden moninaisuudesta ks. esim. Berger – Luckman 1995, 41–44, 73–81 ja 85–93

vaikuttanut tunnetila – rakkaus, viha, halu vai kenties pelko? Mikä asema on tulkinnassa annettava sattumalle? Tämänkaltaisiin kysymyksiin on historiatieteessä lopulta kovin vaikeaa vastata, etenkin kun kriisiaikana todellisten motiivien – jos ne ylipäättään tiedostettiin – julkinen ilmaisu ei välttämättä ollut mahdollista tai järkevää. Yhden yksittäisen yksilön tekemän päätöksen taustalla olevien vaikuttamien vaihtoehdot ovat lukemattomat, ja tämän takia myös siitä omana aikana ja myöhemmin tehdyt tulkinnot ovat moninaiset. Kaiken kaikkiaan on selvää, ettei menneisyyden kaupunkiyhteisön moninaisuus taivu sellaisenaan matemaattisiin malleihin tai suppeasti esitettävissä oleviin loogisiin selitysmalleihin. Tämän takia tässä tutkimuksessa käytetään monimuotoisuuden hahmottamisessa apuna mahdollisimman moniulotteista narratiivista lähestymistapaa. Ääneen pääsevät niin kaupungin viranomaiset ja päättäjät kuin eri sosiaaliluokkien edustajat. Ajatuksena on, että narratiivinen tutkimusote yhdessä aikalaisten kirjoitusten ja muistelmien kanssa antaa sekä tutkijalle että lukijalle kokemusperäisen, myötäelämisen mahdollistavan tuntuman tutkimuskohteeseen. Valitun moniäänisyyden huomioivan lähestymistavan seurauksena tutkimus on väitöskirjaksi sivumäärältään poikkeuksellisen laaja, mutta tällä lähestymistavalla on mahdollista saada tutkimustuloksia, jotka tavoittavat jotain uutta ja keskeistä menneisyyden ihmisten elämästä kriisiajan kaupungissa. Näin saavutetaan myös yksi historiantutkimuksen keskeisimmistä tavoitteista, menneisyyden ihmisten toiminnan arvioiminen ja ymmärtäminen heidän oman aikansa kontekstissa.⁷

Tutkimuksen keskeisinä teoreettisina tulkinta-aparaatteina toimivat kaksi aiemmissa kriisitutkimuksissa muodostettua vertaisuuteen ja oikeudenmukaisuuden tunteeseen liittyvää mallia. Nobel-palkittu taloustieteilijä Amartya Sen nosti 1980-luvulla elintarvikekriisejä käsittelevissä tutkimuksissaan esiin, ettei pelkkä energian saannin (kalorien) tai varallisuuden laskeminen riitä nälkäkriisin kärsineen yhteisön toiminnan analysoimiseen. Toimintaa selittäviä malleja on haettava elämän laatuun [standards of living] liittyvistä tekijöistä. Senin mukaan yhteisön yhtenäisyyden kannalta oleellista on, miten elintarvikkeiden jakautuminen on vallitsevassa talous- ja hallintojärjestelmässä sujunut yhteisön yksittäisten jäsenten tai jäsenryhmien näkökulmasta. Keskeistä ovat yhteisön jäsenten kokemukset käytettyjen strategioiden moraalista oikeutuksesta ja yksilöiden vaikutusmahdollisuuksista käytettyihin ratkaisuihin – eli kokivatko yhteisön jäsenet tulleen kohdelluiksi tasapuolisesti ongelmia ratkaistaessa ja pystyivätkö he itse vaikuttamaan elintasonsa muuttumiseen kriisiaikana.⁸ Senin esiin nostamaa elämän laatua tutkivaa mallia on sittemmin hyödynnetty ja laajennettu niin kansainvälisissä kuin kotimaisissakin kriisitutkimuksissa. Senin mallin vahvuutena on yhteisöjen kokemuksen ja todellisuuskäsityksien laajempi ymmärtäminen ja hahmottami-

7 Tavallaan tässä hyödynnetään Jorma Kalelan esiin nostamaa mallia, jossa mennyttä aikaa tarkastellaan kuin vierasta kulttuuria sekä ajatuksesta hedelmällisestä tiedosta vs varma tieto sekä Kalelan pohdinnoista narratiivista tutkimuksen työkaluna. Kalela 2000, 88–103, 125–127, 152–155, 217–223, 232–235; Juha Siltala on hyödyntänyt tätä metodia, tosin hieman erilaisista lähtökohdista, monissa tutkimuksissaan. Ks. esim Siltala 2009, 131–221

8 Sen 1981, 1–51; Sen 1985 a ja b; Kanbur 1985

nen, ongelmana puolestaan vaikeasti mitattavat muuttujat.⁹

Juha Siltala on sisällissotatutkimuksessaan hyödyntänyt osittain vastaavasta asetelmasta ponnistavaa psykohistoriallista lähestymistapaa, jossa korostetaan ihmisten pyrkimystä vertaisuuteen vallitsevassa yhteiskuntajärjestelmässä. Jos vallitsevat rakenteelliset olosuhteet menettävät luonnolliseksi tai väistämättömäksi koetun oikeutuksensa, alkavat vertaisuuden kannalta epätasapainossa olevat asiat hiertää vääryyttä mielestään kokeneiden ihmisten mielissä. Vertaisuuden puute politisoituu ja aktivoi ihmisiä toimimaan, kun muutos tulee mahdolliseksi ja mahdollisuuden hyödyntämättä jättäminen vaivaa enemmän kuin muutoksien hakemiseen liittyvien riskien pelko.¹⁰

Viime vuosisadan lopulla kriisiaikojen tutkimuksessa kohteeksi nostettiin yksilöt, yhteisöt ja verkostot aktiivisina toimijoina. Tässä yhteydessä on käyty keskustelua, voidaanko näiden toimijoiden osalta puhua selviytymisstrategioista. Toiminnan on usein katsottu olevan reaktiivista ja lyhytaikaista, jolloin parempana käsitteenä pitäisi käyttää selviytymiskeinoja tai -taktiikkaa.¹¹ Tässä tutkimuksessa näiden käsitteiden käyttöä määrittelee se, onko kyseessä pitkäaikainen ja laajemmin käytetty strategia vai esimerkiksi yksilötasolla tietyssä tilanteessa käytetty ratkaisumalli.

Entä mitä tarkoitetaan tutkimuksen otsikossa mainitulla poikkeusajalla? Tässä tutkimuksessa kyse ei ole mistään viranomaisten määrittelemästä olotilasta, kuten esimerkiksi sotatilasta. Poikkeusajalla tarkoitetaan tilannetta, jossa kaupunkilaisten normaali elämä on tavalla tai toisella muuttunut tavanomaisesta poikkeavaksi. Samalla se sisältää ajatuksen, että ihmiset ovat mieltäneet tilanteen poikkeukselliseksi, tilapäiseksi. Elämä palaisi – tai sen ainakin odotettiin palaavan – normaaliksi poikkeusajan päättyessä, jolloin myös käytetyt selviytymisstrategiat voitiin rakentaa tilapäisiksi.

Aiempi tutkimus

Ensimmäinen maailmansota on ollut kansainvälisesti historiatieteen tutkimuksen kohteena lähes sata vuotta. Niin sanotun uuden sotahistorian esiinmarssin mukaan 1900-luvun loppupuolelta lähtien tutkimuksen kohteiksi ovat nousseet monet sodan sosiaali- ja sukupuolihistoriaan liittyvät näkökulmat. Tämän tutkimuksen kannalta merkittävin hanke on amerikkalaisen Jay Winterin ja ranskalaisen Jean-Louis Robertin vetämä monikansallinen *Capital Cities at War. Paris, London, Berlin 1914–1918* -projekti, joka on julkaissut aiheesta kaksi laajaa artikkelikokoelmaa (1997 ja 2007). Hankkeen ensimmäisessä julkaisussa tarkastellaan Amartya Senin mallia hyödyntäen sotivien maiden pääkaupunkien elämää ja viranomaisten kykyä ratkaista sotavuosien aiheuttamia urbaaneja ongelmia. Toisessa osassa lähes-

9 Ajatusmallia on sovellettu ja laajennettu mm. *Capital Cities at War* -tutkimushankkeen ensimmäisessä osiossa (Winter 1997, 10–12) ja suomalaisessa nälkävuosia tutkineessa hankkeessa (Pitkänen 1991, 42–43). Ks. myös Tilly 1986 sekä Lappalainen 2012, 16 ja yleisesti

10 Siltala 2009, 23

11 Keskustelusta ks. esim. Soikkanen 1991, 12; Parikka 2000, 95

tymistapa on enemmän kulttuuri- ja kaupunkihistoriallinen.¹² Tämä tutkimus on rakenteeltaan ja tutkimuskysymyksiltään hyvin samankaltainen kuin Winterin ja Robertin laaja tutkimushanke, mikä mahdollistaa hankkeen tuloksien monipuolisen käyttämisen ja vertailun suhteessa Helsinkiin.

Kansainvälisen vertailun tukena on lisäksi käytetty useita maailmansodan aikaista kaupunkielämää eri puolilla Eurooppaa näkökulmasta tai toisesta käsitteleviä tutkimuksia. Näiden avulla Helsingin ja helsinkiläisten kohtaloa on mahdollista tarkastella laajassa urbaanissa eurooppalaisessa kontekstissa.¹³ Jay Winterin ja Jean-Louis Robertin metropoleja koskevaa ajattelua laajentaen voidaan todeta, että eurooppalaisilla kaupunkilaisilla oli arkisessa elämässään monia piirteitä, joiden kautta heillä oli enemmän yhteisiä kokemuksia muiden kaupunkien asukkaiden kuin vaikkapa oman maansa maalaisväestön kanssa.¹⁴ Näin Helsingin ja ylipäätään maailmansodan aikaisten kaupunkien keskinäinen vertailu on mielekästä ja tuloksellista, vaikka kaupunkien kokoerot olivatkin huomattavia. Vertailun kannalta kokoeroja ongelmallisempaa on ollut käytettävissä olleiden tutkimuksien moninaiset lähtökohdat – vain harvojen tutkimuskysymykset ja rakenteet tarjoavat mahdollisuuden kaikkien tämän tutkimuksen käsittelemien teemojen suoraan vertailuun.

Suomessa maailmansodan ajan tutkiminen on jäänyt vuosien 1917–1918 jalkoihin. Niin sanotuilla itsenäistymisvuosilla on ollut keskeinen asema kansallisessa kertomuksessa, ja niitä koskevaa tutkimusta on julkaistu kyseisistä vuosista lähtien. Erityisesti sisällissotaa koskevaa tutkimusta on paljon, ja aiheesta julkaitaan edelleen vuosittain uusia tutkimuksia.

Vapaussodan yllä lepää isänmaallisen mielen, itsensävoittamisen ja uhrautuvaisuuden hohde. Olisi enemmän kuin valitettavaa, jos se suuri ja valoisa, joka kirjoitettiin miekal-la, nyt himmennettäisiin kynällä.¹⁵

Kenraali Mannerheim vapaussodan historiaa koskeneesta kiistelystä
Historiallisessa Aikakauskirjassa vuonna 1929

Vuoden 1918 jälkeen sota jatkui kirjallisenä ensimmäisinä vuosikymmeniä molempien osapuolien pyrkiessä hallitsemaan kansallista ja oman sosiaaliryhmänsä sisäistä tulkintaa tapahtumista. Voittaneen osapuolen ”valkoinen totuus” hallitsi historiatieteen ja kouluhistorioiden tulkintaa aina toiseen maailmansotaan saakka. Sota-ajan yhdistävien kokemusten ja uuden ulkopoliittisen tilanteen seurauksena sodan jälkeen alettiin viralliseen kansalliseen kertomukseen hakea aiempaa enemmän koko kansaa yhtenäistäviä piirteitä. Samalla aikaa alettiin vähitellen

12 Winter and Robert (eds.) 1997 ja 2007

13 Kansainvälisessä vertailussa käytettyjä monografioita ja artikkeliteoksia mm. Kohn 1932; Smith 1983; Király and Dreisziger (Eds), 1985; Rotberg and Rabb 1986; Mandel 1990; McAuley 1991; Alenius 2000; Franzén 2001; Hagemann and Schüller-Springorum 2002; Broadberry 2005; Braithwaite 2006; Trentmann and Fleming 2006; Englund 2009; Payne 2011

14 Winter and Robert 2007, 468

15 Mannerheim 1929, 58

tutkia aiempaa selvemmin historiatieteen metodein. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että sisällissodan tapahtumista ja tulkinnoista käydyt kiistat olisivat olleet ohitse. Päinvastoin. Yhtenäisen tulkinnan luominen aseilla, terrorilla ja vasta-puolen tulkinnan kieltämisellä ylläpidetyn kahtiajaon jälkeen piti huolen, että aihe pysyi vuosikymmeniä myös tutkimuspoliittisesti ongelmallisena. Paineen keskeltä syntyi konsensustulkintaa korostavaa tutkimusta, jossa sodan ääri-ilmiöt tekijöi-neen suljettiin kansallisen kertomuksen marginaaliin. Toinen etenkin 1960-lu-vulta alkanutta uutta tutkimusaaltoa kuvaava piirre oli tutkimuksen painopisteen siirtyminen hävinneen osapuolen toiminnan ja motiivien tutkimiseen. Seuraava murros tapahtui 1990-luvulla, jolloin tutkimuskohde alettiin aiempaa selvemmin mieltää sisällissodaksi eli tyypilliseksi valtataisteluksi. Pahaa ei enää selitetty ul-kopuolisten aiheuttamaksi, vaan osaksi valtataistelun ja kriisiajan kansallisyh-teisön toimintaa. Samalla tutkimuksissa alettiin astua ulos poliittisesta tulkinta-kehyksestä ja tapahtumia alettiin tarkastella monenlaisien yhteiskunnallisten ja kansainvälisten kehityslinjojen kautta. Kaiken kaikkiaan itsenäistymisvuosien historian tutkimusta voidaan pitää koulukirjaesimerkkinä historian tutkimuksen aika- ja yhteiskuntasidonnaisuudesta.¹⁶

Historiantutkijoiden lisäksi aika on kiehtonut muun muassa kirjailijoita ja elo-kuvantekijöitä. Sotaa on jatkettu ja käsitelty taiteellisin keinoin ensimmäisistä vuosista lähtien. Kaunokirjallisista teoksista vaikutuksiltaan merkittävin on epäi-lemättä ollut Väinö Linnan *Täällä pohjantähden alla*-trilogian toinen osa (1960), joka oman aikansa vastahistoriana onnistui tehokkaasti rikkomaan historian-tutkimuksessa vallinneet paradigmat ja muodostamaan uuden tulkintakehikon, johon tieteellisiä tutkimuksia helposti edelleenkin suuren yleisön keskuudessa verrataan. Helsingin osalta tunnetuimpia kaunokirjallisia kuvauksia ovat Mika Waltarin *Isästä poikaan*-trilogiansa kolmas osa *Palava nuoruus* (1935) sekä uu-dempana Kjell Westön Finlandia-palkittu teos *Där vi en gång gått* (Missä kerran kuljimme) (2006).

Tutkimukset, kirjat ja elokuvat herättävät edelleen tiukkaa väittelyä, mikä osoittaa, kuinka tärkeästä ja vaikeasta kansallisen kertomuksen osasta sekä yksi-lötason identiteetin muodostajasta on kyse. Voisi kuvitella, että kansallisen kipu-pisteen käsitteleminen kirjallisuudessa ja tutkimuksissa sekä ajan kulumisen ja sukupolvien vaihtuminen laimentaisivat tapahtuman käsittelyyn liittyneitä tun-teita. Näin ei kuitenkaan ole käynyt – tai ainakin vauhti on ollut kovin verkkainen. Yhdeksi syyksi on esitetty ylisukupolvista sotatraumaa, jossa roolit omaksutaan tiedostamattomasti osana oman perheen tai sosiaaliryhmän kokemusmaailmaa. Juha Siltala on esittänyt myös toisen mielenkiintoisen vaihtoehdon: Entäpä jos si-sällissodan tarjoama samaistumiskehys tarjoaa ihmisille mahdollisuuden sisällyt-

16 Sis. sodan tutkimuksesta ja keskustelusta ks. esim. Rinta-Tassi 1986, 14–16; Manninen O 1993 (b), 19–21; Ahtiainen ja Tervonen 1996, 62–73, 139–142; Herlin 1996, 111–112; Vares 2000, 220–221, 228–228 ja 232–233; Tikka 2004 (a), 38–48; Korpisaari 2009, 21–33; Siltala 2009, 9–18. Lisäksi Esko Salminen on julkaissut julkisesta keskustelusta suppealla otoksella tehdyn satavuotiskatsauksen vuonna 2007 (Salminen 2007). Vapaussodan muistamisesta ks. Roselius 2010

tää identiteettiinsä sellaisia tunteita ja tulkintoja, joita ei sellaisinaan voi käsitellä tässä päivässä. Siltalan mukaan tämä selittäisi ylisukupolvista sotatraumaa yksinkertaisemmin, miksi kahtiajako vetää puoleensa myös politiikaltaan asiakeskeisen ajan ihmisiä.¹⁷ Toisaalta voidaan kysyä, vaatiiko historiatulkinnan muuttuminen vieläkin enemmän aikaa ja tutkimusta. Uusien tulkintojen siirtyminen kouluopetukseen, taiteisiin saati tunteisiin voi vaatia vielä uusia sukupolvia. Voitaneen sanoa, että monen suomalaisen näkemys sisällissodasta on muodostunut edelleen Pentinkulman tapahtumien kautta. Näin ollen ei ole ihme, että sisällissotatutkimuksia arvioitaessa kysytään vieläkin kenen joukoissa kirjoittaja seisoo.¹⁸

Tämän työn kannalta keskeisin kotimainen tutkimus on Pertti Haapalan vuonna 1995 julkaistu *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*, jossa tämän käsillä olevan tutkimuksen kysymyksenasetteluja vastaavia kehityskulkuja on tarkasteltu kansallisella tasolla. Tässä tutkimuksessa ikään kuin sukelletaan Haapalan esille nostamiin yhteiskunnan hajoamisprosessiin liittyneisiin kehityskulkuihin Helsingin tasolla ja tarkastellaan, mitä kriisiajan ongelmat sekä samanaikainen yhteiskunnallinen hajoamisprosessi valtataisteluineen tarkoittivat maan pääkaupungin ja sen asukkaiden kannalta.

Toinen keskeinen yleisen tason tutkimus on Juha Siltalan *Sisällissodan psyko-historia* (2009), jossa sisällissodan tapahtumia ja logiikkaa on arvioitu yksilö- ja ryhmäpsykologian menetelmien avulla. Siltalan tutkimuksen kautta on ollut mahdollista tarkastella tässä tutkimuksessa esiin nousseiden tekijöiden vaikutusta tapahtumien, tehtyjen ratkaisujen ja mielialojen kokonaiskehitykseen, etenkin suhteessa vertaisuudessa koettuihin ongelmiin. Tässä tutkimuksessa pyritään Siltalan tavoin nostamaan esiin toimijataso tilannesidonnaisuuksineen, moninaisuuksineen ja valintatilanteineen yleisen poliittishistoriallisen tulkintakehyksen sisältä.

Kansainvälisen kontekstualisoinnin osalta kotimaisista tutkimuksista merkittävin on Risto Alapuron tutkimus *State and Revolution in Finland* (1988), jossa Alapuro tarkastelee Suomen ja Baltian maiden yhteiskunnallisia rakenteita valtakumouksellisen ajan pyörteissä. Sisällissodan yleisesityksistä keskeisimpiä ovat Ohto Mannisen toimittama kolminiteinen *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920* sekä 1980-luvulla opetusministeriön alaisuudessa valmistunut *Punaisen Suomen historia 1918* -sarja.

Helsingin tapahtumien osalta tutkimusta on lopulta yllättävän vähän. Pitkään ainoina tutkimuksina olivat Juhani Piiloson kunnallishallintoa koskevat tutkimukset. Uusimpia tutkimuksia ovat Laura Kolben ja allekirjoittaneen kirjoittamat artikkelit vuonna 2008 julkaistussa teoksessa *Helsinki 1918 – Pääkaupunki ja sota* sekä sotatapahtumiin keskittynyt vuonna 2013 julkaistu Tuomas Hopun *Vallatkaa*

17 Siltala 2009, 10–13

18 Vallitsevan historiatulkinnan esitys perustuu myös allekirjoittaneen kokemuksiin lukuisien vuosina 2004–2013 aihetta käsitelleiden yleisöluentotilaisuuksien keskusteluista, julkaisujeni pohjalta saamiini yhteydenottoihin ja yleisökeskusteluista, joihin olen osallistunut eri medioissa. Pentinkulmasta ks. esim. Vares 2000, 220–221, 228–228 ja 232–233

Helsinki. Saksan hyökkäys punaiseen pääkaupunkiin 1918. Tämän tutkimuksen valmistuessa 2013 on käynnissä myös *Helsingin sotasurmat 1914–1922*-hanke, jonka tuloksia ei Juhani Piiloson valkoisten rankaisutoimia käsittelevää artikkelia lukuun ottamatta ollut tätä tutkimusta tehtäessä käytettävissä.

Tutkimuksen kolmesta pääteemasta on olemassa kohtuullisen paljon aiempaa tutkimusta opinnäytteistä tilaustöihin. Turvallisuuteen, talouteen ja elämän perustarpeisiin liittyviä kysymyksiä on sivuttu myös useissa yleisesityksissä. Kaiken kaikkiaan itsenäistymisvuosien tapahtumahistoria on moneen kertaan perusteellisesti tutkittu ja tulkittu, mikä mahdollistaa historian tutkimukselle keskeisen kaksoishermeneutiikan. Tutkijan käytössä olevia tämän päivän tietoja ja tulkin-toja voidaan verrata aikalaisten tietoihin ja toimintaan hakien tulkinnessa erään-laista molemmin puolista ymmärrystä tutkimuskysymyksiin.¹⁹

Hyvä esimerkki tutkimusajan monista todellisuuksista, historian tutkimuksen aika- ja kulttuurisidonnaisuudesta sekä kielellisen kääntein sisällöstä käytän-nössä on jo sisällissodan aikana alkanut – ja edelleen 2000-luvulla jatkuva, tosin ehkä aavistuksen jo laimentunut – kiistely sodan nimestä. Tässä tutkimukses-sa kevään 1918 sodasta käytetään nimitystä *sisällissota*. Tätä on käytetty viime vuosikymmeninä yleisesti ja sen voi katsoa kuvaavan parhaiten sodan luonnetta osana ajan yleistä eurooppalaista historiaa. Suomi ei ollut ainoa maa, missä ajau-duttiin sisäiseen taisteluun vallasta, eikä Suomessakaan sodittu vain kotimaisin voimin. Kaikilla muillakin sodasta käytetyillä nimityksillä (*vapaussota, veljesso-ta, luokkasota, kansalaissota, kapina, vuoden 1918 sota*) on oma paikkansa histo-riantutkimuksessa kertoen kirjoittajan tai tutkimuksen kohteena olevan ryhmän asennoitumisesta tapahtumiin.²⁰ Aikalaiset käyttivät näitä kaikkia – esimerkiksi vapauden puolesta kaatuivat kuolinilmoituksien mukaan niin punaiset kuin val-koisetkin.

Suomessa käyty keskustelu ei sinänsä ole ainutlaatuinen. Myös yleisesti histo-ria- ja yhteiskuntatieteissä on käyty keskustelua siitä, onko sisällissota (eng. *Civil war*) pätevä yleiskäsite valtioiden sisäisiä sotia kuvatessa, vai pitäisikö käsite vara-ta vain laajemmille, koko yhteiskunnan sisäistä luonnetta koskeville kamppailuil-le. Joidenkin puheenvuorojen mukaan olisi parempi käyttää käsitettä sisäinen sota (eng. *internal war*), joka kuvaisi paremmin sellaisia tilanteita, joissa lähtökohtana on ollut kapina tai salaliitto lailliseksi koettua hallitusta vastaan. Tässä Ranskan suuren vallankumouksen jälkeen jakobiinien ensimmäisenä esiin nostamassa ajatuksessa on nähtävissä sama käsitetason arvottamisen ja puolueettomuuden ongelma, kuin Suomen sisällissodan käsitteitä koskevassa keskustelussa. Euroo-pan 1900-luvun ensimmäisen puoliskon sisällissodista kirjoittanut amerikkalai-nen Stanley G. Payne on ratkaissut käsiteongelman puhumalla Ranskan suuresta

19 Esim. Kalela 2000, 195–197; Siltala 2009, 22

20 Käsitekeskustelua on käyty vuosikymmeniä. Ks. esim. Aihetta käsittelevä vuonna 1993 julkaistu *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumero: Ylikangas 1993 (b), 110–114; Haapala 1993 (a), 97; Väisänen 1993, 98–102; Ehrnrooth s. 102–105; Haapala 1993 (b), 105–110; Alapuro 1993, 114–116; Manninen O 1993 (a), 116–120. Ks. myös Manninen O 1993 (b), 15–16; Ylikangas 1993 (a), 15

vallankumouksesta, Pariisin kommuunista ja vuosien 1917–1939 eurooppalaisista sisällissodista vallankumouksellisina sisällissotina – kaikissa niissä oli kyse valтатаistelua laajemmasta kehityskulusta. Kaikkien taustalla vaikutti yhteiskunnan nopea modernisoituminen ja taisteluita käytiin myös siviiliyhteiskunnan sisällä. Sotilaallisen voiton lisäksi tavoiteltiin myös laajempia kulttuurisia ja yhteiskuntapoliittisia muutoksia. Tämä tarkoitti myös aiempiin sotiin ja valtataisteluihin verrattuna poikkeavan laajaa terroria sekä taistelua kulttuurisista tekijöistä.²¹

Tutkimuksen lähteet

Tutkimuksen lähdepohja on tutkimuskohteen ja lähestymistavan tavoin monimuotoinen. Kokonaiskuvan hahmottamiseksi tutkimus pohjautuu viranomaisarkistoihin, helsinkiläiseen sanomalehdistöön, monenlaisiin muistitietoaaineistoihin ja erilaisiin tilastoaineistoihin. Helsingin kunnallishallinnon aineistosta on hyödynnetty etenkin kunnanvaltuuston, rahatoimikamarin ja monien virastojen arkistoja sekä vuosittain julkaistuja eri hallinnonalojen toimintakertomuksia ja tilastoja. Valtiollisten toimijoiden arkistoista on käytetty lähinnä vuoden 1918 tapahtumiin liittyviä erityisarkistoja, kuten valtiorikosoikeuksien arkistoa. Valtionrautateiden konepajojen työyhteisöjä on pääosin tarkasteltu näiden omien arkistojen sekä työyhteisön ammattiosaston ja keskusliiton materiaalien kautta.

Helsinkiläisiä sanomalehtiä ja erilaisia muistitietotalenteita on käytetty ”perinteisten” lähdeaineistojen rinnalla aikalaisten kriisikokemuksien hahmottamiseksi. Näistä sanomalehdet ovat keskeisimpiä, sillä ne on tehty tutkimusajan hetkessä kiinni ja julkaistu pääsääntöisesti päivittäin. Näin ne välittävät suoraa kokemuksellista tietoa tutkimuskohteesta. Helsinkiläisistä sanomalehdistä on tutkimusta varten luettu *Helsingin Sanomia*, *Hufvudstadsbladetia*, *Työmiestä* (12.9.1918 lähtien *Suomen Sosialidemokraatti*) ja *Uutta Suometarta* (vuodesta 1919 *Uusi Suomi*). Maailmansodan jokaiselta päivältä on luettu vähintään kahta eri sanomalehteä, sikäli kun lehtiä on ylipäättään julkaistu. Lähdevitteissä yleiset uutiset on merkitty ilmoittamalla lehden tiedot. Mielipidekirjoituksista, pääkirjoituksista ja muista kantaaottavista kirjoituksista on mahdollisuuksien mukaan ilmoitettu kirjoittaja, otsikko ja kirjoitustyyppi.

Yksilötason kokemuksien tutkimisessa on käytetty monenlaisia muistitietotalenteita, kuten ajassa kiinni syntyneitä päiväkirjoja ja kirjeitä sekä myöhemmin tehtyjä muistelmia ja haastatteluja. Osa muistitietoaaineistosta on ollut saatavilla julkaistussa muodossa, osa arkistotalenteina (SKS, SLS, Kansan arkisto, Työväen arkisto) ja osa on saatu suoraan yksityishenkilöiden yhteydenottojen kautta. Yksityisistä sukuarkistoista saatujen aineistojen kopiot löytyvät tarvittaessa kirjoittajalta. Tämän lähemmäksi tutkimusajankohdan ihmisiä ei enää 2000-luvulla voinut päästä. Tutkimusta varten on haastateltu vain yhtä henkilöä.

§ 13 Herätettiin kysymyksenä: että eikö olisi syytä meidän ikuistaa pöytäkirjaamme,

21 Payne 2011, 1–12

niillä muistoilla mitä ympäristöllämme, työpaikoillamme ja itsessämme, näiden historiallisesti rikkaiden viikkojen vieressä, ollaan osaltamme saatu nähdä ja kokea. Vaan katsoi kokous että pöytäkirjamme tulevat muutenkin todistamaan niitä tapauksien sarjaa jossa nykyisin toimimme.²²

Konepajojen työväenyhdistyksen Helsingin osaston pöytäkirja 24.2.1918

Historiatieteen tärkeimpinä aineistoina – ja usein ainoana – ovat aikalaisten muodossa tai toisessa tuottamat kirjalliset lähteet. Tästä johtuvat myös tieteenalan keskeiset ongelmat ja kysymykset. Kaikki mitä paperille on kirjoitettu, on tehty tavalla tai toisella tulevaisuutta varten. Oli kyse eduskunnan pöytäkirjasta, runosta, kauppalistasta tai jalkapallo-ottelun selostuksesta, on paperia täytetty sillä ajatuksella, että kirjoittaja tai joku muu lukisi kirjoitetun myöhemmin – joko samana päivänä tai satojen vuosien päästä. Historiatieteen keskeinen ongelma on, kuinka erilaisten, osin satunnaisesti säilyneiden kirjallisten lähteiden tietoja tulisi tulkita. Etenkin kun tulkinnassa tulee ottaa huomioon lähteen synty tapa, kirjoittajan motiivi, kieli, kirjoitushetken kulttuuri ja monet muut lähteen syntymiseen ja muotoon vaikuttavat tekijät. Samalla pitää huomioida tutkijan oman ajan kulttuuristen ja tiedollisten tekijöiden sekä tutkijan henkilökohtaisten näkemyksien vaikutukset tulkintaan. Kun vielä muistetaan aiemmin esitellyt käsitykset todellisuuden sosiaalisista ja kulttuurisista rakenteista, voidaan huomata tieteenalan olevan metodologisesti erityisen ongelmallinen. Tiedostettuna tämä on kuitenkin historiatieteen vahvuus: se on jatkuvasti uudistuva ja vaatii jatkuvaa uusien näkökulmien etsimistä menneisyyden ihmisten elämään.

Tämän tutkimuksen lähtepohja on jo lähtökohdiltaan haastava ja vaikeasti tulkittava. Tutkimuskohteena on kriisiaika, jolloin lähteen syntyhetkellä kyse saattoi olla elämästä ja kuolemasta, tai muuten vain vaikeasta tilanteesta. On selvää, että aineiston käyttäminen vaatii erityistä varovaisuutta. Aineiston ongelmat nousevat esiin etenkin sisällissotaa koskevista lähteistä, kuten valtiorikosoikeuden asiakirjoista tai myöhemmin tehdyistä muistelmista ja haastatteluista. Valtiorikosoikeudessa vangitut pyrkivät esittämään toimintansa mahdollisimman hyvässä valossa – ja ajoittain vankien tutkimisessa auttaneet paikalliset suojeluskunnat saattoivat toimia päinvastaisin tavoittein. Kuvaavaa on, että tutkimuksessa tarkasteltujen Valtionrautateiden konepajojen punakaartiin kuuluneista miehistä huomattavan moni ilmoitti olleensa rintamallakin vain aseistettuna keittiömiehenä.²³ Edellä lainatussa ammattiosaston pöytäkirjassa käsiteltiin sisällissodan aikana lähinnä konepajan saniteettitiloihin mietittyjä parannuksia, vaikka samaan aikaan osaston johtajat toimivat konepajan komissaareina ja osaston jäsenistä muodostettiin punakaartin osastoja – pelkän pöytäkirjan kautta tutkimusajasta muodostuva kuva olisi kovin vinoutunut.

22 Konepajojen Työväenyhdistyksen Helsingin osaston kokous 24.2.1918. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1, Pöytäkirjat 1917–1919. TA

23 Konepajojen punakaartin jäsenet keittomiehinä: Eskolin Aleksander (VRO 30/529. KA), Savonheimo Kaarlo (VRO 33/874. KA), Ylämäki Oskar (VRYO 9702. KA), Blomster Otto (VRYO 22974. KA), Rintama Adolf (VRO 22/600. KA), Kyyhkyin Ferdinand (VRO 119/237. KA) ja Mäkelä Juho (VRO 38/423. KA); Nyström 2004, 101–102

Lähteiden luotettavuusongelmat eivät ole pelkästään sisällissodan jälkiselvittelyjä koskevien aineistojen ominaisuus, vaan samat vertailu- ja tulkintaongelmat koskevat kaikkia kriisiajan aineistoja. Maailmansodan ensimmäisinä vuosina sensuuri ja sotatila vaikuttivat asiakirjojen sisältöön, maaliskuun vallankumouksen jälkeen tietoja kirjaamassa saattoi olla monenlaisien ryhmien edustajia virkamiehistä punaisten komissaareihin. Samat tekijät vaikuttivat myös virallisissa tilastoaineistoissa. Tilastointimallit ja tilastojen laatijat vaihtelivat. Kaikkia tietoja ei voinut julkaista ja osa jouduttiin laskemaan oman hetkensä virallista totuutta noudattaen, jolloin julkaistut tilastot eivät aina pitäneet täysin paikkaansa. Vielä vaikeammin tulkittavissa ovat aikalaistilastoista lasketut erilaiset kulutusindeksit. Pula-aikana kaikkia normaalissa kulutusseurannassa olleita tuotteita ei ollut välttämättä saatavissa kuin vain teoriassa, jolloin vertailukelpoisten indeksien laskeminen muodostuu mahdottomaksi.²⁴ Tilastojen ongelmat on tässä tutkimuksessa huomioitu sekä aineistoa valittaessa että sitä tulkittaessa. Luotettavuusongelmien takia tämä tutkimus ei sisällä taulukoita ja aikalaistaulukoista tehdyt laskelmat esitetään vain suuruusluokittain.

Sensuuri ja vallankumouksellisten aikojen painokiellot näkyvät monella tapaa sanomalehtiaineistossa. Vallassaolijat määrittelivät vuoden 1917 aikana olleita lyhyitä jaksoja lukuun ottamatta koko kriisin ajan sen, mitkä lehdistä saivat ilmes-tyä ja mistä asioista niissä sai kirjoittaa. Sanomalehtien osalta tulkintaa rakennettaessa on pyritty tuomaan esiin myös aikalaisten käyttämä kieli ja kirjoitustyyppit sekä ennen kaikkea se, keiden todellisuuskäsitystä eri lehtien kirjoitukset ovat edustaneet. Toivo Nygård on Suomen sanomalehdistön historian toisessa osassa osoittanut, miten monisyisesti 1900-luvun alun sanomalehdet olivat kytkeytyneitä maan poliittisiin ryhmittymiin. Tässä käsillä olevassa tutkimuksessa käytetyt neljä lehteä olivat paitsi maan suurimpia, myös jokainen oman sosiaali-, kieli- ja ylipäättään poliittisen ryhmänsä tärkeimpiä tiedonvälityskanavia. Lehtien kirjoitukset oli suunnattu erityisesti omalle lukijakunnalle, jolloin niitä tutkittaessa on huomioitava ajan yleispoliittinen tilanne.²⁵ Toisaalta juuri tästä syystä lehdistö on käytetyistä aineistoista antoisimpia. Siitä on päivä päivältä nähtävissä, miten erilaisia todellisuustulkintoja eri ryhmien edustajat omillensa tarjosivat.

Aikalaisten medialukutaitoja on vaikea arvioida, mutta tämän tutkimuksen aineiston perusteella lehtien tarjoamat erilaiset todellisuuskuvat tiedostettiin varsin yleisesti. Päiväkirjamerkinnoissa on saatettu referoida suoraan oman ryhmän lehden kirjoituksia ja vastavuoroisesti kommentoida kriittisesti muiden ryhmien lehtien tulkintoja.²⁶ Aikalaiset kirjaimellisesti ostivat lehtensä tarjoaman todellisuuskuvan – jos lehden tarjoama tulkinta ei miellyttänyt, ei sitä kannattanut ostaa (paitsi silloin kun etsi tietoa toisten ryhmien näkemyksistä). On kuitenkin selvä, että aikalaiset tiedostivat ainakin jollain tasolla julkisen tiedonvälityksen rajoit-

24 Sota-ajan hintaindeksien ongelmallisuudesta ks. myös Lawrence 1997 (b), 257–258

25 Nygård 1987, 26–92; Tommila ja Salokangas 1998, 101–138

26 Mainintoja löytyy mm. Karl Stockmannin, Sylvi-Kyllikki Kilven ja Eliel Aspelin-Haapkyän päiväkirjoista

tukset ja ongelmat, mistä kertoo tässä tutkimuksessa vahvasti esiin nouseva kuu-
lopuheiden maailma.

Aikalaislähteistä ongelmallisimpia ovat kuitenkin muistelmat. Muistitiedon yleiset ongelmat ovat puhuttaneet historia- ja yhteiskuntatieteilijöitä viimeiset vuosikymmenet. Mitä, miten, miksi, milloin ja kenelle muistelmia tuotetaan? Miten muistelijan tai haastattelijan motiivit ohjaavat kerrottua? Miten kulttuuriset muistamisen tavat, kerrontatyylit ja myöhemmin saadut tiedot muokkaavat alkuperäistä käsitystä tapahtuneesta?²⁷ Tämän tutkimuksen osalta nämä kysymykset ovat tavallista vakavampia. Useimpien tavoitteena on ollut kertoa muistojaan yhdestä kansallisen historiakertomuksen kipupisteestä. Heidän – tai heidän haastattelijansa – tavoitteena on saattanut olla esimerkiksi oikeuden hakeminen vääryyttä kokeneille, kertoa oma tulkintansa tapahtumista, kertoa jotain, mikä on painanut vuosikymmeniä, tai kertoa ylipäättään jotain, mitä haluaa tulevien sukupolvien muistavan.²⁸ Tässä tutkimuksessa käytettyyn muistitietoaineistoon liittyviä ongelmia on käsitelty niissä yhteyksissä, joissa aineistoja on käytetty.

Ottaen huomioon aiemmin esitetyt tietoteoreettiset lähtökohdat aikaisten todellisuuskäsityksen monista ulottuvuuksista yhdistettynä aineistojen syntyta-
paan, jää lopulta tutkimuksen ainoaksi metodiseksi turvaksi historiatieteen perin-
teiset lähdekriittiset työkalut: yleisen kontekstin tunteminen, aineistojen erityis-
piirteiden huomioiminen ja vertailu.²⁹ Näin aineiston ongelmat voidaan kääntää
tutkimuksen vahvuudeksi. Kuva monimuotoisesta tutkimuskohteesta on luotu
monimuotoisella ja -äänisellä lähdeaineistolla.

HELSINKI – NUORI MODERNI PÄÄKAUPUNKI

Kasvava suurkaupunki

Huomiota herättävin piirre Helsingin väestöhistoriassa 1870- ja 1910-lukujen välisenä aikana on väkiluvun nopea kasvu. Tapahtunut väestön *n e l i n k e r t a i s t u m i n e n* on yhtenä päätekijänä Helsingin muuttuessa byrokraatti- ja maanviljelijämaan hiljaisesta, pienestä pääpaikasta teollistuneeksi – joskin pienintä suuruusluokkaa olevaksi – suurkaupungiksi.³⁰

Suomalaisen kaupunkisosiologian pioneerin Sven Erik Åströmin klassikko-
tutkimuksen aloitussanat sopivat hyvin myös tämän luvun alkuun. Muiden eu-
rooppalaisten kaupunkien tavoin vuosisadan vaihteen Helsinkiä leimasi valtava
väestönkasvu. Vuoden 1870 noin 30 000 asukkaan hallinto-, yliopisto- ja varus-
kuntakaupungista kehittyi neljässä vuosikymmenessä noin 140 000 asukkaan

27 Muistitiedon käyttämisen vaikeudesta ja eduista Esim. Kalela 2000, 101–103; Ks. myös yleisesti Fin-
gerroos ja Haanpää 2006, Kalela 2006, Peltonen 2006, Salmi-Niklander 2006

28 Sisällissodan muistamisen kulttuurista eri ryhmissä ks. esim. Peltonen 1996 ja Roselius 2010

29 Historian käsitysmenetelmät ks. esim. Kalela 2000, 167–174

30 Åström 1956, 9

nuori moderni suurkaupunki. Kaupungin väestönlisäys vaihteli vuosikymmenittäin 34–52 prosentin välillä.³¹ Kaikkiaan Suomessa asui maailmansodan alla vähän yli kolme miljoonaa ihmistä, joista kaupungeissa noin puoli miljoonaa. Koko maassa kaupunkiväestön määrä kasvoi huimaa vauhtia, mutta Helsingin luvut olivat sekä absoluuttisesti että suhteellisesti omaa luokkaansa.³² Kasvu oli myös kaksi kertaa suurempaa kuin esimerkiksi saman sukupolven aikana kokonsa kaksinkertaistaneissa Pariisissa, Lontoossa ja Berliinissä.³³ Sen sijaan lähes yhtä huimaa vauhtia kasvoi Helsingin eteläinen sisarkaupunki Tallinna.³⁴

Helsingissä tulijoita oli niin paljon, etteivät kaikki mahtuneet niemen kärjessä sijainneelle kaupunkialueelle. Kaupungin rajoille, lähialueille ja ratojen varsille syntyi uusia esikaupunkeja, väestökeskittymiä ja taajamia, joiden elämä oli käytännössä täysin sidoksissa Helsinkiin. Kaupungista kehittyi monenlaisten toimintojen keskus, joka veti puoleensa monenlaista väestöä – osan asumaan, osan vain käymään. Vuonna 1913 Helsingin rautatieaseman kautta kulki lähes neljä miljoonaa matkustajaa, joista suurin osa oli paikallisjunilla.³⁵ Yliopiston ja koulujen lukukausien aikana kaupunkiin saapui nuorisoa koko maasta. Sataman ja junaradan kautta liikkuvat tavarat ja ihmiset – kaupunki oli merkittävä läpikulkupaikka molemmille.³⁶ Helsingissä oli myös merkittävä venäläisvähemmistö, joka osallistui hallinnon ja armeijan lisäksi näkyvästi kaupungin elinkeinoelämään. Kasvavan suurkaupungin katukuvaa värittivät myös monien muiden kansallisuuksien edustajat.³⁷ Vakituisen asujaimiston lisäksi kaupungissa oli eri vuoden ja vuorokauden aikoina paljon muualta tulleita.³⁸ Liikettä oli myös pois päin. Kesäisin kaupunki tyhjeni asukkaiden lähtiessä kesäviettopaikkoihin tai kotiseuduilleen maatöihin. Lamakausina työtä lähdettiin etsimään muualta maasta, Pietarista tai Amerikasta.³⁹ Erilaiset väkilukutilastot antavat mahdollisuuden vertailuun ja suhdeluokkien arvioimiseen, mutta nopeassa kasvussa olleen kaupungin todellisuutta niillä ei kokonaan pystytty tavoittamaan. Tilastoihin laskettujen helsinkiläisten lisäksi on huomioitava koko joukko kaupungin vaikutuspiirissä eläneitä ihmisryhmiä. Kaupungin kaduilla kävelleistä läheskään kaikki eivät olleet helsinkiläisiä.

Kaupungistumisen kaava oli sama kuin teollisen vallankumouksen aiemmin kokeneissa maissa. Maaseudun irrallinen väestöaines siirtyi aluksi läheisiin teollisuustaajamiin tai pikkukaupunkeihin, ja näistä sitten suurempiin keskuksiin. Kaupungistumiseen kuului myös väestölliset muutokset. Aluksi väheni kuolleisuus ja vähän myöhemmin myös syntyvyys kääntyi laskuun. Yhtälön seurauksena suurista asutuskeskuksista muodostui nuorien tulokkaiden kaupunkeja. Maailmansotaa edeltäneinä vuosikymmeninä vain joka kolmas Helsingin asukas oli paljasjalkai-

31 Åström 1956, 9–15

32 Jutikkala 1983, 14–17; Vattula 1983, taulut 1.3 ja 1.5

33 Winter 1997, 490, 494

34 Pullat 1969, 36

35 HKTV 1922, taulut 211–213; Herranen 1988, 84–88

36 Esim. Kovero 1955 (a), 252–259

37 Åström 1956, 35–40

38 Åström 1956, 10–25, 31–40

39 Ks. esim. HKTV 1915 ja 1919, taulu Muutto kuukausittain

nen helsinkiläinen. Tyypillisin tulokas oli Etelä-Suomen alueelta muuttanut suomenkielinen nuori nainen. Muuttoliikkeen mukana suomenkielisten lukumäärä ohitti ruotsinkieliset ja kaupungista tuli leimallisesti kaksikielinen.⁴⁰

Helsingin kasvu oli sidoksissa koko maan käsittäneeseen elinkeinoelämän muutokseen ja teollistumiseen. Eurooppalaisessa ja myös suomalaisessa kontekstissa kasvun sosiaalinen tulos oli osittain poikkeuksellinen. Työväestön suhteellinen osuus kasvoi selvästi – lukumääräisesti maan suurimmaksi –, muttei kuitenkaan suhteellisesti niin suureksi kuin monissa muissa teollisuuskeskittymissä. Åströmin laskelmien mukaan työläisiä ja palvelusväkeä oli vuonna 1914 yli 80 000 henkilöä eli noin 55 – 60 % väestöstä. Muita merkittäviä ryhmiä olivat yläluokkaa edustaneet virkamiehet, liikkeenjohtajat ja suurehkot elinkeinonharjoittajat (18 %) sekä keskiluokkaiset ”apulaiset” ja pienemmän liiketoiminnan elinkeinonharjoittajat (15 %). Pääkaupunkilaiset työskentelivät monenlaisissa ammateissa hallinnosta ja opetuksesta kauppaan, palveluihin ja teollisuuteen. Lisäksi moderni kaupunki tarjosi ansiomahdollisuuksia monenlaisien kulttuuriammattien edustajille näyttelijöistä lehtimiehiin. Kaikkiaan Åström on korostanut, ettei moderni-soituvasta Helsingistä voi piirtää kuvaa tehtaiden harmaana kaupunkina.⁴¹

Teollisuus oli kuitenkin joka tapauksessa Helsingin suurin työllistäjä. Kaupungissa sijainneissa tuotantolaitoksissa työskenteli vuonna 1914 noin 14 000 työntekijää sekä 1 400 toimihenkilöä tai muuta palveluskuntaan kuulunutta. Maailmansotaa edeltäneinä vuosina suurimmat teollisuudenalat olivat vaatetusteollisuus, rakennusteollisuus, metalli- ja konepajateollisuus sekä elintarviketeollisuus.⁴² Teollisuuslaitoksien koko vaihteli muutaman työntekijän verstaista aina useita satoja miehiä työllistäneisiin konepajoihin. Suurimpien työllistäjien joukkoon lukeutuivat muun muassa 700 henkeä työllistänyt Kone- ja siltarakennus osakeyhtiö sekä tässä tutkimuksessa erityistarkastelussa olevat Valtionrautateiden Fredriksbergin ja Helsingin konepajat, joissa sodan alla työskenteli yhteensä noin 900 miestä.⁴³

Moderni kaupunki ja kaupunkielämä

Mereen laskeva joki ja saarien suojaama sisälahti, Suomenlahden toisella puolella Viron tärkein kauppapaikka – kartalla kaikki näytti hyvältä. Helsinki oli aikanaan perustettu hallinnollisella päätöksellä kauppapaikaksi ja sotilastukikohdaksi. Ja molempia siitä oli myös tullut, vaikkakin alkuperäiset suunnitelmat osoittautuivat hatariksi ja epärealistisiksi. Elinkelpoisen kaupungista teki ensin Viaporin linnouksien rakentaminen ja sittemmin Suomen suuriruhtinaskunnan syntyminen – Helsingistä tehtiin ja rakennettiin pääkaupunki.⁴⁴

Modernisaatioprosessin alkaessa Helsingin maantieteellinen ympäristö oli on-

40 Åström 1956, 25–34. Hyvä esimerkki muutoksen demografiasta ks. HKTV 1922, Väkiluvun muutokset 1905–1920. Ks. myös Waris 1932, 70–118

41 Åström 1956, 47–58

42 HKTV 1915, Tehdasteollisuus 1914; HKTV 1914–1922, Katsaus tehdasteollisuuteen; Kovero 1955 (c), 419–423

43 Nyström 2004, 20–21; Kovero 1955 (c), 353, 374 ja 431; Eerola 2005, 25; Haavikko 1984, 22

44 Perustamisvaiheesta ja pääkaupungiksi korottamisesta ks. Aalto 2012 ja Klinge 2012

gelmallinen. Joki oli liian pieni tarpeisiin nähden. Siitä ei ollut suuremmaksi liikenneväyläksi, eikä sen voimalla voitu tuottaa riittävästi sähköenergiaa teollistuvalla kaupungille. Juomavesi joesta saatiin, mutta tämäkin ratkaisu oli enemmän pakon sanelema kuin tarkoituksenmukainen. Niemenkärjessä sijaitsevan kaupungin ympärillä ei ollut elintarvikkeita tai energiavaroja tuottavaa maaseutua. Meren kolmesta suunnasta ympäröimä alue oli mäkinen, kalliainen ja soinen, joten rakennetun kaupungin laajentaminen vaati suunnittelijoilta luovuutta ja rakentajilta laajoja perustustöitä. Helsingillä oli lopulta kovin vähän luonnollisia ominaisuuksia nopeasti kasvavaksi suurkaupungiksi. Sellainen siitä kuitenkin tuli. Vaikka kaupungin perustajien suunnitelmat olivatkin osoittautuneet monin tavoin utopistisiksi, olivat suunnitelman keskeiset lähtökohdat kuitenkin oikeita. Meri ja sijainti Suomenlahdella mahdollistivat kaupungin kasvun. Modernisaatioprosessin alkaessa Helsinki oli niemen kärjessä sijaitseva meriyhteyden varassa elänyt kaupunki, jonka sisääntuloväyliä suojasivat Viaporin linnoituksen tykit.

Perheen ruokatalous poikkesi huomattavasti siitä mikä nykyään on tavallista. Se oli puolittain maatalon taloutta. Torilta ja myymälöistä ostettiin verraten vähän eikä aina-kaan juostu joka päivä myymälöissä. Ruokatarvikkeet varattiin tavallisesti pitempää aikaa varten. Tärkein ruokatarvike, leipä, leivottiin perheessämme vain kaksi kertaa vuodessa, keväällä ja syksyllä. Talossa oli yhteinen leivintupa, jossa perheet vuorollaan leipoivat.⁴⁵

Väinö Tanner muistelmissaan 1800-luvun lopun kaupunkielämästä

Modernisaatio, modernisaatioprosessi ja moderni kaupunki ovat käsitteinä monitulkintaisia. Mitä oikeastaan tarkoitti, että Helsingistä kehittyi moderni kaupunki? Tiivistetysti sanottuna moderni kaupunki on perusrakenteiltaan sellainen kaupunki, jollaisessa myös 2000-luvun alun kaupunkilaiset asuvat. Vielä 1800-luvun puolivälin porvarien kaupungissa elämä muistutti monin tavoin maalaiskylän elämää – pienimuotoisella ulkomaisten kulutustarvikkeiden tuonnilla lisättynä. Yhteydet alkutuotantoon olivat suoria, ja monet asukkaista harjoittivat itsekin jonkinlaista viljelyä, pitivät kotieläimiä, asuivat puutaloissa ja saivat juomavetensä omasta tai yleisestä kaivosta.⁴⁶ Elintarvikkeet tuotettiin joko itse tai ostettiin jaloitamattomina. Kuten Väinö Tanner edellä lainatussa muistelmassaan 1800-luvun lopun Helsingistä kirjoitti, leivottiin leivät itse puoleksi vuodeksi kerrallaan. Voi, perunat, lantut ja silakat ostettiin markkinoilta syksyllä – ja kaikki säilöttiin omaan kellariin.⁴⁷ Talousmalli oli monella tasolla omavarais-, vaihdanta- ja markkinatalouksien yhdistelmä. Senaatintorin ympärille rakennetun ”Pikku-Pietarin” naapurikortteleissa asuttiin matalissa puutaloissa. Pihojen eläinsuojissa pidettiin hevosien lisäksi lehmiä, sikoja ja kanoja. Kaupungin elämä oli tavoiltaan, kulttuuriltaan ja perusominaisuuksiltaan paljolti samanlaista, mitä se oli ollut eurooppalaisessa kaupunkikulttuurissa vuosisatoja.

Kaupunkielämän perusteet muuttuivat vaihteittain 1800-luvun viimeisinä

45 Tanner 1966 (1947), 38

46 Väinö 1990, 102

47 Tanner 1966 (1947), 38–43

ja 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Teknologian ja talouden kehittyminen mahdollisti kokonaan uudenlaisen modernin kaupungin syntymisen. Kaupunkilaisten jokapäiväisen elämisen perustarpeet tyydytettiin yhä monimutkaisempien verkostojen ja järjestelmien avulla. Kaupunkilaisista tuli kuluttajia, joiden etäisyys alkutuotantoon kasvoi päivä päivältä. Päivittäisten hyödykkeiden ja palvelujen hankkiminen tapahtui rahalla, jota kaupunkilaiset saivat työpanostaan vastaan työläisinä, elinkeinonharjoittajina, virkamiehinä ja sotilaina.⁴⁸ Tässä tutkimuksessa muutosvaiheesta käytetään käsitettä *modernisaatioprosessi* ja sen tuloksesta käsitettä *moderni kaupunki*.

Modernin teknologian käyttöönottoaminen mahdollisti uudenlaisten verkostojen laajenemisen yhä suuremmalle väestömäärälle. Kiskoliikenne lyhensi etäisyyksiä niin kaupungin sisällä kuin lähialueillakin. Maailmansodan alla raitiovaunuilla liikkui Helsingissä vuosittain yli 10 miljoonaa matkustajaa.⁴⁹ Samalla rautatieliikenne yhdisti kaupungin muuhun maahan ja lähijunat mahdollistivat esikaupunkien kasvun ja leviämisen.⁵⁰ Kunnallistekniikan käyttöönotto helpotti kaupunkilaisten arkea ja vähensi heidän sairastavuuttaan. Tarvittava energia voitiin tuottaa keskitetymin ja jakaa sähkö- ja kaasuverkostojen avulla teollisuuslaitoksille, virastoille ja kotitalouksille. Tietoverkkojen avulla kaupunkilaiset pystyivät paremmin olemaan reaaliaikaisessa yhteydessä paitsi toisiinsa, myös ulkomaille aina kaukaisia kaupunkeja ja mantereita myöden. Helsinkiläisten lähetettyjen ja vastaanotettujen sähköisten viestien määrä oli vuoteen 1913 mennessä kasvanut kolmessakymmenessä vuodessa yli kymmenkertaiseksi. Tultaessa 1910-luvulle oli puhelinten määrä parissa vuosikymmenessä kolminkertaistunut ja puhelujen määrä lähes nelinkertaistunut. Vuonna 1913 helsinkiläiset soittivat yli 28 miljoonaa puhelua.⁵¹ Eräänlaisena tietoverkkona voidaan myös pitää sanomalehdistön lukijakunnan määrän kasvua. Huomattava osa helsinkiläisistä sai päivittäin tietoa ympäristöstään sanomalehtien kautta.⁵²

Kaikkiaan Helsingin modernisaatioprosessi alkoi eurooppalaisittain verrattain myöhään, mutta vauhti oli kova. Suomessa Helsinki oli kooltaan ja modernisaatioprosessin vauhdiltaan omaa luokkaansa, joten toimintamalleja jouduttiin etsimään muualta Euroopasta. Helsinkiä kehitettiin erityisesti ruotsalaisten ja saksalaisten kaupunkien esimerkkien mukaan.⁵³ Muutos ei tietenkään edennyt taiseisesti alueellisesti tai eri sosiaaliryhmissä. Kuten muuallakin Euroopassa, eteni modernisoituminen kaupungin keskustasta reuna-alueita kohden. Kun keskustakortteleissa elettiin jo täysin modernissa kaupunkiympäristössä, elettiin kaupungin raja-alueilla edelleen kuin maaseudulla.

48 Modernin kaupunkielämän perusteista ja niiden synnyttämästä kaupunkikulttuurista ks. esim. Simmelin klassikkoteksti Simmel 2005 (1903)

49 Herranen 1988, 13–19, 29–53, 79–80

50 Herranen 1988, 84–88

51 Kovero 1955 (a), 266–268; Turpeinen 1981, 81–113

52 Nygård 1987, 16–22

53 Innovaatioiden saapumista ja käyttöönottoa on tutkittu paljon yleisesti ja Helsingin osalta. Esim. Hietala 1987; Hietala 1992; Kuusanmäki 1992; Ahonen, Niemi ja Pöyhönen 1992

Samaten kuin kaikki suurenlaiset kaupungit tuottaa Helsingikin tuskin mitään asukkaalleen ravinnoksi kelpaavaa. Kaupunki on kokonaan ulkoapäin tulevan tuonnin varassa. Tämä tuonti käy tänne joko rautateitse, meritse tahi maanteitse.⁵⁴

Helsingin elintarpeiden hintoja pohtinut komitea 1914

Minkälaista oli elämä nuorena modernissa Helsingissä? Miten kaupunki oikeastaan toimi? Helsingin kaupunkialueella ja sen lähialueilla, kuten edellä kuvattiin, ei ollut minkäänlaisia raaka-aine tai energiasursseja, vaan kaikki oli tuotava kaupungin ulkopuolelta. Työ- ja vähitellen myös ostovoimaa kaupungista löytyi, tosin työvoimakin oli oikeastaan hakeutunut kaupunkiin muualta. Talusmaantieteellisesti kaupungista kehittyi osa eurooppalaista ja globaalia markkinaverkostoa. Talouselämä ja teollisuus olivat riippuvaisia kansainvälisten markkinoiden toiminnasta.⁵⁵ Rataverkon kehityksen myötä Suomeen kehittyi myös entistä laajemmat sisämarkkinat. Helsinkiin tuotiin lähialueilta elintarvikkeita ja kaupungin tehtaiden tuotteita vietiin kaikkialle minne rataverkko ylsi.⁵⁶ Teknologian kehityksestä huolimatta kaupungin logistiset infrastruktuurit olivat riippuvaisia vuodenaajoista. Oman jäänmurtajan puuttuessa meriyhteydet olivat käytettävissä vain osan vuodesta. Kellirikkoajat vaikeuttivat ja rekikelit helpottivat lähialueilta tulevien elintarvikkeiden tuontia. Nuoren modernin kaupungin elämää ohjasi edelleen vuodenaikojen kierto.⁵⁷

Jokapäiväinen leipä on kaiken inhimillisen toiminnan keskeisin lähtökohta. Tämän takia siihen liittyvä ruokakulttuuri ja elinkeinotoiminta ovat hyviä esimerkkejä modernisaatioprosessin mukana tapahtuneesta muutoksesta. Kotona syötävät ja valmistettavat elintarvikkeet oli aikaisempina aikoina ostettu pidemmän ajan käyttöä varten suurissa erissä markkinoilta tai torilta. Uusissa asunnoissa valmistus- ja säilytystilat alkoivat jäädä pois. Kaupunkimarkkinoiden merkitys alkoi vähentyä ja uuteen aikaan liittyvät hygieniakäsitykset nostivat kritiikkiä torikauppaa kohtaan. Elintarvikekauppa siirtyi vähitellen kauppahalleihin ja kivitajakkakauppoihin. Elintarvikkeet ostettiin puodeista lähipäivien tarvetta ajatellen ja entistä useammin teollisesti jalostettuina. Kaupunkiin kehittyi suurikokoinen elintarviketeollisuus ja vähittäiskaupasta tuli näkyvä osa kaupunkikuvaa.⁵⁸ Teollistumisen mukana huomattava osa kaupunkilaisista siirtyi työskentelemään kodin ulkopuolelle työaikojen määrittelemäksi ajaksi. Samalla perinteisen ravintolakulttuurin rinnalle syntyi laajamuotoinen ruokakojujen ja ruokaloiden suurus- eli lounaskulttuuri. Urbanin kuluttajuuden kehittymisen myötä kaupungista löytyi kysyntää monenlaisille ruoka-aineille ja ravintoon liittyville palveluille. Helsingiläisten työläisten ruokakulttuuria tutkineen Minna Toivasen mukaan siirtymävaihe ajoittui vuosisadan vaihteeseen.⁵⁹

54 Mietintö, kaupungin elintarpeiden huojistamista tarkoittavan esitysehdotuksen johdosta asetetun komitean antamana. HKVPA 34/1914

55 Kovero 1955 (b), 275–307; Kovero 1955 (c), 423–424

56 Kovero 1955 (b), 307–323; Kovero 1955 (c), 424–425

57 Kovero 1955 (a), 228–230

58 Waris 1934, 30–52; Hoffman 1983, 35–38; Toivanen 1991, 46–48; Kovanen 1997, 20–21, 25, 37–39

59 Toivanen 1991, 48

Mistä helsinkiläisten päivittäinen ravinto 1910-luvun alussa koostui? Kaupunkikulttuurin moninaisuus näkyi epäilemättä eri sosiaaliryhmien monenlaisina kulutustottumuksina. Tarkkoja tietoja helsinkiläisten ruokailutottumuksista ei kuitenkaan ole.⁶⁰ Aikalaisten ja myöhempien tutkijoiden käytettävissä on ollut vain virallisista tilastoista tehdyt laskelmat sekä naisammattien tarkastaja Vera Hjeltin vuosina 1908–1909 tekemä tutkimus ammattityöläisten toimeentulosta. Hjeltin tutkimuksen ongelmana on otoksen pienuus ja rajattu kohderyhmä. Joka tapauksessa tutkimus on kuitenkin paras lähde ajan ravintotottumuksien ja -kustannuksien arvioimisessa. Tutkimuksen mukaan ammattityöläisten ravinnosta yli puolet oli viljatuotteita. Muita tärkeitä ravintoryhmiä olivat maitotuotteet ja peruna. Työläisten ravintomenot olivat kuukaudessa noin 55,4 % kokonaistuloista. Helsingissä ammattityöläisperheiden (N=50) kustannukset olivat hieman keskiarvon alapuolella, sillä ravintoon kului noin 50 % talouden tuloista.⁶¹ Kaikkiaan elintarvikkeisiin kului vähän suurempi osuus tuloista kuin Berliinissä tai Tukholmassa. Tilastojen avulla Eino Laurila ja Kaija Rautavirta ovat päätyneet koko väestön osalta samansuuntaisiin tuloksiin. Näissä laskelmissa viljan osuus suomalaisten päivittäisestä kokonaisenergiasta oli 58 % ja rasvan 20 %.⁶² Suomen maataloutta ja kriisiajan elintarvikehuoltoa tutkinut Heikki Rantatupa onkin todennut, voitiin 1900-luvun alun Suomessa puhua kirjaimellisesti jokapäiväisestä leivästä.⁶³

Entä mistä helsinkiläisten jokapäiväinen ruoka tuotiin? Maailmansodan aattona valmistuneen kaupungin viranomaisten selvityksen mukaan helposti pilaantuvat elintarvikkeet, kuten maito ja kananmunat tuotiin kaupungin lähialueilta. Näissä tuotteissa kaupungin huoltopiiri oli noin 70–120 kilometriä. Muita maataloustuotteita kuten perunoita, juureskasveja, voita ja lihaa tuotiin erityisesti Etelä-Suomen rataverkon alueelta. Suomalainen maatalous oli suuntautunut lypsykarjatalouteen, joten viljatuotteet täytyi hankkia kansainvälisiltä viljamarkkinoilta. Pertti Haapala on osuvasti kuvannut 1900-luvun alun Suomea viljaa tuovaksi maatalousmaaksi.⁶⁴ Kaikkiaan 1900-luvun vaihteessa lähes koko Euroopan elintarvikehuolto muodostui kansainvälisen kaupan verkostoista. Viljamarkkinoita hallitsivat Venäjä ja Yhdysvallat, joiden halpa vilja muokkasi maatalouden rakenteita koko mantereella. Lisäksi eri maat toivat markkinoille oman alueensa erityistuotteita, Suomesta vientiin etenkin meijeritalouden tuotteita.⁶⁵

Myös vuodenajat säätelivät elintarvikkeiden saatavuutta Helsingissä. Talvisin ulkomaisia tuotteita oli vähemmän tarjolla, mutta samalla kotimaiset tuontimahdollisuudet olivat parempia. Talvi sulki meritiet, mutta paransi elintarvikkeiden kuljetuskestävyyttä. Kesäisin meri mahdollisti paitsi tuonnin myös kalastuksen.⁶⁶

60 Joitakin erityistutkimuksia ja laskelmia toki löytyy. Hjelt 1912. Myöhempiä tutkimuksia: Rantatupa 1979, 20–21; Laurila 1985; Toivanen 1991; Vainio 1991; Rautavirta 2010, 29–32

61 Hjelt 1912, 31–34, 45

62 Laurila 1985, 618–675; Rautavirta 2010, 29–32

63 Rantatupa 2004 (a), 272

64 Mietintö, kaupungin elintarpeiden huojistamista tarkoittavan esitysehdotuksen johdosta asetetun komitean antamana. HKVPA 34/1914; Haapala 1992, 21; Haapala 1995, 59; Östman 2004, 19–20, 35–37

65 Ks. esim. Trentmann 2006, 15–21

66 Seitola, Niklander ja Grönros 1996, 28

Kaupungin elintarvikekauppa oli elinkeinovapauden myötä siirtynyt monita-hoisen markkinaverkoston käsiin. Modernisaatioprosessin edetessä kaupunki al-koi entistä laajemmin seurata elintarvikekauppaan liittyviä hygieniakysymyksiä. Taustalla vaikuttivat ilmi tulleet ongelmat ja ulkomaiset esimerkit. Elintarvike-kauppaa ja teollista toimintaa alettiin aiempaa tarkemmin ohjata järjestysmää-räyksiin. Samalla kaupungin terveysviranomaiset ryhtyivät seuraamaan kaupun-kiin tuotujen ja siellä tuotettujen elintarvikkeiden laatua.⁶⁷ Maailmansodan alla elintarvikekauppa kokonaisuutena oli kuitenkin järjestynyt vapaiden markkinoi-den toiminnan kautta, eivätkä sen rakenteet olleet kokonaisuutena kenenkään hal-linnassa.

Ravinnon lisäksi ihminen tarvitsee elääkseen puhdasta vettä. Kaupungin ve-sijohtoverkoston vesi otettiin Vantaanjoesta. Virtaukseltaan pieni joki oli alueen ainoa helposti hyödynnettävä makeanveden varanto, joten kohtuuhintaisia vaihto-ehdoja ei ollut. Joen yläjuoksun asutuksen lisääntyminen, maatalous ja talvinen lii-kennekäyttö tekivät riittävän hygieniatason säilyttämisen vaikeaksi, jolloin uusien puhdistusmenetelmien omaksuminen nousi aiempaa merkittävämpään asemaan. Maailmansotaa edeltävinä kahtena vuosikymmenenä vesijohtoverkko oli laajen-tunut keskustan lisäksi monille reuna-alueille. Monin paikoin tämä ei tarkoittanut kotona hanasta tulevaa vettä, vaan lähikortteleissa sijainnutta yleistä vedenjakelu-pistettä.⁶⁸

Energiaa Vantaasta saatiin vesijohtoveden pumppaamiseen, mutta ei kaupun-gin muihin tarpeisiin. Valtakunnallisen sähköverkon puuttumisen vuoksi kaupun-gin tarvitsema energia piti tuottaa paikan päällä, ulkopuolelta tuoduista raaka-ai-neista. Tärkeimpinä energiaraaka-aineina olivat kotimaasta tuodut polttopuut ja ulkomailta tuotu kivihiili. Ensimmäistä käytettiin erityisesti rakennuksien läm-mittämiseen ja jälkimmäistä laajemmassa energiatuotannossa. Kivihiilen energia muunnettiin verkostojen avulla jaeltavaksi sähköksi tai kaasuksi. Näitä käytettiin ruoanvalmistamisessa, kiinteistöjen ja katujen valaisussa sekä teollisuuslaitoksien ja raitiotieliikenteen voimanlähteinä. Maailmansodan alla kaasu tuotettiin kau-pungin kaasulaitoksella ja suurin osa sähköstä kaupungin sähkölaitoksella. Lisäk-si monet teollisuuslaitokset tuottivat tarvitsemansa energian itse.⁶⁹

Mikäli kaupunki on vuosien varrella kasvanut, sikäli myös on lisääntynyt niiden henkilöiden luku, jotka jonkin osan vuodesta ovat joutuneet kärsimään tästä yhteiskun-tapahasta. Samaten ovat kasvamistaan kasvaneet ne vaatimukset, joita työttömyyttä kärsivät asettavat yhteiskunnalle ja sen edustajille.⁷⁰

Helsingin kaupungin hätäapukomitea talven 1913–1914 työttömyydestä

67 Waris 1934, 49–52; Åström 1956, 210–214

68 Åström 1956, 197–202; Herranen 1985, 39–78

69 Björqvist 1967, 321; Herranen 1985, 65–78; Turpeinen 1984, 71–180. Yleisemmin ks. myös. Haapala 1992, 34–35

70 Helsingin kaupungin Hätäapukomitean selvitys toiminnastaan talvella 1913–1914 sekä tili komitean kantamista tahi kaupunginvaltuuston muutoin komitean ehdotuksesta myöntämistä määrärahoista. HKVPA 58/1914

Liike-elämän ja teollisuuden merkityksen kasvaessa Helsingistä tuli myös taloudellisessa mielessä osa laajaa kansainvälistä markkina-aluetta. Kansainvälisen talouden nousu- ja laskukaudet heijastuivat kaupungin elämään. Markkinatilanteiden muutokset näkyivät suoraan kaupunkilaisten arjessa työtilaisuuksien määrässä ja elämisen hinnassa.⁷¹ Jokapäiväisen elämän onnistuminen vaati markkinoiden ja verkostojen riittävää toimintaa. Joka päivä täytyi olla rahaa, jota vastaan täytyi voida ostaa elämiseen tarvittavia hyödykkeitä sekä ostaa tai vuokrata lämpimän asunnon. Kaikilta tämä ei aina onnistunut. Taloudelliset lamakaudet ja vuodenaikoihin liittyvät syklit aiheuttivat työttömyyttä työläisten keskuudessa. Sairauksien, sosiaalisten vaikeuksien ja vanhuuden aiheuttamat ongelmat koskivat lähes kaikkia sosiaaliluokkia kytkeytyen keskeisesti taloudelliseen toimeentuloon.

Helsingissä moderni kaupunkielämä oli vielä nuorta. Vanhan porvarikaupungin ammattikuntien ja muiden vastaavien järjestelmien turvaverkostot olivat kadonneet. Maaseudun kylä- ja sukuverkostoihin perustuvat turvajärjestelmät puuttuivat. Tilalla oli erilaisten järjestöjen hyväntekeväisyystyö ja kaupungin rajallinen köyhäinhoitojärjestelmä. Suurin osa kaupunkilaisista oli ensimmäisen polven kaupunkilaisia – tilanne ja toimintaympäristö olivat monille uusia. 1900-luvun alussa kaupungin päättäjät ja virkamiehet joutuivat usein miettimään, miten entistä suuremmiksi käyviä avuntarvitsijajoukkoja tulisi auttaa. Kuten edellä lainattu hätäapukomitea vuonna 1914 kirjoitti, eivät uuden ajan pulaan joutuneet kaupunkilaiset enää tyytyneet asemaansa, vaan alkoivat vaatia uudenlaisia tukitoimia. Erilaisia esimerkkejä ja toimintamalleja sosiaalisten ongelmien ratkaisemiseen oli löydettävissä kehityksessä pidemmällä olevista suurkaupungeista. Monia näistä otettiin Helsingissä käyttöön ennen maailmansotaa, mutta pääosin uudistukset jäivät toteutumatta – usein olisi tarvittu radikaaleja yksilöiden, yhteiskunnan ja kunnan roolia koskevien ajattelutapojen muutoksia ja huomattavia taloudellisia resursseja.⁷²

Maailmansodan syttyessä syyskesällä 1914 oli Helsinki nopeasti kasvanut nuori moderni kaupunki. Muutoksen nopeus ja laajuus oli vaihdellut sosiaaliryhmittäin, alueittain ja myös eri elämänalueilla. Modernisaatioprosessi oli edelleen kesken. Rinnakkain oli uutta, vanhaa ja jotain siltä väliltä. Kaupunkielämä oli lähtökohdiltaan suurimmalle osalle asukkaista uutta, eikä kaupunkielämä näyttänyt kaikin piirtein samanlaiselta vanhoille helsinkiläisillekään. Vain harvat pidempään ulkomailla asuneet olivat tottuneet elämään sen kaltaisessa kaupunkiympäristössä, jossa 1900-luvun alun Helsingissä elettiin. Muutos, epävarmuus ja uudet mahdollisuudet yhdistivät kaupunkilaisten kokemusta urbaanista elämästä. Sodan alla kehitys näytti tarjoavan suurimmalle osalle lupauksen paremmas-

71 Sotaa edeltäneiden vuosien taloudesta ks. esim. Kovero 1955, 285 (b); Kovero 1955 (c), 411–419, 423–424

72 Kaupungin ja kaupunkilaisten turvaverkostoihin tutustutaan tarkemmin seuraavissa luvuissa. Yleisesti suomalaisissa kaupungeissa esim. Åström 1956, 70–75, 239–285; Halila 1977, 22–25, 154–157; Rasila 1983, 334–358; Kuusanmäki 1987, 273; Pulma 1987, 75–80, 110–122; Impola ja Packalén 1992, 8

ta tulevaisuudesta. Kuten Haapala on osoittanut, merkitsi maaltamuutto monille vaikeuksista ja elämän kalleudesta huolimatta elintason nopeaa nousua. Samalla kuitenkin kulutustavoitteiden ja -mahdollisuuksien välinen kuilu kasvoi.⁷³ Joka tapauksessa helsinkiläisten elinympäristö muistutti päivä päivältä vähemmän sitä maaseutuympäristöä, josta suurin osa kaupunkilaisista oli lähtöisin.

Helsinkiläiset eivät olleet yksin siirtymässä nopeasti moderniin kaupunkielämään. Koko eurooppalainen elämä oli 1800-luvun viimeisiltä vuosikymmeniltä lähtien ollut voimakkaassa murroksessa. Kunnallistekniikkaan, liikenteeseen, viestimiseen ja lääketieteeseen liittynyt teknologinen kehitys oli nopeaa. Uuden ajan poliittiset, kulttuuriset ja sosiaaliset innovaatiot muokkasivat yhteiskuntien elämää nopeammin kuin yhteiskuntarakenteet ehtivät muuttua. Kuten Stanley G. Paine on kuvannut, olivat monet uusista ajatuksista ja innovaatioista luonteeltaan perinteisiä rakenteita rikkovia – maailma oli muuttumassa nopeammin kuin ehkä koskaan aikaisemmin. Aikalaisilla oli hyviä syitä odottaa elämän laadun parantumista ja parempaa huomista.⁷⁴

Pääkaupungin tilat ja merkitykset

Kaupunkia ei voi miettiä vain rakennettuna kokonaisuutena, asukkaidensa kaupunkiyhteisönä, tai monenlaisten semanttisten symbolien, mielikuvien ja merkityksien peilinä. Kaupunki on elävä kokonaisuus: se sisältää kaikki nämä elementit, jotka ovat tiukasti sidoksissa toisiinsa. Ne yhdessä muodostavat sen elävän ja kokemuksellisen kaupunkitilan, jossa kaupunkilaiset elävät.⁷⁵ Helsinkiläiset eivät eläneet tavallisessa kaupungissa – he elivät pääkaupungissa. Pääkaupunkiasemaan liittyi monenlaisia ulottuvuuksia, jotka näkyivät ja vaikuttivat pääkaupunkilaisten elämään.

Pääkaupunki on asemansa takia aina ainutlaatuinen kaupunki alueellaan ja samalla verrannollinen muihin pääkaupunkeihin. Kansalliset pääkaupungit on suunniteltu ja rakennettu kansakunnan keskuksiksi. Niistä on tehty pääkaupunkeja niin fyysisesti arkkitehtuurilla ja kaupunkisuunnittelulla kuin myös mielikuvien tasolla. Pääkaupungeissa sijaitsevat usein valtion keskeiset hallinto- ja kulttuurilaitokset sekä sivistyksen ja liike-elämän keskeiset toimijat. Jo näiden fyysinen läsnäolo hallitsijoiheen, virkamiehineen ja rakennuksineen tekee pääkaupungin elämästä muista kaupungeista poikkeavaa. Samalla pääkaupungit ovat suunniteltu symboloimaan kansakunnan identiteetin kannalta omiksi ja tärkeiksi koettuja asioita. Tämä on huomioitu esimerkiksi julkisten rakennuksien arkkitehtuurissa, kaupunkisuunnittelussa aukioineen ja muistomerkkeineen sekä toisaalta kaupunkia koskevassa kirjallisessa kulttuurissa. Benedict Andersonia mukaillen pääkaupungin asukkaineen voidaan ajatella olevan myös eräänlainen kuviteltu yh-

73 Haapala 1992, 66; Haapala 1995, 94–97

74 Payne 2011, 15–18; Ks. myös Haapala 1995, 14–15

75 Kaupunkia elävänä kokonaisuutena tai elävänä tilana on korostettu kaupunkitutkimuksessa jälleen viimeisinä vuosikymmeninä, etenkin taidehistoriassa. Ks. Esim. Saarikangas 2002 (a), 20–22, 134–141; Saarikangas 2002 (b), 54–56; Kervanto Nevanlinna 2002, 15–25. Tätä kokonaisvaltaista kaupunkikuvaa on käsitelty myös kaupunkitutkimuksen klassikoissa, esimerkiksi Simmel 2005 (1903), 27–46

teisö, johon ovat heijastuneet eri aikojen pyrkimykset kansakuntaa symboloivan ja yhdistävän keskuksen rakentamisesta.⁷⁶

Helsingin vertailukohteina tulee näin huomioda muut pääkaupungit. Peter Hall on esittänyt pääkaupunkitypologian, jossa pääkaupungit jaetaan viiteen ryhmään: poliittisiin pääkaupunkeihin, monitoiminnallisiin pääkaupunkeihin, globaaleihin pääkaupunkeihin, superpääkaupunkeihin ja entisiin pääkaupunkeihin. Typologian lähtökohtana on, että kaupunki voi olla pääkaupunki monessa merkityksessä ja että sekä nämä merkitykset että itse kaupungit saattavat vaihtua poliittisten, taloudellisten tai teknologisten muutoksien seurauksena.⁷⁷ Tässä jaottelussa ensimmäisen maailmansodan aikainen Helsingin oli tyypillinen monitoiminallinen pääkaupunki – kuten edellä on esitetty, kehittyi Helsingistä 1800-luvun loppua kohden entistä selvemmin hallintokaupunkia moniulotteisempi kokonaisuus.⁷⁸

Yhdessä asiassa Helsinki on kuitenkin eurooppalaisittain poikkeus – se korotettiin ja muokattiin pääkaupungiksi. Kaupunki oli ollut jo olemassa pitkään ennen vuotta 1812.⁷⁹ Toisaalta Venäjän imperiumin voimaa osoittavaa ja uuden suuriruhtinaskunnan eurooppalaista identiteettiä luovaa pääkaupunkia päästiin rakentamaan lähes nollatilanteesta, sillä sota ja suurpalo olivat pääosin tuhonneet aiemman kaupunkirakenteen. Helsingistä rakennettiin aluksi Hallin typologian mukaisesti poliittinen pääkaupunki. Matalien puutalojen ja harvojen kivitalojen keskelle rakennettiin monumentaalinen Senaatintorin alue. Samalla Katajanokalle ja Kaartinkaupunkiin rakennettiin näyttävät kasarmialueet.⁸⁰

Suuriruhtinaskunnan pääkaupungin hallinnon ja sivistyksen empire-keskusta oli valmis modernisaatioprosessin käynnistyessä. Seuraava muutosprosessi alkoi pian näkyä rakennetussa ympäristössä. Liike-elämän ja yksityisten yrittäjien rakennuttamien korkeiden kivitalojen korttelit levisivät keskusalueelta uusiin kaupunginosiin. Kun vuonna 1880 yksityisten omistamia vähintään viisikerroksisia kivikerrostaloja oli ollut kolme, oli näitä vuonna 1910 jo 187.⁸¹ Rakennettu alue tiivistyi niemen kärjessä hallitusti ja laajeni hallitsemattomasti viertoteitä pohjoiseen, jossa niin sanottu huvila-asutus moninkertaistui jo 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Hallinnollinen kaupunki rajoineen ja kunnallistekniikkoineen seurasi uusille alueille hitaammin seuraavina vuosikymmeninä.⁸² Keskusta-alueelle alkoi nousta uutta yhteiskuntaa edustavia rakennuksia: Erottajan pääpaolasema, Tulli- ja pakkahuone, Kansallisteatteri, VPK:n talo, Uusi ylioppilastalo sekä lukuisat pankki- ja liiketoimintaa varten rakennetut talot. Maailmansodan syttyessä uusi rautatieasema oli vielä rakenteilla.⁸³

Kaupungin laajentuessa ja kasvaessa kehittyi kaupunginosille, paikoille ja ra-

76 Kolbe ja Nyström 2010, 173–184

77 Hall 1993, 69–84

78 Kolbe ja Nyström 2010, 184–186

79 Kolbe ja Nyström 2010, 185

80 Helsingin pääkaupungiksi rakentamisen taustoista ks. esim. Klinge 1986, 15–28; Klinge 2012

81 Åström 1956, 115–124

82 Åström 1956, 93–114; Waris 1932, 174–286

83 Uusista rakennuksista ks. esim. af Schultén 1955, 54–95

kennuksille erilaisia toimintojen ja sosioekonomisten tekijöiden määrittelemiä ominaispiirteitä. Hallinto keskittyi Senaatintorin läheisyyteen. Näissä kortteleissa sijaitsivat kenraalikuvernöörin, senaatin, valtiopäivien, keskusvirastojen, yliopiston, kirkon ja kaupunginhallinnon keskeiset rakennukset. Liike-elämän keskus alkoi torin kulmalta Stockmannin tavaratalosta jatkuen länteen.⁸⁴ Teollisuuslaitokset sijaitsivat kivitalojen keskustan ulkopuolella, meren rannoilla Silta-saarella, Töölönlahdella, Punavuorella sekä viertoteiden varsilla.⁸⁵ Kaupungin logistisia keskuksia olivat henkilöliikenteen osalta Rautatieasema ja Eteläsatama. Tavaraliikenteessä tärkeitä olivat meriliikenteen osalta Eteläsatama sekä Hietalahden ja Sörnäisten satamat. Maaliikenteessä tavarat kulkivat pääosin kiskoja pitkin ja myös kaupungin satamat oli yhdistetty rautatieverkkoon.⁸⁶ Teollistumisen mukana Helsingin kaupunkirakenne sai leimallisesti kaksijakoisen olemuksen. Työväestö keskittyi pääosin kaupungin reuna-alueilla sijainneille asuinalueilleen ja muut ryhmät omille asuinalueilleen. Erot rakennuksien ja asuntojen koossa, rakennusaineissa, asuintiheydessä, käytettävissä olevassa kunnallistekniikassa ja muissa asumiseen keskeisesti liittyvissä laadullisissa tekijöissä olivat suuria.⁸⁷ Moderni kaupunki muodostui monenlaisista alueista ja tiloista. Eri sosiaaliluokkien mielissä niille annettiin erilaisia mielikuvia ja tyyppityksiä, jotka hallitsivat kaupunkilaisten käsityksiä kaupungistaan ja toisistaan. Pitkäsillan pohjoispuolella asuvan ja työskentelevän työmiehen Helsinki oli kovin erilainen kuin Kruununhaassa asuvan senaatin virkamiehen.

Hallinnon keskuspaikkana ja kansallisena symbolina olevan pääkaupungin tapahtumat ovat usein enemmän valtiollisia kuin paikallisia. Maailmansodan alla Helsingin säännöllisesti toistuvia tapahtumia olivat muun muassa valtiopäivät, keisarilliset juhlapäivät ja yliopiston promootiot kulkueineen. Näiden lisäksi oli harvemmin tapahtuvia valtiollisia tapahtumia, kuten keisarien vierailut. Pääkaupunki on myös paikka, missä poliittiset erimielisyydet ilmaistaan. Samat voimat, jotka muuttivat pienen hallintokaupungin suurkaupungiksi, rikkoivat myös kaupungin poliittisen rauhan. Aikalaisten routavuosiksi⁸⁸ nimittämällä aikakaudella helsinkiläisten elämään tulivat poliittiset mielenosoitukset – ja lopulta myös väkivaltaisuudet. Etenkin vuosina 1903–1906 kaupunkilaisten rauhaa järkyttivät toisiaan seuranneet mielenosoitukset ja väkivaltaisuudet kutsuntalakosta Bobrikovin murhaan, suurlakkoon ja Viaporin kapinaan. Helsinkiläiset elivät valtiollisen murroksen keskipesteessä: siihen liittyvät tapahtumat ja toimijat olivat läsnä samassa kaupunkitilassa.

84 Kovero 1955 (b), 323–337; Åström 1956, 169–175

85 Kovero 1955 (c), 424–451

86 Kovero 1955 (a), 225–228

87 Åström 1955, 144–155, 154–169; Waris 1932, 188–286

88 Kansallisessa historiankirjoituksessa ja aikalaiskeskustelussa venäläisten imperiumin yhtenäistämispoliittikkaa kutsuttiin yleisesti routavuosiksi. Esimerkiksi Matti Klinge on nostonut perustellusti esiin näkemyksiä, joiden mukaan aika ei ollut suomalaiselle yhteiskunnalle erityisen surkeaa ja että venäläisten toiminnallakin oli ymmärrettävät perusteet (esim. Klinge 1997). Etenkin vapaussota- ja jääkärikirjallisuudessa venäläisten ”hirmuhallinto” esitetään ymmärrettävästi keskeiseksi vastarintatoiminnan lähtökohdaksi – ja sitä se epäilemättä monien kohdalla myös oli.

Valtiollisen elämän keskuspaikassa vaikuttivat myös kansallisen eliitin verkostot niin politiikan, hallinnon, sivistyksen kuin kulttuurinkin saroilla. Varhainen puoluemuodostus ja kansalaisjärjestötoiminta näkyivät ja kuuluivat Helsingin elämässä. Yliopisto tarjosi pitkään ainoan foorumin mielipiteenvaihdolle ja sen harjoittelulle. Modernisaatioprosessin mukana keskustelu ja vaikuttaminen kanavoituivat järjestöihin ja eri ryhmien sanomalehtien ympärille muodostuneisiin puolueisiin. Eduskuntaudistuksen jälkeen syntyneiden puolueiden keskuspaikana oli pääkaupunki, valtiopäivien istuntokaupunki. Näin valtiollisen elämän keskeiset henkilöt elivät – ainakin valtiopäivien aikana – pääkaupungin arkea.

Pienessä maassa eliitin verkostot olivat lopulta kohtuullisen suppeat. Politiikassa, hallinnossa, yliopistolla, liike-elämässä ja kunnallishallinnossa vaikutti pieni, toisiinsa monin tavoin verkostoitunut henkilöryhmä. Kaupunginvaltuuston historiaa tutkineen Jussi Kuusanmäen mukaan 1900-luvun alun puoluemuodostelmien synty näkyi valtuustossa hitaasti. Vaalijärjestelmä rakentui veronmaksu-kyvyn mukaan, jolloin valtuuston muodostivat porvarilliset ryhmittymät. Nämä puolestaan jakautuivat selkeimmin kielikysymyksessä ja suhtautumisessa venäläistämistoimiin. Kaupunginvaltuustossa istui valtiopäiväedustajia (ensin säätyvaltiopäivien, sitten eduskunnan), korkeita virkamiehiä, elinkeinoelämän vaikuttajia, professoreja ja järjestöjen näkyvimpiä henkilöitä. Monet näistä olivat joko suoraan tai pienen mutkan kautta sukua toisilleen, käyneet samoja kouluja, opiskelleet samassa yliopistossa ja jakoivat yhteisiä harrasteita urheilusta taiteisiin. Samat henkilöt kohtasivat yhteiskunnallisen elämän erilaisissa paikoissa ja sen lisäksi kaupungin elämässä kulttuuririennolla, kävelyillä ja keskustakorttelien ravintoloissa.⁸⁹

Maailmansodan syttyessä kaupunginvaltuustossa istuivat muun muassa professorit K. J. Ståhlberg, Allan Serlachius ja Ernst Estlander, entiset senaattorit Otto E. Stenroth ja A. J. Hjelt, lääkintöneuvos G. R. Idman, tohtorit Axel F. Charpentier, Alexander Frey ja Leo R. Ehnrooth sekä pankinjohtaja E. Schybergson – kaikki näkyviä hahmoja yhteiskunnallisessa, taloudellisessa ja kunnallisessa elämässä sekä monilla tieteen ja kulttuurin aloilla. Monet heistä päätyivät myös merkittäviin tehtäviin tulevana maailmansodan vuosina. Puheenjohtajana toimi koko kriisiajan pankinjohtaja Alfred Norrmén.

Työväenliike oli nouseva vaikuttaja ja sen edustajat verkostoituivat vähitellen mahdollisuuksiensa mukaan pääkaupungin yhteiskunnalliseen elämään. Huolimatta absoluuttisesti suurimmasta koostaan työväestö oli kunnallisessa päätöksenteossa marginaalissa. Kun vaalijärjestelmä perustui maksettuihin kunnallisveroihin, jäi työväestö enemmän kunnallisen toiminnan kohteeksi kuin kunnallispoliittiseksi toimijaksi. Aluksi työväenliike oli yrittänyt kiertää ongelmaa osallistumalla yhteislistoille, mutta vuodesta 1904 Helsingin työväestö oli boikotoinut kunnallisvaaleja.⁹⁰ Kaikkiaan työväenliikkeen ja ammattiyhdistyksien

89 Kuusanmäki 1987, 83–107; Ks. myös esim. Klinge 2000, 34–37; Kunnallisvaalijärjestelmästä Kuusanmäki 1987, 48, 64–66; Laati 1956, 350–364, 424–431

90 Kuusanmäki 1987, 74; Tikka 2009, 32–33

nousu, eduskuntaudistuksen tarjoamat rajalliset vaikutusmahdollisuudet ja kunnallisvaalilakien rajoitukset johtivat monella tavalla työväestön erottautumisen korostamiseen. Maantieteellisesti keskittyneen asutuksen lisäksi työväestölle kehittyi Pertti Haapalan sanoin ”vankka ja hyvin organisoitunut erilliskulttuuri”.⁹¹ Pitkäsilta paitsi yhdisti, myös erotti.

Yhteiskunnallisen elämän keskuksena oleminen näkyi myös ajan ainoassa päivittäiseen tiedonvaihtoon kykenevässä joukkotiedotusvälineessä – sanomalehdissä. Kaikkien poliittisten ryhmien pää-äänenkannattajat (*Hufvudstadsbladet*, *Helsingin Sanomat*, *Työmies*, *Uusi Suometar*) olivat leimaltaan kansallisia, mutta samalla ne olivat erityisesti helsinkiläisiä lehtiä. Maan muiden kaupunkien tapahtumia käsiteltiin niissä ”maaseudulta” -osastoilla. Samoin kääntäen helsinkiläislehtien pääkirjoitukset ohjasivat usein maakuntalehdissä käytyä keskustelua.⁹² Näin pääkaupungin sanomalehtien tarjoama näkemys yhteiskunnallisesta elämästä oli korostuneen helsinkiläinen. Niiden sisällön olivat kirjoittaneet helsinkiläiset toimittajat, ja lukijakuntaa edustivat ensisijaisesti helsinkiläiset.

Maailmansodan alla helsinkiläiset elivät pääkaupungissa, joka oli monin tavoin muuttunut olemukseltaan, asukkailtaan ja rakennuskannaltaan. Helsinki kaupunkitilana oli 1910-luvun kaupunkilaisille täysin toisenlainen kuin edelliselle sukupolvelle. Pääkaupunkina kaupungin elämää ei ohjannut vain kaupungin sisäinen logiikka, vaan helsinkiläiset elivät kaupungissa, johon oli ladattu paljon kansallista symboliikkaa. Kaupunki oli rakentunut ja rakennettu koko kansakunnan keskukseksi, jossa paikallinen yhtyi kansalliseen. Maailmansodan syttyessä Helsinki oli nuori moderni pääkaupunki.

---

91 Haapala 1986, 295–299; Haapala 1992, 59. Helsingin työväestön järjestötoiminnasta esim. Tuomisto 1984, 109–240

92 Nygård 1987, 19–22, 32–34, 57, 114–115, 128

2. MAAILMANSODAN VUODET MAALISKUUN VALLANKUMOUKSEEN 1917 – PELKOJA, RAHAA JA PULAA

SOTA JA SUURIRUHTINASKUNNAN PÄÄKAUPUNGIN TURVALLISUUS

”Kriget har brutit ut!”

Elokuun ensimmäisen päivän iltapäivällä 1914 se oli varmaa. Kahdeksanvuotias Wolfgang Hagman (myöh. Wolf Halsti) oli tullut isoäitinsä kanssa Esplanadille kuuntelemaan Apostolin soittokunnan lauantain konserttia. Soitto keskeytyi lehtipoikien huutoihin ”kriget har brutit ut!” – sota oli syttynyt! Ihmiset rynnistivät piirittämään lehtipoikia, ja pian sodanjulistuksesta kertovat lisälehdet kiersivät kädestä toiseen. Isoäiti puhkesi itkuun ja rutisti poikaa syliinsä – ”Arma barn, födda till en hård tid!”⁹³

Sunnuntaina, ensimmäisenä sotapäivänä, helsinkiläiset tungeksivat kaduilla etsien lisätietoa. Mitä nyt tapahtuisi? Virallinen ilmoitus sodan alkamisesta saapui senaattiin yöllä, minkä jälkeen kenraalikuvernööri Seyn julkaisi sodan syttymistä koskevan tiedotteen ja sotatilaa koskevia määräyksiä. Kaupunkilaisten tiedonnälkä oli valtava. Lehtitalot painoivat jatkuvasti uusia tiedonpalasia sisältäviä lisälehtiä.⁹⁴ Puhelimia käyttävää yleisöä pyydettiin kärsivällisyyteen, sillä kaikki linjat olivat usein varattuja.⁹⁵ Kaupunki oli tulvillaan huhuja ja spekulatioita. Mitä sota tarkoittaisi helsinkiläisille? Sanomalehdissä oli jo joitakin päiviä kerrottu tietoja, joiden mukaan saksalaiset olisivat valmistautumassa maihinnousuun Suomessa. Haastatellut asiantuntijat olivat pitäneet maihinnousun erittäin epätodennäköisenä, mutta entä jos tiedot sittenkin pitäisivät paikkansa?⁹⁶ Lehdissä kerrottiin myös itävaltalaisien suorittamasta Belgradin pommituksesta ja siviiliuhreista. Taloja oli tuhoutunut ja monia syttynyt palamaan.⁹⁷ Merkitsisikö ”yleiseurooppalainen sota” kaupunkien ja siviilien tuhoamista? Olisiko se myös Helsingin kohtalo?

Suuriruhtinaskunta oli pääsääntöisesti saanut elää rauhan aikaa koko olemassaolonsa ajan. Maan omat joukko-osastotkin oli lakkautettu 1900-luvun alussa.

93 Halsti 1973, 58. Wolfgang Hallsten Hagman (vuodesta 1936 Halsti) syntyi 13.10.1905 helsinkiläiseen liikemiessukuun. Myöhemmin hänestä tuli eversti, Mannerheim-ristin ritari ja kirjailija; Sodan syttymisestä kertovista tiedoista esimerkiksi *Helsingin Sanomat* julkaisi asiasta kertovan lisälehden 1.8.1914 klo 11 ja lisätietoja klo 11.30; US 1.8.1918 3. lisälehti. Virallisesti tieto tuli seuraavana yönä klo 1.30. (SWL 2.8.1914 ylimääräinen numero)

94 SWL 2.4.1914 ylimääräinen numero

95 HS 1.8.1914

96 US 30.7.1914 lisälehti; HS 31.7.1914; TM 31.7.1914; US 31.7.1914; HBL 2.8.1914; TM 5.8.1914; Pietiäinen 1986, 196

97 TM 30.7.1914; HS 1.8.1914; TM 1.8.1914; HS 2.8.1914 lisälehti klo 14; Pietiäinen 1986, 196

Sota ja muut väkivaltaisuudet eivät kuitenkaan olleet kaikille helsinkiläisistä kokonaan vieraita. Kaupungissa asui vielä Turkin sodan veteraaneja ja kaupungilla kuuli edelleen kertomuksia heidän sotakokemuksistaan. Vielä paremmin ihmisten muistissa olivat vuosien 1905–1906 tapahtumat, suurlakon levottomuudet sekä etenkin Viaporin kapina ja Hakaniemen kahakka. Viaporissa oli sodittu aivan oikeasti ja tapahtumiin oli osallistunut myös suomalaisen punakaartin miehiä. Lisäksi eri yhteiskuntaryhmit olivat aseistautuneet ja päätyneet lopulta ammuskelemaan toisiaan Hakaniemen torilla.⁹⁸ Sodan väkivaltaisista muodoista oli näin pienimuotoisia kokemuksia. Nähdyt väkivaltaisuudet olivat kuitenkin olleet kestoltaan lyhyitä ja koskettaneet suoraan vain pientä osaa kaupunkilaisista. Nyt kaupungilla tietoa etsivien mielessä keskeisenä kysymyksenä oli kaupungin turvallisuus. Uhkaisivatko sotatoimet tällä kertaa koko kaupunkia?

Sunnuntaina iltapäivällä viiden aikaan venäläiset sotajoukot järjestäytyivät Kasarmintorille, jossa heille luettiin keisarillinen sodanjulistus. Sotilaat kohottivat eläköön-huudon keisarille ja Venäjälle. Lopuksi joukot lauloivat Keisarihymnin. Kaupungilla marssi reserviläisosastoja keisarin kuvaa edellään kantaen ja isänmaallisia lauluja laulaen. Senaatintorilla joukot lauloivat Keisarihymnin polvistuneena Aleksanteri II:n patsaalla. Näiden miehien kohdalla sodan uhka oli suora ja todellinen.

Samaan aikaan Helsingissä asuneet saksalaiset ja itävaltalaiset pakkasivat tavaroitaan suurella kiireellä. Eilisen tavoin illalla lähtisi heille varattu juna kohti pohjoista.⁹⁹ Maailmansodan linjat alkoivat muodostua myös syrjäisessä suuriruhetinaskunnassa.

Kuin vanhasta muistista vaelsivat helsinkiläiset Kaivopuistoon ja Tähtitorninmäelle katsomaan ”sotanäyttämöä”. Huhujen mukaan saksalaisia sotalaivoja oli nähty rannikon tuntumassa. Jotkut olivat kuulleet tykkitulen ääniäkin. Tunnit kuluivat, mutta meri pysyi tyhjänä. Monet palasivat keskustakorttelien kaduille ja ravintoloihin etsimään lisätietoja. Illan pimentyessä katuvalot eivät enää syttyneet ja kaduilla liikkuneet saivat iltayhdeksältä kehotuksen lähteä koteihinsa.¹⁰⁰ Pimennetyissä asunnoissa jokainen joutui miettimään, mitä sota tarkoittaisi heidän omalla kohdallaan. Tietäisikö se uhkakuvia vai mahdollisuuksia? Miten tilanteeseen pitäisi reagoida? *Uuden Suomettaren* nimimerkki Heikki kirjoitti: ”Synkkiä kysymyksiä, turhia arveluja, tulevaisuudesta emme mitään tiedä. Käymme kohti arvaamattomia kohtaloita”.¹⁰¹ Ensimmäisen sotapäivän päättyessä kaupunki oli pimeä ja hiljainen eurooppalainen sotakaupunki.¹⁰²

98 Manninen T 1992 (a), 246–254; Ks. myös vuotta 1905 käsitelleen projektin kirjat: Haapala, Löytty, Melkas ja Tikka (2008) ja Tikka (2009)

99 HS 4.8.1914

100 HS 2.8.1914; HS 4.8.1914; Sotalaivoista myös US 27.8.1914 ja US 28.7.1914

101 US 2.8.1914 ”Kun sotajulistus saapui Helsinkiin”, nimimerkki Heikki

102 Eurooppalaisista tunnelmista ks. esim. Englund 2009, 14

Huhujen kuuma kesä

Sota ei syttynyt äkkiä ja yllättäen. Sarajevon laukauksien jälkeen kesän 1914 oli täytännyt jännitys ja odotus. Heinäkuu oli ollut poikkeuksellisen lämmin¹⁰³ ja tunnelma helteisessä Helsingissä oli muun Euroopan tavoin jännittynyt. Kaikesta mahdollisesta tiedosta oli kova kysyntä. Tiedot yleiseurooppalaisen tilanteen kehittymisestä vaihtelivat päivittäin. Samalla vaihtelivat kaupunkilaisten tunnelmat epätoivosta optimismiin – sen mukaan, toivottiinko tilanteen johtavan sotaan vai sovintoon. Mitä pidemmälle kuukausi oli kulunut, sitä varmemmalta sota oli alkanut näyttää. Heinäkuun viimeisen viikon aikana tilanne alkoi eskaloitua tunti tunnilta. Lisälehtiä ja sähkösanomia painettiin kiivaaseen tahtiin.¹⁰⁴ Puhelinlaitoksen linjat olivat kovassa käytössä ja keskuksenhoitajia jouduttiin kutsumaan lomilta takaisin.¹⁰⁵

Mistä kaupunkilaiset oikeastaan saivat tietonsa? Viranomaiset käyttivät tiedonvälitykseen pylväisiin ja seiniin liimattuja kuulutuksia, jotka julkaistiin myös lehdissä. Ehdottomasti tärkein julkinen tiedonvälitysmuoto oli kuitenkin lehdistö. Kriisin kärjistyessä lehdet täyttyivät monenlaisista kansainvälisistä sähköistä ja niiden pohjalta kirjoitetuista tilannearvioista. Kiinnostavaksi koetut uutissähkeet julkaistiin mahdollisimman nopeasti lisälehtinä. Kysyntä oli valtavaa: ”Nyt ostetaan tavallisesti kaikkien kolmen lehden julkaisemat lisälehdet, toivossa että jokin niistä sisältäisi enemmän kuin toiset.”¹⁰⁶ Aikalaiskuvauksissa kerrottiin lehtipölkien piirittämistä ja lehtien viemisestä kirjaimellisesti heidän käsistään. Poikien ympärillä tungeksivien sanottiin välillä tukkineen katuja liikenteeltä. Lehtien levikki kasvoi päivästä toiseen ja lisälehtien kysyntä ylitti painokoneiden kapasiteetin. Loppukuusta toimitukset kokivat olevansa piiritystilassa. Väkijoukot tungeksivat niiden edustalla odottamassa uusia tiedonjyväsiä. Toimituksien puhelimet kävivät kuumina. Kansainvälinen tapahtumaketju Sarajevon laukauksista sodan syttymiseen oli kuitenkin verrattain hidas ja monivaiheinen – suoraa vastausta keskeiseen kysymykseen sodasta ja rauhasta ei toimituksista voitu antaa.¹⁰⁷

Mutta kun mistään ei tule täyttä varmuutta, alkavat kiertää huhut, toinen toistaan seikkaperäisemmät ja tietysti ”varmemmat”. (– –) Miten ne syntyvät ja lähtevät liikkeelle, on vaikeata sanoa, mutta mies miehessä niitä kerrotaan. Tuntemattomat Espiksen penkeillä vaihtavat ajatuksia sodasta, ja kellä mitään uutta ei olisi sanottavaa, häntä pidettäisiin tietysti, ellei nyt aivan tylsänä, niin kokonaan takapajulla olevana ihmisenä. Mutta kaikki tuntuvat jotain tietävän. (– –)¹⁰⁸

Nimimerkki Hypönniemi *Uudessa Suomettaressa* 27.7.1914

103 Kuuma kesä huipentui perjantaina heinäkuun 10. päivänä, jolloin lämpötilaksi mitattiin 31 astetta, mikä oli korkein lämpötila, mitä kaupungissa oli mitattu koko mittausaikana 86 vuoteen. HS 11.7.1914; HBL 11.7.1914. Kuukauden keskilämpö oli kanssa poikkeuksellisen korkea, 21,5 astetta. HKTV 1921, Keskilämpötilojen vaihtelut 1911–1920

104 Zettenberg 2001, 473–475; Esim. HS 3.7.1914; HS 26.7.1914. Sotaa edeltäneet päivät eurooppalaisten metropolien kaduilla: Lawrence 2007, 282–288

105 Turpeinen 1981, 146–147

106 HS 4.8.1914; US 27.7.1914, nimim. Hypönniemi

107 HBL 27.7.1914; US 27.7.1914 nimim. Hypönniemi; HS 29.7.1914; US 1.8.1914; HS 2.8.1914 Kirje Helsingistä, Tolari; Zettenberg 2001, 473–475

108 US 27.7.1914 nimim. Hypönniemi

Sanomalehdistön tarjoamia tietoja täydennettiin vaihtamalla tiedonjyväsiiä muiden kaupunkilaisten kanssa. *Helsingin Sanomissa* kuvattiin ravintolaelämän muuttuneen kannujen valannaksi – kaikissa pöydissä keskusteltiin tilanteen kehityksestä ja sodan mahdollisuudesta. Eri puolilta saaduista tiedonjyväsistä koottiin aina uusia tilannearvioita. Niitä välitettiin jälleen eteenpäin, jolloin niihin lisättiin jälleen uusia huhuja ja tiedonjyvää.¹⁰⁹

Heinäkuun lopulla sodan uhka alkoi muuttua konkreettiseksi. Lehdistä kerrottiin poliittisen kehityksen näyttävän vievän Eurooppaa kohti suursotaa, vaikkakin rauhalliseen ratkaisuun nähtiin vielä mahdollisuuksia.¹¹⁰ Samalla helsinkiläiset alkoivat nähdä sodanmerkkejä myös lähiympäristössään. Sunnuntaina 26. heinäkuuta *Helsingin Sanomissa* otsikoitiin neuvottelujen jatkuvan ja kerrottiin Venäjän olevan valmiina sotaan.¹¹¹ Maanantaina kerrottiin rautateiden saaneen määräyksen suurten vaunuerien varaamiseksi viideksi päiväksi ”erinäisiin tarkoituksiin”. Helsinkiin johtavilta meriväyliltä sammutettiin majakat ja loistot. Meriväyliä saisi käyttää vain päivisin. Kaupungissa asuvien saksalaisten tuli käydä leimauttamassa passinsa.¹¹² Tiistaina rautatieläisten kerrottiin saaneen käskyn palata lomiltaan. Sähkösanomalaitos ilmoitti, ettei sähköissä saisi enää käyttää lyhenteitä. Senaatti antoi sota-ajan uutisointia koskevia määräyksiä ja kieltoja. Lehdet kertoivat Itävallan liikekannallepanosta, mutta samalla kirjoitettiin diplomaattien uskovon rauhalliseen ratkaisuun.¹¹³

Keskiviikkona lehtipojat huusivat suurta uutista: Itävalta oli hyökännyt Serbiaan. Lehdet antoivat nyt synkkiä tulevaisuusarvioita. Pietarissa ja Berliinissä kerrottiin vallitsevan sotaosan tunnelman. Itämeren laivaston komentaja antoi entistä täsmällisemmät määräykset ja ohjeet meriliikenteen rajoituksista linnoitusalueiden lähistöllä.¹¹⁴ Illalla *Sanomalehtien tietotoimisto* välitti Pietarista kuulemansa huhun, jonka mukaan Suomi julistettaisiin pian sotatilaan. Torstaina aamulla viranomaiset kiistivät sotatilahuhut. Samalla julkaistiin kuitenkin lisää rajoituksia merialueilla liikkumiseen. Lisälehdissä tiedettiin jo kertoa Venäjän aloittaneen edellisenä päivänä liikekannallepanon joissakin kuvernementeissa. Iltapäivällä lisälehdet kertoivat Venäjän käynnistäneen koko maata koskevan yleisen liikekannallepanon. Suomenlahdelle julistettiin lentokielto, joka koski ”kaikkia lentolaitoksia”.¹¹⁵ Perjantaina oli ensimmäinen liikekannallepanopäivä, ja reserviin kuuluvia kehoitettiin saapumaan Suvilahdenkadun kasarmeille. Keisa-

109 US 27.7.1914 nimim. Hypönniemi; HS 31.7.1914 Tiituksen pakina; HS 2.8.1914 Kirje Helsingistä, Tolari

110 Yleisarvioit vaihtelivat mutta vähitellen sodan uhkaa alettiin pitää erittäin todennäköiseksi. Esi-merkiksi *Työmiehessä* julkaistiin eri maiden sosiaalidemokraattien sodanvastaisia kirjoituksia TM 29.7.1914, TM 30.7.1914 ja TM 31.7.1914 Arvioita esim. HS 28.7.1914 diplomaatit uskoivat rauhan mahdollisuuksiin; HS 29.7.1914 Sota erittäin lähellä, vaikka Venäjän ja Saksan hallitukset uskoivatkin vielä rauhalliseen ratkaisuun; HBL 30.7.1914 sodan uhka suuri eikä Suomikaan tulisi säästymään sodalta; US 30.7.1914 Sodan vaara erittäin suuri; HS 31.7.1914 ”Rauhan säilymisestä ei ole toivoakaan”

111 HS 26.7.1914; Majakoista myös SWL 28.7.1914

112 HBL 27.7.1914; HS 27.7.1914; US 27.7.1914 2. lisälehti

113 HS 28.7.1914; TM 28.7.1914; US 28.7.1914; SWL 29.7.1914; SWL 30.7.1914

114 HS 29.7.1914; SWL 29.7.1914

115 HS 30.7.1914; US 30.7.1914; HS 30.7.1914 lisälehti; US 30.7.1914 lisälehti; US 31.7.1914 Lisälehti; TM 1.8.1914; SWL 1.8.1914; Itse määräys julkaistiin SWL 10.8.1914

ri Nikolai II julisti Suomen sotatilaan, mikä ehdittiin huomioida vasta seuraavan päivän lehdissä. Lauantaina helsinkiläiset saivat lukea lehdistä sotatilasta ja sodan syttymisestä.¹¹⁶

Paniikki

Mutta tottumattomuus sotaan toimenpiteisiin aiheutti vielä pakokauhunkin. Ihmiset pakenivat takaisin maalle ja heihin yhtyi joukoittain vakinaisia kaupunkilaisiakin. Kaikilla kaduilla näki asemalle päin ajavia ihmisiä, joiden matkakapineet useinkin hyvin selvästi osoittivat, että kiireellinen oli ollut lähtö. Muuttotavarain kokoonpano osoitti selvästi harkinnan puutetta. Asemalla syntyi tietysti huikea tungos. Tulihan sinne väkeä kuin saavista kaataen. Ja vaikka junat olivat pitkiä kuin nälkävuodet, eivät ne sittenkään olleet tarpeeksi pitkiä. Ahdinko ja sekamelska tärisyttivät vielä jännitettyjä hermoja. Naiset itkeä pillittivät aivan itsestään. Tietämätön katselija olisi varmaankin luullut, että verenhimoinen vihollinen oli heidän kintereillään. Ja kuitenkin ei vihollisesta vielä ole tietoaakaan.

Mutta sellaista on sota. Se pelottaa jo kaukaa ja eniten sitä, joka on pakomatkalla eikä sotatoimista mitään tiedä.

Ja kukapa niistä mitään todella tietäisi, sillä sotamiehistä ei saa mitään kirjoittaa, ei kirjoittaa eikä edes telefonissa puhutella.

Sellaista on sota.¹¹⁷

Nimimerkki Heikki *Uudessa Suomettaressa* 1.8.1914

Jono liikkui hitaasti, mutta kasvoi nopeasti. Sotatilan julistamisen jälkeen yhä useampi totesi, ettei pääkaupunki tuntunut enää turvalliselta paikalta. Maaseudulla ja sisämaan kaupungeissa olisi turvallisempaa. Etenkin naiset ja lapset halettiin toimittaa turvaan sodan jaloista. Tuhansissa helsinkiläiskodeissa alettiin pakata matkatavaroita. Lähialueita lukuun ottamatta ainoa keino kaupungista poistumiseen oli rautatiet. Suurin osa kuljetuskapasiteetista oli kuitenkin varattu sotilaskuljetuksiin, joten matkustajajunia lähti harvoin. Jonot olivat pitkiä. Asemarakennus muistutti *Helsingin Sanomien* mukaan suurta siirtolaissuojaa.¹¹⁸

Varsinainen ryntäys rautatieasemalle tapahtui ensimmäisen sotaviikon puolivälissä Viaporin linnoituksen komendantin kenraali-luutnantti Bauerin julkaistua tiedotteen, jossa mahdollisimman monia kehoitettiin poistumaan kaupungista ”epäjärjestyksen, tappioiden ja pakokauhun välttämiseksi”. Ainoastaan linnoituksen ja kaupungin toiminnan kannalta keskeisten ammattien harjoittajien tuli jäädä kaupunkiin.¹¹⁹ Kehotus lisäsi paniikkia entisestään. Monissa perheissä tavarat pakattiin kiireellä ja äidit kiirehtivät lapsineen koko ajan piteneviin jonoihin. Yksitoistavuotiaan Oskar Lindemanin perheelle tuli ”äkkilähtö”. Isä oli töissä, joten äiti pakkasi yksin matkatavarat ja lähti viiden lapsensa kanssa Rautatieasemalle jonottamaan.¹²⁰ Saman ikäisen Eelis Raatikaisen perhe matkusti kokonaisuudes-

116 HS 31.7.1914; HBL 1.8.1914; HS 1.8.1914; US 1.8.1914; SWL 1.8.1914; SWL 6.8.1914

117 US 1.8.1914 nimim. Heikki

118 HS 4.8.1914

119 HS 5.8.1914; TM 5.8.1914; US 5.8.1914; SWL 5.8.1914

120 Lindeman Oskar (s. 1903). Haastattelu tehty 1960–1970-lukujen vaihteessa, haastattelijana Lindemanin poika. Muistitietokokoelma 11654. TA

saan Kuopioon.¹²¹ Yrjö Hätinen muisteli myöhemmin kaupunkilaisten keskuudessa vallinneen ”määrätynlaisen pakokauhun” – ja rautatieaseman jonoon saatteli perheensä myös kahdeksanvuotiaan Yrjö isä.¹²²

Kun nykyisen levottoman aikamme historiaa vastaisuudessa kirjoitetaan, mainittakoon silloin myös niistä suurista ja kunnioitettavista inhimillisen kärsivällisyyden ja kestäväisyyden sekä itsepintaisuuden näytteistä, joita nykyään joka päivä esitetään Helsingin kaupungin rautatieasemalla.¹²³

Nimimerkki Tiitus *Helsingin Sanomissa* 7.8.1914

Jonoja oli kuusi. Ensin olivat lippujonot lähijunien, pohjoisen junan ja Pietarin junan lippuluukuilla ja sitten olivat jonot itse juniin.¹²⁴ Aamujuniin tultiin jonotamaan jo edellisenä iltana. ”Tunnit kuluivat hitaasti kuin vuosisadat, mutta he seisoivat järkähtämättä, tuijottaen edessä seisovan niskaan”,¹²⁵ Pienimmät lapset nukkuivat äitiensä syleissä. Pahimmillaan jonot vanhalta rautatieasemalta ulotuivat Kansallisteatterille ja Kaisaniemen lammikolle. Ovelimmat yrittivät kiertää jonotuksen yrittämällä päästä juniin Fredriksbergin (Pasilan) asemalta, mutta sinne tullessaan junat olivat jo niin täynnä, ettei niihin päässyt matkalipuillakaan. Junia lähti harvakseltaan, mutta ne olivat ennätyspitkiä. Pisimmissä oli jopa 48 vaunua, joista osa oli matkustajavaunuiksi muutettuja tavaravaunuja. Pitkiä junia veti kaksi veturia. Päivittäin Helsingistä arvioitiin poistuvan jopa 6 000 kaupunkilaista.¹²⁶ Kaupunkielämän muuttumista kuvastaen lehtiin ilmestyi mainoksia uudenaikaisesta liiketoiminnasta: hoitopalveluista kaupungista paenneiden huoneistoille ja omaisuudelle.¹²⁷

Epätäsmällinen poistumiskehotus ilman tarkempia ohjeita aiheutti hämmennystä. *Helsingin Sanomat* kritisoi kehotusta pakokauhun lietsomiseksi. Kaupunkilaiset olivat jo sitä ennen pyrkineet poistumaan kaupungista, mutta nyt rautateiden tukkeutumisen takia kaupungista ei päässyt poistumaan – päivittäin satoja tai jopa tuhansia jonottajia jäi ilman junakyytiä. Kaupungin evakuoimiseen tarvittaisiin lisää kuljetuskalustoa.¹²⁸ Kuvernööri tarkensikin pian kehotuksen sisältöä. Hän korosti, että toisin kuin yleisesti luultiin, työväestö kuului kaupunkiin jääviin ryhmiin.¹²⁹ Suurimittainen vapaaehtoinen evakuointi jatkui hieman toista viikkoa. Maanantaina 10. elokuuta lehdissä kerrottiin tilanteen olevan normalisoitumassa.

121 Raatikainen Eelis (s. 1903). 1918-kokoelma (1966/25). Kansanrunousarkisto. SKS

122 Hätinen Yrjö Edvard (s. 1906). Kerääjä Hugo P. Turunen ”Tannerilaineen kivimies, konepuuseppä Pasilan konepajalta muistelee työ- ja järjestöelämäänsä 1912–1955”. Haastattelu tehty 12.6.1973. Muistitietokokoelma (362/11096). TA

123 HS 7.8.1914 ”Aikamme kuvia”, nimim. Tiitus

124 US 8.8.1914 nimim. Kynä

125 HS 7.8.1914 ”Aikamme kuvia”, nimim. Tiitus

126 Jonot olivat lehtien pääaiheita päivästä toiseen. TM 1.8.1914 HS 3.8.1914; HS 4.8.1914; HS 7.8.1914 ”Aikamme kuvia”, nimim. Tiitus; HS 8.8.1914; US 8.8.1914 nimim. Kynä. Kansallisteatterille jatkuva jono mainitaan myös Eliel Asplund-Haapkylän päiväkirjassa 7.8.1914 (Saarenheimo 1980, 251). Kaisaniemen Lammikolle jono jatkumisesta kertoi *Työmies* TM 7.8.1914. *Hufvudstadsbladet* julkaisi jonoista kuvia HBL 6.8.1914 ja HBL 8.8.1914

127 US 16.8.1914

128 HS 5.8.1914

129 HS 6.8.1914

Lauantaista lähtien junat olivat olleet edelleen täynnä, mutta jonot olivat lyhentyneet ja kaikki olivat mahtuneet kyytiin.¹³⁰ Kaupunki oli edelleen tyhjenemässä, mutta pahin pakokauhu alkoi olla ohitse.

Kaupunkilaisten paniikinomainen poistuminen kaupungista kertoi, että monien tilanearviossa Helsinki ei ollut lähitulevaisuudessa paras paikka elää. Saatavilla olleet tiedot ja ehkä myös aiemmat kokemukset saivat monet pakkaamaan tavaransa. Pakokauhu myös tarttui. Eivät kai monet ystävät, naapurit ja tuttavat halunneet turhaan kaupungista pois? Se, että tuhannet saattoivat poistua kaupungista muutaman päivän aikana, kertoi myös yhteyksistä muualle Suomeen. Suurin osa helsinkiläisistä oli kotoisin kaupungin ulkopuolelta, joten heillä oli olemassa paikka, minne paeta. Kaupunkilaiset pakenivat sodan aiheuttaman turvattomuuden takia – juniin sulloutui naisia ja lapsia, joiden sota-aika alkoi enteellisesti jo noissa seisten. Poliisin passitoimistosta haettiin maallemuuttoon tarvittavia työtodistuksia toista sataa eli kolme kertaa enemmän kuin tavallisesti.¹³¹ Kaupunkiin muuttaneiden ja sieltä poislähteneiden erotus oli kaksi kuukautta lievästi negatiivinen.¹³² Tämän voi olettaa kertovan, että vain pieni osa paenneista suunnitteli hakeutuvansa pidemmäksi aikaa pois kaupungista.

Pakomatkalle lähtevien helsinkiläisten ohella tavaroitaan pakkasivat kaupunkiin vielä jääneet vihollismaiden kansalaiset. Kaupungin saksalaiset olivat saaneet määräyksen poistua kaupungista. Aikaa annettiin kolme päivää. Kaikkiaan määräyksen laskettiin koskevan noin 500 henkilöä.¹³³ Esimerkiksi saksalaisen koulun 88 oppilaasta karkotettiin puolet.¹³⁴ Pakolla poistuvien saksalaisten lisäksi monien muiden maiden kansalaiset alkoivat tehdä lähtöä kotimaahansa. Matkustusvaihtoehtodot olivat kuitenkin kovin rajallisia.¹³⁵ Ainoat turvalliset poistumistiet kulkivat Tornion tai Pietarin kautta.

Melkein samana hetkenä, jona sota puhkesi, alkoivat levitä kaikenlaiset huhut ja arvelut, joita sota-aika aina synnyttää. Jokaiselle, joka silloin oli mukana, tuotti jo sodan puhkeamisen tosiasia ajattelemisen aihetta.¹³⁶

Paavo Virkkunen muistelmissaan 1953

Perustuiko alun paniikkitunnelma järkevään tilanearvioon? Aikalaisten ongelmana oli, että tarjolla oli ristiriitaisia arvioita sodan syttymisen seurauksista. Huhujen ja pelkojen maailmassa kaupunkia uhkasi pahimmillaan välitön saksalaisten hyökkäys. Sodan sytyttyä pääkaupungin lehdet ottivat tehtäväkseen rauhoitella kaupunkilaisia – mikä näkyy hyvin edellä esitettyjen lainauk-

130 HS 8.8.1914; HS 9.8.1914; HS 10.8.1914; TM 10.8.1914

131 US 18.8.1914

132 HKTV 1915 ja 1919, muutto kuukausittain

133 HS 3.8.1914; US 3.8.1914 1. lisälehti

134 Manner 2006, 213–214

135 HS 2.8.1914

136 Virkkunen 1953, 279. Emil Paavo Snellman (vuodesta 1906 Virkkunen) Syntyi 27.9.1874 ja toimi vuosikymmeniä suomalaisen puolueen ja kansallisessa kokoomuksessa, toimien mm. kansanedustajana, opetusministerinä ja eduskunnan puhemiehenä. Työuransa hän teki Helsingin rovastikunnan lääninrovastina ja Helsingin eteläisen suomalaisen seurakunnan kirkkoherrana.

sien ironisuudessa. ”Maaseuduilla asuville ja ehkäpä joillekin hermostuneimmille helsinkiläisillekin lieenee tästä syystä erikoisesti vakuuttaa, että Helsinki vielä on paikoillaan, vieläpä aivan vahingoittumattomana”, muistutti Tiitus *Helsingin Sanomissa*.¹³⁷ Lehdissä julkaistuissa tilannearvioissa esitettiin saksalaisilla olevan parempaakin tekemistä kuin yrittää vaikeaa, ellei suorastaan epätoivoista maihinnousuoperaatiota. Kaupungin pommittaminenkin olisi epätodennäköistä. Lehdet kehottivat välttämään pelkoja ruokkivien huhujen levittämistä ja painottivat mielenmaltin merkitystä – ”pieni, mutta jotenkin ilkeä ja vanki”¹³⁸ eli oma kieli tuli pitää kurissa. Jos sota jossain vaiheessa ulottuisi kaupunkiin, olisi tilanne silloin niin poikkeuksellinen, ettei seurauksia voisi muutenkaan ennakoida. Tuolloin saksalaisten täytyisi olla jo vähintään Baltiassa. Kaupunkien pommittamisesta koskevien uutisten kerrottiin olevan ainakin osittain propagandaa. Samalla muistutettiin Haagin sopimuksen sisältävän siviiliväestön suojelua koskevia pykäläiä.¹³⁹

Ensimmäisinä sotapäivinä kaupunkilaisten herkkä tilanne huomioitiin viestinnässä aiempaa paremmin. Kun Viaporin linnoitus aloitti sotaharjoituksensa vajaa viikko sodan syttymisestä, ilmoitettiin siitä monissa lehdissä. Tähtitornin mäelle ei kannattaisi lähteä eikä Rautatieasemalle paeta – tykistötulen äänet johtuisivat vain harjoituksista.¹⁴⁰ Huhuihin Saksan laivaston liikkeistä vastattiin kertomalla Englannin laivaston ryhtyneen tarvittaviin vastatoimiin.¹⁴¹

Tiedoilla oli edelleen kova kysyntä. Suurimmat lehdet julkaisivat lisälehtiä päivittäin. Suurin osa lisälehdistä sisälsi uusia sähköuutisia sotatapahtumista.¹⁴² Vaikka lehdet varoittelivatkin huhujen levittämisestä, eivät ne itsekään aina maltaneet olla julkaisematta herkullisimpia juoruja. Sodan ensimmäisinä päivinä ne muun muassa julkaisivat useita kertoja uutisen, jossa väitettiin Itävalta-Unkarin hallitsijan Frans Josefin kuolleen sydänhalvaukseen – huolimatta siitä, että uutisen tiedettiin alusta alkaen pohjautuvan epäluotettavaan lähteeseen.¹⁴³

Helsinkiläiset eivät olleet pelkoineen yksin, eivätkä pelot koskeneet vain sodassa mukana olleiden maiden kaupunkilaisia – rintamalinjat olivat vasta syntymässä. Myös Tukholma kihisi huhuja pelottavasta tulevaisuudesta. Milloin Saksa ja milloin Venäjä oli kuulemma vaatinut ruotsalaisia liittymään sotaan, tai ehkäpä jo aloittanut sotatoimet ruotsalaisia vastaan. Tukholman kadut tulvivat uutisia etsiviä ja tietojaan vaihtavia ihmisiä. Ruotsissakin lehdistö otti rauhoittelijan roolin¹⁴⁴ – mikä ei välttämättä ainakaan vähentänyt huhujen määrää.

137 HS 2.8.1914

138 US 18.10.1914 Kirje Helsingistä, Matti

139 HBL 2.8.1914; HS 2.8.1914; US 2.8.1918 Kirje Helsingistä, Matti; HS 4.8.1914; HS 4.8.1914 Lisälehti; HS 5.8.1914; US 5.8.1914; HS 6.8.1914; US 6.8.1914; TM 7.8.1914; US 18.10.1914 Kirje Helsingistä, Matti; TM 19.8.1914; Pietiäinen 1986, 196. Osa uutisista tosiaan oli propagandaa, ks. esim. Ferguson 2003 (1998), 278

140 HS 5.8.1914; HS 5.8.1914 lisälehti; US 5.8.1914 2. lisälehti

141 HS 4.8.1914 lisälehti; HS 5.8.1914 lisälehti

142 Esimerkiksi *Uusi Suometar* julkaisi lisälehtiä päivittäin heinäkuulta aina syyskuun toiselle viikolle. Ks. myös Nygård 1987, 140

143 HS 4.8.1914; TM 1.8.1914; US 1.8.1914 2. lisälehti; HS 3.8.1914; HS 3.8.1914 lisälehti; US 3.8.1914 1. lisälehti; US 28.8.1914

144 Franzén 2001, 51–57

Pääkaupunki sotatilassa

Sotatilan julistamisen jälkeen lehdet täytyivät viranomaisten antamista määräyksistä. Viaporin komendantti kenraaliluutnantti Bauer muistutti julistuksessaan, että Helsinki kuului Viaporin linnoitusalueeseen ja kaikki sen asukkaat olisivat tilanteen vaatiessa velvollisia avustamaan linnoituksen toimintaa.¹⁴⁵ Pitkällä aikavälillä merkittävimpiä määräyksiä olivat merenkululle annetut rajoitukset. Aluksi kaupungista länteen ei saanut liikkua ollenkaan ja itään vain erikoisluvalla. Sittemmin purjehdusalueen rajaksi määriteltiin meridiaani, joka kulki Tallinnan ja Helsingin vierestä (Kokskärin majakan läheltä Harmajalle). Meridiaanin itäpuolella sai linnoitusalueita lukuun ottamatta liikkua vapaasti, mutta satamia sai lähestyä vain päiväaikaan. Lähialueilta saapuville kalastaja-aluksillekin annettiin tarkat ohjeet siitä, miten ja milloin kaupunkia saisi lähestyä.¹⁴⁶ Helsingin elämänväylä kapeni ja suorat yhteydet länteen katkesivat.

Monet määräyksistä vaikuttivat kaupunkilaisten jokapäiväiseen elämään. Heti sotatilan julistamisen jälkeen Itämeren laivaston päällikkö Nikolai von Esen määräsi, ettei kaupungista saanut pimeään aikaan näkyä minkäänlaista valoa merelle. Sotalaivoille näkyvät valot ammuttaisiin varoittamatta pimeäksi.¹⁴⁷ Sittemmin pimennysmääräyksiä laajennettiin koko kaupunkiin – Saksan laivaston lisäksi pelättiin zeppeliinejä. Katuvalaistusta rajoitettiin ja himmennettiin.¹⁴⁸ Vain osa pääkaduista sai luvan pysyä tietyin rajoituksin valaistuna.¹⁴⁹ Kaupungilla liikkuvia kehoitettiin välttämään turhia kokoontumisia, eikä ryhmissä saanut jäädä seisoskelemaan. Ulkona järjestettävät kokoukset kiellettiin.¹⁵⁰ Ensimmäisinä päivinä annettiin myös tilapäisiä ulkonaliikkumiskieltoja.¹⁵¹ Sisätiloissa tapahtuvien tilaisuuksien kokoontumisoikeuksia rajoitettiin. Julkiset kokoukset vaativat poliisipäällikön luvan. Yksityisien kokouksien, kuten yhdistyksien yleiskokouksien pitämisestä piti informoida poliisiviranomaisia.¹⁵² Levottomuuksien estämiseksi kiellettiin kaikenlaisten alkoholijuomien myynti ja anniskelu. Ainoastaan ensimmäisen luokan ravintoloissa sai tarjoilla alkoholijuomia ruokailun yhteydessä.¹⁵³

Sotatilan mukana kaupunkilaisten mahdollisuudet luotettavan tiedon saamiseen vähenivät. Heti ensimmäisestä päivästä lähtien painoasiamiehet metsästivät lehtipoikia ja tarkastivat julkaistujen tietojen sopivuutta. Laajempi sensuurijärjestelmä otettiin käyttöön syyskuussa ja kaikki keskeiset helsinkiläislehdet kuuluivat sotasensuurikomitean tarkkailulistalle.¹⁵⁴ Aiempien sensuurivuosien tapaan leh-

145 HS 1.8.1914; SWL 1.8.1914

146 HS 1.8.1914; HS 4.8.1914; SWL 4.8.1914; SWL 5.8.1914; HS 6.8.1914; SWL 7.8.1914; SWL 21.8.1914

147 US 3.8.1914; HS 4.8.1914

148 US 3.8.1914

149 TM 1.9.1914; Ks. esim. Saarenheimo 1980, 253 (19.9.1914)

150 US 3.8.1914; TM 4.8.1914

151 TM 1.8.1914; HS 4.8.1914

152 SWL 3.8.1914; TM 4.8.1914

153 HS 1.8.1914; SWL 7.9.1914; XX. Helsingin anniskeluosakeyhtiön tarkastaja, KHKK (27) 1914, 418–419; Karpio 1931, 356–359

154 US 2.8.1914. Ensimmäiset ohjeet julkaistiin heti sodan sytyttyä. Esim. SWL 2.8.1914; SWL 9.9.1914; SWL 10.9.1914; SWL 12.9.1914. Ks. Myös Pietiäinen 1986, 188

tiin alkoi ilmestyä tyhjiä kohtia ja juttujen perään tuli merkintä sensuuriviran-
omaisten hyväksynnästä. Saatavilla oleva tieto muuttui entistä rajallisemmaksi ja
samalla vaikeammin tulkittavaksi.

Melkein kaikki koulut joutu toinen toisensa perään kasarmeiksi. Meidän piti Pasilasta
mennä (—) Savonkadun kansakouluun, mut se joutu kasarmiksi. Sitte me jouduttiin
Töölönkadun kansakouluun, kerittiin olla siellä pari kuukautta, se joutu kasarmikis.
Sen jälkeen tyhjennettiin nykyinen kaupunginmuseo, Karamzin huvila, ja jouduttiin
tässä museossa käymään koulua.¹⁵⁵

Yrjö Hätinen (s. 1906)

Sodan syttyminen muutti yleisesti eurooppalaisten kaupunkitilojen sisältöä.
Kaupungeista tuli mobilisoinnin mukana suuria joukkojen kokoamis- ja koulu-
tuskeskusiksi. Kasarmien täyttyttyä lisätilaa jouduttiin hakemaan tilapäiskasar-
meiksi sopivista julkisista rakennuksista, useimmiten kouluista. Sotilaat tulivat
kasarmien ja linnoituksen ulkopuolelle, kaupunkilaisten keskelle. Näin tapahtui
myös Helsingissä, jossa kaupunki oli velvollinen järjestämään armeijalle tarvit-
tavat tilat. Majoituksen järjestämisestä vastasi kaupungin majoituslautakunta.
Edellisten sotien (1808 ja 1855)¹⁵⁶ tavoin Helsingistä alkoivat pian loppua majoi-
tukseen soveltuvat tilat, jolloin majoituslautakunta joutui etsimään sopivia ta-
loja lehti-ilmoituksin.¹⁵⁷ Sotilaita ja armeijan toimintoja sijoitettiin yksityisiltä
vuokrattuihin tiloihin sekä kaupungin ja valtion kiinteistöihin. Kaupungin ra-
kennuksista käyttöön otettiin koulurakennuksia ja vanhan seurahuoneen tiloja,
valtiollisista kiinteistöistä muun muassa Keisarillinen palatsi muutettiin sotilas-
sairaalaksi. Tampereen esimerkin mukaisesti kaupunginvaltuusto suunnitteli
myös uusien parakkirakennuksien rakentamista Pakaan alueelle, mutta hanke
kaatui kovaan hintaan. Vuoteen 1916 mennessä armeijan käyttöön oli hankittu
yhteensä 26 kiinteistöä. Käyttötarkoitus vaihteli joukko-osastojen majoitustilois-
ta sairaaloihin, vartiohuoneistoihin, varastoihin, puhelinpajoihin ja Gumtähden
lentoasemaan.¹⁵⁸

Tutut koulurakennukset muuttuivat kasarmeiksi ja koulumatkat pitenevät.
Koulumatkalla lapset saivat ihmetellä sotilaiden harjoittelua ja tekivät makeis-
ten toivossa tuttavuutta vartijoiden kanssa. Koulua käytiin muun muassa Kallion
kirjastossa, Karamzinin (Hakasalmen) huvilassa ja Säätytalolla.¹⁵⁹ Lukuvuonna
1916–1917 kuusi koulurakennusta oli luovutettu sotilaskäyttöön ja näiden tilalle
oli vuokrattu 10 huoneistoa.¹⁶⁰ Helsinkiläislapsien lisäksi koulujaan kävivät tila-

155 Hätinen Yrjö Edvard. Muistitietokokielma (362/11096). TA

156 Hornborg 1950, 203–208, 232–235

157 US 26.8.1914

158 XII. Majoituslautakunta, KHKK (27) 1914, 364–372; XI. Kaupungin yleisten töiden hallitus ja raken-
nuskonttori, KHKK (27) 1914, 346; XIII Majoituslautakunta, KHKK (28) 1915, 351; I. Kaupunginval-
tuusto, KHKK (29) 1916, 46–47. Tarkka lista vuodelta 1916: VII. Majoituslautakunta, KHKK (29) 1916,
285; Halén 2007, 4–9. Tampereesta ks. Hoppu 2008 (a), 18–19, 23–27

159 Pille Majurin haastattelu 26.10.2005; Hätinen Yrjö Edvard. Muistitietokokielma (362/11096). TA;
Kontinen Edit (s. 9.7.1899). 6. Muistelmat. KansA; Somerkivi 1977, 111–112; Hirn 1998, 122

160 HKTV 1919, taulu 173

päisissä koulutiloissa ja kahdessa vuorossa myös Pariisin, Lontoon, Berliinin ja Tampereen lapset.¹⁶¹

Helsingin sisäisestä turvallisuudesta vastanneet kaupungin turvallisuusviranomaiset joutuivat sopeuttamaan toimintansa sotatilan tuomien vaatimuksien ja uhkakuvien mukaan. Tilanne tarkoitti uudenlaisia tehtäviä ja uhkakuvia poliisille, palokunnalle ja sairaaloille. Järjestyksenpitokoneistoa oli niin sanottujen routavuosien ja vuosien 1905–1906 levottomuuksien seurauksena rakennettu kriisioloihin soveltuvaksi. Poliisista oli tehty valtiollinen organisaatio, jossa kaupungille jäi välillä vain maksajan rooli. Maailmansodan syttyessä poliisilaitos oli jo vuosikausia ollut suomalaisten ja venäläisten jatkuva kiistanaihe. Erityisesti kiistoja oli päällystön henkilöistä sekä miehistön kansallisuudesta ja kielitaidosta. Riitoja oli syntynyt myös poliisin suhtautumisesta poliittisiin levottomuuksiin – voimaa oli käytetty liikaa tai liian vähän tai kohdistettu väärin ihmisryhmiin. Pääkaupunkiasema oli huomioitu poliisilaitoksen miesvahvuudessa.¹⁶² Poliisin lisäksi järjestystä kaupungissa valvoi pelätty ja vihattu santarmilaitos, jonka päämaja sijaitsi Albertinkatu 25:ssä. Lisäksi Rautatieasemalla toimi erillinen rautatiesantarmisto.¹⁶³ Valtiovallalla oli näin käytössään ensimmäisinä sotavuosina kohtuullisen tehokas ja toimiva järjestyksenpitokoneisto.

Pommituksien ja piirityksen uhka antoivat miettimisen aihetta kaupungin palolaitokselle. Innovatiivisen palopäällikkö Gösta Waseniuksen johtama palokunta oli kovassa maineessa ja miehistömäärältään kohtuullisen suuri. Käytännössä tilanne oli kuitenkin vaikea. Kaupunki oli pinta-alaltaan laaja, puutaloja oli paljon ja käytettävissä ollut sammutustekniikka oli suurtuhon uhkaan nähden vaatimatonta. Pienen odotuksen jälkeen kaupungin paloturvallisuutta ryhdyttiin parantamaan. Korkeavuorenkadulla sijaitsevan pääpaloaseman torniin sijoitettiin ilmanpaineella toimiva yleishälytyssireeni¹⁶⁴ ja miehistön määrää lisättiin. Aluksi miehistön lisäys rahoitettiin kaupunkien yleisen paloapuyhtiön lahjoittamilla varoilla ja sittemmin miesten vakanssit vakinaistettiin sodan ajaksi.¹⁶⁵ Kaupungin vapaapalokunta otettiin mukaan järjestelyihin ja sen kalusto sijoitettiin niihin kaupunginosiin, joissa ei ollut paloasemia. Talonomistajille annettiin varautumisohjeet, joiden mukaan ullakot tuli tyhjentää ja vesitynnnyreitä ja sankoja tuli sijoittaa helposti saataville.¹⁶⁶ Sodan syttyminen keskeytti palolaitoksen hoitaman sairaankuljetustoiminnan kehittämisen, joten palokunta joutui hoitamaan maailmansodan kasvanutta sairaankuljetustoimintaa ylikuormitetuilla hevosvaunuilla.¹⁶⁷

Tilanteen vakavuudesta huolimatta paloviranomaisten ja venäläisten sotilasviranomaisten yhteistyö ei aina sujunut. Keväällä 1915 matkustajalaiva Bore II:n

161 Gregory 1997, 93–96; Goebel 2007, 194–195; Hoppu 2008, 26

162 Kuusanmäki 1987, 118–121; Keskinen ja Silvennoinen 2002, 68–93

163 Halén 2007, 5

164 Ampuja 2011, 57; Nyström 2011, 322

165 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (28) 1915, 73 (kv 29.12.1915, § 16); US 19.4.1915 (palomestari Waseniuksen haastattelu); V. Palotoimikunta, KHKK (28) 1915, 225; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (29) 1916, 84 (kv 21.11.1916, § 18)

166 US 18.4.1915; US 19.4.1915 (palomestari Waseniuksen haastattelu)

167 Nyström 2005, 27–28

suuren tulipalon yhteydessä palokunnan ja venäläisten matruusien kesken tuli kiistaa sammutustaktiikasta ja palokaluston käytöstä. Lopulta johtosuhteita ratkottiin nyrkein – venäläinen upseeri ja merisotilaat hyökkäsivät palomestari Waseniuksen kimppuun. Selkkauksen päättyessä moni oli mustelmilla ja sammutettava laiva oli uponnut.¹⁶⁸ Seuraavana vuonna Wasenius karkotettiin ”sisävenäjälle”, koska hänen vanhin poikansa oli lähtenyt jääkäriksi.¹⁶⁹

Turvallisuusviranomaisten lisäksi sota tiesi töitä terveysviranomaisille. Sotaa käyvässä maissa terveysviranomaiset joutuivat taistelemaan kahdella rintamalla. Haavoittuneiden hoitamisen lisäksi viranomaiset joutuivat taistelemaan ”toista sotaa” kulkutauteja vastaan. Historia oli opettanut, että sodat hävittiin usein omien joukkojen tai kotirintaman terveystilanteen romahtamiseen. Erityisen vaikeassa tilanteessa olivat eurooppalaisten suurkaupunkien terveydenhuoltojärjestelmät. Suurina asutus-, mobilisointi- ja läpikulkupaikkoina ne olivat otollisia paikkoja kulkutaukeille ja samalla niiden suuret sairaalat saivat kantaa suuren taakan haavoittuneiden hoitamisessa.¹⁷⁰

Vuonna 1916 korvatulehduksen vuoksi sairaalahoitoon joutunut koululainen Sylvi Kyllikki Sinervo (myöh. Kilpi) katseli järkyttyneenä klinikalle sotasairaaloista hoitoon tuotuja päähän, kasvoihin tai kurkkuun haavoittuneita sotilaita. ”En varmaan koskaan unohda erästä ruskeasilmäistä poikaa, jolta koko toinen poski oli verisinä riekaleina. Hän nojasi tervettä poskeaan sairaanhoitajan valkoiseen esiliinaan, kun lääkäri puhdisti haavaa. Hoitaja siveli pojan tukkaa, kun tuskan kyynel tihkuivat tämän silmistä.”¹⁷¹

Myös Helsingin sairaaloille sota tiesi töiden lisääntymistä.¹⁷² Välittömästi sodan syttyä sairaaloita alettiin laajentaa ja niiden potilaita ryhdyttiin kotiuttamaan. Kaikki mahdolliset tilat tarvittaisiin haavoittuneille ja sairastuneille sotilaille. Jo elokuun 5. päivänä terveydenhoitolautakunta oli lääkintöhallituksen pyynnöstä päättänyt varata sotilaille 100 kirurgisen osaston paikkaa Marian sairaalasta ja 120 sisätautien ja kirurgisen osaston paikkaa Kivelän sairaalasta. Valtuusto hyväksyi suunnitelman kuukautta myöhemmin.¹⁷³ Helsingin omien sairaaloiden lisäksi kaupungissa oli eri toimijoiden perustamia sotasairaita, jotka sijaitsivat muun muassa vanhalla Seurahuoneella, Keisarillisessa palatsissa ja uudella rautatieasemalla. Venäjän armeijalla ja laivastolla oli kaupungissa Harry Halénin laskelmien mukaan ainakin 17 väliaikaista sairaalaysikköä.¹⁷⁴ Punaisen ristin lippu lie-

168 IV. Palotoimikunta, KHKK (29) 1916, 218; Ampuja 2011, 47

169 IV. Palotoimikunta, KHKK (29) 1916, 212

170 Rollet 1997, 421–422, 431–455

171 Kilpi 1964, 64–65 (24.2.1916). Sylvia-Kyllikki Sinervo (vuodesta 1920 Kilpi) syntyi helsinkiläiseen työläisperheeseen 23.4.1899. Työväenliikkeen vahvana kulttuurivaikuttajana hän toimi mm. teatteri- ja kirjallisuusarvostelijana ja työväenopiston opettajana. Kansanedustajana hän toimi vuodet 1934 – 1958.

172 Ensimmäisen maailmansodan ajan haasteista terveydenhuollolle ks. esim. Nyström 2010 (b), 428–430

173 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (27) 1914, 28–29; Terveydenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (5) 1914, 16–17, 47; Heiniö 1968, 143–145, 226–227

174 Halén 2007, 6–7

hui Helsingissä monen talon katolla.¹⁷⁵ Sairaaloiden varaaminen sotilaille aiheutti monille Suomen kaupungeille suuria kustannuksia, joten Helsingin ehdotuksesta perustettiin syksyllä 1914 ”Suomen kaupunkien liitto sairaiden ja haavoittuneiden sotilaiden hoitoa varten”. Liiton tehtävänä oli koordinoida toimintaa ja siten jakaa myös toiminnasta koituvia kustannuksia.¹⁷⁶ Kaiken kaikkiaan haavoittuneita sotilaita varten varattiin Helsingissä verrattain paljon sairaalapaikkoja ottaen huomioon, ettei kaupunki ollut rintaman läheisyydessä eikä se myöskään sijainnut erityisen hyvien liikenneyhteyksien keskellä. Toisaalta Venäjän armeijan valtavat tappiot vaativat kaikkien mahdollisten terveydenhuoltoresurssien käyttöönottoa. Näin helsinkiläisten käytössä olleita sairaalapaikkoja jouduttiin vähentämään. Helsingissä sairaanhoitohenkilöstötilanne oli parempi kuin monissa muissa eurooppalaisissa sotakaupungeissa, sillä suomalaista terveydenhuoltohenkilökuntaa ei mobilisoitu sotapalvelukseen. Tätäkin etua toki tasoitti se, että Suomessa oli muutenkin eurooppalaisittain vähän lääkäreitä.¹⁷⁷

Ensimmäiset 307 haavoittunutta saapuivat Helsinkiin junalla marraskuun loppulla 1914. Nämä sijoitettiin Keisarillisessa palatsissa olleeseen sotilassairaalaan sekä Marian ja Kivelän sairaaloihin.¹⁷⁸ Sairaspaikkojen tarve vaihteli sotatilanteen ja Venäjän armeijan lääkintähuollon logististen päätösten mukana. Vuonna 1915 Kivelän sairaalan paikkalukua kasvatettiin vielä sadalla. Sairaaloissa kerrottiin olevan suurta tilanahtautta, eikä monia hoidollisia tehtäviä varten enää löytynyt soveltuvia tiloja.¹⁷⁹ Seuraavana vuonna muuttui varsinkin Kivelän sairaalassa, eikä kaikille osastoille enää riittänyt potilaita.¹⁸⁰

Ensimmäinen maailmansota oli ensimmäisiä sotia, joissa urbaanissa ympäristössä pystyttiin pitkään menestyksellä estämään aiemmin sota-aikoihin elimellisesti kuuluneiden kulkutautien leviäminen.¹⁸¹ Helsingissä epidemioiden ilmaantumista seurattiin tarkasti. Torjuntakeinoina käytettiin matkustajien karanteeneja ja rokotuksia. Uhkaavista epidemioista tiedotettiin sanomalehdissä – milloin ohjeistettiin hakeutumaan rokotuksiin, milloin pesemään ulkomailta tuodut hedelmät. Kulkutautien hoitamista vaikeutti sairaaloiden tilanahtaus, jolloin eristettyjä tiloja oli vaikeaa järjestää. Maailmansodan ensimmäisinä vuosina Tampereen lavantautiepidemian tai Viipurin läänin punatautiepidemioiden kaltaisia tilanteita ei

175 HS 6.8.1914

176 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (27) 1914 (kv 22.9. § 2, 6.8. § 25, 4.11. § 19, 22.9. § 35 ja 9.6.1914 § 11); Kuusanmäki 1987, 280. Haavoittuneista Tampereella ks. Hoppu 2008 (a), 32–33

177 Euroopan metropolien sairaaloista ja lääkintähenkilökunnan mobilisoinnista ks. Rollet 1997, 432–434; Gregory 1997, 93–98. Venäjän tappioista ja hoitojärjestelmän kuormituksesta ks. Figes 1996, 263. Suomen lääkärimääristä ks. esim. Nyström 2010 (a), 210–211

178 TM 30.11.1914

179 Terveydenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, terveydenhoitolautakunta, HKT1 (6) 1915, 15–16, 115; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (28) 1915, 28; Terveydenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 35–36; Heiniö 1968, 143–145, 226–227

180 Terveydenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, terveydenhoitolautakunta, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 5; Heiniö 1968, 143–145, 226–227

181 Rollet 1997, 421–422, 434–436, 438–439, 454–455; Suomesta ks. Mäkelä 2007, 74–102, 120–124, 129–160, 187–203

Helsingissä nähty – yksittäisiä sairastapauksia kylläkin, ruttoepäilyistä lähtien.¹⁸²

Sotatilan jatkuessa Helsingin kaupunki alkoi varautua mahdolliseen piiritykseen. Tätä varten perustettiin vuonna 1915 muonitustoimikunta, jonka toimintaa käsitellään tarkemmin myöhemmissä luvuissa. Turvallisuuteen liittyen toimikunta laati vuonna 1915 poliisiviranomaisten kanssa suunnitelman kunnallisesta suojeluskunnasta. Siihen valittiin kaupungin työläisistä 120-miehininen ”valiojoukko”, jonka tehtävänä olisi piirityksen aikana auttaa raivaustöissä, haavoittuneiden kuljettamisessa ja toimia muutenkin kaupunkilaisten apuna. Suunnitelma esitellään vuosikertomuksessa toteutuneena hankkeena, mutta muista aineistoista sitä ei löydy.¹⁸³

Miehet, sotilaat ja maailmansota

Ja siinä Kallion kirkon edessä aina kun miehet lähtivät sotaan, niin papit niitä siunassivat. Me kakarana aina oltiin katsomassa sitä, kun niitä sotaan lähetettiin. Sen tunsin oikein hyvin ja kuuli koululta jo, että milloin lähtivät. Sanottiin aina, että nyt niiden balalaika soi niin kovasti, istuivat ikkunalla ja soittivat niin surullisia lauluja, ja me sanottiin, että nyt varmasti huomenna taas viedään ja niinhän ne vietiin.¹⁸⁴

Edit Konttinen (s. 1899)

Helsingissä eläneille sotilaille sota tarkoitti suoraa fyysistä uhkaa. Sodan syttyä vakinaiset joukot, Venäjän 22. armeijakunta ja eräät muut joukko-osastot, lähetettiin Suomesta Itä-Preussin rintamalle. Tilalle tuli täydennys- ja nostoväki-osastoja, joista pääosa muodosti 42. armeijakunnan.¹⁸⁵ Helsinki toimi Itämeren laivaston päätukikohtana ja sen satamat ja lahdet täyttyivät sotalaivoista. Kaupunkia ja sen sotasatamia suojeli Viaporin linnoitus. Laivaston ja linnoituksen päätehtävänä oli Suomenlahden sulkeminen ja Pietarin turvaaminen. Myös näiden joukko-osastojen sotilaille sodan uhka oli välitön, mutta ensimmäisinä vuosina heistä sotimaan joutuivat lopulta vain osa laivaston miehistä.¹⁸⁶ Kuten edellä lainatusta Edit Konttisen muistelmasta käy ilmi, eivät kaikki sotilaat lähteneet maailmansodan rintamalle sotaan innostuksen vallassa. Osa 22. armeijakunnan sotilaista ja upseereista oli palvellut kaupungissa pitkään. Monen perhe asui kaupungissa ja monella oli erilaisia tuttavuusverkostoja kaupunkilaisiin. Monelta jäi kaupunkiin heidän puolestaan pelkääviä läheisiä. Suurimmassa vaarassa olivat rintamalle lähetettävät sotilaat. Laivastossakin taistelun uhka oli todellinen, mutta suurin vaara olivat miinoitteet – niin laskiessa kuin ylipäätään merenkulussa.¹⁸⁷

182 Esim. Terveystoimikunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (5) 1914, 16; Terveystoimikunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, terveydenhoitolautakunta, HKT1 (6) 1915, 13–14; HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 11–12; Terveystoimikunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, Kulkutautisairaala, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 89; Terveystoimikunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, terveydenhoitolautakunta, HKT1 (6) 1915, 13–14; Mäkelä 2004, 120–123

183 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918

184 Konttinen Edit, 6. Muistelmia. Kansa

185 Lunttinen 1997, 290–303; Halén 2007, 3

186 Lunttinen 1997, 271–318; Manninen 2000, 23–26; Harjula 2010, 18–19

187 Itämeren laivaston toiminnasta ja tappioista ks. Söderlund ja Westerlund 2004, 37–59; Harjula 2010

Vuonna 1914, Ensimmäisen Maailmansodan vuonna liikehdistettiin Suomessa värväys-toiminnan merkeissä. Riippuen siitä, missä toveripiirissä liikkui, suuntautui matka joko Saksaan tai Venäjälle. Minun osalleni tuli matka Venäjälle, sen vuoksi, että tämä värväys oli julkisempaa ja toiseksi että, tämä värväjä oli synnyinkotini, Suomen Kaartin ent. kapteeni Becker. Elokuussa, jonain päivänä lähti 30 nuorta miestä enemmän tai vähemmän seikkailumielessä kohti suurta venäjänmaata. Lupauksena oli, että meistä itse kullekin määrättyssä koulussa tehdään upseereita 6:ssa kuukaudessa ja komennetaan kotimaahan suomalaisiin joukkoihin koulutusupseereiksi.¹⁸⁸

Yrjö Ranta

Konduktööri vihelsi pilliinsä. Juna oli lähdössä. Nuorukaiset jättivät vielä viimeiset jäähyväiset omaisilleen ja nousivat Venäjälle vievään junaan. Elokuussa Helsingin rautatieasemalta voitiin julkaista samanlaisia kuvia kuin sadoilta muilta juna-asemilta sotaa käyvässä Euroopassa – juna-asemista oli tullut portti sotaan.¹⁸⁹ Venäjän armeijassa upseereina palvelleiden sotaan lähtö oli itsestään selvää ja myös reservissä olleet kutsuttiin palvelukseen.¹⁹⁰ Sodan alun kuvauksissa eurooppalaisista pääkaupungeissa kerrotaan vapaaehtoisten tungoksesta värväystoimistoissa. Helsingissäkin oli nähtävissä vastaavia merkkejä – tosin huomattavasti pienemmässä mittakaavassa. Tilanne yllätti myös sotilasviranomaiset, joilla ei ollut toimintaohjeita suomalaisten vapaaehtoisten rekrytointiin.¹⁹¹ Tuomas Hopun laskelmien mukaan rivimieheksi hakeutui 500 ja sotakoululaisiksi 130 vapaaehtoista – kaikkiaan vapaaehtoiseksi ilmoittautui tavalla tai toisella noin 1 100 suomalaista miestä. Suurin osa värväytyi sodan ensimmäisten kuukausien aikana.¹⁹² Helsingiläiset muodostivat vapaaehtoisjoukon rungon. Hopun mukaan vapaaehtoisista 38,5 % eli 212 miestä oli kirjoilla Helsingissä.¹⁹³ Kouluja käyneet hakeutuivat sotakouluihin toivoen nopeaa urakehitystä. Työväestöön kuuluneet miehet hakeutuivat sotamieheksi taloudellisen turvallisuuden ja uramahdollisuuksien toivossa, sillä sodan odotettiin jäävän lyhytaikaiseksi.¹⁹⁴

Suomalaiset olivat poikkeus laajassa keisarikunnassa, sillä miehiä ei yleisesti mobilisoitu sotimaan. Maan joukko-osastot oli lakkautettu vuosisadan vaihteessa ja asevelvollisuuden sijaan suuriruhtinaskunta hoiti puolustusveloitteensa maksamalla niin sanottuja sotilasmiljoonia.¹⁹⁵ Suomenlahden eteläpuolelta Virosta mobilisoitiin sodan syttyessä 60 000 miestä ja kaikkiaan maailmansotaan osallistui rintamilla lopulta noin 100 000 virolaista. Heistä joka kahdeksas kaatui.¹⁹⁶ Etelämpänä nykyisen Latvian alueen miehistä sotaan vietiin 150 000 ja heistä viidennes menetti henkensä.¹⁹⁷

188 Ranta Yrjö. 1918-kokoelma (49/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

189 Esim. US 15.9.1914; Rautatieasemat portteina sotaan ks. Gregory 2007, 27–30, 36–47

190 Hoppu 2005, 30

191 SWL 5.9.1914 (Kenraalikuvernöörin asiaa koskevat ohjeet); SWL 10.9.1914 (Suomalaisten rekrytoimisista koskeva käsky)

192 Hoppu 2005, 61–73, 314

193 Hoppu 2005, 75

194 US 13.9.1914 ”40 helsinkiläistä ilmoittautunut vapaaehtoisena sotakouluun”; Hoppu 2005, 82–89, 107–121. Ks. myös Klinge 1968, 379–383

195 Lunttinen 1997, 272–282

196 Zettenberg 2007, 486–588; Harjula 2009, 21

197 Alenius 2000, 198–199

Venäjän armeijassa taistelleiden suomalaisten kohtalot vaihtelivat suuresti. Joidenkin tavoitteet ja urasuunnitelmat toteutuivat vallankumoukseen asti. Osa koh-tasi kohtalonsa taistelukentillä. Vapaaehtoisista kaatui kaikkiaan noin 150 eli 26 %. Kymmenet joutuivat vangeiksi ja monet katosivat maailmansodan melskeisiin.¹⁹⁸

Edellä lainatun Yrjö Rannan ja hänen toveriensa suunnitelmat eivät toteutu-neet. Miehet ajautuivat sotakoulusta ja joukko-osastosta toiseen eikä luvattua up-seerikoulutusta annettu. Välillä uhkana oli rintamalle joutuminen. Kohtalo heit-teli miehiä tuhansia kilometrejä ympäri sotaa käyvää imperiumia. Lopulta Ranta onnistui palaamaan Suomeen. Rintamalla hän ei ollut käynyt eikä myöskään ollut saanut luvattua upseerikoulutusta.¹⁹⁹

Sotimisen lisäksi Helsingistä lähdettiin rintamalle korjaamaan sodan ai-heuttamia inhimillisiä tuhoja. Suomalainen Punainen Risti varusti ja lähetti rintamalle kaksi ambulanssia eli kirurgista sotasairaala. Toisen rahoitti järjes-tö itse ja toisen Suomen teollisuudenharjoittajat. Sairaalat toimivat rintamalla kolme vuotta vaihtelevissa olosuhteissa eri puolilla Itä-Eurooppaa.²⁰⁰

Sodan ensimmäisien kuukausien jälkeen alkoi näyttää siltä, ettei sota päättyisi hetkessä. Pitkittyvä sota tarjosi kansallisia itsenäisyysshaaveita elätelleille akti-vistipiireille tilaisuuden vastarinnan tehostamiseen. Lokakuun lopulla Ostrobot-nian ”kassahuoneessa” pidetyssä kokouksessa ylioppilasaktivistit päättivät siirtyä suoraan toimintaan – ”valtiopetoksen tielle”. Vastarintaa kannattavien verkostot alkoivat tiivistyä. Ylioppilasnuoret ryhtyivät vanhan polven aktivistien kanssa et-simään tukea Saksasta tai Ruotsista. Jääkäriliikkeen tavoitteet sopivat hyvin yh-teen keskusvaltojen suunnitelmiin, joissa oli mietitty keinoja hyödyntää Venäjän imperiumin läntisten kansallisuuksien nationalistisia pyrkimyksiä. Propagandan lisäksi keskusvallat ryhtyivät myös tarjoamaan käytännön tukea. Saksalaiset al-koivat auttaa suomalaisia jääkäriliikkeen muodostamisessa ja itävaltalaiset ryh-tyivät tukemaan Puolan legioonaa. Seuraavaksi vähemmistökansallisuuksille alettiin muodostaa omia sotavankileirejä, joiden toivottiin auttavan mahdollisten kansallisten vapautusarmeijoiden muodostamista. Vastaavanlaisia hankkeita to-teutettiin myös ympärysvaltojen puolelta.

Rakas äiti. Olen juuri saanut tiedon, että sinä aiot matkustaa Tukholmaan saadaksesi jollakin tavoin selkoa sinun silmissäsi ehkä mielettömästä ja seikkailunhaluisesta po-jastasi, joka vanhempiensa mieltä kuulematta on tehnyt sangen tärkeän ja kenties koko elämäksi ratkaisevan päätöksen. (– –) Täällä, missä nyt olen, on minun oikein hyvä olla: hyvää ruokaa, hyvät toverit ja hyvä kohtelu.²⁰¹

Lainaus jääkäriksi lähteneen kirjeestä

Ensimmäiset vapaaehtoiset lähtivät Saksaan Lockstedtin sotilasleirille alku-vuodesta 1915. Jääkäriliike oli syntynyt Helsingissä ylioppilasnuorison piirissä ja

198 Hoppu 2005, 193, 223–231

199 Ranta Yrjö, 1918-kokoelma (49/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

200 Faltin 1961, 224–253; Rosén 1977, 112–139; Nyström 2011, 428–429

201 Julkaistu teoksessa Gummerus 1928, 70–71

ensimmäisestä parinsadan miehen koulutusryhmästä yli kolmannes oli helsinkiläisiä. Lisäksi suurin osa loppuryhmästä oli kaupungissa opiskelleita ylioppilaita. Seuraavien kolmen vuoden aikana toimintaa laajennettiin ja jääkärikoulutukseen osallistui noin 1 900 eri puolilta maata tullutta suomalaista. Kaikista yhteiskuntaryhmistä tulleet nuorukaiset hakeutuivat Saksaan Pohjois-Suomen ja Ruotsin kautta. Matka muuttui päivä päivältä vaarallisemmaksi ja lopulta venäläiset onnistuivat vuoden 1916 alkupuolella tyrehdyttämään nuorten miesten virran kohti pohjoista.

Aluksi suomalaisia koulutettiin venäläisten toiminnan sabotoimiseen ja kansannousun valmisteluun. Laajentamisvaiheen jälkeen tavoitteeksi otettiin monipuolisempi sotilaskoulutus. Rintamakelpoisista miehistä muodostettiin vuoden 1916 keväällä Kuninkaallinen preussilainen jääkäripataljoona 27, ja joukko-osasto lähetettiin hakemaan rintamakokemusta itärintamalta.²⁰²

Kammion sairaalan ylilääkäri Sivénin asunnossa näkyi kokoyön valot, siellä santarmit suorittivat kotietsintää ajaen lapsetkin vuoteesta ja koulukirjat tarkastanut. Ylilääkäri Sivén oli jo häipynyt (Pohjanmaalle likanostoon) myöhemmin sain tietää hänen matkustaneen Saksaan itsenäisyysliikkeen valmisteluihin.²⁰³

Sairaanhoitaja Johanna Pohjalainen (s. 1892)

Jääkäriliikkeen synty muutti monen helsinkiläiskodin elämää. Monien lähipiiristä lähti nuorukaisia vaikealle matkalle kohti tuntematonta kohtaloa – maanpettureiksi sotimaan Venäjän imperiumia vastaan. Nuorten kohtalo oli sidottu Saksan sotilaalliseen menestykseen. Jääkäriliike toi maailmansodan rintamalinjat myös Helsinkiin, aktivistien ja venäläisten välille. Entistä useammassa helsinkiläiskodissa venäläiset alettiin mieltää vihollisiksi. Nuorukaisten ja aktivistien perässä juoksivat santarmit ja poliisit tehden kotietsintöjä sekä pidättäen toimintaan sekaantumisesta epäiltyjä. Venäläisten vastatoimet eivät koskeneet pelkästään mukana olleita, vaan kuten palomestari Waseniuksen esimerkki osoitti, myös sellaisiksi oletettuja.²⁰⁴

Helsinkiläismiehiä soti maailmansodassa rintaman molemmilla puolilla, mutta sotaan osallistujien määrä oli kuitenkin pieni verrattuna imperiumien muiden alueiden ponnistuksiin tai muihin sotaan käyviin maihin. Kaikkiaan Venäjän imperiumin miehistä sotaan osallistui noin 16–18 miljoonaa miestä eli yli 40 % työikäisistä ikäluokista. Miehistä joka toinen joutui vangiksi, haavoittui, tai kaatui. Kaikkiaan sota vei hautaan noin 1,45 miljoonaa imperiumin sotilas-

202 Jääkäreistä on kirjoitettu hyllymetreittäin. Esim. Suomalainen 1918 I–II; Klinge 1968, 384–396; Luntinen 1992 (a), 131–143; Lackman 2000. Ks. myös Korpisaari 2009, 56–66; Jääkäriliike osana suurvaltojen sodankäyntiä ks. esim. von Hagen 2000, 7–10

203 Pohjalainen Johanna (s. 21.8.1892). 1918-kokoelma (24/1966). Kansanrunousarkisto. SKS. Johanna Pohjalainen oli sodan alussa sairaanhoitaja opiskelija ja valmistui sodan aikana

204 Gummerus 1928, 207–209, 271–274; Klinge 1968, 393–396. Wasenius kiisti tietäneensä poikansa lähtemisaikaista Saksaan. Keskeisenä turvallisuusviranomaisena hän ei oikeastaan voinutkaan väittää muuta. Joka tapauksessa hänet karkotettiin käyttäen – ainakin aikalaisten mielestä – tekosynä luvallista asekokoomaa. IV. Paltoimikunta, KHKK (29) 1916, 212

ta.²⁰⁵ Erityisen hankalassa asemassa olivat liikkuvien rintamien väliin jääneet puolalaiset, joiden alueella sotivat kolmen itäisen suurvallan joukot. Yli kolme miljoonaa puolalaista rekrytoitiin näiden armeijoihin ja kaikkiaan sota-aikana henkensä menetti 380 000 – 450 000 sotilasta ja siviiliä.²⁰⁶ Euroopan suurkaupungeista Pariisista sotimaan vietiin 80 % sotaikäisistä miehistä, Lontoosta 55 % ja Berliinistä 59 %. Pariisilaisista sotilasta kaatui 14 %, lontoolaisista 12,5 % ja berliiniläisistä 15,4 %. Yhteensä yli 300 000 kolmen metropolin miestä kaatui taistelukentillä.²⁰⁷ Äärimmäisin kohtalo oli kuitenkin serbeillä. Aseissa oli suurimmillaan vuonna 1915 kuudennes koko väestöstä, ja Serbian väestötappio oli lopulta 25 prosentin luokkaa.²⁰⁸

Vaikka sota-aikana tietoa omien tai vastustajien tappioista ei ollutkaan saatavissa, tiedostettiin tilanteen epäsuhta niin Suomessa kuin Venäjälläkin. Miksi suomalaiset saivat katsella vierestä kun muut kansat vuotivat itsensä kuiviin taistelukentillä? Pitäisikö suomalaiset miehet sittenkin mobilisoida imperiumin armeijaan, etenkin kun sen reservit hupenivat nopeasti? Tätä kysymystä käsiteltiin ajoittain venäläisten päättäjien kesken ja kysymys oli myös kestopuheenaihe Helsingin kaduilla. Huhut mobilisaatiosta aiheuttivat levottomuutta. Vaikka mobilisaatio ei koskaan toteutunut, vaikutti se pysyvänä ja jopa kohtuullisen todennäköisenä uhkana helsinkiläisten miesten elämässä.²⁰⁹

Eurooppalaisessa tai venäläisessä mittakaavassa helsinkiläismiesten sotaponnistukset olivat vaatimattomia. Suurin osa helsinkiläismiehistä jatkoi elämäänsä kaupungissa. Sota veti kuitenkin puoleensa satoja helsinkiläisnuoria (kaupungissa kirjoilla olleita tai siellä opiskelleita). Helsingin kokoisessa kaupungissa tämä tarkoitti sitä, että huomattavalla osalla kaupunkilaisista oli lähipiirissään nuorukaisia, jotka olivat kadonneet maailmansodan melskeisiin. Oma lapsi, veli, sukulainen, sulhanen, koulukaveri, naapurin poika, saman työyhteisön jäsen, osakuntalainen tai jonkun muun verkoston kautta tuttu oli kadonnut sotimaan. Helsingissä olleet venäläiset sotilaat tiesivät joutuvansa rintamalle, helsinkiläiset pelkäsivät mobilisointia. Peloista huolimatta kaupungissa asuneiden tilanne oli verrattain hyvä: massiivisen suuret miestappiot eivät hallinneet Helsingin arkea, toisin kuin niin monissa muissa eurooppalaisissa kaupungeissa. Tämä tarkoitti samalla, ettei helsinkiläisten sota-arjessa ollut selkeää vertailukohtaa arjen uhrauksille. Sotaa käyvässä maissa sotilaiden henkilökohtaiset uhrukset loivat sen

205 Kohn 1932, 13–31, 133–154; Gatrell 2005, 251, 259–260

206 Molenda 1985, 187–196

207 Gregory 1997, 58–60

208 Živojinović 1985, 242–245, 256

209 Venäjän reservien hupenemisesta ks. Figes 1996, 256–257. Venäläisten mobilisaatiosuunnitelmista ks. Hopun hyvä tiivistelmä aiheesta: Hoppu 2005, 53–56. Ks. myös Lunttinen 1997, 322–323. Huhuista em. lisäksi HBL 28.3.1915; HBL 29.3.1915; HBL 19.9.1916 pääkirjoitus; Pietiäinen 1986, 211–212; Saarenheimo 1980, 279 (9.12.1916). VR:n Fredriksbergin konepajan vahtimestari A. A. Nervander perusteli toimimistaan santarmiston ilmiantajana rintamalle joutumisen pelolla – mikä osittain hyväksyttiin perusteluksi: johtokunnan pöytäkirja 26.6.1917 § 3 ja osaston ylimääräisen kokouksen pöytäkirja 27.7.1917 § 6. Pöytäkirjat. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (331.88:656.2). TA. Mobilisaation pelko mainitaan myös aiemmin lainatussa jääkäriksi lähteneen kirjeessä, Gummerus 1928, 70–71

äärimmäisen moraalisen lähtökohdan, johon kaupunkilaisten arkielämän ongelmat vertautuivat. Helsingissä siviiliväestön uhrautumisvaatimuksien tukena ei ollut näin äärimmäistä yhdistävää kokemusta.²¹⁰ Äärimmäisien uhrauksien puuttumisesta huolimatta Helsingissäkin elettiin sota-ajan elämää. Lapsille mainostettiin lehdissä Fazerin karamelliutuutta, jonka kääreissä oli kuvia sotaa käyvien maiden sotilaista.²¹¹ Mika Waltari muisteli karamellipapereiden olleen poikien suuressa suosiossa. Sotilaiden kuvilla pelattiin ja niitä vaihdeltiin koulujen välitunneilla.²¹²

Maailmansodan arki ja kaupunkilaisten turvallisuus

”Varmalta näyttää että sota tulee kestäämään kauan – nääntymykseen asti”²¹³ arvioi valtioneuvos Eliel Aspelin-Haapkylä päiväkirjassaan vuoden 1915 ensimmäisenä päivänä. Maailmansodan arki jatkui lopulta Helsingissä samanlaisena vuoden 1917 maaliskuun vallankumoukseen saakka.

”Se pimeys, joka meillä silloin vallitsee, kuuluu kuitenkin olevan nykyisin samanlaista sängen suuressa osassa Eurooppaa.”²¹⁴ Pimennys oli yksi näkyvämpiä eurooppalaisen sotakaupungin tunnusmerkkejä. Se oli aikalaisten arkeen ja ehkä myös turvallisuudentunteeseen eniten vaikuttanut sotatilamääräys. Kadut olivat iltaisin pimeitä tai hämäriä – osa katulyhdyistä oli maalattu sinisiksi, osa sammutettu. Kaikki katuvalot sammuiivat iltaisin. Kotien ikkunoissa tuli olla pimennysverhot ja rappukäytävien valot täytyi himmentää. Kauppojen mainosikkunat ja mainosvalot pysyivät pimeinä.²¹⁵ Ravintoloissa istuttiin himmennettyjen lamppujen ja kynttilöiden valossa.²¹⁶

Pimennys muutti kaupunkilaisille tuttua kaupunkitilaa. Kaupunki näytti ja tuntui erilaiselta auringon laskettua.²¹⁷ Liikkuminen pimeässä koettiin vaaralliseksi ja vaikeaksi. Monet käyttivät pimeään aikaan taskulamppuja tai lyhtyjä.²¹⁸ ”Lukemattomat ovat ne Helsingin kaduilla kulkijat, jotka sähkölampullaan sokaisevat jokaisen vastaantulijan ja ohimenijän silmät, ikään kuin osottaen, että tällaiset pelit minulla on.” *Helsingin Sanomissa* opastettiin jo syyskuussa 1914 oikeanlaiseen taskulamppuetikettiin: Gentlemanin ei illumineeraa eikä valovisiteeraa toi-

210 Winter 1997, 13–14. Ks. Adrian Gregoryn mainio artikkeli Lontoon, Pariisin ja Berliinin kaatuneista. Gregory 1997

211 HS 13.10.1914

212 Haavikko 1978, 49

213 Saarenheimo 1987, 257 (1.1.1915). Eliel Aspelin (vuodesta 1906 Aspelin-Haapkylä) syntyi kirkkoherran perheeseen 9.10.1847. Estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden professori oli keskeisiä kansallisia kulttuurivaikuttajia vuosikymmenien ajan

214 HS 11.10.1914

215 Pimennyksestä esim. HS 11.10.1914. Pimennys tarjosi myös uudenlaisia markkinoita: HS 12.9.1915 (mainostettiin sota-ajan rullakaihtimia)

216 Esimerkiksi HBL 7.8.1914 julkaistiin kuva puoliksi pimennetystä Kappelista

217 Esimerkiksi sodan alkupäivinä lehdet julkaisivat kuvia pimennyksen aiheuttamista muutoksista kaupunkikuvassa keskeisillä paikoilla: HS 12.4.1914 (Senaatintori); HS 23.8.1914 (Esplanadi)

218 Pimeässä kaupungissa liikkumisesta ks. esim. HS 27.9.1914; TM 24.10.1916 mainostetaan taskulamppuja ”ettei tarvitse luottaa kuutamoon”; Lindeman Oskar. Muistitietokokoelma (11654). TA; Lucina Hagmanin kirje Adèle Stenforssille 8.11.1914. Adèle Stenforsin kirjeet (HP:1). Suomalainen naisliitto, Keskushallinto. HKA; Wuolijoki 1987, 287; Haavikko 1978, 52 (Waltari)

sia valollaan.²¹⁹ Kaupunkielämän rytmiä jouduttiin muokkaamaan luonnon valon mukaan. Helsingissä iltajumalanpalveluksien alkua aikaistettiin tunnilla, useat kaupat sulki ovensa tavallista aikaisemmin ja raitiovaunuliikenne lopetettiin katuvalojen sammussa.²²⁰

Syksyllä 1916 heräsi keskustelu pimennyksen vaikutuksista koululaisten turvallisuuteen. Tilojen puutteessa koulua käytiin monessa vuorossa, jolloin lähes 5 000 koululaista joutui käymään koulua aina iltakuuteen saakka. Pimeässä kaupunkiliikenteessä liikkuvat koululaiset olivat selvästi onnettomuusvaarassa, joten koulu-päiviä lyhennettiin pimeimpinä kuukausina päättymään jo neljältä.²²¹

Vähitellen sota arkipäiväistyi ja määräysten noudattaminen ja valvonta heikkeni. Pimennetyt kadut tulivat arkipäiväisiksi eikä asuntojen pimentämisestä jaksettu kantaa huolta. Tämä tarjosi koulupojille mahdollisuuden pilailuun. Kivitalojen sisäpihalla huudettu ”ikkunat pimeeks” sai talon pimenemään nopeasti.²²² Viranomaiset yrittivät ajoittain palauttaa kuria ja muistuttivat lehdistössä pimennysmääräyksistä. Jotkut saivat vastata rikkomuksistaan myös oikeudessa.²²³

Myös alkoholijuomiin liittyvät määräykset vaikuttivat suoraan kaupunkikuvaan. ”Ei näy hoipertelijoita, eikä räyhääjiä”²²⁴ -todettiin *Helsingin Sanomissa* syyskuussa 1914. Aluksi katujen kerrottiin rauhoittuneen ja verstaiden sekä kotien puhtauden ja järjestyksen parantuneen.²²⁵ Pian tilanne kuitenkin muuttui. Maailmansodan alkoholirajoitukset synnyttivät laajat pimeät alkoholimarkkinat. Etenkin keskustan ulkopuolelle syntyi salakapakoita ja säädöksissä olleet porsaanreiät mahdollistivat aluksi oluen myynnin suoraan panimoista.²²⁶ Varakkaimmille juomia tarjoiitiin ensimmäisen luokan ravintoloissa ruoan kanssa, mutta muiden täytyi turvautua epätavallisiin hankintakanaviin, kuten lääkäreihin, apteekkareihin tai trokareihin. Poliisi työllisti kaupunginlaboratoriota toimittamalla sinne tutkittavaksi takavarikoimiaan ”kilju-juomia” ja terveysviranomaiset totesivat kuolemaan johtuneiden alkoholimyrkytyksien lisääntyneen usealla kymmenellä kuoleamalla.²²⁷

Sotatila näkyi paitsi arjessa, myös vapaa-ajan vietossa ja juhlissa. Kaupunki tyhjeni normaalisti kesäisin kaikkien kynnelle kykenevien lähtiessä maaseudulle kotiseuduilleen tai kesähuviloilleen. Nyt helsinkiläiset asuivat kuitenkin linnointusalueella, joten liikkumisen onnistumiseksi heitä kehoitettiin hakemaan passiivisuudesta matkatodistus. Lähisaariston huviloilleen haluavien tuli hakea poliis-

219 HS 27.9.1914 nimim. Jymä

220 US 6.8.1914; HS 27.9.1914; US 27.8.1914; HS 17.10.1914; TM 21.10.1914

221 TM 5.10.1916; Somerkivi 1977, 111–112

222 Lindeman Oskar. Muistitietokokielma (11654). TA

223 TM 2.1.1917; TM 3.2.1917

224 HS 6.9.1914

225 Miestarkastaja, Terveystietokokielman ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (5) 1914, 136; HS 9.8.1914; HS 1.1.1915

226 TM 22.8.1914; US 23.8.1914

227 Lääkärit ja alkoholikielto ks. esim. Nyström 2010 (a), 224–225; Terveystietokokielman ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, terveydenhoitolautakunta, HKT1 (6) 1915, 108; Väkiluku, tautisuus, kuolleisuus, sairaanhoito ja terveydenhoito. HKT1 (6) 1915, 177–178

silaitokselta luotettavuustodistukset kaikille mukaan tuleville henkilöille – verot tuli olla maksettuina ja henkilörekisteritiedot kunnossa. Sotakesät alkoivat monissa perheissä pitkissä jonoissa passitoimiston edessä.²²⁸

Sotatilarajoitukset vaikuttivat perinteisten yleisten juhlapäivien viettoonkin. Uutena vuotena ei Nikolain kirkon portailla järjestetty tavanomaista soittoa.²²⁹ Vappuna kaupunkilaiset eivät saaneet normaaliin tapaan kävellä ajoteillä, vaan jalankulkijoiden tuli pysytellä jalkakäytävillä. Serpentiinejä ei saanut heitellä.²³⁰ Juhannuksena ei saanut polttaa kokkoja eikä ammuskella kaupungin ympäristössä.²³¹ Perinteiset merkkipäivien juhlavalaistukset oli luonnollisesti kielletty. Poikkeuksena oli keisarin vierailu maaliskuussa 1915, jolloin talojen tuli sakon uhalla olla juhlavalaistuna.²³²

Kaupungin sisäiseen turvallisuuteen vaikuttivat syksystä 1914 alkaen voimakkaasti Viaporin linnoituksen meri- ja maarintamilla tehdyt suurimittaiset linnoitustyöt. Kyse oli Pietarin suojaamiseksi suunnitellusta Pietari Suuren merilinnoituksesta, joko koostui Suomenlahden molemmiin puolin sijanneista rannikolinnoituksista sekä Itämeren laivastosta. Linnoitustöiden vaikutus oli kaksitasoinen. Ensinnäkin tarjolla oli töitä. Kaupunkiin ja sen lähialueille tulvi tuhansia nuoria työmiehiä Suomesta ja muualta imperiumin alueelta. Toisekseen linnoitustöiden työolot ja -turvallisuus olivat erittäin heikolla tasolla. Tapaturmat olivat yleisiä ja kaupungin sairaaloilla riitti töitä onnettomuuksissa loukkaantuneiden hoitamisessa. Nuorten miesten määrän nopea kasvaminen sekä heidän työskentelynsä huonosti hoidetuilla ja levottomilla työmailla vaikutti kaupungin elämään taloudellisesti positiivisesti, mutta samalla sisäiseen turvallisuuteen tuli uusia säröjä.²³³

Maailmansota kuljetti miljoonia ihmisiä ympäri Eurooppaa. Miehiä vietiin sotaan ja siviilejä sota-alueilta turvaan. Samalla suurvallat toivat sotimaan myös muilta mantereilta kotoisin olleita joukkoja. Sotaa käyvien suurvaltojen pääkaupunkien kaduille ilmestyi uusia ihmisryhmiä, mikä ei aina tapahtunut ongelmitta. Oli kyseessä siirtomaista tulleet sotilaat tai sota-alueelta saapuneet pakolaiset, oli vastaanotto usein varauksellista.²³⁴ Vaikka Helsinki olikin syrjässä suurilta ihmisvirroilta, koettiin myös Suomen pääkaupungissa mieliä kuohuttanut kulttuurien kohtaaminen. Pietari Suuren merilinnoituksen linnoitustyöt olivat niin valtavia, ettei Suomenlahden kummallakaan rannalla selvitty pelkästään oman alueen työvoimalla. Näin Suomen ja Viron linnoitustöihin jouduttiin tuomaan tuhansia työmiehiä imperiumin muista osista. Helsingin ympäristön linnoitustöissä tämä tapahtui elokuussa 1916, jolloin alueelle tuotiin noin 2 000 – 3 000 ”Kiinalaista”.

228 HS 27.5.1915; HS 30.5.1915; TM 31.5.1916; TM 6.6.1916

229 HS 1.1.1915

230 US 18.4.1915; TM 19.4.1915

231 TM 22.6.1915

232 Saarenheimo 1987, 258 (7.2.1915 ja 5.3.1915)

233 Linnoitustöistä yleensä: Laine 1996, 8–9; Harjula 2009, 21–22; Linnoitustöiden vaikutuksesta yksilöiden ja perheiden elämään esim. Salmela-Järvinen 1966, 87–94; Altti Kalle. Muistitietokokielma 1236/59. TA; Ranta Yrjö. 1918-kokoelma (49/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

234 Figs 1996, 267–268; Cronier 2007, 93–96

Suurin osa näistä imperiumin itälaidalta tuoduista aasialaispiirteisistä miehistä oli maassa vain puolisen vuotta, mutta vierailu jätti pysyvän jäljen helsinkiläisten mieliin. Täysin uudenlaisen ihmisryhmän kohtaaminen herätti helsinkiläisissä suurta kiinnostusta ja myös suuria pelkoja. Sensuurin vuoksi kaupunkilaiset eivät voineet jakaa tuntojaan sanomalehdistön välityksellä.

Kävimme katsomassa heidän leirielämänsä. Näin miten he söivät riisiä kahdella tikulla, sahasivat puita ja kun näkivät meidät suomalaislapset hymyilivät onnellisina, kun osasivat puhutella meitä sanoen: 'saatana, perkele, saatana, perkele' ja siihen tuli eräs sotilas [vallityö mies], jonka kaulassa oli seppelenauha, josta luimme: 'Viimeinen tervehdys Lundanin perheeltä'.²³⁵

Anni Jortikka (s. 1902)

Tietoa tulokkaista saatiin joko näitä lähestymällä, kuten edellä lainattu koulutyttö Anni Jortikka kavereineen teki – tai huhujen kautta. Puheet uusien tulokkaiden oudoista tavoista levisivät nopeasti, ja näiden kerrottiin esimerkiksi syövän kastematoja ja koristautuvan hautaseppelein. Hauskojen anekdoottien lisäksi kulttuurien kohtaamista hallitsi pelko. Huhut kertoivat väkivaltaisuuksista ja aasialaisten mukanaan tuomista taudeista.

Helsingin ympäristössä Kaukoidästä saapuneiden tulokkaiden aiheuttamalle pelolle oli jonkin verran katetta. Vaikeissa olosuhteissa työskennelleitä miehiä varoitettiin kovalla kurilla, mutta harvaan asutulla alueella liikkuneet ”kiinalaisjoukkio” syyllistyivät myös väkivaltaisuuksiin ja ryöstöihin. Nämä teot tapahtuivat kuitenkin siis pääosin kaupungin ulkopuolella. Huonon työtehon ja kuriongelmienvakojen linnoitusviranomaiset kuljettivat suurimman osan miehistä pois maasta jo alkuvuodesta 1917.²³⁶

Sodan alun jälkeen kaupunkiin virtasi muutenkin uutta väkeä. Sotatalous kukoisti ja linnoitustyöt tarjosivat ansiomahdollisuuksia tuhansille miehille.²³⁷ Samalla kaupunkiin sijoitettujen joukko-osastojen ja sotalaivojen määrä vähitellen kasvoi. Uusien joukko-osastojen mukana kaupunkiin saapui imperiumin monien kansallisuuksien edustajia. Mukaan mahtui myös pieni englantilainen sukellusveneosasto.²³⁸ Kaupungin kaduilla liikkui tavallistakin enemmän poikkeavan näköisiä ja oloisia ihmisiä sekä muualta maasta saapuneita uusia tulokkaita. Ongelmana kuitenkin oli, ettei tapahtumassa olevaa muutosta voinut käsitellä julkisesti. Sensuurin vuoksi linnoitustyöt tai uudet joukko-osastot olivat ymmärrettävästi kiellettyjä aiheita. Kukaan ei myöskään oikeasti tiennyt paljonko kaupungin piirissä oikeastaan eli ihmisiä – ja jos tietoja olikin, ei niitä voinut julkaista.²³⁹

Uusien tulokkaiden saapuminen aiheutti päänvaivaa terveysviranomaisille,

235 Jortikka Anni (s. 1902). 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

236 Ks. Halén 2006; Harjula 2009, 21–22

237 Ks. Maailmansodan vuosien sotataloutta koskeva luku

238 Lunttinen 1997, 290–303; Halén 2007, 3–12

239 Tämä kävi hyvin ilmi kun kaupungissa alettiin kehittää säännöstelyjärjestelmiä. Ks. Maailmansodan elintarvikekysymystä koskevat luvut. Virallisetkin tilastot kertoivat suuresta muuttoliikkeestä: HKTV 1919, kaupunkiin muuttaneet

jotka olivat huolissaan tarttuvien tautien leviämisestä taustoiltaan kirjavassa, suurilukuisessa ja liikkuvassa ihmisjoukossa. Viranomaiset muun muassa asettivat ”kiinalaisille” ajoittain liikkumisrajoituksia tautitapauksien rajoittamiseksi. Vallitustöissä olleille järjestettiin rokotuskampanjoita, joissa rokotettiin parhaimmillaan 18 000 miestä. Samalla kiisteltiin kenen tulisi vastata mahdollisten kulikutautipotilaiden hoidosta esimerkiksi sotilaiden ja heidän omaistensa kohdalla. Vuoden 1917 aikana varotoimista huolimatta kaupungin lähialueiden vallitustöistä liikkeelle lähtenyt toisintokuume-epidemia levisi myös kaupunkiväestöön.²⁴⁰

Ensimmäisien sotavuosien pelot, huhut ja todellisuus

Sota vaikutti kaikkien elämään, mutta sotatilanteesta oli vaikeaa saada tietoa. Helsingiläiset joutuivat rakentamaan kokonaiskuvaa tilanteesta monien tiedonvälityskanavien ja monien suodattimien läpi tihkuneista tiedonpisaroista. Sota oli kaikilla Euroopassa sanomalehtien kysynnän kulta-aikaa²⁴¹ – ihmisten tiedontarve kriisitilanteessa oli valtava. Sotauutisointiin panostaneen *Helsingin Sanomien* lukijamäärä kaksinkertaistui sodan alusta vuoden 1916 loppuun mennessä. Suurin osa lehtien julkaisemisesta ulkomaisista sotauutisista tuli *Sanomalehtien Tietotoimiston* (S.T.T) ja *Suomen Uutistoimiston* (S.U.T) kautta. Tietoja hankittiin myös etenkin venäläisestä ja ruotsalaisesta lehdistöstä. Nygårdin mukaan ainakin sodan alkuvaiheessa yli puolet sotauutisista tuli Suomeen Pietarin kautta.²⁴² Tietojen julkaisemisesta rajoitti tiukka sensuuri, joka taisteli kahdella rintamalla. Sen tarkkailussa olivat sodan käyntiin liittyvät tiedot sekä suomalaisten kansallisiin pyrkimyksiin liittyvät imperiumin yhtenäisyyttä uhkaavat kirjoitukset. Seppo Zettembergin laskelmien mukaan vuonna 1915 joka kolmatta Rudolf Holstin *Helsingin Sanomien* sotakatsausta oli sensuroitu.²⁴³

Sodan sytyttyä tiedonnälkäisiä varten alettiin julkaista myös kahta suurta kirjasarjaa, Eino Voionmaan *Suurvaltain sota* ja Rudolf Holstin *Maailman sota*. Näistä jälkimmäistä mainostettiin jo ennen sodanjulistusta otsikolla ”Teos tulevasta sodasta siinä tapauksessa, että syntyy yleiseurooppalainen sota”. Molemmilla kirjasarjoilla oli suuri kysyntä.²⁴⁴ Sivistyneistö yritti etsiä tietoa yliopistolle tilatuista ulkomaisista lehdistä. Alkuun yliopistolle sai tilata myös niitä lehtiä, jotka olivat suurelta yleisöltä kiellettyjä.²⁴⁵ Aikaa kuvaavasti hotelli Fennia nosti mainoksissa vahvuudekseen poikkeuksellisen laajan lehtitarjonnan, josta olisi iloa kaikille sotauutisista kiinnostuneille.²⁴⁶

240 Terveydenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, terveydenhoitolautakunta, HKT1 (6) 1915, 5, 14; Terveydenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, terveydenhoitolautakunta, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 8, 11–12; Mäkelä 2007, 145, 199–201

241 Ferguson 2003, 281–291

242 Lehtien kysyntä ja tietojen saanti: Nygård 1987, 139–140; Pietiäinen 1986, 186; Zettemberg 2001, 496–501

243 Zettemberg 2001, 499

244 Lainaus ilmoituksesta, joka julkaistiin mm. US 31.7.1914; HS 5.8.1914; HS 7.8.1914; Yleisesti Pietiäinen 1986, 190–192

245 Yliopiston lehdet Saarenheimo 1987, 253 (18.9.1914), 261 (10.5.1915)

246 US 12.8.1914

Painetun sanan ongelmana kuitenkin oli, ettei luotettavaa tietoa ollut saatavissa ja että sensuuri esti monesti tietojen julkaisun. Sensuuri ei rajoittunut vain sanomalehtiin, vaan aiempien vuosien tavoin sensuuriviranomaiset alkoivat etsiä myös kiellettyä kaunokirjallisuutta. Vuonna 1915 painoasiamiehet tarkastivat Helsingin kaupunginkirjastojen kokoelmat ja takavarikoivat joitakin teoksia. Yleisön lainattavissa olleet A. Jensenin *Tsardömet vid skiljovägen* ja H Ganzin *Före katastrofen* toivat majesteettirikossyytteet kirjaston johtokunnan jäsenille ja eräille kirjastojen johtajille. Syytteet hylättiin lopulta hovioikeudessa vuonna 1917.²⁴⁷

Sota-ajan ihmisten todellisuuskuvaa hallitsevat huhut. Huhujen kulttuurihistoriaa tutkineen saksalaisen kirjallisuustutkijan Hans-Joachim Neubauerin mukaan ”Sota punoo vaaran ja epävarmuuden vyyhdeiksi, jossa kysymykset, oletukset ja uutiset saattavat kiiriä huhuina kaikkialle ja kaikkien korviin.”²⁴⁸ Tulevaisuuden epävarmuus yhdistettynä sotaa käyvien valtioiden tai hallitsijoiden harjoittamaan tiukkaan tiedonvälityskontrolliin aiheuttaa suuren tiedonnälän, jota tyydyttämään on tarjolla vain kuulopuheita. Ja kuitenkin huhut ovat se tietomuoto, jota sotaa käyvät hallitsijat ja kenraalit ovat aina pelänneet. Huhut ovat pelottavia ja hallitsemattomia voimia, jotka voivat – ja joilla voidaan – aiheuttaa suuria vaikeuksia sodankäynnille.²⁴⁹

Maailmansodan Helsinki oli täynnä huhuja. ”Surullista on nykyään elämä ja tulevaisuus uhkaava”²⁵⁰ – turvallisuuteen liittyvät huhut olivat pääsääntöisesti negatiivisia ja pelkoja lisääviä. Ainoina positiivisina kuulopuheina olivat ajoittain kaupungissa kiertäneet puheet rauhan lähestymisestä – tähän ryhmään voitaneen lukea myös aiemmin mainittu huhu Itävallan hallitsijan kuolemasta. Valtioneuvos Eliel Aspelin-Haapkyllän päiväkirjaan tallennettujen huhujen maailma oli synkkä: Saksalaisten lähestyvä hyökkäys oli kestohuhu. Milloin laivasto oli tulossa pommitamaan kaupunkia, milloin kaupunkia lähestyivät zeppelinit. Viaporia oli huhujen mukaan jo pommitettu.²⁵¹ Vuonna 1915 lehtiin vuodettiin tietoja sotilasviranomaisten laatimista evakuoimissuunnitelmista. Tämän jälkeen pelättiin poltetun maan taktiikan soveltamista Helsinkiin.²⁵² Mobilisointihuhuja liikkui jatkuvasti. Sotaan liittyvien pelkojen lisäksi huhut kertoivat kaupungin elämän muuttuneen vaarallisemmaksi. Linnoitustöihin tuotujen ”kiinalaisten” sanottiin ahdistelevan ja pahoinpitelevän kaupunkilaisia.²⁵³

Huhujen Helsinki oli pelottava paikka. Niiden sisältö poikkesi kuitenkin aina vuosiin 1917–1918 saakka muiden sotaa käyvien maiden kansalaisten keskuudessa liikkuneiden kuulopuheiden sisällöistä. Suomalaisilta ja helsinkiläisiltä puuttuivat selkeät viholliset ja kosketus rintamalle. Näin ollen huhujen perusrakenteista puut-

247 VI. Kaupunginkirjasto, KHKK (29) 1916, 259; Hirn 1998, 119–121

248 Neubauer 2004, 112

249 Neubauer 2004, 109–112; Ks. Myös Peltonen 1997, 47–50

250 Saarenheimo 1987, 278 (4.11.1916)

251 Huhuja lähestyvistä pommituksista esim. Saarenheimo 1987, 254 (9.10.1914), 252 (15.9.1914), 254 (12.10.1914), 259 (31.3.1915), 266 (2.9.1915)

252 Poltetun maan taktiikan pelosta esim. Saarenheimo 1987, 265 (23.8.1915), 272 (30.4.1916); Manninen T 1992 (a), 252–253

253 Kiinalaisten ja venäläisten pelosta esim. Saarenheimo 1987, 279 (9.12.1916)

tuivat pääosin tarinat vihollisen hirmuteoista.²⁵⁴ Helsinkiläisten viholliskuva oli myös epäyhtenäinen. Saksalaiset olivat lähinnä venäläisten vihollisia, venäläiset aktivistien. Kaupungin jokapäiväisessä elämässä suurimmat pelot kohdistuivat viimeksi tulleisiin ulkopuolisiin – ensin ”kiinalaisiin” ja vähitellen myös venäläisiin sotilaisiin.

Minkälainen oli lopulta helsinkiläisten sisäinen ja ulkoinen turvallisuustilanne maaliskuun vallankumousta edeltävinä sotavuosina? Olivatko huhujen ruokkimat pelot aiheellisia? Ulkoiset sotaan liittyvät pelot olivat ymmärrettäviä ja aiheellisia – kaupungin ulkoinen turvallisuus ei ollut mitenkään itsestään selvä asia. Marraskuussa 1916 neljätoistavuotias Anni Jortikka vietti äitinsä kanssa koti-iltaa kerrostaloasunnossa Hietaniemessä. Anni teki läksyjä ja äiti laittoi keittiössä ruokaa. Rauhallinen ilta keskeytyi talonmiehen varoitushuutoon. Talo oli pimennettävä heti – saksalaisten lentokone oli nähty kaupungin yläpuolella! Kynttilän valossa Anni peitti äitinsä kanssa asunnon ikkunat paksuilla huovilla. Illat elettiin ”pimeydessä ja hirmuisessa jännityksessä”.²⁵⁵ Pimennysmääräykset ja ajoittain julkaistut varoitukset ”vihollisten ilmapurjehtijoista”²⁵⁶ olivat selviä merkkejä uhkan todellisuudesta. Vuonna 1916 saksalaiset suorittivat oikeasti pienimuotoisia ilmapommituksia Maarianhaminassa ja Tallinnassa olleita sukellusveneitä vastaan.²⁵⁷ Samoin suunnitelmat evakuoinnista ja mobilisoinnista olivat todellisia²⁵⁸, vaikka ne eivät koskaan toteutuneetkaan – sitähän aikalaiset eivät voineet tietää. Sotaan liittyvien uhkakuvien osalta helsinkiläinen siviiliväestö oli toisiinsa nähden tasavertaisessa asemassa. Ainoa merkittävä erottaja oli sukupuoli, sillä mobilisointihuhujen toteutuminen olisi heikentänyt nimenomaan helsinkiläismiesten turvallisuutta. Lopulta sotilaiden lisäksi sotimaan päätyivät kuitenkin vain ne, jotka sotimaan halusivat.

Haluaisin liikkua ulkona, tehdä retkiä metsään ja olla niin kuin lapsenakin Vallilan metsissä. Mutta nyt se ei enää käy. Kaikkialla tapaa venäläisiä sotilaita, jotka aina söpöttävät jotain ohimennessään. Sitä paitsi koko Helsingin ympäristö on muuttunut. Taivaskalliollekin on jo alettu kaivaa vallihautoja. Ei ole nuoren tytön, vaikka yrittäisi olla kuinka reipas ja rohkea tahansa, mukavaa kuljeskella yksin.²⁵⁹

Sylvi-Kyllikki Sinervo (Kilpi) päiväkirjassaan 1.6.1916

Entä kaupungin sisäinen turvallisuus? Oliko kaupunkilaisten terveys vaarassa? Olivatko kaupungin kadut turvallisia kaikille? Terveysolojen kannalta tilanne oli vaikea. Kaupunkiin tulvi monenlaista väkeä: uusia kaupunkiin muuttajia, eri puolilta imperiumia saapuvia sotilaita, rintamilta tuotuja haavoittuneita ja imperiumin toiselta laidalta tulleita työmiehiä. Tilanne oli otollinen kulkutaukeille, joita ei kuitenkaan laajassa mitassa ilmaantunut. Viranomaisten toimet estivät laajemmat

254 Hirmuteoista sotahuuissa ks. Neubauer 2004, 116–122

255 Jortikka Anni. 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

256 Esim. HS 8.8.1914

257 Harjula 2010, 40. Laivaston pommittamista saksalaiset olivat suunnitelleet jo ennen sotaa: Lunttinen 1997, 267–268

258 Evakuointisuunnittelusta: Manninen T 1992 (a), 252–253; Lunttinen 1997, 306. Mobilisoinnista Lunttinen 1997, 322–323; Hoppu 2005, 53–60. Itämeren sotatilanteesta 1914–1916 esim. Lunttinen 1997, 28–88; Harjula 2010, 20–42

259 Kilpi 1964, 87 (1.6.1916)

epidemiat ensimmäisinä sotavuosina. Sen sijaan sota-aikoihin kiinteästi liittyvien sukupuolitautilien leviämistä ei pystytty kokonaan estämään. Yrityksistä huolimatta tippuri ja muut sukupuolitaudit lisääntyivät.²⁶⁰ Kaikkiaan kaupunkilaisten terveyden tilanne oli kuitenkin aiempiin sota-aikoihin nähden suorastaan erittäin hyvä.

Sodan ensimmäisinä vuosina poliisien, santarmien ja sotilaiden muodostama järjestyksenpitokoneisto pystyi pitämään kaupungin rauhallisena ja turvallisena. Raastuvanoikeudessa käsiteltyjen sekä poliisille ilmoitettujen rikosjuttujen määrässä on havaittavissa paikoitellen selvää laskua vuosina 1914–1915. Sota-ajan rikostilastojen näkyvin muutos oli juopumuksesta putkaan päätyneiden määrän merkittävä väheneminen. Rikostilastoissa merkittävintä on, että etenkin varkauksien ja muiden vastaavien rikoksien määrät lähtivät kasvuun jo vuoden 1916 puolella. Väkivaltarikoksissa ja ryöstöissä nousu tapahtui vasta seuraavina vuosina.²⁶¹ Oma sota-ajan ilmiönsä oli myös katuprostituution räjähdysmäinen kasvu, joka näkyi myös poliisi- ja terveysviranomaisten tilastoissa.²⁶² Kaiken kaikkiaan tilastot eivät siis suoranaisesti tue muistelmista esiin nousevaa turvattomuuden tunteen kasvua. Mitä pidemmälle vuosi 1916 eteni, sitä selvemmin kaupungin sisäinen turvallisuustilanne oli kuitenkin muuttumassa. Ensisijassa turvattomuuden katsottiin koskevan naisia, joita uhkasivat kurittomat venäläiset sotilaat ja ”kiinalaiset” työmiehet.²⁶³ Vallankumouksen lähestyessä helsinkiläisten kokemana turvattomuus oli selvästi lisääntymässä.

SOTATALOUDEN KULTAISET VUODET – EPÄVARMUUTTA, MAHDOLLISUUKSIA JA ARJEN YLLÄTYKSIÄ

Talouden väkivaltainen pysähdys syksyllä 1914

Satamalaiturit ovat autioina. Teollisuuslaitokset lakkauttavat tai ainakin supistavat tuotantoaan. Käsityöläisliikkeet kituvat tilausten puutteessa. Näin syntyvä täydellinen tai osittainen työnpuute leviää korkeampiinkin palkkapiireihin, teknillisten ja konttori-apulaisten keskuuteen. Laajojen kansankerrosten vähentyvä kulutuskyky saattaa työtarjoonnan yhä ahtaammalle.²⁶⁴

Helsingin kaupungin työnvälitystoimiston kuulutus, jossa varoitettiin tulehasta kaupunkiin työnhakuun syyskuussa 1914

260 Terveystilastot sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, Terveystoimisto veneeristen tautien vastustamista varten, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 170; HKT1 (7) 1916. Jälkimmäinen osa, 21 ja 27; Terveystoimiston hoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, terveydenhoitolautakunta, HKT1 8. 1917. Edellinen osa, 6–7

261 HKTV 1922, taulut: Raastuvanoikeuden rikosjutut 1911–1921, Raastuvanoikeuden ratkaisemat siviili- ja rikosjutut 1910–1919, Rikokset ja rikkomukset, joista tuomittu 1912–1920, Etsivän poliisiosaston toiminta 1911–1921 ja Poliisin huostaan otetut juopuneet vuosina 1911–1921

262 Häkkinen 1995, 16, 119, 224–225, 248–249

263 Turvattomuus käy hyvin ilmi Sylvi Kyllikki Kilven edellä lainatusta päiväkirjamerkinnästä. Turvattomuudesta kertovat myös Eliel Aspelin-Haapylän päiväkirjaansa merkitsemät kuulopuheet ja huut: saarenheimo 1987, 276 (7.10.1916 tavallisia keskustelunaiheita naisia ahdistelevat venäläiset), 276–277 (10.6.1916 naiset eivät uskalla kulkea pimeällä kiinalaisten pelossa), 279 (9.12.1916 kiinalaiset tappaneet naisen lapsineen), 280 (12.12.1916 naisia varoitettiin liikkumasta pimeällä venäläisten pelossa)

264 TM 3.9.1914

Sodan syttyminen ja siihen liittyvät pelot näkyivät suoraan Helsingin talouselämässä. Kaupunkilaisten silmissä ensimmäiset välittömät uhkakuvat liittyivät jokapäiväisiin taloudellisiin toimintoihin, kuten rahan ja elintarvikkeiden saantiin. Uhkakuvina nähtiin pankkien kaatuminen, rahan arvon romahtaminen ja kaupan loppuminen.

Pankkien kohdalla kyse oli itseänsä toteuttavasta uhkasta. Niiden vakavaraisuus heikkenisi, jos yleisö nostaisi romahduksen pelossa rahansa pankeista. Sama koski myös liikkeellä ollutta rahaa. Sen arvo vaihdon välineenä romahtaisi, jos kaikki haluaisivat vaihtaa rahansa kultaan tai ryhtyisivät rahan arvon tippumisen pelossa karttamaan käytössä ollutta rahaa. Sodan syttymisen alla ja ensimmäisinä sotapäivinä lehdistössä käytiin voimakasta kampanjaa valuutta- ja pankkipaniikin välttämiseksi. Pankkien kerrottiin olevan vakavaraisia ja Suomen Pankin laskemien seteleiden ”olevan edelleen yhtä hyvää rahaa kuin ne ovat ennenkin olleet.”²⁶⁵ Oma valuutta suojaisi, jos Venäjällä ilmenisi ongelmia. Lisäksi turvaututtiin pelotteluun: sota-aika oli usein levotonta, joten rahat olisivat parhaassa turvassa pankkien holveissa. Ajattelematon toiminta pankki- ja raha-asioissa voisi johtaa yhteiskunnallisiin ongelmiin.²⁶⁶

”I går sträckte sig kön från Helsingfors sparbank ända till Södra Magasinsgatan”²⁶⁷ – rauhoittelusta huolimatta pankkien edustoille alkoi syntyä jonoja. Muun muassa Työväen säästöpankista nostettiin elokuun ensimmäisenä viikkona kahden kuukauden nostoja vastaava summa.²⁶⁸ Lumipalloilmiön vaara oli ilmeinen, joten lehdistä toistettiin tietoja pankkien hyvästä vakavaraisuudesta ja väitettiin jonoja koskevien juttujen olevan liioiteltuja. *Uudessa Suomettaressa* todettiin, ettei mistään sotapaniikista voinut edes pankkien osalta puhua: rahoja nostettiin kaupungista poistumiseen ja elintarvikkeiden hamstraamiseen.²⁶⁹

Rauhoittelun lisäksi tarvittiin myös reaalityökalouden toimia. Suomen Pankki tuki vaikeuksiin joutuneita pankkeja lainoin, joiden avulla pankit pystyivät parantamaan käteisvarantojaan. Samalla pankit ottivat käyttöön erilaisia nostorajoituksia.²⁷⁰ Tilanne rauhoittui lopulta ensimmäisen sotaviikon jälkeen – aivan kuten tapahtui evakuoinninkin osalta.²⁷¹ Vuosi 1914 näkyi kuitenkin lovena kaikkien Helsingissä toimineiden säästöpankkien talletuksissa.²⁷²

Alkuvaiheen taloudelliseen epävarmuuteen liittyivät monenlaiset huhut. Yleisellä tasolla eniten mietityttivät sodan alusta liikkuneet huhut yleisestä moratorion eli velkojen ja vuokrien maksuaikojen pidentämisestä. Tiedot eivät olleet vain huhuja, sillä senaatti oli lehtien mukaan saanut ministerineuvostolta oikeuden osittaisen moratorion toimeenpanemiseen. Ajatus sai kannatusta myös leh-

265 HS 2.8.1914

266 HBL 31.7.1914; HS 31.7.1914; US 31.7.1914; HS 2.8.1914; HS 12.8.1914

267 HBL 2.8.1914

268 Lyytinen 1983, 76

269 Jonoista julkaistiin kuvia esim. HS 2.8.1914. Yleisesti HS 5.8.1914; US 6.8.1914

270 Karhu 1917, 133–134; Tudeer 1939, 26–27; Lyytinen 1983, 76; Kuusterä ja Tarkka 2011, 404, 407

271 HS 12.8.1914

272 HKTV1919 ja 1922, Säästöt pankeittain 1910–1920

distössä, mutta senaatin mielestä toimiin ei kuitenkaan ollut tarvetta. Velat ja vuokrat tuli maksaa normaalisti ajallaan. Lehdissä kerrottiin monien kuitenkin jättäneen velvoitteitaan hoitamatta ja jälleen pelättiin lumipalloilmiötä. *Uudessa Suomettaressa* varoiteltiin ilmiön johtavan laajentuessaan ”huligaanisuteen”.²⁷³ Moratoriota ei tullut, eivätkä kaupunkilaisetkaan ryhtyneet sitä laajassa mitassa omatoimisesti toteuttamaan. Vaikean taloudellisen tilanteen jatkuessa kaupunki jatkoi kuitenkin kunnallisverorästien maksuaikaa pariin kertaan. Lisäksi elokuussa 1914 annetulla asetuksella pidennettiin vekselien protestointiaikaa.²⁷⁴ Keskustelu moratoriosta ei ollut mitenkään suomalainen tai helsinkiläinen erityispiirre, vaan eriasteisia moratorioita julistettiin monissa sotaan joutuneista maista. Toimenpiteellä pyrittiin yleensä heikentämään sodan alkuun liittynyttä taloudellista shokkivaikutusta, mutta joillakin alueilla sääntelytoimia jatkettiin alkuviiikkoja pidempään. Esimerkiksi Unkarissa moratoriota jatkettiin eri muodoissa vielä seuraavan vuoden ajan.²⁷⁵

Sodan syttyminen näkyi välittömästi vähittäiskaupassa. Kaupunkilaiset ryntäsivät hamstraamaan elintarvikkeita omiin varastoihinsa. Kova kysyntä, epävarma tilanne ja huoltoyhteyksien huononeminen aiheutti hintojen nopean nousun. Tämä herätti suuttumusta kuluttajissa, jotka kokivat kauppiaiden ja muiden välikäsien pyrkivän hyötymään vaikeasta tilanteesta. Pian alkoi esiintyä kirjoituksia, joissa viranomaisilta vaadittiin tilanteeseen puuttumista ja maksimihintojen määräämistä. Näin lopulta tapahtuikin, ja ensimmäiset Helsinkiä koskevat elintarvikkeiden rajahinnat julkaistiin elokuun puolenvälin jälkeen.²⁷⁶

Talouselämän kannalta tilanne oli vaikea. Helsingin taloudellinen toiminta oli ollut vahvasti sidoksissa maailmanmarkkinoiden toimintaan. Suurin osa viennistä ja tuonnista oli tapahtunut läntisten yhteyksien kautta. Nyt raaka-aineita ei enää ollut saatavissa ja asiakkaat olivat suljetun meren – ja monesti myös rintamalinjan – toisella puolella.²⁷⁷ Kaupungin turvallisuustilanne oli epävarma. Osa kaupunkilaisista, myös työntekijöistä ja liikkeenharjoittajista, oli poistunut tai poistumassa kaupungista. Ensimmäisinä päivinä näytti lisäksi siltä, että pankkien vakavaraisuus ja rahan arvo saattaisivat romahtaa ja että maahan julistettaisiin ainakin osittainen moratorio. Rajahintojen määrääminen osoitti, että viranomaiset saattoivat puuttua rajoittavasti markkinoiden toimintaan. Sodan kestoja ja vaikutuksia oli aluksi mahdoton arvioida, joten monet talouselämän peruspilarit horjuivat ja tulevaisuus näytti erittäin epävarmalta.

Sodan syttyessä Helsingin liike-elämällä oli takanaan seitsemän lihavaa vuotta. Vauhti oli kuitenkin hidastumassa. Jo edellisenä talvena kaupunkia oli vaivannut

273 Moratoriosta lehdistössä: HS 4.8.1914; HS 7.8.1914 lisälehti; US 7.8.1914 pääkirjoitus; Laina US 11.8.1914

274 HS 3.9.1914; HS 6.9.1914; SWL 18.8.1914. Yleisesti moratoriosta ja protestaamisajasta ks. Karhu 1917, 107–108; Tudeer 1939, 27

275 Pastor 1985, 125; Lawrence 1997, 146–148

276 Aihetta käsitellään laajemmin elintarvehuoltoa koskevassa osiossa. Tässä esim. US 11.8.1914; US 15.8.1914; TM 18.8.1914; TM 19.8.1914

277 Helsingin ja koko Suomen viennin ja tuonnin länsiyhteyksien merkityksestä esim. Kovero 1955 (b), 275–307; Kovero 1955 (c), 423–424; Haapala 1992, 90–91; Kuisma 2010, 22–23

vaikea työttömyys.²⁷⁸ Talouselämässä johtavissa tehtävissä toimivilla oli edessään suuria kysymyksiä. Parhaimmillaan sota-aika voisi tietää suuria mahdollisuuksia, mutta alkuun nähtävissä oli vain suurta epävarmuutta.²⁷⁹ Pääkaupungin suurissa lehdissä aloitettiin kampanja työpaikkojen säilyttämiseksi. Teollisuutta ei saisi ajaa alas, sillä sen seurauksena olisi joukkotyöttömyys ja kotimaisen kulutuksen romahtaminen. Esiin kaivettiin nälkävuosien kokemukset ja muistutettiin aikojen muuttuneen: nälkäisiä ei enää saisi laittaa – eivätkä he enää suostuisi – vaelta- maan ovelta ovelle ja kuolemaan elintarvikkeita sisältävien aittojen ulkopuolelle. Ongelmat tuli kohdata yhdessä. Vaihtoehdoksi tarjottiin mallia, jossa kaikkien talouselämän osapuolien tuli osallistua yhteisiin ponnistuksiin. Tehtaat pidettäisiin luottolaitoksien tuella toiminnassa, mutta samalla työntekijät suostuisivat työ- ajan lyhentämiseen ja palkan alentamiseen. Teollisuuslaitoksien odotettiin myös myöntävän luottoja kauppiaille. Näin vaikean ajan taloudelliset riskit jakautuisivat ainakin pääpiirteissään tasaisesti kaikkien osapuolien kesken.²⁸⁰

Laman ja suurtyöttömyyden uhkan alla alkoi keskustelu siitä, kenen oikeas- taan tulisi turvata työttömien toimeentulo. Vaihtoehtoina nähtiin yhteiskunnan tukitoimet valtion ja kuntien kautta tai työttömyyden vähentäminen edellä mai- nituin yhteistoimin. Alkuvaiheessa vastuuta oltiin myös antamassa maanviljeli- jöille. Heidän tulisi työllistää kaupungeissa työtä vaille jääneet paluumuuttajat ainakin ruokapalkalla. Tässä vedottiin Snellmanin sanoihin ”elleivät maaviljelijät elätä työmiehiänsä työntekijöinä, niin he saavat elättää ne kerjäläisinä”.²⁸¹ Valtion ja kuntien tukitoimia korosti erityisesti *Työmies*, ja muita toimia esittivät muiden ryhmien lehdet.²⁸²

Helsingissä ja muuallakin päädyttiin alkuviikkoina monin paikoin yhteisiin ponnistuksiin – tosin harvemmin yhteisestä päätöksestä. Monet teollisuuslaitok- set ja kaupat jatkoivat toimintaansa supistetussa muodossa. Työpaikkoja säilyi, mutta työntekijöiden ansiotaso romahti. Järjestelmä sopi hyvin liikkeenharjoit- tajille, sillä työntekijöitä saatettaisiin vielä tarvita, jos sotatalous pääsisi vauhtiin tai jos rauha tulisi nopeasti. *Työmiehessä* tilanteen kehitystä seurattiin katkerasti: helsinkiläiset työnantajat laskivat työläisten ansiotasoa tilanteessa, jossa elinkus- tannukset kohosivat. Supistuksien lisäksi monet helsinkiläiset teollisuuslaitokset joutuivat lopettamaan toimintansa raaka-aineiden loppuessa. Monet helsinkiläi- set jäivät ilman töitä tai joutuivat työskentelemään heikennetyillä työehdoilla.²⁸³

Helsingin kaupunki alkoi valmistautua vaikeaan työttömyystilanteeseen. Kun-

278 Kovero 1955 (b), 285

279 Sotatilauksia oli saatu jo ennen sotaa ja niihin valmistauduttiin monilla aloilla. Esim. Gripenberg 1932, 128, 131–132; Seppälä 1997, 191–196

280 HS 5.8.1914; HBL 6.8.1914; HS 7.8.1914; US 12.8.1914; US 12.8.1914 pääkirjoitus; TM 15.8.1914; US 13.9.1914 ”Vuoden 1867–68 opetukset”

281 US 22.8.1914 pääkirjoitus

282 HBL 6.8.1914; TM 6.11.1914; TM 8.8.1914; HS 12.8.1914; US 12.8.1914; TM 15.8.1914; US 22.8.1914 pää- kirjoitus (lainaus). Yleisesti 1900-luvun alun suomalaisesta työttömyyspolitiikasta 1900-luvun alussa ks. Kalela 1989, 41–57, 64

283 XVI. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (27) 1914, 394–402; US 12.8.1914; HS 13.9.1914; HS 15.8.1914; TM 15.9.1914; HS 20.9.1914; TM 21.9.1914; HS 27.9.1914; HS 1.1.1915 katsaus vuoteen 1914; Yleisesti ks. Karhu 1917, 73–75

nan työnvälitystoimisto kirjasi ylös päivä päivältä kasvavaa työttömien joukkoa ja yritti etsiä heille työtilaisuuksia. Lisäksi se julkaisi lehdissä tämän luvun alussa lainatun tiedotteen, jossa varoitettiin työläisiä saapumasta kaupunkiin ja kehoitettiin työttömäksi jääneitä hakeutumaan maaseudulle.²⁸⁴ Kaupunki asetti myös aiempien lamakausien tapaan hätäapukomitean koordinoimaan ja johtamaan apu-toimia.²⁸⁵ Kaupungin lisäksi työttömyyteen reagoitiin monilla tahoilla. Järjestäytynyt työväestö asetti oman työväenjärjestöjen työttömyyskomitean työttömien määrän selvittämiseksi ja avun koordinoimiseksi.²⁸⁶ Itämainen paperossitehdas alkoi mainostaa ”Sopu”-savuketta, jonka tuotosta osa annettaisiin Helsingin työväestön työttömyyskomitealle.²⁸⁷ Lehdet seurasivat työllisyystilanteen edistymistä päivittäin.²⁸⁸

Mutta kansan keskuudessa vaelsi kalpea pelko ovelta ovelle, ja suurien sanojen kaikuesssa syntyivät pienet teot ja toimenpiteet. Ihmiset syöksyivät pankkeihin, pelastaakseen rahansa; epäluottamusta valtion seteleihin kylvettiin; suuret liikkeet sulkiivat varastonsa, pienissä talouksissa kerättiin kokoon tarpeita. Auta ainoastaan itseäsi, se oli päivän tunnussanana, ja jokainen koetti pelastaa ainoastaan itseään, ja huolehtia omaisistaan.²⁸⁹

Palle Rosenkrantz teoksessaan *Gulashi-Hansenin matka Pietariin maailmansodan aikana* (1917)

Sodan alun taloudellinen epävarmuus antoi jokaiselle kaupunkilaiselle ajattele-
 lemisen aiheutta. Oliko oma toimeentulo kaupungissa turvattu? Mitä vaihtoehtoja
 olisi käytettävissä jos työpaikka, elinkeino tai virka ei enää mahdollistaisi riittävää
 elintasoja? Entä jos joutuisi työttömäksi? Vuokra piti kuitenkin maksaa, eikä elin-
 tarvikkeita saanut kaupasta ilman rahaa – ja hinnat olivat vielä nousussa. Kuten
Hufvudstadsbladet sodan alla muistutti, ei suomalaisilla ollut viime vuosilta ko-
 kemuksia mistään vastaavasta – 1800-luvun sodat olivat jo kaukaisia muistoja.²⁹⁰
 Taloudellinen epävarmuus vaikutti osaltaan kaupungin tyhjenemiseen. Samojen
 ongelmien kanssa painittiin kaikissa Euroopan kaupungeissa, myös puolueetto-
 missa maissa. Kaikkialla jouduttiin turvautumaan erilaisiin työjärjestelyihin työt-
 tömyyden torjumiseksi. Niin Manner-Euroopan suurkaupungeissa kuin Tukhol-
 massa pankkipaniikki uhkasi rahatalouden vakautta ja pankkeja tuettiin erilaisin
 rajoituksin ja rahoituksin.²⁹¹ Elämä sotaa käyvien maiden kaupungeissa muuttui
 päivä päivältä vaikeammaksi ja epävarmemmaksi. Monet joutuivat etsimään uu-
 sia toimeentulokeinoja. Sodan alussa kaupungeista kulki muuttovirta maaseudul-
 le. Ahdinko ajoi kaupunkilaisia myös kasarmeihin, sillä taloudellinen epävarmuus

284 XVI. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (27) 1914, 394–402; HS 3.9.1914; TM 3.9.1914; TM 30.9.1914

285 XV. Sosiaalilautakunta, KHKK (27) 1914, 388–389; KHKK (33) 1920, 70–74

286 Työväestön oman työttömyyskomitean toiminnasta esim. TM 4.11.1914; TM 21.11.1914; HS 9.1.1915; HS 26.1.1915; XII. Kunnan työnvälitystoimisto. KHKK (29) 1916, 304–311

287 TM 2.10.1914. Tämä myös tuotti tulosta: TM 31.10.1914 ja 4.11.1914

288 HS 15.8.1914; HS 13.9.1914; HS 20.9.1914; US 26.9.1914; HS 27.9.1914; TM 21.11.1914

289 Rosenkrantz 1917, 95

290 HBL 31.7.1914

291 Lawrence 1997, 135–144, 146–151; Franzén 2001 (1986), 57

ajoi monet värväytymään armeijaan.²⁹² Näin oli myös Helsingissä, missä taloudelliset syyt olivat Tuomas Hopun mukaan monien vapaaehtoisina armeijaan liittyneiden motiivina.²⁹³

Alkuviikkoina Helsingin talouselämän tilanne oli odottava. Sodan kehitys ratkaisisi talouden eri alojen tulevaisuuden. Merkkinä tulevasta julkaistiin syyskuun alussa *Helsingin Sanomissa* kuulutus, jossa sotilasrakennuskomitea ilmoitti antavansa ”kiireellisesti tehtäväksi maakivi-, salvu-, puusepän-, kattamis-, maalaus-, uuni-, vesijohto- ja kanavoimistoitä”.²⁹⁴ Sotatalouden kultaiset vuodet olivat alkamassa.

Sotatalouden kultakuumeen vuodet

Sotataloudella tarkoitetaan tässä tutkimuksessa sota-ajan taloutta eli sitä väliaikaiseksi alusta alkaen tiedettyä ja muodoiltaan poikkeuksellista taloudellista toimintakenttää, joka muodostui sodan aiheuttamista taloudellisista ongelmista ja mahdollisuuksista. Sotatalouden luoman tilanteen uskottiin olevan väliaikainen ja päättyvän rauhan tultua. Kyse oli poikkeusajasta.

Olot ovat sellaiset, että moni entinen tie on joutunut tukkoon tai on se muutoin hylättävä. Muutos tuli niin äkkiä, ettei ehditty valmistuksia tehdä. Ja alussa liikemiehemme olivat kuin puulla päähän lyötyjä. Mutta tuosta hämmennyksen tilasta on selviydyttävä. On kuulunut jo liiankin paljon aikaa valituksiin. Nyt on toimittava.²⁹⁵

Kirje Helsingistä, nimimerkki Matti. *Uusi Suometar* 13.9.1914

Sota ei päättynyt nopeasti, joten imperiumin valtava armeija tarvitsi ponnistuksiansa tueksi suunnattomia määriä kaikenlaisia tarvikkeita univormuista paa-reihin ja kranaateista vetureihin. Suomenlahden teollisuuskeskusten Pietarin, Tallinnan ja Helsingin tehtaiden tuotteille syntyi nopeasti lähes rajattomat markkinat. Samalla valtavan Pietari Suuren merilinnoituksen rakennustyöt työllistivät kymmeniä tuhansia miehiä Suomenlahden molemmiin puolin. Tilanne ei sinänsä ollut uusi tai yllättävä. Jo Japanin sodan aikana Helsingin teollisuus oli saanut suuria sotatarviketilauksia ja niitä oli osattu odottaa myös nyt.²⁹⁶ Kaikki riippui sodan kestosta ja Venäjän sotamenestyksestä. Mahdollisuuksien tiedettiin olevan väliaikaisia, joten sodan päättyminen tai aktivistien itsenäisyys Hankkeiden tukeminen ei ollut kaikkien taloudellisten intressien mukaista.²⁹⁷

Seitsemäntoistavuotiaan Edit Konttisen perheen tarina on hyvä esimerkki sotavuosien talouselämän vaikutuksesta aikalaisten elämään. Perhe lähti Oulusta työttömyyttä pakoon Helsinkiin. Isä oli kivityömies ja kaupunkiin häntä vetivät ”patterityöt”. Edit pääsi itse ensin rautasänkytehtaalle valmistamaan armeijalle

292 Esim. Ferguson 2003, 252–253

293 Hoppu 2005, 117–120

294 HS 3.9.1914

295 US 13.9.1914 Kirje Helsingistä, Matti

296 Gripenberg 1932, 131–132; Haavikko 1984, 22; Seppälä 1997, 191–196. Virosta esim. Harjula 2009, 21–25

297 Ks. esim. Kuisma 2010, 25–38. Sodan päättymisen pelosta ks. Wuolijoki 1987, 309, 323, 327

ruumispaareja ja sitten muun muassa ompelimoon paitoja tekemään – sotatalouden aikana ammattitaidottomillekin löytyi töitä.²⁹⁸

Sodankäynnin kannalta keskeisien alojen työntekijämäärät kasvoivat räjähdysmäisesti eurooppalaisissa kaupungeissa.²⁹⁹ Helsingissä linnoitustyöt tarjosivat työtilaisuuksia kaupungin ympäristössä alan yrityksille, kivityömiehille ja monille muille alan ammattilaisille sekä ennen kaikkea suurelle joukolle sekatyömiehiä. Pietari Suuren merilinnoituksen rakentaminen oli niin suuri urakka, että sekä Suomeen että Viroon jouduttiin tuomaan työvoimaa myös imperiumin muista osista. Työvoimaa ja hevosia jouduttiin hankkimaan myös pakko-otoin. Vuoden 1914 aikana Venäjän valtion töihin tilattiin Helsingin työnvälitystoimiston kautta yli kymmenen tuhatta miestä – osa kaupungin lähistölle, osa muualle Suomeen ja osa Venäjälle. Helsingin ympäristössä linnoitustöissä oli kaupungin työnvälitystoimiston arvioiden mukaan vuonna 1916 noin 10 000 miestä, joista 2 000 – 3 000:n arveltiin olevan Kaukoidästä. Kaikkiaan linnoitustöihin on laskettu osallistuneen koko maassa noin 100 000 henkeä.³⁰⁰

Teollisuuden osalta suurin kasvuala oli Japanin sodan ajan tavoin metalli- ja konepajateollisuus. Maailmansodan kahtena ensimmäisenä vuotena näytti siltä, että venäläiset ostaisivat hyvään hintaan kaiken, mitä kaupungin tehtaissa, konepajoilla ja telakoilla pystyttiin valmistamaan. Suurimittainen kysyntä yhdistettynä raaka-aineiden vaikeaan saatavuuteen suosi suuria tuotantoyksiköitä, joten suuret konepajateollisuusyritykset, kuten Kone- ja siltarakennus osakeyhtiö sekä G. W. Strömberg, laajensivat toimintaansa nopealla tahdilla. Uusia rakennuksia ja tuotantolinjoja avattiin ja niiden rakentaminen rahoitettiin joskus jopa suoraan sotatalouden tuotoilla.³⁰¹ Metalliteollisuuden osuus kaupungin viennistä nousi viisinkertaiseksi rauhanaikaan nähden. Tuotot olivat ennennäkemättömän suuria.³⁰²

Sotatarviketeollisuudessa riitti töitä. Parhaimmillaan tehtaiden työntekijöiden määrä saattoi parissa vuodessa kaksin- tai kolminkertaistua. Vuonna 1913 Kone- ja siltarakennus Oy työllisti 700 työläistä ja vuonna 1916 yli 3000.³⁰³ Valtionrautateiden konepajoilla työntekijöiden määrä kasvoi sotaa edeltäneestä 900 miehestä parhaimmillaan lähes 2000 mieheen.³⁰⁴ Ammattitaitoisesta työväestä tuli pian huutava pula ja käytössä olleista resursseista piti ottaa kaikki mahdollinen irti. Töitä tehtiin ”yötä päivää” pitkissä vuoroissa. Valtionrautateiden Fredriksbergin konepajalla seppänä työskennellyt Juho Mäkelä muisteli töitä tehdyn parhaimmil-

298 Konttinen Edit. 6. Muistelmat. KansA

299 Yleisesti ks. esim. Bonzon 1997

300 Linnoitustyöt esim. Laine 1996, 8–9; XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (29) 1916, 304–311; Halén 2006, 22; Harjula 2009, 21–22. Muistitietoa linnoitustöistä: Juho Mäkelän haastattelu 15.12.1967. Rautatiemuseo; Altti Kalle. Muistitietokokoelma 1236/59. TA; Nylund Yrjö (s. 22.11.1902). 1918-kokoelma (48/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

301 Gripenberg 1932, 132–144; Lento 1955, 479–483; Seppälä 1997, 191–196, 199–206. Aika suosi suuria tuotantoyksiköitä yleisestikin. Esim. Lawrence 1997 (b), 247–248

302 Esim. Gripenberg 1932, 132–144; Lento 1955, 471–473

303 Gripenberg 1932, 144; XVII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (28) 1915, 372–380; XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (29) 1916, 304–311; Yleisesti Karhu 1917, 76–95

304 Nyström 2004, 20–21; Eerola 2005, 25

laan urakalla aamusta seuraavan päivän iltaan, jonka jälkeen lepoa oli yksi yö.³⁰⁵ Sylvi Kyllikki Sinervon isän työpaikalla Hietalahden telakalla korjattiin sotalaivoja seitsemänä päivänä viikossa.³⁰⁶ Helsingin lisäksi metalliteollisuuden menestyksellä oli suuri vaikutus muun muassa Turun talouselämän kehitykseen sotavuosina.³⁰⁷

Uusi tilanne tuotti mahdollisuuksia myös muille teollisuuden aloille. Valtava armeija tarvitsi vaatteita ja kenkiä. Vaatetus- ja kenkäteollisuudessa kasvu oli nopeaa.³⁰⁸ Tämä näkyi myös posteljoonina toimineen Otto Sinisalon jokapäiväisellä jakelureitillä. Sinisalo kantoi postia muun muassa kenkäkauppa Valve & Tikka-selle, joka oli sodan alla menestynyt heikosti. Välillä kassavajetta oli paikattu lainaamalla kaikilta mahdollisilta tutuilta – myös posteljoonilta. Sota muutti kuitenkin kaiken, ja äkkiä kengille oli valtava kysyntä. Pian kenkäkauppiaat olivat Sinisalon mukaan tunnettuja jalkinetehtailijoita ja ”miljoonamiehiä”.³⁰⁹ Tarina on sotatalouden ajalle tyypillinen. Suuri kysyntä tarjosi mahdollisuuden äkkirikastumiseen. Vuonna 1917 julkaisemissaan laskelmissaan sotataloutta tutkinut J. Karhu totesi sotateollisuuden bruttotuotannon ylittäneen tammikuuhun 1917 mennessä puoli miljardin markkaa ja työllistäneen koko maassa vuoden 1917 alussa noin 42 000 henkilöä.³¹⁰

Sotatalouteen kuului sotatarviketilauksien ja linnoitustöiden lisäksi näiden välilliset vaikutukset. Kaupunkiin tulvi uutta väestöä ja rahaa. Palveluille, elintarvikkeille ja tavaroille riitti kysyntää.³¹¹ Kaikkiaan suurimmalla osalla kaupungin teollisuuslaitoksista tilanne oli hyvä. Suurimpina uhkina olivat raaka-aineiden ja työvoiman puute. Mitä pidempään sota jatkui, sitä suuremmaksi erityisesti raaka-aineiden pula paheni. Ensimmäisenä tämä näkyi elintarviketeollisuudessa.

Nousukaudesta syrjään jääneillä aloilla tilanne oli vaikeampi. Nopeasti kasvaneessa kaupungissa yksi aiempien vuosien merkittävimmistä työllistäjistä oli ollut rakennusala. Nyt rakennustoiminta pysähtyi lähes täysin. Sota-aikana kukaan ei uskaltanut tehdä vuosikymmenien päähän ulottuvia sijoituksia, eikä kiinteistöjen turvallisuuskaan ollut sodan aikana varmaa. Lisäksi rakennustarvikkeiden hinnat olivat kohonneet pilviin. Kun vuonna 1913 uudisrakennuksia oli valmistunut 174 ja niihin asuin- tai konttorihuoneita kaikkiaan 5 662, valmistui vuonna 1916 uudisrakennuksia enää vain 30 ja huoneita niissä oli vain 101. Ainoa jollain tavoin jatkunut rakennusala oli teollisuuteen liittyvä rakentaminen.³¹² Samat syyt pysäyttivät rakentamisen koko sotaa käyvässä Euroopassa.³¹³

305 Juho Mäkelän haastattelu 15.12.1967. Rautatiemuseo; Yleisesti VR:n konepajojen tilanteesta ks. Eerola 2005, 55–59

306 Kilpi 1964, 56 (7.1.1916)

307 Jutikkala 1957, 147–150; Mäkelä 1990, 49–50

308 XVII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (28) 1915, 372–380

309 Sinisalo Otto Vilhelm (s. 11.4.1888). Posteljooni. 1918-kokoelma (32/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

310 Karhu 1917, 94–95

311 XVII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (28) 1915, 372–380; XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (29) 1916, 304–311

312 HKTV 1921, Uudisrakennukset ja Uudisrakennusten ja muutosrakentamisen avulla saatujen huoneiden suunnitellut käyttötarkoitukset

313 Magri 1997, 376. Ks. myös Herranen ja Myllyntaus 1984, 4–9

Helsingissä olivat työolot miesten työaloilla ensimmäisellä vuosineljänneksellä, muutamaa poikkeusta lukuunottamatta, paremmat kuin juuri koskaan ennen vastaavaan vuodenaikaan. Tämä johtui siitä, että erinäisissä Venäjän valtion töissä oli edelleen töitä saatavissa kaikille, jotka tavallisiin apuritöihin ja poraustöihin kykenivät. Metalliteollisuusosalalla vallitsi myöskin hyvät työsuhteet useat tehtaat lisäsivät talven kuluessa tuotantoaan ja työvoimaansa.³¹⁴

Helsingin kaupungin työnvälitystoimisto 1915

Yleisesti ottaen sotatalouden vuodet paransivat helsinkiläisten työllisyyttä. Suurimmat työllistäjät olivat sotatalouden kärkialat, linnoitustyöt ja metalliteollisuus. Molemmat työllistivät niin paljon kuin sopivaa työväkeä oli saatavilla. Kun metalliteollisuuden konepajat työllistivät Helsingin tilastollisen vuosikirjan mukaan vuonna 1913 noin 3 500 työntekijää, oli työntekijöitä vuonna 1916 jo 8 200. Suhteellisesti mitattuna suurimpia muutoksia tapahtui pienemmillä erikoisaloilla, kuten ”hienommassa koneteollisuudessa” ja kemiallisten laitteiden valmistuksessa, joissa työläisten määrä lähes nelinkertaistui. Kaikkiaan teollisuuteen tuli vuoteen 1916 mennessä lähes 6 000 uutta työpaikkaa.³¹⁵ Helsingin vierellä kasvoi samaan tahtiin raskaan sotateollisuuden Tallinna, jossa teollisuustyöväen määrä kasvoi vuoden 1914 noin 18 600 työläisestä kolmessa vuodessa 30 000 työläiseen.³¹⁶

Helsingin kunnallinen työnvälitystoimisto joutui nopeasti kääntämään toimintasuuntansa. Vielä alkusyksystä 1914 se oli joutunut taistelemaan kasvavaa työttömyyttä vastaan, mutta pian toimistoon alkoi sataa työvoimatilauksia paljon enemmän kuin kaupungista löytyi työvoimaa. Lehtiin toimitettiin uudistetut kuulutukset: Helsingissä olisi töitä! Helsingin työvoimantarve ratkaisi monen kaupungin työttömyysongelmat. Jo vuoden 1914 lopulla työttömiään Helsinkiin lähettivät muun muassa Turun, Tampereen, Viipurin ja Vaasan työnvälitystoimistot. Miehiä saapui myös Kotkasta, Lahdesta, Hämeenlinnasta, Riihimäeltä, Porista, Kuopios-
ta ja Haminasta. Etelä-Suomen kuntien kerrottiin tyhjentyneen niin, ettei paikoin riittänyt työntekijöitä maataloustöihin. Muuttoliike jatkui voimakkaana koko vuoden 1915 ja vielä osan seuraavasta vuodesta.³¹⁷ Sotatalous työllisti tuhansia uusia helsinkiläisiä. Kaupungissa kirjoilla olevien määrässä nousukausi ei kuitenkaan näkynyt erityisenä piikkinä, vaan kasvuluvut palasivat vuotta 1914 edeltäneelle tasolle – monet tulivat aluksi vain tilapäisesti.³¹⁸

Sotatalouden nousukauden hyvä työllisyystilanne koski kuitenkin pääosin vain miehiä, etenkin jos nämä olivat valmiita tarvittaessa vaihtamaan alaansa. Tämä

314 Työllisyys Helsingissä vuoden 1915 ensimmäisellä neljänneksellä. TTA 4/1915, 298–303

315 HKTV 1914–1922, Katsaus tehdasteollisuuteen

316 Pullat 1969 (a), 41; Harjula 2009, 24–25

317 Työnvälitystoimisto XVI. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (27) 1914, 394–402; XVII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (28) 1915, 372–380; XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (29) 1916, 304–311; US 13.12.1915; US 16.10.1915; Julkinen työnvälitys Suomessa vuoden 1914 viimeisellä neljänneksellä. TTA 2/1915, 130–136; Julkinen työnvälitys Suomessa vuoden 1915 ensimmäisellä neljänneksellä. TTA 4/1915, 298–303; Julkinen työnvälitys Suomessa v. 1915 kolmannella vuosineljänneksellä. TTA 6/1915, 448–453; Julkinen työnvälitys Suomessa v. 1915. TTA 3/1916, 186–193; Julkinen työnvälitys Suomessa v. 1916 viimeisellä vuosineljänneksellä. TTA 1/1917, 34–39

318 HKTV 1920, Muuttoliike 1911–1918

tekee Helsingin tilanteen osittain poikkeukselliseksi yleiseurooppalaisessa vertailussa, varsinkin jos sotapalvelua ei katsota ansiotyöksi. Muualla Euroopassa työmarkkinat vetivät puoleensa miesten mobilisoinnin seurauksena nimenomaan naisia. Mitä korkeampi mobilisaatioaste oli, sitä voimakkaammin naiset ja lapset siirtyivät maatalouden ja teollisuuden palvelukseen.³¹⁹ Helsingissä naisten työtilanne ei ollut näin hyvä. Perinteisiä naisvaltaisia teollisuusaloja eli vaatetus-, tupakka- ja elintarviketeollisuutta vaivasivat raaka-aineongelmat. Tehtaiden toiminta oli jatkuvasti epävarmalla pohjalla ja töitä jouduttiin usein vähentämään. Etenkin talvikausina naisten työttömyys oli kohtuullisen suurta ja kaupunki joutui järjestämään hätäaputöitä hyväntekeväisyysjärjestöjen kanssa. Osa naisista hakeutui eurooppalaisten siskoja tavoin uusille aloille. Esimerkiksi kovassa nosteessa ja työvoimapulassa ollut metalliteollisuus työllisti lopulta useita satoja naisia.³²⁰ Vaikka miehet eivät päätyneet sotimaan, työvoimakilpailu veti miehiä monilta aloilta paremmin palkattuihin töihin. Näin naisille aukesi uusia mahdollisuuksia. Yksi esimerkki tästä oli raitiotiet, joilla konduktöörit vaihtuivat naispuolisiksi keväällä 1917.³²¹

Osa kaupunkiin töihin tulleista houkuteltiin myös erilaisiin urakkatöihin Venäjälle. Kuusitoistavuotias Lauri Vilenius käveli loppuvuodesta 1916 Rautatientorin vieressä sijainneeseen Koskisen ruokalaan. Saamansa vinkin mukaisesti hän löysi sieltä värväarin, joka kokosi ryhmää Venäjälle lähetettäväksi. Alaikäiselle Koskisen hankittiin väärennetty passi ja illalla ryhmä kokoontui Rautatieasemalle. Koskisen mukaan matkaan oli lähdössä myös poliisia pakoilevia pikkurikollisia. Santarmit suojasivat joukkoa estäen poliisien ja muiden pääsyn heidän luokseen. Samalla varmistettiin, ettei kukaan tulisi toisiin ajatuksiin ja jäisi junasta pois. Venäjällä ryhmä yhdistettiin suurempaan suomalaisjoukkoon, joka työskenteli monissa paikoissa ympäri imperiumia aina vallankumoukseen saakka.³²²

Kaiken kaikkiaan Helsingin työtilanne oli maan muihin kaupunkeihin tai aiempiin vuosiin nähden poikkeuksellisen hyvä, mutta samalla täysin riippuvainen sotataloudesta. Sotatalouteen liittyvät työt olivat yleisesti luonteeltaan usein urakkaluontoisia tai raaka-aineiden saannista riippuvaisia. Näin sotatalouden työllistävää vaikutusta voi verrata muissa maissa tapahtuneeseen mobilisaatioon. Helsingissä sotatalous työllisti tuhansia nuoria miehiä, sitoen heidän toimeentulonsa sodan jatkumiseen.

319 Lawrence 1997 (a), 135–144, 156–163; Bonzon 1997, 164–195. Yleisesti Saksasta ks. Ritschl 2005, 46. Unkarista Pastor 1985, 126. Bulgariasta Berov 1985, 177. Serbiasta Živojinović 1985, 242–243. Tallinnasta Pullat 1969 (a), 41

320 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (29) 1916, 96–97 (kv 8.2. § 14, 28.3. § 7 ja 29.12.1916 § 16); US 16.10.1915

321 Herranen 1988, 68

322 Miettinen (Toim.) 1971, 48–57. Venäjälle rekrytoiduista ks. esim. Työnvälitystoimisto XVI. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (27) 1914, 394–402; XVII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (28) 1915, 372–380; XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (29) 1916, 304–311

Palkkakuoppia, ruplaruttoa ja hopeakuumetta

Sotatalouden kultaisten vuosien käynnistyttyä alkoi loppumaton keskustelu siitä, keiden taskuihin tarjolla olleet rahat lopulta päätyivät ja missä suhteessa. Ongelmana oli, ettei kenelläkään ollut kokonaiskuvaa talouden rakenteiden muutoksesta, eikä esimerkiksi keskeisten kulutustarvikkeiden hinnoista. Tilastollinen pääkonttori ja monet muut toimijat toki harjoittivat hintaseurantaa, mutta menetelmät ja otannat olivat rajoittuneita. Tilastot laskettiin julkisten katu- ja rajahintojen mukaan, joten kaikki tiesivät arkikokemuksestaan, etteivät tilastot pitäneet tältä osin paikkaansa. Muita tietoja ei kuitenkaan ollut käytettävissä. Palkkaneuvottelut tai yrittäjien pyrkimykset rajahintojen muuttamiseen perustuivat paljolti saatavilla olleisiin virallisiin tilastoihin sekä eri osapuolien itsensä laatimiin aineistoihin.³²³

Valtionrautateiden työväenyhdistyksen Helsingin konepajojen osaston johtokunta oli maaliskuussa 1915 kokoontunut miettimään mahdollisuuksia palkan korotuksiin. Tunnelma oli apea. Työläisten palkat eivät olleet pysyneet hintojen nousun mukana, mutta keinoja tilanteen parantamiseen oli vähän. Sotatilamääräykset estivät lakkoilun ja osasto oli muutenkin voimiltaan heikko. Johtokunta totesi, että oli parempi antaa eri ammattiryhmien laatia itse anomuksia palkkojen parantamiseksi. Yhdistyksellä ei olisi siihen voimia.³²⁴ Tilanne helpottui kuitenkin nopeasti. Metalliteollisuuden ammattimiehillä riitti työtarjouksia ja miehiä alkoi hakeutua paremmin palkattuihin töihin. Tämä herätti rautatiehallituksen ja senaatin. Heinäkuun alussa lehdet kertoivat työläisten anomuksien hyväksymisestä ja palkkojen korottamisesta ”sodan ajaksi”. Anottuja korotuksia ei toki myönnetty sellaisinaan, mutta pienipalkkaiset saivat 16 %:n ja muut 14 %:n korotukset.³²⁵

Ammattiyhdistysliikkeeltä oli viety lakkoase, mutta toisaalta ammattitaitoisen työvoiman puute pakotti työnantajat kilpailemaan palkkoilla. Palkkojen korottamiseen oli myös muita syitä. Eläminen kaupungissa kallistui koko ajan ja työväen palkkojen tuli kuitenkin mahdollistaa elämisen teollisuuslaitoksien lähellä. Korotukset miellettiin osaksi sotataloutta ja siten väliaikaisiksi. Puhuttiin ”kalliin ajan lisistä”. Palkkoja ei korotettu tasaisesti, vaan lähtökohdaksi otettiin yleensä työntekijöiden ja heidän perheidensä toimeentulo. Mitä enemmän työntekijällä oli elätettäviä taloudessaan ja mitä pienempi palkka hänellä oli, sitä suuremmat kalliin ajan lisät hänelle maksettiin. Tavoitteena oli toimeentulon turvaaminen, ei palkkojen korottaminen.

Vuoden 1915 alkupuolen palkankorotukset olivat muuallakin seuraaviin kuukausiin ja vuosiin nähden maltillisia. *Tilastollisessa aikakauslehdessä* julkaistun tutkimuksen mukaan Helsingin teollisuudessa palkat olivat nousseet keskimäärin 5,9 %. Vähennetyllä palkalla töitä tehtiin 23 tehtaassa ja korotetulla 43:ssa.³²⁶ Loka-

323 Esim. Luther 1993, 102

324 Johtokunnan pöytäkirja 14.3.1915 § 4. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA

325 HS 2.7.1915

326 Tutkimus palkkaehtojen muutoksista vuodesta 1914 vuoteen 1915. TTA 6/1915, 395–427

kuussa kaupunginvaltuuston asettama valiokunta julkaisi mietintönsä kaupungin virkamiesten palkkauksen parantamisesta. Se totesi elinkustannuksien noususta olevan rajallisesti tietoa, mutta elintarvikkeista käytössä olevat tiedot kertoivat 12 % – 100 % hintojen noususta sota-aikana. Virkamiesten perheissä ravintokustannukset olivat ehkä 40 % elinkustannuksista ja köyhemmissä perheissä yli 65 %. Tilanne oli kestävä. Komitea esitti kalliin ajan lisiä, jotka määräytyisivät virkamiesten eläntevelvoitteiden mukaan.³²⁷

Samaan aikaan Valtionrautateiden konepajojen työntekijät kokoontuivat jälleen Työväentalolle kiihkeään kokoukseen. Palkkoja oli korotettu viimeksi kolme kuukautta sitten, mutta nyt tulot eivät enää riittäneet kaupungissa elämiseen. Yksimielisellä päätöksellä päätettiin anoa palkkojen korottamista viidenneksellä. Kokouksessa käytiin tätä ennen kiivasta keskustelua, kannattaisiko korotuksia pyytää lainkaan. Monissa puheenvuoroissa todettiin, että ”vaikka palkat tulisivat kohoamaan kuinka paljon tahansa, nousevat elinkustannukset kumminkin vielä suuremmassa mitassa, joten mitään parannusta ei siitä syntyisi”. Parempia tuloksia saataisiin puuttamalla kaupan välikäsien toimintaan. Parempia tuloksia saataisiin anomalla kuvernööriltä toimia hintojen laskemiseksi.³²⁸

Palkankorotuksien ja hintojen nousun kierre jatkui samanlaisena maaliskuun vallankumoukseen 1917 saakka. Valtionrautateilla ja Helsingin kaupungin töissä kalliin ajan lisä jouduttiin nostamaan useaan otteeseen useita kymmeniä prosentteja. Tästä huolimatta lähes kaikkien reaaliansiot laskivat. Kun ammattiosastossa pohditaan nousukautena palkankorotuksien mielekkyyttä, on syytä pysähtyä tarkastelemaan mistä oikeastaan oli kyse? Miksi palkkoja jouduttiin korottamaan jatkuvasti? Miksi korotusmalliksi otettiin taloudellisesti heikoimmassa asemassa eniten huomioiva malli? Ja miksi osa konepajojen työläisistä koki korotukset yksinään toteutettuina turhiksi?

Sotatalouteen oli monella tapaa leivottu sisään sekä sisäisen eli kysyntäinflaation että ulkoisen eli monetaristisen inflaation ainekset. Sisäisessä inflaatiossa kyse oli yksinkertaistettuna taloudellisen nousukauden yhdistymisestä pahenevaan pula-aikaan. Kysyntää oli enemmän kuin tarjontaa.³²⁹ Tämän takia viranomaisien käyttämällä rajahintapolitiikalla oli vähän onnistumisen mahdollisuuksia. Suurimpana ongelmana oli kuitenkin Suomen ja koko sotatalouden riippuvuussuhde Venäjän imperiumiin. Rupla irrotettiin heti sodan alussa kultakanasta, ja alkuvaiheen rintamatappioiden jälkeen sen arvo alkoi nopeasti laskea. Maailmansodan taloushistoriaa tutkineiden englantilaisten Stephen Broadberryn ja Mark Harrisonin mukaan Venäjän, Saksan ja Itävallan taloudet olivat haavoittuvaisia sodan käynnille, koska suurin osa väestöstä eli vielä maataloudesta. Näissä yhteiskunnissa mobilisoiminen heikensi keskeisiä talousrakenteita. Teollisuuskes-

327 Valiokunnan mietintö kalliinajanlisäyksen myöntämisestä eräille Helsingin kaupungin virka- ja palvelusmiehille. HKVPA 56/1915

328 Yleisen kokouksen pöytäkirja 3.10.1915 § 5 (Kokouksen järjestäminen, pidettäisiin 10.10.1915). Helsingin rautateiden työntekijöiden liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA; US 12.10.1915

329 Haapala 1995, 170–183, 188–193; Karhu 1917, 272–273

kittymien käytössä oli rajallisesti ammattitaitoista työväkeä, ja näille oli vaikeaa saada riittävästi kohtuuhintaisia elintarvikkeita. Taloudellisten resurssien mobilisointi sodankäyntiin oli vaikeaa. Työvoima ja tuotanto olivat väärillä aloilla, ja väärissä paikoissa.³³⁰ Erityisesti tämä näkyi Venäjällä. Talouden rakenteet eivät pysyneet mukana vaan hallitsevaksi tilanteeksi kehittyi jatkuva pula ja hintojen nousu. Valtion sodankäyntikustannukset kasvoivat vuosittain räjähdysmäisesti ja sotaa jouduttiin rahoittamaan paperirahan painamisella ja lainavaroin. Venäjän valtio joutui maksamaan sodankäyntikustannuksia painokoneella ja tämä heijastui myös Suomeen, sillä ruplan vaihtoarvo heikkeni kuukaudesta toiseen.³³¹

Suomessa sotatalous toimi pääosin ruplien varassa. Tilaukset maksettiin ruplissa, jotka Suomen Pankki tarvittaessa vaihtoi markkoiksi. Suomessa oma valuutta tasoitti osittain tilannetta, mutta venäläisten vaatimuksesta vaihtosuhdetta ei muutettu reaaliarvojen vaatimassa suhteessa. Suomen Pankki ja Valtionrautatiet joutuivat maksamaan ruplasta korkeampaa kurssia. Lyhyellä tähtäimellä tämä tietenkin hyödytti vientiyrityksiä, vaikkakin kurssilaskun uhka oli jatkuvasti ilmassa. Kurssivääristymän seurauksena markan arvo laski, jolloin tuontitavaroiden hinnat kasvoivat. Vääristynyt valuuttakurssi aiheutti nopeasti kasvavan ulkoisen inflaation. Tämä ”ruplarutto” näkyi monella tapaa sotatalouden toimintamallissa. Ruplilla oli periaatteessa ylikorostunut maksuarvo, mutta kurssien lasku oli jatkuva reaalin uhka – Ruplista tuli hankkiutua eroon oikeaan aikaan. Rautateillä maksettiin ruplista Suomen Pankkiakin korkeampaa kurssia, joten rahteja kannatti maksaa ruplilla. Ruplia tulvi maahan ja niillä keinottelu oli laajaa, vaikka lehdissä varoiteltiin toiminnan heikentävän Suomen omaa valuuttaa ja lisäävän valtion kustannuksia ja inflaatiota. Maahan tulleet ruplamiljoonat päätyivät vähitellen Suomen Pankkiin, jonka liikkeelle laskema setelistö lähes nelinkertaistui vuodesta 1913 vuoteen 1916.³³²

Työpalkat tosin ovat kohonneet miltei kaikilla aloilla, mutta yleensä ei palkkojen nousu läheskään vastaa elantokustannuksien kohoamista, minkä lisäksi huomattava työntekijättärien määrä edelleen saa tyytyä normaalisten aikain palkkataksaan. Tästä seuraa, että ne työntekijättäret, jotka kodin tai sukulaisten puutteessa eivät voi saada minkäänlaista avustusta, vain vaivoin ovat saattaneet kestää kalliina aikana ja siksi pelkäävätkin lyhyttäkin säännöllisen työn keskeytystä.³³³

Helsingin kaupungin työtarkastuksen vuosikertomus 1916

Inflaatio kuuluu kiinteästi sota-aikaan. Helsingin tavoin elinkustannukset kasvoivat huimaa vauhtia sotaa käyvien maiden kaupungeissa sekä vähitellen

330 Broadberry ja Harrison 2005, 18–21

331 Gatrell 2005; Tudeer 1939, 64–65

332 Yleisesti ks. Karhu 1917, 110–118; Tudeer 1939, 37–50; Haapala 1995, 170–177; Kuusterä ja Tarkka 2011, 402–411. Suuryrityksien ruplatilanteesta ks. Gripenberg 1932, 150–152; Seppälä 1997, 199–206. Aikalaiskirjoituksia ruplarutosta: US 30.8.1915; TM 3.9.1915; HS 5.9.1915. Tilasto: Vattula 1983, taulu 8.6 Suomen Pankin setelinanto vuosina 1878–1976

333 Työtarkastus, Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 220

myös puolueettomissa maissa Yhdysvaltoja myöten. Sota-ajan kurista huolimatta hintojen nousu alkoi vähitellen kerätä sosiaalista painetta. Helsingin lähistöllä Pietarissa ja Tallinnassa lakot ja erilaiset protestiliikkeet alkoivat olla arkipäivää heinäkuusta 1915 lähtien. Pietarissa pelkästään maaliskuun 1917 vallankumousta edeltäneen puolen vuoden aikana oli lakkojen takia menetetty yli miljoona työpäivää. Kaksoismonarkian Unkarissa hintojen nousu synnytti ensimmäisiä laajoja protesteja jo vuoden 1915 lopulla, ja vuonna 1916 tyytymättömyys aiheutti laajan lakkojen ja mielenosoitusten aallon.³³⁴

Ilmiön kansainvälisyys tiedostettiin Suomessakin. Heinäkuussa 1915 *Helsingin Sanomissa* julkaistiin laaja kirjoitus hintojen nousun syistä, kansainvälisestä kontekstista ja sen seurauksista kaupunkilaisille. Tulevaisuuden vaihtoehtoja pohtineessa kirjoituksessa päädyttiin synkkään ennustukseen: ”Tulevaisuuden kuva, jonka olemme edellä esittäneet, ei ole siis kuluttajistolle lohdullinen. Vanha kokemus osottaa, että palkat eivät kohoa niin nopeasti kuin hinnat. Näin ollen tulee työväestö ja muu palkannauttijaluokka kärsimään hintain kohoomisesta vielä sodan päätyttyäkin”.³³⁵

Maaliskuun vallankumousta edeltävänä aikana Helsingissä käytiin jatkuvaa kilpajuoksua hintojen ja palkkojen välillä. Ensimmäisenä sotavuotena 1915 teollisuushallituksen tilastollisen osaston virallisista hinnoista laskeman yleisindeksin mukaan elinkustannukset olivat kasvaneet Helsingissä 53 %, mikä oli noin 11 % muuta maata enemmän. *Helsingin Sanomien* julkaisemien laskelmien mukaan keskikokoisen helsinkiläisen työläisperheen elinkustannukset olivat vuodessa kasvaneet 55,4 %. Seuraavana vuonna Helsingin hinnat olivat nousseet sotaa edeltäneestä ajasta jo 139 %, koko maan keskiarvon ollessa 155 %.³³⁶ Trendi oli selvä. Eläminen muuttui kuukausi kuukaudelta kalliimmaksi.

Kamppailua inflaatiota vastaan jatkettiin niin Valtion rautateiden konepajoilla kuin kaupungin virkakoneistossa. Jälkimmäisen osalta palkkojen reaaliarvon tilannetta tarkastettiin syksyllä 1916, vuosi edellisestä korotuskerrasta. Talouksien elintarvikekustannuksien laskettiin kasvaneen 70 % – 80 % sodan alusta. Toisaalta kulutuksen uskottiin ohjautuneen halvempiin tuotteisiin. Laskelmien tuloksena päädyttiin järjestelmään, jossa palkkoja korotettaisiin 20 % – 70 %. Suurimmalle osalle kaupungin virkamiehistä tämä tarkoitti 25 % – 45 % korotuksia. Ehdotuksen laatinut valiokunta korosti tämän tarkoittavan käytännössä palkkojen ostovoiman laskua. Korotukset tulivat voimaan lokakuun 1916 alusta.³³⁷ Valtionrautateiden konepajoilla palkkoja nostettiin työläisten anomuksesta vielä kolme kertaa reilun vuoden sisällä.³³⁸

334 Karhu 1917, 272–286; Kaup 1969, 81–82; Smith 1983, 50–53; Pastor 1985, 127; Szabó 1985, 139; Mandel 1990, 62–63; Figes 1996, 300–303. Inflaatiosta ja elinkustannuksista Euroopan metropoleissa ks. Lawrence 1997 (b), 235; Manning 1997

335 HS 29.7.1915

336 Elin- ja eräitten muitten tarpeitten hinnat eri paikkakunnilla Suomessa vuonna 1915. TTA 1/1916, 1–27; Karhu 1917, 289; HS 24.3.1916

337 Valiokunnan mietintö korotettujen kalliinajanlisäysten myöntämisestä Helsingin kaupungin virkaja palvelusmiehille. HKVPA 44/1916; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (29) 1916, 72–75 (kv 7.11. § 19 ja 21.11.1916 § 4)

338 TM 9.1.1916; TM 25.4.1916; TM 2.7.1916; HS 2.3.1917

Kaikkiaan sotatalouden muutokset tulonjakoon oli yleiseurooppalainen ilmiö. Vaikeimmassa taloudellisessa asemassa olivat palkkatyöllä elävät ja osa pienempää liiketoimintaa harjoittavista elinkeinonharjoittajista. Palkat eivät pysyneet inflaation mukana. Erityisesti tämä koski niitä aloja, jotka eivät olleet suoraan kosketuksissa sotatalouden kanssa. Suhteellisesti laskettuna monissa tapauksissa pienipalkkaisten ansiot nousivat kalliin ajan lisien seurauksena muita enemmän, mutta käytännössä ostovoima ei yleensä kuitenkaan kasvanut. Järjestelyt kaven-sivat tuloeroja ja ostovoiman romahtaminen kosketti suhteellisesti eniten yksin asuvia suuripalkkaisia. Sotateollisuuden tarvitsemilla ammattimiehillä sekä it-senäisillä ammatinharjoittajilla kuten lääkäreillä oli paremmat mahdollisuudet määritellä ansiotasoaan ja pysyä siten hintojen perässä. Sotateollisuudessa teh-tiin myös pitkiä työpäiviä ja ylitöitä, mikä nosti työväestön ansiotasoa.³³⁹ Helsingin osalta yhtenä hyvänä mittarina kaupunkilaisten toimeentulosta voidaan käyttää Helsingin pantti Oy:n tilastoja. Vuonna 1915 lainapääomassa tapahtui kymmenen prosentti lasku ja myös lunastamattomien panttien määrä väheni selvästi. Seu-raavana vuonna lainat kääntyivät jälleen kasvuun.³⁴⁰

Kalliin ajan lisiin perustuva sotatalouden palkkajärjestelmä herätti hämmen-nystä ja kritiikkiä. Kaikki eivät olleet tyytyväisiä tuloeroja kaventavaan malliin. Ja kaikki olivat tyytymättömiä palkkojen ostovoimaan. Työväestön puolelta kri-tisoitiin myös koko ajatusta tilapäisistä palkanlisistä. Vuoden 1917 alussa Suomen ammattijärjestön puheenjohtaja Oskari Tokoi julkaisi *Työmiehessä* laajan kirjoi-tuksen järjestelmän ongelmista. Hänen mukaansa järjestelmä näytti nyt enem-män työnantajan antamalta avustukselta kuin palkan korotukselta. Työnantaja määritteli järjestelmän sisällön, muodon ja voimassaoloajan. Samalla tilapäinen järjestelmä vääristi työmarkkinatilannetta. Jos nyt suosittaisiin perheellisiä, tip-puisivatko näiden palkat vastaavasti eniten järjestelmästä luovuttaessa? Tokoi va-roitteli tilapäisiin sosiaalisin perusteisiin pohjautuvan palkkajärjestelmän johta-van tulevaisuudessa suuriin ristiriitoihin ja ongelmiin.³⁴¹

Ovatko tämän erinomaisen kaupungin vielä erinomaisemmat asukkaat menettäneet järkensä, heille syntymässä annetun luonnollisen ja terveen ymmärryksensä?³⁴²

Pakinasta ”Mistä rahat?” *Helsingin Sanomat* 2.9.1915

Palkat ja kalliin ajan lisät maksettiin yleensä maan omana valuuttana, mark-koina. Vähitellen kaupunkilaiset alkoivat kuitenkin epäillä markan luotettavuutta valuuttana. Kun inflaatio ja ruplan kieroutunut vaihtokurssi yhdistettiin sota-ajan

339 HS 7.7.1915; HS 31.12.1916 (katsaus kuluneeseen vuoteen); Työtarkastus, Terveystalautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edelli-nen osa, 220; Harmaja 1940, 398–403; Klinge 1989, 919; Luther 1993, 188–189. Euroopasta yleensä Smith 1983, 46–48; Figes 1996, 299–300; Lawrence 1997 (b), 236–242; Manning 1997, 277–281; Har-jula 2009, 24

340 Marklund 1998, 64

341 TM 27.1.1917

342 HS 2.9.1915 pakina ”Mistä rahat?”

huhuihin ja ennennäkemättömään keinotteluun, ei markkakaan enää kuulostanut turvalliselta valuutalta. Lompakossa olleiden rahojen vaihtoarvon heikkeneminen tuli tutuksi jokapäiväisten kokemuksien kautta, ja markan arvon romahtaminen huolestutti ihmisiä.

Ikiaikainen eurooppalainen kriisiaikojen varautumiskeino oli varallisuuden sijoittaminen kulta- ja metallirahoihin. Ruplan ja siihen sidotun markan horjuminen heikensi ihmisten luottamusta paperirahaan ja houkutteli keinottelijoita. Hopeakuume alkoi aluksi Venäjällä ja levisi syyskuussa 1915 myös Helsinkiin.³⁴³ Kaupunkilaiset, kauppiat ja keinottelijat alkoivat vaihtaa paperirahojaan kolikkoihin. Rahanvaihtojonot kasvoivat Suomen Pankin edustalla ja vaihtoraha katosi vähittäiskaupasta. Syyskuun ensimmäisenä päivänä Suomen Pankissa asioi yli 2000 rahanvaihtajaa.³⁴⁴

Ilmiön rakenne oli pulakaudelle yleinen: ”Kun ei liikkeistä eikä pankeista saatu vaihtorahaa, rupesi vähän kukin – kai hätätarpeen varalta – pitämään kukkarossaan enemmän hopeita kuin niissä tavallisesti pidetään.”³⁴⁵ Vaihtorahan vähittäinen katoaminen huolestutti kaupunkilaisia, ja pian kaikki olivat vaihtamassa paperirahojaan kolikkoihin. Tavallaan jokainen oli pakkoraossa, sillä keinottelu ja metallirahan kerääminen saattoivat joko pohjautua oikeisiin tietoihin tai sitten ne saattoivat itsessään johtaa oletettuun lopputulokseen. Joka tapauksessa metallirahan arvon nousu oli todennäköistä.³⁴⁶

Pienen rahan puute on päivä päivältä käynyt yhä kouraantuntuvammaksi (tahi kenties oikeammin: kouraantuntumattomammaksi). Tulet kaupapuotiin tekemään ostoksiasi saat vastaasi kysymyksen: ”Onkohan pientä rahaa?” Tahi vaihtorahan asemasta saat maksaessasi kourallisen postimerkkejä. No, rahaahan ne ovat postimerkitkin, mutta hiukan hankalia käsitellä ja ikäviä kukkarossa.³⁴⁷

Kirje Helsingistä, Tolari. *Helsingin Sanomat* 30.7.1916

Vaihtorahan katoaminen vaikeutti monella tapaa kaupunkilaisten arkea. Kauppaa käytiin vain tasarahalla. Vaihtorahan antamista rajoitettiin niin pienissä kuin suurissakin liikkeissä. Rajoituksista ilmoittivat muiden muassa Valtionrautatiet ja Elanto. Tilanteesta oli taloudellista murhetta kauppiaille ja käytännöllistä haittaa asiakkaille. Lehdissä kerrottiin ruokaloissa annetun mieluummin ruokaa ilmaiseksi ja ihmisten poistamisesta junista tasarahaan puuttuessa. Ratkaisuksi keksittiin vaihtoehtoisia vaihdon välineitä. Monin paikoin vaihtorahana alettiin käyttää postimerkkejä. Elanto puolestaan otti käyttöön oman kuittivihkojärjestelmän, jossa etukäteen lunastettavan vihkon yksi kuitti vastasi 10 penniä. Pienemmissä liikkeissä vaihtorahan sijasta annettiin kuitteja, joissa luvattiin maksaa erotus vastaisuudessa.³⁴⁸

343 US 30.8.1915 (Minsk); HS 1.9.1915; HS 2.9.1915; TM 2.9.1915; TM 3.9.1915; Ks. Myös Tudeer 1939, 63–65

344 TM 2.9.1915; US 3.9.1915 kuva

345 HS 5.9.1915

346 TM 3.9.1915

347 HS 30.7.1916 Kirje Helsingistä, Tolari

348 TM 2.9.1915; US 2.9.1915; TM 3.9.1915; US 3.9.1915; HS 3.9.1915; HS 4.9.1915 pääkirjoitus

Kuten muidenkin vaikeuksien kohdalla, myös nyt lehdistö otti rauhoittlevan roolin. Kaikissa pääkaupungin lehdissä julkaistiin kirjoituksia, joissa pohdittiin hopeakuumeen taustoja ja kerrottiin metallirahojen keräämisen olevan taloudellisesti hyödytöntä. Kenraalikuvernööri pyrki rauhoittamaan tilannetta tavanomaisella sotavuosien määräyksellä, jossa kiellettiin ylimääräisten käteisvarojen kerääminen ja myyminen. Suomen Pankki alkoi painaa muiden Euroopan maiden mallin mukaan pieniä setelirahoja tilanteen helpottamiseksi. Ensimmäinen markan seteli oli *Helsingin Sanomien* toimituksen ihmeteltävänä jo 11.9.1915.³⁴⁹ Tilanne helpotti vähitellen, mutta vain hetkeksi.

Heinäkuussa 1916 raportoitii jälleen vaihtorahan puutteesta. Syyksi ilmoitettiin rahapajan tekniset ongelmat ja Englannista tilatun hopealastin myöhästyminen. Tilanne paheni vähitellen vaikeammaksi kuin edellisenä vuotena. Seuraavina viikkoina metallirahoja painettiin kovaa vauhtia, isompia kolikoita sulatettiin pienempien raaka-aineiksi. Ongelmat jatkuivat syyskuun loppupuolelle saakka.³⁵⁰ Syyskuussa senaatti antoi luvan laskea tarvittaessa liikkeelle myös 50 ja 25 pennin seteleitä, jos hopeakuume ei muuten paranisi. Ennen maaliskuun vallankumousta näihin lääkkeisiin ei kuitenkaan lopulta turvauduttu.³⁵¹

Veroäyrejä, gulashiparooneja ja jalokiviä

Rupeaa jo kuntain virallisiin asiakirjoihin tihkumaan tietoja siitä tavattomasta voittomäärästä, minkä kapitalismin kullatut paroonit tai miksi heitä sanoisi, ovat Suomessa pelkästään viime vuonna kokoonsaaneet keinottelulla ja hintain korotuksilla. Tietysti ainoastaan osa siitä julkisesti tietoon tulee.³⁵²

Nimimerkki Ville *Työmiehessä* 15.3.1916

Helsingin kaupungin taksoituslautakuntaa odotti vuosina 1915 ja 1916 mieluisa yllätys. Vuoden 1915 verotusta laskettaessa verotettavien yhteenlasketut vuositulot olivat kasvaneet yli 40 miljoonalla markalla. Vuotta aikaisemmin kasvua oli ollut hieman yli neljä miljoonaa markkaa. Veroäyrejä kertyi vähennyksien ja korjauksien jälkeen kaikkiaan yli 439 tuhatta, jossa lisäystä edelliseen vuoteen oli neljännes. Kyse oli kaikkien aikojen ennätyksestä.³⁵³ Tämä oli kuitenkin vasta alkua. Seuraavana vuonna äyrien määrä kohosi korjauksien jälkeen noin 650 tuhanteen äyriin. Ennätysellinen tulos johtui kaupungin veroviranomaisten mukaan ”osin eräiden henkilöiden ja teollisuusyritysten verotusvuoden varrella saavuttamista huomattavista sotavoitoista, osin vähäveroisten veronmaksajain vuositulojen yleisestä lisääntymisestä”.³⁵⁴ Edellä lainatun mukaisesti *Työmiehellä* oli asiaan erilainen näkökulma. Sen mukaan kyse oli keinottelijoiden rikastumisesta.

349 US 31.8.1915; HS 2.9.1915 pääkirjoitus; HS 2.9.1915; TM 2.9.1915; US 2.9.1915; HS 4.9.1915 pääkirjoitus; HS 5.9.1915; HS 11.9.1915; Karhu 1917 122–123

350 HS 19.7.1916; TM 19.7.1916; TM 30.7.1916; HS 2.8.1916; HS 14.8.1916; TM 23.8.1916; US 23.9.1916; Karhu 1917, 123–124

351 TM 30.8.1916; US 5.9.1916; US 19.10.1916; TM 4.1.1917; Karhu 1917, 124–125

352 TM 15.3.1916, nimim. Ville

353 XVIII. Verotusvalmistelukunta, KHKK (28) 1915, 381–382; HS 9.3.1916; TM 15.3.1916

354 XIV. Verotusvalmistelukunta, KHKK (29) 1916, 318–319

Saatiinpa kokea sitäkin, että hyvä aika oli koittanut niille, jotka sameassa vedessä kalastelevat. Ensiksi näyttäytyi tukkukauppiaille mahdolliseksi ansaita omaisuuksia, sittenpä muillekin; ja kaiken tämän kalastuksen ohella, josta kerrottiin miehestä mieheen, tulivat näkyviin ansaitut omaisuudet ja onnistuneet myynnit. Tästä sukeutui gulashi-ilmio, sellaisena kuin se nyt on jo syvälle kansan tietoisuuteen juurtunut.³⁵⁵

Palle Rosenkrantz, *Gulashi-Hansenin matka Pietariin maailmansodan aikana* (1917)

Uralilta oli saapunut ainutlaatuinen timanttikokoelma! Siperiasta oli tuotu ainutlaatuisia mammutin torahampaita. Myynnissä olivat myös herraskartano, kivitaloja ja kauppataloja. Seuraavaksi kesäksi markkinoitiin jo uusia moottoriveineitä. Vuoden 1916 alkupuolen *Helsingin Sanomien* ilmoitussivu kertoi, että rahaa oli liikkeellä. Tarjolla oli paljon houkuttelevia kulutuskohteita.³⁵⁶ Samaan aikaan Pariisissa uusi ihmisryhmä, "Nouveaux riches", täytti ravintolat, ja kaupungin jalokiviliikkeet tekivät ennätystuloksia.³⁵⁷ Elokuvat ja teatteri elivät kultakauttaan Euroopan suurkaupungeissa.³⁵⁸

Sotateollisuus, sotajoukkojen muodostaminen ja linnoitustyöt toivat Helsinkiin paljon uusia ihmisiä ja paljon rahaa – kaupunkiin tulvi uusia kuluttajia. Sotatalouden inflatorisen luonteen vuoksi raha kannatti laittaa mahdollisimman nopeasti kiertämään. Pula-aikana ostettavaa oli vähemmän, joten kysyntä suuntautui myös viihdetarjontaan. Urbaaniin vapaa-aikaan kuuluivat ravintolat, elokuvat, teatterit ja urheilutapahtumat. Helsingin ravintola- ja kulttuurielämä kukoistivat.³⁵⁹ Rainer Knapasin mukaan Helsingissä oli sodan syttyessä 25 elokuvateatteria ja alan kasvu jatkui nopeana ensimmäisinä sotavuosina. Isommissa oli elokuvien ohella tarjolla kabareeta, kupletteja ja akrobatiaa.³⁶⁰ Myös kaupungin teatterien katsomot täyttyivät kulttuurinnälkäisestä yleisöstä.³⁶¹ Helsingin huvitukset vetivät kaupunkiin matkustajia muualta Suomesta ja keisarikunnasta. Vuoden 1916 pääsiäisenä saavutettiin Helsingissä "kaikkien aikojen" matkustajaennätys.³⁶²

Yhtälö oli yksinkertainen. Sotatalouden tuottama valtava kysyntä yhdistettynä raaka-ainepulaan ja valuuttojen vääristyneisiin kurssiin tarjosi mahdollisuuksia pikavoittoihin. Harmaan talouden suuruus riippui sotaa käyvän maan markkinoiden toimivuudesta. Venäjällä ja Saksassa taloudelliset järjestelmät eivät kyenneet mukautumaan sotatalouden vaatimuksiin. Seurauksena oli pulaa, epäjärjestystä sekä yhteiskunnan taloudellisten resurssien tehotonta käyttöä. Järjestelmien vääristymät mahdollistivat valtavien voittojen keräämisen niin laillisesti kuin harmaan talouden kautta.³⁶³

355 Rosenkrantz 1917, 95

356 HS 8.2.1916

357 Robert 1997; Englund 2009, 348–349

358 Rüger 2007, 108–109

359 Hirn 2007, 154–157

360 Knapas 1993, 681–683

361 Teatterielämästä esim. Koski 1986, 91–93

362 US 27.4.1916

363 Sotataloudesta ja keinottelusta yleensä ks. Kuisma 2010, 25–38. Hyvä kuvaus kansainvälisestä elintarvekaupasta maailmansodan vuosina ks. Wuolijoki 1987, 302–350. Sota-ajan lotosta ks. myös Lawrence 1997 (b), 229–230

Syy on juutalaisten! Marraskuussa 1914 *Työmies* kertoi senaatin kiertokirjeestä, jossa varoitettiin eräiden maassa olleiden juutalaisten keinotelleen törkeästi. He olivat keinotekoisesti kohottaneet tavaroiden hintoja ja polkeneet palkkoja työläisten hätää hyväksikäyttäen. Hintojen nousu ja keinottelu saivat näin kasvot: keinottelua harrasti muutama maassa erityisluvalla oleva ei-suomalainen.³⁶⁴ Sitten juutalaiset katosivat keinottelua koskevista kirjoituksista, esiintyen tosin vielä ajoittain huhuissa pulan aiheuttajina.³⁶⁵ Keinottelusta ja sen arvostelusta tuli kansanhuvi. Kuten kaunokirjallisuudessa Maria Jotuni teoksessaan *Kultainen vasikka* (1918) kirjoittaa helsinkiläisestä näkökulmasta jaalle Rosenkrantz tanskalaisesta, tarjosi sotatalous monille mahdollisuuden voittoihin. Kiusaukset olivat suuria ja monet tarttuivat harmaan talouden mahdollisuuksiin.³⁶⁶

Oli sellainen aika, että jokainen kauppasuunnitelma merkitsi kultaa toteutettuna. Maailma oli sellainen, että rahalta tuoksuvat unennäöt, oopiumiunelmat, voitiin toteuttaa, jos vähänkään oli mielikuvitusta.³⁶⁷

Hella Wuolijoki muistelmissaan maailmansodan ajasta

Nopeasti kasvava inflaatio ohjasi suuria voittoja saaneita sijoittamaan varansa osakkeisiin ja kiinteään omaisuuteen. Kaikki tiesivät sotatalouden tilapäisyyden. Käteisestä kannatti hankkiutua eroon. Pelattiin Mustaa Pekkaa – se häviäisi, jolle sotatalouteen liittyvät raaka-aineet sodan päättyessä jäisivät, tai jonka kassaan käteisvarat jäisivät valuutan romahtaessa. Helsingin pörssi oli sodan alusta ollut suljettuna, mutta aukesi ensin hetkeksi keväällä 1915 ja pysyvästi saman vuoden syksyllä. Näin rahalle löytyi uusi kohde. Osakekurssit nousivat nopeasti, ja huippu saavutettiin lokakuussa 1916. Keskimäärin osakkeet olivat yli kolme kertaa kalliimpia kuin vuotta aiemmin. Eniten kasvoivat teollisuusosakkeiden arvot, jotka olivat vuodessa kuusinkertaistuneet.³⁶⁸ Rakentamisen ollessa lamassa kiinteistöjen hinnat nousivat. Elintarvike- ja polttoainepulat ohjasivat sijoittamaan maataloihin ja metsiin, eikä mukava kesähuvilakaan ollut huono sijoitus. Tai sitten rahat kannatti sijoittaa raaka-aineilla keinotteluun ja hakea sitä kautta jälleen uusia voittoja. Rikastumismahdollisuuksia oli monia, mutta ”peliaikaa” vain rajallisesti.

Sotatalouden mahdollisuudet houkuttelivat kaikkia sosiaaliryhmiä. Pekka Kilkki on kuvannut hyvin, miten helsinkiläissivistyneistön edustajat professorit Verner Cajanus ja Georg von Wendt sekä majuri Michael Gripenberg hetken horjuttuaan antoivat lopulta periksi kiusauksille. He perustivat metsäyhtiön ostamaan maatiloja, joita hintakehityksestä tietämättömät maalaiset myivät alihintaan.

³⁶⁴ TM 6.11.1917

³⁶⁵ Saarenheimo 1980, 267–268 (21.10.1915)

³⁶⁶ Jotuni 1918 ja Rosenkrantz 1917

³⁶⁷ Wuolijoki 1987, 323. Ella Murrik (vuodesta 1908 Hella Wuolijoki) Syntyi 22.7.1886 asianajajaperheeseen Virossa. Kansallisbiografian artikkelissa Pirkko Koski luonnehtii 1910-luvun Wuolijokea osuvasti ”Vasemmistolainen kapitalisti ja poliittinen taustavaikuttaja”. Sitten Wuolijoki toimi kirjailijana, yleisradion pääjohtajana ja kansanedustajana

³⁶⁸ Poutvaara 1996, 15–19. Yleisesti ks. esim. Karhu 1917, 139–143; Lento 1955, 476–478; Kuisma 2010, 25–44

Kaupungin pankit lainoittivat toimintaa mielellään.³⁶⁹ Toisen hyvän esimerkin yleisestä moraalikadosta tarjoaa erään suururakoitsijaliikkeen rahastonhoitajana toimineen Yrjö Rannan muistelmat. Hänen mukaansa linnoituskonttorin johtavat upseerit olivat korruptoituneita virkaheittoja, jotka ratkaisivat urakat lahjuksien perusteella. Ruskeassa kuoressa tarjottiin maksukuittia ”jaloista juomista”, konserttilippua parhailla paikoilla ”pienine jälki-istuntoineen” tai kutsua ”valitulle miesseurueelle ravintolakabinettiin erikoistarjoiluineen mannermaiseen malliin”. Johtajien puheille pääsy vaati puolestaan eteisvahtimestarin lahjomista. Urakoitsijat vedättivät kaikin keinoin. Työläisten urakkasuoritukset maksimoitiin urakkahintojen avulla, töiden kestoa venytettiin ja materiaaleista säästettiin. Vastaavasti työläiset vedättivät urakoitsijoita monella tapaa saadakseen paremmat urakkahinnat. Rannan sanoin ”linnoitustyömailla kieroön kasvaminen kehittyi huippuunsa”.³⁷⁰

Sodan varjopuoli, lakkaamaton kullan jano, ja rahan hankinta, tilaisuuden mukaan, tulee, sikäli kuin sotaa kestää, vielä hallitsevammaksi ja alhaisarvoisemmaksi kuin itse sota.³⁷¹

Palle Rosenkrantz, *Gulashi-Hansenin matka Pietariin maailmansodan aikana* (1917)

Kaikenlaisen keinottelun ja inflatorisen talouden hyödyntämisen tulokset näkyivät kaupunkilaisten elämässä. Pula-aika paheni ja hinnat nousivat – toiminta söi yhteisestä kuormasta. Moraalikato oli laaja, eivätkä kaikki pystyneet vastustamaan kiusauksia. Tämä tuli ehkä konkreettisimmin esiin elintarvikkeiden kohdalla, kuten seuraavassa pääluvussa kerrotaan. Sotaa käyvän Euroopan vihatuimpia ja kadehdituimpia henkilöitä olivat mustan pörssin kauppiaat, jotka tunnettiin nimellä gulashit. Ensimmäisen maailmansodan Ruotsia tutkineen Nils-Olof Franzénin mukaan nimitys gulashi tai gulashiparooni oli lähtöisin Tanskasta, jossa keinoteltiin huonolla gulassilla.³⁷² Sotaa käyvien maiden lehtien kirjoituksissa mustan pörssin kauppiaat ja muut keinottelijat muodostivat negatiivisen moraalisin vastakohdan äärimmäistä uhrautumista edustaneille sotilaille.³⁷³ Helsingissä lehdistö kritisoi jatkuvasti kovin sanoin keinottelijoita ja syytti näitä epäisänmaallisiksi. Pakinoissa kerrottiin gulasheista ja pörssiosakkeisiin hurahtaneista naisista. Helsingissä keinottelua ei voitu asettaa rintamalla annettuja uhrauksia vastaan, joten lehtikirjoituksien asetelmat olivat yleisluontoisempia.³⁷⁴

Capital Cities at War -tutkimusprojektin tutkijoiden näkemyksen mukaan Senin -mallin avulla tarkasteltuna juuri mustan pörssin ja keinottelun laajuus olivat hyviä esimerkkejä valtiollan epäonnistumisesta ja yleisestä moraalikadosta. Ih-

369 Kilkki 1988, 87

370 Yrjö Ranta. 49/1966 1918-kokoelma SKS; Laine 1996, 8–9

371 Rosenkrantz 1917, 96

372 Franzén 2001 (1986), 287

373 Euroopan metropoleista ks. Robert 1997

374 Keinotteluun kohdistuva kritiikki oli päivittäistä. Esim. US 15.8.1914 (elintarvikkeiden hinnat); HS 31.8.1915 (Liike-elämän valuuttakeinottelu epäisänmaallista); HS 5.9.1915 (valuuttakeinottelu ja liike-elämään pesiytynyt moraalittomuus); HS 6.8.1916 (pakina ”Gulashiparooni”)

miset joutuivat uuteen epätasa-arvoiseen tilanteeseen, eikä suurella osalla väestöä ollut mahdollisuuksia vaikuttaa peruselintarvikkeidensa saantiin. Maailmansodan aikana Euroopan mustan pörssin markkinat toimivat kolmella tasolla. Tuotteita myytiin rajoituksien ohi ”tiskin alta”, tuotteita välitettiin suoraan varakkaille kotitalouksille ja maataloilta myytiin elintarvikkeita säännöstelyjärjestelmän ohitse.³⁷⁵ Tilanne oli samanlainen Pietarissa, Berliinissä ja Helsingissä, sekä suuressa osassa itäistä Eurooppaa. Mitä pidemmälle sota-aikaa kesti, sitä huonommiksi kaupunkilaisten normaaleihin jakelukanaviin pohjautuvat toimeentulomahdollisuudet kävivät. Monia tuotteita sai vain mustasta pörssistä, rajahintoja korkeammilla hinnoilla tai suhteiden avulla.³⁷⁶ Kymmeniä prosentteja parantunut palkkakaan ei taannut enää entistä elintasoja. Samalla kaupungin ravintolat ja kulttuurilaitokset täyttyivät niistä, jotka olivat onnistuneet keräämään suuria taloudellisia voittoja. Arjen ongelmista kertovien uutisien vierellä mainostettiin hammutin hampaita – kriisiajan uhraukset ja mahdollisuudet eivät jakautuneet tasaisesti.

Talouden nousukautta jatkui vuoden 1916 loppupuolelle, jolloin venäläisten taloudelliset voimat alkoivat osoittaa ehtymisen merkkejä.³⁷⁷ Sotatalouden kultaiset vuodet päättyivät. Sota-aika sen sijaan jatkui.

PULAA JA JONOTUSTA – ELINOLOSUHTEET ENSIMMÄISINÄ SOTAVUOSINA

Ylitarjonnasta asuntopulaan – maakellarit ja ullakot asuinkäyttöön

Aluksi sotaa käyvien maiden kaupungit tyhjenivät. Euroopan suurkaupungeista miehet lähtivät sotaan, Helsingistä paettiin maaseudulle. Asunnot tyhjenivät. Rakennuslalla oli takanaan lihavia vuosia, joten oli Helsingissä lähtökohtaisesti paljon asuntoja.³⁷⁸ Kaupunkiin jääneet saattoivat nyt vaihtaa asuntoaan parempaan edullisesti. Helsingin asuntotarkastus ja terveysviranomaiset asettivat asuinkelvottomia tiloja käyttökieltoon ja järjestivät niissä asuneille rahoitusta sopivampiin asuntoihin.³⁷⁹ Tilaa löytyi aluksi myös uusien venäläisten joukko-osastojen majoittamiseen.³⁸⁰ Asuntopulan siemenet olivat kuitenkin itämässä: sota-aika, rakennusaineiden hintojen nousu ja asuntojen ylitarjonta pysäyttivät rakentamisen kaikkialla sotaa käyvissä maissa.³⁸¹

375 Esim. Winter 1997 (a), 10–12; Bonzon and Davis 1997, 308–311, 314–316, 321–324, 334–341; Robert and Winter 1997, 545–546; Cronier 2007, 100

376 Berov 1985, 172–174, 179–181; Molenda 1985, 196; Lawrence 1997 (b), 246–247; Bonzon ja Davis 1997, 308, 321, 340–341; Cronier 2007, 100–102; Ks. Maailmansodan vuosien elintarvikekysymystä koskevat alaluvut

377 Esim. Julkinen työnvälitys Suomessa v. 1917 ensimmäisellä vuosineljänneksellä. TTA 2/1917, 93–98

378 HKTV1915, taulu 54; Ks. myös R. W. Hopun tutkimus, joka julkaistiin *Helsingin Sanomissa* helmikuussa 1916: HS 8.2.1916, 12.2.1916, 17.2.1916, 19.2.1916 ja 23.2.1916

379 Terveystoimituslautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (5) 1914, 35, 75–77; Terveystoimituslautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (6) 1915, 75

380 XII. Majoituslautakunta, KHKK (27) 1914, 364–372

381 Magri 1997, 376; Mannig 1997, 260–261; HKTV 1915, taulu 54

Talojen omistajille sodan syttyminen seurauksineen tuli ikävänä yllätyksenä. Edellisten vuosien kalliina aikana kovalla rahalla rakennetut talot uhkasivat jäädä tyhjilleen. Eikä epävarmuutta vähentänyt sodan alussa käydyt keskustelut yleisestä moratoriosta eli asumisen osalta vuokrasaatavien anteeksi antamisesta. Suurin osa helsinkiläisistä asui vuokralla, joten vuokriin liittyvät kysymykset koskettivat lähes kaikkia, vuokralaisina tai vuokranantajina. Moratorio ei toteutunut, mutta kaupungin viranomaiset esittivät sodan alussa julkisesti toiveen välttää vuokrarästien perimistä kovilla keinoilla. Lisäksi kaupungin työväenasuntojen hoitokunta antoi alkukuukausina lykkäystä työttömäksi jääneille asukkailleen.³⁸² Paineet vuokrien alentamiseksi olivat kovia. Vuokria tarkastettiin yleensä vuoden alkuvuokoina, joten totuuden hetki koitti tammikuussa 1915. Tuolloin kaupungin molemmat talonomistajayhdistykset lähettivät yhdessä talonomistajille kiertokirjeen, jossa varoitettiin taipumasta alennuksiin. Kirje päättyi myös *Työmiehen* toimitukselle, joka julkaisi sen sellaisenaan. Toimitus syytti talonomistajia kiristämisestä ja kehotti vuokralaisia yhtenäiseen rintamaan.³⁸³ *Helsingin Sanomissa* nimimerkki Turkka piti vuokrien alentumista todennäköisenä ja arvioi sen voivan aiheuttaa vaikeuksia rakentamista lainoittaneille rahoituslaitoksille.³⁸⁴ Helsingin kaupungin historiassa Iisakki Laati arvioi vuokrien romahduksen olleen todella lähellä. Hänen mukaansa vain venäläisten majoittaminen pelasti kiinteistöjen omistajat.³⁸⁵ Suurta romahdusta ei tapahtunut. Kun hintatasoa ryhdyttiin selvittämään, todettiin vuokrien olleen tammikuussa 1915 yleisesti 10 – 15 % normaalia hintatasoa alempia.³⁸⁶

Keväällä 1915 helsinkiläiset siirtyivät aiempien vuosien tapaan maaseudulle kesänviettoon. Monet sanoivat irti vuokrasopimuksensa ajatuksenaan vuokrata uusi asunto syksyllä. Asuntojen omistajien taloudelliset paineet kasvoivat näin entisestään.³⁸⁷ Ilmassa oli kuitenkin jo jonkin aikaa ollut muutoksen merkkejä. Vuosi 1915 merkitsi käännekohtaa eurooppalaisissa suurkaupungeissa. Uutta työväkeä alkoi tulla kaupunkien sotatieteellisuuden palvelukseen.³⁸⁸ Ilmiö yllätti syksyllä 1915 helsinkiläiset. Elokuun lopulla lehdissä kerrottiin asuntoja kysytyn odotettua enemmän. Asuntojen uskottiin vielä riittävän, mutta jatkuessaan kysyntä voisi nostaa hintatasoa. Jo nyt vuokria oli korotettu kolmen vuoden takaista laskukautta edeltäneelle tasolle ja vuokrien odotettiin kohoavan entisestään.³⁸⁹

Vuokrattavien huoneistojen oville alkoi muodostua jonoja.³⁹⁰ Syntyi vuokranantajien markkinat. Kuten muillakin taloudenaloilla, käyttivät asuntojen omistajat poikkeustilannetta kaikin keinoin hyväkseen. Kovan vuokran lisäksi kiinteistöjen

382 TM 8.8.1914; Asuntotilanteesta ja rahoituksesta ks. Juntto 1990, 86–92

383 TM 30.1.1915

384 HS 16.1.1916 Kirje Helsingistä, Turkka

385 Laati 1955, 150

386 Tieto perustuu R. W. Hopun tutkimukseen, joka julkaistiin *Helsingin Sanomissa* helmikuussa 1916: HS 8.2.1916, 12.2.1916, 17.2.1916, 19.2.1916 ja 23.2.1916

387 HS 30.5.1915

388 Magri 1997, 386–417

389 US 26.8.1915; HS 29.8.1915; TM 3.9.1915

390 HS 3.10.1915

omistajat pyrkivät välttämään pitkiä sopimuksia ja vaativat suuria ennakkoja.³⁹¹ Loppuvuodesta 1915 köyhimmät perheet alkoivat päätyä asuinkelvottomaksi tode-
tettuihin asuntoihin.³⁹² Kenraalikuvernööri Seyn joutui antamaan määräyksiä,
joilla pyrittiin rajoittamaan asuntokeinottelua.³⁹³ Toinen sotavuosi alkoi osoittaa
suuntaa asuntotilanteen kehittymiselle seuraavina vuosina.

Tammikuussa 1916 asuntoa etsivät helsinkiläiset kiersivät ovelta ovelle kysel-
len tietoja vuokrattavaksi tulevista asunnoista. Lehdissä ilmoitetut asunnot vietiin
nopeasti käsistä. Moni oli syksyllä vuokrannut tilapäisesti huonomman ja pienem-
män asunnon, ja etsi nyt ilmojen kylmennettyä parempaa. *Helsingin Sanomien* ja
Uuden Suomettaren mukaan vuokrien kohoaminen oli ollut verrattain maltillista,
olivathan ylläpito- ja lämmityskustannuksetkin kasvaneet. Samalla molemmis-
sa lehdissä syyllistettiin asunnonvaihtajia vuokramarkkinoiden vääristämisestä.
Vuokralaiset itse kilpailivat hinnoilla ja jatkuva asunnon vaihtaminen lisäsi ky-
syntää. Ongelman ytimeen, rakennusalan lamaannukseen, ei kuitenkaan voitai-
si puuttua ennen sodan loppumista. Näin ollen *Uuden Suomettaren* ja *Helsingin*
Sanomien mukaan kaupunkilaisilla oli vain kaksi tapaa vaikuttaa tilanteeseensa:
asunto-osakkeen hankkiminen tai asuntojen vaihtamisen vähentäminen.³⁹⁴ *Työ-*
mies syytti tilanteesta ”tunnettomia” vuokranantajia, sillä sen mukaan yleiset kus-
tannukset nousivat vuokrataloissa nopeammin kuin asunto-osakeyhtiöissä. Ohje
asuntojen vaihtamisen välttämisestä oli hyvä, mutta vaikea toteuttaa, jos asunto
oli talvella osoittautunut asuinkelvottomaksi. *Työmiehen* mukaan porvarilliset
lehdet pyrkivät kirjoittelullaan vain korottamaan vuokria entisestään.³⁹⁵

Joulukuun lopulla 1915 annettujen vuokrasäännöstelymääräyksiä jälkeen
viranomaisille alkoi tulla valituksia kohtuuttomista vuokrasta. Syyllisiksi tode-
tuille vuokranantajille määrättiin sakkoja. Vertailuvuokratasoksi oli valittu vuosi
1914, mikä poikkeuksellisen alhaisen vuokratason takia herätti harmistusta ta-
lonomistajissa. Heidän mukaansa kohtuullisuusmääräykset eivät toteutuisi, jos
vuokranantajat eivät saisi katettua edes pakollisia kulujaan.³⁹⁶ *Uudessa Suomet-*
taressa nimimerkki Matti kirjoitti syksyllä 1916, että vihdoinkin tuottamattomis-
ta asunto-osakkeista olisi jotain iloa omistajilleen.³⁹⁷

Kuinka vakava kaupungin asuinpula sitten syksystä 1915 lähtien oli? Oliko kyse
vain pienestä pulasta, jonka vaikutuksia kasvatettiin epäviisaalla asunnonvaihto-
toiminnalla? Sosiaalilautakunnan laskelmat antavat tähän hyvin selkeän vastauk-
sen: Kun aiemmin kaupunkiin oli passin tai ololipun avulla tullut vuosittain 7 000
– 11 000 uutta asukasta, oli luku vuonna 1915 jo lähes 25 000. Uusia tulokkaita oli
uusiin asuinhuoneisiin suhteutettuna 4,1 henkeä, kun aiempina vuosina luku oli ol-

391 TM 19.11.1915

392 HS 9.7.1916

393 Kuusi 1921, 2; Määräykset julkaistiin lehdissä, esim. US 15.12.1915

394 US 9.1.1916 Kirje Helsingistä Matti; HS 2.4.1916

395 TM 12.1.1916; TM 5.4.1916

396 HS 12.3.1916; HS 15.3.1916

397 US 3.9.1916

lut lähellä yhtä.³⁹⁸ Tilanne oli vuonna 1916 pahenemassa. Ensimmäisen aallon asutamisessa olivat helpottaneet kaupungin ympärillä tyhjänä olleet ”talvihuvilat”, mutta vuonna 1916 nekin olivat täynnä.³⁹⁹ Asuntotarkastuskonttorin laskelmien mukaan käytettävissä olevien asuinhuoneiden lukumäärä oli sodan alusta laskenut noin 280:llä. Muun muassa kansakouluille oli vuokrattu 110 huonetta, majoitus tai ravintolakäyttöön 27 sekä sairaaloille ja muihin tarkoituksiin 75 huonetta.⁴⁰⁰

Kenraalikuvernöörin määräämistä rajoituksista ja alhaisesta korkotasosta huolimatta vuokrat kohosivat. Asuntotarkastuskonttorin vuotta 1916 koskevassa selvityksessä toisaalta ymmärrettiin talonisäntien korotustarpeita, mutta samalla todettiin joidenkin syyllistyneen asuntopulan hyväksikäyttöön. Konttorin laskelmien mukaan yli kahden huoneen huoneistoissa nousua oli ollut 10 – 18 % ja pienemmissä 15 – 30 %. Kaikkiaan vuokra-asuntomarkkinat olivat monin tavoin vääristyneet: asuntoja oli vähemmän kuin tarvitsijoita, inflaatio oli suuri ja samalla viranomaiset rajoittivat vuokrien nousua.⁴⁰¹ Uudenmaan kuvernöörin virastosta kerrottiin vuoden 1916 lopulla, että sakkoja laittomista korotuksista jouduttiin määräämään viikoittain.⁴⁰²

Asuntotilanteen pahentuessa katseet kääntyivät kaupungin hallintoon. Pitäisi-
kö kaupungin puuttua tilanteeseen? Miten tilanteeseen voisi oikeastaan vaikuttaa? Kaupungin sosiaali- ja terveysviranomaiset muistuttivat jatkuvasti asuntopulan aiheuttamista ongelmista. Tilanne oli kestämaton, eikä rakennusmarkkinoiden lamaannuksen odotettu päättyvän ennen rauhan tuloa.

Vuonna 1916 kaupunki ryhtyi toimiin. Helsinginniemen alueelle laadittiin muutettu rakennusjärjestys, joka salli ullakko- ja kellarikerroksien muuttamisen asuinkäyttöön. Senaatti hyväksyi ehdotuksen syksyllä ja poliisit etsivät kuvernöörin määräyksestä sopivia ullakko- ja kellaritiloja. Muutosprosessi oli kuitenkin talonomistajien näkökulmasta työläs ja kallis.⁴⁰³ Siitä, missä määrin rakennusmääräyksiä muuttaminen vaikutti asuntopulaan, ei ole säilynyt tietoja.

Kaupunki joutui lopulta turvautumaan myös suoraan toimintaan: Vallilaan alettiin syksyllä 1916 rakentaa uusia työväenasuntoja. Työt tehtiin ”amerikkalaisella vauhdilla ja ensimmäiset asukkaat pääsivät muuttamaan taloihin vuoden 1917 alussa. Kaikkiaan kymmenen asuinrakennuksen ryhmään kuului 152 yhden huoneen ja neljä huoneen ja keittiön käsittävää huoneistoa.⁴⁰⁴ Asuntopulaa suunnit-

398 Esitys toimenpiteistä lisääntyneen asuntotarpeen tyydyttämiseksi Helsingin kaupungissa. HKVPA 33/1916

399 HS 15.8.1916

400 Asuntotarkastuskonttori, Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 233–234

401 Asuntotarkastuskonttori, Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 235

402 HS 19.11.1916

403 Asuntotarkastuskonttori. Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 234–235; HS 15.8.1916; TM 9.9.1916; TM 27.10.1916; TM 29.10.1916

404 Esitys toimenpiteistä lisääntyneen asuntotarpeen tyydyttämiseksi Helsingin kaupungissa. HKVPA 33/1916; HS 19.11.1916; Asuntotarkastuskonttori. Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 234–235; XI. Sosialilautakunta. KHKK (29) 1916; TM 24.1.1917

teltiin myös helpotettavan venäläisille sotajoukoille rakennettavilla kasarmeilla, mutta hanke kaatui kovaan hintaan.⁴⁰⁵ Vuoden 1916 lopulla rakentamiskustannuksien kasvaessa kaupunki alkoi suunnitella ruotsalaisen mallin mukaista yleishyödyllistä rakennusyhtiötä, jossa olisi ollut kaupungin lisäksi osakkaina yksityisiä rahoittajia.⁴⁰⁶

Vaikea asuntotilanne oli ongelmallinen myös työvoimapulasta kärsineelle sotatarviketeollisuudelle. Monilla liike- ja teollisuusyrityksillä oli omia asuintaloja jo entuudestaan, eikä ajatus työntekijöiden houkuttelemisesta asunnoilla ollut mitenkään uutta suomalaisessa teollisuudessa. Nyt rakentaminen oli kuitenkin kallista ja taloudellisesti riskialtista. Sotateollisuuden merkittävimpiin toimijoihin lukeutuva Kone- ja siltarakennus osakeyhtiö alkoi kuitenkin työvoiman saamisen turvaamiseksi rakentaa Vallilaan uutta asuintaloryhmää. Hankkeen julkistaminen vuoden 1916 lopulla sai suurta huomiota. *Helsingin Sanomissa* hanketta kiiteltiin ja samalla todettiin, että kyse oli myös teollisuudenharjoittajien velvollisuudesta, sillä juuri heidän toimintansa veti kaupunkiin uutta väkeä.⁴⁰⁷ Seuraajia ei kuitenkaan suuressa mittakaavassa löytynyt, eikä Kone- ja siltarakennuksen asunnotkaan ehtineet valmistua ennen vallankumouksien aikaa.⁴⁰⁸

Sodanaikainen asuntopula oli yleiseurooppalainen ongelma ja se koski lopulta huomattavaa osaa maanosan kaupunkiväestöstä. Sotateollisuus veti työväestöä kaupunkeihin tilanteessa, jossa rakentaminen oli pysähdyksissä. Esimerkiksi Suomenlahden toisella rannalla Tallinnassa jo sotaa edeltäneiltä vuosilta jatkunut kasvukausi lisäsi kaupungin väkilukua parhaimmillaan yli 10 % vuositahdilla samalla kun asuntojen kokonaismäärä laski.⁴⁰⁹

Helsingissä asuinolosuhteet heikkenivät lähes kaikilla tulopyramidin tasoilla. Ylemmillä tasoilla tämä tarkoitti asuntojen pientymistä, keskitasolla alivuokraisten määrän lisääntymistä ja alimmalla tasolla suurta kurjuutta.

Perhe G., johon kuului 5 henkeä, niistä kolme 10 vuotta nuorempaa lasta. Irtisanottuna asunnostaan elokuussa, täytyi perheen, kun muuta asuntoa ei ollut saatavissa, muuttaa entiseen aittaan, joka sijaitsi pesutuvan ja makkilaitosten välissä eräässä ulkohuonerekonstruksiossa. Kun huoneessa ei ollut tulisijaa, oli ainoana lämmönlähteenä priimuskeitin, joka suuressa määrin vaikutti ilman pilaantumiseen tuossa liian ahtaasti asutussa huoneistossa.⁴¹⁰

Ote kaupungin asuntotarkastuskonttorin vuosikertomuksesta 1916

405 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (29) 1916, 46–47 (kv 16.5.1916 § 23, 6.6.1916 § 29)

406 Esitys toimenpiteistä lisääntyneen asuntotarpeen tyydyttämiseksi Helsingin kaupungissa. HKVPA 33/1916; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (30) 1917, 47–49 (kv. lis. 17.4.1917 § 1); Valiokunnan mietintö yleishyödyllisen työväenasunto-osakeyhtiön aikaansaamista koskevasta asiasta. HKVPA 2/1917

407 HS 18.11.1916

408 Gripenberg 1932, 145

409 Harmaja 1940, 438–440; Magri 1997, 396. Tallinnasta Pullat 1969, 36; Mäsak 1998, 162

410 Asuntotarkastuskonttori, Terveystoimikunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 233

Erityisesti pulassa olivat monilapsiset työläisperheet. Heillä tilantarve oli suuri, mutta talonisännät vuokrasivat huoneistojansa mieluisammille tarjokkaille.⁴¹¹ Asuntotarkastuskonttorin ja asuntotarkastajien raporteissa kuvataan, kuinka perheet joutuivat asumaan kellareissa, vajoissa, ullakoilla ja aitoissa ilman kunnollisia lämmityslaitteita, huonolla ilmanvaih dolla ja ilman luonnonvaloa. Tilanahtaus kasvoi helposti sietämättömäksi. Yhdessä huoneessa saattoi asua toistakymmentä henkeä, ja sisälämpötilat olivat talvella vain vähän yli kymmenessä asteessa. Viranomaiset eivät kuitenkaan voineet puuttua tilanteeseen. Asunto voitiin julistaa asuinkelvottomaksi, mutta asumista siellä ei voitu kieltää, koska tarjolla ei ollut parempaa vaihtoehtoa.⁴¹² Huonoimmassa tapauksessa asunnon täydellinen puuttuminen ajoi perheet köyhäinhoidon syliin, jolla ei ollut muuta mahdollisuutta, kuin sijoittaa aikuiset laitoksiinsa ja lapset lastenkoteihin. Pahimmillaan perheet saattoivat joutua jakautumaan viiteen eri paikkaan.⁴¹³ Lainauksen ”Perhe G” vältti lopulta hajoamisen, kun se pääsi muuttamaan kaupungin rakennuttamaan uuteen työväenasuintaloon Vallilaan. Näin kaupungin toimet helpottivat ainakin hieman asutopulasta kärsineiden hätää, vaikkakin työväenasuntoja rakentaessa oli jouduttu ottamaan askel taaksepäin – kaupunki oli joutunut rakentamaan vallitsevien ihanteiden vastaisesti suuria vuokratasarmeja.⁴¹⁴

”Suuri osa vähäväkisistä meillä on tottunut asunnonahtauteen ja liika-asutukseen ja että heillä senvuoksi on erittäin alkeelliset vaatimukset”, kirjoitettiin asuntotarkastuskonttorin vuosikertomuksessa vuonna 1916.⁴¹⁵ Maaliskuussa 1917 *Helsingin Sanomissa* kerrottiin asutopulan johtaneen entistä arveluttavampaan suuntaan. Vuokrailmoituksissa vaadittiin asunnon kaluston ostamista, monenlaiset keinottelijat vuokrasivat ja edelleenvälittivät huoneistoja. Myös tavalliset vuokralaiset olivat alkaneet vuorata huoneistoja eteenpäin.⁴¹⁶ Tammi-kuun pakkasissa tehdyissä asuntotarkastuksissa monissa huoneistoissa todettiin sisälämpötilan olevan alle viidessätoista asteessa.⁴¹⁷ Asuntokriisi oli kärjistymässä, eikä helpotusta ollut aikalaisten näköpiirissä.

411 US 13.10.1916

412 Asuntotarkastuskonttori, Terveystenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 232–234. Esimerkkejä asuntotarkastuksen kirjeenvaihdosta ks. esim. 8.5.1916 kirje Henrikinkatu 26 isännöitsijälle, 31.1.1916 kirje Fleminginkatu 5:n suntojen tilanteesta valituksen tehneelle kapteeni Gavriloffille. Kirjetoisteet (Da:1). Asuntojentarkastustoimisto. KA; V. Vaivaishoitohallitus, KHKK (29) 1916, 241

413 V. Vaivaishoitohallitus, KHKK (29) 1916, 229; Asuntotarkastuskonttori, Terveystenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 233; TM 13.10.1916, nimim. Sakari

414 Asuntotarkastuskonttori, Terveystenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 233. 1900-luvun asutopolitiikan ihanteista ks. Juntto 1990, 117–134

415 Asuntotarkastuskonttori, Terveystenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 232–233

416 HS 15.3.1917

417 TM 23.2.1917

Kylmä ja pimeä kaupunki – energiapula ja kriisiajan tärkein kysymys

Tämä pakkasvaara on meillä täällä kylmässä pohjolassa yhtä huolestuttava yhteiskunnallinen kysymys kuin konsanaan leipä- ja ravintokysymys muualla maailmassa.⁴¹⁸

Työmies 26.8.1914

Jo ensimmäisellä sotaviikolla kaupungin sähkö- ja kaasulaitokset julkaisivat kuulutuksia, joissa kaupunkilaisia pyydettiin ”oman etunsa vuoksi” säästämään energiaa mahdollisimman paljon. Tiedotteissa kerrottiin avoimesti, etteivät kivihiilivarastot riittäisi talven yli ja ettei täydennyksistä ollut tietoa.⁴¹⁹ Seuraavalla viikolla monien keskuslämmitettyjen asuntoyhtiöiden yhteinen ”Kuluttajien hiihlikonttori” kehotti kiertokirjeessään rajoittamaan kulutusta. Vuokrataloissa lämminvestikattiloita tulisi lämmittää vain yhtenä päivänä viikossa ja veden kulutusta kannattaisi muutenkin rajoittaa.⁴²⁰ Kolmannella sotaviikolla kaasulaitos ilmoitti nostavansa hintoja, rajaavansa käyttäjäkuntaansa ja lopettavansa keittokaasun jakelun kuluttajille.⁴²¹

Ensimmäisen maailman sodan pula-aika alkoi Helsingissä energiapulana. Säästötoimilla onnistuttiin pelaamaan hieman aikaa, mutta sodan jatkuminen katkaisi kaupungin mahdollisuudet elää kivihiilellä tuotetulla energialla. Vuonna 1915 kivihiiltä pystyttiin tuomaan vain muutama prosentti vuoden 1913 tuonnista. Kaupunkien energiapula oli yleiseurooppalainen ilmiö. Sotiminen vaati paljon energiaa, rintamalinjat katkaisivat normaaliaikojen kansainväliset energiamarkkinat ja sotivien alueiden sisäiset kuljetusjärjestelmät ylikuormittuivat – Venäjän imperiumin pohjoisosissa ongelmaksi muodostuivat huonosti toimineet kuljetusyhteydet Etelä-Venäjältä.⁴²²

Kivihiiltä ei Suomen maaperästä saatu, mutta tarjolla oli kuitenkin vaihtoehtoinen energialähde, puuenergia. Sotaan asti Helsingin suuremmat energiatarpeet oli tyydytetty kivihiilellä, jolla oli tuotettu kaupungin sekä teollisuuslaitosten tarvitsema sähkö ja kaasu.⁴²³ Polttopuita oli käytetty rakennuksien lämmittämiseen ja osittain ruoan laittamiseen. Polttopuille oli näin olemassa oma markkinajärjestelmänsä, mutta sen osana oli turvata vain pieni osa kaupungin energian kokonais-
tarpeesta.

Kivihiilivarastojen vähentyessä kaikkien katseet kääntyivät puumarkkinoille. Viranomaiset olivat hereillä ja polttopuut otettiin rajahintalistoilta alusta alkaen. Syyskuussa kaupungin sähkölaitos ilmoitti valmistautuneensa turvaamaan kaupungin sähköntarpeen puuenergian avulla.⁴²⁴ Kaasulaitos selvisi kevääseen, jon-

418 TM 26.8.1914

419 Tiedotteet TM 7.8.1914; HS 8.8.1914; US 8.8.1914

420 US 16.8.1914

421 TM 22.8.1914

422 Hiilipulasta esim. Triebel 1997; Bonzon 2006, 52–58; Harjula 2009, 25

423 Björkqvist 1967, 321

424 HS 20.9.1914

ka jälkeen sekin siirtyi puun käyttöön.⁴²⁵ Kivihiilipula ei koskenut Suomessa vain Helsinkiä. Maan polttopuuvaroista kilpailivat pian myös Valtionrautatiet, muut kaupungit, teollisuuskeskittymät – ja ennen kaikkea taloudellisilta resursseiltaan ylivoimainen Pietari.

Syyskuussa 1914 Helsingin kaupungin tilastokonttorin aktuaari, sosiaalidemokraattien kansanedustaja Edvard Gylling julkaisi *Työmieheissä* kaksiosaisen kirjoituksen *Polttopuukysymys Helsingissä*. Siinä hän esitti tarkat laskelmat Helsingin oletetusta puutarpeesta ja keinoista sen tyydyttämiseksi. Gylling haki mallin kulutustarpeen laskemiseen vuodelta 1900 eli ajalta ennen kaasunjakehun aloittamista. Polttopuita tarvittaisiin 70 % enemmän kuin normaalina vuotena. Edellisinä vuosina kolme neljäsosaa polttopuista oli tuotu rautateitse, jotka nyt olivat sotatilan ylikuormittamia. Kun tähän vielä laskettiin rajahintojen kauppaa vähentävä vaikutus, tuli Gylling siihen tulokseen, että Helsingin kaupungin tuli aloittaa polttopuiden välittäminen omakustannehintaan ja samalla kaupungin hankinta-alueita täytyi laajentaa rahtialennuksin.⁴²⁶

Halkokysymyksessä päästiin jo syksyllä 1914 koko sodan kestäneeseen kaupungin huoltoa koskeneeseen ydinkysymykseen: miten kaupunkilaisten toimeentulo tulisi sota-aikana varmistaa? Tulisiko yhteiskunnan kasvattaa rooliaan väestön huoltamisessa vai pitäisikö luottaa markkinoiden toimintaan? Jos yhteiskunnan tulisi kantaa suurempaa vastuuta, kuuluisiko tämä kuntien vai valtion tehtäviin? Ja ennen kaikkea kenelle lankeaisi maksumiehen rooli? Keiden piti uhrautua ja minkä takia? Gyllingin ehdotus tyrmättiin *Helsingin Sanomissa*, jossa sitä pidettiin teoriassa kannatettavana ”kunnallisena sosialismina”, mutta samalla ihmeteltiin, miten kunta voisi yhtäkkiä ryhtyä vaikeaksi markkina-alaksi tunnettuun halkokauppaan. Tappioiden riskit olivat ilmeisiä. Omaan käyttöön varastoja voisi tietenkin ostaa, ja hätätilassa varastoista voisi pienessä mittakaavassa myydä puita köyhemmälle väestölle, mutta laajempaan toimintaan ei kannattaisi ryhtyä. Lehden mukaan yhteiskunnan piti tuki turvata kaupunkilaisten elämää, mutta tällöin kyseessä tuli olla enemmän markkinoiden toiminnan turvaaminen, ei laajamittaisen kaupan harjoittaminen.⁴²⁷

Tässä vaiheessa on syytä pysähtyä tarkastelemaan sotatalouteen liittyneitä mekanismeja ja kiistoja. Maailmansodan alkuvaiheessa rajahintoja käytettiin yleisesti itärintaman maissa, kuten Saksassa ja Venäjällä – ja kaikissa yhtä huonoin tuloksin. Ajatus oli teoriassa hyvä ja päättäjille taloudellisesti helppo. Sotaponnistuksien kannalta tärkeiden teollisuuskeskittymien tuli saada elintarpeensa kohtuullisella hinnalla. Teoriassa toimenpide kohdistuisi vain inflatoriseen keino-
teluun: jos rajahinnat seuraisivat markkinahintoja, eivät ne vaikuttaisi kenenkään ansiotasoon kohtuuttomasti. Käytännössä tilanne ei ollut näin yksinkertainen. Nopean inflaation aikana markkinahinnan määrittely oli hankalaa ja hallinnolla oli usein paineita määrätä markkinahintoja alhaisempia rajahintoja. Tuottajien ja vä-

425 Herranen 1985, 78–81; HKTV 1922, taulu 179

426 TM 1.9.1914 ja 3.9.1914; Julkaistiin myös *Helsingin Sanomissa* 2.9. ja 4.9.1914

427 HS 6.9.1914

littäjien näkökulmasta kyse oli tällöin tulonsiirrosta heidän taskuistaan kaupunkiväestölle. Etenkin sotatalouden kultaisien vuosien aikana tämä herätti ärtymystä. Miksi tuottajien pitäisi luopua omista tulomahdollisuuksistaan kun kaupunkien tehtaissa rikastuttiin joukolla? Kuluttajat, erityisesti työväestö, kokivat puolestaan rajahintojen suojaavan heitä sodan takia monopoliasemaan päässeitä tuottajia ja välittäjiä vastaan. Rajahintapolitiikalla olisi voitu saavuttaa hyviä tuloksia vain, jos kaikki olisivat kokeneet ponnistelevansa yhteisen hyvän eteen, kuten esimerkiksi uhrautuvansa taloudellisesti maansa puolesta sodan voittamiseksi. Näin ei lopulta tapahtunut edes kaikissa sotaa käyneissä maissa – rajahintamääräyksiä kierrettiin kekseliäästi kaikkialla Itäisessä Euroopassa.⁴²⁸

Pohjimmiltaan kysymys oli myös ideologinen. Kumpi ruokkisi kaupungin paremmin, vapaat vai valtion valvomat ja rajoittamat markkinat? Tähän kiteytyivät myös kiistat kunnan roolista keskeisien elintarpeiden hankinnassa ja jakelussa sota-aikana. Porvariston näkökulmasta kunnan voimakas rooli vääristäisi markkinoita ja aiheuttaisi siten ongelmia kaupungin huollolle. Työväestö taas näki kunnan merkittävänä hintakeinottelun rajoittajana ja turvallisena huollon takaajana. Kaupungin näkökulmasta merkittävää oli myös mahdollisen tukitoiminnan taloudelliset seuraukset. Työväenasuntojen rakentaminen oli vielä vuonna 1916 ainakin pitkällä tähtäimellä taloudellisesti kannattavaa, mutta halkokauppa oli taloudellisesti riskialtista.

Energian osalta kaupungin päättäjät olivat vaikeassa pakkoraossa. Rajahintojen osalta ongelmat tulivat näkyviin heti syksyllä: syyskuussa 1914 kaupunkilaiset valittivat, että metrikaupassa puut olivat lyhentyneet toistakymmentä senttiä ja että kauppiaat olivat alkaneet periä erilaisia palvelumaksuja.⁴²⁹ Moderni kaupunki tarvitsi kaikkeen toimintaansa energiaa, joten jotain täytyi tehdä. Suuren kaupungin sota-ajan polttopuutarpeen – yli 250 000 sylen eli yli miljoonan kuution⁴³⁰ – edes osittainen tyydyttäminen ei kuitenkaan ollut mitenkään yksinkertaista. Puiden tuotanto vaati paitsi kuljetusmahdollisuuksiin nähden sopivasti sijaitsevia metsiä, myös paljon mies- ja hevostyövoimaa sekä kuljetuskapasiteettia. Metsiä oli olemassa, ainakin jos huoltoaluetta laajennettaisiin, mutta työvoimasta ja kuljetuskapasiteetista sen sijaan oli kova kilpailu. Valmistusprosessi oli sidottu vuodenaikoihin ja vaati aikaa. Kaiken kaikkiaan polttopuiden matka metsistä kaupunkilaisten koteihin oli monivaiheinen ja vaati suuria pääomia. Sijoituksien tuotot tai tappiot selviäisivät vasta kuukausien päästä. Sotatalouden aikana tuotantokustannukset kallistuivat päivä päivältä, mikä ei olisi ongelma, jos vähittäishinnat seuraisivat perässä. Mutta entä jos talous romahtaisi? Tai jos rauha tulisi väärään vuodenaikaan ja rauhan mukana hinnat laskisivat odotetusti ”normaalille tasolle”? Entä jos kaupungin satamiin alkaisi taas saapua kivihiililastissa

428 Rajahinnoista seurauksineen esim. Broadberry ja Harrison 2005, 18–21. Ks. Myös Figes 1996, 297–303

429 Esim. TM 3.9.1914

430 Tämä arvio esitetään Muonitustoimikunnan selonteossa: Muonitustoimikunnan esitys kunnallista lahonhankintaa koskevasta asiasta Helsingin kaupunginvaltuustolle. HKVPA 8/1917

olevia laivoja? Huonolla onnella kaupungille jäisi äärimmäisen kalliilla hinnalla hankitut halkovarastot, joiden arvo romahtaisi murto-osaan alkuperäisestä. Potentiaaliset suuret tappiot kaatuisivat tällöin veronmaksajien maksettavaksi. Toisaalta polttopuiden markkinahintojen nousun riski koski suuresti myös itse kaupunkia, joka oli laitoksineen Helsingin suurin yksittäinen polttopuiden käyttäjä. Porvaristo ja heidän miehittämänsä kaupungin päätöksentekuelimet epäroivät laajamittaisen halkokaupan aloittamista. Heidän näkemyksensä mukaan halkokauppaan lähteminen saattaisi heikentää markkinoiden toimintaa ja siten vaikeuttaa huoltoa.

Kaupunki aloitti aluksi toimet omien laitoksien polttopuiden saannin turvaamiseksi. Toimintaa koordinoimaan asetettiin laitoksien johtajista ja rahatoimikamarin edustajasta koostuva halkokomitea. Ensimmäisen talven aikana kaupunki osti vielä vaatimattomasti halkoja. Yleisen halkokaupan vaikeutuessa kaupunki aloitti vuoden 1914 lopulla myös pienimuotoisen vähittäismyynnin Kaasulaitoksen myymälästä ja halkokauppias O. Parkkisen liikkeestä. *Työmiehen* tyrmistykseksi kaupungin puita myytiin maksimihinnalla – pyrkikö kaupunki tekemään voittoa vähävaraisten kustannuksella? Myyntiä jatkettiin pienimuotoisesti koko talven.⁴³¹ Maaliskuussa koettiin tilanteita, jolloin puita ei ollut saatavilla yksityisiltä eikä myöskään kaupungin myymälöistä. Lehtien mukaan ongelmat johtuivat logistisista vaikeuksista ja monenlaisesta keinottelusta. Kuljetusongelmia käsiteltiin aina senaattia myöten.⁴³² Kuluttajien ongelmat jatkuivat kesällä, jolloin polttopuita ei tahtonut löytyä ruoan valmistukseen.⁴³³ Ensimmäisen sotavuoden aikana ainakin virallisten hintatilastojen mukaan polttopuiden hinnat pysyivät lähellä edellisen vuoden hintoja. Tilanne muuttui kuitenkin nopeasti loppukesästä 1915.⁴³⁴

Ensimmäisen sotatalven jälkeen lehdistössä ja kaupungin päätöksentekuelimissä käytiin suurta linjakeskustelua. Jos sota jatkuisi, miten seuraavasta talvesta selvitäisiin? Kaupungin halkoasiat siirrettiin keväällä 1915 perustetulle kaupungin muonitustoimikunnalle ja niitä hoitamaan palkattiin erityinen toiminnanjohtaja. Muonitustoimikunta oli muodostettu vaikutusvaltaisista jäsenistä. Puheenjohtajana toimi valtuuston puheenjohtaja, pankinjohtaja Alfred Norrmén. Muita jäseniä olivat muun muassa rahatoimikamarin puheenjohtaja, todellinen valtioneuvos Alexis Gripenberg ja Maistraatin puheenjohtaja ja pormestari, vapaaherra R. F. Wrede.⁴³⁵ Halkokonttoria johtamaan valittiin metsänhoitaja A. W. Granit.

431 TM 19.12.1914; TM 23.12.1914; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (27) 1914, 132–133 (kv 8.9. § 23 ja 1.12.1914 § 8); Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918; Muonitustoimikunnan esitys kunnallista halonhankintaa koskevasta asiasta Helsingin kaupunginvaltuustolle. HKVPA 8/1917

432 TM 10.3.1915; US 16.3.1915; TM 17.3.1915; TM 23.3.1915; US 23.3.1915; TM 24.3.1915 TM 31.3.1915; Muonitustoimikunnan esitys kunnallista halonhankintaa koskevasta asiasta Helsingin kaupunginvaltuustolle. HKVPA 8/1917

433 TM 16.6.1915

434 Polttopuiden hintakehityksen laskemisessa käytetyt tiedot on kerätty HKTV 1913, taulu 307, HKTV 1914 taulut 320 ja 321, HKTV 1915 taulu 328, HKTV 1919 taulu 362 ja HKTV 1920, taulu 326

435 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918; Muonitustoimikunnan esitys kunnallista halonhankintaa koskevasta asiasta Helsingin kaupunginvaltuustolle. HKVPA 8/1917

Kaupunki ryhtyi nyt varautumaan omien laitoksiensa energiantarpeen turvaamiseen sekä hankkimaan riittäviä varastoja kaupunkilaisten avustamiseksi. Tavoitteeksi asetettiin puolet kaupungin kokonaiskulutuksesta.⁴³⁶

Heinäkuussa 1915 *Helsingin Sanomat* julkaisi polttopuukaupan ongelmista laajan jutun, joka perustui alan asiantuntijoiden haastatteluihin. Polttopuukysymyksen kerrottiin olevan ”polttavimpia elinkysymyksiä” Helsingissä. Hinnat olivat ennen näkemättömän korkeita. Oliko halkopula siis todellinen vai ei? Jutua varten haastateltujen asiantuntijoiden mukaan puheet pulasta olivat vahvasti liioiteltuja. Hintojen nousun takana olivat keinottelijoiden levittämät huhut ja pienostajien hätäily. Linnoitustyöt kilpailivat hakkuutyömaiden työvoimasta ja Pietari polttopuista, mutta puita oli hakattu enemmän kuin koskaan. Maaseudun halkovarastot ylittäisivät monin kerroin kaupunkien kulutuksen. Kunhan halkojunat saataisiin säännöllisesti liikkeelle, ei mitään pulaa tulisi. Jutun loppupäätelmä oli, että kaupunkilaisten kannatti odottaa hankintojensa kanssa – hinnat tulisivat laskemaan.⁴³⁷ Kuun lopulla valtion viranomaiset muuttivat poikkeuksellisesti suhtautumistaan rajahintoihin ja poistivat ne halkojen osalta. Tämä otettiin tyytyväisinä vastaan porvarillisissa lehdissä, joissa rajahintojen katsottiin vain vähentävän liikkeellä olevan tavarantoiminnan määrää. Viranomaisten kanssa aiemmin samassa rintamassa ollut *Työmies* valitti päätöksen vain nostavan myyjien voittoja kuluttajien kustannuksella.⁴³⁸ Alkusyksystä *Työmies* oli jo nostattamassa kuluttajakapinaa. Kiskurihintoja ei tulisi maksaa ja kiskurien nimet julkaistaisiin. Lehti myös vaati viranomaisia julkaisemaan tuotantohinta- ja rahtitietoja, jolloin hinnat saataisiin läpinäkyviksi.⁴³⁹

Toiseen sotatalveen lähdettiin epävarmasta tilanteesta. Alkusyksystä Valtionrautatiet joutui takavarikoimaan osan ratapihojen yksityisistä halkovaunuista. Tämä käynnisti suuren huhumyllyn, jota myös halkokauppiaat ruokkivat. Valtionrautatiet ja lehdistö yrittivät rauhoitella yleisöä kertoen kyseessä olleen vahingon, joka ei toistuisi.⁴⁴⁰ Yleisesti ottaen kaupungin ja yksityisten kauppiaiden polttopuunmyynti kangerteli pahoin.⁴⁴¹ Joulukuuhun tultaessa halkoja sai enää vain kaupungin halkokonttorilta Hakaniemen torilta ja merisatamasta.⁴⁴² Tilannetta vaikeutti entisestään se, että alkutalvi ja etenkin joulukuu olivat normaalia kylmempiä.⁴⁴³ Ongelmat pakottivat kaupungin kasvattamaan osuuttansa halkokaupan järjestyksessä ja se ryhtyi myös tukemaan yksityisten kauppiaiden puukuljetuksia. Vuodenvaihteen jälkeen tilanteen raportoitiin olevan helpottamassa.⁴⁴⁴

436 HS 9.7.1915; HS 17.9.1915; II. Rahatoimikamari, KHKK (28) 1915, 205

437 HS 25.7.1915

438 TM 24.7.1915

439 TM 12.8.1915

440 HS 18.8.1915; HS 20.8.1915; TM 20.8.1915

441 TM 20.10.1915; T 25.10.1915; TM 26.10.1915; TM 4.11.1915; US 4.11.1915; TM 5.11.1915

442 Muonitustoimikunnan esitys kunnallista halonhankintaa koskevasta asiasta Helsingin kaupunginvaltuustolle. HKVPA 8/1917

443 HKTV1921, taulu 21

444 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918; US 9.1.1916; HS 12.2.1916

Polttopuiden hinnat olivat lähteneet kovaan kasvuun rajahintojen poiston jälkeen. Vuoden 1915 aikana polttopuiden hinnat kohosivat hieman vähemmän kuin kaupungin tilastollisen vuosikirjan hintavertailussa mukana olleet elintarvikkeet keskimäärin. Kesään 1916 tultaessa polttopuiden hinnat olivat kohonneet yli 80 % sotaa edeltävästä ajasta eli samalle tasolle muiden elintarpeiden kanssa. Tämä oli kuitenkin vasta alkua.⁴⁴⁵

Esimerkkinä siitä, miten halkokonttorin toiminta on vaikuttanut hillitsevästi halkojen hintoihin, mainittakoon, että kun halkokonttorin hintain viime talvena ollessa vielä 44 markkaa syleltä oli pakko kuljetusvaikeuksien johdosta keskeyttää myynti 3 tunniksi, nousi halkojen hinta heti 57 markkaan.⁴⁴⁶

Ote *Helsingin Sanomien* halkokonttorin toimintaa käsittelevästä kirjoituksesta 23.6.1916

Vuoden 1916 kevättalven jälkeen näytti viimein siltä, että sota-ajan polttopuuongelmiin oli löytynyt tehokkaita lääkkeitä. Kesällä halkokonttorin johtaja varoitti kuluttajia ostamasta puita varastoon kesän kovilla hinnoilla – syksyllä puita saisi halvemmalla.⁴⁴⁷ Mitä pidemmälle kesä eteni, sitä enemmän ilmassa alkoi olla varoittavia merkkejä halkokauppaa uhkaavista ongelmista. Samalla halkokonttori pysyi hiljaa, eikä tiedottanut tulevista suunnitelmistaan.⁴⁴⁸ Lehdissä kerrottiin maaseudulla olevan mätäneviä puuvarastoja, jotka olivat vaihtaneet omistajia lukuisia kertoja.⁴⁴⁹

Syyskuussa kävi lopulta ilmi, ettei kaupunki pystynytkään vastaamaan huuutoonsa. Puita oli hankittu ilmoitettua vähemmän, koska kaupunki oli laskenut pulapelin tilanteen väärin. Halkokonttori oli odottanut hintojen laskua, mitä ei ollutkaan tapahtunut. Nyt kaupunki joutui paikkaamaan varastojen vajetta entistäkin kalliimmalla.⁴⁵⁰ Kaikkiaan seurauksena oli paheneva polttoainepula ja hintojen nousu. *Työmiehessä* julkaistiin kiehuvia kirjoituksia. Kaupunkilaisia oli petetty! Ensin oli kehoitettu olemaan ostamatta varastoja ja nyt puita oli saatavilla vain kovilla hinnoilla. *Helsingin Sanomien* mukaan kaupungin tilanne oli joulukuussa jo kriittinen. Lopulta vain loppuvuoden rekikelit pelastivat kaupunkilaiset. Puiden rahtaaminen Helsinkiin saattoi jälleen alkaa.⁴⁵¹

Kaupungin jakelu katkeili koko talven toistuvasti ja halkojenot olivat pitkiä. Yksityisten kauppiaiden varastotkin olivat vähissä.⁴⁵² Helmikuussa kaupunginvaltuusto päätti muonitustoimikunnan esityksestä rajata halkojenhankintaansa jatkossa entistä selvemmin vain kaupungin laitoksien ja kaikista köyhimpien asukkaiden tarpeisiin.⁴⁵³

445 Polttopuiden hintakehitys on laskettu vertailemalla kuukausittain vuoden 1913 hintoja seuraavien vuosien hintoihin. Laskennassa käytetyt tiedot on kerätty HKTV 1913 taulu 307, HKTV 1914 taulut 320 ja 321, HKTV 1915 taulu 328, HKTV 1919 taulu 362 ja HKTV 1920, taulukko 326

446 HS 23.6.1916

447 HS 23.6.1916; HS 20.7.1916

448 TM 23.6.1916; TM 18.9.1916; TM 20.9.1916

449 HS 28.7.1916

450 TM 10.9.1916

451 TM 7.12.1916, HS 8.12.1916; TM 8.12.1916; HS 10.12.1916; TM 10.12.1916; HBL 13.12.1916; TM 14.12.1916; TM 28.12.1916; HS 4.1.1917; TM 14.2.1917

452 TM 3.1.1917; TM 5.1.1917; TM 9.1.1917; TM 18.1.1917; TM 3.2.1917; US 3.2.1917; US 8.2.1917; TM 28.2.1917; TM 1.3.1917; TM 9.3.1917

453 Muonitustoimikunnan esitys kunnallista halonhankintaa koskevasta asiasta Helsingin kaupunginvaltuustolle. HKVPA 8/1917; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (30) 1917, 132–133 (kv 13.2.1917 § 14)

[Kaupungin halkokauppa on järjestetty] niin viisaasti, että kaikki ne, jotka kynnelle kykenevät, palelevat ja värisevät halkojonoissa jakelupaikalla, ja ne, jotka eivät kynnelle kykene, palelevat ja värisevät kotona, kylmissä, lämmittämättömissä huoneissa, vilusta sinertävinä odottaen aamusta iltaan perheen elättäjää, joka palelee Helsingin kaupungin kunnallisessa halkojonossa.⁴⁵⁴

Nimimerkki Tiitus *Helsingin Sanomissa* 5.1.1917

Talvi 1916–1917 oli ”rekordivuosi” eli ennätyskylmä. *Helsingin Sanomien* Turka harmittelikin ajankohtaa ja kirjoitti, että ”Ilmatar olisi meidän kannalta katsoen mieluummin voinut valita jonkun toisen, rauhallisemman, vuoden rekordivuodekseen”.⁴⁵⁵ Talvi oli kylmä myös muualla Euroopassa, missä kivihiilipula sai kaupunkilaiset palelemaan kodeissaan. Pariisissa kylmyys lisäsi yhdessä muiden tekijöiden kanssa vanhusten kuolleisuutta. Vaikea tilanne sai vapaiden markkinoiden toimintaan luottaneet ranskalaisviranomaiset ottamaan kivihiilen leivän rinnalle yhteiskuntarauhan kannalta keskeiseksi säännösteltäväksi tuotteeksi.⁴⁵⁶ Helsingissä polttopuuhuolto toimi katkeillen, ja kaupunkilaiset saivat oppia viettämään aikaansa jonottamalla kovissa pakkasissa halkokauppojen edustoilla.⁴⁵⁷ ”Rekodi” saavutettiin myös hintakehityksessä. Syyskuussa polttopuiden hinnat olivat jo 150 % korkeampia kuin sotaa ennen – ja maaliskuussa päästiin jo lähes 300 %:n lisäykseen. Halkojen hintojennousu ylitti muiden elintarvikkeiden elintarpeiden vastaavan yli 100 %:lla. Pahimmillaan hinnat saattoivat kohota kuukaudessa lähes 20 %.⁴⁵⁸

Puuenergian käyttämiseen tarvittiin myös tulitikkuja, jotka myös alkoivat keväällä 1916 loppua kaupoista. Ne mitä kaupoissa vielä myytiin, olivat huonolaatuisia eivätkä välttämättä edes syttyneet. Taustalla olivat jälleen sotatalouden lait: Pietarissa tikuista sai kotimaan rajahintoja paremman hinnan. Senaatti puuttui asiaan kieltämällä viennin kunnes kotimaan kulutus olisi turvattu. Kotimaan tarpeen täyttymistä ja sen suhdetta vientiin oli kuitenkin vaikea valvoa. Senaatille asiasta selvityksen laatineen protokollasihteeri Väinö Kahilaisen mukaan pulan syynä oli ennen kaikkea tupakkatehtaiden keinottelu. Suomessa rajahintoja yritettiin kohottaa ja kotimaahan myydyissä tuotteissa pyrittiin säästämään raaka-aineita Pietarin vientiä varten. Tulitikkujen saannin vaikeutuessa pohdittiin *Helsingin Sanomissa*, että ”tässä on kohta siirryttävä kitkavalkeavehkeisiin”.⁴⁵⁹

Polttopuupula vaikutti monella tavalla kaupunkilaisten elämään. Kaupungin vahva mukaantulo oman puutarpeen tyydyttämiseksi ja kaupunkilaisten auttamiseksi oli epäilemättä ratkaisevaa tilanteen hallinnassa. Halkokaupan osalta kaupungin toiminta oli kuitenkin ilmeisen huonosti organisoitua. Lehdet julkaisivat

454 HS 5.1.1917 Tiitus

455 HS 16.1.1916, Kirje Helsingistä, Turka; HKTV 1921, Taulu 1

456 Triebel 1997, 342, 357–361, 369; Rollet 1997, 464–465; Bonzon 2006, 56–58

457 Esim. HS 5.1.1917 Tiitus; TM 5.1.1917

458 Polttopuiden hintakehitys sotaa edeltävään aikaan on laskettu vertailemalla kuukausittain vuoden 1913 hintoja seuraavien vuosien hintoihin. Kuukausittainen hintavertailu on laskettu vertailemalla hinnan muutosta edelliseen kuukauteen. Laskennassa käytetyt tiedot on kerätty HKTV 1913 taulu 307, HKTV 1914 taulut 320 ja 321, HKTV 1915 taulu 328, HKTV 1919 taulu 362 ja HKTV 1920, taulu 326

459 HS 23.7.1916; HS 15.11.1916

talvesta toiseen juttuja, jossa kerrottiin vaikeaselkoisesta jakelujärjestelmästä, pitkistä jonoista ja yleisestä tyytymättömyydestä. Ihmiset saattoivat tulla jonoihin jo yöllä. Jonoissa oli parhaimmillaan useita satoja ihmisiä, eivätkä edes jonojen ensimmäiset voineet olla varmoja polttopuiden saamisesta.⁴⁶⁰

Vuonna 1915 halkojen tuontimäärä oli kaksinkertaistunut vuodesta 1914, ja kaksi vuotta myöhemmin määrä oli jo kolminkertaistunut.⁴⁶¹ Vuoteen 1915 mennessä koivuhalkojen hinnat olivat nousseet 43 % ja havupuu halkojen 45 %. Seuraavana vuonna kasvuprosentit olivat jo 131 % ja 150 %.⁴⁶² Puita kaupunkiin tuli, mutta ei riittävästi, eikä myynti jakautunut tasaisesti. Halkopulan ja lämmityskustannuksien nousun seurauksena monissa kodeissa ja työpaikoissa jouduttiin tottumaan alempiin lämpötiloihin.⁴⁶³

Ratkaisua energiapulaan alettiin hakea myös yksilöiden ja yhteisöjen tasolla. Monien helsinkiläisten kerrottiin hankkineen polttopuunsa kesänviettopaikaltaan.⁴⁶⁴ Valtion rautateiden konepajojen työntekijät alkoivat vuodesta 1916 lähtien anoa, että työnantaja myisi heille puuvarastoistaan polttopuita omakustannehinnaan. Rautatiehallitus torjui aluksi kaikki pyynnöt, mutta tilanteen kärjistyessä myöntyi lopulta alkuvuodesta 1917.⁴⁶⁵

On sateinen syksy: pitäisi saada halkoja kuivina suojaan. Kaupungin halkopinoista ei myydä – kuin silloin tällöin. On jo kylmä: pitäisi saada huoneita lämmittää. Kunnan halkokaupasta – ei anneta. Sitä myymäläkojuissa ei tiedetä ilmoittaa, milloin saa (– –) Ja kun sitten viikkojen päästä leviää tieto, että esim. kolmena päivänä myydään halkojan sen ja sen kellonlömän välillä se ja se määrä, niin jo puoliyöstä rientää paikalle arvoisia asukkaita odottamaan, että onni olisi heille myötäinen. Etupäässä työväkeä ja muita vähävaraisia sinne menee, sillä rikkaat ovat jo ennemmin kunnan avulla tai muuten itselleen puita varanneet. Ja kaupungin halkokomitea, muonituskomitea ja koko porvarillisen kunnalliskomennon pitäjän joukko lepää rauhassa töittensä jälkeen. Kun vihdoinkin kostea ja kalsea aamu valkenee ja myyntiputkan luukku aukee, niin ennen pitkää saa moni vilusta kangistunut kuntalainen havaita, että hänen on palattava kotiaan tyhjin toimin. Kaupunki ei myynyt halkoja. Tätä tällöistä on jatkunut koko syksyn ja jatkuu, ties kuinka kauan.⁴⁶⁶

Työmies 3.11.1916

460 TM 10.4.1915; TM 24.12.1915; TM 28.12.1915; TM 29.12.1915; TM 30.12.1915; TM 17.10.1916; TM 19.10.1916; TM 21.9.1916; TM 3.11.1916; TM 5.1.1917; TM 9.1.1917

461 HKTV 1913–1922, Muutamien tärkeimpien tavarain tuonti meritse kotimaasta ja HKTV 1922, taulu 214 Rautateitse lähetetyt ja saapuneet tavarat vuosina 1910–1920; Hilden 1929, 14–15

462 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (29) 1916, 72–75 (kv 7.11. § 19 ja 21.11.1916 § 4)

463 Työpaikoista ks. esim. terveydenhoitolautakunta. Terveidenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset. HKT1 (6) 1915, 120; Työtarkastus. Terveidenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 218. Kodeista ks. edellinen luku ja esim. Asuntotarkastuskonttori, Terveidenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset. HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 236

464 HS 8.8.1915 Kirje Helsinkiin

465 SVR Konepajojen Ty:n keskus toimikunnan toimintakertomus 1.4.1916–31.3.1917. SVR Konepajojen Työväenyhdistyksen 9. edustajakokouksen pöytäkirja 15.–18.4.1917. Suomen Rautateiden työntekijäin liitto (TA 331.88.656.2). TA; TM 25.4.1916; Osaston kuukausikokouksen pöytäkirjat 1.9.1916 § 6 ja 10.3.1917 § 6. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA; HS 15.3.1917

466 TM 3.11.1916

Sodan jatkuessa myös kaasun ja sähkön saannissa alkoi olla lisääntyvässä määrin ongelmia. Molemmat tuotettiin kaupungin hankkimalla puulla, joten laitoksien oli ajoittain pakko rajoittaa jakelua ja nostaa hintoja.⁴⁶⁷ Puukaasu oli lämpöarvoltaan heikompaa, joten sen kulutus oli tavallista suurempaa.⁴⁶⁸ Puukaasu aiheutti myös joitakin kuolemaan johtaneita tapaturmia, koska kaasu oli haju- tonta ja jonkin verran tavallista myrkyllisempää.⁴⁶⁹ Sähkölaitos puolestaan rajoitti jakeluaan syksyllä 1916. Rajoitukset kohdistuivat sekä teollisuuden että kuluttajien tarpeisiin. Aamuisin tuli säästää voimavirtaa ja iltaisin valaistusta.⁴⁷⁰ Kun tähän lisätään kaupunkia vaivannut kynttiläpula⁴⁷¹, alkoi Helsinki olla monille asukkailleen kylmä ja pimeä kaupunki. Tässä suhteessa helsinkiläiset jakoivat berliiniläisten kanssa saman ongelman. Omassa maassa oli energiavaroja, mutta niiden toimittaminen kaupunkilaisille epäonnistui pahoin.⁴⁷² Tässä on nähtävissä yksi molempia kaupunkiyhteisöjä tulevana vuosina koskeneen kriisin ydin: yhteiskunta ei pystynyt takaamaan jäsenillensä tasavertaisia selviytymismahdollisuuksia, eikä vapaaehtoisia uhrautujia löytynyt. Parhaista toimintamalleista ja taloudellisista vastuukysymyksistä ei löytynyt yksimielisyyttä, jolloin kansallisten ja paikallisten päättäjien toimet näyttivät aina jonkun ryhmän silmissä tahallisen tuloksettomilta. Yhtälö oli vaikea niin kauan kun markkinat eivät pystyneet takaamaan huollon toimintaa niin, että kuluttajat saivat tarvitsemansa kohtuullisilla hinnoilla ja että samalla sekä tuottajat että välittäjät saivat tuotteistaan kohtuullisen korvauksen. Muussa tapauksessa uhrauksiin olisi tarvittu yhteishenkeä. Energiakysymyksen osalta lähes kaikki helsinkiläiset olivat tyytymättömiä: porvarilliset kauhistelivat kaupungin toiminnan taloudellista riskiä ja toiminnan heikentävää vaikutusta polttopuiden kokonaismarkkinoihin, vähävaraiset olivat puolestaan tyytymättömiä polttopuiden koviin hintoihin, huonoon saatavuuteen ja jakelun monimutkaiseen toteutukseen. Erityisesti vähävaraisemman kaupunkiväestön usko kaupungin hyviin tarkoituksiin alkoi ennätyskylmän talven 1916–1917 lopulla olla vähissä.

Kahvin korvikkeeksi ruskeaa vesijohtovettä

Sodan sytyttyä kaupunkilaisten keskuudessa heräsi huoli elämisen kannalta keskeisimmästä asiasta, puhtaasta juomavedestä. Juomaveden saantiin ei kaupunkiympäristössä ollut vaihtoehtoisia muotoja, sillä kaupungin kaivot oli suljettu jo joitakin vuosia aikaisemmin. Kaupungin vesilaitos reagoi huoleen nopeasti ja tiedotti toisella sotaviikolla, ettei vedenjakelusta tarvitsisi huolehtia. Kemiallisia puhdistusaineista olisi varastossa ”hyväksi aikaa eteenpäin”.⁴⁷³ Laitoksen etuna oli, että veden pumppaamiseen tarvittava energia saatiin joesta, joten kivihiili- tai polttopuupula ei vaikeuttanut vedenjakelua.

467 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (29) 1916, 104, 106 (kv 12.12. § 6 ja 24.10.1916 § 17); TM 23.9.1916

468 Herranen 1985, 65

469 HS 14.1.1916; HS 18.1.1916; HS 21.1.1916

470 US 22.10.1916; TM 31.10.1916

471 Ks. esim. HS 5.8.1916

472 Triebel 1997, 343, 349–356, 364, 369

473 TM 7.8.1914; HS 8.8.1914; US 8.8.1914

Tilanne säilyikin normaalina laitoksen lupauksen mukaisesti hyvän aikaa. Joulukuussa 1915 kemialliseen puhdistamiseen tarvittava rikkihappoinen savi-
maa kuitenkin loppui toimittajan tuotantovaikeuksien takia. Vesi voitiin puhdis-
taan vain mekaanisin suodattimin, joiden vaikutus veden bakteeripitoisuuteen oli
vähäinen. Vesilaitos julkaisi lehdissä tiedotteita, joissa kaupunkilaisia kehoitettiin
keittämään ruoanvalmistamiseen ja juomiseen käyttämänsä veden.⁴⁷⁴ Kaupun-
gin viranomaiset alkoivat samalla miettiä keinoja tilanteen helpottamiseksi. Jos
tilanne pitkittyisi, alettaisiin kaupungin kustannuksella keittää vettä ja jakaa
sitä ilmaiseksi vähävaraisille puhtaanapitolaitoksen kasteluvaunuilla, sillä veden
keittäminen kotitalouksissa oli polttoainepulan seurauksena vaikeaa ja kallista.
Kaupungin laboratorio alkoi selvittää kaupungista vielä löytyvien kaivojen ve-
den laatua. Terveystieteiden tutkimuskeskus suunnitteli aloittavansa kesällä 1915 laajan
Vantaanjoen käyttöä ja sen lähistöllä asuvien yhteisöjen toimintaa koskevan tut-
kimuksen. Esimerkiksi Vantaan suosituimmat uintipaikat sijaitsivat aivan veden-
ottopisteen läheisyydessä. Kaupunki alkoi myös selvittää, olisiko vesijohtovesiver-
kosto mahdollista liittää lähialueiden pohjavesiesiintymiin.⁴⁷⁵

Siihen ei mielellään pitäisi nahkaansa peseytymistä varten, vielä kammottavammalta
tuntuu ottaa sitä suuhunsa. Sen keitettyä nauttimisesta ei kuulu olevan mitään arve-
luttavaa hengenvaaraa, kun vain kenen luonto ottaa vastaan sennäköistä virvoitusainet-
ta. No, se hyvä puoli sillä on, että se on valmista kahvia ja kyllyiksi tummaa teetä ilman
minkäänlaisia Brasilian papujauhoja tai Kiinan kuivattuja lehtiä (– –) Se vain on varma,
että nykyisestä vedestämme saa kyllyiksi ruskeaa kaljaa sangen vähillä maltailla ja, jollei
ole kovin tarkka kaljaveden keittämisestä, myöskin vähällä vaivalla.⁴⁷⁶

Kirje Helsingistä, Matti. *Uusi Suometar* 5.12.1915

Tilanne helpottui hieman, kun vesilaitos sai hankittua Ruotsista alumiinisul-
faattia, jota alettiin käyttää yhdessä kalkin tai kloorikalkin kanssa. Alkuvuodes-
ta 1916 voitiin puhdistaa jo puolet vedestä. Leuto talvi lisäsi joen bakteerimääriä,
eikä keittämiskehotuksesta voitu vielä parantuneesta puhdistuksesta huolimatta
luopua ennen helmikuuta.⁴⁷⁷ Täydelliseen puhdistamiseen päästiin huhtikuussa
1916, jolloin kaupunkilaisten saatavilla oli jälleen ”kirkasta vettä”.⁴⁷⁸ Vuoden 1916
aikana vesilaitos onnistui hankkimaan riittävästi tarvitsemiaan puhdistuskemi-

474 Terveystieteiden tutkimuskeskus. Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaa-
hoitolaitosten vuosikertomukset. HKT1 (6) 1915, 22–24; Laboratorio terveydellisiä tutkimuksia
varten. Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaa-
hoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 181; TM 27.11.1915; US 27.11.1915; Erävuori 1976, 22–23

475 Terveystieteiden tutkimuskeskus. Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaa-
hoitolaitosten vuosikertomukset. HKT1 (6) 1915, 22–24; II. Rahatoimikamari. KHKK (28) 1915,
(RTK 17.12.1915 § 1); US 11.12.1915; US 9.1.1916; Herranen 2001, 69–70

476 US 5.12.1915 Kirje Helsingistä, Matti

477 HKTV 1922, taulu 177; Laboratorio terveydellisiä tutkimuksia varten. Terveystieteiden tutkimuskeskuksen
ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edelli-
nen osa, 181; Terveystieteiden tutkimuskeskus. Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ynnä erinäisten kunnan tervey-
den- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 20–21; TM 13.2.1916;
TM 12.3.1916; Erävuori 1976, 22–23

478 Laboratorio terveydellisiä tutkimuksia varten. Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ynnä erinäisten kunnan
terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 181; US 8.4.1916;
Erävuori 1976, 22–23; Herranen 2001, 69–70

kaaleja – vaikkakin syyskuussa Ruotsin asettamien vientirajoitusten seurauksena kaupunkia uhkasi jälleen puhdistusaineiden loppuminen. *Uudessa Suometarissa* nimimerkki Matti kirjoitti, että ruotsalaiset yrittivät puhdistusaineiden vientikiellolla vain paikata kahville asettamaansa vientikieltoa. Helsingiläisille olisi tarjolla keitettävää ruskeaa juotavaa.⁴⁷⁹

Elintarvikehuollon kenraaliharjoitukset kesällä 1914

”Ruokatavara oli ensimmäisen maailmansodan alkaessa v. 1914 kohtalaisen halpaa ja sitä oli myöskin riittävästi” muisteli sodan alkaessa 26-vuotias posteljooni Otto Sinisalo myöhemmin. Elintarvikkeita kaupunkiin tuovat maalaiset yöpyivät Vallilassa vankilaa vastapäätä, rautatiesillan viereisellä tontilla. Sinisalo hankki ”muiden Sörnäisten ja Hermannin” asukkaiden tavoin elintarpeensa iltaisin maalaisten majoituspaikasta. Ostoksia täydennettiin läheisistä puodeista, joista sai muun muassa halpoja venäläisiä jauhoja. Kaikkea tarpeellista oli tarjolla, ja hinnat olivat posteljoonin näkökulmasta halpoja.⁴⁸⁰ Seuraavien vuosien kokemuksien jälkeen Sinisaloon tuntemukset epäilemättä pitivät paikkansa – sodan ajan hintoihin nähden elintarvikkeet olivat olleet halpoja. Todellisuudessa elintarvikkeiden hinnat olivat olleet nousussa jo pitkään ennen sodan alkua ja jokapäiväisen leivän saatavuus oli kiihkeän keskustelun keskipisteessä kesällä 1914.

Toukokuun lopulla 1914 valmistui kaupunginvaltuuston kaksi vuotta aiemmin asettaman komitean mietintö elintarvikkeiden hinnoista ja kaupungin keinoista tilanteen parantamiseksi. Komitean mukaan elintarvikkeiden hinnat olivat nousseet Helsingissä viimeisten seitsemän vuoden aikana keskimäärin 30 %. Hintojen nousu ei ollut eurooppalaisittain mitenkään poikkeuksellinen, joten komitean mielestä syynä oli lähinnä yleinen rahanarvon aleneminen. Selvityksestä kävi hyvin ilmi Helsingin elintarvikekaupan kytkökset kansainvälisten elintarvikemarkkinoiden toimintaan. Oman maan maatalous oli kehittynyt vientivoittoiseksi, joten kotimaisesta voista ja juustosta kilpailtiin Englannin ja Pietarin kuluttajien kanssa. Juureksia Helsinkiin tuotiin lähialueilta, kuten lahden toiselta puolelta Virossa. Viljan osalta kaupunki oli täysin riippuvainen ulkomaisesta tuonnista. Komitean mukaan riippuvuus kansainvälisestä elintarvikekaupasta tarkoitti, ettei kaupungilla ollut mahdollisuuksia vaikuttaa hintatasoon. Komitea ehdotti kuitenkin rautateiden toiminnan tehostamista, välikäsien vähentämistä torikaupassa, kaupungin omistamia keskusmakasiineja, keskuskauppahallia, kalantuonnin helpottamista, kunnallista sikalaa ja kaupungin lähialueiden maiden viljelykäyttöä. Ajatuksena oli lisätä avointa kilpailua ja parantaa vähävaraisten mahdollisuuksia elintarvikkeiden saamiseen. Ehdotusten toteuttamista koordinoimaan esitettiin erityistä elintarvelautakuntaa.⁴⁸¹

Komitean ehdotukset saivat kohtuullisen myönteisen vastaanoton. *Uudessa*

479 US 10.9.1916 Kirje Helsingistä, Matti; Erävuori 1976, 22–23; Herranen 2001, 69–70

480 Sinisalo Otto Vilhelm. 1918-kokoelma (32/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

481 Mietintö, kaupungin elintarpeiden huojistamista tarkoittavan esitysehdotuksen johdosta asetetun komitean antamana. HKVPA vuodelta 34/1914

Suomettaressa kannatettiin kunnallista sikalaa ja lähialueiden viljelyä. Samalla harmiteltiin, ettei komitea ollut laajemmin miettinyt ulkomaisia esimerkkejä kunnallisesta elintarvikejakelusta, sillä tämän kaltainen toiminta tulisi ennemmin tai myöhemmin Helsingissäkin välttämättömäksi.⁴⁸² Myös *Helsingin Sanomat* piti esitystä hyvänä ja ihmetteli, miksi valtuusto oli siirtänyt käsittelyä myöhemmäksi. ”Jotta ei Helsingin asukkaille kävisi niin kuin kerrotaan käyneen mustalaisen hevoselle: ennättävät kuolla siksi kunnes ruokatavaroita rupeaa saamaan kohtu-hinnoilla”.⁴⁸³ *Työmieheissä* Aatto Sirén sen sijaan tyrmäsi komitean toiminnan ja arviot. Hänen mukaansa hintojen nousun takana ei ollut rahanarvon aleneminen, vaan omistavan luokan harjoittama riisto ja elintarvikekeinottelu, eikä näihin todellisiin syihin selvästi haluttu nyt puuttua.⁴⁸⁴

Komitean mietinnön pohjalta käytiin myös keskustelua siirtolapuutarhojen tarpeellisuudesta. Komitea itse oli puhunut vain lähialueiden viljelykäytöstä määrittelemättä tarkemmin, miten viljely tulisi toteuttaa. Heinäkuussa *Uusi Suometar* esitti ratkaisuksi siirtolapuutarhoja. Nämä ”pienoiset maaseutuparantolat” tarjoaisivat virkistävää ajanvietettä ja ”sievoisen lisän” perheiden ravintovarastoihin.⁴⁸⁵ Tässäkin rajalinja kulki *Työmiehen* ja muiden lehtien välillä. ”Humpuukia!”, todettiin *Työmieheissä* seuraavana päivänä julkaistussa vastineessa. Siirtolapuutarhoissa ”runollisista puheista huolimatta” todellisuus olisi toinen. Perheet asetettaisiin lautahökkeihin raatamaan vapaa-ajallansakin pienen sadon eteen. ”Kasvitarhan kitkeminen ja kastelu on ikävää ja rasittavaakin työtä kuumilla ilmoilla”. Jos viljelyksillä haluttiin vaikuttaa elintarviketilanteeseen, piti niiden olla suuria ja ammattimaisesti hoidettuja.⁴⁸⁶

Kesällä tapahtui myös negatiiviseksi koettu muutos viljamarkkinoilla, joka lopulta yllättäen kääntyi helsinkiläisten eduksi. Heinäkuussa tulivat voimaan uudet viljatullit, joiden tarkoituksena oli kääntää tuontisuunta entistäkin voimakkaammin itään. Jatkossa suomalaisten tarvitsemat viljavarat kannatti tuoda Venäjältä. Tullien voimaantuloa edelsi suomalaisten katkera kamppailu venäläisten määräämää tullia vastaan. Eduskunta katsoi tullin olevan laiton, mutta duuma ja valtakunnan-neuvosto hyväksyivät ehdotuksen suomalaisten vastustuksesta huolimatta. Lehdissä tullihanke yhdistettiin muihin ”sortotoimiin” ja sen katsottiin olevan jälleen ”uusi raskas vero Suomen kansan kannettavaksi.”⁴⁸⁷ Pertti Haapalan mukaan viljatulli kuohutti suomalaisten mieliä ennen kaikkea siksi, että sen pelättiin olevan ensimmäinen askel maan tullii-tsenäisyyden hävittämiseksi.⁴⁸⁸ Julkista keskustelua hallitsivat myös pelot tuontisuuntien rajoittamisen vaikutuksista hintoihin. Viljatullin voimaantulon pelättiin nostavan hintoja, sillä venäläisten vilja-

482 US 5.6.1914; US 10.6.1914

483 HS 5.6.1914; HS 16.6.1914; HS 19.6.1914

484 TM 10.7.1914, Aatto Sirén

485 US 9.7.1914; Siirtolapuutarhatoiminnan aloitusvaiheista Helsingissä ks. Laurila 2008, 33–36

486 TM 10.7.1914, Aatto Sirén

487 HS 6.6.1914; HS 14.6.1914; HBL 16.7.1914; HS 16.6.1914; TM 16.7.1914; HS 21.6.1914; HS 23.6.1914; HS 17.7.1914; HS 18.7.1914; US 17.7.1914

488 Haapala 1995, 53–55

kauppiaiden toimituskyvyn riittävyys ei uskottu.

Joka tapauksessa suomalaiset viljakauppiat joutuivat tullimääräysten muutoksien seurauksena jo kesällä laajentamaan hankintaverkostojansa Venäjällä. Samalla lehdistä pohdittiin tilanteen vaikutusta kuluttajien kukkaroon ja kehoitettiin miettimään vaihtoehtoisia elintarvikkeita viljan korvikkeeksi. Kirjoituksissa myös mietittiin, olivatko aiempien vuosien halvan viljan aiheuttamat muutokset maataloudessa oikeasuuntaisia. Maa ei enää ollut omavarainen, joten pitäisikö kotimaista tuotantoa lisätä?⁴⁸⁹ Leipätehtailijat ja leipurit tiivistivät rivejään uhkaavan viljan hinnannousun edessä ja järjestäytyivät omaan liittoon.⁴⁹⁰

Muuttuneen markkinatilanteen ansiosta viljakauppiat saattoivat nostaa hintojaan jo ennen tullien voimaantuloa ja vielä laajemmin sen jälkeen. Tämä herätti suuttumusta kaupunkilaisissa, etenkin työväestössä. Halvalla hankittuja varastoja myytiin nyt korotetuin hinnoin. Keinottelivatko kauppiat kuluttajien kustannuksella?⁴⁹¹ Tilanne ei kuitenkaan ollut aivan näin yksinkertainen. Heikki Rantatuvan mukaan kesän 1914 hinnannousun taustalla oli ennen kaikkea kiristynyt maailmanpoliittinen tilanne ja Venäjän heikot satotoiveet.⁴⁹²

Kesä 1914 toimi hyvänä kenraaliharjoituksena sotaa varten. Elintarvikekysymyksestä oli tehty laaja selvitys, ja siitä oli käyty monipuolista keskustelua. Kokemusta oli saatu myös markkinoiden häiriintymisestä hallinnollisten päätösten seurauksena – ja sitä seuranneesta hintakeinottelusta. Tullin voimaantulo antoi myös esimakua markkinahäiriöiden seurauksista: leipä kallistui ja pieneni. Lisäksi viljakauppiaiden varastot olivat täynnä ennen tullien voimaantuloa hankittua halpaa viljaa, joten kaupunkia ei uhannut akuutti viljapula.⁴⁹³

Silakat saapuvat junalla ja taistelu jokapäiväisestä leivästä alkaa

Hyvissä ajoin pitäisi toki yhteisesti neuvoteltaman, mitä olisi tehtävä siltä varalta, että maailmansotaa, niin kuin luultavaa, kestää kauan, ehkä yli joulun, ehkä kevääseen. Kuka tietää, ja että sen johdosta työ ja leipä loppuu sadoilta tuhansilta omilta kansalaisiltamme. Tästä on ollut kirjoituksia ja annettu hyviä neuvoja pian kaikissa maan sanomalehdissä. Mutta mitä ne auttavat, jos ei ryhdytä toimiin. Ja mistä syystä viivytellään? Arvellaanko nytkin, että 'jokin neuvoksi tulee' ja ettei Jumala ole kiirettä luonut.⁴⁹⁴

Nimimerkki Yksi kansalainen, *Uusi Suometar* 20.8.1914

Lokakuun alussa 1914 Eteläsataman laitureilla oli hiljaista. Jo sukupolvien ajan helsinkiläiset olivat tottuneet aloittamaan syksynsä silakkamarkkinoilla. Nyt värisyttävässä pohjoistuudessa satamaan käveleviä kaupunkilaisia vastassa ei ollutkaan tuttu mastomeri. Laitureissa oli vain kymmenkunta jaalaa. Torilla oli kuitenkin paljon väkeä. Silakka oli saapunut kaupunkiin junalla. ”Kukapa olisi osannut

489 US 28.6.1914 Kirje Helsingistä, Matti; US 19.7.1914

490 HS 18.7.1914; HS 30.7.1914; US 30.7.1914

491 Esim. TM 25.7.1914

492 Rantatupa 2004 (a), 268

493 TM 23.7.1914; US 23.7.1914; TM 25.7.1914; TM 29.7.1914

494 US 20.8.1914 Nimim. Yksi kansalainen

vuosi sitten ennustaa, että merenantimetkin rupeavat saapumaan maitse. Mutta niin se vaan on.” Ensimmäistä kertaa miesmuistiin silakoita maisteltiin katukivillä.⁴⁹⁵

Maailmansota muutti Euroopan elintarvikemarkkinat perusteellisesti. Rintamalinjat katkaisivat normaalit kauppayhteydet ja resurssien mobilisointi sotimiseen heikensi yleisesti elintarvikkeiden tuotantoa ja kuljetuksia.⁴⁹⁶ Helsingissä elintarvikkeiden hinnat lähtivät ensimmäisinä sotapäivinä nopeasti nousuun ja monet tuotteet loppuivat kaupoista. Tähän vaikuttivat monet tekijät. Perinteisten tuonti- ja kauppayhteyksien korvaaminen uusilla ei tapahtunut kädenkäänteessä. Kuljetuksien järjestäminen oli purjehduskiellon ja rautateiden sotilaskäytön seurauksena vaikeaa. Samalla kysyntä oli kovaa. Vuoden 1905 suurlakon alkuvaiheen tavoin kaupunkiin jäävät pyrkivät varustautumaan mahdolliseen pulaan ja hintojen nousuun ostamalla suuria kotivarastoja. Kova kysyntä ja epävarma tulevaisuus saivat kauppiaat nostamaan hintoja. Kaikki nämä tekijät yhdessä toteuttivat itsessään syidensä seuraukset. Hinnat kohosivat ja varastot tyhjenivät. Ravintoloissa hintojen valitettiin kohonneen viikossa puolella.⁴⁹⁷ Akuutisti pulaa tuli kuljetusongelmien takia erityisesti huonosti säilyvistä päivittäisistä elintarvikkeista, kuten maidosta.⁴⁹⁸ Alkupaniikki oli samanlainen myös puolueettomien maiden, kuten Ruotsin ja Alankomaiden, kaupungeissa. Kuluttajat hamstrasivat kaupat tyhjiksi, ja elintarvikkeiden hinnat lähtivät nopeaan nousuun.⁴⁹⁹

Tällä kertaa helsinkiläislehdet olivat aluksi yhteisessä rintamassa vaatimassa kaikkia ponnistelemaan yhteisen hyvän eteen. Kauppiaat eivät saisi korottaa tarpeettomasti hintojaan ja kuluttajilta vaadittiin maltillista toimintaa. Yleisesti vaadittiin myös valtion ja kunnan viranomaisia toimimaan uhkaavan kehityksen pysäyttämiseksi. Lehdissä myös muistutettiin, ettei tilanne todellisuudessaan ollut uhkaava. Kaupunki oli tyhjenemässä, maan viljavarastot olisivat viljatulliprosessin seurauksena täynnä ja kuljetustilanteen parantuessa tuontireitit sisämaahan ja Venäjälle aukeaisivat. Torihintoja seurattiin tarkasti ja välillä raportoitii myös hintojen laskusta.⁵⁰⁰ Sodan pitkittyessä helsinkiläisten rivit alkoivat rakoilla. Sotatalouden käynnistyessä elintarvikemarkkinoilla päädyttiin pian samanlaiseen peliin kuin muillakin taloudenaloilla. Kuljetusvaikeudet ja raaka-ainepulat vaivasivat, viranomaisten määräykset muuttivat markkinoita – ja tarjolla oli suuria voittoja. Alkoi taistelu siitä, miten ja millä hinnalla elintarvikkeita saataisiin Helsinkiin.

Kahtena seuraavana syksynä silakkamarkkinoiden suurimmaksi ihmettelyn aiheeksi ei enää yltänyt silakoiden myynti rautatievaunuista. Molempina vuosina

495 US 1.10.1914; US 4.10.1914

496 Yleisesti esim. Bonzon ja Davis 1997, 309–313

497 HS 1.8.1914; TM 1.8.1914; US 1.8.1914; HBL 2.8.1914; HS 4.8.1914; HS 9.8.1914 Kirje Helsingistä, Tolari; HS 11.8.1914; Suurlakon ajasta ks. Tikka 2009, 84

498 HS 2.8.1914

499 Franzén 2001, 51; de Nijs 2006, 67

500 TM 1.8.1914; HS 6.8.1914; HS 9.8.1914 Kirje Helsingistä, Tolari; HS 9.8.1918; US 11.8.1914; US 15.8.1914; HS 11.8.1914

sateiseen Eteläsatamaan tungeksineet kaupunkilaiset kohtasivat vielä kummallisemman tilanteen: kalastajat kieltäytyivät myymästä silakoitaan. Tai tarkemmin sanottuna kalastajat kieltäytyivät myymästä tuotteitaan pienissä erissä ja määrättyillä hinnoilla tavallisille kuluttajille. Osa kaloista oli myyty välikäsille jo lastauspaikalla Turussa, osa matkalla ja osa nyt Helsingissä. Silakkatynnyreitä pois kuljettavat hevosvaunut vyöryivät tyrmistyneiden helsinkiläisten ohitse. Vuonna 1915 tilanne ratkesi kuvernöörin taivuttua rajahinnan nostoon, jolloin silakoita tuli myös vähittäismyyntiin. Seuraavana vuonna myynnin aloittamiseen tarvittiin poliisia. Ensin poliisia tarvittiin kalastajien pakottamiseen tuotteidensa myymiseen rajahinnoin, seuraavaksi turvaamaan myyjät väkijoukon vihalta sekä lopulta kojujen ja junavaunujen ympärille tungeksivan tuhatpäisen yleisön ohjaamiseen – helsinkiläiset eivät enää tyytyneet harmistuneena katsomaan kalakeinottelua, vaan sanasodan kerrottiin käyneen kuumana. Molempina vuosina vähittäismyyntiin tulleet erät olivat pieniä, ja moni joutui palaamaan tyhjin käsin samaa tietä silakkatynnyreitä kuljettaneiden vaunujen perässä. Huomattava osa vaunuissa matkustaneista silakoista katosi kaupunkilaisilta lopullisesti, ja vain pieni osa välikäsille päätyneistä kaloista tuli myöhemminkään yleiseen vähittäismyyntiin.⁵⁰¹

Helsingin perinteikkäät silakkamarkkinat toimivat hyvänä esimerkkinä siitä, minkälaiseen häiriötilaan elintarvikemarkkinat maailmansodan ensimmäisinä vuosina ajautuivat. Helsingin tarvitsemat tuontielintarvikkeet piti tuoda lähes kokonaan Venäjältä, jonka elintarvikemarkkinat ajautuivat vähitellen kasvaviin ongelmiin kuljetuskaluston vähyyden ja sotamääräysten seurauksena. Suomalaisista tuotteista kilpailtiin osittain kotimaan muiden alueiden ja erityisesti viennin kanssa. Suurinta taistelua käytiin maatalouden tuottavimmista vientiartikkeleista, erityisesti voista.

Valtio otti alusta alkaen aiempaa vahvemman roolin elintarvikepolitiikassa ja yritti ohjata elintarvikehuoltoa rajahinnoilla sekä erilaisilla vientiin ja tuontiin liittyvillä määräyksillä. Sota-ajan yhtälöön kuului myös maassa olleiden kymmenien tuhansien venäläisten sotilaiden muonitus. Viljan nämä saivat oman huoltojärjestelmänsä kautta, mutta muiden elintarvikkeiden osalta sotilaat osallistuivat paikalliseen kilpailuun.⁵⁰² Silakkamarkkinoiden esimerkin tavoin kauppiaat ja tuottajat myös hyödynsivät sotatalouden tarjoamaa tilaisuutta kaikin mahdollisin tavoin, eivätkä kaupunkilaiskuluttajatkaan halunneet jäädä uusista mahdollisuuksista kokonaan osattomiksi.

Miltä Helsingin elintarviketilanne ensimmäisinä sotavuosina näytti? Aluksi ongelmat koskivat pääosin kotimaisia elintarvikkeita. Tuontielintarvikkeista ensimmäiseksi suurempia ongelmia tuli sokerin kanssa. Kaupoista katosi ajoittain voi, maito, juusto, liha, kala, kahvi ja sokeri. Muiden eurooppalaisten tavoin helsinkiläisten arkeen tulivat toisena sotatalvena elintarvikejonot. Tai tarkemmin sanottuna Helsingin osalta voijonot – nämä hallitsivat jonoja käsitellyttä uutisointia

501 US 19.9.1916; TM 30.9.1915; HS 1.10.1915; TM 1.10.1915; TM 20.11.1915; TM 29.9.1916; US 30.9.1916; TM 1.10.1916; TM 2.10.1916; US 3.10.1916

502 Rantatupa 1979, 35–60

aina säännöstelyn aloittamiseen saakka. Jonoja aiheuttivat myös vain kanssa samaan karjatalouden tuoteryhmään kuuluneet maito ja liha. Viljatuilleja ennen kerättyjen varastojen ja kohtuullisesti toimineen tuonnin ansiosta viljatuotteista ei ensimmäisinä vuosina ollut varsinaista puutetta.⁵⁰³

Pitkittyessään sota tiesi pahenevaa uhkaa kaupungin elintarvikehuollolle. Kaupungin väkiluku, vallitustöiden komennuskuntien koko ja venäläisten joukko-osastojen määrä kasvoivat kaikki kovalla vauhdilla. Samalla vain harvoissa keskeisissä elintarvikkeissa pystyttiin toteuttamaan edes sotaa edeltäneen tason tuontia. Toisaalta pysyviä romahduksiakaan ei kaupungin tuontitilastojen mukaan vielä tapahtunut kuin sokerissa, sillissä, perunoissa ja lihassa. Maitotuotteita ei tosin ole huomioitu tuontitilastossa.⁵⁰⁴ Vuoden 1916 loppua kohden Suomen viennin ja tuonnin suhde alkoi kääntyä helsinkiläisten näkökulmasta ongelmalliseksi. Venäjä oli sotaa ennen ollut yksi kansainvälisten viljamarkkinoiden suurista tuottajista, mutta mobilisoinnin aiheuttamien sosiaalisten muutoksien, kuljetusjärjestelmän ylikuormittuminen ja säännöstelyjärjestelmän rakenteelliset heikkoudet tuottivat yhdessä viljapulan. Tuotanto väheni, vilja katosi markkinoilta ja viljajunat jumituivat ratapihoille. Suomalaisille tämä tarkoitti suuria vaikeuksia. Maa oli riippuvainen venäläisestä viljasta ja rata tuotantoalueilta Suomeen kulki viljapulasta kärsineen Pietarin läpi. Metropolin elintarvikepulan pahentuessa viljajunat eivät enää päässeet Pietarista eteenpäin Suomeen ja samalla houkutukset elintarvikkeiden vientiin Suomesta kasvoivat.⁵⁰⁵

Elintarvikkeiden hinnat seurasivat pääosin yleisiä kehityslinjoja. Hinnat pysyivät keskimäärin kohtuullisella tasolla kesään 1915, jonka jälkeen ne lähtien lähtivät nopeasti kohoamaan.⁵⁰⁶ Syksyllä 1916 talouksien ”elintarvebudjettin” laskettiin kohonneen 70–80 % verrattuna sotaa edeltäneeseen aikaan.⁵⁰⁷ Tilanne vaikeutui jatkuvasti, ja kolmannen sotatalven aikana se kehittyi uhkaavaksi. Kotimaisten tuotteiden saatavuusongelmien lisäksi viljavarastot olivat huvenneet, eikä tuonti voimakkaista ponnistuksista huolimatta onnistunut.⁵⁰⁸ Virallisessa hintaseurannassa mukana olleiden elintarvikkeiden hinnat olivat jo keskimäärin 250 % vuoden 1913 hintoja korkeampia.⁵⁰⁹

503 Esimerkkejä elintarvikejonoista TM 16.11.1915 (voi); TM 19.11.1915 (voi); TM 6.2.1916 (liha); TM 29.2.1916 (voi); HS 5.3.1916 (voi); TM 12.4.1916 (voi); TM 8.8.1916 (voi); TM 26.8.1916 (voi); TM 1.9.1916 (voi); TM 4.9.1916 (voi); TM 8.9.1916 (voi); US 10.9.1916 (voi ja maito); US 13.9.1916 (voi); TM 15.9.1916 (voi); TM 22.9.1916 (voi); US 27.9.1916 (voi); TM 29.9.1916 (silakka); US 30.9.1916 (voi); TM 3.10.1916 (voi); US 6.10.1916 (jonot yleisesti); TM 26.1.1917 (liha); TM 31.1.1917 (liha); US 11.2.1917 (liha); TM 13.2.1917 (liha); TM 14.2.1917 (liha); TM 24.2.1917 (liha). Esimerkkejä muista pulista: HS 2.3.1916 (kahvi); HS 4.3.1916 (kahvi); TM 31.10.1916 (maito); US 24.1.1917 (peruna); US 27.1.1917 (liha); TM 13.2.1917 (liha); TM 25.2.1917 (yleistilanne); TM 11.3.1917 (silakka)

504 HKTV 1922, taulu 203

505 Yleistilanteesta Rantatupa 1979, 38–51, 55–58. Venäjästä ks. myös Figes 1996, 297–300

506 Elintarvikkeiden hintatiedot laskennassa käytetyt aineistot: HKTV 1913 taulu 307, HKTV 1914 taulut 320 ja 321, HKTV 1915 taulu 328, HKTV 1919 taulut 362 ja HKTV 1920 taulu 326

507 Valiokunnan mietintö korotettujen kalliinajanlisäysten myöntämisestä Helsingin kaupungin virka- ja palvelusmiehille. HKVPA 44/1916

508 Tuontitiedot laskettu tilastosta: HKTV 1922, taulu 203

509 Elintarvikkeiden hintatiedot laskennassa käytetyt aineistot: HKTV 1913 taulu 307, HKTV 1914 taulut 320 ja 321, HKTV 1915 taulu 328, HKTV 1919 taulut 362 ja HKTV 1920 taulu 326

Kuluttajien ja tuottajien ensimmäinen yhteenotto – voisota

Kun voi yhtäkkiä saattaa loppua suuresta kaupungista niin tarkoin, ettei sitä ole ollenkaan saatavissa muuta kuin yhdestä myymälästä, jonka edustalla seisoo aamusta iltaan loppumaton, odottava ostajain jono. Ja muutaman päivän perästä se loppui sielläkin, nim. Valiosta. Jos voita kaupungissa olisi, pitäisi sitä kai saada jakautumaan useampiin myyntipaikkoihin. Se on siis ainakin väliaikaisesti loppunut markkinoilta – minne lie huvennut?⁵¹⁰

Kirje Helsingistä, Turkka. *Helsingin Sanomat* 5.3.1916

Pula-ajan ja sota-ajan kulkeminen käsi kädessä oli aikalaisten näkökulmasta odotettua ja ymmärrettävää. Mutta kun pulaa tuli ensimmäisenä juuri niistä elintarvikkeista, joista maassa oli ylituotantoa, olivat kaupunkilaiset ihmeissään. Tämä ristiriitainen tilanne sisälsi koko yhteiskuntaa järkyttäneen riidan siemenen.

Alkoi voisota. Taistelua käytiin siitä, miten ja millä hinnalla suomalainen meijerivoi saataisiin kaupunkilaiskuluttajien ruokapöytään – ja myös miksi. Ongelmana oli, että englantilaiset ja pietarilaiset maksoivat voista paremman hinnan.⁵¹¹ Jos suomalaisissa kaupungeissa ei voista oltaisi valmiita maksamaan Pietarin hintaa, jäisi jollekin maksajan asema. Kenen taskusta erotus kaivettaisiin? Tuottajien, kuluttajien, työnantajien, valtion vai kuntien – ja miten tämä vaikuttaisi voimien saatavuuteen? Ja vielä kerran, minkä vuoksi jonkun pitäisi uhrautua? Yhtälöön ei ollut yksinkertaista, kaikkia tyydyttävää vastausta.

Polttopuukysymyksen tavoin rajalinja kulki suhtautumisessa markkinoiden kykyyn ratkaista ongelma. Rajalinjan toisella puolella olivat tuottajat ja kaupunkiporvaristo, toisella työväestö ja senaatti. Markkinoiden kykyyn uskovat katsoivat, että viennin avoimuus lisäisi tuotantoa ja kasvaneet kotimaan hinnat vähentäisivät kysyntää. Voita tulisi kaupunkiin niin paljon kuin kaupunkilaiset olisivat valmiita maksamaan. Hintojen noustessa kotimainen kulutus ohjautuisi halvempiin elintarvikkeisiin ja vientiin riittäisi enemmän voita. Näin kotimaan talouteen tulisi myös lisää rahaa. Markkinoiden rajoittaminen vähentäisi maanviljelijöiden kiinnostusta maitotalouteen ja supistaisi siten tuotantoa. Samalla suuri hintaero Suomen ja Pietarin välillä kasvattaisi houkutusta salakuljetukseen. Parhaiten voita Helsinkiin saataisiin rajahintojen poistamisella ja viennin sallimisella. Tai ainakin rajahintoja tulisi nostaa selvästi. Tätä linjaa edustivat maanviljelijäväestöön tukeutuva *Uusi Suometar* ja taloudellista liberalismia edustanut *Hufvudstadsbladet* sekä osittain myös keskilinjaa ajanut *Helsingin Sanomat*.⁵¹²

Toista ääripäätä edusti julkisuudessa lähinnä *Työmies*. Sen lähtökohtana oli, etteivät lehmät lopettaisi lypsämistä, vaikka tuottajien ja välittäjien voitoille pantaisiinkin rajoituksia. Valtion ja kuntien tulisi varmistaa kuluttajien kohtuuhin-

510 HS 5.3.1916 Kirje Helsingistä, Turkka

511 Yleisesti voikysymyksestä ks. Karhu 1917, 194–208; Rantatupa 2004 (a), 281–282

512 Ks. esim. US 11.7.1915; US 10.11.1915; US 11.11.1915; US 21.12.1915; US 5.4.1916; US 13.4.1916; US 15.4.1916; HS 8.8.1916; HS 10.8.1916; HBL 15.9.1916 pääkirjoitus; HBL 16.9.1914 yleisönoasto; US 23.9.1916; US 26.9.1916; US 27.9.1916; US 30.9.1916; US 12.10.1916

tainen voinsaanti tarvittaessa rajoituksin ja pakkokeinoin. Tämä oli pitkään myös senaatin linja – tosin horjuva sellainen. Voille määrättiin selvästi Pietarin hintoja alhaisempi rajahinta ja vientiä rajoitettiin. Linjalle löytyi osittain ymmärrystä myös *Helsingin Sanomien* leiristä.⁵¹³

Ne jotka vaativat, että meidän ei tulisi saada voita edes tällä kalliillakaan hinnalla, Hosuvat numeroineen sinne ja tänne, lyöden niillä toinen toistaan korvalle, joka parhaiten osoittaa, että heidän asiaansa palvelemaan eivät nyt sovi mitkään tilastot, joita yhtä kaikki koetetaan etsiä, ja soveltaa tarkotukseen.⁵¹⁴

Työmies 13.4.1916

Voisota alkoi pääkaupungin lehdissä loppusyksystä 1915 ja jatkui kiivaana sisällissotaan saakka. Helsingin päivittäiset voijonot olivat ainoa asia, jonka kaikki osapuolet myönsivät – vaikeahan niiden olemassaoloa oli kieltääkään. Oliko voista todellista pulaa, olikin sitten jo määrittelykysymys, johon taistelevat osapuolet eivät löytäneet yhteistä kantaa. Tuottajien näkökulmasta kulutustilastot valehtelivat. Osa voista saattoi päätyä oman kulutuksen sijaan salakuljetukseen tai muuhun keinotteluun. Sitä paitsi, toisin kuin muut pohjoismaalaiset, eivät suomalaiset tuottajien näkemysten mukaan normaaliaikoina muutenkaan syöneet erityisen runsaasti voita. Kuluttajien näkökulmasta taas voin tarve oli kasvanut, koska muista ravintolähteistä oli pulaa.

Katkerinta taistelu oli *Uuden Suomettaren* ja *Työmiehen* välillä. *Uudessa Suomettaressa* Suomalaisen puolueen edustajat, kauppakorkeakoulun kansantalouden opettaja Ernst Nevanlinna ja ylimääräinen professori, osuustoimintamies Hannes Gebhard sekä Valion pääjohtaja, tohtori Frans Mikael Pitkäniemi kävivät kiivasta sotaa senaatin ja sosialistien ajamaa rajoituspolitiikkaa vastaan.⁵¹⁵ *Työmies* puolestaan syytti kuukaudesta toiseen maanviljelijöitä, ”manttaalimiehiä” ja eritoten Valiota jatkuvasta keinottelusta rajahintojen korottamiseksi.⁵¹⁶ Sanasota kävi lopulta niin kuumana, että sitä jatkettiin oikeudessa Pitkäniemen syyttäessä *Työmiestä* panettelusta ja kunnianloukkauksesta. Helmikuussa 1917 *Työmiehen* päätoimittaja tuomittiinkin jutusta sakkorangaistukseen.⁵¹⁷

Voijonot olivat ja pysyivät osana kaupunkikuvaa. Kyse oli muustakin kuin ideologisesta taistelusta eri talousmallien kesken. Kyse oli reaalitaloudesta kaikessa kouriintuntuvuudessaan. Voin saatavuudessa konkretisoitui markkinoiden, sota-

513 Ks. esim. TM 24.12.1914; TM 19.11.1915; TM 29.2.1916; HS 5.3.1916; TM 13.4.1916; TM 4.8.1916; TM 12.8.1916; TM 26.8.1916; TM 2.10.1916; TM 4.10.1916; TM 10.10.1916; TM 15.10.1916; TM 16.12.1916; TM 3.1.1917

514 TM 13.4.1916

515 US 11.7.1915; US 11.11.1915; US 4.4.1916; US 23.9.1916; US 26.9.1916; US 27.9.1916; US 8.10.1916 Kirje Helsingistä, Matti; US 12.10.1916; US 27.10.1916; Osa kirjoituksista julkaistiin uudestaan vuonna 1917 Pellervon julkaisemassa kirjasessa *Rajahintapolitiikka ja maatalous. Kirjoituksia ja anomuksia*; Ks. Myös Simonen 1955, 97–111

516 TM 8.11.1915; TM 13.11.1915; TM 19.11.1915; TM 20.11.1915; TM 19.12.1915; TM 4.3.1916; TM 13.4.1916; TM 12.8.1916; TM 17.8.1916; TM 19.8.1916; TM 24.8.1916; TM 1.9.1916; TM 3.9.1916; TM 13.9.1916; TM 2.10.1916; TM 4.10.1916; TM 10.10.1916; TM 10.10.1916; TM 17.10.1916; TM 7.11.1916; TM 5.12.1916; TM 21.12.1916; TM 13.4.1916

517 TM 5.9.1916; TM 19.9.1916; US 19.9.1916; TM 17.10.1916; TM 5.12.1916; TM 23.1.1917; US 27.2.1917

talousjärjestelmän ja jakelun ongelmat. Yrityksistä huolimatta kaupunkilaisten tarpeita ei pystytty täyttämään, ja riidan jakolinjat näkyivät kaupunkiyhteisön sisällä. Jonoissa ja työväestön lehdessä syypääksi kurjuuteen esitettiin rikastuvat vointuottajat, kun taas kaupunkiporvariston näkökulmasta voipulan syynä oli senaatin markkinoita vääristävät sääntelykeinot. Voita saataisiin, jos hinnat olisivat kohdillaan, sillä nytkin voita sai mustasta pörssistä todellisella markkinahinnalla. Tämä oli myös kaupungin valtuuston ja sen asettaman muonitustoimikunnan mielipide. Edellä mainitut E. Nevanlinna ja H. Gebhard olivat molemmat kaupunginvaltuutettuja. Lisäksi kaupungin muonitustoimikunnan jäsen, Suomi-yhtiön toimitusjohtaja W. A. Lavonius, oli myös Valion hallintoneuvoston jäsen. Kaupunkiporvariston näkökulmasta *Työmiehen* aggressiivinen linja oli voikysymyksen kannalta tuhoisa. Maanviljelijöiden oli puolestaan vaikeaa ymmärtää kaupunkilaisten katkeruutta heitä kohtaan – hehän joutuivat myymään osan tuotannostaan markkinahintoja halvemmalla. Miksi sotatalouden voitot kuuluisivat vain kaupunkilaisille?⁵¹⁸ Sekä maanviljelijät että työväestö ja kaupunkiporvaristo kokivat tilanteen omaa toimeentuloaan uhkaavana ja ennen kaikkea epäreiluina.

Helsingin voisodan asetelma ei ollut eurooppalaisittain mitenkään poikkeuksellinen, vaan enemmänkin kyse oli kriisiaikojen tyypillisestä mekaniikasta. Kaupunkilaisten, tuottajien ja välittäjien eturistiriidat olivat olleet nähtävissä jo Ranskan vallankumouksen vuosina, ja nyt ne nousivat jälleen esiin. Ensimmäinen maailmansota katkaisi kansainvälisen elintarvikekaupan verkostot, jolloin melkein jokaisessa maassa jouduttiin miettimään elintarvikehuollon ja -markkinoiden perusrakenteet kokonaan uudelleen. Kiivaita keskusteluja kansallisten ratkaisujen malleista, syistä ja seurauksista jouduttiin käymään niin sotaa käyneissä kuin puolueettomissakin maissa. Erityisen räjähdysherkkiä keskustelut olivat silloin, kun pula koski joko sellaista elintarvikeryhmää, joka oli keskeisessä asemassa vallinneessa ruokakulttuurissa tai kun pula koski sellaista elintarvikeryhmää, josta oli ylituotantoa omassa maassa. Suomessa jälkimmäiseen ryhmään kuului voi. Venäjällä tilanne oli vaikeampi, siellä kaupungeissa kärsittiin pulaa viljatuotteista – eli ruokakulttuurin keskeisimmästä energianlähteestä ja oman maan ylituotantotuotteesta.⁵¹⁹

Suomalaisessa elintarvikepolitiikassa eturistiriidat korostuivat päivä päivältä, eikä tilanteeseen voitu valtakunnallisella tasolla vaikuttaa muuten kuin tekemällä virallisia tai julkisia anomuksia kuvernöörille tai senaatille. Toisaalta näin mikään kotimainen ryhmä ei joutunut poliittiseen vastuuseen näkemyksistään. Voisotaa voitiin käydä kovin sanoin kuukaudesta toiseen ja sovittelevat puheenvuorot olivat vähissä.

⁵¹⁸ Ks. esim. US 11.7.1915; US 10.11.1915; US 11.11.1915; US 21.12.1915; US 4.4.1916; US 5.4.1916; US 13.4.1916; US 15.4.1916; HS 8.8.1916; HS 10.8.1916; US 23.9.1916; US 26.9.1916; US 27.9.1916; US 30.9.1916; US 8.10.1916 Kirje Helsingistä, Matti; US 12.10.1916; US 27.10.1916; Ks. Myös Simonen 1955, 97–122; *Rajahintapolitiikka ja maatalous. Kirjoituksia ja anomuksia*. Toim. Pellervon toimisto. Ota-va, Helsinki 1917

⁵¹⁹ Ks. esim. Tilly 1986, 147–148; Bonzon ja Davis 1997, 334–337; Franzén 2001, 185–187; Gatrell 2005, 256–259; de Nijs 2006, 74–75

Yhtenä harvoista sovittlevista äänistä voidaan mainita *Helsingin Sanomien* nimimerkki Turkka, joka jo tammikuussa 1916 varoitteli kuluttajia ja etenkin maa-laisia jatkuvan hintasodan seurauksista. Hänen mukaansa maanviljelijöiden toi-veet hyvistä tuotoista olivat tietenkin oikeutettuja, mutta viljelijät eivät tuntuneet huomaavan ”Sitä katkeruutta, joka päivä päivältä hiipii vähävaraisen kuluttaja-väen mieliin, jolle jo nykyiset elintarvikehinnat tuottavat alituista huolta ja kiel-täytymistä. Tämä mieliala tietysti laajenee ja kiristyy sitä myöten kuin toimeentu-lovaikkeudet lisääntyvät, tyytymättömyys kasvaa kasvamistaan”. Hänen mukaansa tuottajien kokouksissa tulisi ottaa huomioon yleisemmät asiat kuin maalaisten ja kaupunkilaisten eturistiriidat. Vakavana kysymyksenä olisi ”Millä maksavat ku-luttajat nuo hinnat välttämättömyystarpeistaan, mihin lopultakin joudutaan?”⁵²⁰ Turkan puheenvuoro jäi kuitenkin huutavan ääneksi korvessa.

Valtio ja kaupunki elintarvikehuollon takuumiehiksi?

Sodan sytyttyä viranomaisten ensimmäisiä toimia ei tarvinnut odottaa pitkään. Heti aluksi Viaporin linnoitusalueen komentaja kielsi elintarvikkeiden viennin linnoitusalueelta.⁵²¹ Ensimmäisellä sotaviikolla kenraalikuvernööri Seyn julkaisi määräyksen, jolla kiellettiin ”luonnottomien” hintojen perimisen elintarvikkeis-ta.⁵²² Jo sodan ensimmäisinä päivinä olivat joidenkin läänien kuvernöörit julkais-seet elintarvikkeiden rajahintoja. Paikoin hintoja oli määritelty yhdessä elinkeino-elämän ja kuluttajien kanssa, tosin vaihtelevalla menestyksellä.⁵²³

Myös Helsingissä liikkui tietoa alueellisten rajahintojen määrittämisestä. *Hel-singin Sanomat* esitti toisen sotaviikon alussa, että rajahinnat määriteltäisiin yh-dessä paikallisten tahojen kanssa. Nyt olisi hyvä tilaisuus perustaa alkukesän ko-miteamietinnössä ehdotettu elintarvekomitea. Näin ei kuitenkaan tapahtunut.⁵²⁴ Elokuun puolivälissä Seyn antoi kuvernööreille oikeuden julistaa rajahintoja.⁵²⁵ Tämän jälkeen julkaistiin myös Viaporin linnoitusalueen rajahinnat.⁵²⁶

Tästä alkoi loputon kiistely rajahintojen hyödyistä ja oikeasta hintatasosta. Jo elokuun lopulla *Helsingin Sanomissa* valitettiin perunan rajahinnan olevan ku-luttajille liian korkea.⁵²⁷ Pari viikkoa myöhemmin Helsingin kauppavaltuusto pyysi korotuksia lukuisten elintarvikkeiden hintoihin, koska muuten niiden tuonti uh-kasi kannattamattomana loppua. Tämä anomus tuomittiin *Työmiehessä* tunnot-tomana ja kauppiaita kehoitettiin tyytymään rajahintojen tarjoamiin suuriin voit-toihin.⁵²⁸ Sotatalouden elintarvikemarkkinoiden häiriöt ja rintamalinjat alkoivat muodostua jo ensimmäisinä sotakuukausina.

520 HS 30.1.1916 Kirje Helsingistä, Turkka

521 HS 2.8.1914

522 SWL 5.8.1914; HS 6.8.1914; TM 6.8.1914; US 6.8.1914; Rantatupa 1979, 24; Karhu 1917, 149–151

523 HS 2.8.1918; TM 7.8.1914; HS 8.8.1914; TM 8.8.1914; TM 11.8.1914; TM 15.8.1914; Rantatupa 1979, 24; Rantatupa 2004 (a), 274–275

524 HS 8.8.1914

525 SWL 15.8.1914; TM 15.8.1914; US 16.8.1914; Rantatupa 1978, 25

526 US 18.8.1914; TM 18–19.8.1914; HS 18.8.1914

527 HS 28.8.1914

528 TM 12.9.1914; Samalla asialla valtuuskunta oli kuukautta myöhemmin ks. US 13.10.1914

Sodan alusta alkaen etenkin työväestö mutta vähitellen myös muut kaupunkilaiset olivat huutaneet valtiota ja kuntia apuun asutuskeskusten elintarvikehuollon helpottamiseksi. Sotatalouden elintarvikemarkkinat eivät yksinään takaisi kaupunkien huollon onnistumista, eivätkä ainakaan elintarvikkeiden tasaista saantia. Uusia järjestelyjä ei jouduttu kokonaan improvisoimaan kotimaisin ajatuksin. Sanomalehdissä seurattiin tarkasti muiden maiden elintarviketilannetta ja kerrottiin niissä käyttöön otetuista järjestelmistä. Jos sensuuri rajoittikin osittain venäläisten esimerkkien kertomista, oli lehdissä paljon tietoja Saksan ja Itävallan elintarvikeongelmista ja säännöstelytoimista.⁵²⁹ Kadehtien ihailtiin syksyllä 1916 *Uuden Suomettaren* julkaisemaa piirrosta Kööpenhaminaan saapuvasta sikajonosta. Kaupungin lihapulana kerrottiin ratkenneen toistaiseksi.⁵³⁰

Nyttemmin on Uudenmaan läänin kuvernööri käskenyt lääninsä poliisiviranomaisia, maistraatteja ja kunnallislautakuntia kehottamaan maakauppiaita ja liikkeenharjoittajia tuottamaan Venäjältä tarpeeksi jauhoja ja viljaa, jottei ensi talven ja kevään kuluessa tulisi läänissä puutetta viljasta ja jauhoista.⁵³¹

Helsingin Sanomat 27.7.1915

Kenraalikuvernööri ja senaatti osallistuivat aktiivisesti elintarvikehuollon ohjaamiseen sodan alusta alkaen. Maailmansodan elintarvikehuollosta väitelleen Heikki Rantatuvan mukaan ajat olivat muuttuneet neljässäkymmenessä vuodessa. Nälkävuosista poiketen valtiovallan velvollisuutena katsottiin olevan auttaa kaikkia kansalaisiaan.⁵³² Kuten talousluvussa kerrottiin, olivat aluksi kaikkien ryhmien lehdet samaa mieltä. Tällä kertaa nälkää näkeviä ei saisi jättää – eivätkä nämä suostuisi jäämään oman onnensa nojaan kuolemaan täysien aittojen oville. Viranomaisten motiivina oli myös sodan kannalta keskeisten tekijöiden kuten yhteiskuntarauhan ja teollisuuskeskusten huollon turvaaminen. Yleiseurooppalaisesti viranomaisten toimintaa ohjasivat Pariisin kommuunin muistot, mutta venäläisillä oli vielä tuoreemmassa muistissa Japanin sodan tapahtumat.⁵³³

Maailmansodassa mukana olleissa maissa toimenpiteet huollon turvaamiseksi tapahtuivat kolmessa vaiheessa. Ensin määrättiin vientikieltoja vihollismaihin, toisessa vaiheessa otettiin käyttöön rajahinnat ja kolmantena siirryttiin kulutuksen säännöstelyyn. Uusia keinoja otettiin käyttöön sitä mukaa, kun tilanne huononi. Rajahintajärjestelmät olivat yleisiä ja niitä käytettiin myös puolueettomissa maissa, kuten Ruotsissa ja Alankomaissa. Nopeimmin rajoitus- ja säännöstelytoi-

529 Esimerkiksi US 29.10.1915 kertoi Ruotsin kautta saaduista tiedoista Saksan elintarviketilanteesta ja viranomaisten säännöstelyjärjestelmistä. HS 2.3.1916 kertoi Saksan siirtymisestä voikorttien käyttöön. Työtilastollinen aikakauslehti julkaisi puolestaan numerossaan 3/1915 tarkat tiedot Itävallan huoltojärjestelmistä ja Saksan elintarvitemääräyksistä.

530 US 1.10.1916

531 HS 27.7.1915

532 Rantatupa 1979, 18–19

533 Pariisin kommuunin muistot vaikuttivat sotaikäyvien maiden siviiliväestön huollon eri alueilla. Ks. esim. Magri 1997, 387; Rollet 1997, 434–436, 438–439; Bonzon 2006, 50–54. Venäjällä keisaria tukevat konservatiivit pelkäsivät ylipäättään sodan mahdollistavan vallankumouksen alkamisen. Payne 2011, 18–19

missa edettiin Saksassa ja viimeisenä vapaisiin markkinoihin luottaneessa Englannissa.⁵³⁴ Tässä jonossa Suomi pysytteli tiukasti Saksan kintereillä.

Elintarvikehuoltoa rakennettiin pääosin venäläisen mallin mukaisesti, mutta Rantatuvan mukaan esimerkkejä haettiin myös Saksasta ja Ruotsista. Suomessa rajahintojen käyttöön siirryttiin keskeisimpien elintarvikkeiden kohdalla nopeassa tahdissa. Järjestelmän ongelmana oli aluksi rajahintojen määrääminen alueellisesti, mikä johti maan sisäiseen kilpailuun elintarvikkeista. Tuonnin heikentyessä vuoden 1915 puolivälissä senaatti otti viimein ohjat käsiinsä, ja sen alaisuuteen alkoi vähitellen muodostua elintarvikehuoltoa ohjaavia toimijoita. Mukaan otettiin myös alakohtaisia tuottajien, kauppiaiden ja teollisuuden yhteenliittymiä. Rajahintajärjestelmässä siirryttiin yhtenäisiin hintoihin vuoden 1915 lopulta lähtien. Järjestelmä oli jatkuvasti porvarillisten ryhmittymien ja talousoppineiden hampaissa. Esimerkiksi vuonna 1917 julkaisemassaan laajassa sota-ajan talouskatsauksessa J. Karhu piti järjestelmää syyllisenä moniin pula-ajan ongelmiin.⁵³⁵ Myöhempi tutkimus on nähnyt järjestelmän myös osittain onnistuneen tavoitteessaan. Rantatuvan mukaan tavoitteena ollut hintatason pitäminen alhaalla onnistui yleisesti vuoden 1916 loppupuolelle saakka.⁵³⁶

Mitä pidemmälle sotaa kesti, sitä tärkeämmäksi muodostui viennin ja tuonnin tasapainon löytäminen. Tuonnista riippuvien asutuskeskusten elintarvikkeiden saanti piti varmistaa, mutta samalla tuli huomioida maatalousyrittäjien elinkeinonharjoittamisen mahdollisuudet ja keisarikunnan pääkaupungin Pietarin huoltaminen. Suomalaisen kohtalonkysymyksenä oli viljan tuonti, sillä noin 60 % viljasta oli sotaa ennen tuotu ulkomailta. Ensimmäisinä sotavuosina tasapainoa haettiin markkinoiden avulla. Tuonti alkoi vaikeutua vuoden 1915 alusta kuljetuskaluston puutteen ja Venäjällä määrättyjen rajoitusten takia. Viljalastit pysähtyivät viimeistään Pietarissa, missä niitä takavarikoitiin kaupungin huoltoa varten. Ongelmiin haettiin ratkaisua viljantuojien perustamalla yhteenliittymällä ”Suomen keskuskomitean elintarpeiden tuonnin järjestämiseksi keisarikunnasta”. Aluksi tämä paransi tuontimahdollisuuksia, mutta loppuvuodesta 1916 tämäkin tie oli loppuun käyty. Tilalle perustettiin osuuskuntamuotoinen tuontikunta, joka aloitti toimintansa erittäin vaikeiksi käyneissä olosuhteissa vuoden 1917 alussa. Tuonti oli käytännössä pysähtynyt kokonaan ja Suomessa olevat viljavarastot olivat huolestuttavan pienet.⁵³⁷

Suomessa ensimmäiseksi säännöstelytuotteeksi päätyi sokeri, joka oli puhtaasti tuontielintarvike. Vuoden 1916 alkupuolelta lähtien sokerille määrättiin Venäjällä aluekohtaisia kiintiöitä, jolloin myös suomalaisten saamalle sokerille määriteltiin yläraja. Jotta sokerikauppa ei joutuisi suuren keinottelun kohteeksi, oli senaatin annettava määräykset sokerin säännöstelystä. Vastuu säännöstelyn toteuttamisesta an-

534 Harmaja 1940, 367–372; Rantatupa 1979, 17–18; Haselsteiner 1985, 90–91; Pastor 1985, 126–133; Berov 1985, 172–174, 179; Molenda 1985, 196; Bonzon ja Davis 1997; de Nijs 2006, 67–77; Bonzon 2006, 50–58

535 Karhu 1917, 265–266, 279

536 Rantatupa 1979, 24–35

537 Rantatupa 1979, 35–51; Rantatupa 2004 (a), 275–279

nettiin kunnille, joista monet aloittivat vuoden lopulla sokerikortteihin perustuneen säännöstelyn.⁵³⁸ Sokeri oli tyypillinen kansainvälisen elintarvikekaupan tuote, josta tuli pulaa myös puolueettomissa maissa. Samaan aikaan suomalaisten ja venäläisten kanssa sokerikortteihin siirtyivät ruotsalaiset.⁵³⁹

Jos tuontiin ei pahemmin pystytty vaikuttamaan, oli viennin kohdalta tilanne kokonaan toinen. Voisota osoitti, että senaatilla ja kenraalikuvernöörillä oli käsissään sotatalouden perusongelma. Miten kannustaa elinkeinonharjoittajia tuottamaan tärkeää ravintoainetta niin, että sitä tulisi kotimaisille markkinoille kohtuullisella hinnalla, huolimatta viennin tarjoamasta paremmasta voitosta? Toimivia pakkokeinoja ei ollut, ja parhaimmat valtit olivat tuottajilla, sillä ei heitä voisi väkisin pakottaa työhönsä. Voita saattoi varastoida ja osan pystyi tarvittaessa ottamaan omaan käyttöön. Samalla puute ja jonot kasvaisivat kaupungeissa, mikä aiheuttaisi painetta rajahintojen nostoon ja vientimahdollisuuksien parantamiseen. Valtion viranomaiset ja tuottajien edustajat hakivat ratkaisuksi vuoden 1915 lopulta lähtien erilaisia malleja, joissa vientilupia annettiin vasta kun kotimaan kulutustarve oli tyydytetty. Tulokset pysyivät kuitenkin vaatimattomina.⁵⁴⁰ Vastaavia malleja kokeiltiin myös yhtä heikoin tuloksin Alankomaissa, jossa muun muassa Haagin asukkaat joutuivat tulemaan toimeen jatkuvasti vähenevien maitotuotteiden ja nousevien hintojen kanssa.⁵⁴¹

Kolmantena ongelmana senaatti ja kenraalikuvernööri joutuivat ratkomaan lihapulaa. Suomalaisten kuluttajien lisäksi lihasta kilpailivat venäläiset sotilaat, joilla oli sekä pakko-otto- että etuosto-oikeus. Maan karjakanta alkoi vähentyä ja hintoihin kehittyi nousupainetta. Tilanne paheni koko ajan, joten vuoden 1916 alkupuolella senaatti määräsi koko maahan lihattomia päiviä. Huhtikuussa kiellettiin lihatuotteiden myynti ja tarjoilu keskiviikkoisin ja perjantaisin. Elokuussa lihattomiin päiviin lisättiin vielä torstai. Lihan toimittaminen osoitettiin karjanmyyntiosuuskunnille. Tässäkin kilpailussa kaupunkiväestö jäi viimeisille sijoille, eikä lihaa ollut aina saatavilla edes ”lihallisina” päivinä.⁵⁴²

Elintarvikkeiden saatavuuteen vaikuttivat myös paikalliset valtion viranomaiset ja avainroolissa oli alueen kuvernööri. Helsingissä poliisit suorittivat ajoittain kuvernöörin käskyistä tutkimuksia muun muassa rajahintojen pitävyydestä, kuten silakkamarkkinoiden esimerkki osoitti, tai tekivät tarkastuksia kaupungin yrityksien ja teollisuuslaitoksien varastoihin.⁵⁴³ Helsingissä ensimmäiset paikalliset rajoitukset vilja- ja sokerivarojen käyttöön asetettiin marraskuussa 1915. Tuolloin

538 Karhu 1917, 228–240; Rantatupa 1979, 54–55

539 Franzén 2001, 190; Sokeripula vaivasi ajoittain myös Lontoota ja Pariisia. Bonzon ja Davis 1997, 318–319

540 US 17.11.1915; 19.11.1915; US 22.11.1915; Rantatupa 1979, 55–58

541 de Nijs 2006, 74–75

542 HS 24.3.1916; TM 11.4.1916; TM 28.4.1916; US 28.4.1916; TM 11.8.1916; HS 30.12.1916; TM 24.2.1917; TM 5.3.1917; Karhu 1917, 218–225; Rantatupa 1979, 59–61; Rantatupa 2004 (a), 283. Vuoteen 1917 mennessä Helsingin lihan tarkastuskonttorin työt vähenivät lähes kokonaan. Lihantarkastusasema, Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset. HKT1 (7) 1916. Edellinen osa, 202. Lihattomia päiviä kokeiltiin myös Berliinissä Bonzon ja Davis 1997, 335

543 US 13.10.1915; TM 16.10.1915; HS 2.4.1916; TM 29.8.1916; TM 23.11.1916; TM 6.2.1917

kuvernööri kielsi sokerikakkujen valmistamisen. Aikaa kuvaavasti määräystä seurasi leipurien ja lehdistön käymä arvuuttelu siitä, koskisiko kiello kaikkia makeita leivoksia vai ainoastaan kakkuja – eli miten pitkälle määräystä voisi kiertää. Lopulta poliisilaitokselta tarkennettiin, että kiello koski vain kakkuja, eikä hienompia kahvi- tai teeleipiä.⁵⁴⁴

Valtion rooliksi muodostui ensimmäisinä sotavuosina kulutuksen ohjaaminen rajahinnoin, tuonnin sekä viennin koordinointi ja säännöstelymääräysten antaminen. Kulutuksen tasa-arvoisuuden taanneiden säännöstelyjärjestelyjen vastuu kuului kunnille. Helsinki oli kulutuskeskuksena kooltaan omaa luokkaansa ja merkittävänä sotilaallisena keskuksena monella tavalla erityisasemassa. Jo ensimmäisen sotatalven lopulla Helsingin kaupunki ryhtyi toimiin asukkaidensa elintarvikehuollon turvaamiseksi. Lähtökohtana ei kuitenkaan ollut paheneva pula-aika sellaiseenaan, vaan tavoitteena oli aluksi kaupungin turvaaminen mahdollisen piiritystilanteen varalle. Maaliskuussa 1915 asetettiin tätä varten muonitustoimikunta, joka aloitti heti valmistautumisen piirityksestä selviämiseksi. Muonitustoimikunnan toimitusjohtajaksi asetettiin Maanviljelijäin Keskusosuuskunta Laborin päällikkö Harald Åkerman. Osuuskunnan tiloihin avattu viljakonttori aloitti välittömästi kaupungin viljavarastojen täydentämisen. Tavoitteena oli hankkia 70 000 hengelle kolmeksi kuukaudeksi riittävät varastot, sillä oletuksella, että osalla olisi myös omia varastoja. Kaupungin uskottiin tyhjentyvän ennen mahdollista piiritystä. Vuoden lopulla kaupungin varastoihin oli onnistuttu hankkimaan lähes puoli miljoonaa kiloa vehnäjauhoja ja melkein kolme miljoonaa kiloa ruisjauhoja.⁵⁴⁵ Tämä oli kuitenkin vähemmän kuin piirityslaskelmat edellyttivät. Koko kaupungin kulutusta ajatellen määrä riittäisi vain lyhyeksi hetkeksi. Varastoja pyrittiin täydentämään seuraavana vuonna, mutta tämä osoittautui tuonnin vaikeuduttua lähes mahdottomaksi tehtäväksi.⁵⁴⁶ Omien varastojen keräämisen lisäksi muonitustoimikunta ryhtyi hankkimaan tietoja kauppiaiden, tukkuliikkeiden ja leipomoiden varastoista.⁵⁴⁷

Yksityisten viljavarastojen huvetessa kaupungissa alkoi vuoden 1915 lopulla olla pulaa erityisesti vehnäjauhoista. Varastot oli kulutettu loppuun, eikä täydennyksistä ollut varmaa tietoa. Tässä tilanteessa leipurien katseet kääntyivät kaupungin jauho-varastoihin. Ne olisi saatava yleiseen jakeluun. Suurimmat leipomot ja muonitustoimikunta sen sijaan katsoivat, ettei tilanne ollut erityisen vakava – tuontimahdollisuuksia oli vielä olemassa. Muonitustoimikunta ilmoitti varastojen olevan vain äärimmäistä hätätilannetta varten ja kieltäytyi myymästä jauhojaan. Sen sijaan muonitustoimikunta yritti saada leipomoita ja kuluttajia muuttamaan kulutusta niin, että etenkin vehnäjauhojen käyttöä rajoitettaisiin.⁵⁴⁸ Tämä ei kui-

544 US 11.11.1915; TM 13.11.1915; TM 15.11.1915; TM 19.11.1915

545 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (28) 1915, 110 (26.3.1915 § 26); Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918

546 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918

547 Kaupungin inventoinnit suoritettiin kyselyillä. Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918

548 TM 26.10.1915; TM 27.10.1915; US 28.10.1915; US 29.10.1915; TM 2.11.1915; US 2.11.1915; TM 3.11.1915; TM 4.11.1915; US 4.11.1915; TM 21.1.1916

tenkaan tuottanut tulosta, ja lopulta vuoden 1917 alussa muonitustoimikunta päätti myydä osan varastoistaan leipureille ja kulutusosuuskunnille.⁵⁴⁹

Vuoden 1916 lopulle tultaessa piiritykseen valmistautumisen sijaan muonitustoimikunta joutui huomattavasti suurempien kysymyksien eteen. Valtio alkoi asettaa elintarvikkeita säännöstelyyn ja osoitti jakelun kuntien järjestettäväksi. Samalla monet keskeiset elintarvikkeet alkoivat hävitä Helsingin kaupoista kokonaan. Vaikka lehdistä olikin paljon kertomuksia muiden maiden ja kaupunkien elintarvikejärjestelyistä, olivat ne kuitenkin lopulta kovin yleisluonteisia. Muonitustoimikunnan käytössä ei ollut lainsäädännöllistä tukea, eikä kenelläkään ollut aiempia kokemuksia elintarvikehuollon vaatimuksista. Toimintaa jouduttiin rakentamaan improvisoimalla, reagoiden elintarvikemarkkinoiden häiriöihin ja valtiollisiin määräyksiin. Uusien elintarvikkeiden säännöstelyä varten perustettuja erityiskonttoreita alkoi syntyä kaupungin muonitustoimikunnan alle kuukausittain.⁵⁵⁰

Senaatin määrättyä lokakuussa 1916 sokerin säännösteltäväksi, asetettiin Helsingissä järjestelyjä hoitamaan sokerikonttori. Se vastasi hankinnasta ja jakelusta. Samalla perustettiin korttikanslia huolehtimaan sokerikorttien laatimisesta ja jakelemisesta.⁵⁵¹ Vasta nyt muonitustoimikunta ja sen alaiset yksiköt joutuivat todellisten haasteiden eteen. Aluksi tarvittiin tiedot siitä, paljonko kaupungissa oli asukkaita, paljonko sokeria löytyi yksityisten varastoista, kuinka suuri Helsingin kiintiö oli ja kuinka monelle sokeria piti jakaa. Sitten piti miettiä, kuinka pitkään varastoilla pitäisi selvitä eli minkä kokoisia annoksia jaettaisiin. Seuraavaksi piti päättää, minkälaisilla korteilla jakelu suoritettaisiin, miten kortteihin tarvittavat tiedot kerättäisiin ja miten kortit jaettaisiin kaupunkilaisille. Lopuksi piti vielä ratkaista, mitä kautta sokerit jaettaisiin. Kaikkea tätä varten piti luoda tyhjistä uusi organisaatio.

Suurimpia kysymyksiä oli aluksi keitä kaupungissa oikeastaan asui ja kuinka paljon heitä oli? Minkälaisia talouksia kaupungissa oli? Kuinka monella olisi mahdollista saada elintarvikkeita suoraan omien yhteyksiensä kautta? Mikä oli asukkaiden ikäjakauma? Korteista suunniteltiin huonekuntakohtaisia, eikä ajantasaisia tietoja löytynyt kaupungin virastoilta. Tiedot täytyi näin kerätä suoraan kaupunkilaisilta. Säännöstelyn aloittaminen tarkoitti talonomistajien ja isännöitsijöiden töiden lisääntymistä, mihin palataan vielä useaan otteeseen. Nyt heidän tehtäväksensä annettiin tietolomakkeiden jakelu ja kerääminen. Korteja välittivät tehtävään rekrytoidut ylioppilaat, jotka kävivät henkilökohtaisesti jokaisen talonomistajan luona. Aikaa annettiin vuorokausi. Tämän jälkeen kerätyt tiedot tarkastettiin korttikansliassa, minkä jälkeen ryhdyttiin sokerikorttien kirjoittamiseen. Marraskuussa korttijärjestelmään kirjattiin lähes 170 000 huonekuntaa.⁵⁵²

549 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918

550 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918

551 KHKET, 67; TM 25.10.1916

552 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918; US 24.10.1916; TM 25.10.1916; TM 27.10.1916; HS 8.11.1916

Asukkaiden lisäksi elintarvikeviranomaisten piti selvittää erilaisten laitoksien, yritysten ja yhteisöjen sokeritarpeet. Kun tiedot oli lopulta kerätty, todettiin jaettavissa olevan määrän olevan tarpeisiin nähden kolmanneksen verran vajaa. Muonituskomitea rajasi tämän takia jakelun ulkopuolelle muun muassa kahvilat ja karamellitehtaات. Laitoksille myönnettiin vain kolmasosa näiden pyynnöistä, ja senaatin esittämää henkilökuluttajien annosta laskettiin kilosta 800:n grammiaan.⁵⁵³

Säännösteltävien tuotteiden jakelu ei myöskään ollut yksinkertainen asia. Hoidettaisiinko jakelu jo olemassa olevan jakelukanavan eli vähittäiskauppojen kautta, vai pitäisikö sitä varten järjestää omia jakelupisteitä? Entä miten varmistettaisiin, että sokeria löytyisi juuri siitä paikasta, josta kaupunkilaiset sitä hakivat? Ja vielä niin ettei sitä kysyttäisi yhdestä paikasta liikaa tai liian vähän? Ennakko-tapauksena toimineen sokerin kohdalla päädyttiin siihen, että kaupunki jaettiin sokeripiireihin ja että jakelu toteutettiin järjestelmään mukaan valittujen siirto-maatavarakauppojen kautta. Sokerikortit jaettiin vaihteittain talonmistajien välityksellä marraskuun toisella viikolla, ja kulutusjakelu aloitettiin 16. päivänä.⁵⁵⁴

Talven 1916–1917 aikana voi, liha, maito, juusto, leipä ja jauhot tulivat säännöstelyn piiriin. Maaliskuun vallankumouksen syttyessä lihan ja juuston säännöstely oli juuri aloitettu, ja maidon sekä viljavarojen säännöstelysuunnitelmat olivat jo pitkällä. Muonitustoimikunnan alaisuuteen oli perustettu liha- ja maitokonttorit sekä voi- ja juustokonttori.⁵⁵⁵ Näistä on seuraavaksi syytä paneutua tarkemmin voin ja maidon säännöstelyyn.

Sokerisäännöstelyn rinnalla oli jo pitkään valmisteltu voikorttien käyttöönottoa. Ensimmäisenä voin korttijakelu aloitettiin Tampereella marraskuussa 1916 ja pian korttijakeluun siirryttiin myös maan muissa kaupungeissa.⁵⁵⁶ Helsingissä kysymys voikorteista oli voisosan seurauksena räjähdysherkkä ja kaupunginvaltuusto kävi aiheesta kiivaan keskustelun. Muonitustoimikunnan johdon (johon kuului myös Valion hallintoneuvoston jäsen) tavoin valtuutetut jatkoivat nyt valtuustosalissa kampanjaansa rajahintoja vastaan. Heidän mukaansa vallitsevalla järjestelmällä ei kaupunkiin saataisi voita, jolloin korttejakaan olisi turha jaella.⁵⁵⁷ Säännöstelyn aloittamista ei kuitenkaan voitu välttää. Helsingin voinjakelu toteutettiin niin, että jakelu annettiin sopimuksella Valiolle – siis työväestön keskuudessa vihatulle tuottajien osuuskunnalle –, jonka yhteyteen perustettiin maitokonttori. Jakelu tapahtui suurimpien maitoliikkeiden kautta. Ensimmäinen voijakelu alkoi 10.12.1916.⁵⁵⁸

553 TM 5.11.1916

554 US 27.10.1916; TM 2.11.1916; HS 8.11.1916; HS 10.11.1916; TM 10.11.1916; HS 12.11.1916; TM 12.11.1916

555 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918

556 Rantatupa 2004 (a), 282

557 Keskustelua kuvattiin seikkaperäisesti mm. TM 8.10.1916

558 Muonitustoimikunnan esitys Helsingin voikaupan väliaikaisesta järjestämisestä. HKVPA 43/1916; Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918 (Voi- ja juustokonttori). Tilanteesta yleensä ks. esim. I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (29) 1916, 158–160 (kv 10.10. § 21 ja 21.11.1916 § 3); TM 25.9.1916; TM 2.10.1916; TM 3.10.1916; TM 4.10.1916; TM 11.10.1916; US 11.10.1916; TM 12.10.1916; TM 14.11.1916; TM 23.11.1916; TM 14.12.1916

Säännöstelytuotteista vaikein oli maito. Ennen varsinaista säännöstelyjärjestelmää maidontuonnin ongelmia oli yritetty ratkoa keskittämällä Helsingin maitokauppa Suomen Maidolle, joka ei kuitenkaan pystynyt toteuttamaan tasaista jakelua koko kaupungissa.⁵⁵⁹ Senaatin määräyksestä vuodenvaihteessa 1916–1917 kaupungeissa piti ryhtyä korttijakeluun tähtääviin järjestelyihin. Ensimmäisenä maidon säännöstely aloitettiin Tampereella tammikuussa 1917.⁵⁶⁰ Suuressa kaupungissa maidon säännöstelyssä oli ratkaistavana kolme ongelmaa. Tuote säilyi huonosti ja sen saatavuus vaihteli päivittäin. Lisäksi jakelu haluttiin kohdistaa ikäluokittain ja sairaat huomioiden, jolloin tarvittiin entistä tarkempia tietoja talouksien ihmisistä. Helsingissä säännöstelyä toteuttamaan perustettiin tammikuun 1917 lopulla maitokonttori. Aluksi se suunnitteli tuotteiden osoittamista tiettyyn maitokauppaan pyytämällä kaikilta maitomyymälöiltä listat vakioasiakkaista. Taktiikka osoittautui kuitenkin huonoksi. Kaikki eivät listoja pystyneet toimittamaan ja niiden tiedot olivat epämääräisiä ja paikoin päällekkäisiä – liikkeen kannatti tietenkin ilmoittaa mahdollisimman suuret listat. Lopulta vain neljä suurinta maitomyymäläryhmää sai listansa toimitettua ja näin jakelu päätettiin toteuttaa 251 myymälän kautta. Lasten maitokorttien tietojen kerääminen toteutettiin yhteistyössä kaupungin porvarillisten naisjärjestöjen kanssa. Järjestöjen edustajat kävivät läpi kaikkien poliisipiirien asukasluekset ja etsivät niistä kohde-ryhmään kuuluvat lapset. Luetteloihin kuulumattomia, juuri kaupunkiin tulleiden perheiden lapsia, metsästettiin lehtikuulutuksilla. Maidon jakelua ei kuitenkaan ehditty aloittaa ennen vallankumousta.⁵⁶¹

Kaupunki joutui näin muutamassa kuukaudessa ryhtymään laajoihin toimenpiteisiin kaupunkilaisten toimeentulon varmistamiseksi. Helsinki ei ollut ongelmineen yksin. Vuoden 1916 lopulla muonitustoimikunta teki aloitteen kaupunkien yhteisestä viljavarastosta, joka sijoitettaisiin Itä-Suomeen. Tämä ei toteutunut, mutta tammikuussa 1917 muonitustoimikunta kutsui kahdeksan kaupungin elintarvikekomiteoiden edustajat keskustelemaan yhteistyöstä. Helmikuussa pidetyssä kokouksessa päätettiin perustaa kuntainvälinen elintarvikekomitea koordinoimaan kuntien välistä elintarvikeyhteistyötä.⁵⁶²

Jos kortteihin siirtymisellä toivottiin päästävän kaupunkilaisia piinannees- ta jonottamisesta, jouduttiin pian pettymään. Elintarpeita ei aina ollut saatavilla korteillakaan, ja ajoittain jakelujärjestelmässäkin oli ongelmia. Säännöstely ei myöskään pysäyttänyt hintojen nousua. Jonot kauppojen edustoilla pysyivät osana sota-ajan katukuvaa. Nyt kaupunkiin tuli yksi uusi pysyvien jonojen kohde, Esp- lanadin kappeli. Rakennukseen oli talven 1916–1917 ajaksi sijoitettu korttikans- lia. Jonossa seisoivat kortteja vaille jääneitä tai korttien tietojen muutosta anovia kuluttajia. Koleissa olosuhteissa käytiin jatkuvia kiistoja konttorihenkilökunnan

559 TM 7.10.1916; TM 10.10.1916

560 Rantatupa 2004 (a), 283

561 TM 29.11.1916; TM 2.12.1916; HS 24.12.1916; US 17.1.1917; US 23.1.1917; US 25.1.1917; US 14.2.1917; US 18.2.1917; US 26.2.1917; HS 17.3.1917; HS 6.3.1917

562 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918; US 15.2.1917; US 11.2.1917; TM 19.2.1917; TM 13.3.1917; Rantatupa 1979, 63–64

ja kaupunkilaisten välillä.⁵⁶³ Elintarviketilanne heikkeni kolmantena sotavuotena nopeasti, ja kaupunkilaisten kärsivällisyys alkoi loppua, kuten seuraavasta muonitustoimikunnan toimintakertomuksen otteesta käy hyvin ilmi:

Yleisön suhtautuminen korttikansliaan ja sen toimivaan henkilökuntaan on ollut sangen epätasaista. Alussa, kun yleisöön oli vaikea mukautua säädettyihin rajoituksiin, oli se usein erittäin kärttyisä ja kohtuuton vaatimuksissaan. Suuren yleisön näytti olevan mahdoton oivaltaa niiden määräysten hyötyä, joita oli välttämätön antaa järjestyksen ja asianmukaisen tarkastuksen ylläpitämiseksi koko järjestelmässä. Aivan tottumana kuriin tässä kohden ei yleisö tahtonut alistua annettuihin määräyksiin. Syntyi sentähden hankaluuksia, toisinaan varsin kiivaitakin. Yleisön enemmistö ei kuitenkaan antanut näihin aihetta. Vähitellen on yleisökin oivaltanut korttijärjestelmän tuottaman hyödyn ja mukautunut määräyksiin, vaikka tosin usein nurkuen.⁵⁶⁴

Päivän pulat ja jonot – jonottamisen kulttuurihistoriaa ja selviytymiskeinoja

Kai sallitte mun vaihteen vuoksi
”Viikon kuvat”
tän kerran muuttaa otsakkeeksi: ”viikon pulat”

Se mielestäni vastaa ajan vaatimusta
Ja piirtäjälle tuottaa suurta helpotusta

Tää kuvaa kalliimpi, leipähöysteen pulaa:
ei ole meillä voita kiinteää ei sulaa.

Tää kiipelissä-olo johtuu asunnoista,
on vuokralaput tyyten poissa akkunoista.

(– –)

Ei ole enää meillä, millä mielen huumaa,
ties milloin saamme viime kerran kupin kuumaa.

(– –)⁵⁶⁵

”Viikon kuvat” -palsta, nimimerkki Veijo. *Helsingin Sanomat* 13.8.1916

Vuoden 1917 helmikuuisena torstai-aamuna oli vielä pimeää. Pakkasta oli yli kaksikymmentä astetta, eikä viima tehnyt jonottajien oloa yhtään helpommaksi. Kolmantena talvena helsinkiläiset olivat jo kokeneita jonottajia. Saksassa talvea kutsuttiin ”turnipsitalveksi” elintarviketilanteen romahtamisen seurauksena. Helsingissä talvi kului vaihtelevien puutteiden ja jatkuvien jonojen merkeissä. Yksittäisen jakelupaikan luona saattoi jonossa olla satoja kaupunkilaisia ja jakelu-paikkoja oli useita. Nyt jonotettiin lihakaupan edessä. Jonoon oli tultu jo aamuvarhaisella, ja tunteja jonossa seisoneet pyrkivät lämmittelemään pitämällä itsensä pienessä liikkeessä omalla paikallaan.

563 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918. Ks. myös TM 19.12.1916; TM 21.12.1916; US US 1.9.1916; TM 15.2.1917

564 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918

565 HS 13.8.1916 ”Viikon kuvat” -palsta, nimim. Veijo

Jonottamiseen tottuneina helsinkiläiset olivat varustautuneet lämpimästi – tosin joskus kylmyys kävi ylivoimaiseksi etenkin lapsille. Ajoittain jonkun kerrottiin vajonneen horrokseen tai pyörtyneen tunteja jatkuneen palelun jälkeen. Tällä kertaa jonossa oli myös nuori nainen, joka oli kietoutunut peittoonsa. ”Olisit ottanut mukaan koko sängyn, tai jäänyt kotiin nukkumaan siihen!”, vitsailivat muut jonottajat. Jälkimmäinen ehdotus sisälsi varmasti kaikkien suurimman toiveen – kahdella tasolla. Parhaassa tapauksessa pulaa ei olisi ollut ollenkaan ja kaikki olisivat voineet jäädä koteihinsa nukkumaan. Toiseksi, jos kyseinen nainen olisi jäänyt kotiin nukkumaan, olisi kaikilla hänen jälkeensä tulleilla yhden pykälän parempi jonotuspaikka. Liha ei kuitenkaan tulisi riittämään kaikille jonottajille.

Jakelun alkaessa edessä olisi taistelu jokapäiväisestä ruuasta. Tulevaa taistelua lämmiteltiin jonossa käymällä jatkuvaa ”lakukahinaa”.⁵⁶⁶ Tuntien jonottamisen huolimatta moni jäi ilman – samalla kun moni näytti selvästi saaneen enemmän kuin muiden mielestä oli kohtuullista.⁵⁶⁷

Kansalliskonventti oli määrännyt rajahinnan: heti olivat ryynit ja jauhot kadonneet. Niin kuin Israelin lasten korvessa oli pariisilaistenkin noustava jo ennen aamunkoittoa, jos he tahtoivat saada jotakin suuhunsa. Kaikki nämä ihmiset, miehet, naiset, lapset, seisoen kylki kyljessä paahtavan taivaan alla (– –) Surullinen kokemus oli opettanut, että leipää ei riittänyt kaikille, niinpä viimeksi saapuneet koettivatkin salaa hiipiä jonon etupäähän; ne, jotka menettivät paikkansa, valittivat vääryyttä, suuttuivat ja huusivat turhaan loukatun oikeutensa puolesta.⁵⁶⁸

Anatole France, *Jumalat janoavat* (1912)

Leipäjono ja siinä kiistelevät kaupunkilaiset kuuluvat kiinteästi kriisiaikojen kuvauksiin eri vuosisadoilta. Jonoissa jokainen koki konkreettisesti, miten kaupungissa elämisen edellytykset vaikeutuivat jatkuvasti. Ivalisista vitseistä ja mustasta huumorista huolimatta jonottajien mieliala oli kaikkea muuta kuin hyvän-
tuulinen. Tuntien jonoissa oli aikaa katkeroitua ja politikoida. Katkeruus kohdistui kaikkiin, jotka koettiin jatkuvaan jonottamiseen syypäiksi: tuottajiin, välittäjiin, valtioon, kaupunkiin, mustan pörssin kauppiaisiin ja rikkaisiin. Samalla jokainen jonottaja oli paitsi kohtalotoveri, myös kilpailija. Samoissa tunnelmissa jonottivat Ranskan vallankumouksen ja Pariisin kommuunin ajan kaupunkilaiset ja viimeistään vuoden 1916 loppua kohden ensimmäisen maailmansodan kaupunkilaiset. Pariisissa kommuunin muistot saivat kaupungin reagoimaan jonoissa kasvavaan tyytymättömyyteen ja kaupunki alkoi jakaa köyhimmille ilmaista leipää ja perunoita. Keväällä 1916 Venäjällä raportoitiin työläisnaisten alkaneen kantaa sänkyjään elintarvikeliikkeiden edustoilta, koska heidän aikansa ei enää riittänyt töissä käynnin ja jonottamisen lisäksi kotona nukkumiseen. Loppuvuodesta laskettiin, että pietarilaiset työläisnaiset viettivät keskimäärin 40 tuntia viikossa elintar-

566 Helmikuun 1917 jono: US 11.2.1917 Kirje Helsingistä, Matti. Jonottamisen ongelmista TM 30.12.1915 (jonottajille paleltumia), TM 3.10.1916, TM 21.1.1917 ja TM 6.2.1917 (aikuinen)

567 Esimerkkejä pitkistä tarjonnan ylittävistä jonoista Esim. TM 10.4.1915; US 13.9.1916; TM 22.9.1916; TM 17.10.1916; TM 5.1.1917; TM 26.1.1917; TM 6.2.1917; TM 7.2.1917; TM 13.2.1917

568 France 1933, 76–77

vikkeiden jonottamiseen. Jatkuvat jonot toimivat kevästä 1915 lähtien Pietarissa nähtyjen lakkojen polttoaineena. Berliinissä turnipsitalven 1916–1917 katkerissa jonoissa seisovat eivät enää suhtautuneet myötätunnolla jonotuksessa etuoikeutettuihin sotilaiden vaimoihin ja raskaana oleviin – jokainen taisteli oman ja läheistensä selviytymisen puolesta. Vuoden 1916 lopulla elintarviketilanne oli erityisen kriittinen sodan jalkoihin jääneissä Puolassa, Serbiassa ja Bulgariassa. Sofiassa kärsittiin jo yleisesti nälänhätää ja Varsovassa säännöstelykoneisto pystyi jakamaan kaupunkilaisille vain kahdeksasosan päivittäisistä elintarvikkeista. Sotaa käyvien maiden kaupunkilaiset olivat nälissään ja pettyneitä, eivätkä katkerat ajatukset olleet tuntemattomia puolueettomissa Ruotsissa ja Alankomaissakaan.⁵⁶⁹

Urbaanin elintarvikepulpan anatomia oli usein samaa kaavaa toistava. Aluksi lehdissä tai huhuissa kerrottiin lähitulevaisuudessa uhkaavasta jonkun tuotteen loppumisesta tai hinnannoususta. Jokainen kaupunkilainen, kauppias ja viranomais joutui pohtimaan tiedon todenperäisyyttä ja miten siihen tulisi reagoida. Jos kaikki lähtisivät jonottamaan kyseistä tuotetta kaupoista, toteuttaisi huhu tai tieto itse itsensä. Tuotteen loppumista kaupoista voitaisiin ainakin siirtää maltillisella käytöksellä. Jos tuotteista ei oikeasti olisikaan pulaa ja korotettuja hintoja ei suostuttaisi maksamaan, olisi kyseisten elintarvikkeiden haltijoiden jossain vaiheessa laskettava hintojaan ennen varastojen mätänemistä. Mutta entä jos tieto pitäisi paikkansa ja huomenna tilanne olisi huonompi? Entä jos muut kanssakäyvä kaupunkilaiset lähtisivät hamstraamaan kaupat tyhjiksi? ”Kukin koettaa pitää puoliaan niin ovelasti kuin osaa. Ja aina uusia keinoja keksitään”, kirjoitti kuluttajien ja tuottajien kilpailusta nimimerkki Turkka *Helsingin Sanomissa*.⁵⁷⁰ Jos kyseessä oli oman toimeentulon kannalta keskeinen tuote, eikä sitä ollut omassa varastossa, oli kaupunkilaisten ratkaisuna yleensä jonoihin ryntääminen. Elintarvikepulaa koskevat tiedot ja huhut toteutuivat useimmiten joko suoraan tai välillisesti. Tuottajat ja välittäjät jaksoivat odottaa pidempään kuin kaupunkilaiset tai kaupungin viranomaiset.

Maailmansodan ensimmäisinä vuosina panokset tässä Helsingin jokapäiväisessä ”pulapelissä” eivät vielä olleet dramaattisia. Kyse oli toimeentuloon ja kulu-
tustottumuksiin liittyvistä asioista, mutta ei vielä elämän ja kuoleman valinnoista. Jatkuvat huhuilla ruokitut elintarvikekeinottelut kiristivät kuitenkin helsinkiläisten hermoja.⁵⁷¹ Hyvä esimerkki tästä on nimimerkki Tiinan kirjoitus *Työmiehessä* syksyn 1916 hetkellisen kahvipaniikin jälkeen: ”Ja siinä samassa selvisi minullekin asia, jota olin jo epäillyt. Meitä ostajaparkoja oli taas entistä loistavammin ja tuot-

569 Eurooppalaisesta yleistilanteesta Smith 1983, 49–51; Berov 1985, 173–174; Molenda 1985, 196; Živojinović 1985, 253; de Nijs 74; Figes 1996, 299–303; Bonzon ja Davis Belinda 1997, 326–339; Franzén 2001, 192–193; Davis 2002, 115–116; Trentmann 2006, 21–24. Mustaa huumoria helsinkiläislehdissä: TM 1.4.1915; TM 26.10.1915; TM 30.1.1916; HS 13.8.1916; TM 2.12.1916. Katkeruutta ja kasvavaa vihaa Helsingissä esim. TM 27.7.1916; TM 3.9.1916; US 13.9.1916; TM 22.9.1916; TM 17.10.1916; TM 9.1.1917; HS 5.1.1917; TM 12.2.1917

570 HS 5.11.1916 Kirje Helsingistä, Turkka

571 Esimerkkejä sotatalouden elintarvikekeinottelun pelistä esim. HS 5.3.1916 kirje Helsingistä Turkka; TM 29.8.1916; TM 31.8.1916; TM 3.9.1916; TM 10.10.1916 SDP:n kunnallistoimikunnan yleiskokouksen selostus (etenkin Sirolan puhe), HS 5.11.1916, HS 12.11.1916

tavammin vedetty nenästä. Uutta samantapaista ehkä loistavampaakin saamme taas kokea jonkun ajan perästä.”⁵⁷²

Elintarvikkeiden hankkiminen urbaanissa ympäristössä pula-aikana vaati oikea-aikaisia toimia ja ennen kaikkea hyvää jonotuskuntoa. Pahimmassa tilanteessa olivat pienituloiset yksineläjät ja parhaimmassa ne varakkaammat, jotka pystyivät hankkimaan kaiken tarvitsemansa normaalien markkinoiden harmaalta vierustalta. Mitä pahemmaksi pula-aika paheni, sitä vaikeammaksi elintarvikkeiden jonottaminen tuli. Miten päivittäiset elintarvikkeet voisi hankkia, jos kaikkia pitäisi mennä jonottamaan eri jonoihin jo aamuyöstä? Entä jos työt alkaisivat aamulla ja työpäivä kestäisi kymmenen tuntia? Jonoissa seisojien yhteiskuntaluokkien ja molempien sukupuolien edustajia, mutta ennen kaikkea jonottaminen oli naisten ja lasten työtä. Naiset jonottivat joko palvelijoina isäntäväen elintarvikkeita tai sitten perheenäiteinä oman talouden elintarvikkeita. Monissa perheissä lapset joutuivat osallistumaan elintarvikkeiden hankkimiseen ja jonoissa seisomiseen.⁵⁷³

Pula-ajan arki jakoi kaupunkiyhteisöä paitsi sosiaaliryhmien myös sukupuolien kautta. Yhdysvaltalainen historiantutkija Belinda Davis on tutkimuksissaan nostanut esiin Berliinin naisten pula- ja jonotuskokemukset yhtenä keskeisenä osana Saksan kotirintaman murtumisessa. Jo lokakuussa 1915 kaupungissa koettiin ensimmäiset elintarvikelevottomuudet, joiden ytimessä oli poliisiraporttien mukaan epäoikeudenmukaiseen jakeluun kyllästyneet naiset.⁵⁷⁴ Peter Pastorin mukaan tilanne oli vastaava myös Unkarin kaupungeissa. Ongelmat kärjistyivät pienipalkkaisempien naistyöläisten elämässä ja heillä oli sotilashallinnon alaisuuteen kuulumattomina miehiä paremmat mahdollisuudet mielipiteidensä julkiseen esittämiseen.⁵⁷⁵ Rajuimmat seuraukset olivat kuitenkin Pietarissa kansainvälisenä naistenpäivänä 1917 spontaanisti syntyneillä naisten elintarvikeprotesteilla. Ne käynnistivät vallankumouksen.⁵⁷⁶

Elintarvikehuollon osalta helsinkiläisnaisten kokemukset eivät paljoa eronneet pietarilaisten, berliiniläisten ja budapestilaisten naisten kokemuksista. Syyskuussa 1916 Helsingin järjestäytyneen työväestön kokouksessa työläisäidit totesivat, etteivät enää jaksaisi jokapäiväistä jonottamista. Asialle täytyisi tehdä jotain! Jonottamisen lisäksi työläisäitien täytyi käydä ansiotyössä ja hoitaa kotityöt. ”Miten käy, jos täytyy kaiket päivät värjöttää kaduilla jonottamassa. Onhan jo kylmä ja syyssateet uhkaavat. Neljä, viisi tuntia saa seistä ja vielä sittenkin jää ilman”. Ratkaisuksi esitettiin sosialidemokraattien perusratkaisua: valtion ja kuntien roolin kasvattamista sekä pakkokeinoja.⁵⁷⁷ Työläisnaiset eivät olleet yksin. Myös *Uusi*

572 TM 3.9.1916 nimim. Tiina

573 Jonottajat yleisesti Euroopassa: Bonzon ja Davis 1997, 322–323; Triebel 1997, 367; Hageman 2002, 12; Davis 2002, 115–116. Jonottajat Helsingissä esim. Salmela-Järvinen 1966, 98–99; TM 9.1.1917

574 Davis 2002, 115–120, 125–128

575 Pastor 1985, 126–128

576 Smith 1983, 54; Mandel 1990, 63–65; Figes 1996, 299–311

577 TM 14.9.1916

Suometar piti jatkuvia voijonoja mitä suurimpana naisten työn halveksuntana.⁵⁷⁸ Lokakuussa 1916 Talousopistolle kokoontui ”rouvien aamupäiville” joukko naisia keskustelemaan aiheesta ”Koti ja rajahinnat.” Yksimielisesti vaadittiin jonottamisen lopettamista kaupungin järjestämällä voin korttijakelulla, jonka lisäksi jokaiselle tuli antaa oikeus ostaa ylimääräinen voi ilman rajahintoja.⁵⁷⁹ Tämä oli vasta alkua. Kolmas sotatalvi sai helsinkiläisnaiset sotaan elintarveviranomaisia vastaan. Helmikuussa 1917 helsinkiläisten naisten mitta tuli täyteen. Yhdeksän porvarillista naisjärjestöä julkaisi yhdessä laajan kriittisen lausunnon tilanteesta.

Allekirjoittaneet Helsingissä toimivat naisjärjestöt eivät voi kauemmin vaieta sen järjestelmän suhteen, jonka mukaan pääkaupungin elintarpeet ja polttoaineet hankitaan ja jaetaan, ja pitävät velvollisuutenaan kotien hoitajina ja kansalaisina lausua julki vallanpitäjille valtiossa ja yhteiskunnassa sen syvän tyytymättömyyden, joka nykyään vallitsee kaikissa piireissä yllämainittujen epäkohtien johdosta.⁵⁸⁰

Viranomaisia kritisoitiin huonosti ajoitetuista ja järjestetyistä yrityksistä elintarvikehuollon parantamiseksi. Keskeisiä tuotteita vaadittiin välittömästi korttijakeluun. Viranomaisten epäonnistumiselle oli naisjärjestöjen mukaan nähtävissä selkeä syy: Järjestelyjen laatiminen oli annettu miehille. ”Hehän eivät tavallisesti ole sellaisessa kosketuksessa vallitsevien olosuhteiden ja vaatimuksien kanssa tällä alalla kuin perheenemännät, joitten tehtävänä on huolehtia ostoksista kotia varten ja järjestää kotien ruokatalous”. Järjestöjen mukaan muun muassa Ruotsissa ja Tanskassa oli alusta alkaen tukeuduttu naisjärjestöjen apuun elintarvikehuoltoon suunniteltaessa. Lopuksi paheksuttiin vielä voimakkaasti elintarvikekeinottelua ja varoitettiin sen voivan käydä ”turmiolliseksi kansallemme kokonaisuudessaan”.⁵⁸¹

Muonitustoimikunta ei sukupuolikritiikkiä hyväksynyt. Sen mukaan kyse oli suuresta liiketoiminnasta, jossa perheenemäntien kokemuksesta ei olisi suoranaista hyötyä. Myös lainsäädäntö esti naisjäsenien valitsemisen toimikuntaan. Toimikunnan ja valtuuston puheenjohtaja Norrmén ilmoitti myös, että korttijärjestelmä olisi viimeinen vaihtoehto, johon siirryttäisiin niin myöhään kuin mahdollista.⁵⁸² ”Kuulkaa kaikki jonoissa palelleet ja palelevat”, kommentoi *Työmies* lausuntoa. Alemmalla tasolla kaupungin elintarveorganisaatio aloitti kuitenkin pian yhteistyön naisjärjestöjen kanssa. Maaliskuussa lihanjakelu alkoi päätyä anarkistiseen tilaan, jolloin lihakonttorin johtaja kutsui naisjärjestöt apuun. Kauppoihin tarvittaisiin järjestöjen asettamia naisvalvoja katsomaan, että vähät lihavarat jaettaisiin oikeudenmukaisesti. Naisjärjestöt ilmoittivat suostuvansa, jos pääsisivät mukaan myös lihakaupan suunnitteluun. Näin lihakaupasta vastanneeseen komiteaan otettiin myös naisjärjestöjen edustajia ja kauppoihin astuivat järjestöjen naisvalvojat.⁵⁸³

Elintarvikepula pakotti kaupunkilaisia muuttamaan normaaleja kulutustottu-

578 US 6.10.1916

579 US 12.10.1916

580 US 9.2.1917

581 TM 9.2.1917; US 9.2.1917

582 TM 12.2.1917; US 15.2.1917

583 HS 11.3.1917; HS 14.3.1917; TM 16.3.1917

muksiaan. Ruokalistoja jouduttiin muuttamaan niin ravintoloissa kuin kotitalouksissakin. Ravintoloiden listoihin vaikuttivat etenkin lihattomat päivät, joiden seurauksena listoille nousi uusia kasvisruokia. Erityisesti helsinkiläisiä harmitti torstain lisääminen lihattomaksi päiväksi, sillä perinteinen hernekeittopäivä täytyi siirtää lauantaiksi.⁵⁸⁴ Sokerisäännöstelyn alkaessa ravintolat ja kahvilat jäivät järjestelmän ulkopuolelle, joten jos ravintoloitsijat eivät olleet hankkineet omia varastoja tai ostaneet niitä pimeiltä markkinoilta, täytyi asiakkailta olla omat sokeripalat mukana.⁵⁸⁵

Myös kotitalouksissa ravitsemuskulttuuria täytyi muokata saatavilla olleisiin elintarvikkeisiin sopivaksi. Jo syksyllä 1915 julkaistiin useiden hyväntekeväisyysjärjestöjen allekirjoittama vetoamus ”Maamme perheenemännille”, jossa kehoitettiin säästäväisyyteen. Hamstraaminen vain nostaisi hintoja. Vetoomuksessa kerrottiin ulkomailla jo opitun käyttämään tarkasti kaikkia saatavilla olevia elintarvikkeita. Lehdissä alettiin julkaista pula-ajan reseptejä, joissa opetettiin hyödyntämään entistä tarkemmin kaikkia saatavilla olleita elintarvikkeita. Aluksi ohjeistettiin leipätaikinan jatkamisesta perunalla ja kehoitettiin jättämään kaikki sokeripitoiset tuotteet kokonaan pois. Uusia reseptejä julkaistiin lisää vielä saman syksyn aikana.⁵⁸⁶ Myös kustantajat huomasivat tilaisuutensa tulleen ja julkaisivat muun muassa kasviskeittokirjoja.⁵⁸⁷

Säästäväisyyden ja korvikkeiden käyttämisen rinnalla toinen keskeinen selviytymiskeino oli omien tuontikanavien muodostaminen. Suurin osa helsinkiläisistä oli ensimmäisen tai toisen polven kaupunkilaisia, joten monilla oli yhteyksiä maaseudulle. Maaseudulla oli sukulaisia – tai ainakin kesänviettopaikka. Tilanteen pahentuessa alkoi moni miettiä näiden yhteyksien hyödyntämistä toimeentulon turvaamisessa.⁵⁸⁸ Toinen mahdollisuus oli muodostaa erilaisia omia hankintarenkaita ostamaan ja tuomaan elintarvikkeita kaupunkiin. Tällaista suunniteltiin muun muassa rautatieläisten keskuudessa.⁵⁸⁹ Suurimittaisiin toimiin kaupunkilaiset eivät kuitenkaan ehtineet ryhtyä ennen kuin kolmannen sotatalven lopulla maaliskuun vallankumous muutti kaiken.

Kärsimme nykyään tavattoman paljon itsekkyyden valmistamia puutteita. Kukapa esim. uskoisi, ettei maassamme olisi perunoita. Kyllä niitä on, mutta keinottelijat ovat ne koonneet ja lukinneet kuoppiinsa, joissa niiden täytyy odottaa suunnatonta hintain nousua tai mädätä sinne, omien kansalaisten ja kristiveljien kärsiessä kovaa ravintoainneiden ja eritoten perunainkin puutetta.

Siinä yksi esimerkki vain. Ellei itsekkyyttä voida hillitä, polttaa se meidät lopulta kokonaan kuin kytevä tuli.⁵⁹⁰

Kirje Helsingistä, nimimerkki Matti. *Uusi Suometar* 21.1.1917

584 HS 13.8.1916; HS 30.12.1916

585 TM 5.11.1916

586 US 17.10.1915; US 31.10.1915; US 7.11.1915

587 Esim. HS 1.12.1916

588 Ks. Esim. Segersven Tyyne (s. 1899). 1918-kokoelma (1/1966). Kansanrunousarkisto. SKS. Ilmiö oli vastaava Berliinissä. Ks. Bonzon ja Davis 1997, 322

589 Kertomus Suomen valtionrautatieläisten keskusjärjestön toiminnasta 1.4.1916–31.3.1917. Valtion Rautatieläisten Keskusjärjestö. (331.88..656.2). TA

590 US 21.1.1917 Kirje Helsingistä, Matti

Miltä Helsingin elintarvehuollon tilanne näytti maaliskuun vallankumouksen syttyessä 1917? Oliko yhteiskunta onnistunut elintarvehuollossa turvaamaan Amartya Senin mallissa keskeisinä pidetyt tekijät kuten oikeudenmukaisuuden, tasa-arvoisuuden ja mahdollisuuden vaikuttaa omaan toimeentuloon? Huhtikuussa 1916 viikkokatsauksessaan *Helsingin Sanomissa* kirjoitettiin elintarvikemarkkinoiden ajautuneen omituiseen tilanteeseen: Kuluttajat valittivat korkeita hintoja ja huonoa saatavuutta, tuottajat puolestaan väittivät, ettei toiminta ollut nykyisellä hintatasolla kannattavaa. Poliisin tutkimuksissa oli käynyt ilmi, että kuluttajat maksoivat monista tuotteista huomattavasti rajahintoja enemmän. Saippuatehtailijoiden mukaan saippuaa oli kannattavampaa tehdä voista kuin muista rasvoista – mitä puolestaan eräs professori oli väittänyt valheeksi. Joka tapauksessa sekä voin että saippuan rajahintoja piti kuulemma korottaa. Halkoja oli tehty koko maassa ennätyksellisen paljon, mutta Helsinkiin niitä ei näyttänyt tulevan riittävästi. ”Kuinka käännähtänemmekin, elintarvekysymykset ovat nykyisin aina edessämme.”⁵⁹¹

Kaikkiaan on selvää, etteivät elintarvikemarkkinat ja ensimmäiset yritykset säännöstelyn aloittamiseksi toimineet erityisen hyvin – etenkin Amartya Senin määrittelemien muuttujien suhteen.⁵⁹² Kaikki kaupunkilaisryhmät kokivat tavalla tai toisella, etteivät he pystyneet täysin vaikuttamaan pulan aiheuttaneisiin syihin, ja että pula johtui käytetyn talousjärjestelmän ongelmista, eikä elintarvikkeiden absoluuttisesta pulasta. Jonot ja huollon epävarmuus olivat jatkuvia, eivätkä palkat pysyneet hintojen perässä. Elintarvikkeita kaupungissa vallankumoukseen saakka kuitenkin muodossa tai toisessa riitti. Samalla sotatalous kuitenkin väärästi elintarvikemarkkinoita ja vei välillä elintarvikkeet parempiin suihin suoraan kaupunkilaisten nenän edestä – kuten silakkamarkkinoiden esimerkki osoitti.

Kolmannen sotatalven lopulla tilanne oli samanlainen monissa muissakin eurooppalaisissa kaupungeissa. Jatkuvissa jonoissa kiristyivät niin Pietarin kuin Berliininkin asukkaiden hermot. Kaikkialla tilanne ei kuitenkaan ollut sama. Elämän kallistumista eri maissa sota-aikana tutkinut J. Karhu kirjoittikin vuonna 1917 katkerana, kuinka maanviljelyn sijasta peltonsa ”potkupalloon, tennikseen, criquetteihin, poloon ja golfiin” käyttäneillä englantilaisilla oli etenkin vuoden 1916 lopulle saakka ollut kaikkea elämiseen tarvittavaa saatavana kaupoista.⁵⁹³ Lontoossa ja Pariisissa paikallishallinto ja kaupunkilaiset pystyivät yhdessä saavuttamaan konsensuksen tilanteen vaatimista uhrauksista.⁵⁹⁴ Toki esimerkiksi englantilaisten vapaaehtoiseen kulutuksen vähentämiseen vaikutti varmasti tieto kohtuullisesti toimivasta tuonnista. Helsingissä tai Suomessa elämänlaadun alentamiseen ja uhrautumiseen tarvittavaa yhteishenkeä ei maailmansodan ensimmäisinä vuosina suuremmassa määrin näkynyt.

591 HS 2.4.1916

592 Sen 1981, 1–51

593 Karhu 1917, 273–274

594 Ks. esim. Smith 1983, 48–54; Mandel 1990, 62–64; Bonzon ja Davis 1997, 308, 326–333; Davis 2002, 117–124; Cronier 2007, 98–102

3. PÄÄKAUPUNKI JA VALLANKUMOUKSELLINEN AIKA

PADOT MURTUVAT – MAALISKUUN VALLANKUMOUS 1917

Venäläinen vallankumous Helsingissä

”Viaporin linnoitusalue on julistettu piiritystilaan” kertoi pikku-uutinen *Työmiehessä* keskiviikkona, maaliskuun 14. päivänä 1917.⁵⁹⁵ Jo aikaisemmin kenraalikuvernööri oli määrännyt sulun kaikelle julkiselle tietoliikenteelle Pietariin. Helsinki oli jo joitakin päiviä ollut täynnä aiempaakin hurjempia huhuja Pietarista. Jotain oli tapahtumassa! Huhuissa kerrottiin valtavista mielenosoituksista, väkivallasta sekä duuman ja keisarin valtakamppailusta. Jutut kiersivät suusta suuhun – ”kaikki tietävät, mutta siitä huolimatta kaikki kysyvät”. Keskiviikkona lehtien toimituksiin alkoi tulla sähkeitä, jotka kertoivat tarkemmin Pietarin tapahtumista. Sensuuri esti kuitenkin niiden painamisen, eikä torstaina enää tullut uusia sähkeitä. Oliko tilanne Pietarissa rauhoittunut?⁵⁹⁶

Kaikki tiedot pysyvät edelleenkin epävarmoina. Kukaan ei tiedä varmuudella sitä eikä tätä. Kerrotaan, mitä on kuultu sentraalin ja muiden virastojen virkamiesten puhuttavan. Mainitaan Suomen rautatien hävittämisestä, mainitaan taisteluista Pietarin kadulla ja Tsarskoje Selossa, rauhallista Helsinkiä kiertävät huhut, huhut ja yhä vain huhut.⁵⁹⁷

Kirje Helsingistä, nimimerkki Tolari. *Helsingin Sanomat* 18.3.1917

Perjantaina 16. päivänä huhut alkoivat viimein osoittautua tosiksi. Lehdissä julkaistiin Itämeren laivaston komentajan julistus, jossa laivaston kerrottiin kannattavan valtakunnan duuman toimeenpanevaa komiteaa.⁵⁹⁸ Kuten sodan alussa, täyttyivät kadut uusia tietoja metsästävistä helsinkiläisistä. Ihmisiä kokoontui Senaatintorille odottamaan uusia tietoja, ehkäpä jopa uutta ”sortotoimet” lopettavaa manifestia. Uutta tietoa ei kuitenkaan ollut tarjolla, joten kaupungin poliisimestari kävi kehottamassa ihmisiä poistumaan torilta: ”Yleisö on hyvä ja hajottaa itsensä, ei tule mittään”.⁵⁹⁹

Illalla sensuurin verho poistui kokonaan. Lisälehdissä julkaistiin duuman muodostaman ”väliaikaisen hallituksen” antama selvitys kokonaistilanteesta. Sähkeessä kerrottiin väliaikaisen hallinnon muodostamisesta, yleisestä kansalaisvapauksien palauttamisesta ja kansallisuuksia koskeneiden rajoituksien pois-

595 TM 14.3.1917; Laajemmalla selvityksellä HS 15.3.1917

596 Huhuista HS 17.3.1917 Tiitus; HS 18.3.1917 Kirje Helsingistä, Tolari. Huhuista kirjoitti Helsingistä vaimollensa myös Kyösti Kallion kirje Helsingistä 15.3.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

597 HS 18.3.1917 Kirje Helsingistä, Tolari

598 TM 16.3.1917; HS 16.3.1917

599 TM 17.3.1917; Kilkki 1988, 113

tamisesta. Vapaiden kansalaisten toivottiin nyt keskittävän voimansa entistäkin tiiviimmin yhteistä vihollista vastaan. Tietojen perusteella vallankumous oli tosiasia, mutta keisarin vastatoimista ei vielä ollut varmuutta.⁶⁰⁰ Lisälehtiä met-sästettiin pitkälle yöhön, mutta muuten maailmansodan ja vallankumouksen levottomuudet tuntuivat pysyttelevän kaukana rauhallisesta kaupungista. Illalla yhdeksältä sotasatamasta kuului yksittäinen tykinlaukaus ja myöhemmin merisotilaat alkoivat partioida kaupungissa, mutta näihin kiinnittivät huomiota vain myöhään illalla liikkeellä olleet kaupunkilaiset.⁶⁰¹

Puuseppä Emil Vikström oli työskennellyt koko talven Portun sotatelakalla. Työkavereinaan hänellä oli suomalaisten lisäksi puolalaisia, latvialaisia ja virolaisia ammattimiehiä. Talvella tässä kansainvälisessä ryhmässä alkoi kierrellä erilaisia juttuja Pietarin sota-ajan elämästä, hovin skandaaleista ja huhuja vallankumouksen lähestymisestä. Perjantaina maaliskuun 16. päivänä Emil oli työskennellyt yhden suomalaisen ja kolmen virolaisen puusepän kanssa venäläisellä sotalaivalla. Töiden päätyttyä laivan matruusit pyysivät heidät kanssaan illalliselle. Tarjolla oli kaalikeittoa. Ruokalevon jälkeen matruusit ja puusepät alkoivat katsoa elokuvaa. Kesken elokuvaa laivan kannelta kuului laukaus ja kovaa meteliä. Emil ja muut yrittivät rynnätä kannelle, mutta ovelle ilmestyneet vartijat estivät ulospääsyn. Vallankumous oli alkanut! Laivan upseeristo oli sulkeutunut omaan messiinsä ja kieltäytyi kapinalipun nostamisesta. Satamassa kajahteli ajoittain laukauksia ja sitten taas uuden laivan ylle nousi punainen lippu. Lopulta satamassa oli vain yksi sotalaiva, joka ei ollut yhtynyt vallankumoukseen. Tuon laivan miehistömessissä puuseppä Emil Vikström, hänen työtoverinsa ja matruusit seurasivat huolestuneena tilanteen kehittymistä. Sotalaivojen tykit kääntyivät yksi toisensa jälkeen laivaa kohden. Lopulta tilanne ratkesi kuten monella muullakin laivalla – vastarintaa tehneet upseerit surmattiin, ja laiva nosti vallankumouslipun.⁶⁰²

Kaupungin nukkuessa laivaston komentaja vara-amiraali A. I. Nepenin kävi pitkiä neuvotteluja kapinallisten kanssa pyrkien todistamaan laivaston päällystön kannattavan Pietarissa tapahtunutta vallankumousta. Päällystöä ja etenkin Nepeniä epäiltiin tietojen pimittämisestä – Pietarin tapahtumista oli annettu liian hitaasti tietoja. Monissa laivoissa vallankumous alkoi epäsuosittujen tai vasta-vallankumoukselliseksi katsottujen upseerien surmilla. Itämeren laivasto oli kar-kaamassa komentajansa ja upseeristonsa hallusta. Lopulta myös Nepenin kohtasi matkansa pään sotasataman jäällä.⁶⁰³

Myöhään yöllä lähti Valtionrautateiden kirjanpitäjä Bertel Rosenbröijer kävelemään töistään kotiinsa Katajannokalle. Merisotilaspartio pysäytti kuitenkin hänet ja kertoi Katajannokan levottomuuksista. Sillan yli ei päästettäisi ketään. Näin

600 S 16.3.1917 lisälehti; TM 17.3.1917; HS 18.3.1917 Kirje Helsingistä, Tolari

601 HS 18.3.1917 (STT:n uutinen); TM 18.3.1917; Hagström Julius (20.7.1900). 1918-kokoelma (37/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; Keskisarja 2006, 232

602 Vikström Emil (21.7.1893) Muistitietokokoelma 1229/59. TA; Turunen Huugo Pekka (2.4.1898). Muistitietokokoelma 1172/57. TA. Huom. Turunen oli Vikströmin haastattelija

603 Kalleinen 2004, 156–163

Rosenbröijer joutui hakemaan yöpymispaikan tuttaviansa luota.⁶⁰⁴ Suurin osa kaupunkilaisista nukkui kodeissaan tietämättä, mitä kaupungin varuskunnissa ja sotatasatamassa oli tapahtumassa.

Lauantai-aamu alkoi lumituiskussa. Eilisen huhut mielessään työpaikoille ja kouluihin kiirehtivät helsinkiläiset kokoontuivat jokapäiväiseen tapaansa raitiovaunupysäkeille. Muiden mukana omalle pysäkillen kävelivät koululainen Sylvi Kyllikki Sinervo, kenkätehtaan työläinen Otto Sääski sekä kaupunginvaltuuston varapuheenjohtaja, Pohjolan johtaja K. A. Paloheimo. Aamun liikenne oli poikkeuksellisen hiljaista. Vähitellen pysäkeillä odottaneet joutuivat toteamaan, ettei raitiovaunuja ollut liikenteessä. Vallankumouksellinen päivä alkoi ikimuistoisella kävelyllä. Otto Sääski lähti kävelemään Ylioppilastalon pysäkiltä Hakaniemeen päin. Hakasalmenkadun kohdalla hän alkoi kuulla voimistuvaa torvisoittokunnan soittoa. Marseljeesi – soittokunta soitti ulkotiloissa marseljeesia! Jotain oli todella tapahtumassa. Pian ohi marssi soittokunta, jonka edellä kulkenut matruusi jakoi punaisia kangassuikaleita napinläpeen laitettavaksi. ”Se oli minun elämäni suurin hetki. Ensinnäkin raitiovaunut ei kulkenut ja sitten kun ne venäläiset matruusit soittivat sitä Marseljeesia! Ja kun sen jälkeen alkoi heti kuulua Barrikaadimarssi niin tärähti koko ruumiissa.” – muisteli Sääski myöhemmin. Hän päätti jäädä kaupungille seuraamaan tapahtumien kehitystä. Kaduille palasivat pian myös koululaiset. Sylvi Kyllikki Sinervon koulusta oppilaat lähetettiin takaisin kotiin. Koulut suljettiin, paitsi abiturienteilta, jotka saivat suorittaa ylioppilaskirjoituksien ranskan kokeen vallankumouksen ääniä kuunnellen. Harva koululainen noudatti kotiinlähtökäskyä, sillä tapahtumat kaupungilla kiinnostivat enemmän. Näin Sinervo tovereineen liittyi katujen kasvavaan väkijoukkoon. Samoin tekivät monet muutkin kaupunkilaiset, joiden työpaikat suljettiin heti aamulla. Kalliosta keskustaan kävellyt Paloheimo seurasi päivän tapahtumia aitiopaikalta Aleksanterinkadun konttoristaan.⁶⁰⁵

Kaupunkilaisia vastaan marssi joka puolella kaupunkia suuria sotilasosastoja. Kaduilta kuului torvisoittoa ja hurraa-huutoja sekä ajoittain laukauksia. Kadut täyttyivät sotilasosastoista ja uteliaista helsinkiläisistä. Tunnelma oli riehakas, mutta myös jännittynyt. Monella oli punaisia nauhoja napinlävessään tai hihassaan. Välillä kaduilta kuului laukauksien ääniä, ajoittain ammuskelu tuntui olevan kovaa. Ammuskelun alkaessa samalla kadulla kävelleet kaupunkilaiset pakenivat paniikin vallassa porttikäytäviin ja muille kaduille. Lapset ja vanhuksot olivat jäädä pakenevien jalkoihin. Tilanteet ratkesivat kuitenkin nopeasti. Kadulle palaavat kaupunkilaiset löysivät ammuttuja upseereita. Lähitaloissa saattoi nähdä luodinjälkiä ja rikkoontuneita ikkunoita. Niistä oli, tai ainakin niin oletettiin, ammuttu sotilaita kohti. Satunnaiset väkivaltaisuudet eivät kuitenkaan pysäyttäneet sotilaiden ja kaupunkilaisten tulvaa keskustan kaduille.⁶⁰⁶

604 Muistelman julkaistu Leino 1997, 31–32. Suojeluskuntataustasta ks. Hersalo 1955, 213

605 Sääski Otto. 6. Muistelmat, 5. Rasku Teuvo CB. KansA; Kilpi 1964, 114–115 (17.3.1917); Keskisarja 2006, 232–233

606 TM 17.3.1917; HS 18.3.1917 Tiitus; HS 18.3.1917 (stt); TM 18.3.1917; Tuomaala Pentti (s. 1895). 1918-

Vuoden 1905 suurlakkoviikon vakinaiselle kokouspaikalle – Rautatientorille – kokoontui tuhansia sotilaita ja Portun työläisiä. Torin reunoille kertyi satoja kaupunkilaisia. Kaikkia siviilejä ei paikalle edes laskettu. Joku tiesi kertoa, että sotilaat odottavat duuman edustajan saapumista. Joukkojen mieliala oli herkkänä marssien aikana tapahtuneiden ampumavälikohtauksien jäljiltä. Kesken kaiken torilla kajahatti laukaus – tai ehkä useampia? Ammuttiinko Hotelli Fennian parvekkeelta torille? Täpötäydelle torille iski paniikki ja pakokauhu. Kaupunkilaiset ja sotilaat yrittivät päästä ympäristön rakennuksiin turvaan. Rautatieaseman, Ateneumin ja Kansallisteatterin ovia yritettiin avata. Ikkunoita rikottiin. Torilta johtavat kadut täyttyivät pakenevista ihmisistä. Monet sotilaista vastasivat oletettuun tulitukseen käsiaseilla ja kuularuiskuilla. Pian tilanne kuitenkin jälleen rauhoittui – ilmeisesti kyseessä oli väärä hälytys.⁶⁰⁷ Vallankumouksen lähettiläät pääsivät viimein puhumaan.

Vallankumouksen alkaminen kävi kaupunkilaisille selväksi lauantain aikana – mutta mitä nyt tapahtuisi? ”Sama lakkaamaton väenliike keskikaupungilla. Sama levoton odotus. Huhuja, huhuja... Ne leviävät kulovalkeannopeudella kaupungin toisesta laidasta toiseen, kunnes uusi tieto sysää ne tieltään.”, kuvasi nimimerkki Tiitus päivän tunnelmaa *Helsingin Sanomissa*.⁶⁰⁸ Iltapäivällä lisälehdet tiesivät viimein kertoa Romanovien ajan päättyneen. Nikolai II oli luopunut kruunustaan, ja suuriruhtinas Mikael oli kieltäytynyt ottamasta sitä vastaan.⁶⁰⁹

Ensimmäinen vallankumouspäivä jatkui iltaan asti samoissa merkeissä. Kaupunki oli tulvillaan sotilaita ja uteliaita kaupunkilaisia. Suurin osa tehtaista, kaupoista ja kahviloista sulki ovensa viimeistään iltapäivällä.⁶¹⁰ Monet kiinnittivät huomiota siihen, ettei poliiseja näkynyt kaduilla.⁶¹¹ Ajoittain eri puolilla kaupunkia kuului laukauksia, ja kaduilta löytyi helsinkiläisten järkytykseksi lisää kuolleita tai vaikeasti haavoittuneita upseereita.⁶¹² Palokunta korjasi vallankumouksen uhrin kaduilta ja toimitti heidät sairaalaan tai ruumishuoneelle.⁶¹³ Ihmeellistä kyllä, vain joidenkin yksittäisten siviilien kerrottiin haavoittuneen ammuskeluissa.⁶¹⁴ Illalla

kokoelma (34/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (17.3.1917). SGA; Turunen Huugo pekka (2.4.1898). Muistitietokokoelma 1172/57. TA; Sääski Otto. 6. Muistelmat, 5. Rasku Teuvo CB. KansA; Kilpi 1964, 114–115 (17.3.1917); Nylund Yrjö. 1918-kokoelma (48/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

607 Rautatientorin tapahtumista HS 18.3.1917 (stt); TM 18.3.1917; HS 19.3.1917; Kilkki 1988, 113–114; Turunen Huugo pekka (2.4.1898). Muistitietokokoelma 1172/57. TA; Sääski Otto. 6. Muistelmat, 5. Rasku Teuvo CB. KansA

608 HS 18.3.1917 Tiitus; Kilpi 1964, 114–115 (17.3.1917)

609 Tieto kruunun kohtalosta esim. HS 17.3.1917 1. lisälehti

610 HS 18.3.1917; TM 18.3.1917; Tuomaala Pentti. 1918-kokoelma (34/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (17.3.1917). SGA

611 Poliisin poissaolosta esim. Tuomaala Pentti. 1918-kokoelma (34/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; HS 19.3.1917

612 Surmista kerrottiin lehdissä: HS 18.3.1917; TM 18.3.1917; HS 19.3.1917. Upseerisurmista on mainintoja myös monissa muistelmassa: Halsti 1973, 68–71; Brotherus 1982, 39; Kilkki 1988, 113–114; Turunen Huugo Pekka (2.4.1898). Muistitietokokoelma 1172/57. TA; Sääski Otto. 6. Muistelmat, 5. Rasku Teuvo CB. KansA; Hagström Julius. 1918-kokoelma (37/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; Kilpi 1964, 114–115 (17.3.1917); Nylund Yrjö. 1918-kokoelma (48/1966). Kansanrunousarkisto. SKS. Ks. myös Kalleinen 2004

613 Kilkki 1988, 113–114; Skog 1971, 14

614 HS 19.3.1917 kerrotaan muutamista haavoittumisista; Sotasurmat tietokannan mukaan kaikki Helsingissä maaliskuun vallankumouksen yhteydessä menehtyneet olivat venäläisiä (SSSP)

kadut tyhjenivät. Vallankumouksen jälkeisenä yönä kaupunki oli poikkeuksellisen hiljainen vain merisotilaspartioiden ollessa liikkeellä.⁶¹⁵

(– –)Venäläinen sotaväki kymmentuhansin laumoin kulkee katuja ilman upseerien johtoa, joita he ovat paljon tappaneet, mutta siviiliväelle ei ole pahaa tehty eikä se ole muuta kuin uteliaisuudesta ollut mukana. Kyllä täällä on monenlaista, mutta mitään vaaraa ei ole, ei tarvitse pelätä. (– –)⁶¹⁶

Maalaisliiton eduskuntaryhmän puheenjohtaja Kyösti Kallio kirje vaimolleen Helsingistä 17.3.1917

Helsingissä vallankumous oli Pietarin ja Tallinnan tapahtumista poiketen puhtaasti sotilaiden vallankumous. Siinä missä koko vallankumous alkoi Pietarin kaupunkielämän kurjistumiseen tyytymättömien kaupunkilaisten protesteista ja missä tallinnalaiset yhtyivät vallankumouksellisten sotilaiden mellakointiin, tyytyivät helsinkiläiset katsomaan tapahtumia sivusta. Helsinki oli ylipäättään vallankumouksen syrjäinen sivunäyttämö, jonne tieto vallankumouksesta tuli vasta kun ensimmäisen vaiheen väkivaltaisuuDET olivat ohitse Pietarissa ja Tallinnassa.⁶¹⁷ Helsingissä väkivaltaisuuDET kestivät vain vuorokauden.

Sunnuntaina maaliskuun 18. päivänä kaupungissa herättiin normaalisti kirkonkellojen soittoon. Kadut täyttyivät jälleen uteliaista kaupunkilaisista ja sotilasosastoista. Tilanteen normalisoitumisesta kertoi raitiovaunujen liikennöinnin aloittaminen. Lehdissä kerrottiin piiritystilan lopettamisesta. Ravintolat, elokuvateatterit ja kahvilat olivat jälleen auki, vaikkakin sulkivat ovensa tavallista aikaisemmin. Edellisen päivän tapaisia väkivaltaisuuksia ei enää pahemmin tapahtunut ja kaupungilla liikuttiin juhlavassa tunnelmassa ”Suomen pääkaupungissa vallitsee järjestys ja rauha”.⁶¹⁸

Vallankumouksen ensimmäinen aalto oli pyyhkäissyt kaupungin yli järkyttäen helsinkiläiset väkivaltaisuuDEllaan. Noin 50–90 upseeria ja sotilasta oli tapettu sotalaivoilla ja kaupungin kaduilla.⁶¹⁹ Kenraalikuvernööri ja senaatin varapuheenjohtaja oli vangittu ja lähetetty Pietariin. Mutta mistä vallankumouksessa oikeastaan oli kysymys? Mitä vallankumous käytännössä tarkoitti valtion, kaupungin tai yksittäisen kaupunkilaisen kannalta? Väliaikainen hallitus oli julistanut vapautta ja sodan jatkamista. Mitä tämä tarkoitti? Japanin sodan ja suurlakon ajalta löytyi kokemuksia valtatyhjiössä toimimisesta, mutta nyt tilanne oli perustaltaan täysin eri luokkaa. Imperiumilla ei enää ollut keisaria eikä suuriruhtinaskunnalla edes kenraalikuvernööriä. Eikä laivaston, linnoituksen tai armeijan johtajistakaan ollut täyttä selvyyttä. Vastauksia ryhdyttiin hakemaan kaikilla tasoilla.

Maaliskuun vallankumous käynnisti vallankumouksellisen ajan, jossa kriisi-

615 Hiljaisesta yöstä esim. Tuomaala Pentti, 1918-kokoelma (34/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

616 Kyösti Kallion kirje Helsingistä 17.3.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

617 Venäjän tapahtumista Smith 1983, 45–55; Mandel 1993, 62–65; Payne 2011, 33–39; Tallinnannasta ja muista Viron kaupungeista Harjula 2009, 29–33

618 HS 18.3.1917; HS 19.3.1917; HS 19.3.1917 Tiitus; TM 19.3.1917

619 Upseerisurmista ja vangitsemisista ks. Kalleinen 2004, 150–152, 178–183

vuosien aikahorisontti muuttui maailmansodan ensimmäisien vuosien hitaasti tapahtuneesta kehityksestä nopeiden käänteiden ja jatkuvasti muuttuvien tilanteiden karnevalistiseksi ajaksi. Tämä on huomioitu myös tässä tutkimuksessa, jossa siirrytään seuraamaan vallankumouksellisten kuukausien tapahtumia aiempia lukuja intensiivisemmällä käsittelytavalla.

Vallankumous ja valta

Vallankumous-romaaneja! Alexandre Dumas'n maailmankuulut vallankumous-romaanit käsittelevät erästä ihmiskunnan historian merkillisintä kehityskautta, mutta samalla ne mitä elävämmiin tulkitsevat juuri niitä aatevirtauksia, jotka nykyhetkellä jälleen joutuvat meillä toimintaan. Suurten murroskausien yhteiset piirteet ovat näistä kiehtovissa teoksissa niin tasapuolisesti kuvattuja, että tällainen yksityiskohtainen historiallinen opetus saa nyt uusiin oloihimme soveltuvan merkityksen (– —)⁶²⁰

Kuten Arvi Kariston kustannusliike maaliskuun 1917 lopulla mainosti, olivat hyvät neuvot todella tarpeen. Keisarin mukana oli kadonnut koko se pohja, johon keisarikunnan ja suuriruhtinaskunnan yhteiskuntajärjestys oli tukeutunut. Venäjän imperiumin sortuminen johti vallankumouksellisiin tapahtumiin kaikissa läntisissä provinseissa.

Risto Alapuro on kirjoittanut, miten vallankumous ja sitä seurannut valtatyhjiö tulivat provinseihin ulkoapäin. Alueet olivat yhteiskunnallisilta rakenteiltaan ja kehitysvaiheiltaan toisistaan poikkeavia, mutta seuraukset olivat lopulta monessa suhteessa hyvin samanlaisia.⁶²¹ Maaliskuun vallankumouksen jälkeenkin suomalaisen yhteiskunnan muuttumisen suuntaa määräisivät lopulta eniten tapahtumat Venäjällä ja maailmansodan itärintamalla. Suomalaiset olivat vielä monin sitein kiinni keisarikunnan tapahtumissa.

Maaliskuun vallankumous näyttäytyi aluksi aikalaisille rajattomien mahdollisuuksien aikana. Se oli lähtökohdiltaan – ja lopulta myös tuloksiltaan tyyppiesimerkki Aristide Zolbergin klassiselle ”hulluuden hetki”-määritelmälle. Patoutuneet poliittiset odotukset uskottiin voitavan toteuttaa suoralla toiminnalla – kaikki olisi mahdollista.⁶²² Käytännössä tämä tarkoitti valtataistelun alkamista suomalaisessa yhteiskunnassa. Ylätasolta alkanut hajoaminen levisi nopeasti koko yhteiskuntaan. Halvaantunutta valtiokoneistoa ei lähdetty yksissä tuumin korjaamaan, vaan vallasta ryhdyttiin kilpailemaan. Riittävän yhtenäistä halua ja kykyä vallitsevien olojen ja järjestelmien puolustamiseen ei yhteiskunnasta enää löytynyt.⁶²³

Venäjällä väliaikaisen hallituksen valta oli huteralla pohjalla, ja monin paikoin alueellinen valta siirtyi työläis- ja sotilasneuvostoilte.⁶²⁴ Helsingissä venäläinen valta siirtyi aluksi armeijan, laivaston ja työläisten neuvostolle, joka asettui toimimaan Keisarilliseen linnaan. Myöhemmin sen rinnalle syntyi laajempaa aluetta

620 HS 25.3.1917

621 Alapuro 1988, 221–275; Alapuro 1990, 11–24

622 Siltala 2009, 26

623 Haapala 1995, 151–152

624 Venäjän tilanteesta ja etenkin Pietarista 1917 ks. esim. McAuley 1991, 23–39

edustaneet Suomen varuskuntajoukkojen neuvostojen valitsema aluekomitea ja Itämeren laivaston matruusien keskusvaltuuskunta Tsentrobalt.⁶²⁵ Sodan jatkaminen huonolla menestyksellä heikensi hallitusta entisestään. Pitkään padotut yhteiskunnalliset paineet ja sodan aiheuttama elämän kurjistuminen pitivät huolta, ettei vallankumouksellinen kuohunta päättynyt keisarin syrjäyttämiseen.

Historiallisia analogioita ei tarvinnut hakea pelkästään Dumas'in kuvaamasta Ranskan suuresta vallankumouksesta. Suomessa monet olivat kokeneet vastaavantuntuisen tilanteen suurlakon aikana ja sitä seuranneissa tapahtumissa. Vuosien 1905–1906 tavoin nousivat eri yhteiskuntaryhmien eriävät tavoitteet esiin kansallisen yhtenäisrintaman taustalta. Porvaristo halusi jälleen käyttää tilaisuutta hyväkseen hakeakseen vahvistusta uhatuksi koetulle kansalliselle autonomialle. Työläisten edustajat halusivat puolestaan jälleen nostaa esiin myös yhteiskunnallisten muutosten vaatimuksia.⁶²⁶ Työväen tavoitteina olivat ennen kaikkea kunnallislainsäädännön uudistaminen ja kahdeksan tunnin työpäivät, joista jälkimmäinen oli polttava kysymys myös Venäjällä.

Vallankumouksellisen ajan aluksi sotasäädösten ja venäläistämistoimien asettamat rajoitukset poistuivat. Vuoden 1916 vaaleissa sosiaalidemokraattisen enemmistön saanut eduskunta kutsuttiin ensimmäistä kertaa koolle. Vaikeiden poliittisten neuvottelujen jälkeen muodostettiin 26. maaliskuuta Oskari Tokoin johtama sosiaalidemokraattienemmistöinen senaatti, jonka toiminnasta puolue kuitenkin sanoutui välittömästi irti. Valtiollisella tasolla keskeiseksi ongelmaksi muodostui kysymys siitä, kenelle aiemmin keisarille kuulunut ylin valta oli siirtynyt. Kuka hyväksyisi ja vahvistaisi eduskunnan säätämät lait, väliaikainen hallitus vai jokin muu taho? Demokraattisesti valituilta päätöksentekokoneistolta puuttui näin edelleenkin todellinen suora päätöksentekovalta.

Mitä pidemmälle vuosi kului, sitä enemmän todellinen valta ja toiminta siirtyivät Suomessakin keskushallinnolta paikallistasolle. Yleisen äänioikeuden puuttuessa paikallistasolle syntyi etenkin kaupungeissa pysyvä kilpailutilanne, kaksoisvalta.⁶²⁷ Jo 21. maaliskuuta järjestäytyi ensimmäiseen istuntoonsa Helsingin työväenjärjestöjen eduskunta, jossa oli edustettuna 96 paikallista työväenjärjestöä. Juhani Piilosen mukaan työväenjärjestöjen eduskunta ei suoraan ollut sosiaalidemokraattisen puolueen paikallisjärjestö vaan elin, joka oli muodostettu edistämään työväenjärjestöjen yhteistoimintaa ja edunvalvontaa. Toimintamalli oli samanlainen kuin vuonna 1906, jolloin kattojärjestöksi oli perustettu suurlakkokomitea. Laskennallisesti työväenjärjestöjen eduskunta edusti jäsenyhdistyksiensä kautta vajaata kolmannesta kaupungin aikuisväestöstä.⁶²⁸ Vanhojen kunnallisvaalilakien perusteella valittu porvarillinen kaupunginvaltuusto sai näin voimakkaan ja äänekkään haastajan. Kaksoisvallan muodostuminen oli, tosin

625 Upton 1980, 52–53, 86–89; Tokoi 1947, 171–173

626 Upton 1980, 54–55; Yleisesti suurlakosta ja tapahtumahistoriasta ks. Tikka 2008; Sudenjoki 2008 (b); Tikka 2009

627 Kaksoisvallasta: Upton 1980, 56–67; Haapala 1990, 56–58; Parikka 1990 (b), 298; Hoppu 2008 (b), 38–39; Siltala 2009, 57–59

628 Piilonen 1987, 355–356

vähän toisessa muodossa, yleinen koko Venäjän imperiumissa, jossa monenlaiset paikalliset neuvostot haastoivat väliaikaisen hallituksen ja alueelliset hallintojärjestelmät.⁶²⁹

Kariston mainostamat Dumas'in kirjat osoittautuivat erinomaisiksi oppaiksi vallankumousaikaan. Ranskan vallankumouksen tavoin nyt alkanut vallankumous ei tarkoittanut vain vallanvaihtumisen hetkeä. Nikolai II:n syökseminen valasta johti pitkään ja perustavanlaatuiseen prosessiin, joka järjestytti imperiumin alueen kansojen elämää perin pohjin. Vallankumouksellisena aikana valta siirtyi kilpaileville ryhmittymille ja ennen kaikkea kadun kansanjoukoille. Jatkuva sota ja pula-aika sai rinnalleen lakot ja mielenosoitukset. Päinvastaisista tavoitteista huolimatta vallankumous tarkoitti lyhyellä tähtämellä kaikkien turvallisuuden heikkenemisestä. Arjen jatkuminen muuttui entistä epävarmemmaksi. Huomenna tai lähiaikoina saattaisi tapahtua mitä vain – niin hyvää kuin pahaakin. Tämän päivän hyviksi luullut valinnat saattoivat osoittautua seuraavana päivänä kohtalokkaiksi virheiksi – tai päinvastoin.⁶³⁰

Vallankumous ja leipä

Nykyään ei annoksia kuitenkaan voida lisätä antautumatta siihen vaaraan, että täydellistä leivän puutetta syntyy jo lähiaikoina. Näin ollen ei sen tähden ole muuta neuvoa kuin murtumatta alistua välttämättömyyden pakkoon tietoisena siitä, että korttijärjestelmä on mahdollisimman suuressa määrin koettanut yhdistää yksityisien edun yhteiskunnan vaatimukseen.⁶³¹

Helsingin kaupungin leipäkomitean tiedonanto *Helsingin Sanomissa* 1.4.1917

Maaliskuun vallankumouksen riemun ja väkivallan päivänä, lauantaina 17. maaliskuuta, saivat helsinkiläiset lukea vallankumousuutisten rinnalla monista arkisista ongelmista kertovia uutisia. Kaupungin muonitustoimikunta ilmoitti, että maitokorttien jakelu aloitettaisiin seuraavan viikon alussa.⁶³² Elanto puolestaan kertoi siirtyvänsä käyttämään omia leipäkortteja, joita jaettaisiin vain osuuskunnan jäsenille. Seuraavana päivänä Elanto ilmoitti siirtävänsä korttiansa käyttöön⁶³³ ja muonitustoimikunta julkaisi tiedotteen, jossa leipureita kehoitettiin säästäväisyyteen sekä käyttämään pääosin ruisjauhoja.⁶³⁴ Jauhopula oli pahene-massa uhkaavasti.

Vallankumousviikonlopun jälkeisellä viikolla Helsingissä aloitettiin maito-

629 Yleisesti: Mandel 1990, 65–84; Payne 2011, 36–39

630 Vuonna 1917 Karisto julkaisi Dumasin romaanit *Lääkärin muistelmia*, *Josef Balsamo*, *Neiti de Taverney*, *Rouva de la Motte* ja *Kuningattaren kaulanauha*

631 HS 1.4.1917 (Kaupungin leipäkomitean tiedonanto)

632 HS 17.3.1917

633 HS 17.3.1917; HS 18.3.1917

634 HS 18.3.1917

korttijakelu⁶³⁵ ja leipäkorttijärjestelmän suunnitteleminen. Erityisesti jälkimmäinen uutinen kertoi, että tilanne oli käymässä vakavaksi. Kyse oli kaupunkilaisten keskeisimmästä energianlähteestä. Muonitustoimikunnan pyrkimykset ohjata kulutusta rajoittamalla myynissä olleita leipälajeja eivät enää riittäneet. Rajoitusten avulla voitiin vaikuttaa vain siihen, että kaikkien viljalajien jauhot loppuisivat yhtä aikaa. Nykyisellä kulutuksella varastot tyhjenisivät kesän alkuun mennessä. Uuteen satoon selvittäisiin, jos kulutus saataisiin laskettua alle puoleen normaalista. Jo maaliskuun alussa oli muonitustoimikunta asettanut valtioneuvos A. Gripenbergin johtaman leipäkomitean suunnittelemaan jatkotoimia. Pian perustettiin myös erityinen leipäkonttori. Jakelu haluttiin alusta alkaen toteuttaa progressiivisesti. Fyysistä työtä tekevät kuluttivat enemmän energiaa kuin muut, joten heillä täytyi olla myös oikeus suurempiin annoksiin. Muonitustoimikunta totesi myös, että varakkaimmilla oli paremmat mahdollisuudet hankkia vaihtoehtoisia ravintoa. Kortteja oli kolmenlaisia: perusleipäkortti (valkea), lisäleipäkortti ”ruumiillisen työn tekijöille” ja lapsien lisäleipäkortti (keltainen). Leipäkortit olivat muista poiketen henkilökohtaisia, jotta perheenjäsenet saattoivat ostaa leipää myös ruokaillessaan kodin ulkopuolella.⁶³⁶

Vallankumouksellisten tapahtumien taustalla työskenneltiin leipäkonttorissa kuumeisesti. Sata henkilöä kirjoitti kortteja 10–12 tuntia päivässä kahden viikon ajan. Pohjatietoja etsittiin sokerikorttien rekisteristä, poliisin asukasrekisteristä ja maitokonttorin lapsilistoilta. Urakan valmistuessa voitiin todeta, että leipäkorttia tarvitsevia helsinkiläisiä oli kaikkiaan 205 324, joista lisäleipäkorttiin oikeutettuja oli 115 000 ja lasten leipäkorttiin 8 600.⁶³⁷

Valmius korttien jakamiseen ja säännöstelyn alkamiseen saavutettiin huhtikuun ensimmäisinä päivinä. Alkuperäisen suunnitelman mukaan käyttöönoton tuli tapahtua huhtikuun 8. päivänä. Ajat olivat kuitenkin muuttumassa, eikä kaupunkilaisten tyytymättömyys enää ilmennyt pelkästään riitoina korttikanslioissa ja lehtien palstoilla. Työväestön edustajat kritisoivat järjestelyjä ankarasti ja lopulta Senaatintorilla kokoontunut suuri väkikokous päätyi vastustamaan leipäkortteja. Uudessa tilanteessa muonitustoimikunta päätti ottaa aikalisän. Se siirsi korttien käyttöönottoa myöhemmäksi ja peruutti kaikki leipäkauppaa koskevat määräyksensä. Leivänmyynnin se ilmoitti olevan leipurien oma asia.⁶³⁸

Levottomuuksista ja venäläisten pääsiäisen vietosta leipäkonttori sai hetken lisäaikaa hioa suunnitelmiaan. Uuteen yritykseen alettiin valmistautua voimakkaalla valistustoiminnalla. Kaupunkilaisille järjestettiin lukuisia yleisökurseja, joilla opastettiin korttien käyttöä ja kerrottiin muiden maiden vastaavista järjestelmistä. Leipureille, leipäkauppiaille ja ravintoloitsijoille järjestettiin erillisiä ohjauskokouksia. Lehdissä julkaistiin ohjeita sekä tiedotteita leipäkorttijärjestelmän

635 Maitokorteista esim. HS 17.3.1917; HS 23.3.1917; TM 23.3.1917; HS 30.3.1917; TM 31.3.1917; HS 1.4.1917

636 Leipäkorteista esim. KHKET, 9–10; Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta (Leipäkonttori ja leipäjohtokunta); HS 1.4.1917

637 KHKET, 9–10

638 TM 10.4.1917; HS 11.4.1917; TM 11.4.1917

syistä ja tavoitteista. Korttien jakelu aloitettiin huhtikuun 16. päivänä, ja käyttöön ne otettiin viikkoa myöhemmin.⁶³⁹

Vallankumous ja järjestysvalta

Kaupungin sisäisestä turvallisuudesta vastanneet viranomaiset joutuivat maaliskuun vallankumouksen mukana uuteen tilanteeseen. Keskeiseksi nousi kysymys järjestysvallasta. Keisarin valtaa edustanut poliisilaitos joutui vetäytymään kauduilta, ja aluksi järjestystä pitivät yllä merisotilaiden partiot. Jo maaliskuun 19. päivänä sotilaat ilmoittivat haluavansa luovuttaa vastuun suomalaisille työläisille. Tästä alkoi yli vuoden jatkunut kiistely siitä, kenelle järjestyksenpito kaupungissa oikeastaan kuuluisi.

Kaupunkilaisten omasta järjestyksenpidosta oli kokemuksia aiemmilta vuosilta, etenkin vuoden 1905 suurlakon ajalta. Tuolloin järjestysjoukkoa oli koottu ylioppilaista ja polytekniikan opiskelijoista sekä järjestäytyneestä työväestöstä. Tuolloinkin kaupungissa oli vallinnut kaksoisvalta kaupunginvaltuuston ja työväen lakkomitean välillä. Lopulta yhteisen järjestyksenpitokoneiston luominen oli kaatunut kiistaan kansalliskaartin johtamisesta ja sen tavoitteista. Prosessi oli ollut lähellä johtaa laajempaan yhteenottoon. Pitkien kiistojen ja venäläisten painostuksen seurauksena kaartit oli lopulta hajotettu. Reilun kymmenen vuoden takaiset kokemukset kuitenkin osoittivat, ettei järjestysvoimaa voitaisi nopeasti järjestää ilman yhteistyötä. Miehiä saataisiin työväestöstä ja rahoitus kaupungilta, ja jotta nämä voitaisiin yhdistää, täytyi porvaristonkin saada edustajiaan järjestyksmiehiin.⁶⁴⁰

Helsingin kaupunginvaltuusto kokoontui ensimmäiseen vallankumouksellisen ajan kokoukseensa 20. maaliskuuta. Kokous alkoi puheenjohtaja Norrménin juhlallisella puheella, jota valtuutetut kuuntelivat seisten. Valtuusto lähetti tervehdyksensä duuman puhemiehelle ja asetti lähetystön vastaanottamaan uutta kenraalikuvernööriä. Vapautetuille valtiollisille vangeille osoitettiin 20 000 markkaa. Tämän jälkeen paneuduttiin järjestysvaltaa koskeneeseen kysymykseen. Sotilaat olivat ilmoittaneet lopettavansa partioinnin seuraavana päivänä, joten päätös täytyi tehdä nopeasti. Venäläiset ja sosiaalidemokraattien kunnallisjärjestö olivat ehdottaneet toiminnan järjestämistä yhteistyössä erillisen järjestystoimikunnan johdolla. Toimikuntaan valittaisiin työväestön ja kaupunginvaltuuston edustajia. Valtuusto totesi olevansa pakotettu suostumaan ehdotukseen ”väliaikaisesti” ja se valitsi edustajikseen K. Castrénin, K. A. Paloheimon ja O. Rosenqvistin. Toimikunnan enemmistö oli sosiaalidemokraateilla, joilla oli kahdeksan edustajaa. Komitea kokoontui vielä samana päivänä Säätytalolle ja otti nimekseen Helsingin kaupungin järjestyskomitea. Toimikunnan puheenjohtajaksi valittiin sosiaalidemokraattien Lauri Af Heurlin. Järjestyksmiesten johtoon määrättiin kapteeni Knut Fogelholm ja hänen lähimmäksi apulaiseksi sosiaalidemokraattien edustaja,

639 Jakelun aloittamisesta HS 8.4.1917; TM 14.4.1917; HS 15.4.1917; HS 18.4.1917; TM 18.4.1917; HS 19.4.1917; TM 19.4.1917

640 Suurlakon järjestyksenpidosta Klinge 1968, 265–278; Keskinen ja Silvennoinen 2004, 75–81; Wuokko 2007, 50–54; Tikka 2009, 101–103, 130–135, 195–200

toimittaja Yrjö Sirola. Uusien järjestysmiehiä tunnuksiksi sovittiin punainen käsivarsinauha, jossa oli valkoinen H-kirjain. Toiminnan kustannuksista vastasi kaupunki.⁶⁴¹

Miehiä rekrytoitiin monia kanavia pitkin ja tuloksena oli taustaltaan moninainen amatöörijärjestysenvalvojen joukko. Univormupukuisen poliisin tilalle tuli siviilipukuinen miliisi. Alkuvaiheessa järjestysmiehistön vahvuus oli 800 henkeä, joista *Helsingin Sanomien* mukaan entisiä poliiseja oli 200 ja ylioppilaita 85. Loput tulivat pääosin järjestäytyneestä työväestöstä. Miehet liikkuvat aluksi pareittain niin, että toinen oli työväestön edustaja ja toinen joko ylioppilas tai entinen poliisi. Toiminta alkoi 22. maaliskuuta.⁶⁴²

Helsingin järjestysvallassa tapahtuneet muutokset olivat tyypillisiä koko imperiumin alueella. Poliisihallinto oli ollut niin mielikuvien kuin käytännönkin tasolla keisarinvallan suora edustaja, joten poliisit olivat vallankumouksen luontaisia vihollisia. Suomessa vallan vaihtuminen tapahtui verrattain rauhallisesti, vanhat poliisit jäivät pois kadulta ja osa irtisanottiin. Suomenlahden eteläpuolella Virossa vallankumous alkoi monissa kaupungeissa poliiseihin kohdistuneella väkivallalla. Sotilaat ja mielenosoittajat pahoinpitelivät poliiseja ja polttivat poliisiasemia. Viron kaupungeissa poliisit korvattiin erilaisilla paikallisesti muodostetuilla kansanmiliisijoukoilla.

Suomessa Helsingin kanssa samanlaiseen ratkaisuun päädyttiin 17 muussa kaupungissa.⁶⁴³ Kuten Raimo Parikka on huomauttanut, tarkoitti järjestyskysymyksen ratkaisu käytännössä osittaista vallankumousta Suomessa, sillä sotilaiden tukemana paikallisvaltaa siirtyi työväestön käsiin.⁶⁴⁴ Tässä mielessä tilanne poikkesi myös vuoden 1905 suurlakon ajan asetelmasta. Tuolloinkin lakkokomitea oli käytännössä kaapannut järjestysvallan itsellensä, mutta vuonna 1905 sen selustaa ei ollut varmistamassa venäläinen sotaväki.⁶⁴⁵ Tokoin senaatti joutui heti aluksi ratkaisemaan, miten tilanteeseen pitäisi suhtautua. Se asetti huhtikuun alussa kaksi komiteaa miettimään järjestyskysymystä. Toisen tehtävänä oli miettiä yleisiä linjoja ja toisen välittömiä käytännön toimia järjestystoimen väliaikaiseksi järjestämiseksi. Molempiin tuli lopulta sosiaalidemokraattienemmistö, ja molemmat päätyivät kannattamaan kunnallisesti muodostettavaa järjestyskunta-mallia.⁶⁴⁶

Helsingin lehdistössä toiminnan alkamista saateltiin kuulutuksella, jossa toivottiin kaupunkilaisten suhtautuvan järjestysmiehiin positiivisesti ja auttavan näitä tarvittaessa järjestyksenpitämisessä.⁶⁴⁷ Uusi järjestyksenpitokoneisto ei no-

641 Miliisin synnystä I. Kaupunginvaltuusto, KHK (30) 1917, 192–193 (kv 20.3.1917 § 2); TM 21.3.1917; HS 23.3.1917; Kuusanmäki 1987, 121; Keskinen ja Silvennoinen 2004, 93–94; Keskinen ja Silvennoinen 2006, 233–234

642 HS 23.3.1917; TM 22.3.1917; HS 24.3.1917; Klinge 1968, 404–405; Keskinen ja Silvennoinen 2004, 93–94; Wuokko 2007, 22–23; Toiminnan aloituksen mainitsee päiväkirjassaan myös Karl Stockmann (Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918, 22.3.1917). SGA

643 Manninen T 1992 (a), 272–279; Klemettilä 1976, 35–36; Hoppu 2008 (b), 38–39. Virosta ks. Harjula 29–33

644 Parikka 1993 (b), 313–315

645 Tikka 2009, 195–208

646 Hietaniemi 1992, 40–42

647 HS 23.3.1917; TM 23.3.1917

jautunut keisarin kaltaiseen yhtäläisesti tunnustettuun auktoriteettiin. Kansanvaltaisuuden hengessä järjestysmiesten toimintaan liitettiin kahden aktiivisen vaikutusryhmän toivomuksesta naisjärjestyksenvalvojien ja raittiuden valvojien osastot. Jälkimmäinen perustettiin raittiusliikkeen keskushenkilön, tohtori Matti Helenius-Seppälän aloitteesta. Väkiuomakieltoa valvoneiden järjestysmiesten liivien rinnassa oli pyöreä punainen merkki, jossa oli sininen S-kirjain.⁶⁴⁸ Naisjärjestyksenvalvojia oli 25, joista kahdeksan oli porvarillisia ja 17 sosiaalidemokraatteja. Heillä oli oma toimistonsa, jonka lisäksi muun muassa siveys- ja lastenosaston virat miehitettiin naisaktiiveilla.⁶⁴⁹ Myöhemmin toimintaan lisättiin vielä työväenjärjestöjen esityksestä järjestyskunnan elintarvekomitea, jonka tehtävänä oli etsiä piilotettuja elintarvikevarastoja ja valvoa säännöstelymääräysten toteutumista.⁶⁵⁰

Torstaina 22. maaliskuuta Yrjö Sirola piti uusille miliiseille puheen. Hän tote- si, että poliisikunta oi kokoonpantu ”kolmesta toisiinsa ollenkaan ja milloinkaan sulautumattomasta aineksesta”, mutta koska ”Taivas oli määrännyt tämän joukon huolehtimaan Helsingin kaupungin järjestyksestä”, oli tehtävä suoritettava muti- noitta. Vallankumouksellisen ajan järjestyksenpitäjillä oli edessään kiittämätön tehtävä. Sen tuli pitää järjestystä yllä vapauden ja vallattomuuden aikana. Lain ja järjestyksen perusteet oli helppo kyseenalaistaa – kuten oli miliisin puolueet- tomuuskin. Jo kahtena ensimmäisenä kuukautena kävi ilmi, etteivät miliisit pys- tyneet pitämään kaupunkia täysin hallussaan. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, ettei hyvää yritystä olisi ollut. Kaoottista alkutilannetta kuvastaa se, että ensim- mäiseksi tehtäväkseen miliisit saivat karanneeksi oletetun Nikolai Romanovin et- simisen – ”kaikille poliiseille on annettava määräys pitää silmällä, jos sen näköistä miestä sattuisi jossakin kadulla kävelemään, missä tapauksessa mies on otettava kiinni ja tuotava keskuspoliisiaseman putkaan siellä säilytettäväksi toistaiseksi ja siksi kuin hänestä toisin määrätään”.⁶⁵¹

VALLATON KEVÄT JA KESÄ 1917

Politisoituva (pää)kaupunkitila vallankumousajan sosiaalisena mediana

Huhtikuun 17. päivänä joukko merisotilaita irrotti keisarinnan kiven päältä kaksi- päisen kotkan.⁶⁵² Kaksi päivää myöhemmin sotilaat kävivät Aleksanteri II:n pat- saan kimppuun pyrkien irrottamaan sen keisarillisia tunnuksia. Eräs ohikulkenut aliupseeri onnistui kuitenkin puheellaan muuttamaan miesten mielen. Toinen ali- upseeri tuli paikalle kertoen tilanteesta viestitetyn laivaston komentajalle ja toi- meenpanevalle komitealle. Kun vielä miliisi saapui paikalle, hajaantui rikkomista yrittänyt väkijoukko torilta. Suomalaisen autonomian ajan kansallisen kertomuk-

648 HS 23.3.1917; TM 24.3.1917; HS 25.3.1917; TM 25.3.1917

649 HS 23.3.1917; HS 29.3.1917; TM 2.4.1917; TM 5.4.1917; TM 7.4.1917; HS 8.4.1917

650 TM 25.3.1917; HS 27.3.1917; TM 27.3.1917; TM 4.4.1917; TM 5.4.1917; TM 10.8.1917

651 TM 24.3.1917 Nestori

652 TM 17.4.1917

sen keskeinen symboli pelastui väkivallalta.⁶⁵³

Toukokuun lopulla Kallion kirkko oli ääriään myöden täynnä. Sörnäisten suomalaisen seurakunnan kirkkoherra Julius Engström lopetti saarnansa. Kanttori Ilmari Krohn ryhtyi soittamaan urkuparvella, ja lukkari aloitti laulun. Jumalanpalveluksen lopuksi oli ilmoitettu laulettavaksi yhteensä 80 värssyä. Osa kirkkokansasta yhtyi virren veisaamiseen. Suuri yleisö alkoi vähitellen liikehtiä levottomana, sillä virsimaratoniin kului pari tuntia.

Parin virren jälkeen meteli kirkossa alkoi kasvaa. Saarnastuoliin nousi laiha ja kalpea nuorukainen. Hiljaisella äänellä hän kertoi, että kirjailija Arvid Järnefelt puhuisi, kunhan soitto lakkaisi. Kanttori ja lukkari jatkoivat urheasti kasvavasta metelistä huolimatta. Yleisöstä nousi esiin nuoria miehiä. Soitto oli saatava loppumaan, mutta urkuparven ovi oli kuitenkin lukittu. Miesjoukko muodosti nopeasti ihmispyramidin, jota pitkin muutama mies kiipesi urkuparvelle. Kanttori ja lukkari vaiennettiin väkivaltaisesti. Tämän jälkeen Järnefelt astui rauhallisesti saarnastuoliin. Ennen kuin hän ehti aloittaa, juoksi sivuovesta eräs kirkonmies ja huusi tulen olevan irti. Provokaatio oli ilmeinen ja yleisö pysyi äänekkäästi paheksuen paikoillaan. Järnefelt odotti saarnastuolissa, ja pian kirkossa oli täysin hiljaista.

Kirjailija puhui lyhyesti. Hän vaati, että kirkot pitäisi avata kansan puhetilaisuuksia varten. Puheen jälkeen yleisö huusi eläköön-huutoja ja poistui kirkosta. Kallion kirkko oli kolmas helsinkiläinen kirkko lyhyen ajan sisällä, jossa Järnefelt oli kannattajineen häirinnyt jumalanpalvelusta. Aiemmin hän oli puhunut tolstolaisista aatteistaan ja ajatuksestaan kirkkojen avaamisesta kansalle Johanneksen ja Nikolain kirkoissa.⁶⁵⁴

Vanha, pieni mies puhui yleisölleen Nikolain kirkon portailla. Miehellä on punainen nauha rintapielessään. Kommunismi oli ”ihana laitos” ja vain sen avulla sota saataisiin loppumaan. ”Ylioppilaat ovat tyhmimpiä ihmisiä, naisylioppilaat tyhimmät. Yliopiston rehtori [Waldemar Ruin] on maailman tyhmin mies. Ruin merkitsee rauniota. Yliopisto raunioiksi! Raa-u-ni-oo-ik-si! Alas Lood tshort! Alas sota! A-laas!”. Suomi olisi yhdistettävä Venäjään! Papit ulos kirkoista! Eläköön Arvid Järnefelt! Eläköön! Puhetta seuraavat miehen kannattajat sekä pilaillemaan tulleet ylioppilaat ja katupojat yhtyvät puheeseen – A-laas! U-loos! Hyvä! Eläköön!⁶⁵⁵

Vallankumouskesän Senaatintorin ”vakituista teatteria” johti omaleimainen Jean Boldt.⁶⁵⁶ Yhdessä lähimpine seuraajineen hän järjesti päivittäin torilla kokouksia, joissa saarnattiin sekavia ja anarkistisia sosialistisia ajatuksia. Kesäkuun alussa hän myös yritti muodostaa itsellensä oman punakaartin, mutta huonolla menestyksellä. Juhannuksen alla, kesäkuun 18. päivän illalla hän valtasi kannattajineen Nikolain kirkon. Saarnastuoliin noustuaan Boldt alkoi puhua:

653 HS 20.4.1917

654 Tuomaala Pentti. 1918-kokoelma (34/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; TM 21.5.1917; US 21.5.1917; TM 24.5.1917; TM 1.6.1917; US 13.6.1917; TM 17.9.1917. Järnefeltistä yleisesti: HS 7.5.1917; TM 14.5.1917; TM 29.5.1917

655 Boldtin puheiden sisältöä julkaistiin mm. US 24.5.1917 ja US 2.6.1917

656 Teatterivertausta käytti muistelmissaan Väinö Tanner (1957, 47)

Näin me tulemme valtaamaan kaikki talot ja kun on paha ilma, keräännymme tänne kokouksiamme pitämään. Ja sitte me alamme kerätä kapitaalia, aluksi muutamia miljoonia, mutta myöhemmin enemmän. Ja mitä me saamme kokoon, jaamme me tarvitseville. Jos kuka täällä on, joka tarvitsee, ilmoittakoon nimensä, kyllä me annamme sitte.⁶⁵⁷

Kirkko täyttyi vähitellen ääriään myöten. Ilta jatkui yhteislaulujen ja puheid-
den merkeissä – puhujien jonon kerrottiin olleen pitkä. Iltaa kohden väki vähe-
ni, mutta paikalle jäi vielä 200–300 henkeä. Tarkoituksena oli viettää kirkossa
koko yö. Yöllä miliisi yritti saada väkeä poistumaan, mutta tällöin joukossa olleet
sotilaat estivät miliisien toimet. Aamuyöstä tehty isku onnistui paremmin. Boldt
pidätettiin ja kirkko tyhjennettiin. Pidätys aiheutti mellakan Senaatintorilla, jossa
Boldtin kannattajat kivittivät poliisin ikkunoita ja vaativat johtajaansa vapaaksi.
Mellakoissa haavoittui kolme miliisiä. Boldt vietiin Niuvanniemen mielisairaalaan,
mutta hänen läheisimmät kannattajansa jatkoivat torikokousten pitämistä
koko kesän.⁶⁵⁸

Kesäkuinen päivä Johanneksen kirkolla: Väkeä kokoontui illansuussa kirkon
viereiselle urheilukentälle. Ohjelmassa oli kaksi kristillistä esitelmää. Kahden ja
puolen viikon aikana päivittäin järjestettyihin kristillisiin ulkoilmakokouksiin
osallistui yhteensä tuhansia kuuntelijoita. Esitelmien ja puheid-
den keskeinen aihe oli kristinuskon merkitys kansoille ja työväenliikkeelle.⁶⁵⁹

Maaliskuun vallankumous teki pääkaupungin katutilasta suuriruhtinaskunnan
keskeisimmän poliittisen näyttämön, oman aikansa sosiaalisen median. Kaduilla,
toreilla ja kentillä eri ryhmittymillä oli mahdollisuus hakea yhteistä kantaansa,
välittää omaa sanomaansa muille tai tarvittaessa osoittaa muille ryhmänsä voi-
makkuutta.⁶⁶⁰ Kadut olivat sanomalehtiä mahtavampi media, jolla pystyttiin ta-
voittamaan suuria ihmismääriä suorassa vuorovaikutteisessa kontaktissa. Samas-
sa levottomassa kaupunkitilassa sijaitsevista rakennuksissa tekivät päätöksiään
maan hallinto eli eduskunta, senaatti ja keskusvirastot. Ja kuten edellä kävi hyvin
ilmi, löytyi samasta tilasta myös keskeiset maan itseymmärrykseen ja hallitsevaan
kansalliseen kertomukseen liittyvät symbolit.

Järnefelt ja Boldt jäivät lopulta suurten tapahtumien marginaaliin. Vallanku-
mouksen ensimmäisistä päivistä lähtien Helsingin kadut täytyivät erilaisista jouk-
kotapahtumista, jotka voidaan jakaa kahteen ryhmään. Ensimmäiseen kuuluivat
monenlaiset kansalliseen, valtiolliseen tai koko imperiumin yhteiskunnalliseen
murrokseen liittyvät tapahtumat – näissä erityisen keskeistä oli, että tapahtu-
mapaikkana oli suuriruhtinaskunnan pääkaupunki. Toisen ryhmän muodostivat
kaupunkiyhteisön sisäisistä ongelmista ja kiistoista alkunsa saaneet tapahtumat.
Jako ei tietenkään ollut aina näin yksioikoinen, vaan valtiolliset ja kaupunkielä-

657 US 18.6.1917

658 Toivo Härman muistelmat. SNA; TM 1.6.1917; US 1.6.1917; TM 3.6.1917; US 7.6.1917; US 8.6.1917; US 13.6.1917; TM 18.6.1917; US 18.6.1917; US 19.6.1917; TM 21.6.1917; TM 5.7.1917; HS 13.8.1917; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (11.6. ja 18.6.1917). SGA; Upton 1980, 120

659 US 5.6.1917; US 6.6.1917; US 23.6.1917

660 Vastaavasta kehityksestä Pietarissa ks. Wuolijoki 1987, 333–334

män kiistakysymykset olivat usein monella tavalla sidoksissa toisiinsa. Korostavana tekijänä oli pääkaupunkiasema. Kaikkien tapahtumien taustalla vaikuttivat jokapäiväisen elämän jatkuva vaikeutuminen ja vallankumoukseen liittyvä yhteiskunnallinen valtataistelu. Katujen tapahtumien kannalta tärkeitä olivat myös huh-tikuusta lähtien työpaikoilla käydyt valta- ja palkkataistelut. Kaupungissa ei ollut päivääkään, ettei joku työpaikka ollut lakossa tai ettei jollain työpaikalla olisi käy-ty katkeria kiistoja yhteisöjen sisällä – näihin palataan tarkemmin myöhemmin. Joka tapauksessa lakot ja lisääntyvä työttömyys toivat kaduille syksyä kohden li-sääntyvässä määrin tyytymättömiä kaupunkilaisia.⁶⁶¹

Vuonna 1917 pitkään jatkuneet kaupunkielämän ongelmat saivat tyytymät-tömät kaduille vallankumouksen kourissa elävän Venäjän imperiumin lisäksi esimerkiksi Itävalta-Unkarin kaksoismonarkian alueella sekä puolueettomissa Ruotsissa ja Alankomaissa. Erona kuitenkin oli, että etenkin jälkimmäisissä levot-tomuudet tapahtuivat vallinneen yhteiskuntajärjestelmän puitteissa.⁶⁶² Venäjällä ja Suomessa yhteiskunnan hajoamisprosessi kanavoi yleisen tyytymättömyyden mo-nisysisemmäksi ja -muotoisemmaksi levottomuuksien vyyhdiksi. Samaan aikaan Saksassa ja Itävalta-Unkarissa kotirintamat alkoivat uhkaavasti horjua. Euroopan kaupunkilaisten mitta alkoi olla täynnä.

Helsingissä maaliskuun loppu 1917 oli täynnä vallankumouksellisia juhlia ja puhetilaisuuksia. Venäläistämistoimet kumonnutta manifestia juhlittiin 21. päivä-nä. Valtiolliset rakennukset oli juhraliputettu punaisilla leijonalipuilla ja joissakin taloissa, muun muassa *Helsingin Sanomien* toimituksen talossa, liehuivat sini-valkoiset liput. Kaduilla tungeksineet kaupunkilaiset kantoivat samoin tunnuk-sin varustettuja pieniä lippuja, nauhoja tai nappeja. Illalla järjestettiin yliopiston juhlasalissa juhlatilaisuus, jossa itämerenlaivaston uusi komentaja, vara-amiraali Maximoff puhui ylioppilaille ja sivistyneistölle kehottaen näitä muodostamaan omia joukkoja saksalaisia vastaan. Kahdeksan päivää myöhemmin vietettiin kau-pungissa kahden keskeisen henkilön, Svinhufvudin ja Kerenskin, saapumisjuhlia. Molemmat olivat suuria tuhansien ihmisten yleisötapahtumia.⁶⁶³

”En olisi saattanut uskoa, että Helsingissä on niin paljon ihmisiä kuin tänä aamuna kulkueessa ja katujen reunoilla.”⁶⁶⁴ Vallankumouksellisen ajan suurin ul-kojuhla oli maaliskuun 30. päivänä järjestetty vapaustaistelijoiden eli vallanku-mouksessa surmansa saaneiden valtava muistojuhla. Tapahtumaa oli valmisteltu huolella. Toimeenpaneva komitea ja sotilasneuvosto olivat hyvissä ajoin pyytäneet kaupunkia osoittamaan uhreille hautapaikan, mihin kaupunginvaltuusto myös suostui. Uhrin haudattaisiin Kaivopuistoon⁶⁶⁵ – terveysviranomaisten myöhem-mäksi harmiksi⁶⁶⁶. Lehdissä julkaistiin muistojuhlan aattona yleiset toimintaohjeet:

661 Lakoista ks. seuraava alaluku

662 Pastor 1985, 129; Figes 1996, 299–323; Franzén 2001, 241–259; de Nijs 2006, 74

663 Esim. HS 22.3.1917 (Maksimoff); TM 23.5.1917 (Kerenski); HS 30.3.1917 (Kerenski ja Svinhufvud)

664 Kilpi 1964, 117–118 (30.3.1917)

665 I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 31 (kv 27.3.1917 § 27)

666 Terveystoimikunta, Terveystoimikunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sai-raanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 20

työt tuli lopettaa, kaupat ja kahvilat sulkea ja kaupungin talot toivottiin varustettavan punaisella suruliputuksella. Itse tapahtumaan osallistui joko kulkueessa tai katsojina huomattava osa helsinkiläisistä. Senaatintorille kokoontuneet venäläiset ja Hakaniemen torille kokoontuneet työläiset lähtivät tykillä annetun merkkiään jälkeen marssimaan Kaivopuistoon.⁶⁶⁷ ”Oli vähintään kuin karnevaalit Pariisissa” – muisteli 21-vuotias Martti Haavio myöhemmin.⁶⁶⁸

Kaupungissa järjestettiin lukuisia suuria ulkojuhlia. Huhtikuun 17. päivänä venäläiset järjestivät suuren vallankumousjuhlan kulkueineen Kauppatorilla. Juhlalla kunnioitettiin vuoden 1912 Lenan tehdasalueen verilöylyn uhrien muistoa.⁶⁶⁹ Vallankumousvuoden vappu keräsi helsinkiläiset kaduille. Työväenliikkeen vappukulkueeseen kerrottiin osallistuneen 50 000 osanottajaa, ja mukana oli myös venäläisiä sotilaita. Rautatientorilta marssittiin Eläintarhan kentälle, jossa oli kolme puhujalavaa – yksi jokaiselle kieliryhmälle. Monet talot oli varustettu punalipuilla, ja valtion rakennuksien yllä liehui punainen leijonalippu. Järjestyksestä vastasivat vahvistetut miilisijsjoukot sekä venäläiset patrullit.⁶⁷⁰

Heinäkuun alussa järjestivät venäläiset ja työväestö yhdessä suuren mielenosoituksen sotaa ja vastavallankumousta vastaan. Tällä kertaa kyse oli lähinnä voimannäytöstä eli noin 50 000 osallistujaa marssi lippuineen kaupungin ympäri. Taustalla vaikuttivat lukuisat juuri alkaneet työtaistelut, kuten kirjatyöntekijöiden ja Helsingin miliisin lakot.⁶⁷¹ Heinäkuun puolivälissä oli vuorossa useampia Viaporin kapinassa kaatuneiden muistojuhlia.⁶⁷² Pian valtalain hyväksymisen jälkeen kaduilla marssivat puolalaiset, jotka halusivat juhlistaa Suomen vapautta.⁶⁷³ Syksyllä, elokuun 26. päivänä, ”mahtava karnevaalikulkue” vietti suurta työnjuhlaa.⁶⁷⁴ Syyskuun alussa oli vuorossa kansainvälinen työläisnuorison päivä, jolloin kaupungin halki Senaatintorille marssi noin 10 000 osallistujaa.⁶⁷⁵

Juhlakulkueiden rinnalla kaduilla harjoitettiin myös suorempaa toimintaa. Maaliskuun vallankumous Pietarissa osoitti vallan siirtyneen kaduilla mieltään osoittaneille työläisille ja sotilaille. Johtajat olivat riippuvaisia katujen kansanjoukkojen mielipiteiden ja tunnelmien kehityksestä. Sama ilmiö tuli nopeasti esiin myös Suomessa ja Helsingissä, kun työväestö ryhtyi yhdessä sotilaiden kanssa painostamaan voimakkaasti vallassaolijoita etenkin kahdeksan tunnin työaikalain ja kunnallislain hyväksymiseksi.

Ensimmäisenä katujen voimaa koeteltiin laajemmin huhtikuun puolellessä, jolloin Helsingin kaupungin ja metalliteollisuuden työntekijät vaativat kahdeksan tunnin työpäivää. Kaupunginvaltuuston valmistautuessa asian käsittelyyn

667 TM 29.3.1917; HS 30.3.1917; TM 31.3.1917; HS 1.4.1917

668 Haavio 1973, 119–120. Martti Haavio syntyi 22.1.1899 rovastin poikana. Sittemmin hänestä tuli tunnetuksi kansanrunoudentutkimuksen professorina, Suomen Akatemian jäsenenä ja runoilijana.

669 HBL 18.4.1917; HS 18.4.1917; TM 18.4.1917

670 TM 2.5.1917; HS 3.5.1917

671 TM 1.7.1917

672 TM 14.7.1917; TM 9.8.1917

673 TM 22.7.1917

674 TM 27.8.1917

675 TM 3.9.1917

sai valtuuston puheenjohtaja Norrmén puhelun eduskunnan sosiaalidemokraattiselta puheenjohtajalta Kullervo Mannerilta. Tämä kertoi 4 000 – 5 000 sotilaan lähetyksen ilmoittaneen ottavansa kaupungin laitokset ja muut teollisuuslaitokset haltuunsa, jos vaatimuksiin ei suostuttaisi. Painostus aiheutti suurta ärtymystä, mutta lopulta valtuusto ei uskaltanut vastustaa vaatimuksia.⁶⁷⁶

Samoihin aikoihin olivat metalliteollisuuden työntekijät aloittaneet lakon. Val-lankumousaikaa kuvaavasti Helsingin metallityöläiset olivat keskustelleet asiasta etukäteen Pietarin ja Helsingin työ- ja sotamiesneuvostojen kanssa, mutta Suomen Ammattijärjestöä (SAJ) informoitiin vasta lakkopäätöksen jälkeen, eivätkä ammattiyhdistysjohtajat tyytymättömyydestään huolimatta voineet muuta kuin seurata joukkojaan. Neuvotteluja välittivät senaatin varapuheenjohtaja sekä kauppa- ja teollisuustoimikunnan päälliköt. Kiihkeitä neuvotteluja vauhdittivat kaupungissa marssineet työläisten ja sotilaiden yhteiset mielenosoitukset. Alkuillasta neuvottelujen etenemistä oli kokoontunut seuraamaan Työväentalolle noin 10 000 hengen yleisö. Neuvottelujen loppuvaiheessa Senaatintaloon tunkeutui joukko sotilaita ja siviilejä vauhdittamaan sopimukseen pääsyä, mutta työväestön neuvottelijat saivat tilanteen rauhoittumaan kertomalla sopimuksen olevan lähes valmis. Mielenosoittajat poistuivat rakennuksesta, ja pari tuntia myöhemmin Työväentalolle tuli tieto sopimukseen pääsystä. Välikohtaus sai kaikki osapuolet huomaamaan tilanteen herkkyyden sekä katujen hallinnan vaikeuden. Niin työväestön kuin porvarillisten ryhmien johtajilla oli painavia syitä vedota venäläisiin, etteivät sotilaat enää osallistuisi maan sisäisiin tapahtumiin.⁶⁷⁷ Kuukautta myöhemmin metallityöläiset järjestivät Hakasalmen puistossa suuren juhlan kahdeksan tunnin työajan saavuttamisen johdosta. Paikalle tuli yli 20 000 juhlijaa.⁶⁷⁸

Seuraavaksi painetta alkoi kertyä sosiaalidemokraattienemmistöistä senaattia ja eduskuntaa kohtaan. Sosialidemokraattien johto ryhtyi ajamaan kahdeksan tunnin työaikalain ja kunnallislain hyväksymistä käyttäen hyväkseen katujen kansanjoukkojen voimaa. Tällä kertaa kyse ei ollut spontaaneista tai lyhyessä ajassa toteutetuista mielenosoituksista. Suurmielenosoituksiin ja mahdolliseen kunnallislakkoon ryhdyttiin varautumaan jo hyvissä ajoin kesäkuussa. Suuria masamielenosoituksia varten oli juhannukseen mennessä värvätty yli 1 000 miehen järjestysmiehistö, joka harjoitteli joka ilta eri puolilla kaupunkia. *Työmiehessä* annettiin ohjeita yleisölle ja kehoitettiin valmistautumaan mielenosoituksiin, kun lakiehdotukset tulisivat kolmatta kertaa käsittelyyn. Lakien eduskuntakäsittelyn alla, heinäkuun 9. päivänä, järjestysmiehet järjestivät ”yhteisen kävelyretken” kiertäen eteläisen kaupungin. ”Reipashenkisen joukkueen kävelyretki” huomattiin kaupungilla eikä kenellekään jäänyt varmasti epäselväksi, kenen hallussa kadut tarvittaessa olisivat.⁶⁷⁹

676 TM 18.4.1917; TM 19.4.1917; I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 144–145 (kv. 17.4.1917 § 2)

677 HBL 17.4.1917 pääkirjoitus; US 17.4.1917 ”Metallityöläiset kääntyvät julistuksella sotilaiden puoleen”; HBL 18.4.1917 ”Stadsfullmäktigsammanträdet i går”, nimim. Scriptor; US 18.4.1917; HBL 19.4.1917 pääkirjoitus; TM 19.4.1917; US 19.4.1919 pääkirjoitus; US 19.4.1919 nimim. ”Tonttu”; HBL 21.4.1917; US 21.4.1917 ”Venäläinen sotaväki ja sisäiset asiamme”; Upton 1980, 109–111

678 TM 29.5.1917

679 TM 22.6.1917; TM 10.7.1917. Senaattori Kyösti Kallio kirjoitti kotiinsa käsittelyä ennen ja kertoi odo-

Lakien käsittelyn aika koitti kolme päivää myöhemmin. Mielenosoituksen lähtöpaikkoina olivat Hakaniementori, Hakasalmen puisto, Hietalahden tori ja Johanneksen kirkon viereinen urheilukenttä. Näiltä joukot marssivat Senaatintorille tai Rautatientorille. Väliin jäi eduskunnan Heimola. Rautatientorilla joukoille puhuttiin viideltä puhujanlavalta ja Senaatintorilla kolmelta. Painostusta lisättiin suurlakon uhalla. Järjestysmiehet olivat sulkeneet Hallituskadun ja Mikonkadun, joten eduskunta joutui käsittelemään lakien hyväksymistä käytännössä piiritystilassa. ”Oli sähköä ilmassa. Valtavia ihmisjoukkoja liikkui kaduilla ja molemmat torit olivat kuin muurahaispesä”, kuvasi *Työmies* tunnelmaa. Kaduilla osoitettu voima riitti – eduskunta hyväksyi lait.⁶⁸⁰

Samana päivänä kaupunkiin saapui tietoja Huittisten kahakasta, mikä kiihdytti järjestysmiesten mieliä entisestään ja joukot vaativat sotaretkelle lähtöä. Järjestysmiesten esikunta kokoontui yöllä käsittelemään ajatusta, mutta päättyi kielteiseen ratkaisuun. Ehdotus välitettiin kuitenkin työväenjärjestöjen eduskunnalle, joka tuomitsi Huittisten tapahtumat seuraavan päivän kokouksessaan. Kuten työväen kaartien historiaa tutkinut Marja-Leena Salkola on korostanut, oli tilanteessa merkittävää se, että joukot osoittivat selvästi radikaalimpaa asennetta kuin kaartien päällystö, mikä tuli osittain yllätyksenä työväenliikkeen johdolle.⁶⁸¹

Seuraavat kansalliset kaduilla käydyt valtakamppailut liittyivät eduskunnan hajottamiseen. Elokuun lopulla sosiaalidemokraatit yrittivät saada hajotetuksi määrätyn eduskunnan kokoontumaan loman jälkeen. Sosiaalidemokraattien ja porvarillisten ”itsenäisyysmiesten” kansanedustajia saapui paikalle 140. Väliaikaiselle hallitukselle uskolliset joukot estivät kuitenkin pääsyn Heimolaan. Samaan aikaan Senaatintorille kokoontui monituhatpäinen sotilasjoukko keskustelemaan suhtautumisesta eduskunnan hajottamiseen. Joukot esittivät vastalauseita, mutta tällä kertaa voimatoimiin ei ryhdytty. Sotilaat ja heihin yhtynyt katuväestö marssivat soittokunnan johdolla Kaivopuiston veljeshaudalle ja järjestivät juhلاميelenosoituksen Apollon talon edustalla. Kuukautta myöhemmin Heimolan ovet auksivat, mutta istuntoon saapui vain sosiaalidemokraattien edustajia.⁶⁸² Kaksi päivää myöhemmin järjestettiin uuden eduskunnan vaalit.

Taistelu turvallisuuskoneistosta ja -koneistossa

Vallankumouskevään auktoriteettien romahdus tuli erityisen näkyvästi esiin turvallisuusorganisaatioiden toiminnassa. Militaristisessa järjestyksessä elänyt palokunta ajautui pian vakaviin sisäisiin riitoihin, jotka johtivat lopulta parin päivän anarkistiseen palomieslakkoon. Maailmansodan ja vallankumouksen keskellä elävä kaupunki joutui elämään 16.–19.5.1917 välisen ajan ilman palokuntaa. Riitojen

---

tettavissa olevan tuhansien ihmisten painostustilaisuuksia. Hän mainitsee myös, että tätä varten on harjoitettu joukkoja. Kyösti Kallion kirje 13.7.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

680 Lakien käsittelystä: TM 10.7.1917; TM 11.7.1917; TM 13.7.1917; TM 14.7.1917; TM 16.7.1917; HBL 10.8.1917

681 Salkola 1985 (I), 252–253. Huittisten tapahtumista ks. esim. Alapuro 1994, 166–171

682 TM 29.8.1917; US 27.8.1917 pääkirjoitus; US 27.8.1917; US 28.8.1917; US 30.8.1917 pääkirjoitus; US 30.8.1917; Upton 1980, 199–204; Lunttinen 1992 (c), 194

ja lakon taustoja käsitellään tarkemmin myöhemmin.⁶⁸³ Myös sairaaloiden yhteisöissä kuohui, mutta varsinaisen uhkan niiden toiminnalle aiheutti halkokonttorin sitkeä lakko toukokuun lopulla. Sairaaloita alkoi uhata polttopuiden täydellinen loppuminen, jolloin potilaat jäisivät ilman lämmitystä ja lämmintä ruokaa. Lopulta kaupungin sairaalahallitus määräsi sairaalat tyhjennettäväksi ja suljettaviksi. Tilanne ratkesi pian tyhjennysmääräyksen jälkeen, mutta osasta sairaaloista oli jo ehditty kotiuttaa paremmassa kunnossa olleita potilaita.⁶⁸⁴

Molemmissa kaupunkilaisten turvallisuutta uhanneissa tilanteissa miliisi käyttäytyi porvariston näkökulmasta arveluttavasti. Se kieltäytyi puuttumasta palokunnan laksoon sekä toimi sairaaloiden halkoasiassa viivytellen ja voimattomasti. Kun se vielä kieltäytyi – tai sen kerrottiin kieltäytyneen – ulosottoviranomaisten pyytämästä virka-avusta, oli miliisin uskottavuus kokenut porvarillisten kaupunkilaisten silmissä suuria kolauksia.⁶⁸⁵

Toinen hämmästyttävä tieto toisensa perässä tulee julkisuuteen siitä, millä tavoin pääkaupungin nykyinen, niin sanottu järjestysvalta käsittää ja täyttää tehtävänsä.⁶⁸⁶

Ote *Uuden Suomettaren* pääkirjoituksesta 23.5.1917

Kevään levottomuuksien aikana alkoi käydä ilmi, että kaksoisvallan lisäksi kaupungissa vallitsi kaksoistietoisuus. Hyvä esimerkki tästä oli huhtikuun puolessavälissä Kauppatorilla tapahtunut välikohtaus, jossa porvarillisten lehtien mukaan satojen vallitusmiesten joukko oli asein pakottanut kauppiaat myymään tuotteensa halvalla, eivätkä miliisit olleet puuttuneet tilanteeseen. *Työmies* ja miliisi syyttivät porvarillisia lehtiä ja kauppiaita totuuden vääristelystä. Torilla oli ollut ”jotain kinaa”, mutta järjestysmiesten esimiehen Rantalan mukaan kiista oli jäänyt sanalliselle tasolle. Paikalla olleilta ei löytynyt tukea kauppiaiden kertomuksille.⁶⁸⁷ Tapauksessa oli lopulta sana vasten sanaa, jolloin totuuden arvioiminen jäi jokaiselle toimittajalle ja lukijalle itselleen.

Vaikka lähes kaikki ryhmittymät olivat saaneet edustajiaan miliisiin, oli miesenemmistö ja todellinen valta työväestöllä. Tämä ei miellyttänyt kaupungin porvarillisia ryhmittymiä, etenkin kun kaupunki vastasi kustannuksista yksinään. Paikallisesti valitut ja järjestetyt järjestysjoukot eivät myöskään olleet pidemmän päälle keskushallinnon mieleen, poliisi kun oli ollut senaatin alainen. Tyytymättömiä olivat myös työttömiksi jääneet sadat vanhat helsinkiläispoliisit.⁶⁸⁸

Miliisiin tyytymättömien vastaisku käynnistyi pian. Huhtikuussa raastuvanoi-

683 Palokunnan lakosta ks. seuraava luku

684 Kaupungin sairaalain ylihallitus, Terveystieteidenlaitoksen ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 55–56; US 27.5.1917; US 1.6.1917

685 I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 99–100 (rtk 31.5.1917, kv 12.6.1917 § 12); US 23.5.1917 Pääkirjoitus

686 US 23.5.1917 Pääkirjoitus

687 TM 11.4.1917; TM 19.4.1917; HBL 20.4.1917 pääkirjoitus; HBL 20.4.1917; HS 20.4.1917; HBL 21.4.1917; HS 27.4.1917; TM 27.4.1917; TM 30.5.1917; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (19.4.1917). SGA

688 TM 3.4.1917; HS 13.4.1917

keus ilmoitti pitävänsä järjestelyä laittomana.⁶⁸⁹ Toukokuussa kaupunginvaltuusto pyysi senaatilta nopeita toimia ”riippumattoman” järjestysvallan saamiseksi. Kuten vuonna 1905, pyrki kaupunginvaltuusto pääsemään eroon työväenliikkeen johtamasta järjestyskoneistosta. Senaatti ei pystynyt yksimielisesti päättämään jatkotoimista, huolimatta asettamiensa komiteoiden selkeistä linjauksista, jolloin ratkaisu jäi sisäasiaintoimituskunnan päällikölle professori Allan Serlachiukselle. Hän nimitti Helsingin poliisimestariksi varatuomari Karl Voss-Schraderin ja kehotti kuvernöörejä ja poliisimestareita neuvotteluihin järjestystoimesta vastaavien kanssa toiminnan palauttamisesta laillisiin muotoihinsa.⁶⁹⁰ Helsingin kaupunginvaltuuston ja senaatin toimia kannustettiin porvarillisessa lehdistössä, missä jatkettiin miliisin kritisoimista.⁶⁹¹ Kritiikin lisäksi kaupungin porvarilliset ryhmittymät pyrkivät vaikuttamaan miliisin toimintaan myös järjestystoimikunnan kautta. Kaupungin edustajat järjestystoimikunnassa olivat nimekkäitä porvarillisia toimijoita. Toukokuussa jäseninä olivat O. Rosenqvist, K. Castrén ja K. A. Paloheimo. Kesäkuussa heidän tilalleen tulivat *Uuden Suomettaren* päätoimittaja P. J. Hynninen ja varatuomari Väinö Takanen.⁶⁹² Kiistojen kärjistyessä ylioppilasnuoriso alkoi irtisanoutua miliisistä. Taustalla oli paitsi pettyminen miliisin toimintaan, myös lukukauden päättymisen, jolloin monet lähtivät kotiseuduilleen. Joka tapauksessa kesän edistyessä ylioppilaiden osuus miliisissä laski.⁶⁹³

Työväestö ei jäänyt seuraamaan miliisiä uhkaavaa toimintaa sivusta. *Työmies* julkaisi jatkuvasti katkeraa kritiikkiä porvariston vastatoimia kohtaan. Suurissa työväenkokouksissa julistettiin tukea miliisille. Senaatin sanottiin ”uhmailevan työväen tahtoa vastaan” ja sen toimenpiteiden katsottiin olevan taantumuksellisia.⁶⁹⁴

Kiista kaupungin järjestyksenpidosta kärjistyi kesällä, kun kaupunki kesäkuun puolivälissä ilmoitti lopettavansa toiminnan rahoittamisen. Senaatti kehotti puolestaan kuvernööriä ja poliisimestaria palauttamaan järjestystoimen vallankumousta edeltäneeseen muotoonsa. Helsingissä tämä tarkoitti muun muassa miehistövahvuuden tiputtamista 800 miehestä 600:aan. Kun vielä päällystövalinnat kohdistuivat muihin kuin työväenjärjestöjen kautta tullessiin, oli riita valmis. Helsingin työväenjärjestöjen eduskunta oli koko ajan vastustanut muutoksia ja julisti lopulta miliisilakon. Miliisit poistuivat kaupungin kaduilta heinäkuun ensimmäisenä päivänä. Yhdenentoista päivänä lakkoon sovittiin välirauha ja järjestyskysymyksen ratkaisu annettiin eduskunnan päätettäväksi. Kaupungin työväestön tyrmistykseksi sosiaalidemokraattienemmistöinen eduskunta päätti kuitenkin kannattaa senaatin toimia, jolloin lakko aloitettiin välittömästi uudestaan. Kau-

689 TM 19.4.1917; US 18.4.1917 pääkirjoitus

690 I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 99–100 (kv 8.5.1917, rtk 31.5.1917, kv 12.6.1917); TM 22.5.1917; TM 26.5.1917; Tokoi 1947, 166–169; Kuusanmäki 1987, 121–123; Manninen T 1992 (a), 277–280; Hieta-niemi 1992, 42–43; Tikka 2009, 195–200

691 Ks. esim. HBL 14.4.1917 pääkirjoitus; US 18.4.1917 pääkirjoitus; HS 22.4.1917; US 23.5.1917

692 I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 192–193 (kv 20.3. § 2, 27.3. § 25, 8.5. § 30, 15.5. § 5 ja 5.6.1917 § 32); TM 6.6.1917; Keskisarja 2006, 233–234

693 Wuokko 2007, 39–42

694 Ks. esim. TM 9.6.1917; TM 14.6.1917; TM 23.5.1917; TM 24.5.1917; TM 7.4.1917; TM 16.5.1917; TM 22.5.1917

punkki oli melkein kuukauden ilman järjestyskoneistoa. Lakko päättyi lopulta Senaatin talousosaston varapuheenjohtajan Oskari Tokoin välityksellä, kun kaikki miliisien vaatimukset hyväksyttiin. Paradoksaalisesti palkkojen korotus ilman määrärahojen lisäämistä johti 140 miliisin irtisanomiseen.⁶⁹⁵

Näin tällaisena, sanoisinko vapauden ja kieltolain aikana, on yleinen järjestys Helsingin kaduilla ollut kokolailla tasaista. Vaikka miliisit olivat lakossa, ei liikennehäiriöitä silti paljonkaan aikaan saanut kukaan, sillä jokainen tavallinen ihminen koetti pitää järjestystä itse lukuunottamatta huligaaneja ja taskuvarkaita. Mutta nuo maailman enemmistöasukkaat lähettivät tänne juuri parhaaksi aikaa muutamia vinosilmäedustajiaan tekemään kaduilla jos jonkinlaisia ”jonglööri”-temppejujaan. Ja meidän maan kansalaiset, joista etenkin naiset, ovat innoikkaita vierasten ihailijoita. Niinpä nytkin ovat he joka kadun kulmassa, lähimpänä katselijana, missä vaan tuo ”vinosilmä” ihmeitään näyttää. Ja samalla ovat he hyvin anteliaita näille ”kukkakauppiaille ja eläinystävälle”, kun tulee n.k. kolehdin aika.⁶⁹⁶

Nimimerkki Kallu *Työmieheissä* 14.7.1917

Helsinki oli näin kuukauden ilman järjestyksenvalvojia. ”Joten ei kenenkään omaisuus eikä henki ole turvattu. Kaupungilla ei enää saa rauhassa kulkea, ei tiedä koska saa puukon iskun rintaansa”. *Työmieheissä* julkaistuissa kuvauksissa ja työväenjoukkokokouksien puheissa kerrottiin katujen muuttuneen vaarallisiksi. Myös kirjaltajien lakon jälkeen elokuun toisella viikolla jälleen ilmestyneessä *Hufvudstadsbladetissa* kerrottiin varkauksien lisääntymisestä miliisilakon aikana. Sen mukaan koteihin oli murtauduttu ja taskuvarkaat olivat vaanineet ohikulki-joita joka puolella kaupunkia. Vallankumousaikaa tutkineen Anthony Uptonin mukaan erityisesti *Työmieheissä* julkaistut kuvaukset olivat kuitenkin pääosin lakkopropagandaa – suurta muutosta kaupungin turvallisuustilanteesta ei suora-
naisesti tapahtunut. Upton on luultavammin oikeassa. Turvallisuustilanne ei suuresti muuttunut, sillä kadut olivat olleet levottomia jo pitkään. Kaupunkilaisten turvattomuuden tunnetta lakko ei kuitenkaan ainakaan helpottanut. Tavallisilla kaupunkilaisilla ei hätätilanteessa ollut ketään, jolta pyytää apua.⁶⁹⁷

Järjestyskiistan ensimmäinen erä päättyi porvariston, kaupunginvaltuuston ja senaatin tappioon. Poliisimestari Carl Voss-Schrader erosi välittömästi ja Helsingin pormestari, vapaaherra Wrede elokuun lopulla.⁶⁹⁸ Vt. poliisimestariksi nousi sosiaalidemokraattien Kustaa Rovio.⁶⁹⁹ Porvarilliset ryhmittymät ryhtyivät valmistautumaan kiistan toiseen erään välittömästi.

695 Lakosta lehdissä: TM 6.6.1917; TM 14.6.1917; TM 16.6.1917; TM 20.6.1917; TM 30.6.1917; TM 1.7.1917; TM 11.7.1917; TM 14.7.1917; TM 15.7.1917; TM 21.7.1917; TM 21.7.1917 ”Esko”; TM 26.7.1917; TM 5.8.1917; HBL 9.8.1917. Yleisesti I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 192–193 (19.6.1917 § 19); Tokoi 1947, 166; Upton 1980, 123–125; Kuusanmäki 1987, 121–123; Hietaniemi 1992, 42–43; Manninen T 1992 (a), 280–282; Keskinen ja Silvennoinen 2004, 94–98

696 TM 14.7.1917, nimim. Kallu

697 Ks. esim. TM 14.7.1917, nimim. Kallu; TM 21.7.1917; TM 21.7.1917, nimim. Esko; TM 23.7.1917; TM 24.7.1917, nimim. Arvo; TM 25.7.1917; HBL 9.4.1917; HS 11.8.1917; HS 12.8.1917 Kirje Helsingistä, Tolari; Upton 1980, 124

698 TM 24.8.1917; HS 25.8.1917

699 TM 28.7.1917

Yhteiskunnallisen valtataistelun aikana tasavertaisuuden toteutuminen sisäisestä turvallisuudesta vastanneissa organisaatioissa oli mahdotonta toteuttaa. Kuten Risto Alapuro on todennut, oli järjestyskysymyksen keskeisenä ongelmana se, että järjestyksenpitäjät miellettiin aina jonkun vallasta kilpailevan ryhmän edustajiksi. Näin järjestelmän luotettavuus oli jatkuvasti kyseenalaistettuna, eikä maasta enää löytynyt ulkopuolista puolueetonta kiistojen yläpuolella olevaa järjestysvoimaa.⁷⁰⁰ Aiemmin katulevottomuudet olivat päättyneet viimeistään kasakoiden ratsastaessa paikalle, mutta nyt sanasodan muuttumisen käsirysyksi saattoivat estää vain eri ryhmien sisäiset kurinpitokeinot ja johtohenkilöiden kaunopuheisuus. Vallankumouksellisena aikana yhden ryhmän turvallisuuden parantuminen tuntui heikentävän muiden turvallisuutta.

Valta ja vallattomuus yhteisöissä

Kun tuli tieto tsaarivallan kukistumisesta, niin siitä hetkestä kaikki muuttui tehtaalla. Koko kevät oli rauhatonta, vähän väliä pantiin remmit seisomaan, oli lakkoja, oli mielenosoituskokouksia, oli ulkoilmakokouksia ja välillä maalattiin naamat mustaksi kun mentiin mielenosoituksiin Senaatin torille. Koko kevät oli yhtämittaa kokouksia ja mielenosoituksia, kesä oli samanmoinen ja työt lakkautettiin siltatehtaalla.⁷⁰¹

Kaija Jäppilä vallankumouskeväästä Kone- ja siltarakennus yhtiöllä

Maaliskuun 25. päivänä Helsingin rautateiden konepajojen työväenyhdistys kokoontui ylimääräiseen kokoukseen. Kokouksessa aluksi valittiin järjestön edustajat työväenjärjestöjen eduskuntaan. Seuraavaksi työväen järjestysmiehiin valittiin Fredriksbergin konepajalta 27 ja Helsingin konepajalta 20 järjestysmiestä sekä yhtä monta varamiestä. Sen jälkeen päätettiin perustaa työhuonekuntaneuvosto, jonka tulisi tutkia työmiesten ja työnjohtajien mahdollisia kiistoja. Pietarin suureen vallankumoussankarien hautajaisjuhlaan valittiin omat edustajat. Sitten ryhdyttiin miettimään, pitäisikö järjestön vaatia omaa ehdokastaan Valtionrautateiden pääjohtajaksi. Asiaa ei kuitenkaan pidetty ajankohtaisena. Lopuksi päätettiin vaatia aiemmin erotettujen työmiesten uudelleenpalkkaamista.⁷⁰² Konepajoilla oli todellakin siirrytty nopeasti vallankumoukselliseen aikaan. Yhteisön sisäiset hierarkiat olivat romahtamassa, ja työmiehet miettivät itsellensä sopivaa johtajaa. Sama sisäisen rakenteen muutos uhkasi myös työläisten omaa järjestöä, minkä takia ryhdyttiin toimiin sisäisen anarkian estämiseksi.

700 Alapuro 1994, 165, 168–171

701 Jäppilä Kaija. 6. Muistelmat. KansA

702 Osaston ylimääräinen kokous 25.3.1917 § 4 (työväenjärjestöjen eduskunta), § 5 (järjestysmiehet), § 10 (työhuonekuntaneuvostot), § 12 (vallankumoussankarit), § 13 (pääjohtaja) ja § 14 (erotetut) sekä johtokunnan ylimääräinen kokous 18.3.1917 § 2–5. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA

Alkoi kuumeen tapainen toiminta (– –) Työläisten osaksi tulleet vuosikymmenien kärsimykset ja vääryydet muistuivat nyt katkerimpina mieleen. Vapauden tuulahduksen huumaina oltiin siirtä kokonaan hetken toimintaan. Konepajoilla alkoivat taistelut työläisten ja työnjohtajien välillä, kaikki se mikä oli tuntunut sorrolta ja vääryydeltä tahdottiin kerrassaan hävittää... Työläiset liittyivät osastoon joukoittain. Tilanne oli huumaaava. (– –)⁷⁰³

Ote Valtionrautateiden konepajojen Helsingin osaston vuosikertomuksesta vuodelta 1917

Pietarissa vallankumous laajeni nopeasti koskemaan teollisuusyhteisöjen si-
säisiä rakenteita, kun vanhan järjestyksen ja vallan edustajista ja vanhoista toi-
mintamalleista haluttiin nopeasti eroon. Hierarkkiset hallintojärjestelyt romah-
tivat ja monet teollisuuslaitoksien johtajista löysivät itsensä mustelmille lyötynä
tehtaan porttien ulkopuolelta. Eivätkä kaikki selvinneet pelkillä mustelmilla.⁷⁰⁴
Helsingissä työyhteisöissä vallankumouksellinen paine kohdistui erityisesti lähi-
esimiehiin ja keskitason johtoon eli työmiesten päivittäisessä työssään kohtaa-
miin auktoriteetteihin. Teollisuudessa tulilinjalle joutuivat työnjohtajat ja laitok-
sien johtajat.

Heti vallankumouksen jälkeen alkoi Valtionrautateiden konepajoilla tapahtua.
Viipurissa rautateiden konepajan työntekijät sulkiivat konepajan portit epämielui-
silta henkilöiltä ja ”erottivat” konepajaa johtaneet insinöörit ja erään ylityönjoh-
tajan. Helsingin konepajalla poistumaan joutuivat konepajaa johtanut insinööri
ja yksi työnjohtaja. Fredriksbergissä porttien ulkopuolelle pakotettiin aluksi yksi
työnjohtaja. Näitä ja joitakin muita esimiehiä vastaan esitettiin monenlaisia syy-
töksiä työläisten huonosta kohtelusta.⁷⁰⁵

Vastaavia esimiehiin ja päälliköihin kohdistuneita omavaltaisuuksia tapah-
tui monissa helsinkiläisissä työyhteisöissä. Alun anarkian jälkeen työnjohtajien
”uloskäräämisien” varalta perustettiin monenlaisia komiteoita tai edellä maini-
tun kaltaisia työhuonekuntia.⁷⁰⁶ Komiteoihin otettiin yleensä molempien osapuo-
lien edustajia, mutta lopulta valta oli työläisillä. Jos vaatimuksiin ei suostuttu tai
komiteoiden mietinnöt eivät miellyttäneet, olivat valtit työläisten käsissä. Epä-
mieluisat esimiehet voitiin joko pakottaa väkivallalla poistumaan tai vaihtoehtoi-
sesti työläiset saattoivat ryhtyä lakkoon tavoitteidensa jouduttamiseksi. Helsin-
gissä järjestettiin vuonna 1917 ainakin seitsemän lakkoa, joissa yhtenä tavoitteena
oli epämieluiden johtajien erottaminen. Joukossa oli muun muassa kaupungin

703 Kertomus S.V.R Konepajain T.Y. Hgin osast. toiminnasta vuodelta 1917. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto n01 (TA 331.88:656.2). TA

704 Smith 1983, 55–57; Mandel 1990, 95–110

705 Kertomus S.W.R Fredriksbergin konepajan työkuntaneuvoston toiminnasta ensimmäisenä toiminta v.1917. Pöytäkirjojen liitteenä. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto n01 (TA 331.88:656.2). TA; SVR Konepajojen työväenyhdistyksen 9. edustajakokouksen pöytäkirja. 9. Edustajakokous 1917 Suomen rautateiden työntekijäinliitto (Ta 331.88.656.2). TA; Osaston kokouksen pöytäkirja 27.3.1917 § 7. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto n01 (TA 331.88:656.2). TA; HBL 16.4.1917; Ks. myös Nyström 2004, 40–41

706 Esimerkiksi Valtionrautaille perustettiin 5.5.1917 erillinen komitea tutkimaan hallintoa ja virkaili-
joita vastaan esitettyjä syytteitä. Kirje piirihallitukselta 21.12.1917. Ea1 Valtionrautatiet, koneosasto,
Fredriksbergin varasto, Saapuneet kirjeet 1918–1919, 1920. Fredriksbergin varasto. VRPKA; Ks. myös
Nyström 2004, 41; Seppälä 1997, 226–230; US 13.5.1917; US 6.6.1917; Ks. myös alla palolaitoksen lakko

puhtaanapitolaitos.⁷⁰⁷ Usein kuitenkin jo lakon uhka riitti. Esimerkiksi vesilaitoksen putkimestari J. Äijälä joutui eroamaan, kun uhkaava lakko olisi jättänyt kaupunkilaiset ilman vesijohtovettä.⁷⁰⁸

Mitä hierarkkisempi työyhteisö, sitä nopeammin ja vahvemmin erimielisyydet nousivat esiin. Ääritapaus oli sotilaallisessa kurissa elänyt palolaitos, jonka miehistö alkoi liikehtiä heti vallankumouksen jälkeen. Ensimmäisenä tulilinjalle joutuivat virkaatekevä palomestari E. Lind sekä ruiskumestari Artur Forss ja palokersantti Vilhelm Ren. Nämä olivat miehistön mielestä käyttäytyneet heitä kohtaan röyhkeästi. ”Virkanyrkeistä” haluttiin päästä eroon. Askel askeleelta kasvoivat myös vaatimukset sotilaallisen kurin helpottamiseksi. Palveluaikoja haluttiin muuttaa, vapaa-aikaa lisätä, ruokajärjestelyjä parantaa sekä iltahuudon rukouksesta ja miehistön sakotusjärjestelmästä luopua. Palomiesten vaatimuksia tuki myös työväenjärjestöjen eduskunta. Kaupungin palotoimikunnan ratkaisu oli ajalle tyypillinen. Se asetti tutkimustoimikunnan. Tyypillinen oli myös palomiesten vastaus. He asettivat oman varjotoimikuntansa. Kaupungin tutkimusten valmistuminen kesti pitkään. Vastuuta palloteltiin palotoimikunnan ja kaupunginvaltuuston välillä. Toukokuun alkupuolella tilanne kärjistyi niin, että miehistö uhkasi lakolla ja palotoimikunta miehistön erottamisella. Lopulta kaupungin tutkimustoimikunta ja valtuusto totesivat miehistön syytteet perättömiksi. Seurauksena oli palokunnan kaksi päivää kestänyt täydellinen, osin anarkistinen lakko. Valtuusto kieltäytyi hyväksymästä senaatin välittämää sovintoehdotusta, mutta lopulta eroamaan vaaditut ilmoittivat eroavansa itse, jolloin lakko loppui. Valtuusto ei voinut muuta kuin hyväksyä pakkoerot, myöntäen samalla eronneille palkkaa vastaavan apurahan.⁷⁰⁹

Palolaitoksen lakon loppuratkaisu tuli tutuksi myös muilla työpaikoilla. Laitoksien omistajat ja johtajat eivät pystyneet estämään työläisten tekemiä uloskan-toja ja erottamisia. Sen sijaan työnantajat usein tukivat pakkoerotettuja jatkamalla heidän palkanmaksuaan.⁷¹⁰

Vihattujen johtajien onnistunut erottaminen johti kasvavaan epäjärjestykseen työyhteisöissä. Esimiesten auktoriteetti riippui heidän alaisistaan, joten johtajien oli syytä omaksua uuden ajan toimintamallit nopeasti. Mutta miten tuli toimia tilanteissa, joissa vaadittiin kurinpitoa tai muita vaikeita päätöksiä? Monin paikoin laitoksien johtajat ja omistajat alkoivat tehdä yhteistyötä työläisten ammattiosas-

707 Lakoista esim. HS 8.5.1917; HS 9.5.1917; Työnseisaukset, joista on saatu tietoja heinäkuun 1 päivään 1917. TTA 3/1917, 151–181; Työnseisaukset, joista on saatu tietoja syyskuun 1 päivään 1917. TTA 4/1917, 277–327; Työnseisaukset, joista on saatu tietoja marraskuun 1 päivään 1917. TTA 6/1917, 416–449; Työnseisaukset, joista on saatu tietoja helmikuun 1 päivään 1918. TTA 4/1917, 79–155

708 US 3.6.1917; Herranen 2001, 77

709 Palolaitoksen lakosta ks. TM 25.3.1917; TM 1.4.1917; HS 3.4.1918; TM 6.5.1917; TM 8.5.1917; TM 9.5.1917; HS 10.5.1917; HS 11.5.1917; TM 11.5.1917; US 11.5.1917; TM 12.5.1917; US 12.5.1917; TM 13.5.1917; TM 16.5.1917; US 16.5.1917; US 17.5.1917; TM 18.5.1917; TM 19.5.1917; US 19.5.1917; TM 20.5.1917; US 20.5.1917; TM 22.5.1917; IV. Palotoimikunta, HKKK (30) 1917, 288–289; I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 190–192 (8.5. § 38 15.5. § 1, 19.5. § 1 ja 22.5.1917 § 36)

710 I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 154; US 13.5.1917; Seppälä 1997, 226–230; Nyström 2004, 41–42

tojen ja työhuonelautakuntien kaltaisten elinten kanssa.⁷¹¹ Samanlainen vallankumouksellinen prosessi oli käynnissä monissa työyhteisöissä ympäri Suomea.⁷¹²

Kesä olikin verrattain kaunis ja ne, jotka olivat työssä kesä-heinäkuussa saivat tavallaan työssäollessaankin olla Katajanokan kärjessä saharakennuksen takana, kun valmistettiin puusta sellaisia hevosennosto-hissoja sekä proomuja. Työskentelimme uimahousut yllä ja pulahdimme mereen uimaan niin usein kun huvitti. Se oli sitä ”svaboodaa”.⁷¹³

Emil Vikström (s. 1893)

Järjestys romahti monilla työpaikoilla. Niin palolaitokselta kuin Valtionrautateiden konepajoilta raportoitiin monenlaisista kurinpito-ongelmista. Konepajoilla työteho oli heikentynyt. Työaikaa käytettiin ruokailuun, tupakointiin ja keskusteluihin. Kellokortteja käytettiin tahallaan väärin. Yleisesti varastettiin polttopuita ja työkaluja. Kiistat työnjohtajien kanssa johtivat uloskantoihin.⁷¹⁴ Palolaitoksella miehistö kieltäytyi noudattamasta tiukkoja palveluohjeita ja asemilla laulettiin vallankumouksellisia lauluja. Esimiesten kurinpitoyritykset johtivat miehistön kokouksiin ja vastalauseisiin.⁷¹⁵ Samanlainen kehitys oli havaittavissa myös kaupungin sairaaloissa. Johtavien lääkärin ja ylihoitajien järkytykseksi alempi palveluskunta käyttäytyi jatkuvasti yhä röyhkeämmin sekä uhmasi saamiaan määräyksiä ja ohjeita.⁷¹⁶ Valta oli siirtynyt työntekijöiden järjestöille ja toimipaikkojen työntekijäryhmille, mutta viimekädessä esivallan romahtaminen merkitsi vallan siirtymistä jokaiselle yksilölle itsellensä.

Valtionrautateiden konepajojen työväenyhdistys ryhtyi heti vallankumouksen jälkeen ottamaan jäseniään tiukemmin ohjaukseensa. Muiden työntekijäjärjestöjen tavoin sen johtokunta muistutti useaan otteeseen jäseniään käyttäytymään rauhallisesti ja työväenjärjestöjen ohjeiden mukaisesti. Järjestysmiehet valittiin paitsi ajamaan yhdistyksen etuja, myös valvomaan järjestystä konepajoilla. Työhuonekuntaneuvoston tavoitteena oli estää spontaanit uloskannot ja tuoda malttia työyhteisöön. Vallankumous ja menestyksellinen edunvalvonta toivat järjestöön uusien jäsenten tulvan. Sotavuosina kituvan pieneksi supistunut järjestö kaksinkertaisti jäsenmääränsä yli tuhanteen jäseneseen. Järjestön valta työyhteisön sisällä kasvoi, mutta samalla jäsenien enemmistöksi nousivat uudet tulokkaat, jotka eivät välttämättä allekirjoittaneet järjestön toimintatapoja tai -tavoitteita. Johtokunta julkaisi toistuvasti kehotuksia järjestäytyneeseen toimintaan ja kritisoi vapauksien väärinkäyttöä. Jäseniä varoitettiin osallistumasta elokuun alun torikokouk-

711 Kertomus S.W.R Fredriksbergin konepajan työkuntaneuvoston toiminnasta ensimmäisenä toiminta v. 1917. Pöytäkirjojen liitteenä. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA; Seppälä 1997, 226–230

712 Esim. Haapala 1990, 59 ja Hoppu 2008 (b), 45 (Tampere); Teräs 2001, 115–116

713 Vikström Emil. Muistietietokokoelma 1229/59. TA

714 Johtokunnan ylimääräinen kokous. 8.5.1917 § 5, johtokunnan kokous 5.4.1917 § 15, osaston kokous 2.8.1917 § 7, johtokunnan ylimääräinen kokous 8.5.1917 § 5, johtokunnan kokous 1.8.1917 § 6, osaston kuukausikokous 1.4.1917 § 13 ja johtokunnan kokous. 4.9.1917 § 8. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA; Ks. myös Nyström 2004, 42–43

715 IV. Palotoimikunta, HKKK (30) 1917, 288–289

716 Marian sairaala, Terveystieteidenlaitoksen ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 57, 60–61

siin tai erivapauksien ottamisesta työpaikalla.⁷¹⁷

Huomattavia häiriöitä sairaalan toimintaan ei rauhanhäiritsijäin onnistunut saada aikaan, joskin jonkunlainen ikävystyminen ja piileskelevä epäluulo olivat painostavana ilmakehänä laskeutuneet samentamaan työniloa.⁷¹⁸

Marian sairaalan vuosikertomus 1917

Jatkuvat valtataistelut työyhteisöissä johtivat eri toimijaryhmien aiempaa tu-lehtuneempiin väleihin. Taloudellisten ongelmien ja levottomuuksien lisääntyessä monet työyhteisöt olivat lähes anarkian vallassa. Vähitellen talouden romahta-misen jälkeen kaduille alkoi lisääntyvässä määrin tippua töistä erotettuja, vallat-tomuuden makuun päässeitä katkeria työttömiä. Porvariston korostama riippu-maton järjestysvalta sisälsi epäilemättä myös ajatuksen työyhteisöjen sisäisten valtarakenteiden palauttamisesta.

Järjestys- ja painostusvoimaa kaupunkilaistyöväestölle

Kansalaiskaartit kuuluvat keskeisenä osana eurooppalaiseen urbaaniin vallanku-mouskuvastoon. Yhtäläisesti hyväksytyn auktoriteetin puuttuminen ja normaalin järjestyksenpitokoneiston halvaantuminen synnyttävät alhaalta päin tapahtuvaa järjestäytymistä. Näin oli tapahtunut Ranskan suuren vallankumouksen Pariisis-sa ja vuosien 1905–1907 Helsingissä, ja näin tapahtui myös vuonna 1917. Aiemman vuosikymmenen vastakkainasetteluun porvarillisen suojeluskunnan ja työväen punakaartin välillä ei kuitenkaan palattu suoraan.⁷¹⁹ Miliisiin valittiin molempien edustajia, vaikkakin työmiehet olivat huomattavana enemmistönä. Aluksi erilais-ten joukkojen muodostamisen taustalla oli ennen kaikkea järjestyksen ylläpitämi-nen, tosin tämänkin taustalla vaikuttivat monenlaiset poliittiset motiivit.

Väliaikainen hallitus vetosi heti maaliskuun vallankumouksen jälkeen eri yh-teiskuntaluokkia edustaviin puolueisiin, että nämä rauhoittelisivat omiaan. Hel-singin sosialidemokraattinen kunnallistoimikunta päätti yhdessä ammattiosas-tojen puheenjohtajien kanssa väliaikaisen järjestysvaliokunnan asettamisesta ja järjestysmiesosastojen perustamisesta. Heti perustamisensa jälkeen Helsingin työväenjärjestöjen eduskunta ryhtyi muodostamaan lakkovahtien kaltaisia järjes-tysmiesjoukkoja. Jokaisen jäsenyhdistyksen tuli valita jäsenistään tietyn suhde-luvun mukaan järjestysmiehiä. Myöhemmin moni järjestysmiehistä rekrytoitiin miliisiin.⁷²⁰

717 Helsinki 18.3.1917, Kiertokirje no. 15. Kiertokirjeet 1917–1919. Suomen rautateiden työntekijäinliitto (Ta 331.88.656.2). TA; Johtokunnan ylimääräinen kokous 18.3.1917 § 4–5, johtokunnan ylimääräi-nen kokous 20.3.1917 § 5, johtokunnan ylimääräinen kokous 5.4.1917 § 15, johtokunnan ylimääräinen kokous 17.4.1917 § 5, johtokunnan ylimääräinen kokous 8.5.1917 § 5, johtokunnan kokous 4.9.1917 § 7. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA; Kertomus S.W.R Fredriksbergin konepajan työkuntaneuvoston toiminnasta ensimmäisenä toiminta v. 1917. Pöytäkirjojen liitteenä. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA

718 Marian sairaala, Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolai-tosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 61

719 Manninen T 1992 (a), 246–254; Tikka 2009 yleisesti, mutta etenkin 78–177

720 Salkola 1985 (I), 62–97; Manninen T 1992 (a), 324–325

Valtionrautateiden konepajoilla reagoitiin nopeasti. Jo maaliskuun 18. päivänä Valtionrautateiden konepajojen työväenyhdistyksen Helsingin osasto päätti muodostaa järjestysmiesjoukon, jonka tehtävänä oli valvoa tilannetta konepajoilla ”että ei tehtäisi mitään harkitsemattomia tekoja”. Syynä oli ennen kaikkea vallankumouksellisen anarkian estäminen. Molemmille konepajoille valittiin noin 30 miehen järjestysmiesosastot.⁷²¹ Näiden maaliskuussa valittujen järjestysmiesjoukkojen toiminnasta on säilynyt vain vähän tietoa. Järjestysmiehiä tutkineen Marja-Leena Salkolan mukaan järjestysmiesten tehtävä oli edellä lainatun mukainen. Ensimmäisenä tavoitteena oli pitää omat joukot järjestyksessä, mutta tarvittaessa järjestysmielien avulla voitiin puuttua myös yleiseen järjestyksenpitoon. Järjestäytymisen ja toiminnan malleja haettiin osittain suurlakon ajalta ja osittain Pietarista. Kaikkiaan järjestysmiehiä oli Helsingissä vähintään 200 ja mahdollisesti jopa yli 700. Vastaavankaltaisia työväestön järjestysjoukkoja perustettiin monilla teollisuuspaikkakunnilla.⁷²²

Suurlakon ajan punakaartilaiden joukossa alkoi myös herätä kiinnostusta toiminnan aloittamiseksi uudestaan. Heinäkuussa *Työmiehessä* julkaistiin punakaartilaisveteraaneille suunnattu kutsu Kaisaniemessä järjestettävään kokoukseen, jossa oli tarkoitus perustaa kaarti uudelleen. Paikalle tuli parisataa miestä ja perustettavalle kaartille laadittiin järjestyksenpitoa korostavat säännöt. Suunnitelma ei kuitenkaan saanut Helsingin työväenjärjestöjen eduskunnan hyväksyntää, jolloin hanke kuivui kokoon. Työväenjärjestöjen eduskunta asetti kuitenkin oman toimikunnan miettimään kaartin perustamista.⁷²³ Erilaisia kaartinalkioita alkoi ilmeisesti toimia alkukesästä lähtien, mutta näistä on säilynyt vain hajatietoja.⁷²⁴

Järjestäytyneen työväen kaartin muodostuminen tapahtui aluksi toista reittiä. Suurten joukkokokousten ja mielenosoitusten aikana oli huomattu, ettei miiniksi yksin pystynyt pitämään niiden järjestystä yllä. Tapahtumat eivät välttämättä kulkeneet johtajien toiveiden ja tavoitteiden mukaisesti. Kesäkuun alussa Helsingissä sosialidemokraattisen kunnallisjärjestö ryhtyi valmistautumaan kahdeksan tunnin työaikalain ja kunnallislain eduskuntakäsittelyn painostamiseen. Tarkoitus oli vaikuttaa lakien käsittelyyn suurilla joukkomielenosoituksilla sekä tarvittaessa myös yleislakolla. Tätä varten perustettiin järjestysmiesjoukot.⁷²⁵

Työväen Järjestökaarti päätettiin perustaa kevätkesällä 1917. Se perustettiin Kaisaniemen kentällä pidetyssä järjestyneen Työväen kokouksessa järjestysmielisin tueksi ja sen vahvistamiseksi. Ei nimittäin pelättävissä, että erinäiset provokaattorit voivat häiritä järjestäytyneen työväen kokouksia ja muita ulkona kesäaikana pidettäviä juhlia. Siksi siitä piti saada miesvahuudeltaan mahdollisimman suuri, jotta se voisi muodostaa ikään kuin renkaan taikka ketjun ulkoilmakokousten taikka ulkoilmajuhlien suojaksi.

721 Johtokunnan ylimääräinen kokous 18.3.1917 § 3. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA

722 Salkola 1985 (I), 66–97; Esim. Turku: Mäkelä 1990, 49–50, Tampere: Klemettilä 1976, 34–37

723 TM 11.7.1917; Upton 1980, 219; Salkola 1985 (I), 100; Manninen T 1992 (a), 325–326

724 Salkola 1985 (I), 110–121; Manninen T 1992 (a), 325–326

725 TM 3.7.1917; TM 10.7.1917; Upton 1980, 219–220; Salkola 1985 (I), 157–172; Manninen T 1992 (a), 326–329; Vikström Emil. Muistitietokokoelma 1229/59. TA

Toiset kylläkin tahtoivat, että järjestyskaartille olisi heti hankittava jonkinlaiset taskuaseet ja kyllä niitä joillakin jo olikin.⁷²⁶

Emil Vikström (s. 1893)

Järjestysmiesten värvääminen tuotti nopeasti tuloksia. Heinäkuun alussa joukoissa kerrottiin olevan jo 15 sadan miehen joukkuetta. Ja uusia perustettiin. ”Toimeenpaneva komitea kehottaa siis järjestäytyneitä työmiehiä muodostamaan lisää työväen järjestysmiehistöä. Uusien joukkueiden pitäisi ehtiä myös harjoitukseen. Se on samalla myös terveellistä liikuntaa ulkoilmassa”, mainostettiin *Työmiehessä*. Eduskuntakäsittelyn aikaisissa mielenosoituksissa järjestysmiehet ottivat keskustakorttelit haltuunsa ja valvoivat muun muassa eduskunnan istuntosalin Heimolan piiritystä.⁷²⁷ Mielenosoituksien aikana kaartissa oli eri tietolähteistä riippuen 2 000 – 8 000 miestä, oikean luvun ollessa ehkä lähempänä pienempiä arvioita. Vastaavalla tavalla perustetut kaartit valvoivat suurmielenosoituksia myös muualla maassa.⁷²⁸ Salkolan mukaan kesällä perustetuilla kaarteilla oli myös kansallisia tavoitteita, sillä järjestystä ylläpitämällä pyrittiin estämään venäläisten sekaantuminen maan sisäisiin asioihin. Samalla kaartit muodostivat voimareservin, jolla voitaisiin osittain korvata venäläisjoukot, jos ne poistuisivat maasta.⁷²⁹

Sotatalouden kultaiset vuodet vaihtuvat epävarmuuden ajaksi

”Venäjän kruunun sotatarviketilauksia peruutetaan”⁷³⁰ kertoi pikku-uutinen *Uudessa Suomettaressa* toukokuussa 1917. Sotatalouden kultavuodet olivat päättyneissä. Romahdus ei tapahtunut yhdessä yössä, vaan talouden hyytyminen oli alkanut jo vuoden 1916 lopulla. Keisarikunnan taloudelliset voimavarat alkoivat ehtyä. Sotaan väsynyt valtakunta ajautui vallankumoukseen, joka ei kuitenkaan lopettanut sotaa. Väliaikainen hallitus ei lopulta onnistunut kokoamaan suurempia resursseja sodan ja sotatalouden jatkamiseksi. Venäjän viennin ja tuonnin loppuessa Suomen suuriruhtinaskunta jäi vähitellen tyhjän päälle. Taloudelliset yhteydet maan ulkopuolelle katkesivat marraskuuhun 1917 mennessä lähes kokonaan.

Sotatalouden vaikeudet alkoivat Helsingissä loppuvuodesta 1916, jolloin Venäjän valtion teettämät työt keskeytettiin. Työttömäksi jäi useita tuhansia miehiä. Työt aloitettiin uudestaan huhtikuussa 1917, mutta takaisin otettiin vain joitakin satoja miehiä.⁷³¹ Metalliteollisuudessa suuret työnantajat alkoivat talvella 1916–1917 luopua sotatarvikkeiden tuotannosta ja siirtyä rauhanajan tuotteisiin. Venäläiset peruivat tilauksiaan, ja samalla ruplan voimakas syöksykierre vaikeutti hinnoista sopimista. Vientiyrityksille alkoi kertyä suuria määriä arvottomia pa-

726 Vikström Emil, Muistitietokokoelma 1229/59, TA

727 TM 3.7.1917; TM 10.7.1917; TM 14.8.1917; TM 16.7.1917

728 Klemettilä 1975, 37; Salkola 1985 (I), 178–189

729 Salkola 1985 (I), 238–240

730 US 27.5.1917

731 XII. Kunnan työnvälitystoimisto, HKKK 31. 1918, 363; Julkinen työnvälitys Suomessa v. 1917 ensimmäisellä vuosineljänneksellä. TTA 2/1917, 93–98

periruplia, joiden realisoiminen oli hankalaa. Viennin hyytyessä alettiin ostajia etsiä kotimaasta. Teollisuuden toimintaa häiritsi lisäksi tuonnin vaikeutumisesta johtunut raaka-ainepula.

Ongelmallinen kokonaistilanne johti tuotannon ja työntekijöiden suurimittaiseen vähentämiseen. Kun Kone- ja siltarakennus osakeyhtiö työllisti vuoden 1917 alussa yli 3 000 työntekijää, oli työntekijöitä heinäkuussa vähän yli 2 100 ja lopulta joulukuussa enää hieman yli 800. Ammuksien sijasta yhtiö ryhtyi tuottamaan muun muassa hevosharavia.⁷³² Suurin romahdus koettiin loppukesällä 1917, jolloin venäläiset lopettivat rahapulan takia lähes kaikki linnoitustyöt. Näin yli 30 000 suomalaista jäi työttömäksi. Syksyllä loppui myös suurin osa sotateollisuuden tilauksista.⁷³³ Maailmansota jatkui, mutta sotatalouden kultavuodet olivat päättyneet.

Talouden ongelmia pahensi vaikea valuuttakriisi. Sotateollisuus, linnoitustyöt ja maahan sijoitetut sotajoukot olivat tuoneet kotimaisille markkinoille valtavan määrän ruplia. Niiden vaihtoarvo oli laskenut hieman jo vuoden 1916 aikana, mutta vuonna 1917 kurssi lähti nopeaan laskuun. Nyt kaikille tuli kiire päästä ruplistaan eroon. Suomen Pankin edustalla oli jälleen päivittäin usean sadan ihmisen jonot. Pankki joutui jo keväällä määräämään ylärajan liikkeiden ja yksityishenkilöiden valuutanvaihdolle. Päivän aikana sai vaihtaa vain 10 ruplaa. Näin ruplista muodostui arkipäivän ongelmia kaupunkilaisille, sillä monet olivat saaneet tulonsa arvoansa nopeasti menettävässä valuutassa. Esimerkiksi kaupungin kenkäkauppiaat kieltäytyivät myymästä tuotteitaan ruplilla. Liikkeellä oli näin arvoltaan kahdenlaisia rahoja, markkoja ja ruplia, joiden vaihtoarvojen ero kasvoi päivä päivältä.⁷³⁴

Markkinatalouden toimintaa vaikeutti entisestään nopeasti kasvava inflaatio. Ilmiön taustalla oli valuuttaongelmien lisäksi paheneva pula-aika. Sotatalous ja vientisuuntien rajoittuminen olivat vääristäneet talouden rakenteita. Suurien teollisuuslaitoksien tuotteilla ei enää ollut ostajia. Samaan aikaan monilla keskeisillä elintarvikkeilla oli enemmän kysyntää kuin tarjontaa. Kaikkiaan talouden ongelmana oli epävarmuus ja tilanteiden nopea muuttuminen.

Kohonneiden elinkustannusten takia tapahtui tavallisesti taloudellista laatua olevia lakkoja melkein pä kaikilla työaloilla, ja päättyivät ne tavallisesti siten että työntekijät ajoivat vaatimuksensa perille. Pitkällisin oli puuseppien lakko, joka kesti yli puolen vuoden.⁷³⁵

Helsingin työtarkastuksen vuosikertomus 1917

Työväestön näkökulmasta maaliskuun vallankumous merkitsi aluksi vapautta ja toivoa paremmasta. Vallankumous näytti kääntävän työmarkkinoiden asetelmat pääläelleen – sotamääräyksien aiemmin sitomat uudistusvoimat pääsivät nyt

732 Gripenberg 1932, 152, 153–154, 147–148; Seppälä 1997, 233–238

733 Julkinen työnvälitys Suomessa vuonna 1917. TTA 4/1918, 407–418; Lunttinen 1992 (c), 195–196

734 Ruplista esim. Gripenberg 1932, 150–152; Lunttinen 1992 (c), 195–196; Seppälä 1997, 231–232. Jonoista Tanner 1957, 66. Kenkäkauppiasta TM 26.5.1917

735 Terveydenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, Työtarkastus, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 231

määrävään asemaan. Työväestö ryhtyi ajamaan kahdeksan tunnin työaikaa, työehtojen parantamista ja parempaa palkkaa kaikilla tasoilla eduskunnasta yksittäisiin tehtäisiin saakka. Vallankumous käynnisti vuosien 1905–1906 tavoin työtaistelujen ajan.⁷³⁶ Lakonuhkien ja lakkojen taustalla olivat ennen kaikkea vaatimukset kahdeksan tunnin työajasta, sopimusoikeuksista ja palkankorotuksista. Monin paikoin kyse oli myös sisäisistä valtataisteluista, joissa työväestö pyrki hankkiutumaan epämieluisista esimiehistä eroon.⁷³⁷

Toukokuun alussa kauppias Karl Stockmann kirjoitti päiväkirjaansa: ”Farlig oro öfverallt, strejkhöt på alla håll & kanter: vedkörare, mjölkkörare, affärsdrengrar & magasinskarlar m.fl., de orimligaste fordringar uppställas”.⁷³⁸ Lakkoja oli paljon. Käytännössä joka päivä oli joku helsinkiläinen työpaikka lakossa tai työsulussa. Pelkästään kaupungin teollisuudessa koettiin 177 työnseisausta.⁷³⁹ Välillä lakossa oli suuria ammattiryhmiä monilta työpaikoilta ja välillä taas joku pieni muutaman työntekijän yritys. Milloin lakkoilivat metalliteollisuuden työntekijät, milloin Korkeasaaren eläintenhoitajat.

Kaupunkilaisten arkeen vaikuttivat etenkin kaupungin eri liikelaitosten lakot. Puhtaanapitolaitoksen lakko sai jäteasiat tulvimaan ja raitioteiden lakot tekivät tuhansista kaupunkilaisista jalankulkijoita. Monet lakot vaikuttivat myös kaupunkilaisten turvallisuuden tunteeseen. Kirjaltajien lakko jätti porvarilliset lukijat uutispimentoon, miliisilakko teki kadut turvattomiksi ja palokunnan lakko vei kaupunkilaisilta turvan onnettomuuksilta ja tulipaloilta. Lopulta kunnallislakko pysäytti suurimman osan kaupunkia.⁷⁴⁰

Monissa lakoissa valti olivat ainakin aluksi työntekijöillä, jotka edistivät vaatimuksiaan tarvittaessa voimatoimin. Niin eduskunta, senaatti, kaupunginvaltuusto kuin yksityiset työnantajatkin joutuivat tekemään päätöksiään katujen joukkojen väkivallan uhan alla. Paitsi Suomessa, olivat kevät ja kesä 1917 olivat suurta lakkoaikaa Venäjän kaupungeissa, joissa brittiläisen historioitsija Orlando Figesin mukaan lakkoilivat paremman palkan, kahdeksan tunnin työaikalainsäädännön ja paremman elintarvikehuollon puolesta niin teollisuuden lakkoveteraanit kuin tarjoilijat ja prostituoidutkin.⁷⁴¹

Helsingissä työtaistelut painoutuivat aiempien vuosien tapaan kevääseen ja kesään. Suurin osa oli lyhytaikaisia, mutta pisimmät lakot kestivät toistasataa päivää. Lähes kaikki työtaistelut päättyivät työläisten voittoon. Tosin monin paikoin

736 Kovero 1955 (C), 400–405

737 Lakkojen syistä: Julkinen työnvälitys Suomessa v. 1917 toisella ja kolmannella vuosineljänneksellä. TTA 6/1917, 360–367; Työnseisaukset, joista on saatu tietoja heinäkuun 1 päivään 1917. TTA 3/1917, 151–181; Työnseisaukset, joista on saatu tietoja syyskuun 1 päivään 1917. TTA 4/1917, 277–327; Työnseisaukset, joista on saatu tietoja marraskuun 1 päivään 1917. TTA 6/1917, 416–449; Työnseisaukset, joista on saatu tietoja helmikuun 1 päivään 1918. TTA 1/1918, 79–155

738 Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (8.5.1917). SGA

739 HKTV 1921, taulu 205

740 HKTV 1922, taulu 196; Julkinen työnvälitys Suomessa v. 1917 toisella ja kolmannella vuosineljänneksellä. TTA 6/1917, 360–367; Esimerkkilakkoja: Puhtaanapitolaitos VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, HKKK (30) 1917, 337–338; HS 5.5.1917; HS 8.5.1917; HS 9.5.1917. Raitiotiet: TM 15.9.1917; TM 17.9.1917; Herranen 1988, 69–70. Korkeasaari US 10.6.1917 ja US 13.6.1917

741 Figes 1996, 367–371

voitiin puhua Pyrrhoksen voitosta – palkkojen parannukset ja työaikojen lyhentäminen kasvattivat entisestään paineita työntekijöiden vähentämiseen. Erona vuosien 1905–1906 menestyksekkäisiin vallankumousajan lakkoihin oli, että tuolloin oli lakkoiltu nousukauden jatkuessa. Nyt työtaisteluja käytiin nopeasti romahtavan talouden rinnalla.⁷⁴² Seurauksena oli kasvava vastakkainasettelu, epäluottamus ja taloudellinen epävarmuus.

Ahtautta ja kallista energiaa

Jos vallankumous olikin tuonut Helsingin kaduille monenlaista toimintaa, huomattiin keväisestä katukuvasta myös kadonneen jotain. Aikaisemmin touko- ja kesäkuiseen kaupunkiin olivat kuuluneet monilukuiset muuttokuormat. Toiset olivat muuttaneet maalle ja toiset taas heiltä vapautuneisiin huoneistoihin. Nyt kaikki oli toisin. Asuntopulan jatkuessa kaupunkilaisten täytyi pitää asunnoistaan kiinni kaikin keinoin. ”Mutta lähdeppäs nyt seikkailemaan huonekaluinesi ja rouvinesi ja lapsinesi, niin taivasalle jäät ja kattoa et saa edes lakossa olevan piikasi kumouksellisen pään päälle.”⁷⁴³, kirjoitti nimimerkki Hassan *Uuden Suomettaren* pakinassaan.

Kolmatta vuotta jatkunut asuntopula tarkoitti ennen kaikkea asuinahtausta. Elämisen kallistuessa monien ainoana keinona selviytyä asuinkustannuksista oli joko ottaa alivuokralaisia eli ”asukkeja” tai ryhtyä itse sellaiseksi. Ongelman yleisyydestä kertoo hyvin se, että kaupungin sähkölaitoksen työntekijät vetosivat asuinahtaudesta johtuviin terveydellisiin ja siveellisiin ongelmiin palkankorotusvaatimuksissaan.⁷⁴⁴ Uusia asuntoja valmistui vuoden 1917 aikana vain kolmisensataa, ja näistäkin suuri osa kaupungin Vallilaan rakentamiin taloihin. Uusia taloja oli valmisteilla vain muutama. Valtavirrasta poikkesi lähinnä Kone- ja siltarakennuksen asuinryhmän työmaa, joka sekin eteni hitaasti.⁷⁴⁵ Samalla rahan arvon jatkuvan alenemisen seurauksena kiinteistömarkkinat kävivät kuumina, sillä käteisestä kannatti hankkiutua nopeasti eroon.⁷⁴⁶ Kiinteistöt saattoivat vaihtaa omistajaa useaan kertaan vuoden aikana.

Heikoimmassa asemassa olevien katseet ja nyt myös voimakkaat vaatimukset kohdistuivat jälleen kaupunkiin. Kaupunginvaltuusto päättikin rakennuttaa Vallilaan lisää työväenasuntoja hätäaputöinä, mutta tarkempien laskelmien jälkeen hankkeesta jouduttiin luopumaan, sillä rakentaminen olisi maksanut kolme kertaa enemmän kuin vuotta aiemmin.⁷⁴⁷ Rakentaminen ei olisi mahdollista, ennen kuin rakennusaineiden hintoja saataisiin selvästi alemmiksi. Kaupunki käynnisti-kin selvitykset olisiko rakennusaineita mahdollista hankkia kunnan ja ehkä myös valtion välityksellä. Pikaista apua ei kuitenkaan ollut näköpiirissä.⁷⁴⁸

742 Työnseisaukset Suomessa vuonna 1917. TTA 3/1918, 260–285; Kovero 1955 (c), 400–405

743 US 3.6.1917

744 Turpeinen 1984, 190–191

745 Asuntotarkastuskonttori, Terveydenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 244

746 Asuntotarkastuskonttori, Terveydenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 244

747 I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 51–52; XI. Sosiaalilautakunta, HKKK (30) 1917, 361

748 I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 240–242 (kv 6.1. § 7 ja 12.6.1917 § 5)

Kriisiaika ei kestäisi ikuisesti, ja nyt olisi tarjolla halpaa rahaa, joten kaupunki päätti ryhtyä varautumaan nopeaan rakentamiseen. Kaupunginvaltuuston hyväksymän suunnitelman mukaisesti perustettiin kesäkuussa yleishyödyllinen ”Osakeyhtiö Helsingin kansanasunnot – Aktiebolaget Helsingfors folkbostäde”. Osakkaiksi tulivat kaupungin lisäksi Keskinäinen henkivakuutusyhtiö Suomi ja pienellä osuudella yleishyödyllisen rakennustoiminnan edistämisyhdistys. Hanketta valmistelleen lautakunnan mietinnön mukaisesti tavoitteeksi asetettiin ”pienten huoneistojen paljottaistuotanto” eli suuret monikerroksiset vuokratalot. Tavoitteen todettiin toki eroavan ihanteellisista malliasunnoista ja puutarhakaupunkiajatuksista, mutta ”nyt oli mahdollisimman lyhyessä ajassa pakottavimman asuntohädän poistamiseksi aikaansaatava niin lukuisia terveydellisesti tyydyttäviä ja ihmisarvon mukaisia asuinhuoneistoja kuin käytettävänä olevilla varoilla ja suurta säästäväisyyttä noudattaen oli mahdollista”.⁷⁴⁹

Kaupungilla ei ollut käytössään keinoja akuutin asuntopulan helpottamiseksi, mikä turhautti asuntotarkastuskonttorin virkamiehiä. Heillä ei ollut mahdollisuuksia ongelmien laajuuden arvioimiseen, sillä sotatalouden kaupunkiin vetämät työläiset eivät näkyneet tilastoissa. Eikä keinoja ollut edes asuinkelvottomissa oloissa asuvien tilanteen helpottamiseksi. Yhtään lämmitettävää tilaa ei voinut julistaa asuinkelvottomaksi, sillä korvaavia tiloja ei ollut. Konttori arvioi kuitenkin edellisten vuosien kaltaisten pahimpien tapausten vähentyneen.⁷⁵⁰

Kiinteistö- ja asuntokeinottelu yhdessä inflaation kanssa aiheuttivat jatkuvia kiistoja vuokraisäntien ja vuokralaisten välillä. Helmikuussa 1917 kaupunginvaltuusto päätti vastoin esittelijöiden mielipidettä Ruotsin mallin mukaisen huoneenvuokralautakunnan perustamisesta väliaikaisena kokeiluna. Ajatuksena oli jakaa neuvoja ja tietoja sekä tarvittaessa myös antaa sovittelupalvelua. Kesäkuussa toiminta vakinaistettiin senaatin annettua määräykset vuokraolojen säännöstelystä.⁷⁵¹

Vuoden 1917 asuntopulan syvyyttä on vaikeaa arvioida. Heikentyvän työtilanteen seurauksena kaupungista luultavammin poistui etenkin muualla kirjoilla ollutta työväkeä, minkä seurauksena asuinahtaus saattoi hieman helpottaa. Kaupungin kirjoilla olleen väestön määrä ei vuonna 1917 kuitenkaan laskenut – päinvastoin. Kaupungin muuttovoitto oli yli 4 000 uutta asukasta.⁷⁵²

Kaupunkilaisten elämää ja asumista vaikeutti myös yhä jatkuva energiapula, joka tosin alkoi osoittaa pieniä helpottamisen merkkejä. Halkoskandaalien saatteleman talven ennätyskylmyydet päättyivät pian vallankumouksen jälkeen.⁷⁵³ Kaupungin halkokonttorin uudistukset tuottivat tulosta jo alkuvuodesta 1917, ja

749 I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 47–49 (kv lisäpöytäk. 17.4.1917 § 1); XI. Sosialilautakunta, HKKK (30) 1917, 360

750 Asuntotarkastuskonttori, Terveystoimikunta, HKT1 (8) 1917, Edellinen osa, 243–244

751 I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 236–240 (kv 13.2. § 15, kv 5.6. § 25 ja kv 12.6.1917 § 34); Kuusi 1921, 2–7

752 HKT1 1920, taulu 101

753 Maaliskuu oli vielä muutaman asteen tavallista kylmempi, mutta huhtikuusta lähtien lämpötilat palasivat normaaleiksi. HKT1 1921, taulu 1

kaupunkiin alkoi saapua aiempaa suurempia halkolasteja. Sama tahti jatkui vuoden loppuun saakka. Vuonna 1917 halkoja tuotiin kaupunkiin eniten koko sota-aikana.⁷⁵⁴ Tilanteen helpottumisen taustalla vaikutti Venäjän viennin pysähtyminen ja siitä aiheutunut kuljetuskapasiteetin vapautuminen.⁷⁵⁵ Keskeiseen energialähteeseen liittyvät ongelmat olivat helpottumassa, mutta tilanne oli edelleen vaikea. Hintojen nousu ja taloudellisen tilanteen vaikeutuminen heikensivät monien mahdollisuuksia polttopuiden ostamiseen. Samalla levottomuudet heijastuivat myös kaupunkilaisten energiahuollon toimivuuteen.

Aiempien vuosien tavoin energiahuollossa avainasemassa oli kaupunki ja sen halkokonttori. Vuoden 1916 skandaalien opettamana muonitustoimikunta ilmoitti suoraan, ettei se pystyisi vastaamaan koko kaupungin polttopuiden tuonnista. Halkokonttorin ensisijainen tavoite oli kaupungin omien laitoksien ja virastojen polttopuiden hankinta. Kaupunkilaisille myytäisiin mahdollisuuksien mukaan oman tarpeen ylittäviä polttopuita. Samalla konttori ilmoitti auttavansa yksityisten halkoliikkeiden puunhankintaa ja kuljetuksia.⁷⁵⁶ Alkuvuodesta 1917 konttori myi kaupunkilaisille lähes 32 000 syltä halkoja. Pienituloisille konttori myi kilopuita omakustannehintaa halvemmalla ja hintaero tasattiin muille myydyissä puissa.⁷⁵⁷

Polttopuiden hintakehitys oli edelleen huima. Ennätystalvena 1916–1917 hinnat olivat kaksinkertaistuneet edelliseen vuoteen nähden. Vuoden 1913 hintatasoon nähden hinnat olivat jo nelinkertaisia. Hintojen nousu pysähtyi halkojen tuonnin helpottuessa, mutta hinnat pysyivät korkealla tasolla koko vuoden ajan.⁷⁵⁸ Omalta osaltaan hintapaineita lisäsivät työoloissa tapahtuneet muutokset, sillä myös halkokonttorilla siirryttiin kahdeksan tunnin työaikaan ja palkkoja korotettiin useaan otteeseen.⁷⁵⁹

Yhteyksien heikentyessä väheni muiden energiaraaka-aineiden tuonti entisestään. Petrolia, bensiiniä ja koneöljyä oli vain vähän saatavilla, ja hinnat olivat kovia.⁷⁶⁰ Tämä ohjasi sekä yksityisiä että yrityksiä entistä enemmän käyttämään keskitetysti polttopuulla tuotettuja energiamuotoja eli sähköä ja kaasua. Vuoden 1917 aikana kaupunki joutui korottamaan molempien hintoja useaan otteeseen puiden hinnan ja työ kustannusten nousun takia. Kaupungin sähkö- ja kaasulaitoksilla oli myös ajoittain työtaistelun uhkia, mutta lopulta molemmat laitokset toimivat keskeytyksettä koko vuoden.⁷⁶¹

754 Tiedot on laskettu seuraavista tilastoista: HKTV 1913–1922, Muutamien tärkeimpien tavarain tuonti meritse kotimaasta 1913– (halot); HKTV 1922, taulu 214; HKTV 1922, taulu 247

755 Mattila 2001, 66–69

756 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta (Halkokonttori); TM 23.6.1917; TM 1.7.1917

757 I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 131–132 (kv 24.4.1917 § 13)

758 Hinnat on laskettu seuraavista tilastoista: HKTV 1913, taulu 307; HKTV 1914 taulut 320 ja 321; HKTV 1915, taulu 328, HKTV 1919, taulu 362 ja HKTV 1920, taulu 326

759 I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 151; TM 2.5.1917; TM 11.5.1917; TM 26.5.1917; TM 27.5.1917; US 1.6.1917; TM 4.6.1917; US 4.6.1917; HS 9.5.1917; TM 10.6.1917; US 10.6.1917; Kaupungin sairaalain yllihallitus, Terveystenhoitolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 55–56

760 HKTV 1922, taulu 203; Björkqvist 1967, 316

761 US 8.6.1917: Kaasulaitoksesta: I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 124–125 (kv 17.4. § 14, 25.9. § 7, 7.12.1917 § 43); Herranen 1985, 78–81. Sähkölaitoksesta: Turpeinen 1984, 190–191

Vaikean talven seurauksena monilla työpaikoilla alettiin kehittää järjestelyjä, joissa työntekijöille tarjottiin työnantajan hankkimia polttopuita kohtuulliseen hintaan. Esimerkiksi Valtionrautateiden konepajoilla myönnettiin työläisten pyynnöstä näille oikeus ostaa Valtionrautateiden halkovarastoista puita omakustannehintaan.⁷⁶² Samanlaiseen järjestelyyn päädyttiin myös esimerkiksi Valtion tilastollisessa konttorissa, jonka henkilökunnalle myönnettiin osto-oikeus valtion halkovarastoille.⁷⁶³

Kaikkiaan kaupungin energiahuolto toimi kuitenkin vuoden 1917 aikana kohtuullisen hyvin. Parhaiten tästä kertoo se, että huolimatta levottoman vuoden rajuista kunnallispoliittisista kiistoista, ei halkokysymys enää herättänyt niin suuria tunteita kuin aiempina sotavuosina.

Valtio ja kaupunki ”nälkää organisoimaan”

Pelkään viljain puutetta kaikkialla ja minun asiani olisi valvoa maanviljelystoimikunnan päällikkönä, että sitä saataisiin maahan. Minua hirvittää tämä kysymys. Voi Jumalani, että jaksaisin kuormani kantaa kunnialla. (–)⁷⁶⁴

Senaattori Kyösti Kallio kirjeessään vaimollensa 25.3.1917

Maaliskuun vallankumouksen jälkeen maan sisäisistä asioista pääsivät päättämään kotimaiset voimat. Tokoin senaatti ja eduskunta joutuivat valtiosääntöasioiden lisäksi reagoimaan heti aluksi elintarvikekysymykseen. Vallankumouksen jälkeen Suomi näytti jäävän entistäkin selvemmin omilleen, sillä kaaos Venäjällä paheni päivä päivältä ja elintarvikkeiden tuonti vaikeutui jatkuvasti. Samalla Yhdysvaltojen liittyminen maailmansotaan ja Saksan aloittama rajoittamaton sukellusvenesota vaikeuttivat entisestään mahdollisuuksia saada elintarvikkeita lännestä – elintarvikejonot ja erilaiset jakelujärjestelmät tulivat arkisiksi jopa Englannissa.⁷⁶⁵ Tässä tilanteessa läntiset naapurit Norja ja Ruotsi ryhtyivät entistä tarkemmin varjelemaan omien elintarvikevarastojensa riittävyttä.⁷⁶⁶ Suomalaisen tuli pärjätä pääosin omasta maasta löytyvillä elintarvikevarastoilla. Uuden sadon korjaamiseen oli vielä puoli vuotta aikaa, eikä sadon valmistuminenkaan tulisi poistamaan elintarvikepulaa kokonaan. Alko taistelu aikaa vastaan. Vain tuontimahdollisuuksien parantuminen voisi tuoda pelastuksen. Siihen asti olisi, kuten senaattori Väinö Tanner totesi keväällä eduskunnassa, tyydyttävä ”nälän organisoimiseen”.

Senaatissa tehtävä annettiin aluksi Väinö Tannerille ja sitten Väinö Wuolijolle. Molemmat olivat osallistuneet kuntainvälisen elintarviketoimikunnan toimin-

762 Kertomus S.V.R. Konepaj. TY. Keskustoimikunnan toiminnasta v.1917. Toimintakertomukset 1917 ja 1921. Suomen rautateiden työntekijäinliitto (Ta 331.88.656.2). TA; SVR Konepajojen Työväenyhdistyksen 9. edustajakokouksen pöytäkirja 15.–18.4.1917, § 13. Suomen rautateiden työntekijäinliitto (Ta 331.88.656.2). TA

763 Luther 1993, 102–103

764 Kyösti Kallion kirje Helsingistä 25.3.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto, KA

765 Bonzon ja Davis 1997, 309–321, 330

766 Ks. esim. Harmaja 1940, 367–372

taan. Tannerilla oli myös Elannon toimitusjohtajana vahva arkipäivän tuntuma helsinkiläisten elintarviketilanteeseen. Täysimittaisen säännöstelyjärjestelmän suunnittelemisesta vastasi Kuntain välisen elintarvikevaliokunnan johtaja W. A. Lavonius, joka oli myös Helsingin muonitustoimikunnan jäsen. Näin ollen kansallisen säännöstelyjärjestelmän suunnittelijat olivat erityisen hyvin perillä Helsingin elintarviketilanteesta.

Lähtökohdat olivat vaikeat. Maan yleistilanteen kartoittamiseksi tehdyt kyselyt kuntien viljavarastoista säikäyttivät senaattorit ”pahanpäiväisesti”, sillä vain harvoilla alueilla viljavarastot riittäisivät normaalilla kulutuksella uuteen satoon saakka. Edes kauravarastojen mukaan laskeminen ei helpottanut tilannetta sanottavasti. Varastotilanne oli samanlainen maalaiskunnissa ja kaupungeissa – uuteen satoon selvittäisiin vain vähentämällä päivittäisannoksia reilusti alle puoleen normaalista.⁷⁶⁷

Ongelman ydin oli tuonnin vähentymisessä, joten senaatti aloitti heti voimakkaat ponnistelut tilanteen parantamiseksi. Väliaikaisen hallituksen kanssa tehtiin kesäkuussa sopimus, jolla senaatti osti etukäteen maksettuna yli 60 miljoonaa kiloa viljaa. Samanlainen ja samansuuruinen sopimus tehtiin myös Yhdysvaltojen kanssa. Pian kävi kuitenkin ilmi, ettei kumpikaan pystynyt pitämään kiinni lupauksistaan. Laivat jäivät satamiinsa ja viljavaunut katosivat omille teilleen. Suomalaiset asiamiehet saivat suurin ponnistuksin pidettyä yllä vain pienimuotoista tuontia Venäjältä. Käytännössä vallankumousvuodesta oli selvittävä omin voimin.⁷⁶⁸

Parempaa huomista odotellessa oli maan omista varastoista otettava kaikki irti. Jo huhtikuun alkupuolella hallitus toi eduskuntaan ruotsalaisen mallin mukaisen lakiesityksen tarvittavista säännöstelykeinoista. Tämä ”elintarvelaki”-nimen saanut esitys piti sisällään keinoja yksityisen omaisuuden takavarikoimiseen ja elintarvikkeiden säännöstelyyn. Eduskuntakäsittely oli erikoinen – ja samalla ajalle hyvin kuvaava. Periaatteessa ehdotusta ei vastustettu, mutta keskustelu elintarvikeasioista oli riitaisa. Aiempina kuukausina lehdissä ja paikallisissa tilaisuuksissa käytyä kiistelyä päästiin ensimmäistä kertaa käsittelemään eduskunnassa. Jakolinjat olivat, jos mahdollista, aiempaakin jyrkemmät. Sosiaalidemokraatit syytivät muita keinottelusta ja tilanteen tahallisesta pahentamisesta. Maalaisliitto syytti tilanteesta kaupunkilaisia suosinutta rajahintajärjestelmää. Verisen sanasodan jälkeen eduskunta hyväksyi lain äänin 177–6.⁷⁶⁹ Kansallisen elintarvikkeiden säännöstelyjärjestelmän pohja oli luotu.

Kesän aikana maahan luotiin säännöstelyjärjestelmä, jossa paikallisen tason vastuu annettiin kunnallisille elintarvelautakunnille. Päähuomio kiinnitettiin viljavarojen säännöstelyyn, muissa elintarvikkeissa tyydyttiin jatkamaan aiempia vienti- ja hinnoittelurajoituksia. ”Tänä aamuna kukon laulaessa toista kertaa,

767 Tanner 1957, 59–61 (myös lainaus); Rantatupa 1979, 65–69; Rantatupa 2004 (a), 286–287

768 Tokoi 1947, 179; Paasivirta 1961, 74–81; Rantatupa 1979, 70–71

769 Tanner 1957 59–61; Rantatupa 1979, 71–74; Upton 1980, 95–96; Manninen T 1992, 293

eli jämtisti klo 5 siirtyi suomenkansa ruunun leipään”⁷⁷⁰, kerrottiin *Työmiehessä* uuden ajan alkamisesta. Viljavarastot julistettiin takavarikoiduiksi 17. kesäkuuta alkaen. Suomalaiset jaettiin kahteen ryhmään, omavarais- ja korttitalouksiin. Pie-noinen enemmistö kuului aluksi omavaraistalouksiin, joiden katsottiin pystyvän itse tuottamaan tarvitsemansa elintarvikkeet.

Koko maan kattavan järjestelmän luominen nopealla aikataululla oli vaikeaa. Yhteiskuntaryhmien näkemykset elintarviketilanteesta olivat sota-aikana pääs-seet tulehtumaan pahoin, eikä yhteisymmärrystä tahtonut löytyä. Kulutuskeskuk-sissa oltiin tyytymättömiä jakeluannoksien pienuuteen ja maaseudulla pelättiin pakko-ottoja. Mustassa pörssissä elintarvikkeista sai aina paremman hinnan. Po-liittisen tilanteen kiristytessä eduskunnan hajottamisen jälkeen ja työttömyyden kasvaessa alkoi maa pettää senaatin alta. Elintarvikelevottomuudet ja sisäiset kiis-tat johtivat lopulta Tokoin senaatin hajoamiseen sosiaalidemokraattisten senaatto-rien erottua yksi toisensa jälkeen.⁷⁷¹

Valtiollisen säännöstelyjärjestelmän kehittyessä ryhdyttiin Helsingissä kevääl-lä 1917 etsimään uudenlaisia ratkaisuja elintarvikepulaan. Helsingin työväenjär-jestön eduskunnan aloitteesta kaupunki ryhtyi tukemaan vähävaraisia myös ra-ha-avustuksilla, joita jakamaan perustettiin kalliinajan avustuskomitea.⁷⁷² Tämän alaisuuteen perustettiin puolestaan kansanravintokomitea, joka ryhtyi valmiste-lemaan kaupungin omistamien keskuskeittiöiden perustamista. Ajatuksena oli ja-kaa ruokaa keskitetysti vähävaraisille.⁷⁷³ Toukokuussa muonitustoimikunta ryhtyi myös panostamaan valistukseen ja perusti kalliinajantalouskomitean, jonka ta-voitteena oli opastaa kaupunkilaisia ottamaan saatavilla olevista elintarvikkeista kaikki mahdollinen energia irti.⁷⁷⁴

Muiden eurooppalaisten kaupunkien tavoin Helsingissä otettiin kaupunkiti-lan käytössä askel takaisin menneisiin vuosiin, kun elintarvikkeiden lisäämiseksi alettiin miettiä kaupungin alueella vapaana olleiden maa-alueiden viljelystä. Tätä edistämään asetettiin Helsingin kaupungin viljelystoimikunta, joka alkoi tehdä ennakkovarauksia lähialueiden viljelijöiden tulevaan juuressatoon, vuokrata kau-pungin maita viljelijöille peltoviljelyyn ja kaupunkilaisille palstaviljelyyn. Tilan-teen vaikeudesta kertoi se, että kaupungin viljelypalstoja haki lopulta yli 1 850 perhettä (yli 7 100 henkeä), jotka olisivat tarvinneet käyttöönsä yli 100 hehtaaria viljelymaata. Kysyntä yllätti kaupungin eikä kaikille halukkaille voitu jakaa pals-toja. Kaikkiaan maata jaettiin 65 hehtaaria, pääosin 200 neliömetrin palstoina. Palstan saaneita autettiin alkuun perunanviljelykurseilla ja kaupungin palkkaa-mien neuvojen avulla. Siemenperunoita ja juureksien taimia myytiin palstavilje-lijöille omakustannehintaan tai sopimuksilla, joissa viljelijät lupasivat vastineeksi

770 TM 17.6.1917 nimim. Neekeri

771 Rantatupa 1979, 74–93; Manninen T 1992 (a), 282–284

772 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918; Impola ja Packalén 1992, 13

773 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918

774 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918; Toivanen 1991, 70–74

vastaavan määrän elintarvikkeita syksyn sadosta.⁷⁷⁵ Vastaavia toimenpiteitä käynnistettiin myös maan muissa kaupungeissa. Esimerkiksi Turussa palstoja haki yli 1 200 henkilöä ja palstoja jaettiin kaupungin keskustan läheisyydestä joitakin kymmeniä hehtaareja.⁷⁷⁶

Helsingissä kaupungin elintarvikehuoltojärjestelmä jouduttiin luomaan improvisoiden ja yleistilanteen muutoksiin reagoiden. Kaupungin keskeisiä päätöksentekuelimiä edustanut muonitustoimikunta päätti suurista linjoista ja ohjasi toimintaa yleisellä tasolla. Jokaista säännöstelytuotetta varten perustettiin oma toimikunta ja konttori. Toimikuntiin valittiin usein edustajia valtuuston ja rahatoimikamarin lisäksi myös keskeisistä virastoista, hyväntekeväisyysjärjestöistä, työväenjärjestöistä ja alan paikallisista liikeyrityksistä, sillä toiminnan onnistuminen edellytti koko kaupunkiyhteisön hyväksyntää. Kesäkuussa erilaisia toimikuntia ja konttoreita oli jo 12. Toiminta piti sisällään hankintaa, varastointia, välitystä, vähittäiskauppaa, kotitalousneuvontaa ja monenlaista yhteistoimintaa kaupungin elintarvikehuollon toimijoiden kesken. Esimerkiksi voim ja juuston osalta kaupunki huolehti säännöstelyjärjestelmästä kortteineen ja Valio tuotteiden tuonnista, varastoinnista, jakelusta vähittäiskauppiaille sekä osasta vähittäiskaupasta.⁷⁷⁷

Elintarvikelain voimaantulon myötä Helsingin järjestelmä piti mukauttaa kansalliseen ”nälän organisointiin”. Muonitustoimikunta lakkautettiin kesäkuun 12. päivänä. Tilalle perustettiin elintarvelain vaatima elintarvelautakunta sekä sen ulkopuolelle jääneistä toimintoja hoitamaan halkotoimikunta ja kansanravintohallitus.⁷⁷⁸ Liikkeenjohtaja Henrik Ramsayn johtama elintarvelautakunta jatkoi muonitustoimikunnan aikana muodostuneilla toimintaperiaatteilla. Konttorit saivat työskennellä mahdollisimman itsenäisesti, vain niiden taloushallinto yhdistettiin yhteiseen konttoriin.

Heti perustamisen jälkeen Elintarvelautakunta joutui reagoimaan nopeasti kansallisen säännöstelyjärjestelmän muodostamiseen.⁷⁷⁹ Viljavarojen takavarikoimiseen ja inventoimiseen oli aikaa vain viisi päivää, ja leipäkonttori oli saanut senaatin elintarveosastolta inventointiohjeet vain pari päivää aikaisemmin. Jokaiseen talouteen toimitettiin isännöitsijöiden ja talonmiesten avulla inventointilomakkeet, joihin piti merkitä talouden varastoista löytyvät viljavarat. Leipureita ja kauppiaita varten oli omat lomakkeensa. Kesäkuun 17. päivänä kaupunkilaisten viljavarastot muuttuivat valtion omaisuudeksi. Viikkoa myöhemmin siirryttiin kansallisiin leipäkortteihin. Syksyyn saakka peruskortin päiväännos oli vaihtoeht-

775 XI. Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta (viljelystoimikunta). HKVPA 6/1918; Sosialilautakunta, HKKK (30) 1917, 46; TM 19.4.1917; HS 6.5.1917; TM 6.5.1917; HS 9.5.1917; HS 10.5.1917; HS 11.5.1917; US 11.5.1917; TM 13.5.1917; TM 18.5.1917; TM 19.5.1917; TM 22.5.1917; US 31.5.1917; US 5.6.1917; TM 6.5.1917; TM 6.6.1917; TM 9.6.1917. Viljelystä muissa kaupungeissa ks. Bonzon ja Davis 1997, 322; Cronier 2007, 64–65

776 Lahtinen 2007, 348–349

777 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918; KHKET, 5

778 US 12.6.1917; I. Kaupunginvaltuusto, HKKK (30) 1917, 136–139 (kv 12.6.1917 § 42); Kuusanmäki 1983, 276–277

779 KHKET, 1–5

toisesti 200 g pehmeää leipää, 125 g kovaa leipää tai 150 g jauhoja.⁷⁸⁰

Kesäkuun inventoinnilla elintarvelautakunta sai pohjatiedot toimintansa käynnistämiseen. Ongelmana oli tuloksien tulkinnanvaraisuus, eri vaiheissa syntyneet virheet ja tuloksien viivästyminen. Lopulliset laskelmat valmistuivat vasta syksyllä. Kaikesta huolimatta kerätyt luvut paljastivat tilanteen vakavuuden. Ilmoituksen tehneiden noin 50 000 talouden eli noin 155 000 asukaan varastot olivat pieniä. Henkeä kohden varastoissa oli keskimäärin noin viisi ja puoli kiloa viljavaroja. Tähän lukuun tosin saattoi myös vaikuttaa, että luovutusraja oli seitsemän kiloa. Luovutusvelvollisia talouksiakin oli kohtuullisen paljon, yhteensä lähes 3 700 (yli 15 000 asukasta). Näillä oli henkeä kohden keskimäärin 22 kiloa viljavaroja. Luukumääräisesti luovutusvelvollisia talouksia oli eniten Ullanlinnassa, suhteellisesti Katajanokalla (n. 21 %) ja Kaivopuistossa (n. 25 %). Keskiarvoa selvästi pienemmät viljavarastot ilmoitettiin Alppiharjusta, Kalliosta, Hermannista, Vallilasta, Sörnäisistä, Eirasta sekä huvila-asutusalueilta ja saaristosta, eli pääosin työväestön asuinalueilta.⁷⁸¹

Inventoinnin tulos oli epäselvyyksistä huolimatta yksiselitteinen. Pelkkä viljavarojen säännöstely ei riittäisi pelastamaan kaupunkia nälänhädältä. Tarvittaisiin kaikkien mahdollisten keinojen käyttöönottoa elintarvikkeiden määrän kasvatamiseksi. Inventoinnin tuloksia arvioitaessa kannattaa huomio kiinnittää myös luovutusvelvollisten talouksien määrään. Kiistoista, yleisestä keinottelusta ja oman talouden turvaamiseen painottuneista selviytymisstrategioista huolimatta monet kaupunkilaiset ilmoittivat luovutusrajaa suuremmat varastonsa vapaaehtoisesti elintarvikeviranomaisille.

PELON PÄÄKAUPUNKI JA VASTAKKAINASETTELUN SYKSY 1917

”Kyllä tämä on kiehuva pata tämä kylä”⁷⁸²

(– –) oli Senaatintori pakattu täyteen ihmisiä. Eräs akka seiso i Keisaripatsaan äärellä puhumasta ruoasta, jota ei saatu ja ihmisistä, jotka näkivät nälkää. He halusivat uuden johtokunnan Elantoon. Se oli alkua. Sitte se kehittyi mitä katkerimmiksi purkauksiksi porvareita ja herroja vastaan. Yksi akka toisensa perästä otti sanan toisen suusta patsaan luona ja akat yltämpärillä itkivät ja haukkuivat ja ahdistelivat rauhallisia tätejä, jotka eivät ymmärtäneet mitään. Joka toinen sekunti he huusivat ”eläköön” ja heiluttivat punaisia rättejä (– –) lumiräntää tuiskutti niin, ettei eteensä tahtonut nähdä.⁷⁸³

Kirsti Gallen-Kallela (s. 1896) muistelmissaan 1982

780 KHKET, 1, 9–10; HS 15.4.1917; US 26.5.1917; TM 12.6.1917; TM 13.6.1917; TM 14.6.1917; TM 15.6.1917; TM 17.6.1917

781 KHKET, 60–61 (laskettu tauluista 17 ja 18). Jälkikäteen julkaistuissa tilastoissa on selviä virheitä esimerkiksi Eiran asukaslukujen kohdalla. Tiedoista ei myöskään käy ilmi miten tilastointivirheitä oli korjattu myöhemmin; KHKET, 43

782 Lainaus Kyösti Kallion kirjeestä vaimollensa 17.8.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

783 Gallen-Kallela 1982, 119–120

Kolmantena sotakesänä Euroopan kaupunkilaisten mitta alkoi tulla täyteen. Pitkään jatkuneet ongelmat saivat pettyneet kaupunkilaiset kaduille myös puolueettomissa maissa. Esimerkiksi Amsterdamissa mielenosoitukset laajenivat perunavaunujen ryöstöksi.⁷⁸⁴ Venäjän imperiumin alueella pettymystä korosti, etteivät maaliskuun vallankumouksen ”hulluuden hetken” vertaisuusjulistukset tuntuneet toteutuvan elintarvikehuollossa. Kuohunta imperiumin kaupungeissa jatkui.

Arjen ongelmien vaikeutuminen päivä päivältä oli keskeisin polttoaine myös Helsingin katujen politisoitumiseen. Mitä pidemmälle vallankumouksellinen vuosi eteni, sitä vaikeammaksi kävivät työllisyystilanne ja elintarvikepula. Pula-ajan jonoissa oli aikaa katkeroitua ja politikoida. Aikaa oli myös työttömäksi jääneillä tai lakossa olleilla. Kaduilla oli paljon äärimmäisen pettyneitä ihmisiä, joiden mahdollisuudet elämänsä laatuun vaikuttamiseen olivat kutistuneet olemattomiin.

Helsingissä ensimmäisistä yksittäisistä elintarvikelevottomuuksista ja torikokouksista raportoitiin huhti- ja toukokuussa 1917.⁷⁸⁵ Arjen ongelmat olivat keskipuheenaiheita myös aiemmin kuvatuissa torikokouksissa. Heinäkuun lopulla pitkään kytynyt tyytymättömyys räjähti viikkoja kestäneiksi levottomuuksiksi ja mellakoiksi.

Torstaina 26. heinäkuuta kokoontui Senaatintorille yksityisten aloitteesta koolle kutsuttu kansalaiskokous, joka päättyi vaatimaan säännöstelyannoksien saannin varmistamista.⁷⁸⁶ Viikkoa myöhemmin työnvälitystoimistossa jonottaneet työläiset ottivat kaupungininsinööri Tycho Öllerin panttivangikseen ja vaativat töitä kaikille. He valitsivat oman 10-henkisen komitean, joka lähti Öller mukanaan neuvottelemaan kaupunginvaltuuston ja rahatoimikamarin puheenjohtajien J. A. Norrménin ja K. A. Gripenbergin kanssa. Neuvottelut päättyivät välirauhaan: Öller vapautettiin ja rahatoimikamarin luvattiin käsittelevän vaatimuksia illan kokouksessaan. Helsingin työväenjärjestöjen eduskunnan työttömyyskomitean puheenjohtaja yritti saada mellakoijlta mandaatin neuvotteluihin rahatoimikamarin kanssa, mutta tähän ei suostuttu. Joukko valitsi oman komiteansa. Alkuillasta rahatoimikamarin kokousta painostamaan kerääntyi Kauppatorille aggressiivisesti käyttäytyvä väkijoukko, ja rahatoimikamari lupasi töitä 1 600 työttömälle.⁷⁸⁷ Pari päivää myöhemmin väkijoukko ryösti elintarvikkeita Kauppatorin kauppialta.⁷⁸⁸

Helsingin levottomuuksien lähtötilanne oli hyvin samanlainen kuin vuoden 1894 vaikeana lamavuonna, jolloin tyytymättömien työttömien spontaanisti kokoontunut mielenosoitus oli päätynyt painostamaan kaupunginvaltuustoa ja Kauppahallin kauppiaita. Nyt 23 vuotta myöhemmin kaupunkiyhteisössä kuohui jälleen, mutta nyt kadut ja joukot eivät enää olleet kenenkään hallussa – eivätkä

784 Amsterdamista de Nijs 2006, 74

785 Kevään levottomuuksista esim. TM 11.4.1917; TM 19.4.1917; HS 20.4.1917; HS 27.4.1917; TM 27.4.1917; TM 30.5.1917; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (19.4.1917). SGA

786 TM 29.7.1917

787 TM 2.8.1917; TM 4.8.1917

788 Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (3.8.1917). SGA

katujen mielenosoittajat tyytyneet edeltäjiensä tavoin vain huutamaan ”Leipää!”. He olivat myös valmiita toimimaan.⁷⁸⁹

Mellakkaviikot alkoivat muutamaa päivää myöhemmin. Torstaina, elokuun 9. päivänä, keskusta alkoi jälleen täyttyä tyytymättömistä kaupunkilaisista. Rahatoimikamarin toimet työllisyyden parantamiseksi eivät olleet poistaneet työttömyyttä ja epävarmuutta. Nyt rahatoimikamarin edustalle kokoontui monisatapäinen työttömien joukko vaatimaan selvempiä lupauksia työllisyyden helpottamiseksi. Osa äänekkäästä joukosta yritti tunkeutua kokoustilaan, mutta miliisit onnistuivat estämään tämän. Kamarin päättäjien tilanne oli tukala – heillä ei ollut täysin luotettavia voimia antamaan suojaa väkijoukon raivolta. Työttömien oman komitean edustajat juoksivat torin ja kokouksen välillä. Lopulta rahatoimikamari päätti ilmoittaa järjestävänsä hätäaputoita kaikille työttömille. Samalla ratsastava miliiisi onnistui hajottamaan meluisan väkijoukon.⁷⁹⁰ Tämä oli kuitenkin vasta alkua.

Seuraavana päivänä Helsinkiin alkoi tulla tietoja Turussa tapahtuneista voimellakoista. Tapahtumien taustalla olivat voimien rajahinnan nostaminen ja huhut kulutuskeskuksiin vientiä varten kerätyistä voivarastoista. Lauantai-aamuna alkoi Senaatintorille kokoontua yleisöä, joka pienissä ryhmissä keskustellen arvosteli senaatin rahaintapolitiikkaa. Kymmenen aikaan paikalla oli jo 2 000 mielenosoittajaa. Nämä valitsivat itsellensä toimikunnan viemään senaatille vaatimuksen voimien jakelun aloittamisesta kohtuullisella hinnalla. Puheenjohtajaksi valittiin kivityömies Mäkinen. Samalla valittiin pienempiä toimikuntia, joiden tehtäväksi annettiin voivarastojen tarkastaminen. Mielenosoittajat päättivät myös kohtuullistaa perunoiden ja voimien rajahintoja.

Voikätköistä kertovien huhujen innoittamina tarkastuskomiteat jakautuivat kaupungille tuhansien mielenosoittajien seuraten perässä. Voiliikkeillä ei ollut voimaa tarkastuksien estämiseen, joten tarkastuskomiteat päästettiin varastoihin. Tulos oli mykistävä. Voita löytyi tuhansia astioita. Lisäksi varastoista löytyi huomattava määrä juustoa. Voi päätettiin laittaa heti jakeluun ja varastojen varvointia varten perustettiin erityinen, johtajansa mukaan nimetty, Miettisen järjestysmiehistö. Mielenosoittajien valitsevat edustajat antoivat takavarikoimansa voimien elintarvikeliikkeiden jaettavaksi sovitulla rajahinnalla ja voikorttia vastaan. Perinteisistä vallankumouskuvauksista poiketen vihaiset ihmiset eivät ryöstäneet anarkian vallassa elintarviketarastoja, vaan varastot tyhjennettiin hyvässä järjestyksessä yleiseen jakeluun. Esimerkki tähän oli saatu edellisen päivän Turun tapahtumista.⁷⁹¹

Sunnuntai alkoi samoissa merkeissä. Senaatintorille kokoontui aamupäivällä parituhatta henkeä käsittelemään mielenosoittajien valitseman toimikunnan toimintaa ja jatkotoimia. Takavarikoidun voimien myyntiä päätettiin jatkaa heti maanantaina. Päivällä tunnelma kaupungissa alkoi käydä entistä kuumemmaksi. Kuuden

789 Vuoden 1894 tapahtumista ks. Heikkinen 1990

790 TM 10.8.1917; HS 11.8.1917

791 TM 10.8.1917; TM 11.8.1917; TM 12.8.1917; TM 15.8.1917; TM 12.8.1917; HS 12.8.1917. Järjestysmiehistöstä Salkola 1985 (I), 263

aikoihin Senaatintorille oli kokoontunut jo 4 000 – 5 000 henkeä. Senaatin ”nä-länhädän vastustamista” arvioitiin elintarvike kerrallaan ja viranomaisten todet-tiin epäonnistuneen kaikkien osalta. Lopulta päätettiin, että kaikki elintarvikkeet pitäisi takavarikoida ja myydä kohtuullisin hinnoin. Epäonnistuneet viranomaiset tuli erottaa, Valio lakkauttaa ja sen johtaja Pitkäniemi vangita – tai hirttää. *Työ-miehen* mukaan ”kokous oli hyvin kiihkeä”, ja *Helsingin Sanomat* kuvasi kokouk-sen tunnelmaa anarkistiseksi. Tavoitteisiin pääsemiseksi torikokous päätti ottaa yhteyttä työväenjärjestöihin ja pohtia kunnallislakkoa ”asian onnelliseen loppuun saattamiseksi”.⁷⁹²

Levottomuudet laajenivat maanantaina, elokuun 13. päivänä. Aamulla työt keskeytettiin monissa tehtaissa ja työläiset marssivat Senaatintorille. Näin tehtiin myös rautateiden konepajoissa. Aamulla torille oli tullut jo yli 10 000 mielenosoit-tajaa. Näiden valitsema lähetystö lähti elintarvikeasioista vastanneen senaattori Väinö Vuolijoen puheille vaatien elintarvikevarastojen avaimia. Tähän Vuolijoki ilmoitti, että avaimet oli annettu elintarvelautakunnalle, joka jakaisi heti 200 g voioannoksia. Väkijoukon vaatimus saada Vuolijoki torille puhumaan oli tälle liikaa. Hän ilmoitti eroavansa. Tieto erosta otettiin torilla riemulla vastaan. Tarkastus-toimikunnat hajaantuivat jälleen kaupungille, mutta tällä kertaa uusia varastoja ei löytynyt. Voivarastojen jakelu jatkui vielä maanantain ja tiistain ajan. Osa liikkeis-tä, muun muassa Elanto, kuitenkin kieltäytyi jakelemasta takavarikoitua voita.⁷⁹³

Katujen tyytymättömät kaupunkilaiset olivat ottaneet aloitteen käsiinsä, ja tilanne oli luisumassa myös työväenjärjestöjen hallinnasta. Tapahtumat alkoivat entistä enemmän muistuttaa Pietarin maaliskuun vallankumoukseen johtaneita tapahtumia, jossa spontaani kansanliike oli syntynyt elintarvikepulaan kyllästy-neiden kaupunkilaisten tulvittua kaupungin kaduille. Sekä Helsingissä että Pie-tarissa kansanliike oli laajentunut lakoiksi ja elintarvikeliikkeiden ryöstelyksi.⁷⁹⁴ Maanantaina *Työmiehessä* yritettiin vielä varoitella järjestäytymättömien väki-joukkojen aiheuttamasta sekasorrosta, mutta myös järjestäytyneet työläiset mars-sivat Senaatintorille. Tässä tilanteessa kaupungin sosialidemokraattinen kunnal-lisjärjestö päätti kutsua koolle suuren yleisökokouksen miettimään vallitsevaa elintarviketilannetta ja mahdollista kunnallislakkoa. Iltaseitsemältä aloitettuun kokoukseen saapui Työväentalon pihalle ja lähikaduille yli 25 000 osanottajaa. Kiihkeässä kokouksessa valtion ja kunnan päättäjien todettiin epäonnistuneen elintarviketilanteen hoitamisessa. Vaadittiin uusia inventointeja ja pakko-ottoja. Rajahintoja tuli välittömästi laskea. Vaatimuksien vahvistamiseksi kokouksessa päätettiin julistaa kunnallislakko, joka alkoi tiistaina yhdeltä yöllä. Vain huollon kannalta keskeiset toimijat ja terveydenhuolto rajattiin lakon ulkopuolelle. Leh-distä vain *Työmies* saisi supistetussa muodossa ilmestyä – muut ryhmät jäivät jo toista kertaa kesällä ilman omaa uutiskanavaa.⁷⁹⁵

792 HS 13.8.1917; TM 13.8.1917; TM 14.8.1917

793 HS 13.8.1917; TM 15.8.1917; TM 13.8.1917. Vuolijoen vaikeasta tilanteesta Tokoi 1947, 180

794 Smith 1983, 54–55; Mandel 1990, 63–65; Figes 1996, 307–311

795 TM 14.8.1917; TM 15.8.1917

Kiihkeän maanantai-illan aikana alkoi tapahtua myös Helsingin läheisyydessä Malmilla, jossa 2 000 mielenosoittajan joukko piiritti valtuuston vaatien työttömyystöitä ja parempaa palkkaa. Raimo Parikan mukaan Malmin toiminta oli selvästi ennalta valmisteltua ja järjestäytynyttä. Poliisit riisuttiin aseista ja ennalta valitut ryhmät ottivat haltuunsa puhelinkeskukset. Toiminta vaikutti olevan elimellinen osa Helsingin kunnallislakkoa. Piiritys jatkui tiistaille, jolloin valtuusto joutui taipumaan vaatimuksiin.⁷⁹⁶

Helsingissä ensimmäinen kunnallislakkopäivä oli ”herttaisen kesäinen”, ja kaupungin kaduilla kerrottiin liikkuneen tuhansia kaupunkilaisia. Järjestömiehiksi nimitetyt lakkovahdit kiersivät kaupungilla ja yrittivät sulkea auki olevia liikkeitä – vaihtelevalla menestyksellä. Keskiviikkona tilanne alkoi muistuttaa vuoden 1905 suurlakon loppuvaiheen levottomuuksia. Kaupungilla nahisteltiin liikkeitään avaamaan ryhtyneiden kauppiaiden ja lakkolaisten kesken. Monet kaupat ja pankit olivat lakosta huolimatta auki. Pieniä kahakoita sattui muutenkin eri puolilla kaupunkia. Järjestömiehet yrittivät raahata pidättämiään henkilöitä miliisiasemille vangittaviksi, mutta miliisit kieltäytyivät tällaisesta yhteistyöstä.⁷⁹⁷ Kaikkiaan lakkoon osallistui ainakin 25 000 työläistä.⁷⁹⁸

Elintarvikelevottomuuksista syntynyt kansanliike oli muuttunut järjestäytyneen työväestön johtamaksi kunnallislakoksi, ja työväenjohtajat näyttivät saaneen joukot jälleen haltuunsa. Keskiviikkona 15. elokuuta Työväentalolle kokoontui valtava joukkokokous, jossa hyväksyttiin liittotoimikunnan vaatimukset elintarvikejakelun parantamiseksi. Lakkovaatimusten listalle oli nostettu myös valtakunnan politiikan keskeiset kipupisteet. Uusi kunnallislaki ja kahdeksan tunnin työaikalaki tuli saada välittömästi voimaan ja hajotettu eduskunta tuli kutsua hätäistuntoon – eli valtalaki piti saada voimaan. Vain nämä toteuttamalla valtio ja kunnat voisivat suorittaa vaaditut toimenpiteet elintarviketilanteen parantamiseksi. Lyhyempi työaika antaisi enemmän aikaa elintarvikkeiden hankkimiseen.⁷⁹⁹

Liikkeen johtoon asettuivat eturivin sosiaalidemokraatit Kullervo Mannerin johdolla. Neuvotteluja vaatimuksista käytiin keskiviikkona senaatin talousosaston varapuheenjohtajan Oskari Tokoin ja kenraalikuvernööri Mihail Stahovitšin kanssa. Tokoi lupasi alennuksia rajahintoihin ja ilmoitti vastaavansa jatkossa itse elintarvikeasioista. Kenraalikuvernööri katsoi lakon koskevan suuriruhtinaskunnan sisäisiä asioita ja ihmetteli miksi vaatimuksiin oli lisätty valtiollisia kysymyksiä. Neuvottelujen jälkeen kutsuttiin jälleen koolle suuri yleisökokous, jossa lakon johtajien esityksestä päädyttiin lopettamaan lakko, vaikka valtiollisia vaatimuksia ei onnistuttu saamaan läpi.⁸⁰⁰ Työväen johdon yritys saada joukot haltuunsa oli onnistunut vain osittain.⁸⁰¹ Eivätkä mellakkaviikon tapahtumat vielä tähän päättäneet.

Perjantaina elokuun 17. päivä senaattori Kyösti Kallio kirjoitti vaimollensa,

796 Parikka 1990 (b), 302–303

797 Lakkopäivistä ks. TM 15.8.1917; HS 16.8.1917; TM 16.8.1917

798 Työnseisaukset, joista on saatu tietoa syyskuun 1 päivään 1917. TTA 4/1917, 277–327

799 Vaatimuksista TM 15.8.1917; Upton 1980, 132–133

800 Neuvotteluista TM 15.8.1917; TM 16.8.1917; Upton 1980, 133

801 Upton 1980, 132–133

kuinka Helsinki oli kuin kiehuva pata. Hän kertoi senaatin olevan hajoamassa levottomuuksien paineesta ja katujen tilanteen olevan sekavan – ”Juuri näin, kun satoja ihmisiä törmäsi yhteen poliisin kanssa”.⁸⁰² Saman päivän illalla miliisi Toivo Härmä laittoi mielisinauhansa taskuunsa ja otti aseensa kätteensä. ”Minua [eivät] lyä punaset eikä valkoset” hän mietti ja painautui Pörssitalon seinää vasten. Ohitse syöksyivät valkoisella käsinauhalla varustetut ratsastavat miehet, jotka iskivät taloa piirittäneiden mielenosoittajien kimppuun. Talon edustalla ja sisällä syntyi täysi paniikki. Pamput heiluivat ja varoituslaukaukset paukkuivat. Valkonauhaiset saivat heti yliotteen ja mielenosoittajat pakenivat verissä päin. Sitkeimmät mielenosoittajat yrittivät vielä yhdessä joidenkin venäläisten sotilaiden kanssa tehdä vastahyökkäyksiä, mutta yhteislaukaukset ja päättäväiset voimatoimet hajottivat lopulta vastarinnan. Pian tilanne oli ohi. Fabianinkadulla lojui paenneiden hattuja, jotka Härmä keräsi läheiseen porttikäytävään. Seuraavana päivänä hän marssi miliisiasemalle ja ilmoitti, ettei haluaisi toimia sellaisessa miliisissä, jossa valkonauhat hakkaavat mielenosoittajia. Samalla Härmä ilmoitti eroavansa miliisistä.⁸⁰³

Tapahtumat olivat alkaneet perjantaina iltopäivällä. Kaupunginvaltuuston oli määrä kokoontua ja käsitellä monia ajankohtaisia asioita, erityisesti työttömyyskysymystä. Jo ennen kokousta alkoi lähialueille kokoontua vihaisia mielenosoittajia, ja kokouksen alettua kerääntyi ulos tuhansiin nouseva äänekäs joukko. Kesken kokousta valtuutetuille toimitettiin kunnan työntekijöiden vaatimus minimipalkan korottamisesta ja palkan maksamiseksi kunnallislakon ajalta. Valtuusto päätti lähettää vaatimuksen valmisteluun ja lopetti kokouksensa. Pörssitalon ovella valtuutettuja vastassa olivat kuitenkin vihaiset mielenosoittajat. Miliisin pyrkimykset väkijoukon hajottamiseksi ja Pörssitalon eristämiseksi olivat epäonnistuneet. Härmän ja hänen työtovereidensa yritykset eristää alue köysillä jäivät lopulta voimattomiksi. Köydet riistäytyivät väenpaineessa miliiseiltä, ja valtuutetut jäivät vihaisen väkijoukon armoille. Tehdyt päätökset eivät olleet väkijoukon mieleen, joten valtuutettuja ei päästetty lähtemään. Osa heistä yritti mennä väkijoukon läpi voimalla, mistä seurasi pieni kahakka. Lopulta valtuutetut joutuivat perääntymään Pörssiklubille odottamaan tilanteen ratkaisua.

Tilanne sai uuden käänteen, kun noin 150 sotilaan ryhmä hyökkäsi paikalle. Valtuutetut pakotettiin takaisin istuntosaliin. Sotilaiden perässä rakennukseen tunkeutuivat kymmenet mielenosoittajat. Sotilaat perääntyivät kuitenkin pian toimeenpanevan komitean edustajan ehdittyä paikalle. Mielenosoittajat ryhtyivät painostamaan valtuutettuja. Tätä varten valittiin toimikunta, jonka johtoon valittiin voimellakoiden aikana ”voikomitean” sihteerinä toiminut vaskisevän oppilas Arvo Johannes Kivistö. Uhkauksilla ja muun muassa juomaveden kieltämisellä valtuutettuja yritettiin saada pitämään uusi kokous, jossa mielenosoittajien vaatimukset tuli hyväksyä heti. Valtuutetut eivät tähän tahtoneet suostua.

Puolen yön aikaan tilanne alkoi kehittyä uhkaavaksi. Lopulta valtuusto suostui

802 Kyösti Kallion kirje Helsingistä 17.8.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

803 Toivo Härmän muistelmat. SNA

uuteen kokoukseen sillä ehdolla, että saisi pitää sen rauhassa. Kokous alkoi äärimmäisen kireässä tilanteessa. Osa valtuutetuista vastusti taipumista väkijoukkojen vaatimuksiin, osa puolestaan oli valmis tekemään myönnytyksiä. Käsittely keskeytyi ”miliisit tulevat!” -huutoon. Ulkoa alkoi kuulua laukauksia ja tappelun ääniä. Valkoisilla käsinauhoilla varustettu miesjoukko hyökkäsi yhdessä miliisin kanssa paikalle ja ajoi mielenosoittajat pakoon. Pian valtuutetut olivat jälleen vapaita. Pienemmät kahakat jatkuivat vielä pari tuntia, mutta vähitellen kaupunki hiljensi loppuyön ajaksi. Kirurgisen sairaalan yöpäivystyksessä paikattiin yön aikana ainakin yhdentoista henkilön levottomuuksissa saamia vammoja.⁸⁰⁴

Kaupunginvaltuutettu, kauppias Karl Stockmann päätti piirityksen päätyttyä viettää yön Senaatintorin kulmauksessa sijaitsevassa tavaratalossaan. Toimistolle päästyään Stockmann soitti ensin vaimollensa, jonka jälkeen hän istui pitkään ikkunan ääressä polttaen tupakkaa ja seurasi katujen rauhoittumista. Kolmen aikaan yöllä hän kävi vielä viemässä sikareita ja paperosseja naapuritalon miliiseille, minkä jälkeen hän meni nukkumaan huonekaluosaston sänkyyn.⁸⁰⁵

Aamulla saapui moniin tehtaisiin ”kiihottajia”, jotka yrittivät saada työläisiä mielenosoitukseen protestoimaan miliisin toimintaa ja kaupunginvaltuustoa vastaan. *Työmiehen* mukaan joistakin tehtaista lähdettiin ”vastahakoisesti” ja joissakin päätettiin jäädä töihin. Aamupäivällä torille oli lopulta kokoontunut noin 1 000 hengen mielenosoitus. Kokousta veti jälleen Kivistö. Toriliikkeen aika alkoi kuitenkin olla ohitse. Järjestäytyneen työväestön johto oli saanut otetta joukkoihinsa, eivätkä nämä enää innostuneet mellakoinnin jatkamisesta.

Torille jäi lopulta vain joitakin satoja tyytymättömiä, ja iltapäivällä miliisi hajotti joukon. Kivistö ja joitakin muita mielenosoituksien johtohenkilöitä vangittiin. Myöhemmin päivällä torille ja miliisiaseman edustalle kokoontui vielä pieniä ryhmiä. Mielenosoittajat alkoivat nyt valmistautua uuteen yhteenottoon. Nikolain kirkon terassilla ratsuja suojassa olleet mielenosoittajat irrottivat kaduilta kiviä pieniksi kasoiksi. Yötä kohden mielenosoittajien into alkoi kuitenkin hiipua ja tilanne kuivui kokoon.⁸⁰⁶ Seuraavana päivänä SAJ:n toimikunta, sosialidemokraattien puoluetoimikunta, miliisi ja venäläisten johtajat kehottivat kaikkia välttämään levottomuuksia. Suurten järjestäytymättömien torimielenosoituksien aika päättyi hetkeksi.⁸⁰⁷

Mutta keitä olivat valkoisella käsivarsinauhalla varustetut miehet? Miksi Toivo Härmä päätyi eroamaan miliisistä? Pörssitalon piirityksen yhteydessä miliisipäällikkö Rovio oli joutunut turvautumaan myös porvarillisten kaupunkilaisten tukeen. Lähialueen urheiluseurojen kautta miliisin avuksi oli saatu lisää miehiä, joiden avulla Pörssitalo oli saatu vapaaksi. Hintana oli työväenliikkeen aseman

804 Pörssitalon kahakasta: I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (3) 1917, 145 (kv 17.8.1917); Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (17.8.1917). SGA; HBL 18.8.1917; HS 18.8.1917; TM 18.8.1917; TM 20.8.1917; Keskisarja 2006, 235–237

805 Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (17.8.1917). SGA

806 Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (18.8.1917). SGA; TM 18.8.1917; HS 19.8.1917; TM 19.8.1917

807 TM 18.8.1917; HS 19.8.1917; TM 19.8.1917

heikkeneminen järjestyskysymyksessä. Samalla kaupunkiin syntyi uusi voimakeskittymä, suojeluskunta.⁸⁰⁸

Aseistautuva kaupunkiyhteisö ja järjestyskysymyksen toinen erä

Mellakkaviikkojen spontaaneissa torikokouksissa muodostui järjestöistä riippumatonta järjestysvoimaa – tosin täysin eri muodossa kuin ”riippumatonta” järjestysvoimaa vaatineet kaupunkilaiset olivat toivoneet. Voimellakoiden yhteydessä muodostettiin mielenosoittajien valitsema järjestysmiehistö, jonka tehtäväksi annettiin voivarastojen etsiminen, vartioiminen ja jakamisen valvonta. Näin kaupunkiin muodostui hetkeksi järjestysvoimaa, joka ei ollut oikeastaan kenenkään määrättävissä.⁸⁰⁹

Järjestyskysymys oli etenkin porvarillisille ryhmittymille yksi suurimmista syksyn 1917 huolenaiheista. Lehdissä vaadittiin järjestysvallan siirtämistä ”riippumattomiin” käsiin. Miliisilakko ja järjestyksenpitokoneiston epäluotettavuus lisäsivät porvarillisten kaupunkilaisten turvattomuuden tunnetta. Lakon jälkitunnelmissa perustettiin yksityinen yövahti-yhdistys, joka tarjosi jäsenmaksuja vastaan vartiointi- ja turvallisuuspalveluita. Miehistön rungon muodostivat irtisanotut vanhat poliisit, ja yhdistystä kaavailtiin samalla potentiaalisesti poliisireserviksi seuraavassa valtakamppailussa. Yhdistyksen toimisto sijaitsi Uudenmaankatu yhdeksässä.⁸¹⁰

Vielä suurempaan toimintaan ryhdyttiin elokuun levottomuuksien jälkeen. Pörssitalon kahakka ja muut kaupunginvaltuustoon kohdistetut painostustoimet lisäsivät porvariston ärtymystä. Tynkäsenaatit, josta sosiaalidemokraatit olivat jo eronneet, aloitti uusien suunnitelmien laatimisen Allan Serlachiuksen johdolla. Käytännön järjestelyjen suunnitteleminen annettiin helsinkiläisille aktivisteille, kun toimeen pyydettiin kaupungin entiset poliisimestarit Emil Berg, Carl Voss-Schrader ja Bruno Jalander. Suunnitelmien perusteella järjestettiin uusi poliisikoulu Saksanniemelle. Samaan aikaan kaupungin edustajat pyysivät Jalanderia järjestämään poliisireserviksi kutsutun joukko-osaston Helsinkiin. Molempiin pyrittiin rekrytoimaan miehiä erityisesti maaseudulta, vaihtelevalla menestyksellä. Noin 200 – 400 miehen Helsingin poliisireservi sai harjoittelupaikakseen Kaivohuoneen ja majoitustiloikseen Maitokeskusliikkeen talon Arkadiankadulla.⁸¹¹ Näin Helsingissä lähestyttiin vuoden 1905 suurlakon loppuvaiheen tilannetta, jossa kaupunginvaltuusto siirsi järjestyksenpitovaltuudet kansalliskaartilta siitä eronneista miehistä ja ylioppilaista muodostetulle Gösta Theslöffin johtamalle ylioppilaskaartille.⁸¹²

808 TM 20.8.1917; HS 21.8.1917; HS 28.9.1917 (säännöt); Hersalo 1955, 213–214; Manninen T 1992 (a), 304–305

809 Voimellakoiden järjestysmiehistä esim. TM 15.8.1917

810 HS 9.8.1917; HBL 11.8.1917 pääkirjoitus; HS 11.8.1917; HS 17.8.1917; Ackté-Jalander 1932, 188, 204; Hietaniemi 1992, 44–45

811 HS 9.8.1917; HS 11.8.1917; HS 17.8.1917; TM 20.9.1917; I. Kaupunginvaltuusto, KHK (3) 1917, 192–193 (kv 7.12.1917); Ackté-Jalander 1932, 189–207; Upton 1980, 204–206; Kuusanmäki 1987, 123–124; Hietaniemi 1992, 45–50; Manninen T 1992 (a), 282–289; Keskinen ja Silvennoinen 2004, 98–101

812 Tikka 2009, 195–200

Porvarillisten ryhmittymien aseellinen järjestäytyminen sai uutta vauhtia Helsingissä mellakkaviikot päättäneestä Pörssitalon kahakasta. Kaupunginvaltuuston piirittämisen lopettamiseen osallistuneet valkoisella nauhalla varustetut miehet kokoontuivat seuraavana päivänä Uudelle ylioppilastalolle ja perustivat Helsingin suojeluskunnan. Hankkeen käynnistäjinä olivat arkkitehti Carolus Lindberg, voimistelunopettaja Klaus U. Suomela, maisteri Artur Eklund, kuvanveistäjä Alpo Sailo ja merikapteeni Algot Niska sekä aiemmin vallankumouksyön tapahtumien yhteydessä mainittu kirjanpitäjä Bertel Rosenbröijer. Paljon huomiota saanut suojeluskunta julkaisi pian senaatin hyväksymät sääntönsä, joiden mukaan suojeluskunnan tehtävänä oli tukea järjestysviranomaisia.⁸¹³

Helsingin suojeluskunta ei ollut kaupungin ainoa suojeluskunta. Syksyllä perustettiin aktivistien toimesta ylioppilaiden suojeluskunta, jonka ensisijaiset tavoitteet olivat enemmän kansallisia. Opiskelijoiden suojeluskunnan tehtävänä oli tilaisuuden tullen osallistua yhdessä jääkärien kanssa venäläisten ja tarvittaessa myös työläisten vastaisiin toimiin. Yliopisto oli suljettu syyskaudeksi, joten kaupunkiin jääneillä ylioppilailla oli hyvin aikaa harjoitteluun.⁸¹⁴

Omien suojeluskuntien perustamisessa helsinkiläiset eivät olleet maassa ensimmäisten joukossa, mutteivät viimeisiäkään. Kahden erillisen suojeluskunnan perustaminen noudatti tyypillistä suojeluskuntien perustamisprosessia. Järjestyskysymykset ja kesän levottomuudet toimivat eri puolilla maata kunnallisten suojeluskuntien ja järjestysmiehistöjen perustamisen syykkeenä. Samalla kansannousua tavoitteleiden ryhmittymien perustama Aktiivinen komitea ryhtyi muodostamaan salaista taistelujärjestöä, jonka joukoiksi perustettiin eri puolille maata vapaaehtoisiksi palokunniksi naamioituja osastoja. Syksyllä 1917 suojeluskuntia oli jo noin kolmesataa ja liikkeen eri linjojen edustajat alkoivat lähestyä toisiaan. Se, että Helsingin suojeluskunta haki ja sai Setälän senaatin hyväksynnän säännöillensä, kertoi porvarillisten päättäjien ryhtyneen avoimesti tukemaan suojeluskuntaliikettä. Uudenmaan alueella läänin kuvernööri Jalander tuki liikettä kehottamalla alueen poliisiviranomaisia edistämään suojeluskuntien perustamista. Kuten Turo Manninen on kirjoittanut, oli suojeluskuntaliikkeen pääsääntöisenä syntytaustana oman sosiaaliryhmän ja alueen turvallisuuden parantaminen levottomana aikana – ei kansannousun valmistelu. Toisaalta Manninen ja Korpisaari ovat korostaneet, etteivät perustamismotiivit välttämättä olleet yksiulotteisia, vaan järjestys- ja kansannousumotiivit kietoutuivat monesti yhteen, mutta jälkimmäistä ei voinut viranomaisten ja venäläisten pelosta ilmoittaa julkisesti.⁸¹⁵

813 Hersalo 1955, 213–216; Upton 1980, 206–207; Manninen T 1992, 304–305; Roudasmaa 1997, 18–20. Suojeluskunnan perustamisesta lehdissä: TM 20.8.1917; HS 21.8.1917; HS 28.9.1917 (säännöt)

814 Donner 1919, 5–12; Hersalo 1955, 216–217; Yliopiston suojeluskunnasta myös Suomela 1938, 111–112; Klinge 1968, 405–408; Klinge 1990, 15–20; Roudasmaa 1997, 20–21. Polyteknisestä: Inkinen Martti. 1918-kokoelma (40/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

815 Manninen T 1992 (a), 292–308, 315–317, 322–323; Manninen T 1998, 17–26, 28–29; Korpisaari 2009, 156–169

Suomen kapitalistiluokka valmistautuu ase kädessä pitämään herruutensa alaisena alastomaksi riistämäänsä työläisjoukkoja, joilta porvariluokan rikollinen keinottelu uhkaa riistää viimeisenkin elämisen mahdollisuuden.⁸¹⁶

Nimimerkki E-a:n pääkirjoitus *Työmiehessä* 23.8.1917

Kaivohuoneella toiminut poliisikoulu sai *Työmiehessä* paljon negatiivista huomiota. Porvarillisen puolen erilaiset joukko-osastot yövärtijoista suojeluskuntiin niputettiin kirjoituksissa usein yhdeksi ainoaksi työväen vastaiseksi ”lahtarikaartiksi”. Vaikka porvarillisten joukkojen tavoitteet vaihtelivat, oli kuitenkin selvää, että kaupunkiin oli vähitellen syntymässä vastavoimaa työläisten miliisille ja järjestysmiehille.⁸¹⁷ Valtakunnallinen ja paikallinen kamppailu järjestysvallasta, hävittyjen eduskuntavaalien seurauksena sulkeutunut mahdollisuuksien ikkuna sekä bolševikkien vallankumouksen odotus saivat työväenjärjestöjen ja sosialidemokraattisen puolueen johtajat miettimään uudelleen suhtautumistaan aseelliseen järjestäytymiseen. Kaupunkien työväestö ja erilaiset kaartit olivat karkaamassa työväenliikkeen johtajien käsistä.

Helsingin järjestysmiehistö oli jo heinäkuussa osoittanut halua suurempaan toimintaan, ja elokuun tapahtumien jälkeen osa joukoista alkoi entistä suuremmin vaatia radikaalimpaa linjaa. Vaadittiin punakaartin perustamista. Syyskuun kolmantena päivänä Helsingin työväenjärjestöjen eduskunta päätti lopulta perustaa omat järjestysmiesjoukkonsa, jonka nimeksi annettiin Sosialidemokraattisen puolueen järjestysmiehet. Uptonin mukaan työväestön varustautuminen sai syyskuun alussa vauhtia Kornilovin kapinasta – aivan kuten Venäjälläkin. Suomen aluekomitea oli suunnitellut sotilaiden lähettämistä Pietaria puolustamaan, jolloin suomalaisten työläisten tehtäväksi olisi tullut selustan turvaaminen.⁸¹⁸

Järjestysmiesten kokoaminen aloitettiin Helsingissä syys-lokakuussa. Lokakuun puolivälissä erilaisia kaarteja oli perustettu jo 17 kaupunkiin ja kaikkiaan 37 kuntaan. Lokakuun lopulla elintarvikepulasta ja vaalitappiosta huolestunut Suomen Ammattijärjestö kehotti jäseniään perustamaan ”Työväen järjestyskaarteja”. SAJ:n julistuksella oli sosialidemokraattisen puoluetoimikunnan hyväksyntä, joten ensimmäistä kertaa myös puolue kannusti joukkojen perustamiseen. Lokakuun 24. päivänä julkaistiin Työväen järjestyskaartin säännöt, joissa kaartin tehtäväksi määriteltiin saavutettujen vapauksien ja työväen etujen turvaaminen. Työväenliikkeen johto oli näin ryhtynyt vastaamaan joukkojensa huutoon, pyrkien samalla saamaan joukot jälleen haltuunsa. Uusien kaartien avulla toivottiin voitavan hallita katujen kasvavaa anarkiaa. Sisäisen järjestyksen lisäksi alettiin valmistautua vallankumoukseen. Toisille se merkitsi ulkoparlamentaarista painostusta, toisille aseellista vallanvaihdosta. Marraskuun alkaessa Helsingissä oli, kuten muuallakin

816 TM 23.8.1917 Pääkirjoitus, nimim. E-a

817 Ks. esim. TM 23.8.1917; TM 25.9.1917; TM 26.9.1917; HS 30.9.1917; TM 6.10.1917; TM 7.10.1917; TM 22.10.1917; TM 31.10.1917

818 Upton 1980, 220–225; Salkola 1985 (I), 331–348; Manninen T 1992, 324–342. Yleisesti ks. Siltala 2009, 59–63

maassa, monenlaisia kaarteja ja niiden tavoitteet vaihtelivat suuresti. Suunta kohti aseellista vallankumousta ei ollut mitenkään itsestään selvää.⁸¹⁹

Valtionrautateiden Konepajojen Työväenyhdistyksen johtokunta käsitteli sosiaalidemokraattisen puolueen järjestysmiehistöön liittymistä 13.9.1917. Yhdistyksen puheenjohtaja, puuseppä A. J. Kauppinen tunsikin hankkeen hyvin. Hän kuului työväenjärjestöjen eduskunnan asettamaan järjestysmiesten toimeenpanevaan komiteaan. Joukkojen muodostamista perusteltiin suojeluskunnan perustamisella ja porvariston harrastamalla elintarvikekeinottelulla.⁸²⁰ Keskustelussa erimielisyyttä aiheutti muun muassa joukkojen johto. Osa miehistä oli sitä mieltä, että ”jos tilanne kärjistyisi yhteenotoksi”, tulisi joukkojen johto olla niillä itsellään, eikä puolueella. Keskustelu osoitti, ettei enää valmistauduttu vain järjestyksen ylläpitämiseen tai saavutettujen etujen suojelemiseen ulkoparlamentaarisella painostamisella, vaan edessä saattoi olla suurempi yhteenotto. Äänestyksen jälkeen johtokunta päätti puoltaa järjestysmiesjoukkueen perustamista.⁸²¹ Konepajojen järjestysmiehet valittiin osaston kokouksessa syyskuun 23. päivänä. Samalla ilmoitettiin, että lisää miehiä valittaisiin tarpeen mukaan.⁸²² Vähän myöhemmin osasto keräsi jäsenilistään listoilla varoja järjestysmiehiä varten. Johtokunta myös ilmoitti, että osaston varoja voitaisiin käyttää lisää, jos joukolle tulisi isompia tarpeita.⁸²³

Ensimmäisenä tulikasteen sai Helsingin suojeluskunta. Elokuun 21. päivän iltana Helsinkiin tuli Malmilta tietoja sotilaiden aiheuttamista levottomuuksista, joita suojeluskuntalaiset lähtivät autolla rauhoittamaan. Malmilla vastassa oli venäläisiä sotilaita, ja suojeluskuntalaiset jäivät heti alakynteen. Osa miehistä jäi vangeiksi ja loput hajaantuivat. Lopulta Helsingin sotilaiden ja työläisten neuvoston edustajat saapuivat paikalle ja saivat tilanteen rauhoittumaan. Suojeluskuntalaiset palasivat vangittuina Helsinkiin, mikä herätti ilkeämielisiä ja riemua *Työmiehestä*.⁸²⁴ Vähitellen suojeluskunnan olemassaolo alkoi herättää levottomuutta venäläisissä joukoissa. Lokakuun lopulla aluekomitea päätti tarkastaa suojeluskuntien huoneistot ja takavarikoida mahdolliset aseet.⁸²⁵

Järjestyksenpito oli syksyn eduskuntavaalien keskeisiä kysymyksiä. *Työmies* julkaisi lukuisia aggressiivisia kirjoituksia Yövärtijayhdistyksen ja poliisireservin toiminnasta. Näiden ”lahtarikaartien” kerrottiin valmistautuvan ottamaan vallan työväestöltä ja pyrkivän palauttamaan vallankumousta edeltäneen ajan ”sapeli-poliisin”.⁸²⁶ Porvarillisissa lehdissä julkaistiin puolestaan miliisin toimintaa kri-

819 Upton 1980, 225–227; Salkola 1985 (I), 377–385; Salkola 1985 (II), 13–133; Manninen T 1992 (a), 324–342; Ylikangas 1993 (a), 28–29; TM 24.10.1917 (säännöt)

820 Salkola 1985 (I), 342–345

821 Johtokunnan kokouksen pöytäkirja 13.9.1917 § 12. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA

822 Osaston kokouksen pöytäkirja 23.9.1917 § 4. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA

823 Johtokunnan kokouksen pöytäkirja 30.10.1917 § 11. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA

824 TM 21.8.1917; TM 22.8.1917; TM 23.8.1917; TM 22.9.1917; Ks. myös Parikka 1990 (b), 304–305

825 Manninen T 1992 (a), 315

826 Työmiehen kritiikistä esim. TM 16.8.1917; TM 20.9.1917; TM 22.9.1917; TM 25.9.1917 nimim. Sakari; TM 26.9.1917; TM 7.10.1917; TM 11.10.1917; TM 22.10.1917; TM 27.10.1917; TM 29.10.1917; TM 31.10.1917

tisoivia juttuja, joiden mukaan miliisimiehet keskittyivät vain seisoskelemaan ja tupakoimaan, nostaen samalla kovaa palkkaa kaupungilta.⁸²⁷ Lokakuussa E. N. Setälän johtama senaatti ryhtyi toimiin kunnallismiliisien vaihtamiseksi poliiseiksi. Jalander nimitettiin kuun lopulla kuvernööriksi ja järjestystoimikunnan valtuudet lakkautettiin. Ajatuksena oli palauttaa vanha poliisipäälylysty ja korvata miliisit poliisikoulun käyneillä miehillä. Senaatin voimat loppuivat kuitenkin taas kesken. Työväestö ja venäläiset sotilaat ilmoittivat vastustavansa muutoksia, jolloin Jalander joutui perääntymään. Myös toinen erä päättyi porvarillisten tappioon.⁸²⁸ Näin miliisit valvoivat Helsingin katujen järjestystä aina huhtikuun alkuun 1918 eli saksalaisten saapumiseen saakka.

Lokakuun lopulla Helsinki oli kuin Pikku Pietari, jossa maaliskuun vallankumousta oli seurannut yhteiskunnan hajoamisprosessi lakkoineen, mielenosoitukseineen, äänestyksineen, rikollisuuden kasvuineen, väkivaltaisuuksineen ja aseis-tautuvine ryhmineen.⁸²⁹ Pietarilaisten tavoin helsinkiläisillä oli paljon pelättävää. Yleisen epäjärjestyksen ohella pääkaupungissa vaikutti monia aseellisia ryhmit-tymiä. Oli porvarillisia ja sosiaalidemokraattisia puolisolitaallisia ryhmiä sekä erilaisia venäläisiä sotilasryhmittymiä. Kaikki pelottelivat omia kannattajiaan toisten ryhmien arveluttaviksi ja uhkaaviksi kuvatuilla suunnitelmilla.⁸³⁰ Kaupun-kikuvaan tulivat eri puolella kaupunkia aseotteita harjoittelevat ryhmittymät. Työ-läisten järjestyskaartit harjoittelivat ulkotiloissa ja suojeluskuntien ryhmät pää-osin erilaisissa sisätiloissa, kuten yliopiston miekkailusalissa tai Kaivohuoneella.⁸³¹ Kuten Marko Tikka on kirjoittanut, ei puolisolitaallisten ryhmien syntyminen ol-lut maailmansodan loppuvaiheessa pelkästään hajonnutta Venäjän keisarikuntaa koskenut reaktio, vaan aseisiin tarttuivat yhteiskuntien hajotessa vuosien 1917–1920 aikana myös monien muiden maiden kansalaiset.⁸³² Ajallisesti suomalaiset ja venäläiset olivat toki edelläkävijöitä.

Itärintaman taistelut ja Zeppeliinit lähestyvät?

Samalla kun kiistat kaupunkilaisten sisäiseen turvallisuuteen liittyvästä järjestys-kysymyksestä kärjistyivät, saivat kaupunkilaiset myös ulkoiseen turvallisuuteen liittyvää ajateltavaa. Venäläisten voimat itärintamalla alkoivat loppua. Syyskuun alkupuolella lehdet ja lisälehdet kertoivat Riian rintaman murtumisesta.⁸³³ Saman kuun puolessa välissä levisi Pietarista Helsinkiin huhuja saksalaisten maihinnou-susta Suomen rannikolle. Pääesikunta tyrmäsi jälleen tiedot, ja huhun levittäjiksi

827 Porvarillisten kritiikistä esim. US 13.8.1917 pääkirjoitus; HS 17.8.1917; TM 18.9.1917; HS 26.8.1917 Kir-je Helsingistä, Turkkia; HS 5.9.1917; HS 30.9.1917

828 TM 29.10.1917; US 30.10.1917; TM 31.10.1917; US 4.11.1917; Ackté-Jalander 1932, 189–207; Hietaniemi 1992, 50–52; Manninen T 1992 (a), 289; Keskinen ja Silvennoinen 2004, 98–101

829 McAuley 1991, 23–56

830 Pelottelua esim. TM 22.9.1917; HS 24.9.1917; HS 26.9.1917

831 Helenius et al 1938 (c), 181 (Talvia), 201 (Autonen). Tampereella järjestyskaarti oli lokakuun loppupuol-lelta lähtien harjoitellut avoimesti ulkotiloissa eri puolilla kaupunkia. Klemetilä 1976, 63–64

832 Tikka 2006 (b), 16–28

833 Ks. esim. HBL 3.9.1917 1. lisälehti; HBL 4.9.1917; HBL 5.9.1917; HBL 6.9.1917

epäiltiin saksalaisia.⁸³⁴ Kaikesta huolimatta aloite oli selvästi kääntynyt saksalaisille ja sodan uhka koettiin päivä päivältä ilmeisemmäksi.

Viimeistään lokakuun 16. päivän tapahtumat herättivät helsinkiläiset huomaamaan sotatilanteen olevan muuttumassa. Kolme vuotta vaienneena ollut palotornin hälytyssireeni alkoi iltayhdeksältä yllättäen soida. Katuvalot pimennettiin välittömästi ja raitiotieliikenne pysähtyi. Kaduilla liikkuneet matruusit ja sotilaat juoksivat kiireesti omiin asemiinsa. Helsinkiläiset puolestaan... niin – mitä varoitussireenin soidessa pitäisi tehdä? Kaupungin siviileille ei ollut jaettu suojautumisohjeita. Jokainen joutui toimimaan miten parhaiten taisi. Hälytys toistettiin vielä vähän ennen puolta yötä. Zeppeliinejä ei kuitenkaan kaupungin ylle saapunut.⁸³⁵ Seuraavina päivinä kaupungin viranomaiset ja kuvernööri vaativat vihaisina venäläisiltä selkeitä suojautumisohjeita. Neljä päivää tämän jälkeen Viaporin linnoituksen komentaja julkaisi ensimmäiset ohjeet: hälytyksen sattuessa tulisi hakeutua rakennuksien keskikerroksiin, joissa kaupunkilaiset olisivat parhaassa suojassa mahdollisilta kaasuhyökkäyksiltä ja sirpalevahingoilta. Samalla viranomaiset kiristivät jälleen pimennysmääräyksiä ja niiden valvontaa.⁸³⁶

Sodan uhka muuttui vielä konkreettisemmaksi, kun tietoja ja huhuja venäläisten evakuoitumissuunnitelmista alkoi tihkua julkisuuteen. Venäläiset viranomaiset yrittivät rauhoitella helsinkiläisiä vakuuttamalla, ettei kaupunkilaisia tai suomalaisia laitoksia oltaisi siirtämässä minnekään.⁸³⁷ Evakuoinnin pelko ei kuitenkaan maailmansodan kontekstissa ollut mitenkään turha. Suursodan rintamien vyöryessä toisten Venäjän imperiumin läntisten alueiden, Puolan ja Liettuan, ylitse, siirsivät kaikki osapuolet niiden teollisuuslaitoksia ja raaka-ainevaroja omille alueilleen. Perässä oli siirtynyt vapaaehtoisesti tai pakolla työväestöä ja talonpoikia.⁸³⁸ Alkusyksystä 1917 oli aloitettu teollisuuden evakuoiminen Tallinnasta Venäjälle.⁸³⁹

Sodan odotettiin tulevan myös Helsinkiin ja taisteluihin alettiin varautua. Helsingin sairaalat saivat lokakuun lopussa käskyn valmistautua haavoittuneiden ensiapuun ja hoitamiseen. Uhreja odotettiin tulevan taisteluista tai kaupungin sisäisistä levottomuuksista.⁸⁴⁰ Muuttunut tilanne kävi entistä ilmeisemmäksi, kun lehdissä kerrottiin Yhdysvaltain hallituksen kieltäytyneen myymästä suomalaisille elintarvikkeita, koska suuriruhtinaskunnan odotettiin pian joutuvan sota-alueeksi ja mahdollisesti vihollisen miehittämäksi – saksalaisille yhdysvaltalaisia

834 Ensimmäiset huhut saksalaisista US 17.10.1917; TM 18.9.1917; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (13.10.1917). SGA

835 TM 17.10.1917; US 17.10.1917; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (16.10.1917). SGA

836 US 17.10.1917; TM 21.10.1917; TM 23.10.1917; US 23.10.1917; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (23.10.1917). SGA

837 Evakuointihuhuista TM 20.10.1917; US 20.10.1917; US 24.10.1917; TM 27.10.1917; US 28.10.1917

838 Molenda 1985, 187–193; Kallio 2009, 182–183. Myös toisen maailmansodan aikana Neuvostoliiton keskeisiä virastoja ja teollisuuslaitoksia siirrettiin rintaman lähestyessä kaupungeista kauemmaksi itään. Ks. esim. Braithwaite 2006, 234–276

839 Herranen ja Myllyntaus 1984, 11–12; Harjula 2009, 58

840 Terveystieteiden tutkimuskeskus, Terveystieteiden tutkimuskeskus ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaistosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 18; Kaupungin sairaalain ylläpito, Terveystieteiden tutkimuskeskus ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaistosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 18; US 30.10.1917

elintarvikkeita ei haluttu antaa.⁸⁴¹

Lokakuun lopulla 1917 venäläiset ryhtyivät evakuoimaan siviilejään linnoitus-alueelta. Ensimmäinen evakkojuna lähti lokakuun 25. päivänä vieden mukanaan 500 pakolaista. Jälleen asemalta kerrottiin liikuttavista eroamiskohtauksista, joissa isät hyvästelivät evakkoon lähteviä perheitään. ”Kuka tietää, palaako tänne jäävä mies koskaan perheensä luo.”, kirjoitti *Työmies*.⁸⁴² Toimittaja tuskin arvasikaan, kuinka pienellä todennäköisyydellä miehet lopulta palaisivat perheidensä luokse. Samoihin aikoihin huhuttiin saksalaisten valmistautuvan pommittamaan laivastollaan Helsinkiä, ja 30.päivän iltana yleinen hälytyssireeni soi jälleen kaupungin kattojen yläpuolella.⁸⁴³

Marraskuun ensimmäisenä päivänä 1917 kirjoitettiin venäläisten pimentäneen erään merelle näkyneen kerrostalohuoneiston sotalaivasta ammutulla kuularuis-kutulella.⁸⁴⁴ Samana päivänä lehdissä julkaistiin sosialidemokraattisen puolueen-uoston ja eduskuntaryhmän *Me vaadimme*-julistus.⁸⁴⁵ Marraskuu alkoi pääkau-pungissa poikkeuksellisen turvattomissa merkeissä – kaupunkilaisten ulkoinen ja sisäinen turvallisuus oli sulamassa yleiseksi turvattomuudeksi.

Helsinki ja helsinkiläiset taloudellisen kuilun reunalla

Lokakuun lopulla 1917 Valtionrautateiden konepajojen työväenyhdistyksen Hel-singin osaston johtokunta kokoontui miettimään, mitä palkka-asioille pitäisi teh-dä. Johtokunta oli väsynyt jatkuvaan kuukausittain toistuvaan taisteluun palkko-jen korottamiseksi. Aina kun rautatiehallitus oli korottanut palkkoja, olivat ne jo valmiiksi inflaation heikentämiä. Palkkojen ostovoima laski jatkuvasti. Samoja tunteita koettiin myös kaupungin asettamassa valiokunnassa, jonka tehtävänä oli laskea kaupungin työntekijöille suunniteltuja kalliin ajan lisiä. Lopulta molemmat päätyivät samankaltaiseen ehdotukseen. Konepajojen työväenyhdistys ehdotti se-naatille komiteaa, joka korottaisi tai alentaisi palkkoja elintarvikkeiden hintakehi-tyksen mukaisesti.⁸⁴⁶ Kaupungin valiokunta esitti pysyvän toimielimen asettamis-ta, johon palkattaisiin omaa henkilökuntaa.⁸⁴⁷

Minkä suuruinen inflaatio sai edellä mainitut ryhmät väsymään jatkuvien ko-rotuspaineiden alle? Kaupungin kaasulaitoksen johtajan, vapaaherra E. Ceder-creutzin palkkakomiteaa varten tekemän laskelman mukaan elinkustannuksien nousu oli Helsingissä maaliskuun vallankumouksen jälkeen nopeaa. Kun maalis-kuussa 1917 hinnat olivat nousseet sotaa edeltäneestä tasosta noin 112 %, oli eroa

841 US 27.10.1917

842 US 21.10.1917; TM 26.10.1917

843 US 27.10.1917; TM 31.10.1917. Varoitusmerkin mainitsee myös kirjeessään Kyösti Kallio. Kyösti Kallion kirje Helsingistä 31.10.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkis-to. KA

844 TM 1.11.1917

845 TM 1.11.1917; Yleisesti ks. esim. Minkkinen 1990, 176; Luntinen 1992 (c), 210–211

846 Johtokunnan ylimääräisen kokouksen pöytäkirja 25.10.1917 § 4. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rau-tateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA

847 Esitys toimenpiteisiin ryhtymisestä kalliinajanlisäysvaliokunnan järjestysmuodon vakiinnuttamiseksi. HKVPA 67/1917

kesäkuussa jo 184 % ja elokuussa 247 %. Selvityksessä todettiin, että kaupungin palkkojen päälle maksamien kalliin ajan lisät olivat koko sodan ajan olleet kymmeniä prosentteja hintojen nousua pienempiä eli palkkojen reaaliarvot jatkuvasti olivat laskeneet.⁸⁴⁸ Samoin oli käynyt valtion virastoissa. Esimerkiksi Tilastollisen pääkonttorin henkilökunnan palkkojen ostovoima tippui vuonna 1917 alle puoleen sotaa edeltäneestä ajasta.⁸⁴⁹

Myöhempien laskelmien mukaan hintaindeksi oli vuonna 1917 hieman yli kolminkertainen vuoden 1913 tasoon nähden. Tässä suhteessa Suomi oli eurooppalaisittain keskitien kulkija, sillä Venäjällä hinnat olivat jo lähes seitsenkertaisia, kun taas Ruotsissa hinnat olivat nousseet vain 1,5 -kertaisiksi. Syyt suomalaisen inflaation taustalla olivat osittain muuttuneet. Vallankumouksen jälkeen suomalaisten neuvotteluasemat suhteessa venäläisiin olivat parantuneet, joten ruplan kurssia oli pystytty laskemaan lähemmäksi sen todellista vaihtoarvoa. Sisäpoliittiset levottomuudet lisäsivät kuitenkin epävarmuutta. Suomen Pankki joutui entistä vahvemmin lainoittamaan kassavajeesta kärsinyttä valtiota, mikä lisäsi pankin setelinantoa. Näin markan vaihtoarvo alkoi jälleen heikentyä nopeasti.⁸⁵⁰

Elintarvikkeiden hintojen nousu seurauksineen oli samanlaista muissa sotaa käyvien maiden kaupungeissa. Elinkustannukset alkoivat karata käsistä niin Berliinissä kuin Helsingissäkin. Suuret yritykset ryhtyivät molemmissa kaupungeissa hankkimaan työntekijöillensä elintarvikkeita työvoiman saannin turvaamiseksi.⁸⁵¹ Helsingissä tällaisia järjestelyjä otettiin käyttöön vuoden 1917 aikana muun muassa Valtionrautateillä, Kone- ja siltarakennus osakeyhtiössä ja G. Strömbergillä.⁸⁵²

Asian laita on tällä hetkellä sellainen, että työttömyys hyvin monelle helsinkiläiselle työmiehelle, työmiesperheelle ja työläisnaiselle on todellakin kirus, sillä täällä on useita satoja perheellisiä työmiehiä, vanhoja Helsingin asukkaita, jotka ovat jo olleet kokonaisen kuukauden työttöminä. Ja mitä se merkitsee tänä aikana, sen jokainen tietää. Se ei ainakaan ole siunaus.⁸⁵³

Helsingin kaupungin työnvälitystoimiston johtajan A. S. Karvosen vastine tilannetta vähätellelle *Helsingin Sanomille* 5.9.1917

Helsinkiläinen elinkeinoelämä ajautui vääjäämättömästi kohti suurta taloudellista lamaantumista ja elämisen kustannukset nousivat rajusti. Moni helsinkiläinen seisoj taloudellisen kuilun reunalla, ja pian yhä useampi joutui työttömäksi. Jo toukokuun alussa oli Helsingin työnvälitystoimisto julkaissut lehdissä tiedotteen, jossa varoitettiin työläisiä tulemasta kaupunkiin, sillä töitä ei riittäisi edes kunnan omille asukkaille. Työnvälitystoimisto kertoi myös järjestäneensä töitä

848 Lausunto Helsingin kaupungin virka- ja palvelusmiehille maksettujen kalliinajanlisäysten korottamisasiasta. HKVPA 52/1917

849 Luther 1993, 188–189

850 Kuusterä ja Tarkka 2011, 413, 416–417

851 Lawrence 1997(b) 234–237, 252–254; Manning 1997, 262–269, 277–285

852 Gripenberg 1932, 145; HS 14.4.1917

853 HS 5.9.1917

sadalle työttömälle.⁸⁵⁴ Kesällä tilanne paheni nopeasti koko maassa ja Tokoin se-
naatti ryhtyi nopeassa tahdissa suunnittelemaan tarvittavia tukitoimia – pikai-
sella aikataululla luotiin ilman suuria poliittisia erimielisyyksiä seuraavien vuo-
sikymmenien valtiollinen työvoimakoneisto.⁸⁵⁵ Loppukesästä lähtien Helsingin
työttömyysluvut rikkoivat kaikki aiemmat ennätykset. Helsingiläisille tarkoitettu
kunnan työnvälitystoimisto sai toistakymmentä tuhatta työhakemusta. Joukossa
oli yli 5 000 perheellistä työtöntä.⁸⁵⁶ Helsingin työväenjärjestöjen työttömyyskomi-
tea muistuttikin useaan otteeseen, että työttömyys vaikutti epäsuorasti huomata-
tavan suuremman ihmisjoukon toimeentuloon, kun työttömillä oli usein perhe
elätettävänä.⁸⁵⁷ Muualla kirjoilla olleet joutuivat hakeutumaan kotiseuduilleen,
kaupungin tai valtion maksaessa menoliput. Helsingissä uusia työpaikkoja syntyi
merkittävässä määrin vain kaupungin hätäaputöihin. Kaupungin ulkopuolella oli
tarjolla urakatöitä Venäjällä ja metsätöitä maaseudulla. Mitä pidemmälle vallan-
kumouksellinen vuosi eteni, sitä enemmän kaupunki joutui ottamaan vastuuta
työttömien asukkaidensa toimeentulosta.⁸⁵⁸

Loppuvuodesta 1917 Helsingin kaupungin yleisten töiden hallituksella oli edes-
sään omalaatuinen ongelma. Osa Jätkäsaaren sataman laiturien rungoiksi aja-
telluista kallioista oli tuhouttu. Murskattu kiviaines oli lisäksi sijoitettu kasoihin,
jotka haittasivat työmaan toimintaa. Tilanteen omituisuutta korosti se, että tuhot
olivat tapahtuneet kaupungin omien työntekijöiden toimesta ja usean kuukauden
aikana.⁸⁵⁹ Mitä oli tapahtunut?

Talous- ja elintarviketilanteen romahtaminen vuoden 1917 aikana asetti kaupun-
gin jo pelkästään kustannustasoltaan kokonaan uuden kokoluokan ongelmien eteen.
Kasvavan työttömyyden ja siihen liittyvän köyhyyden hoitamiseen sisältyi suuria
taloudellisia ja ideologisia kysymyksiä. Suomessa ja Helsingissä ei ollut olemassa
yleisiä eläke-, sairausvakuutus- tai työttömyysvakuutusjärjestelmiä. Pulaan joutu-
neiden kaupunkilaisten tukeminen perustui kaupungin itsensä määrittelemään
tukitasoon. Tällä kertaa työttömät eivät ryhmänä jääneet passiivisiksi köyhäinhoi-
don kohteiksi, vaan painostivat useaan otteeseen monin tavoin kaupungin päättäjiä.
Kaupunkiyhteisö joutui etsimään yhteistä linjaansa vaikeissa olosuhteissa.

Helsingissä oli totuttu kausiluontoiseen työttömyyteen. Periaatteeksi oli muo-
dostunut, että kaupunkilaisia tuettaisiin tilapäisesti pahimpien vaiheiden yli jär-
jestämällä hätäaputöitä – vastikkeettomia raha-avustuksia pyrittiin välttämään
viimeiseen asti. Vuonna 1913 oli ensimmäistä kertaa asetettu kaupungin virastojen

854 HS 1.5.1917

855 Kalela 1989, 64–68

856 XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (3) 1917, 347–376; Julkinen työnvälitys Suomessa vuonna 1917. TTA 4/1918, 407–418

857 TM 6.8.1917; TM 21.8.1917

858 XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (3) 1917, 347–376; Julkinen työnvälitys Suomessa v. 1917 ensimmäisellä vuosineljänneksellä. TTA 2/1917, 93–98; TM 6.8.1917; Julkinen työnvälitys Suomessa v. 1917 toisella ja kolmannella vuosineljänneksellä. TTA 6/1917, 360–367; Julkinen työnvälitys Suomessa v. 1917 neljännellä vuosineljänneksellä. TTA 1/1918, 59–63; Julkinen työnvälitys Suomessa vuonna 1917. TTA 4/1918, 407–418

859 VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (3) 1917, 327

yhteinen hätäapukomitea koordinoimaan avun antamista virastojen ja hyväntekeväisyisyhdistyksien kautta.⁸⁶⁰ Näin toimittiin myös nyt. Loppukesän huonojen uutisten seurauksena asetettiin ensin väliaikainen ja sitten pysyvä hätäapukomitea. Sen toimeksiannoksi määriteltiin aluksi naistyöttömyyden vähentäminen yhteistyössä hyväntekeväisyysjärjestöjen kanssa. Samalla sen tuli myös seurata mies-työttömyyden kehitystä. Everstiluutnantti O. Ehrströmin johtamassa komiteassa olivat edustettuina kaupunginvaltuusto, sosiaalilautakunta, vaivaishoitohallitus, kunnan työnvälitystoimiston johtokunta, Helsingin työväenyhdistys, Suomalaisen työväen liitto ja Ruotsinkielinen työväenyhdistys.⁸⁶¹ Perinteiseen tapaan naisten hätäaputoimia teetettiin erilaisia tekstiilialan töitä, kuten vaatteiden valmistusta ja pesemistä. Naisten hätäaputoita järjestivät syksyllä 1917 Kaupunkilähetys, Pelastusarmeija ja järjestäytyneen työväen työttömyyskomitea. Valmistuneet vaatteet ja käsityöt yritettiin myydä Kasarmintorin kauppahallissa sijainneessa myymälässä. Ulkotöihin tottuneille naisille järjestettiin maatöitä Bocksbackan tilalla, joka oli kuitenkin monelle perheelliselle liian kaukana.⁸⁶²

Miesten hätäaputyöt toteutettiin pääosin yleisten töiden hallituksen alaisuudessa. Kaupungin rakennuskonttorin hätäaputyömailla aukaistiin katuja, parannettiin viemäri- ja vesijohtoverkostoja, rakennettiin ratojen perustoja ja kaivettiin kanavia. Hätäaputyöllistettyjen tulva ylitti kuitenkin nopeasti rakennuskonttorin insinööriosaston voimavarat. Kaikkien hätäaputyömaiden töitä ei ehditty kunnolla suunnitella. Jos yhden suunnitelmat saatiinkin valmiiksi, valmistui työ suurella työntekijämäärällä odotettua nopeammin – ja jälleen jouduttiin miettimään uuden työmaan avaamista. Edellä mainitut Jätkäsaaren työmaan tuhot olivat ääri-esimerkki hätäaputoiden ongelmista. Odotettua suurempi työmiesmäärä murskasi kalliota nopeammin kuin suunnitelmat valmistuivat. Tuhot olivat jo tapahtuneet, kun töiden valvojat ehtivät reagoimaan tilanteeseen.⁸⁶³ Hätäaputoissa olleiden miesten määrä vaihtelee jonkin verran eri lähteissä. Hyvän kuvan saa kuitenkin työnvälitystoimiston toimintakertomuksesta. Sen mukaan hätäaputoihin ohjattiin heinäkuussa 366 miestä ja elokuussa 1 319. Marraskuuhun mennessä hätäaputoihin oli ohjattu 2 082 miestä ja 256 naista.⁸⁶⁴

Työnvälitystoimiston edustalla seisoo sankkoja ihmisparvia. He etsivät, tai oikeammin, he rukoilevat työtä. Väikijoukosta kuuluu tyytymättömyyden huudahduksia. He kiroilevat Työnvälitystoimistoa, kiroilevat yksityisiä työnantajia ja koko yhteiskuntaa.⁸⁶⁵

Työmies 15.6.1917

860 Halila 1977, 22–25, 111, 119–124. Työttömyyskysymykseen liittyneestä keskustelusta 1900-luvun alussa ks. Kalela 1989, 29–57

861 XI. Sosiaalilautakunta, KHKK (3) 1917, 361; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (3) 1917, 141–142 (kv 17.8. § 6, 18.9. § 61, 18.9. § 43 ja 23.10.1917 § 44); XIII: Hätäapukomitea, KHKK 31. 1918, 366, 369

862 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (3) 1917, 141–142 (kv 17.8. § 6, 18.9. § 61, 18.9. § 43 ja 23.10.1917 § 44); XIII: Hätäapukomitea, KHKK 31. 1918, 370–373

863 VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (3) 1917, 328–329; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (3) 1917, 64–72

864 XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (3) 1917, 347–376; Määrät vaihtelevat jonkin verran esimerkiksi seuraavissa aineistoissa: VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (3) 1917, 323–324; XIII: Hätäapukomitea, KHKK 31. 1918, 369

865 TM 15.6.1917

Ennen kokemattoman suuren työttömien määrän lisäksi kaupungin työnvälitystoimisto joutui myös ennen kokemattoman painostuksen alaiseksi. Merkkejä aikojen muuttumisesta nähtiin jo keväällä. Toukokuun 21. päivänä kokoontui parisataa työtöntä naista kokoukseen, jossa he päätyivät hätäaputöiden lisäksi vaatimaan työnvälitystoimiston tiettyjen henkilöiden erottamista. Kyseiset johtavat henkilöt olivat naisten mukaan kohdelleet heitä sopimattomasti. Työnvälitystoimiston johtokunta ja valtuusto pitivät molempia vaatimuksia aiheettomina.⁸⁶⁶ Tunnelma toimistossa jatkui kuitenkin kireänä. Pitkissä jonoissa tunteet kävivät kuumina, ja ajoittain työttömät häiritsivät virkailijoita aggressiivisella käyttäytymisellä. Irtaimistoa ja ikkunoita rikottiin.⁸⁶⁷ Eräästä tällaisesta tilanteesta lähti liikkeelle mellakkaviikkojen tapahtumaketju, jossa kaupunginvaltuuston ja työväenjärjestöjen kaksoisvalta sai vakavan haastajan kaduilla spontaanisti alkaneesta kansanliikkeestä. Työväenliikkeen johtajat saivat katujen massat takaisin ruotuun vain vaivoin, omaksumalla entistäkin tiukemman linjan työttömyyden hoitoon. *Työmieheissä* työttömyyden laajuuden syiksi esitettiin usein työnantajien pyrkimykset riistää työntekijöiden saavuttamat edut sekä kaupungin porvariston haluttomuuden ja kyvyttömyyden hätään joutuneiden auttamiseen.⁸⁶⁸ Yhteistä näkemystä ei tästäkään kipeästä ongelmasta löytynyt. Saadakseen suoraa tietoa työttömyyden ja sen aiheuttaman köyhyyden laajuudesta alkoi työväenjärjestöjen perustama työttömyyskomitea kerätä omia tilastojaan – kaikki eivät ilmoittautuneet kaupungin työnvälitystoimistoon. Näin työväenjärjestöjen eduskunnalla oli painostusvoiman lisäksi käytettävänä viralliset laskelmat haastavaa tietoa.⁸⁶⁹

Työttömyyden kasvu toi kaupungin kaduille paljon normaalien elintottumuksien alapuolelle pudonneita katkeroituvia työläisiä. Vapauden ja voittojen aika oli muuttunut heidän osaltaan suurien toimeentulovaikeuksien ajaksi. Työpaikoista kilpailtiin ankarasti, etenkin kun kaupungin hätäaputöitä oli tarjolla vain helsinkiläisille. Sotatalous oli vetänyt kaupunkiin urbaanien kulutustottumuksien piiriin paljon uutta työväkeä, jota nyt uhkasi työttömyys ja paluu kotiseudulle. Yksi tähän ryhmään kuuluneista oli 21-vuotias Emil Vuori, joka oli tullut kaupunkiin linnoitustöihin. Niiden loputtua työnsaanti osoittautui mahdottomaksi. Vuoren pelastukseksi koituivat sotatalouden harmaan puolen tarjoamat mahdollisuudet. Hänen vuokraisäntänsä poika sai toimeentulonsa trokauksella ja suostui korvausta vastaan hakemaan työluvan hätäaputöihin. Näin Emil Vuori pääsi väärällä henkilöllisyydellä hätäaputyömaalle parantamaan Heikinkatua (Mannerheimintietä) Kansallismuseon kohdalla.⁸⁷⁰

Työmahdollisuuksien kilpailun kovuudesta kertoi heinäkuussa *Työmieheissä* uutisoitu tapaus, jossa kaupunkiin jääneitä ”kiinalaisia” syytettiin urakkatyönä tehtävien sotatarvikkeiden lastaustöiden hintojen polkemisesta ja suomalaisten

866 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (3) 1917 (kv 12.6.1917 § 40)

867 HS 17.8.1917

868 TM 26.7.1917 pääkirjoitus, E.T; TM 2.8.1917; TM 4.8.1917; TM 6.8.1917; TM 10.8.1917; TM 12.8.1917; TM 25.8.1917; TM 15.9.1917

869 TM 29.7.1917

870 Vuori Emil (s. 1896). 1918-kokoelma (30/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

työmiesten töiden viemisestä. *Työmiehessä* vedottiin venäläisten sotilaiden solidaarisuuteen suomalaisia työntekijöitä kohtaan. Kaukoidästä saapuneita kohtaan solidaarisuutta ei löytynyt: ”Kun omankin maan työväellä on työttömyys ja elintarvepula, ovat kiinalaiset täällä suoranaishana vitsauksena. Ja niin hyvää työkautta tuskin maahamme koskaan tulee, että heitä täällä todenteolla tarvittaisiin”.⁸⁷¹ Työttömillä oli aikaa osallistua jatkuvasti katkerammiksi käyviin kokouksiin. Kesällä Kone- ja siltarakennuksen konepajalta työttömäksi jäänyt Kaija Jäppilä myöhemmin muisteli: ”Ja minä olin sitten koko kesän sitten työttömänä, mutta olin kaikkialla siellä missä vain oli kokouksia tai muuta sellaista, olin siellä nuori-soliittolaisten mukana”.⁸⁷²

Työttömyys nousi syksyllä 1917 yhdeksi suomalaisen yhteiskunnan polttavimmista kipupisteistä. Määrällisesti työttömiä ei ollut mahdollisesti paljon, mutta muiden vaikeuksien tavoin ongelmat kasautuivat suurissa kaupungeissa. Hintojen nousu, elintarvikepula ja nopeasti kasvava työttömyys yhdistettynä valtataisteluun tuottivat suurta tyytymättömyyttä ja tekivät yksittäisistä ongelmaryhmistä kokoaan suurempia.⁸⁷³ Helsingissä työttömyyskysymykseen liittyi päällimmäisinä kaksi tunnetta – pettymys ja pelko, jotka eivät ainakaan vähentäneet yhteisöjen sisäistä kiehua.

Kaupunkilaisten tuen tarpeen määrä vuonna 1917 yllätti kaikki. Kaupungin köyhäinhoito oli mitoitettu paljon pienempiin ongelmiin. Samoin vuodesta 1915 lähtien harjoitettu elintarvike- ja energiahuolto oli tähän asti ollut pienimuotoista. Kaikenlaisen tuen tarpeen suunnaton kasvu yhdessä hintojen nousun kanssa aiheutti päänvaivaa kaupungin rahavaroista päättäneille. Tulot eivät mitenkään riittäneet kaikkeen. Samalla kunnallisverorästien keräämistä jouduttiin rajoittamaan suuren työttömyyden takia.⁸⁷⁴

Kuten muutkin Suomen kaupungit, alkoi Helsinki velkaantua nopeasti.⁸⁷⁵ Lähtökohtana oli, että nyt käyttöön otetut toimintamallit olisivat vain väliaikaisia, ja niistä voitaisiin luopua sodan loputtua. Lainojen lisäksi toimintaa pyrittiin rahoittamaan toissijaisiksi katsottuihin toimintoihin kohdistetuilla säästöillä. Esimerkiksi puutarhaosastolla tämä tarkoitti, että vain ”Runebergin Esplanaadille” sekä Kaivuhuoneen ja Aleksanteri II:n patsaiden ympärille istutettiin kukkia. Muut kaupungin kasvihuoneissa kasvatetut kukkakasvit myytiin puisto-osaston toiminnan rahoittamiseksi. Suurimmassa osassa kaupungin puistoja luovuttiin nurmikoiden leikkaamisesta ja ne niitettiin viikatteella vain kerran kesällä.⁸⁷⁶ Levottoman kesän kaupunki oli viheralueidensa osalta rähjäinen – mikä oli silmiinpistävä merkki sotatalouden kultaisten vuosien päättymisestä.

871 TM 24.7.1917

872 Jäppilä Kaija. 6. Muistelmat. KansA

873 Haapala 1995, 197–200

874 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (3) 1917, 94 (kv 9.10.1917 § 17)

875 Kallenaatio 1983, 301–302

876 VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (3) 1917, 335

Syksyn 1917 sadonkorjuu ei pelasta

Syksyllä 1917 elintarviketilanteen toivottiin hetkeksi helpottavan uuden sadon myötä. Kuten Heikki Rantatupa on hyvin kuvannut, osoittautui jo sadon kokonaismäärän arvioiminen vaikeaksi operaatioksi. Tuottajilla ja kunnallisilla elintarvelautakunnilla oli hyviä syitä varastojen aliarvioimiseen, sillä sekä taloudellisesti että oman toimeentulon turvaamisen kannalta oli järkevää ilmoittaa pieniä lukuja. Samalla järjestelmän sekavuus tuotti vaikeasti vertailtavaa aineistoa. Joka tapauksessa syksyllä ilmoitettujen tietojen mukaan sato oli jäänyt pieneksi.⁸⁷⁷

Kevään maatalouslakot eivät lopulta olleet vaikuttaneet kylvötöiden onnistumiseen, mutta kesä oli sääoloiltaan vaikea. Poikkeuksellisen kuiva ja lämmin heinäkuu oli alkanut laajassa osassa maata hallalla.⁸⁷⁸ Myöhemmin tehdyissä laskelmissa vuoden 1917 sato ei lopulta ollut mitenkään poikkeuksellinen, vaikkakin hieman pienempi kuin parin edellisen vuoden sadot.⁸⁷⁹ Syyskuussa 1917 tilanne näytti kuitenkin pahalta. Tuolloin julkaistussa kuntainvälisen elintarvevaltuuston selvityksessä kerrottiin monien kaupunkien, mukaan lukien Helsinki, viljavarastojen olevan loppussa tai loppumassa lähiviikkoina.⁸⁸⁰ Maan kulutuskeskuksia uhkasi nälkätalvi, etenkin kun imperiumin pääkaupungin Pietarin elintarviketilanne oli pahenemassa nopeasti kohti todellista nälänhätää.⁸⁸¹

Samalla pitkään horjunut Tokoin senaatti oli tullut voimellakoiden jälkeen matkansa päähän. Vuolijoen erottua Tokoi yritti vielä löytää voikysymykseen kompromissia, jossa rajahintaa olisi laskettu, mutta samalla tuottajille olisi maksettu lisäkorvauksia valtion varoista. Myöhemmissä muistelmissaan Tokoi kertoi päättäneensä erostaan, kun kompromissia ei hyväksytty.⁸⁸²

Syyskuun alkupuolelle tultaessa kaikki sosiaalidemokraattien edustajat olivat jättäneet senaatin ja toimintaa jatkoi E. N. Setälän ”tynkäsenaatti”. Syyskuun puolivälistä elintarvikeasioita hoitamaan kamaritoimituskunnan päälliköksi kutsuttiin keskusosuusliike Laborin johtaja Harald Åkerman. Järjestelmän yhtenä suurimpana ongelmana oli ollut, ettei viljavaroja onnistuttu siirtämään alueilta toisille. Helpottaakseen kulutuskeskuksien hankintaongelmia Åkerman ajoi viljanostomonopolia pitävälle Tuontikunnalle oikeuden rajahintojen ylittämiseen – viimeistään nyt elintarvikkeiden kahden kerroksen hinnoittelu myönnettiin maan tavaksi. Näin sekä valtio että kaupungit maksoivat viljahankinnoistaan rajahintoja enemmän – ja viljavarastojen tilanne paranikin hetkellisesti. Lokakuussa kauppa kuitenkin tyrehtyi. Loppusyksystä maan oman sadon säännöstelyjärjestelyt olivat ajautumassa kaaokseen. Leivän hinta oli kaksinkertaistunut, eikä tuonnin

877 Rantatupa 1979, 94–97

878 Rasila 1990, 28–29

879 Harmaja 1940, 25–26

880 TM 21.9.1917

881 Pietarin tilanteesta esim. McAuley 1992, 280

882 Tokoi 1947, 180–182; Asian mainitsee myös Kyösti Kallio kirjeessään vaimollensa 17.8.1917. Kyösti Kallion kirje Helsingistä 17.8.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

helpottuminen ollut näköpiirissä.⁸⁸³ Lokakuussa pelättiin saksalaisten etenemistä itärintamalla, jolloin sekä Venäjän että Yhdysvaltojen viranomaiset joutuivat miettimään, kannattaisiko Suomeen kuljettaa elintarvikkeita, koska ne saattaisivat päätyä saksalaisille tai näitä tukevalle kansannousulle.⁸⁸⁴

Elintarvikelain jälkeisessä uudelleenorganisoinnissa Helsingin kalliinajan-avustuskomitean ja kansanravintokomitean toiminnot sijoitettiin ylitirehtööri Bruno Breitholtzin johtaman kaupungin kansanravintohallituksen alaisuuteen. Hallituksen jäsenenä oli myös muun muassa ajan keskeisin ravinto-opin auktoriteetti, tohtori Carl Tigersted.⁸⁸⁵ Kaupunki alkoi valmistautua suurimittaiseen keskuskeittiötoimintaan. Vanhalle Seurahuoneelle suunniteltiin perustettavan nykyaikainen suurkeskuskeittiö, mutta suurisuuntaisen suunnitelman laatiminen ja kaluston hankinta siirsi keittiön valmistumisen seuraavalle vuodelle. Väliaikaiset keittiöt aloittivat toimintansa syys-lokakuussa 1917. Keittiöt sijaitsivat vanhalla Seurahuoneella, 2. linjalla, Hermannissa, Fredriksbergissä, Pietarinkadulla ja Läntisellä Viertotielä. Näistä jaettiin keittoa vähävaraisille, joiden täytyi hankkia tämän todistava lipuke. Aluksi ”voimakasta ja hyvää” keittoa myytiin 75 pennin litrahinnalla. Viikon keittolistalla oli kaksi kertaa kaali- ja lihakeittoja sekä kerran velliä ja luusoppaa. Myöhemmin tavoitteena oli vaihtaa kaalikeitto hernekeittoon ja tuoda listalle myös kalakeitto. Lokakuussa kauppaneuvos Paul Sinebrychoff lahjoitti keskuskeittiötoimintaan 50 000 mk kuukaudessa viiden kuukauden ajan. Ehtona oli, että laitoksessa ”maksutta ruokitaan köyhiä, Helsingin kaupunkikuntaan kuuluvia työkyvyttömiä miehiä, naisia ja lapsia niin pitkälle kuin nämä varat riittävät”.⁸⁸⁶

Keskuskeittiötoiminnassa Helsinki oli Suomessa edelläkävijä. Saman vuoden aikana keskuskeittiöitä perustettiin Tampereelle, Hämeenlinnaan, Jyväskylään ja Ouluun. Vuotta myöhemmin elintarvehallitus alkoi levittää toiminta-ajatusta maan kaikkiin asutuskeskuksiin.⁸⁸⁷ Helsingin kanssa samaan aikaan vastaavalaaiseen keskuskeittiötoimintaan ryhdyttiin myös muun muassa Alankomaissa.⁸⁸⁸

Kansanravintohallituksen alaisuudessa toiminut kalliinajan kotitalouskomitea aloitti kesällä valistuskurssien järjestämisen. Vanhan Seurahuoneen Sofiasalissa ja Kasvatusopillisella talouskoululla järjestettiin monenlaisia kursseja, joille osallistui ”eri yhteiskuntakerroksiin kuuluvat perheenemännät, konttori- ja liikeapulaisina toimivat naishenkilöt”. Kursseilla opastettiin muun muassa valmistamaan voikukan juurista kahvin korviketta ja lapsille ”makeisten vastineeksi valmistettuja, ravitsevia ja maukkaita kaurakeksejä”.⁸⁸⁹

883 Paavolainen 1971, 169–171; Rantatupa 1979, 98–107; Manninen T 1992 (a), 291, 336–337

884 TM 18.9.1917; US 27.10.1917. Elintarvekaupoista ks. myös Wuolijoki 1987, 340–341

885 KHKET (Kansanravintohallituksen toimintakertomus 6/1917–6/1918); I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (3) 1917, 136–139 (kv 12.6. § 42 ja 9.10.1917 § 43); US 20.6.1917; Impola ja Packalén 1992, 12–13

886 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (3) 1917, 139 (kv 23.10.1917 § 1); KHKET (Kansanravintohallituksen toimintakertomus 6/1917–6/1918); TM 28.9.1917; US 12.10.1917; TM 24.10.1917; US 27.10.1917

887 Rantatupa 2004 (a), 318

888 de Nijs 2006, 78–79

889 KHKET (Kansanravintohallituksen toimintakertomus 6/1917–6/1918); TM 15.7.1917; TM 23.8.1917; US 27.10.1917

Syksyllä 1917 kaupunkilaisten toimeentulo oli voimakkaasti sidottu kansallisen ja ennen kaikkea kaupungin oman huoltojärjestelmän toimintaan. Syntyhistorias-
taan johtuen järjestelmä oli lopulta kovin byrokraattinen. Esimerkiksi pelkästään leipäkonttoriin kertyi viikoittain neljä miljoonaa leipäkuponkia, joiden hävittä-
minen tuotti suuria ongelmia.⁸⁹⁰ Käytössä oli monenlaisia kortteja, ostorajoituksia ja rajahintoja. Osa elintarvikekortteista oli henkilökohtaisia, osa talouskohtaisia. Jakelutavat vaihtelivat, joitakin tuotteita sai kaupungin omista elintarvikekau-
poista, joitakin jokaiselle erikseen määritellyistä kaupoista ja joitakin vapaasti kaikista kaupoista. Kaupunkilaisten lisäksi jakelussa piti huomioida pääkaupun-
gissa oleskeleva tilapäinen väestö, kuten matkustajat. Jakelu oli riippuvainen elin-
tarvikkeiden tuonnista ja varastotilanteesta, jolloin jakeluannokset ja ajankohdat vaihtelivat usein. Lakot vaikeuttivat kuljetuksia ja elintarvikekorttien painatuksia. Sotatalouden vääristymät yhdessä kansallisen säännöstelyjärjestelmän ongelmien kanssa veivät elintarvikkeet usein kaupunkilaisten ulottumattomiin.

Elintarvekonttoreilla oli kova työ pysyä kilpailussa mukana. Kahdensadantu-
hannen helsinkiläisen ja lukuisten välityskanavien, kuten kauppojen ja ravintoloi-
den, joukkoon mahtui monenlaisia rajatapauksia, joiden tarpeiden ja oikeuksien arvioiminen aiheutti jatkuvia kiistoja. Ongelmia pyrittiin ratkomaan muuttamalla jakeluohjeita korttien uusimisen yhteydessä, mikä ei kuitenkaan aina johtanut jär-
jestelmän selkiytymiseen. Jatkuvasti vaihtelevat käytännöt ja jakelun ajoittainen katkeilu hermostuttivat kuluttajia ja vähittäiskauppiaita. Säännöstelyjärjestelmän ongelmat eivät kuitenkaan johtuneet yrityksen puutteesta. Kaupungin elintarvike-
viranomaiset tekivät ympäripyöreitä päiviä pitääkseen kaupungin leivässä kiinni.⁸⁹¹

Jonoja, ryssänlimppuja ja omatoimisuutta

Korttijärjestelmä ja jonotus, siinä on kaksi nykyajan ilmiötä. Maitojonotus, halkojo-
notus, jäsenkirjain jonotus, lihajonotus ja nyt viimeksi korttijonotus. Minä olen myös jonottaja, ja oli minun viimeksi eilen mentävä elintarvekorttikanslian edustalle jonotta-
maan saadakseni maitokortin. (– –)⁸⁹²

”Maitokorttia hakemassa” *Työmies* 29.3.1917

Elintarvikekortteihin siirtyminen ei toiveista huolimatta lopettanut elintarvi-
kejonoja. Kaikki elintarvikkeet eivät vielä olleet korttijakelun alaisina ja monesti korteilla jaettavaakin oli liian vähän. Ainoa keino yrittää saada elintarvikkeita liik-
keistä oli mennä jonoon riittävän aikaisin. Monimutkainen ja nopeasti improvisoi-
tu säännöstelyjärjestelmä oli byrokraattinen, joten myös erilaisten korttikonttorien edustoilla riitti pitkiä jonoja. Säännöstelystä vastanneisiin toimistoihin jonottivat milloin muutosta hakevat kuluttajat, milloin ravintoloitsijat tai kauppiaat.⁸⁹³

890 KHKET, 44; Esimerkiksi Haagissa korteista laskettiin kertyvän 60 metriä korkean pinon. ks. de Nijs 2006, 69

891 Yleisesti Helsingin kaupungin säännöstelykoneistosta ja jakelukäytännöistä ks. KHKET; Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918

892 TM 29.3.1917 ”Maitokorttia hakemassa”

893 Jonoja käsitellään laajasti muonitustoimikunnan ja elintarvetoimiston toimintakertomuksissa: Selon-

Kuluttajille jonot tarkoittivat jokapäiväisiä valintoja, kun piti yrittää päätellä, mitä tuotetta milloinkin kannatti jonottaa. Työssäkävillä oli vain rajallisesti aikaa, joten valintoja piti miettiä huolella. Kannattaisiko maitoa jonottaa, jos sitä ei ollut saanut kaupoista moneen päivään? Vai kannattaisiko aika käyttää sittenkin vaikka perunoiden etsimiseen? Kortteihin siirtyminen muutti jonotuspelin logiikkaa aiemmista vuosista: kortilla olevia tuotteita oli todennäköisesti paremmin saatavissa kuin muita tuotteita. Samalla säännöstelymääräykset asettivat kuitenkin myös katon sille, paljonko jonottamalla saattoi kortilla olevia elintarvikkeita saada.

Jonottamistaktiikan suunnitteleminen oli helpompaa, jos talouteen kuului useampia henkilöitä. Perheissä jokapäiväisen leivän hankkimiseen tarvittavat tehtävät saatettiin jakaa aikuisten ja vanhempien lapsien kesken. Kivutonta tämäkään ei ollut. Elokuussa 18-vuotias Sylvi Kyllikki Sinervo kirjoitti päiväkirjaansa, kuinka aamuisista maitojonovoroista oli tapeltu päivittäin. Lopulta perhe oli päätnyt kirjalliseen ”lukujärjestykseen”, johon jokaisen vuorot oli kirjattu. Vaikeinta oli yksinäisillä ja pienten lapsien yksinhuoltajilla. Samaan aikaan ei voinut olla töissä ja elintarvikejonoissa. Esimerkiksi pienten lasten maitoannoksia jaettiin vain aamupäivisin.⁸⁹⁴

Säännöstelyannoksilla ei yksinään elänyt. Kaupunkilaiset joutuivat täydentämään päivittäisiä annoksiaan muilla kaupunkiin tuoduilla elintarvikkeilla. Toreilta etsittiin kalaa, juureksia, vihanneksia, kananmunia ja muita säännöstelyn ulkopuolella olleita elintarvikkeita. Näiden saatavuus vaihteli vuodenaikojen ja yleisen elintarviketilanteen mukaan. Hinnat olivat pääsääntöisesti kovia ja jatkuvassa nousussa. Erityisesti kaupunkilaisten hermoja kiristivät kalojen ja perunoiden päivittäinen metsästys. Rajahintojen poistuttua aiemmilta vuosilta tuttu hintakeinottelu kiihtyi. Kauppiaat saattoivat kieltäytyä myymästä tuotteitaan ennen kuin kaupunkilaiset maksaisivat jälleen aiempaa korkeampia hintoja. Trokarit ajoivat perunakärjyineen torilta toiselle aiheuttaen hintojen kohoamista jopa saman päivän sisällä. Lehdissä valitettiin, että kun perunat ja kalat tulivat viimein myyntiin, olivat ne usein lähes syömäkelvottomia.⁸⁹⁵ Jokapäiväisestä elintarvikepelistä selviytyäkseen piti olla hyvä pelisilmä elintarvikkeiden oikea-aikaiseen hankkimiseen. Lisäksi täytyi olla valmis muuttamaan ruokailutottumuksiaan saatavilla olleiden elintarvikkeiden mukana. ”Mikä on jäänyt mieleen, niin ihmisten sopeutuvaisuus erilaisiin semmisiin korvikeruokiinki ja muihin semmisiin, sehän oli hyvin, hyvin suurta.”, muisteli tuolloin 11-vuotias Yrjö Hätinen myöhemmin. Hänen perheessään korttijakelun kautta saatuja elintarvikkeita täydennettiin venäläisiltä sotilailta ostetulla ”ryssänlimpulla” ja sokerilla.⁸⁹⁶

teko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta. HKVPA 6/1918; KHKET. Jonoista lehdissä esim. TM 24.3.1917; TM 25.3.1917; TM 29.3.1917; TM 26.8.1917; TM 1.9.1917; HS 2.10.1917

894 Jonotustaktiikoista esim. TM 27.3.1917; Kilpi 1964, 138 (5.8.1917)

895 Säännöstelyvapaista elintarpeista esim. TM 24.3.1917; TM 20.5.1917; TM 9.6.1917; TM 15.6.1917; TM 25.6.1917; TM 22.7.1917; TM 17.8.1917; TM 18.8.1917; TM 25.8.1917; TM 11.9.1917

896 Hätinen Yrjö Edvard. Muistietietokokoelma (362/11096). TA; Ryssänlimppuja osti myös kirjailija Algot Untola. Piilonen 1998, 372

Elintarvikekaupan ongelmat ohjasivat kaupunkilaisia hankkimaan elintarpeita suoraan maaseudulta sekä tuottamaan niitä itse. Elintarvikelautakunnan viranomaiset korostivat moneen otteeseen omien varastojen keräämisen tärkeyttä. Etenkin perunoita ja muita juureksia kannustettiin hankkimaan omien yhteyksien kautta. Vaikka monilla olikin yhteyksiä maaseudulle, oli hankinnan ja kuljetuksen järjestäminen vaikeaa. Elintarvikemääräykset vaikeuttivat kuljetuslupien saamista, eivätkä kaikkien varastot olleet täynnä maaseudullakaan. Harvemmilla oli sellaisia varoja ja yhteyksiä, joiden avulla saattoi turvata oman taloutensa toimeentulon. Tätä varten erilaiset yhteisöt alkoivat perustaa omia hankintarenkaitaan. Syyskuussa julkaistiin elintarvelautakunnan tarkastuskonttorin johtajan O. E. Jaatisen haastattelu, jossa hän kehotti kaikkia suurempia työyhteisöjä muodostamaan omia hankintarenkaita. Näin voitaisiin kerätä varoja suurempiin hankintoihin, joille johtaja lupasi tuontilupia.⁸⁹⁷ Maatiloja hankkivat liikkeet saivat tuoda henkilökunnalleen tilan tuottamia elintarpeita. Kymmenet yritykset ja yhteisöt turvautuivatkin seuraavina kuukausina tähän mahdollisuuteen.⁸⁹⁸

Ensimmäisten joukossa omaa elintarvekomiteaa olivat järjestämässä rautatieläiset. Jo vuoden 1917 alussa rautatieläiset olivat tehneet asiasta aloitteen rautatiehallitukselle, ja paikallisia elintarvelautakuntia päästiin muodostamaan pian maaliskuun vallankumouksen jälkeen. Kunnallisen jakelun lisäksi rautatieläisille annettiin oikeus neljään kiloon lihaa ja kahteen kiloon voita kuukaudessa. Konepajoille ja varikoille perustettiin kansanruokaloita, jotka kuuluivat samaan etuoikeutettuun hankintaryhmään kuin esimerkiksi valtion sairaalat. Rautatieläiset saivat myös kuljettaa elintarpeensa rahtivapaasti. Ajan hengen mukaisesti sekä Valtionrautateiden keskuselintarvekomiteaan että Helsingin paikalliseen komiteaan valittiin edustajia myös työläisten järjestöistä. Näin Helsingin ja Fredriksbergin konepajojen työväenyhdistyksestäkin valittiin omat edustajat paikalliseen komiteaan. Huhtikuussa rautatiehallitus kehotti rautatieläisiä ottamaan viljelykäyttöön kaikki siihen soveltuvat alueet rautateiden mailla.⁸⁹⁹

Suurimittaisen palstaviljelyn suunnitteluun oli herätty verrattain myöhään keväällä 1917. Kaupungin viljelyyn osoittamat maat saatiin mitattua ja jaettua vasta kasvukauden alettua, ja viimeiset palstat vuokrattiin kesäkuussa. Yksittäisten perheiden lisäksi palstoja jaettiin ammattiosastoille ja hyväntekeväisyysjärjestöille. Monet palstoista sijaitsivat vanhoilla niityillä ja nurmialueilla, joten viljelijöillä oli kova työ palstojen muokkaamisessa viljelykelpoiksi. Palstojen suosio oli silti

897 TM 24.4.1917; HS 5.9.1917; HS 14.9.1917; TM 14.9.1917; HS 7.10.1917. Myös yksittäisissä mielipidekirjoituksissa kehoitettiin omien osuuskuntien perustamiseen. Esim. TM 21.9.1917 Nimim. "A.P."

898 KHKET, 42; Esim. G. W. Strömberg perusti oman huoltokonttorin työntekijöilleen. Seppälä 1997, 217

899 Rautatieläisten elintarvekomiteasta ks. esim. osaston yleiskokouksen pöytäkirjat 25.3. § 11, 1.4. § 10 ja 7.10.1917 § 6 sekä johtokunnan pöytäkirjat 1.4. § 5, 20.3. § 7, 27.3. § 11, 13.9. § 6, 5.5. § 10, 17.4. ja 27.3.1917 § 11 sekä Kertomus S.V.R. Konepaj.TY. Keskustoimikunnan toiminnasta v.1917 (pöytäkirjojen liite); Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA; SVR Konepajojen työväenyhdistyksen kiertokirjeet no 16 (22.3.1917) ja 17 (4.4.1917). Kiertokirjeet 1917–1919. Suomen rautateiden työntekijäinliitto (Ta 331.88.656.2). TA; Ks. myös HS 14.4.1917; HS 15.4.1917; HS 25.4.1917; TM 14.9.1917

suurta ja kaikki mahdolliset palsta-alueet otettiin käyttöön.⁹⁰⁰

Viljelijöiden ongelmat eivät kuitenkaan loppuneet palstojen viljelykelpoiseksi saattamiseen, sillä sadon kypsyessä viljelykset alkoivat houkutella varkaita. Elin-
tarvikeanarkia oli leviämässä myös vähävaraiselle kaupunkiväestölle tarkoitetuille
palstoille ja muille lähialueiden viljelmille. Töiden ja elintarvikejonojen lisäksi
olisi pitänyt ehtiä vartioimaan palstaakin – jälleen yhdentyyppiset yhteisöt joutuivat
järjestäytymään järjestyksenpidon varmistamiseksi. Eri alueilla viljelijät pää-
tyivät joko järjestämään vartiovuoroja tai palkkaamaan vartijoita.⁹⁰¹ Nämäkään
eivät kyenneet suojaamaan viljelyksiä kasvukauden puolivälin onnettomuudelta,
sillä heinäkuun alussa viljelmille iski halla. Tuho ei lopulta ollut paha, sillä perunat
olivat ehtineet kasvaa riittävän pitkälle versoakseen uudestaan. Täydellisen tuhon
kokeneet saivat kaupungilta ilmaisia siemenperunoita, mutta nyt istutettujen pe-
runoiden kasvukausi jäi väkisinikin lyhyeksi, varsinkin kun uusi halla iski viljel-
mille syyskuun alussa.⁹⁰²

Vastuksista huolimatta ensimmäistä kertaa laajamittaisesti toteutettu palsta-
viljely tuotti lopulta hyviä tuloksia. Fredriksbergin konepajan lähellä sijainnutta
palstaansa viljellyt Sylvi Kyllikki Sinervon perhe pääsi nauttimaan ensimmäisistä
uusista perunoista jo heinäkuun alussa.⁹⁰³ Monien perheiden ruokavarastot saivat
palstoilta hyvän täydennyksen.

Palstaviljelmien lisäksi kaupungin alueen omaa elintarviketuotantoa paran-
nettiin pitämällä kotieläimiä. Yhä useampi perhe sai terveystervanomaisilta erityis-
lupia omien lehmien ja sikojen pitämiseen kaupungin alueella.⁹⁰⁴ Helsinkiläinen
kaupunkiyhteisö otti näin kesällä 1917 pieniä askeleita takaisin kohti menneiden
vuosikymmenien maalaiskylämaista kaupunkielämää, kun kaupunkikuvaan pa-
lasivat viljelykset ja kotieläimet. Paluu menneeseen ei kuitenkaan ollut täysin
mahdollista. Kahdensadantuhannen kaupunkilaisen elättäminen kallioisella nie-
menkärjellä ei kuitenkaan onnistunut pelkästään kaupungin alueiden tuotannol-
la. Talvesta 1917–1918 selviytyminen oli kaikista toimenpiteistä huolimatta täysin
riippuvainen elintarvikkeiden tuonnista kaupunkiin.

Pelko nälästä ja taistelu leivästä

Kaupunkilaiset seisoivat silakkamarkkinoiden perinteisenä ajankohtana pitkissä
jonoissa. Neljäntenä sotasyksynä markkinoita ei kuitenkaan järjestetty syyskuun
ensimmäisinä päivinä, sillä ajankohtaa oli siirretty eduskuntavaalien takia. Hel-
sinkiläiset seisoivat äänestysjonoissa. Silakkamarkkinat järjestettiin syyskuun 9.

900 KHKET (viljelystoiminta); Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta
(viljelystoimikunta). HKVPA 6/1918. Viljelystoiminnan aloittamisesta lehdissä esim. HS 6.5.1917;
TM 6.5.1917; HS 9.5.1917; HS 10.5.1917; HS 11.5.1917; US 11.5.1917; TM 13.5.1917; TM 18.5.1917; TM
19.5.1917; US 19.5.1917; TM 22.5.1917; TM 29.5.1917; US 5.6.1917; TM 6.6.1917; TM 9.6.1917

901 Vartijoista esim. TM 21.7.1917; TM 23.7.1917; TM 26.7.1917; TM 2.8.1917; TM 16.8.1917; TM 21.8.1917;
TM 25.8.1917; TM 3.9.1917; TM 9.9.1917; TM 13.9.1917

902 TM 11.7.1917; TM 7.9.1917; TM 8.9.1917; TM 9.9.1917

903 Kilpi 1964, 135 (10.7.1917)

904 Terveystervikelauslautakunta, Terveystervikelauslautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sai-
raanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 19

ja 10. päivänä, jolloin kauppaa käytiin kireissä tunnelmissa. Silakoita myytiin vain kaupungin omille asukkaille ja myyntimääriä oli rajoitettu. Hinnat olivat kovia.⁹⁰⁵

Väkivaltaisuuksien, valtalakikeskustelun ja ylipäättään järjestysasioiden hallitsemassa vaalikeskustelussa elintarvikeasiaa pitivät esillä etenkin sosiaalidemokraatit. Uptonin mukaan senaatista lähtönsä jälkeen kiusaus tilanteen mahdollistamaan aggressiiviseen politiikkaan sai sosiaalidemokraatit kaatamaan ongelmien syyt porvarillisen hallituksen niskaan – samalla kun sosialistijohtajat Kuusisen johdolla katsoivat, että vallankumousta tulisi vaikean elintarviketilanteen johdosta välttää.⁹⁰⁶

Meijeriherrain ja karjanomistajain häikäilemättömiä aikeita vastaan on noustava kaikilla käytettävissä olevilla keinoilla. Vaikeata tosin on tätä karjakapitalistien trustia vastaan taisteleminen nykyoloissa, sillä ne keinot, mitä he käyttävät tarkoitustensa perilleajamisessa, ovat siksi ovelia, että heidän kiinnisaamisensa keinottelustaan on sangen vaikeaa.⁹⁰⁷

Työmies 1.8.1917

Edellisiltä vuosilta tutut rintamalinjat syvenivät ongelmien mukana kesän ja syksyn 1917 aikana. Keskeinen jakaja oli edellisten vuosien tavoin suhtautuminen kulutuskeskuksien elintarvikeongelmien ratkaisemiseen. Tilanteen vakavuus tunnustettiin kaikissa yhteiskuntaluokissa, mutta mielipiteet ratkaisukeinoista poikkesivat toisistaan jyrkästi. *Työmiehessä* ja työväen torikokouksissa pula-ajan vaikeutuminen vieritettiin muiden ryhmien syyksi. Torikokouksissa mielipiteet olivat usein vielä kunnallisjärjestön, työväenjärjestöjen eduskunnan ja *Työmiehen* näkemyksiä jyrkempiä. Elintarvikkeita hallussaan pitäviä tuottajia ja kauppiaita syytettiin hädällä keinottelusta. *Työmiehen* mukaan kaupungin porvaristo hidasteli tahallaan säännöstelyjärjestelmien käyttöönotossa ja laati järjestelmistä tarkoituksella tehottomia. Näin suojeltiin kauppiaiden etuja sekä varakkaampien omia elintarvikevarastoja. Rajahintoja ja säännöstelymääräyksiä rikkoneita ran- gaistiin liian lievästi. Työläisten katkeruuden taustalla olivat paitsi ideologiset ja poliittiset syyt, myös arkipäivän kokemuksista ja huhuista kumpuava epäoikeudenmukaisuuden tunne. Nälän organisointi ei tuntunut tapahtuvan tasa-arvoisesti. Parhaaksi keinoksi tilanteen parantamiseksi nähtiin mahdollisimman laajojen pakkojärjestelmien käyttöönotto.⁹⁰⁸

Helsingin porvariston linjat jakautuivat aiempien vuosien tavoin. Hallinnossa vahvassa asemassa olleiden liberaalien ryhmittymien keskeinen argumentti oli

905 HS 7.9.1917; HS 9.10.1917; US 10.10.1917

906 Upton 1980, 235–237

907 TM 1.8.1917

908 Esim. TM 25.3.1917 pääkirjoitus, E.-a.; TM 5.4.1917; TM 5.4.1917 nimim. J.-o.; TM 8.4.1917; TM 12.4.1917 nimim. Jurkka; TM 22.4.1917; TM 18.5.1917; TM 17.6.1917 nimim. Neekeri; TM 25.6.1917 nimim. Maija; TM 12.7.1917; TM 21.7.1917; TM 28.7.1917; TM 1.8.1917; TM 2.8.1917; TM 12.8.1917; TM 13.8.1917; TM 20.8.1917; TM 7.9.1917; TM 8.9.1917; TM 14.9.1917; TM 21.9.1917; TM 14.10.1917; TM 21.10.1917; Upton 1980, 126–127. Kokouksista esim. TM 26.3.1917; TM 27.3.1917; TM 7.4.1917; TM 10.4.1917; HS 11.4.1917; TM 11.4.1917; TM 15.4.1917; TM 30.6.1917; TM 2.7.1917; TM 3.7.1917; TM 29.7.1917; TM 6.8.1917; TM 10.8.1917; TM 11.8.1917; TM 18.9.1917; Gallen-Kallela 1982, 119–120

edelleen markkinamekanismien merkityksen korostaminen. Pakkokeinoin ja rajahinnoin ei elintarvikkeita kaupunkiin saataisi. Kaupungin elintarveviranomaisten mukaan elintarvikkeita kyllä löytyisi, jos kaupunki saisi maksaa niistä markkinahintoja. Hintojen vapauttaminen toisi samalla elintarvikkeita myös kaupungin toreille yksityisten ostettaviksi.⁹⁰⁹ Saman kolikon toista puolta korosti *Uusi Suometar*. Se puolusti viljelijöitä ja ihmetteli, miksi näiden tuli omalla kustannuksellaan tukea kaupunkilaisia – miksi elintarvikkeet piti myydä alle markkinahintojen.⁹¹⁰ Tilanteen pahentuessa porvarillisissa lehdissä julkaistiin kuitenkin myös lukuisia kirjoituksia, joissa vedottiin maalaisväestöön kaupunkien tukemiseksi ja ylipäättään nälänhädän välttämiseksi. Työläisten väitteet oli hyvä kumota omalla toiminnalla. Etenkin *Helsingin Sanomat* ajoi keskitien linjaa, jossa *Työmiehen* kirjoitukset tuomittiin ja maalaisia ymmärrettiin, mutta samalla vedottiin tilanteen vaikeuteen ja vaadittiin kaikkia toimimaan nälänhädän välttämiseksi.⁹¹¹

Tuottajien ja kuluttajien välillä toimineet välittäjät ja kauppiaat joutuivat vaikeisiin valintatilanteisiin. Kysynnän ollessa tarjontaa suuremman oli aina mahdollista tienata paremmin harmaan talouden puolella. Ja jos itse ei mustan pörssin kauppaa harjoittanut, saattoi naapurikauppias viedä asiakkaita tiskin alta tapahtuneella kaupalla. Esimerkiksi lihakaupassa kiusaukset olivat suuria ja alalle tuli paljon uusia yrittäjiä. Vastaavasti elintarvikesäännöstelyn kehittyminen uhkasi kauppiaita monella tasolla. Elintarvikkeiden myynnin valvontaa tehostettiin ja kaupunkilaiset tekivät helposti kanteluja valvontaviranomaisille. Kansallinen hankinta- ja välitystoiminta siirrettiin usein tuottajien osuuskunnille, mikä heikensi tuotteiden saatavuutta ja kilpailua. Jakelujärjestelmät toteutettiin yleensä vain tiettyjen vähittäiskauppiaiden kautta, jolloin monet liikkeet jäivät järjestelyjen ulkopuolelle. Lisäksi elintarvelaki mahdollisti yksityisomaisuuteen puuttumisen, mikä tarkoitti uhkaa omien hankintakanavien kautta saaduille varastoille. Tämä pelko realisoituikin viljavarojen osalta kesäkuun takavarikossa. Keväästä lähtien kaupankäynnin uhkana olivat myös ajoittaiset väkivaltaisuudet ja niiden yhteydessä suoritettut pakkomyynnit. Pulan syventyessä kauppiaiden mahdollisuudet pimeillä markkinoilla hankittuihin voittoihin paranivat, mutta samalla kasvoivat myös yhteiskunnallisesta tilanteesta johtuneet taloudelliset riskit. Helsingin tyytymättömät kauppiaat suunnittelivat ajalle tyypillisesti lakkoa useaan otteeseen vastauksena elintarvemääräyksien epäkohtiin.⁹¹²

909 Esim. HBL 16.8.1917 pääkirjoitus; HBL 3.9.1917 pääkirjoitus; HBL 7.9.1917 pääkirjoitus; HBL 9.9.1917 pääkirjoitus; HS 8.9.1917 (terveydenhoitolautakunta); HS 23.9.1917 Kirje Helsingistä, Turkkia; HS 7.10.1917 Kirje Helsingistä, Turkkia

910 Esim. US 11.5.1917 pääkirjoitus, Juho Jännes

911 Vetoimuksia esim. HS 29.3.1917 ja TM 25.3.1917 (Maataloustuottajain valtuuskunta); HS 24.4.1917; HS 28.4.1917 pääkirjoitus; HS 9.9.1917; HS 11.9.1917 Pääkirjoitus; US 28.10.1917. Helsingin Sanomien linjaa kannatti myös kirjeissään vaimollensa senaattori Kyösti Kallio. Esim. Kyösti Kallion kirjeet Helsingistä 14.10. ja 19.10.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

912 Esimerkkejä kauppiaiden tyytymättömyydestä TM 5.4.1917; HS 21.4.1917; HS 23.4.1917; US 19.5.1917; TM 10.6.1917; US 10.6.1917; TM 1.8.1917; Kovanen 1997, 57–62. Ilmiö oli yleiseurooppalainen. Ks. esim. Lawrence 1997 (b), 246

Helsingissä ja muualla ovat kiihtyneet ymmärtämättömät ihmiset silloin tällöin anastaneet torikauppiailta heidän varastojansa ”kohtuuhinnoilla”. Tämä menettely on pienoisukuva siitä elintarvepolitiikasta, jota entinen hallitus jotenkin suurella kannatuksella tässä maassa harjoitti. Kumpikin, sekä ”pakkolunastukset” että entinen elintarvepolitiikka olivat paitsi kohtuuttomia myös epäviisaita, toinen pelotti kauppiaita torilta, toinen pakotti maanviljelijöitä pienentämään tuotantoa. Kummallakin teurastettiin kultamunia muniva kana.⁹¹³

Juho Jännesin pääkirjoitus *Uudessa Suomettaressa* 11.5.1917

Toukokuun lopulla erään Kauppatorille perunoita ostamaan saapuneen rouvan mitta täyttyi. Perunoiden rajahinnat oli poistettu aiemmin keväällä ja sen jälkeen kaupunkilaiset olivat päivittäin saaneet kauhistella perunoiden hintojen nousua. Nyt perunoista pyydettiin jo yli kaksi markkaa litralta. Tultuaan erään peruna-kauppiaan luokse kyseinen rouva pyysi kaksi kappaa perunoita, mutta antoi maksuksi vain kaksi markkaa. Tästä seurasi kiivas sanasota myyjän ja rouvan välille. Välikohtaus keräsi nopeasti usean kymmenen hengen yleisön, joka alkoi äänekkäästi kannattaa rouvaa. Miliisin saavuttua paikalle aikoivat kiistakumppanit lähteä kamarille asiaa selvittämään, mutta matkalla vaimo pysähtyi keisarinnan kiven luokse ja piti lyhyen puheen elintarpeiden hinnoista. ”Maksetaanko kaksi markkaa kapasta?” hän kysyi, mihin yleisö vastasi yhteen ääneen ”Ei!”. Protestoinnista huolimatta myyjä ei joutanut, ja saadakseen perunoita rouvan oli lopulta maksettava pyydetty hinta. Hänen lähdettyään torilla jatkui tyytymättömien koksous vielä toriajan loputtuakin.⁹¹⁴

Helsinki 14/8 17 Rakkaimpani! Asun krokotiilien luolassa. Täällä ovat tehneet ryöstöjen jälkeen lakon meidän elintarvepolitiikkaa vastaan. Wuolijoen pakottivat eroamaan, sillä uhkasivat jo väkivaltaa. Nyt yrittävät sosialistimme johtaa tästä taloudellisesta lakosta, joka on tähdätyt maanviljelijöitä vastaan valtiollisen lakon jonka mukaan pitäisi saada tietysti maaseutu. (– –)⁹¹⁵

Senaattori Kyösti Kallio kirjeessään vaimollensa 14.8.1917

Vastaavanlaisia pienempiä ja suurempia elintarvikelevottomuuksia jatkui kevästä syksyyn, huipentuen suurten kansanjoukkojen suorittamaan voivarastojen ryöstöön. Merkille pantavaa sekä pienemmissä elintarvikelevottomuuksissa että elokuun voimellakoissa oli, että elintarvikkeita ei varsinaisesti varastettu, vaan ne haluttiin jakeluun halvemmalla hinnalla. Torikauppiaille ilmoitettiin, millä hinnoilla kaloja tai perunoita saisi myydä, ja torikokous päätti voivarastojen jakelusta ja jakeluhinnoista.⁹¹⁶ Voimellakoiden yhteydessä katosi täysin vastikkeetta

913 US 11.5.1917 pääkirjoitus, Juho Jännes

914 TM 30.5.1917

915 Kyösti Kallion kirje Helsingistä 14.8.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

916 Elintarvemellakoista esim. TM 19.4.1917; HS 20.4.1917; HS 27.4.1917; TM 27.4.1917; TM 30.5.1917; TM 3.8.1917; HS 12.8.1917; TM 12.8.1917; HS 13.8.1917; TM 13.8.1917; TM 14.8.1917; TM 15.8.1917; HS 16.8.1917; TM 16.8.1917; HS 17.8.1917; HS 26.8.1917. Voimellakoista ks. tämän pääluvun ensimmäinen alaluku

vain 114 kiloa voita.⁹¹⁷ Kauppiaita tai elintarvikeviranomaisia tämä ei lohduttanut. Elintarvikekauppaan alkoi selvästi liittyä väkivallan ja omaisuuden menettämisen riskejä, mikä ainakin porvarillisten lehtien mukaan vähensi maalaisten ja kauppiaiden kiinnostusta sitä kohtaan.⁹¹⁸ Voimellakat osoittivat, etteivät edes senaattorit olleet turvassa, ja että edes heillä ei ollut keinoja elintarvikekaupan turvaamiseen. Näin elintarvikekysymys kietoutui yhteen järjestyskysymyksen kanssa, ja molemmat kysymykset olivat pahenevien ongelmien kierteessä. Mitä vähemmän elintarvikkeita kaupunkiin tuli, sitä levottomampaa kaupungissa oli, ja tämä taas entisestään vähensi tuottajien intoa asutuskeskusten tukemiseen. Esimerkiksi Valio irtisanoutui elokuun levottomuuksien jälkeen asutuskeskusten maitohuollon järjestämisestä.⁹¹⁹

Voimellakoiden ja eduskuntavaalien jälkeen tilanne oli muuttunut ennennäkemättömän vaikeaksi. Säännöstelyjärjestelmä oli levottomuuksien, epäonnistuneiden kokeilujen ja sisäpoliittisen kriisin seurauksena sekaisin. Lokakuun lopulla työväestön edustajat julkaisivat *Me vaadimme* -julistuksen, jossa toistettiin työväestön vaatimukset elintarvikeasioiden ratkaisemiseksi. Hieman aiemmin Maataloustuottajain keskusliitto oli vedonnut Suomen maanviljelijöihin, jotta nämä ponnistelisivat nälkäkriisin kärjistymisen estämiseksi: ”Kansamme pelastuu uhkaavasta hädästä ja sitä seuravasta perikadosta ainoastaan jos sen parhaimmat ainekset tänä etsikköaikana muistavat, että Suomen kansa kaikesta lietsotusta luokkavihasta huolimatta sittenkin on yksi kansa, yksi suuri perhe, jossa veljen on annettava veljelle auttava käsi, ettemme kaikki sekasortoon hukkuisi.”⁹²⁰

Jos kansallista järjestelmää vaivasi yhteisymmärryksen puuttuminen, ei tilanne Helsingissä ollut sen parempi. Moni joutui tasapainoilemaan oman ja yhteisen edun välillä. Kannattaisiko esimerkiksi vaivalla ruokakellariin kerätyt elintarvikkeet ilmoittaa ja luovuttaa yleiseen jakeluun, luottaen samalla, että toimeentulo olisi turvattu yleisen järjestelmän kautta? Julkisuudessa muistutettiin useasti, että mustasta pörssistä ostettu jauhokilo oli poissa yhteisestä viljajakelusta. Kauppiaiden osalta kiusaukset olivat vielä suurempia, sillä mustan pörssin kaupassa oli mahdollisuuksia omaisuuksien tekemiseen. Vastapainona järjestystoimikunnan asettamat elintarvevalvojat ja miliisit tarkastivat kaupunkilaisten varastoja ja puuttuivat tarvittaessa vähittäiskauppojen toimintaan.⁹²¹ Esimerkiksi toukuun 1917 kriittisinä viikkoina muonitustoimikunta joutui rankaisemaan monia kaupungin suurimpia leipomoita säännöstelymääräyksien rikkomisesta. Näiden joukossa olivat muun muassa Ekberg ja Fazer. Kaupungin leipurit kiersivät määräyksiä tai ainakin niiden henkeä muun muassa käyttämällä jauhoja väärässä suhteessa, vaatimalla asiakkaita ostamaan enemmän tummaa leipää, lisäämällä kilohinnalla myytyjen leipien painoa jättämällä ne sisältä raaoiksi, ja monilla

917 Kadonnut voi kirjattiin elintarvikeviranomaisten kirjanpitoon HKTV 1919, taulu 369

918 Esim. HS 12.8.1917 pääkirjoitus; HS 19.8.1917; HS 24.8.1917; HS 26.8.1917 Kirje Helsingistä, Turkk; HS 23.9.1917 Kirje Helsingistä, Turkk

919 HS 19.8.1917; HS 1.9.1917

920 US 19.10.1917; US 28.10.1917

921 TM 25.3.1917; HS 29.3.1917; HS 4.4.1917; TM 4.4.1917; TM 5.4.1917; TM 29.8.1917

muilla kekseliäillä tavoilla.⁹²² Myös monissa kahviloissa ja kaupoissa säännöstelymääräyksiä ja rahahintoja pyrittiin kiertämään luovin keinoin.⁹²³

Säännöstelymääräyksiä ohella pula houkutteli keinottelemaan elintarvikkeiden laadulla. Kaupungin elintarveviranomaiset kävivät kevästä lähtien tiukkoja kiistoja lihan- ja maidon tuojien kanssa. Jälkimmäisen osalta viranomaiset joutuivat nostamaan kätensä pystyyn. Testatuista eristä peräti 32 % luokiteltiin alarvoisiksi, mutta vedellä laimennetun maidon myyjiä ei uskallettu sakottaa, koska maidosta oli jatkuvasti suuri pula.⁹²⁴

Haluttomuus tyytyä korttijärjestelmän tuottamiin rajoituksiin ilmenee siinä, että kukin koettaa saada säännöstelyn alaista tavaraa niin paljon kuin suinkin, vaikkapa vilpilliselläkin tavalla. Etusijassa on vilppiä huomattu siinä, että huonekuntaan on ilmoitettu kuuluvan todellista suurempi jäsenluku ja että huonekunnan jäsenluvun vähenemistä ei ole ilmoitettu. Päättäen korttijärjestelmän osottamasta huonekuntain jäsenluvun pysyvyydestä olisi kuolleisuus tavattoman vähäinen.⁹²⁵

Helsingin muonitustoimikunnan toimintakertomus

Myös kuluttajat keinottelivat.⁹²⁶ Lokakuussa elintarvelautakunta joutui aloittamaan yhteistyön pastorinkanslioiden kanssa, kuolleiden omaiset kun yleensä ”unohtivat” palauttaa menehtyneen leipäkortit.⁹²⁷ Paljon julkisuutta saanut keinottelumuoto oli epidemian mittasuhteet saanut leipäkorttien ”vahingossa” tapahtunut polttaminen. Lautakunta joutuikin pian ilmoittamaan ankarat rangaistukset korttinsa kadottaneille tai tuhonneille: ”Leipäkonttori ei korvaa kadonnutta korttia yhtävähän kuin mikään pankkikaan korvaa kadonneita seteleitä”.⁹²⁸ Oma keinottelulajinsa oli myös korttien jäljentäminen.⁹²⁹ Kesän 1917 aikana kävi ilmeiseksi, että elintarvikehuolto tarvitse rinnallensa toimintaa kontrolloivan viranomaisen. Tätä varten elintarvelautakunnan alaisuuteen perustettiin tarkastuskonttori. Syyskuun alussa se julkaisi lehdissä kuulutuksia, joissa kehoitettiin kaupunkilaisia ilmiantamaan säännöksiä rikkovia.⁹³⁰

Syksyn edetessä elintarvelautakunta joutui turvautumaan entistä tiukempiin rajoituksiin, sillä laskelmien mukaan kaupungin viljavarat eivät varmuudella riit-

922 TM 14.5.1917; US 15.5.1917; US 19.5.1917; TM 23.5.1917; TM 8.6.1917; KHKET, 43, 48–49

923 HS 3.5.1917; HS 29.3.1917; Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta (”Sokerikonttori”). HKVPA 6/1918

924 Terveystoimikunta, Terveystoimikunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 9–10; Maidon tarkastus, Terveystoimikunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 213–215; Lihantarkastusasema, Terveystoimikunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 219, 222. Lehdissä julkaistiin myös paljon huhuja ja epäilyjä laatuongelmista. Ks. esim. HS 4.4.1917; TM 18.5.1917; TM 29.6.1917; TM 30.7.1917; TM 2.8.1917; TM 6.8.1917; TM 8.6.1917

925 Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta (”Suuri yleisö ja korttikanslia”). HKVPA 6/1918

926 Esim. HS 30.4.1917

927 TM 14.10.1917; Selonteko Helsingin kaupungin muonitustoimikunnan toiminnasta (”Suuri yleisö ja korttikanslia”). HKVPA 6/1918; KHKET, 10

928 TM 17.4.1917; HS 24.4.1917; TM 1.6.1917; TM 6.6.1917

929 KHKET, 10–11

930 HS 12.9.1917

täisi talven yli. Varastot hupenivat, eikä täydennyksistä ollut tietoa. Elintarvelautakunta joutui aloittamaan suunnitelmat jauhojen jatkamiseksi erilaisilla juureksilla ja riisisuurimoilla. Ongelmana oli, että rajahintojen poistaminen oli tehnyt peru-noista kalliita, jolloin perunajauhojen käyttö nostaisi myös leivän hintaa.

Marraskuuhun asti kaupungin viljavarastot riittivät kuitenkin niin, että ja-keluannokset pystyttiin antamaan etupäässä ruis- mutta myös vehnäjauhoina.⁹³¹ Lautakunta ja sen puheenjohtaja Henrik Ramsay korostivat kaupunkilaisten oma-toimisen elintarvikehankinnan tärkeyttä. Käyttämättömiä leipäkortteja muistu-tettiin otettavan kiitollisuudella vastaan.⁹³² Syyskuussa lautakunta ilmoitti rajoit-tavansa leipäkorttien jakelua aiempaakin tiukemmin vain kaupungissa kirjoilla oleviin. Muualta tulleille koululaisille ja opiskelijoille ei kortteja enää jaettaisi. Samalla ryhdyttiin lehdistössä käymään keskustelua kaupungin tyhjentämiseksi ”ylimääräisestä” väestöstä. Pitäisikö esimerkiksi yliopisto ja koulut sulkea syys-lukukaudeksi? *Työmiehen* mukaan kaupungin asukkaista jopa 20 % oli sellaisia, jotka eivät maksaneet verojaan Helsinkiin – ”joutavaa väestöä, kotimaisia ja erit-täinkin muukalaisia”. Pelkona myös oli, että Pietarin mahdollinen evakuointi kas-vattaisi tulijoiden määrää entisestään.⁹³³

Talvea kohden maassa alkoi entistä selvempi kilpailu elintarvikkeista erilaisten ihmisryhmien kesken. Kansallisella tasolla kilpailivat tuottajat ja kuluttajat sekä toisaalta valtio, kunnat ja kaupungit. Tilannetta hämmentämässä oli monen kym-menen tuhannen venäläisen sotilaan joukko, jonka heikentyvä huolto ajoi kilpaile-maan suomalaisista elintarvikkeista. Eikä kyse ollut pienestä ryhmästä, sillä pel-kästään Helsingissä sotaväkeä ilmoitettiin elokuussa olevan noin 20 000 miestä.⁹³⁴ Helsingissä kaupunkiyhteisön sisällä käytiin entistä tiukempaa rajanvetoa siitä, ketkä olivat oikeutettuja yhteisillä varoilla hankittuihin elintarpeisiin. Kaikki kil-pailivat kaupunkiin eri tavoin saapuneista elintarvikkeista ja yleinen solidaarisuus heikkeni kaikilla tasoilla – ainakin käytännön teoissa.

Minkälaista tuomionpäivän pasuunan ääntä tarvinneekaen Suomen pääkaupunki sen jokaisen asukkaan herättämiseksi voimakkaaseen ja rehelliseen pyrkimykseen seurata yleisen hyvän vuoksi asetettuja määräyksiä. Osoittautuvatko Helsingin asukkaat todella siinä määrin olevan Länsi-Euroopan kaikenlaisten elintarvejärjestelyjen alaisten kansalaisten alapuolella, etteivät he edes voi osottaa rehellistä tahtoa, mikäli se kunkin miehen ja naisen kyvystä riippuu, tosi teossa toimimaan niin, ettei kaupunkimme ja yhteiskuntamme joudu laajalle ulottuviin onnettomuuksiin?⁹³⁵

Helsingin kaupungin elintarvekomitean jäsenien avoin kirje kaupunkilaisille, *Uusi Suometar* 19.5.1917

931 KHKET, 46–47; HKTV 1919, taulu 366; TM 15.9.1917

932 HS 17.8.1917; HBL 26.8.1917 ”Helsingfors provianteringsmöjligheter. En intervju med ordföranden i stadens liftmedelsnämnd”; HS 27.8.1917; HS 7.10.1917

933 Tyhjentämiskeskustelusta ks. esim. TM 12.8.1917; HBL 1.9.1917 1.9.1917 ”Frågan om Helsingfors eva-kuering”; TM 2.9.1917 pääkirjoitus, nimim. O.H.P.; HBL 4.9.1917 ”Skall universitetet stängas?” nimim. G.K:n yleisökirjoitus; HS 4.9.1917 pääkirjoitus; TM 6.9.1917; HS 10.9.1917

934 HBL 26.8.1917 ”Helsingfors provianteringsmöjligheter. En intervju med ordföranden i stadens liftme-delsnämnd”; HS 27.8.1917

935 US 19.5.1917 ”Nälänhädän edessä”, kirjoittajina ”Jäseniä Helsingin kaupungin elintarvekomiteassa”

Pelon ja vihan pääkaupunki

”Naisten tosiaankin sietäisi olla varovaisempia öillä liikuskellessaan”⁹³⁶, kirjoitti *Työmies* elokuun alussa 1917. Kesän uutisten mukaan näin epäilemättä oli. Melkein päivittäin kerrottiin öisistä raiskauksista ja väkivaltaisuuksista. Erityisen vaarallisia paikkoja olivat Kaivopuisto, Eläintarhanpuisto, Hesperianpuisto ja Kaisaniemenpuisto. Suurimpana uhkana olivat vallattomat venäläiset sotilaat tai ”kirgiisit”. Usein uutisissa kerrottiin tilanteista, joissa iltakävelyllä olleen parisunnan pysäytti joukko sotilaita, jotka väkivallalla uhaten veivät naisen ja harjoittivat väkivaltaa tätä kohtaan. Tilanteet päättyivät yleensä miliisin, muiden ohikulkijoiden, tai jos sulhanen oli sotilas, tämän joukko-osaston sotilaiden hälyttämiseen. Pelottavimpia olivat uutiset monikymmenpäisen kirgiiseiksi kutsutun ryhmän suorittamista väkivaltaisuuksista.⁹³⁷ Raiskaus- ja ryöstöuutisia oli paljon, ja niitä julkaistiin kaikkien ryhmien lehdissä. Niillä oli näin ainakin jotain todellisuuspohjaa, ja joka tapauksessa uutiset epäilemättä vaikuttivat kaupunkilaisten turvallisuudentunteeseen.

Jo pitemmän aikaa ovat venäläiset sotilaat harjottaneet kaikenmoista kruunulle kuuluvan tavaran kauppaa tšekäläisessä Narinkassa. Tämän johtosta toimeenpani etsiväosasto ja kansanvapauden suojeluosasto eilen narinkassa suursiivouksen. Sotilailta otettiin takavarikkoon autolastillinen erilaisia kruunulle kuuluvia tavaroita, kuten saappaita, pohjanahkaa, alusvaatteita ym.⁹³⁸

”Puhdistus narinkassa”, *Työmies* 18.9.1917

Miliisien toimintaa ja vallankumouksen jälkeisen ajan rikollisuuden määrää voidaan tietyin varauksin arvioida poliisitoimen tilastoista. Vertailun suurimpana ongelmana on etenkin kirjauskäytännöissä mahdollisesti vallinneet erot aiempiin vuosiin verrattuna. Joka tapauksessa tilastojen mukaan miliisi joutui vuonna 1917 kohtaamaan etenkin ryöstöjen ja varkauksien jo edellisenä vuonna käynnistyneen, ja nyt edelleen kasvaneen aallon. Rikoksien selvitystilastojen mukaan miliisi näyttäisi selvinneen pääpiirteissään lähes yhtä hyvin kuin aiempien vuosien poliisit. Ongelmia oli etenkin tuhansien varkauksien selvittämisessä, mutta näissäkin ratkaisuluvut olivat olleet laskussa jo edellisenä vuonna.⁹³⁹ Rikostilastot tukevat kaupunkilaisten kokemusta rikollisuuden kasvusta. Erityisesti lisääntyivät ryöstöt ja kiristämiset, joiden määrät kasvoivat nelinkertaisiksi. Toinen nopeasti lisääntynyt rikosryhmä oli eritasoiset varkaudet, joiden määrä lähes kaksinkertaistui. Etsivän toimiston rikoksista vangitsemien epäiltyjen määrä kasvoi noin 560 vähän yli yhdeksäänsataan.⁹⁴⁰

936 TM 8.8.1917

937 Ks. esim. US 20.5.1917; TM 10.6.1917; TM 6.6.1917; TM 25.6.1917; TM 27.6.1917; TM 28.6.1917; TM 29.6.1917; TM 2.8.1917; TM 3.8.1917; TM 5.8.1917; TM 8.8.1917; TM 9.8.1917

938 TM 18.9.1917 ”Puhdistus narinkassa”

939 Tiedot on laskettu HKTV 1922, taulusta 165

940 HKTV 1922, taulu 165

Järjestysvallan romahtaminen, vaikea pula-aika ja vallankumousajan levottomuudet kasvattivat rikollisuuslukuja imperiumin kaupungeissa. Ne kasvoivat niin Viron kaupungeissa kuin imperiumin pääkaupungissa Pietarissa. Pietarilaisyhteisöä vuosina 1917–1922 tutkineen brittiläisen Mary McAuleyn mukaan sekasortoinen Pietari oli vuoden 1917 loppupuolelta lähtien ammattivarkaiden paratiisi.⁹⁴¹ Helsingissä tilanne ei kehittynyt ihan yhtä pitkälle, mutta kaupungin miliiseillä oli kädet täynnä töitä. ”Siinä sattui kaikenlaista, mikä jäi mieleen. Joutui tekemisiin sakilaisten kanssa, joita oli vietävä putkaan. Sai usein painia aika lailla, vaan ketään en jättänyt matkalle, vein perille vaikka kantamalla.”⁹⁴² muisteli miliisinä toiminut Toivo Härmä myöhemmin. Sukupuolitautien leviämistä valvonut terveys-toimisto raportoi vuosikertomuksessaan, miten miliisi oli voimaton pakkohoitoon määrättyjen naisten kanssa. Venäläiset sotilaat vapauttivat usein morsiamiaan tai apua huutaneita neitokaisia.⁹⁴³

Katutason anarkia kiihtyi miliisien lakon aikana ja myös sen jälkeen. Vallankumousvuoden katukuvaan kuului monenlaisia vapaudenajasta kaiken irti ottavia ihmisryhmiä – juopuneita, kortinpelaajia, pikkurikollisia, taskuvarkaita, ”katujen ruusuja”, keinottelijoita, venäläisiä, kirgiisejä, sakilaisia, salakapakoitsijoita, ryypyporukoita, huligaaneja, trokareita, gulasheja, vallityömiehiä, humalaisia herroja ja väkivaltaisia työmiehiä. Suurten mielenosoitusten, torikokouksien ja mellakoiden alapuolella, mikrotasolla, vallitsi kasvava anarkia.⁹⁴⁴ Syksyn pimentyessä kadut eivät enää olleet kenenkään hallussa.

Pääkaupungissa kaikilla oli paljon pelättävää, ja pelko ohjasi monien käyttäytymistä niin ryhmä- kuin yksilötasollakin. Eri yhteiskuntaryhmien kansallisen tason valtataistelu ja Helsingissä käyty taistelu järjestysvallasta saivat lehdet kirjoittamaan aggressiivisia juttuja, joissa korostettiin pelkoa aiheuttaneita uutisia. Valtakunnan ja kaupungin tasolla kaksoisvalta aiheutti tilanteen, jossa kaikilla oli paljon menetettävää. Työväenliike pelkäsi saavutettujen vapauksien menetystä ja paluuta aiempaan. Porvarillisten ryhmien pelot liittyivät ennen kaikkea järjestyskysymykseen. Yksilötasolla porvarilliset kaupunkilaiset pelkäsivät oman turvallisuutensa puolesta, niin työpaikoilla kuin niiden ulkopuolellakin. Varakkaammilla oli huoli myös omaisuuden vahingoittumisen tai menettämisen puolesta. Kaupungin lähistön maataloustuottajien pelot liittyivät kaupankäynnissä tapahtuneisiin väkivaltaisuuksiin, säännöstelymääräyksien kiristämiseen ja pakko-ottoihin. Venäläiset taas pelkäsivät suomalaisten ehkä ryhtyvän tukemaan saksalaisten mahdollista maiminnousua. Sotaväki jakautui myös useampiin poliittisiin ja etnisiin vallasta kilpaileviin ryhmittymiin, jotka pelkäsivät toinen toisiaan.

941 McAuley 2009, 48–56; Harjula 2009, 43

942 Toivo Härmän muistelmat. SNA

943 HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 177–178; Terveystoimisto veneeristen tautien vastustamista varten, Terveystoimistolautakunnan ynnä erinäisten kunnan terveyden- ja sairaanhoitolaitosten vuosikertomukset, HKT1 (8) 1917. Edellinen osa, 170

944 Katujen anarkiasta ks. esim. TM 14.7.1917; TM 21.7.1917; TM 23.7.1917; TM 24.7.1917; TM 25.7.1917; TM 26.7.1917; HS 12.8.1917 Kirje Helsingistä, Tolari; HS 12.8.1917; TM 13.8.1917; HS 19.8.1917; HS 24.8.1917. Anarkistinen aika ja miliisi, ks. Wuokko 2007, 24–27

Kaikilla ryhmillä oli edessään suuria uhkakuvia, ja toki ainakin jollain tasolla myös mahdollisuuksia. Kaikissa ryhmissä ryhdyttiin valmistautumaan ainakin puolustamaan, mutta tarvittaessa myös ajamaan oman ryhmän tavoitteita voimakeinoin. Jokainen helsinkiläinen joutui elämään kaiken tämän keskellä. Pelon kierre oli marraskuuhun 1917 tultaessa voimakas ja kaupunkiyhteisö oli matkalla kohti tuntematonta tulevaisuutta. Jälkikäteen katsottuna edes maailmansodan päättyminen ei enää olisi pysäyttänyt kierrettä, sillä keskeisintä oli mitä Venäjällä tapahtuisi, ja miten kaupungissa olleiden venäläisten joukkojen sisäinen valtataistelu päättyisi. Vain venäläisillä oli edes teoriassa voimaa ottaa tilanne haltuunsa ja pysäyttää kierre, kuten oli tapahtunut suurlakon jälkeen vuosina 1905–1906.

Maaliskuun vallankumouksesta alkanut vapauden aika oli muuttunut anarkian ja pelon ajaksi. Perustarpeiden toteutuminen oli epävarmaa, eikä toimeentulomahdollisuuksien parantumista ollut näköpiirissä kuin ehkä erilaisissa vallankumoukseen tai itsenäistymiseen liittyvissä unelmissa. Marraskuun alkaessa kaupungin sisäinen ja ulkoinen turvallisuustilanne oli ainakin kaupunkilaisten kokemustasolla romahtanut. Erilaisten aseellisten yhteenottojen mahdollisuus oli selvästi kasvanut, eikä varmasti ollut liioiteltua puhua yleisestä moraalikadosta.

KASAUTUVIEN ONGELMIEN, VALTATAISTELUN JA VÄKIVALLAN TALVI 1917–1918

Marraskuun yleislakko – vastakkainasettelusta väkivaltaisuuksiin

Yleisenä puheenaiheena on ollut vain Kerenskin ja Kornilovin välinen kaksintaistelu. Nuo nimet on kuullut perunajonossa, lihajonossa, kahviloissa, kaduilla – joka paikassa, missä ihmiset toisiaan kohtaavat. Kannuja on valettu ja arveluita lausuiltu ristiin rastiin aina tuoreimman lisälehitekstin perustuksella.

Monessa suhteessa on katuelämä sähkösanomia lukevine kulkijoineen ja huutavine poikineen muistuttanut ensimmäisen sotasyksyn päiviä. Ihmiset ovat tunteneet epävarmoina seisovansa suurten ja ratkaisevien tapahtumien edessä.⁹⁴⁵

Kirje Helsingistä, nimimerkki Tolari. *Helsingin Sanomat* 16.9.1917

Syyskuun kolmantenatoista päivänä vuonna 1917 saapui Pohjoissatamaan pieni vene, mukanaan joitakin matruuseja ja neljä upseeria. Venettä vastassa oli parikymmentä aseistautunutta sotilasta. Liisankadun puistikon kohdalta joukkio jatkoi matkaansa läheiselle sillalle, jossa sotilaat asettuivat puolipiiriin upseerien ympärille ja surmasivat nämä yhteislaukauksella.⁹⁴⁶ Kenraali Kornilovin johtama kapina väliaikaista hallitusta vastaan kukistettiin Helsingissä nopeasti ja väkivaltaisesti. Uudet väkivaltaisuuDET muistuttivat kuitenkin helsinkiläisiä jälleen siitä,

945 HS 16.9.1917 Kirje Helsingistä, Tolari

946 Kornilovin kapinan upseerisurmista Helsingissä TM 14.9.1917; HS 16.9.1917 Kirje Helsingistä, Tolari. Yleisesti ks. Luntinen 1992 (b), 186–187

miten kaupunki oli kiinteä osa Venäjän imperiumia. Pietarin tapahtumat heijastuivat suoraan Helsinkiin, tai ainakin kaupungin venäläisiin.

Inbördeskriget i Ryssland eller rättare i och omkring P'burg i full gång. Extra telegram utkomma här flera gånger om dagen; spänningen är stor.⁹⁴⁷

Kauppias ja kaupunginvaltuutettu Karl Stockmann päiväkirjassaan 10.11.1917

Imperiumin yhteiskunnallinen tilanne sai uuden dramaattisen käänteen marraskuun 6. ja 7. päivän välisenä yönä. Kornilovin kapinallisten aikeiden torjumisesta vahvistuneet bolshevikit onnistuivat toteuttamaan vallankumouksen Pietarissa. Venäjällä, Suomessa ja koko sotaa käyvässä maailmassa mietittiin, mitä nyt tapahtuisi? Kuinka pitkäaikaisista hallitsijoista tällä kertaa olisi kysymys? Olisiko muuttaman kuukauden päästä edessä jälleen uusi vallankumous? Vai käynnistäisivätkö Venäjän tapahtumat bolshevikkien unelmoiman maailmanvallankumouksen? Väliaikaisen hallituksen välitön vastaisku tuli torjutuksi seuraavien päivien aikana, mutta tilanne jatkui epävarmana.

Suomessa marraskuun vallankumous ajoi yhteiskunnan entistä tiukemmin kuilun reunalle. Bolshevikit toivoivat suomalaisten työläisten liittyvän vallankumoukseen ja ottavan vallan itsellensä. Tämä olisi tärkeää Pietarin suojaamiseksi ja kenties myös sopiva lisäkipinä vallankumouksen levittämiseksi Saksaan. Jo marraskuun 8. päivänä kokoontui sosiaalidemokraattien johto yhdessä paikallisten venäläisten johtajien kanssa miettimään jatkotoimia. Venäläisten kannustuksesta huolimatta työväenjohtajat epäröivät, eivätkä olleet varmoja vallankumouksen onnistumismahdollisuuksista. Radikaalimpien vaatimuksesta perustettiin samana päivänä kuitenkin vallankumouksellinen keskusneuvosto, johon tuli sekä puolueen että ammattiyhdistysliikkeen edustajia. Seuraavina päivinä ryhdyttiin entistä määrätietoisemmin mobilisoimaan työväestön joukkovoimaa ja kiihdyttämään *Me vaadimme* -julistuksen vaatimuksien ajamista.⁹⁴⁸

Vallankumouksen alla tapahtunut Mommilan kartanon välikohtaus kiristi tunteita entisestään. Porvarillisissa lehdissä tapahtumat nostettiin esimerkiksi venäläisten ja työläisten joukkioiden aiheuttamista vaaroista. Porvarillisten kansalaisten ainoaksi turvaksi nähtiin oma järjestäytyminen. Itse tapahtumat koskettivat suoraan monia helsinkiläisiä. Kartanolla vangittujen avuksi lähetettyyn 80 miehen joukko-osastoon osallistui helsinkiläisiä suojeluskuntalaisia. Heidän peräänsä oli Helsingistä lähtenyt puolestaan noin 400 miehen venäläinen sotilasryhmä. Mommilan tapahtumat ja porvariston reaktiot huolestuttivat myös venäläisiä, jotka julistivat maan sotatilaan. Seuraavina päivinä lehdet täyttyivät Mommilan ja Pietarin tapahtumia käsittelevistä kirjoituksista. Suomalaiset olivat siirtymässä sisäisen väkivallan aikaan.⁹⁴⁹ Tunnelmia kuvastaa hyvin Teemu Keskisarjan ku-

947 Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917-1918 (10.11.1917). SGA

948 Lunttinen 1992 (c), 212–215; Manninen T 1992 (b), 346

949 US 7.11.1917; TM 8.11.1917; US 8.11.1917; US 9.11.1917; US 13.11.1917; Manninen T 1992 (a), 270–271. Helsinkiläisiä suojeluskuntalaisia Mommilan retkellä esim. Brotherus 1982, 40; Ackté-Jalander 1932, 211–218

vaus K. A. Paloheimon reaktiosta Mommilan ja Pietarin uutisiin: kaupunginvaltuuston varapuheenjohtaja ja vakuutusjohtaja luonnosteli oman testamenttinsa.⁹⁵⁰ Samoissa tunnelmissa kirjoitti yleislakon alla ohjeitaan puolisolleen senaattori Kyösti Kallio ”siltä varalta, jos sattuisin ennen silmäni ummistamaan kuin sinä”.⁹⁵¹

Tilanteen kehittyminen sitoutui lopulta *Me vaadimme* -julistuksen vaatimuk-sien toteutumiseen. Sosiaalidemokraattisen puolueen eduskuntaryhmä teki edus-kunnassa aloitteita julistuksen ehdotuksien toteuttamiseksi, ja marraskuun 12. päivänä Suomen Ammattijärjestö (SAJ) kiihdytti vaatimuksia uhkaamalla yleis-lakolla. Vallitsevassa tilanteessa porvaristolta ei löytynyt halukkuutta suuriin myönnytyksiin, eikä eduskunnan puhemies suostunut ottamaan vaatimuksia kä-sittelyyn. Joukot olivat karkaamassa suoraan toimintaan, joten työväenjohtajien täytyi epäröinnistään huolimatta julistaa yleislakko. Näin väkivaltaisuuksien pe-lossa päädyttiin tilanteeseen, joka entisestään ruokki vallankumouksellista tun-nelmaa. Juha Siltalan sanoin lakko oli ”läpimurto umpikujaan”.

Tunnelma oli erityisen kireä Helsingissä, missä lakko jouduttiin aloittamaan aikaisemmin kun muualla – jo ennen suunnitelmien ja lakko-organisaation luo-mista.⁹⁵² Yleislakko alkoi marraskuun 13.–14. päivän välisenä yönä. Merkkinä täs-tä nousi Työväentalon torniin punainen lyhty ja aamulla tornissa liehui punainen lippu.⁹⁵³

Kaarti järjestyy jo aamuvarkaisella ja työväki kiiruhtaa työtamineissaan Työväenta-loa kohti. Yksi ja toinen työmaa ja tehdas jää seisomaan, katuliikenne jalankulkijoista vilkastuu.⁹⁵⁴

”Kun pyörät seisoivat Helsingissä”, *Työmies* 20.11.1917

Vallankumouksellisena vuonna laajat lakot olivat tulleet kaupunkilaisille tu-tuiksi. Yleislakko ei aluksi näyttänyt erityisen vakavalta, mutta, paitsi että lakko-laisilla alkoi vähitellen näkyä aseita. Lakon ulkopuolelle oli rajattu elintarvike-, energia- ja terveydenhuolto. Lehdet lakkasivat ilmestymästä ja järjestysmiehet ottivat puhelinalitoksen tilat haltuunsa, mutta eivät keskeyttäneet puheluiden vä-littämistä. Vuoden 1905 suurlakosta ja kunnallislakosta tutuksi tulleeeseen tapaan järjestysmiehet kiersivät sulkemassa liikkeitä. Kaikkiaan lakko alkoi kuitenkin hapuilevasti. Osa liikkeistä oli ensimmäisen päivän auki, ja julkinen liikenne py-sähtyi vasta iltapäivällä. Miliisiasemat miehitettiin järjestyskaartilaisilla, jonka jälkeen järjestystä ylläpidettiin järjestysmiesten ja mukaan suostuneiden miliisien yhteistyöllä.

Varsinainen toiminta alkoi toisena lakkopäivänä. Tuolloin venäläisten aseis-tamat järjestysmiesjoukkiot ottivat kaupungin hallintaansa ja pakottivat entis-tä päättäväisemmin liikkeet ja pankit mukaan lakkoon. Toimintaa tehostettiin

950 Keskisarja 2006, 241

951 Kyösti Kallion kirje Helsingistä 12.11.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

952 Lunttinen 1992 (c), 214–215; Siltala 2009, 64–84

953 Merkki Työväentalon tornissa TM 20.11.1917; Salkola 1985 (II), 165–167

954 TM 20.11.1917 ”Kun pyörät seisoivat Helsingissä”

paikoin laukauksin. Nyt myös junaliikenne pysähtyi ja kaupunkilaisten yhteydet muuhun maahan katkesivat.⁹⁵⁵

Lakkopäivinä kadut täyttyivät ihmisistä ja huhuista. Jälleen kerran lehtien ilmestyminen oli estetty, joten tiedot liikkuivat suusta suuhun. Huhuttiin punakaartin tekemistä murhista, lahtarien salajuonista ja saksalaisten maihinnoususta.⁹⁵⁶ Tilanne oli sekava ja epäilemättä pelottava.

Torstaina marraskuun 15. päivänä vallankumous ja kansalaissota näyttivät olevan ovella. Helsingin työväenjärjestöjen eduskunnassa entistä useammat vaativat vallan kaappaamista työväestön käsiin, ja kaartin edustajat uhkailivat jälleen aloitteen ottamisesta itsellensä. Lopulta vallankumouksellinen keskusneuvosto tekiikin yöllä päätöksen vallankumouksen aloittamisesta. Hankkeelle ei kuitenkaan löytynyt halukkaita johtajia, ja päätös kumottiin tiukassa äänestyksessä. Hyvien neuvotteluasemien hankkimiseksi vallankumouksellinen keskusneuvosto päätti vielä suorittaa näyttäviä valtauksia ja voimanosoituksia kaupungilla.⁹⁵⁷

Loppuviikosta kaartilaiset suorittivat laajoja vangitsemisia ja kotietsintöjä. Parin sadan vangitun joukossa olivat muun muassa senaattori Serlachius, kuvernööri Jalander, entisiä poliiseja, lukuisia virkamiehiä, suojeluskunnan jäseniä ja palokunnan päällystöä. Koulut ja virastot suljettiin. Säätytalolla työskennelleiden eduskunnan valiokuntien toiminta keskeytettiin.⁹⁵⁸ Valtionrautateiden konepajojen miehistöstä ja muista rautatieläisistä muodostettu järjestysmiesjoukko otti haltuunsa rautatiehallituksen tilat, keskeyttäen rautatiehallituksen toiminnan ja etsien tiloista aseita. Tilanne oli vakava.⁹⁵⁹ ”Se ei kuitenkaan ollut lakko sanan oikeassa merkityksessä, vaan aseellinen nousu ja vallankumous”, totesivat Oskari Tokoi ja Eetu Salin Senaatintalon aseistettuja vartijoita katsellessaan.⁹⁶⁰

Lauantaina oli vuorossa jo pienimuotoisia sotatoimia. Porvoon lähellä Saksanniemen kartanossa toiminutta poliisikoulua hajottamaan lähetettiin joukko kaartilaisia ja matruuseja. Yhteensä noin 350 kiväärein aseistettua miestä pakotti lyhyen tulitaistelun jälkeen poliisikoululaiset hajaantumaan. Tapahtumien yhteydessä sai surmansa kaksi kartanolla työskennellyttä.⁹⁶¹

Sunnuntaina järjestysmiehistä irtautui joukko radikaalimpaa toimintaa vaatineita miehiä, jotka perustivat oman kaartinsa ja valtasivat toimitiloikseen poliisi-reservin harjoituspaikkana toimineen Kaivuhuoneen. Myös yövahti-järjestön tilat

955 Lakon ensimmäiset päivät yleisesti US 19.11.1917; TM 20.11.1917; US 20.11.1917; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (14.–15.11.1917). SGA. Järjestysmiehet järjestyksenpitäjinä esim. Albert Rautio VRO 3/200. Valtiorikosoikeuksien ja valtorikosylioikeuksien aktit. KA; Toivo Härman muistelmia. SNA; Saarenheimo Johan Emil (s. 23.8.1878). HM 12. Vuoden 1918 arkisto. TA (Saarenheimo oli Valtionrautateiden Helsingin konepajan puuseppä); Salkola 1985 (II), 167–168

956 Huhuista TM 20.11.1917; US 20.11.1917; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (14.–21.11.1917). SGA

957 Salkola 1985 (II), 173–177

958 US 19.11.1917; TM 20.11.1917; US 20.11.1917; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (14.–21.11.1917); Salkola 1985 (II), 176–177

959 Laine Frans. VRYO 20647. Valtiorikosoikeuksien ja valtorikosylioikeuksien aktit. KA; Lehtonen Hugo. 6. Muistelmat. KansA

960 Tokoi 1947, 185

961 Salkola 1985 (II), 185; Manninen T 1992 (b), 354–355

miehitettiin.⁹⁶² Kaivuhuoneen punakaartista kehittyi seuraavina viikkoina vallankumouksellisen toiminnan ydinjoukko.

Uhkaavassa tilanteessa eduskunta julistautui perjantaina 16. marraskuuta korkeimman vallan haltijaksi ja hyväksyi työväestön vaatimat lait. Ammattijärjestön ja kaartien edustajat vaativat vielä sosialistista hallitusta, mutta maltillinen enemmistö ei tähän yhtynyt. Näin lakko jouduttiin lopettamaan ilman kaikkien vaatimuksien läpi saamista. Koiton talolla ja Työväentalon juhlasalissa järjestetyissä suurissa kokouksissa työväenjohtajat saivat vain vaivoin ajettua lakon lopettamispäätökset läpi. Maanantaina 19. marraskuuta lakko päätettiin lopettaa kaartien ja ammattiyhdistysjohtajien vastustuksesta huolimatta. Joukkoja pyrittiin rauhoittamaan epämääräisin vaatimuksin ja lupauksin punaisesta senaatista. Vallankumous päättyi ilman varsinaista vallankumousta ja kaupungin taloudellinen elämä normalisoitui asteittain seuraavina päivinä.⁹⁶³

Pääkaupungissa yleislakko toteutui kohtuullisen laajana. Muualla maassa lakoon ryhdyttiin suurissa kaupungeissa ja teollisuuskeskitymissä, maalaiskuntien jäädessä pääosin lakon ulkopuolelle. Läheskään kaikkialla tapahtumat eivät pysyneet lakko-organisaatioiden hallussa. Monin paikoin ajaututtiin anarkiaan ja väkivaltaisuuksiin.⁹⁶⁴ Helsingissä vangittuja oli paljon, noin 200–300 henkilöä. *Sotasurmat*-tietokannan mukaan Helsingissä ja sen lähialueilla surmattiin yleislakon aikana yhteensä neljätoista henkilöä, mikä on yli puolet kaikista lakon aikana surmatuista. Suurin osa murhista tapahtui kaupungin rajojen ulkopuolella, mutta kohteina olivat monet kaupungissa toimineet henkilöt. Tällaisia olivat esimerkiksi rahatoimikamarissa työskennellyt varatuomari Paul Aspelin ja kansakouluopettaja Alfred Bjön.⁹⁶⁵

Heikki Ylikankaan mukaan Tampereella kaupungin koko oli yksi syy siihen, miksi lakon levottomuudet eivät siellä karanneet käsistä. Yhteen ottivat järjestöt, eivät yksilöt – toisin kuin pienemmillä paikkakunnilla.⁹⁶⁶ Kääntäen voidaan kuitenkin ajatella, että juuri tässä oli myös kriisin kärjistymisen siemen. Helsingissä yksilöiden ylilyönnit laskettiin puolin ja toisin näiden edustamien järjestöjen tai yhteiskuntaryhmien tiliin. Lakon päättyessä kaupunkilaisten yleisin tunnetila oli järkytys – tosin eri syistä. Porvarilliset piirit olivat järkyttyneitä heihin kohdistuneesta väkivallasta, sen uhkasta ja omasta voimattomuudestaan. Lehtien alkaessa jälleen ilmestyä lisäsivät uutiset muiden paikkakuntien anarkiasta ja väkivaltaisuuksista porvarillisten piirien ahdistusta entisestään. Työväestön puolella mielialpiteet jakautuivat. Maltilliset olivat kauhistuneita väkivallasta ja anarkiasta. Työväenjohtajat pelkäsivät menettävänsä otteen joukkoihinsa. Toisaalta monet olivat tyrmistyneitä suurella vaivalla ja riskillä toteutetun yleislakon tavoitteisiin nähden

962 TM 23.11.1917; US 23.11.1917; US 25.11.1917; US 26.11.1917; TM 27.8.1917; Salkola 1985 (II), 177–181

963 US 19.11.1917; TM 20.11.1917; US 20.11.1917; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (19.–21.11.1917). SGA; Salkola 1985 (II), 194–199; Lunttinen 1992 (c), 218–219

964 Manninen T (b) 1992, 346–358

965 Vangituista ja surmatuista SSSP; US 23.11.1917; Laati 1955, 172–173; Parikka 1990 (b), 306–307; Manninen T 1992 (b), 357–358

966 Ylikangas 1993 (a), 28–29. Ks. myös Klemetilä 1976, 67–70

heikoista tuloksista – lakko oli lopetettu, vaikka tavoitteita ei ollut saavutettu. Vallankumoukselliset olivat tyrmistyneitä, ettei vallankumoukselliseen tilanteeseen tartuttu, vaikka mahdollisuudet olivat olleet hyvät. Valtauksiin, väkivaltaisuuksiin ja ryöstöihin syyllistyneet pelkäsivät kosta. Lakko ei ratkaissut ongelmia, vaan päinvastoin ajoi maan entistäkin kiivaampaan varustautumiskierteeseen, pelkoon ja anarkiaan. Pelot oman ryhmän hajoamisesta, tilanteen hallinnan menettämisestä ja kosta ajoivat eri osapuolia tiivistämään rivejään.⁹⁶⁷

Talous pysähtyy – tuleeko Helsingistä kaupungin ainoa työnantaja?

Väärillä papereilla kaupungin hätäaputöihin päässyt Emil Vuori joutui vuodenvaihteessa 1917–1918 uudelleen ongelmiin. Hätäaputyöt loppuivat, eikä yksityisellä sektorilla ollut töitä tarjolla. Selviytyminen vaati jälleen kekseliäisyyttä ja oveluutta. Vuorella oli aikaisempien töiden ansioista kulkulupa Viaporiin, jota hyödyntäen hän alkoi harjoittaa pimeää leipäkauppaa. Vuori osti Viaporin venäläisiltä sotamiehiltä limppuja, jotka hän salakuljetti polttopuiksi naamioituna kaupunkiin. Toiminta osoittautui tuottavaksi, ja Vuori saattoi elättää itsensä näin aina maaliskuun lopulle, jolloin punaiset alkoivat entistä enemmän kiinnittää huomiota kaartiin kuulumattomiin nuoriin miehiin.⁹⁶⁸

Vuoden 1917 loppuessa helsinkiläiset olivat taloudellisesti lähes täydellisen romahduksen edessä, eivätkä läheskään kaikki löytäneet yhtä hyvää ratkaisua kuin Emil Vuori. Loppukesästä alkanut työttömyyden ja taloudellisen lamaantumisen kasvu jatkui myös loppuvuodesta. Tuonti- ja vientiyhteydet olivat käytännössä katkenneet. Maailmansota jatkui ja Venäjällä oli alkamassa sisällissota. Omassa maassa valtion kassa tyhjeni vuoden loppuun mennessä ja samalla maan pääkaupungin velkaantuminen kiihtyi. Teollisuuslaitokset ja työmaat pysähtyivät yksi toisensa jälkeen, sillä edellytykset taloudellisesti kannattavalle toiminnalle olivat kerta kaikkiaan kadonneet. Ostajia ei ollut, raaka-aineita ei ollut saatavilla ja riidat työväestön kanssa olivat jokapäiväisiä.⁹⁶⁹

Taloudellisen tilanteen vaikeutuminen alkoi näkyä myös lakkojen määrän vähentymisenä. Normaaliaikoinakin lakot ajoittuivat keväälle ja kesälle, mutta vallankumousvuodeksi lakkoja oli nyt poikkeuksellisen vähän. Marraskuu 1917 alkoi kuukauden kestäneellä puhtaanapitolaitoksen lakolla. Vaikeaa aikaa korosti katujen muuttuminen epäsiisteiksi sekä talojen jäteastioiden ja makkien ylitäyttyminen. Paikoin jätekasat pakottivat kaupunkilaiset siirtymään jalkakäytäviltä ajoväylille.⁹⁷⁰ Joulukuussa lakkoiltiin vain eräällä rakennustyömaalla ja tupakka-tehtaalla. Tammikuussa kaupunkilaiset joutuivat jalkamiehiksi raitioteiden kone-

967 Lakon jälkeisestä tunnelmasta esim. US 20.11.1917; Manninen T 1992 (b), 358–363; Siltala 2009, 84–93. Ks. myös senaattori Kyösti Kallion kirjeet kotiin Helsingistä 19.11., 20.11., 21.11.1917 ja 24.11.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

968 Vuori Emil. 1918-kokoelma (30/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

969 XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (30) 1917, 347–376; Julkinen työnvälitys Suomessa V. 1917 neljännellä vuosineljänneksellä. TTA 1/1918, 59–63; Gripenberg 1932, 153–154

970 VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (30) 1917, 337–338; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (30) 1917, 149 (kv 7.12.1917 § 24); KHKK (31) 1918, 138–139; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (28.11.1917). SGA

pajan lakon seurauksena.⁹⁷¹

Marraskuun yleislakko jatkoi omalta osaltaan tilanteen kiristämistä niin paikallisesti kuin kansallisestikin. Liike-elämän edustajat eivät halunneet lakkoon yhtyä, vaan kaupat ja pankit pyrkivät jatkamaan toimintaansa. Tämä johti sanasotiin ja pieniin kahakoihin järjestyskaartilaisien kanssa, jotka lopulta onnistuivat sulkemaan suurimman osan pankeista ja liikkeistä. Lakko ei ollut täydellinen teollisuudessakaan, vaan vain vähän yli puolet kaupungin teollisuuslaitoksista keskeytti toimintansa. Lakkoon ryhtyi noin 13 700 teollisuustyöläistä.⁹⁷²

Lakon aikaiset tapahtumat lisäsivät entisestään yleistä taloudellista epävarmuutta. Monet kauppiaista pitivät yhteisestä sopimuksesta kauppansa vielä hetken lakon jälkeenkin suljettuna.⁹⁷³ Tunnelmaa eivät helpottaneet lakossa olleiden työläisten vaatimukset lakonajan palkkojen maksamisesta. Palkkojaan vaativat myös Valtionrautateiden konepajojen työntekijät. He perustelivat vaatimustaan sillä, että samanlaista ”poliittista laatua” olleen 1905 suurlakon ajalta oli aikanaan maksettu palkkaa. Paikoin – esimerkiksi Helsingin kaupungin töissä – työnantajilla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin suostua vaatimuksiin.⁹⁷⁴

Siitä huolimatta, että kaupungin hätäaputöitä laajennettiin mahdollisimman nopeassa tahdissa, joutuivat sadat kaupunkilaiset olemaan useita päiviä tai viikkoja ilman ansiomahdollisuuksia. Joulukuussa rakennuskonttorin hätäaputöihin otettiin yli tuhat miestä lisää ja tammikuussa yli kaksituhatta. Näin sisällissodan syttyessä hätäaputöihin työllistettyjä miehiä oli rakennuskonttorin töissä yhteensä kuutisentuhatta. Näiden lisäksi avustusrakennusjärjestöjen hätäaputöissä työskenteli joitakin satoja naisia.⁹⁷⁵

Joulukuun lopulla 1917 Helsingin kaupungin hätäapukomitea julkaisi lehdissä kaupungin teollisuustyönantajille osoitetun vetoomuksen. Kuten maailmansodan ensimmäisinä kuukausina, myös nyt teollisuuslaitoksien toivottiin työllistävän työväestönsä mahdollisimman pitkään. Työläisille tulisi järjestää ainakin osa-aikaista työtä. Hätäapukomitea vetosi työnantajiin, että edellisten vuosien suurien voittojen jälkeen ne olivat nyt velvollisia tukemaan työläisiään.⁹⁷⁶ Vetoomuksen syyinä olivat kaupungin hätäapujärjestelmien ylikuormittuminen sekä kaksoisvallasta johtuva kaupungin päättäjiin kohdistunut jatkuvasti voimistuva paine. Helsingin

971 Työnseisaukset, joista on saatu tietoja 1.2.1918 saakka. TTA 1/1918, 79–155; Työnseisaukset Suomessa vuonna 1917. TTA 3/1918, 260–285; HBL 25.1.1918; HBL 27.1.1918; Herranen 1988, 69–70

972 Yleisesti Lunttinen 1992 (c), 212–221; Manninen T 1992 (b), 346–351. Liikkeenharjoittajien vastarinasta ks. esim. US 20.11.1917; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (14.–20.11.1917). SGA. Teollisuuslaitoksien tilastot: SVT XXXII:1, 4

973 Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (20.–21.11.1917). SGA

974 Turpeinen 1984, 191–192; Nyström 2004, 51. Myös kaupunki joutui lopulta maksamaan työläistensä lakonajan palkkoja: XIII: Hätäapukomitea, KHKK (31) 1918, 373; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (30) 1917, 149–151 (kv 19.12.1918 § 1). Suurlakon aikana esim. helsinkiläistyönantajat tosiaan maksoivat ainakin osittain palkkaa. Tikka 2009, 85–86, 119

975 XIII: Hätäapukomitea, KHKK (31) 1918, 369; XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (30) 1917, 347–376; Julkinen työnvälitys Suomessa vuonna 1917. TTA 4/1918, 407–418; VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (30) 1917, 323–324; XIII: Hätäapukomitea, KHKK (31) 1918, 369–373; XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (31) 1918, 347–376. Työttömyyslukuja julkaistiin ajoittain myös lehdissä: TM 7.12.1917; HS 15.12.1917; TM 15.12.1917

976 HS 23.12.1917; TM 23.12.1917

kaupungin hätäapukomitea ja rahatoimikamari joutuivat yleislakon jälkeen toimimaan erittäin vaikeissa olosuhteissa. Yleislakon jälkeen työväenjärjestöjen eduskunta vaati kaupungilta miljoonaa markkaa käteisenä, vaatteina ja elintarvikkeina työttömien hädän lieventämiseen. Kiista ratkesi lopulta kompromissiin, jossa kaupunki lupasi lisää hätäaputoita sekä varoja hätäapukomitealle ja kansanravintohallitukselle. Työttömyyden kasvun jatkuessa kaupunginviranomaiset ja päättäjät joutuivat kuitenkin uudelleen painostuksen kohteeksi sekä joulukuun että tammi-kuun puolivälissä.⁹⁷⁷

Kaupungin viranomaisten lähtökohdat avustamiselle olivat pysyneet pääosin muuttumattomina syksystä 1917 saakka. Hätäaputoihin otettiin vain sellaisia, joilla ei ollut muita ansiomahdollisuuksia, ja raha-avustuksia annettiin vain äärimmäisissä poikkeustapauksissa. Nyt työttömien ja muuten pulaan joutuneiden määrä kasvoi niin nopeasti, ettei kaikille pystytty järjestämään hätäaputoita riittävän nopeasti. Rahan jakamista pyrittiin edelleen välttämään, mutta marraskuun lopulla ryhdyttiin työnvälitystoimiston välityksellä jakamaan ruokalippuja. Seuraavien kahden kuukauden aikana niitä jaettiin yli 21 000 kappaletta. Joulukuun alun kiristyksen jälkeen hätäapukomitea ryhtyi äänestyksen jälkeen pitkin hampain jakamaan myös raha-avustuksia työttömille. Tätä varten muodostettu avustuskomitea jakoi tiukkojen rajoituksiensa puitteissa raha-avustuksia yhteensä 1 432 henkilölle.⁹⁷⁸

Viimeistään loppuvuodesta 1917 vaikeisiin taloudellisiin ongelmiin joutuneiden kaupunkilaisten määrä oli ylittämässä kaupungin tarjoamien turvaverkostojen kantokyvyn. Se, että hätäaputoita ja avustuksia järjestettiin erillisillä, tilapäisillä päätöksillä ja tarpeen mukaan improvisoiden, teki avustustoiminnasta pysyvän poliittisen kiistakohteen. Huolimatta siitä, että järjestelmän avulla pystyttiin helpottamaan tuhansien kaupunkilaisten selviytymistä, ei yksikään kaupunkilaisryhmä ollut tilanteeseen tyytyväinen. Kaupungin päättäjiä ja porvarillisia ryhmiä ahdistivat jatkuvasti nousevat sosiaalihuollon kustannukset, perinteisten moraalisäksityksien vastaiset uudet tukimuodot – ja ennen kaikkea se, ettei mikään tunnut riittävän. Viikosta toiseen päättäjät lisäsivät kaupunkilaisten avustamiseen käytettyjä varoja ja tukimuotoja, mutta jo pian päätöksiä jälkeen torit täyttyivät taas pulaan joutuneista vihaisista kaupunkilaisista. Työväestöä järjestelmä ahdisti ennen kaikkea epämääräisyydellään. Saatavilla olevan tuen määrä ja kesto oli jatkuvasti poliittisten päätösten varassa. Ja päätöksiä tekemässä olivat porvarillisten ryhmien edustajat. Järjestelmä ei taannut, eikä oikeastaan edes pyrkinyt takaamaan, kaikille tasavertaista turvaa taloudellisia ongelmia vastaan. Jos tämä oli jo aiempina vuosinakin herättänyt tyytymättömyyttä pulaan joutuneissa, oli tilanne nyt räjähdysherkkä. Avuntarvitsijoita oli ennätysmäisen paljon, tuen tarpeen kesto saattaisi osoittautua poikkeuksellisen pitkäksi ja ennen kaikkea vallankumouksellisenä vuotena järjestelmällä ei enää ollut selkeää väistämättömäksi koettua

977 Kaupunginvaltuusto, KHKK (30) 1917, 64–72, 142–144; KHKK (31) 1918, 149–150

978 XIII. Hätäapukomitea, KHKK (31) 1918, 373–374; KHKK (31) 1918, 149–150

oikeutusta. Kaikki olivat tyytymättömiä ja tätä kipupistettä oli helppo hyödyntää paikallisessa valtataistelussa.

Vuodenvaihteessa 1917–1918 kokoontuivat rautatieläisvirkamiesten järjestöt yhteiseen kokoukseen, missä keskusteltiin muun muassa laajasti ”toimenpiteistä vallitsevaa anarkiaa vastaan”. Kysymyksen alustanut rautatiehallituksen päätirehtööri B. Wuolle nosti ”psykologisesti tärkeimmäksi” tekijäksi palkkauskysymyksen. Hänen mukaansa turvallisessa taloudellisessa asemassa olevat ihmiset sietivät enemmän vastoinkäymisiä, kun taas ”nälkäpalkalla” työskentelevät katsoivat vastaan tulevia ongelmia ”suurennuslasin lävitse”. Päätirehtöörin mukaan monien rautatieläisten palkkausta saattoi kutsua ”nälkäpalkaksi”, jolloin heidän levottomuutensa vallankumousvuonna oli ymmärrettävää. Wuolle kuitenkin katsoi, että kahdeksan tunnin työpäiviin siirryttäessä myös palkkauskysymys oli nyt ratkaisu. Liikennemäärät olivat tosin vähenemässä, joten tiedossa olisi työntekijöiden määrän vähennyksiä – eli käytännössä monien rautatieläisten taloudellinen epävarmuus jatkui.

Rautatiehallituksen päätirehtööri Wuolteen arvio taloudellisten tekijöiden psykologisista vaikutuksista työläisten ja alemman virkailijakunnan tyytymättömyyteen oli epäilemättä oikea. Vuodenvaihteessa 1917–1918 etenkin kaupunkilaisväestön taloudellinen tulevaisuus vaikutti erittäin epävarmalta. Niin liikkeenharjoittajat kuin työläisetkin joutuivat miettimään talouttaan vaikeasti ennustettavan lähitulevaisuuden kanssa. Riskit näyttivät huomattavasti suuremmilta kuin mahdollisuudet. Karl Stockmann totesi päiväkirjassaan joulun jälkeen, että kauppa oli käynyt vaikeaan tilanteeseen nähden hyvin. Pian hän joutui kuitenkin miettimään, pitivätkö kasvavat huhut vallankumouksesta ja kauppojen takavarikoimisesta paikkansa. Tammikuussa kauppa jouduttiin sulkemaan eräänä päivänä turvallisuussyistä tavallista aikaisemmin. Kaupungilla oli nimittäin levinnyt huhu, että Portun työläiset ryöstäisivät palkkarahansa Stockmannilta, jos heidän työnantajansa ei pystyisi palkkoja maksamaan.⁹⁷⁹

Juuri ennen vallankumouksen alkua, torstaina 24. tammikuuta, kokoontui Senaatintorille jälleen parinsadan työttömän ryhmä, jonka edustajat vaativat pääsyä senaattorien puheille. Senaattori Jalmari Castrénin puheille päästyään mielenosoittajien edustajat kertoivat kaupungissa olevan 2 000 työtöntä ja vaativat valtiolta lisää hätäaputoita. Castrén lupailikin hätäaputoita lähialueiden rautatieasemille.⁹⁸⁰ Monet sisällissodan tutkijat, kuten esimerkiksi Juhani Piilonen, Turo Manninen, Heikki Ylikangas ja Pertti Haapala, ovat nähneet taloudellisen epätasa-arvoisuuden ja vähävaraisen kaupunkilaisväestön poikkeuksellisen vaikean taloudellisen tilanteen yhtenä sodan syttymisen keskeisistä syistä.⁹⁸¹ Näin varmasti oli, etenkin kun vielä huomioidaan, että tilanne oli maan pääkaupungissa erityisen vaikea. Helsingissä kaikkien sosiaaliryhmien edustajat elivät taloudellisen epä-

979 Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (21.12.1917, 18.–20.1.1918). SGA

980 HS 24.1.1918

981 Piilonen 1993 (a), 619; Manninen T 1992 (b), 369–371; Haapala 1995, 215–245; Ylikangas 1993 (a), 16–17

varmuuden aikaa, jossa ongelmien syyt vyörytettiin harvinaisen aggressiivisella kielenkäytöllä vastapuolen syyksi. Pääkaupungin kaduilla ja suurimmissa lehdissä käydyt kamppailut muuttuivat helposti ainakin symbolisella tasolla paikallisista kansallisiksi.

Elintarveviranomaiset ja kiihtyvä vastakkainasettelu

Se oli näin:

hlieba nietu sahra nietu masla nietu fläski nietu

rusina nietu puuro nietu kaikki nietu kuusetkin

oli sota oli revolutsija itsenäinen Suomi

ja kuusi piti olla

olihan neljä lastakin, ei sitä nyt joulua ilman kuusta.

Ja niin meni faija Merisatamaan kuusiplaanille

toi sieltä sellaisen kynityn kuusenrangan

porasi reikiä kylkiin ja tuikkas

kuusenoksia niihin reikiin

Kuusi siitä tuli vaikka se olikin vähän vinossa

(– –) ⁹⁸²

Arvo Turtiainen lapsuuden joulustaan 1917 (1967)

Valtion ohjaama säännöstelyjärjestelmä oli elintarvikkeiden osalta ajautunut loppuvuodesta 1917 sekasortoon. Oman maan sadolla ei todennäköisesti selvittäisi edes joulun, ja maan yhteydet muuhun maailmaan olivat käytännössä katkenneet. Maailmansota jatkui, ja Venäjä oli ajautumassa entistä suurempaan kaaokseen. Yksi selvimmistä mittareista arkielämän vaikeutumisesta oli elintarvikkeiden rajahintojen ja mustan pörssin hintojen välisen erotuksen nopeasti kiihtynyt kasvu. Vuonna 1921 julkaistuissa Maija Tudeerin laskelmissa käänne ajoittui vuoden 1917 viimeiselle neljännekselle. Kun elintarvikkeita ei ollut riittävästi saatavilla virallisia kanavia pitkin, joutuivat kaikki täydentämään päivittäisannoksiaan muita reittejä. Kasvava kysyntä näkyi mustan pörssin hintojen nousuna.⁹⁸³

Yhdessä asiassa vientiyhteyksien katkeamisesta oli hyötyä – Helsingin polttopuupula alkoi helpottaa. Edellisten sotavuosien innoittamina metsiä oli hakattu laajoilta alueilta, ja keinottelu polttopuilla oli ollut yleistä. Nyt vienti Pietarin rahakkaille markkinoille oli kuitenkin päättynyt ja samalla oli vapautunut rautatiekalustoa kotimaan kuljetuksiin.⁹⁸⁴

Hintataso pysyi kuitenkin kovana ja kaupungin puumyynnin järjestelyt aiheuttivat ongelmia vähävaraisille.⁹⁸⁵ Kovat hinnat saivat sekä vähävaraiset että monenlaiset keinottelijat etsimään vaihtoehtoisia keinoja puiden hankintaan. Marraskuun alussa julkaistiin *Työmieheissä* kuva ja juttu siitä, miten lähitalojen naiset olivat sahoin ja kirvein iskeneet myrskyn kaataman puun kimppuun.⁹⁸⁶ Valtion-

982 Turtiainen 1976 (1967), 292

983 Tudeer 1921, 772. Laskelmat salakaupan hintatasosta ovat luonnollisesti suuntaa-antavia, mutta osuvat hyvin yksiin muun aineiston kanssa.

984 TM 7.12.1917; HS 10.12.1917

985 HS 10.12.1917; HS 11.1.1918; TM 11.1.1918

986 TM 1.11.1917

rautateiden halkovarastoilla tuskailtiin jatkuvien polttopuuvarkauksien kanssa⁹⁸⁷ ja lopulta sisällissodan aikana kaupungin metsät kärsivät tuhoja kaupunkilaisten hakiessa niistä polttopuita omaan käyttöönsä tai myyntiin.⁹⁸⁸

Niin kuin tiedetään on Helsingin kaupungissa jo pitemmän ajan ollut paloöljypula ja moni saanut olla pimeässä (– –)⁹⁸⁹

Valtionrautateiden Helsingin konepajan komissaari A. Haapala 22.3.1918

Helsingin energiahuolto toimi lähes normaalisti väkivallan talven ajan. Yleislakko, levottomuudet tai sisällissota eivät lopulta pahemmin vaikuttaneet kaasutai sähkölaitoksien toimintaan.⁹⁹⁰ Pahimmat energiahuoltoon liittyvät ongelmat löytyivät valaistuksen puolelta. Vuoden 1917 lopulla senaatti julisti kynttilät ja paloöljyn säännöstelyn piiriin. Helsingissä avattiin heti alkuvuodesta 1918 neljä valaistuskonttoria jakamaan kynttilöitä ja paloöljyä niille pienyrittäjille ja kotitalouksille, joiden käytössä ei ollut sähkö- tai kaasuvälyä.⁹⁹¹ Vuodenvaihteessa yhä useampi elämisen kannalta keskeinen tarvike julistettiin säännöstelyn alaiseksi ja monien varastot takavarikoitiin valtiolle.⁹⁹²

Nopeasti ja reaktiivisesti luotu säännöstelykoneisto aiheutti harmaita hiuksia kaupungin virkamiehille. Konttorit toimivat kaupungin normaalien toimielinten ulkopuolella, jolloin niiden valvominen ja ohjaaminen oli vaikeaa. Säännöstelykoneiston pyörittäminen vaati suuria varoja, ja toimintaan liittyi merkittäviä taloudellisia riskejä.⁹⁹³

Vuoden 1917 lopulla ryhdyttiin Helsingissä muokkaamaan säännöstelyjärjestelmää aiempaa yhtenäisemmäksi kokonaisuudeksi. Korttien jakaminen keskitettiin uuteen korttikeskukseen. Erillisten korttien sijasta alettiin julkaista elintarvikearkkeja. Nämä sisälsivät numeroituja lipukkeita, joiden käyttötarkoitus julkaistiin tarpeen tullen paikallisissa sanomalehdissä. Näin pystyttiin reagoimaan ilmaantuviin jakeluongelmiin ilman uusien korttien painattamista.⁹⁹⁴ Vastaavanlaista toiminnan keskittymistä tapahtui myös valtakunnallisesti senaatin asetettua joulukuun alussa elintarvehallituksen, jonka tehtäväksi annettiin elintarvelain toimeenpanemisen johtaminen ja valvominen.⁹⁹⁵

987 III. Piirihallituksen kirje 4.1.1918 NO 1090/44. Pasilan varasto. Saapuneet kirjeet 1913–1920. Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto

988 VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHK (31) 1918, 340–341

989 Valtionrautateiden Helsingin konepajan komissaarin A. Haapalan kirje 22.3.1918. Koneosastoasian ylivalvojan kirjeitä Rautatieneuvostolle. Koneosastoasiain ylivalvojan asiakirjoja (Hi5). Punainen rautatiehallinto ja sen arkisto 1918. KA

990 Turpeinen 1984, 192–194; Herranen 1985, 81

991 Selostus Elintarvelautakunnan kalajaoston toiminnasta touko- ja elokuun välisenä aikana 1918 (Da:1). Elintarvetoimisto, Kalajaosto ja öljyjaosto. HKA

992 Ne toimenpiteet, joihin on ryhdytty kesäkuun 2 päivänä 1917 annetun lain nojalla. TTA 6/1917, 383–402

993 Taloudellisista riskeistä I. Kaupunginvaltuusto, KHK (30) 1917, 157–158, 162–164 (kv 8.12.1917 budjettineuvottelut 1917–1918)

994 KHKET, 6, 18–21; HS 20.1.1918

995 Ne toimenpiteet, joihin on ryhdytty kesäkuun 2 päivänä 1917 annetun lain nojalla. TTA 6/1917, 383–402. Yleisesti esim. Rantatupa 1979, 108–116; Manninen T 1992 (b), 369–371

Me vaadimme -julistuksesta ja levottomasta ajasta kertovien uutisien joukossa julkaisi *Uusi Suometar* marraskuun ensimmäisenä päivänä 1917 pienen uutisen, jossa kerrottiin kaupungin ruisjauhovarastojen loppuneen. Lähipäivinä syötäisiin vain vehnäleipää.⁹⁹⁶ Vaikka tämä vastasi sotaa edeltäneen ajan kulutustottumuksia, ei uutisen sisältö ollut kaupunkilaisille positiivinen. Kaupungin jauhovarastot olivat ehtymässä jo pari–kolme kuukautta sadonkorjuun jälkeen. Samalla viikolla uutisoitu viljalaivan saapuminen⁹⁹⁷ ei muuttanut kokonaiskuvaakaan. Leivän osalta edessä oli siirtyminen korvikkeisiin. Marraskuun 11. päivänä elintarvelautakunta ilmoitti kaupungissa siirryttävän puoliksi perunajauhoista leivottuihin leipiin.⁹⁹⁸ Kuukautta myöhemmin koostumusta jouduttiin muuttamaan aikalaisten näkökulmasta vielä arveluttavampaan suuntaan – leivissä alettiin käyttää grahamjauhoja.⁹⁹⁹ Kaupunkilaiset eivät nielleet muutoksia sellaisenaan, vaan suhtautuivat korvikkeista tehtyihin leipiin epäilyksellä. Elintarvelautakunta joutui julkisuudessa tukeutumaan lääketieteilijöiden arvioihin käytettyjen korvikkeiden sopivuudesta. Niiden mukaan peruna- ja grahamjauhoista tehty leipä olisi oikein tehtynä maukasta, eikä sen terveysvaikutuksista ollut muistuttamista.¹⁰⁰⁰ Valituksien jatkueksa joutui lautakunta tammikuun puolivälissä 1918 palaamaan asiaan uudelleen, muistuttaen, että tuore leipä oli ”aina enemmän tai vähemmän epäterveellistä vatsalle”. Etenkin perunajauhoista leivottua leipää kannatti syödä vasta leipomista seuraavana päivänä.¹⁰⁰¹

Loppuvuoden 1917 viljavarastojen hupeneminen vaikeutti myös kaupungin leipurien elämää. Jatkuvasti muuttuvat määräykset ja kalliin perunan lisääminen leipään tekivät yritystoiminnasta vaikeaa. Lisäksi leivän valmistaminen korvikkeista vaati ammattitaitoa ja suurta tuotantoyksikköä. Tämän takia elintarvelautakunta päätti joulukuun alussa rajata toimintaluvat vain riittävän suuriin leipomoihin. Aiempi 100 leipomon huoltoketju kutistui 26:een.¹⁰⁰² Perunan käyttäminen viljojen korvikkeena ei ollut muutenkaan ongelmaton, sillä kyseessä oli yksi niistä harvoista elintarvikkeista, joita oli vielä ollut yleisesti saatavilla. Jauhattaminen vei perunat kaupunkilaisten lautasilta leipiin.

Viranomaiset työskentelivät kuumeisesti uusien korvikkeiden löytämiseksi. Kesällä valtion viranomaisten ja monien paikallisten elintarvetoimijoiden toiveet oli kohdistettu jäkälään. Joulukuussa 1917 myös Helsingin elintarvelautakunta otti jäkälän hankkimisen asialistalleen. Asiasta konsultoitiin kuitenkin ennen ostojen tekemistä alan johtavaa asiantuntijaa Carl Tigerstedtiä, joka ilmoitti jäkälän ravintoarvon olevan ”yhtä tyhjän kanssa”.¹⁰⁰³

996 US 1.11.1917

997 US 3.11.1917

998 KHKET, 46–47; US 11.11.1917

999 HS 9.12.1917

1000 HS 9.12.1917

1001 HS 15.1.1917

1002 KHKET, 48–49

1003 TM 14.12.1917

Joulun 1917 koittaessa elintarvelautakunta pyrki auttamaan kaupunkilaisten joulunviettoa käytössään olevin keinoin. Sen elintarvikeliikkeissä ilmoitettiin myytävän kaupunkilaisten joulupöytiin ”Perunoita, lanttuja, nauriita, parhaita syys-silakoita ja rasvasilliä”.¹⁰⁰⁴ Tilanne oli kuitenkin pahenemassa nopeasti. Liha katosi jälleen kokonaan myynnistä.¹⁰⁰⁵ Samalla kaupungin jauhovarastojen arvioitiin elintarvikeviranomaisten ympärysvalloille tekemässä raportissa riittävän enää pari viikoksi. Vielä vaikeampi tilanne oli Turussa ja Viipurissa, joissa viljavarastot olivat loppuneet tai juuri loppumassa.¹⁰⁰⁶ Julkiseen jakeluun tulevista viljavaroista kilpailivat helsinkiläisten lisäksi monien muiden kaupunkien nälkäiset asukkaat.

Vuosi 1918 alkoi vaikeissa merkeissä. Helsingissä elintarveviranomaiset kehoittivat kaupunkilaisia siirtämään kulutustaan mahdollisimman paljon juureksiin. Kuluttajat eivät kuitenkaan olleet vielä valmiita muuttamaan tottumuksiaan, ja juureksista kelpasivat vain perunat. Näin kaupungin perunavarastotkin alkoivat huveta pelottavaan tahtiin, jolloin elintarvelautakunta päätti turvautua kovempiin keinoihin. Perunoita saadakseen täytyi ostaa tiettyssä suhteessa myös lanttuja tai nauriita.¹⁰⁰⁷

Jatkuva pula ja nopeasti muodostettu byrokraattinen säännöstelyjärjestelmä kiristi kaikkien hermoja, eikä yhteisiä toimintamalleja tahdottu mitenkään löytää. Parhaiten kaupunkilaisten keskinäisten välien tulehtuminen tuli esiin kahdessa epäonnistuneessa elintarvikkeiden inventoinnissa talven 1917–1918 aikana. Ensimmäinen yritys tapahtui Svinhufvudin senaatin päätöksellä vuodenvaihteessa ja toinen sisällissodan aikana. Ajatuksena oli, että tarkastajat toimisivat pareittain, joissa toinen olisi työväestön ja toinen porvarillisten piirien edustaja. Viime hetkellä senaatti kuitenkin lisäsi inventointiohjeisiin kohdan, jonka mukaan inventointi-ilmoituksen saattoivat tarkastaa myös ”todistuskelpoiset henkilöt”, jolloin varsinaista tarkastusta ei tarvittaisi. Työväenjärjestöt katsoivat tämän mahdollistavan nimenomaan porvarillisten kotien tarkastuksien välttämisen ja ilmoittivat boikotoivansa inventointia näillä säännöillä. Tässä tilanteessa Helsingin elintarvelautakunta esitti senaatille inventoinnin peruuttamista, mihin ei kuitenkaan suostuttu. Näin pari viikkoa alkuperäistä aikataulua myöhemmin ryhdyttiin Helsingissä valtavaan inventointiurakkaan, jonka tiedettiin epäonnistuvan jo etukäteen. Tarkastuksien välttäminen oli helppoa, ja työväestö kieltäytyi avaamasta oviaan tarkastajille. Tuloksia tarkastamaan tarvittiin lähes 70 laskuapulaista, jotka kävivät palautettuja lomakkeita läpi kahdessa vuorossa. Laskelmien tekeminen oli vielä kesken, kun sisällissota muutti koko toiminnan lähtöasetelmia.¹⁰⁰⁸ Keskinäistä luottamusta ja elintarveviranomaisten toimintaa eivät myöskään helpottaneet marraskuun yleislakon aikana suoritettut kotietsinnät tai Kaivohuoneen punakaar-

1004 TM 19.12.1917

1005 TM 20.12.1917; TM 21.12.1917

1006 HS 20.12.1917

1007 TM 27.1.1918; US 27.1.1918

1008 KHKET, 64–66. Aihetta käsiteltiin laajasti lehdissä: TM 31.12.1917; HS 1.1.1918; TM 2.1.1918; TM 3.1.1918; HS 4.1.1918; TM 8.1.1918; TM 9.1.1918; HS 13.1.1918 Kirje Helsingistä, Turkka

tin suorittamat elintarviketakavarikoinnit.¹⁰⁰⁹

Inventointitilastojen valmistuttua elintarvehallitus totesi tilanteen mahdolltomaksi ja erosi. Selviytyäkseen talvesta suomalaisten täytyisi turvautua siemenviljaan. Eroamiskirjeessään elintarvehallitus vetosi yhtenäisyyden puolesta – nälkähätä voitaisiin välttää vain yhteistoimin.¹⁰¹⁰ Viimeisissä, sunnuntaina 27.1.1918 ilmestyneissä porvarillisissa lehdissä julkaistiin kaupungin naisjärjestöjen vetoamus Helsingin perheenemännille säästäväisyyden puolesta. Vetoomuksessa kerrottiin jauhovarastojen loppuvan pian ja että jo nyt leipää jouduttiin leipomaan maissijauhoista. Päivittely ja syyttely oli turhaa. Jokapäiväinen ravinto piti ottaa niistä elintarvikkeista, joita oli saatavilla. Esimerkiksi lantut olivat ihmisruokaa, joka kelpasi saksalaisillekin.¹⁰¹¹

Saksalaisten ja suomalaisten lisäksi talvella 1917–1918 uusia selviytymistapoja jouduttiin miettimään lähes kaikissa Keski- ja Itä-Euroopan maissa. Nälkämellakat, säännöstelyannoksien olematon koko, riippuvuus mustan pörssin kaupasta, hintojen nopea nousu ja elämän kaikkinaisen kurjistuminen olivat tuttuja etenkin Puolan, Saksan, Itävalta-Unkarin, Bulgarian ja Venäjän kaupunkilaisväestöille. Kotirintaman levottomuudet alkoivat uhata suurten imperiumien sotamenestystä – ja nälkäkuolema niiden kaupunkilaisia.¹⁰¹²

(– –) Kätköt jäivät penkomatta. Ne kun saivat pitää sen nyt, niin pitävät sen vastakin. Nyt tiedetään, että se, jolla ei ole maata, sillä ei myöskään ole leipää, vaan saa kuolla nälkään, vaikka toisella olkoon. Talonpoika ei tässä massa suurinkaan surmin, ei nälkäsurminkaan avannut säkkinsä suuta hyvällä. (– –)¹⁰¹³

Juhani Aho esseen *Nälkä on punikki* (1919) punavanki vuoden 1918 lopulla

Oliko nälkä punikki, kuten Juhani Aho vuonna 1919 kirjoitti? Johtuiko sisälissota loppuen lopuksi vaikeasta elintarviketilanteesta? Ahon jälkeen kysymystä on mietitty lukuisissa tutkimuksissa. Pertti Haapalan mukaan varsinaista nälkää ei vielä vuoden 1917 aikana nähty, mutta tilanne oli vaikea kaupungeissa ja raja-seuduilla. Suurempi ongelma oli hintojen nousu, joka rajoitti epätasaisesti kulumismahdollisuuksia.¹⁰¹⁴ Heikki Rantatupa on nostanut esiin, kuinka levottoman syksyn ja talven 1917 tapahtumissa elintarvikekysymys oli jatkuvasti näkyvästi esillä. *Me vaadimme* -ohjelman ensimmäinen kohta käsitteli elintarvikekysymystä ja yleislakon aikana punakaartien toiminnassa korostui monilla paikkakunnilla elintarvikkeiden etsintä. Rantatuvan mukaan elintarvikepula oli hyvä kasvualusta vallankumoukselle.¹⁰¹⁵ Raimo Parikan mukaan Malmilla jatkuva nälkähädän pelko lisäsi työväestön ja kunnallisten toimijoiden vastakkainasettelua ja oli keskeisenä

1009 Yleisesti ks. esim. Manninen T 1992 (a), 335–343. Kaivopuiston punakaartin takavarikoinneista esim. US 28.11.1917

1010 HS 24.1.1918

1011 HS 27.1.1918; US 27.1.1918

1012 Itä-Euroopan elinolojen huonontumisesta talvella 1917–1918 ks. esim. Haselsteiner 1985, 88–90; Pastor 1985, 128–132; Szabó 1985, 139–140; Berov 1985, 179–182; Molenda 1985, 196–197

1013 Aho 1938 (III), 290

1014 Haapala 1995, 215–217

1015 Rantatupa 2004 (a), 311–314

räjähdysaineena vuoden 1917 kiihkeätunnelmaisissa kansalais- ja työväenkokouksissa.¹⁰¹⁶ Juha Siltala on täydentänyt tätä kuvaa tarkastelemalla keinottelun aikaansaamaa sosiaalista epätasa-arvoa, joka korostui erityisesti poliittisen tasa-arvon rinnalla. Kriisiajan ongelmista tehtiin poliittisia kiistakysymyksiä ja elintarviketarkastuksessa koettiin pelattavan nollasummapeliä, jossa toiset saivat vähemmän kuin toiset.¹⁰¹⁷ Antti Häkkinen on puolestaan nostanut mielenkiintoisesti esiin maailmansodan elintarvikeongelmien alueellisen vastakohtaisuuden aiempiin, katovuosista johtuneisiin nälkävuosiin nähden. Nyt pulassa olivat kaupunkilaiset. Samalla pulan takana olivat yhteiskunnalliset ja yleiseurooppalaiset ongelmat – eivät katovuosien syylliset eli luonto tai jumala. Ensimmäisen maailmansodan nälkäisillä kaupunkilaisilla oli muita ihmisryhmiä, joita vaikeuksista saattoi syyttää.¹⁰¹⁸

Elintarvike- ja kulutusongelmien ylipolitisoituminen sopii hyvin myös Amartya Senin tutkimuksien linjaan, joissa nälkää merkittävämpää on, kuinka tasa-arvoisesti puutetta koetaan ja ongelmia ratkotaan. Kärsimyksien ja uhrauksien epätasa-arvoiseksi koettu jakautuminen sai kaupunkilaiset kadulle ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheen nälkätalvina niin Pietarissa, Berliinissä kuin Helsingissäkin. Nälkä oli vuoden 1917 keskeisin iskusana myös puolueettomana pysytelleen Ruotsin poliittisissa levottomuuksissa.¹⁰¹⁹ Nälkä ei Helsingissä – eikä muissakaan Euroopan kaupungeissa – ollut suoranaisesti ja eikä yksinään punikki, mutta sen pelko ja elämän perusehtojen toteutumiseen yleisesti liittyvät epäoikeudenmukaisuuden tunteet ja ihmisten jokapäiväiseen ruokailuun liittyvien kulttuuristen tekijöiden muuttuminen tekivät nälästä punikin.

Maaliskuun vallankumouksen jälkeen nälkä ja valtakamppailu yhdistyivät, kun kaupunkilaisten elintarvikehuolto kaatui valtion ja kaupungin hoidettavaksi. Säännöstelyjärjestelyjen toimivuutta arvioitiin osana yleistä poliittista vastakkainasettelua, jolloin elintarvikepolitiikassakaan ei ollut pelkästään kyse vain jokapäiväisestä leivästä. Helsingin kaupunkiyhteisö koostui vuodenvaihteessa 1917–1918 nälkäisistä ja toisiaan syyttelevistä pula-aikaan väsyneistä vihaisista kaupunkilaisista.

Voiko ongelmien solmun aukaista miekalla?

NYKYINEN AIKA TEKEE VÄLTÄMÄTTÖMÄKSI henkivakuutuksen ottamisen ei vain perheen isälle, vaan jokaiselle, jonka velvollisuus on huolehtia omaistensa toimeentulosta.¹⁰²⁰

Suomi-yhtiön mainos *Helsingin Sanomissa* 9.12.1917

¹⁰¹⁶ Parikka 1990 (b), 300

¹⁰¹⁷ Siltala 2009, 31, 40–47, 524

¹⁰¹⁸ Häkkinen 1990, 434–437

¹⁰¹⁹ Franzén 2001, 278–281

¹⁰²⁰ HS 9.12.1917

Henkivakuutusyhtiöiden tuotteilla oli epäilemättä kysyntää marraskuun yleislakon jälkeisissä tunnelmissa. Toisaalta henkivakuutuksien aktiivinen markkinointi kertoi myös siitä, etteivät riskienkartoituksen ammattilaiset uskoneet suomalaisten olevan suuressa mittakaavassa hengenvaarassa. Markkinointi kertoi samalla yleisestä turvattomuudesta. Tästä kertoivat myös Helsingin lehtiä täyttäneet jutut anarkiasta. Suomalaiset pelkäsivät oman ja läheistensä turvallisuuden puolesta. Pelko oli lopulta se voima, joka ajoi yhteiskunnan ryhmittymät aseistautumaan toisiaan vastaan.

Marraskuun lopulla, heti yleislakon jälkeen maan johtoon nousi uusi Svinhufvudin senaatti. Sisäisen kiistelyn ja katujen anarkian rinnalla eteni itsenäistymisprosessi. Uutta vauhtia tähän oli saatu marraskuun vallankumouksesta ja yleislakon yhteydessä tapahtuneesta eduskunnan julistautumisesta ylimmän vallan haltijaksi. Pian olivat vuorossa senaatin itsenäisyysjulistus sekä itsenäistymisen tunnustuksen hakeminen Venäjältä ja muilta valtioilta. Kaikkiaan valtiollinen tilanne pysyi kuitenkin epävarmana.

Kansallisella tasolla kiistely kärjistyi entisestään. Yleislakon jälkeen porvarillisten eduskuntaryhmien ja sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän yhteiskuntarauhaa tavoitellut tapaaminen päättyi sanasotaan osapuolten syyttäessä toisiaan väkivaltaisuuksista ja vallitsevasta tilanteesta. Välityksen epäonnistuttua porvarilliset eduskuntaryhmät julkaisivat yhteisen julistuksen, jossa kehoitettiin yhdistämään voimat anarkiaa vastaan.¹⁰²¹ Työväestön puolella jatkui kiistely jatkotoimista ja suhtautumisesta vallankumoukseen. Kaartien rakoilevat rivit yritettiin saada kokoon valitsemalla puoluetoimikunnan ja kaartin päälliköiden kokouksessa kaartien johtoon luutnantti Ali Aaltosen. Samalla toimintaa järjestämään asetettiin erityinen komitea.¹⁰²² Omien rivien tunnelmien selvittämiseksi sosialidemokraattinen puolue järjesti ylimääräisen puoluekokouksen marraskuun lopulla. Aiheena oli suhtautuminen vallankumoukseen ja kaarteihin. Kokouksessa rivit jakaantuivat vallankumousta ajaneisiin sekä maltillisen linjan kannattajiin. Vallankumouksellista linjaa saapui tukemaan myös yleislakon jälkimainingeissa syntyneen Kaivohuoneen punakaartin edustajia. Ratkaisua ei kuitenkaan löytynyt ja kokouksen päätökseksi tuli kompromissi, jolla ei suoraan otettu kantaa käynnissä olevaan anarkistiseen kehitykseen. Puoluekokouksen osallistujat pyrkivät näin pitämään eri vaihtoehtoja auki, mutta kuten Juha Siltala on todennut, johti tämä käytännössä vaihtoehtojen sulkeutumiseen ja polkuriippuvuuden vahvistumiseen, sillä radikaalien mukana pitämiseksi myös maltilliset päätyivät samaan riviin.¹⁰²³

Yleislakon sekava lopetus yhdessä työväenjohtajien päättämättömyyden kanssa jätti maan suuret kaupungit ”sisällissotaa muistuttavaan jälkitilaan”, jossa väkivaltamonopolin omanneet kaartit jatkoivat omien pyrkimyksiensä ja tavoittei-

1021 Sovittelukokouksesta US 24.11.1917; Manninen T 1992 (b), 358

1022 Salkola 1985 (II), 231–234

1023 Lappalainen 1981 (I), 16–17; Salkola 1985 (II), 235–256; Lunttinen 1992 (c), 218–221; Siltala 2009, 87–93

dena ajamista.¹⁰²⁴ Myös pääkaupungissa paikallinen valtakamppailu jatkui. Heti lakon päätyttyä kaupunginvaltuusto joutui jälleen järkyttyneenä toteamaan, ettei sillä ollut keinoja tilanteen hallitsemiseksi. Työväestön joukot saattoivat halutessaan ottaa kaupungin järjestyksenpitokoneiston haltuunsa, eikä yhteiskunta pystyisi takaamaan kaupunkilaisten turvallisuutta. Valtuusto saattoi vain anoa muita toimimaan. Senaatilta anottiin toimia ”oikeusjärjestyksen” palauttamiseksi ja virkamiehiä pyydettiin toistaiseksi jäämään toimiinsa vaikeasta asemastaan huolimatta. Tilanteen seuraamista ja nopeaa reagointia varten valtuusto asetti yhteiskunnallisesti hyvin verkostoituneen seurantaryhmän, johon kuuluivat entinen senaattori, kaupunginvaltuuston varapuheenjohtaja Otto Stenroth, professori O. A. Tarjanne, johtaja, kaupunginvaltuuston varapuheenjohtaja, johtaja K. A. Paloheimo, lakitieteen tohtori Axel F. Charpentier, varatuomari A. M. Lassenius, lääketieteenlensiaatti E. A. Tollet, rehtori V. T. Rosenqvist, professori K. J. Ståhlberg, ylimääräinen professori A. E. af Forselles, tohtori H. A. Ivalo, kauppaneuvos L. Krogius, pankin pääjohtaja J. K. Paasikivi ja tohtori O. Rosenqvist.¹⁰²⁵

Yleislakon jälkeen Helsingin työväenjärjestöjen eduskunta pohti vallankumouksen aloittamista, mutta päätyi aluksi haastamaan kaupunginvaltuuston paikallisvallasta. Taustalla olivat Kaivohuoneen kaartilaisten vaatimukset lakonajan palkkojen maksamisesta. Aluksi kaarti esitti vaatimuksensa työväenjärjestöjen eduskunnalle ja kun tämä ei tuottanut nopeaa tulosta, uhkasivat kaartilaiset esittää vaatimuksensa kaupunginvaltuustolle. Punakaarti haastoi näin kaksoisvallan molemmat ryhmittymät. Työväenjärjestöjen eduskunta oli pakotettu esittämään rahavaatimus kaupunginvaltuustolle. Rahoja ei pyydetty suoraan kaartille, vaan valtuustolta vaadittiin miljoona markkaa työttömien työläisten hädän helpottamiseen. Summasta maksettaisiin ensin Kaivohuoneen kaartilaisten sekä muiden vartioitettuihin lakon aikana osallistuneiden palkat ja loput jaettaisiin avustuksina. Jos vaatimukseen ei suostuttaisi joulukuun 5. päivään mennessä, tulisi kaupunginvaltuuston luovuttaa paikkansa työväenjärjestöjen eduskunnalle. Pitkien kiistojen ja jatkoajan jälkeen valtuusto päätti kompromissina järjestää hätäaputoita kaikille työttömille ja osoittaa lisäksi kansanravintohallitukselle 300 000 markkaa pulaan joutuneiden auttamiseksi. Samalla muistutettiin, että vaikeuksiin ajautuneiden kaupunkilaisten tukemiseen oli jo aiemmin osoitettu monta kertaa suurempia summia. Käteisvaroja ei työväenjärjestöjen eduskunnalle suostuttu antamaan, mutta sille tarjottiin mahdollisuutta valita kaksi edustajaa kansanravintohallitukseen. Konfliktin ratkettua valtuusto uudisti senaatille anomuksensa laillisen järjestyksen palauttamiseksi ”maahamme ja erittäinkin Helsinkiin”. Vastaavanlaisia kiristystilanteita tapahtui joulukuussa monilla paikkakunnilla.¹⁰²⁶

Järjestyksen ylläpitäminen palasi lakon jälkeen hitaasti miliisille. Ongelmana

1024 Siltala 2009, 94–96

1025 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (30) 1917, 178–180 (kv 21.11.1917 § 3)

1026 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (30) 1917, 142–144 (kv 7.12.1917 § 42); HS 4.12.1917; HS 5.12.1917, HS 6.12.1917, HS 7.12.1917; HS 8.12.1917; Piilonen 1987, 358–359. Yleisesti ks. Klemettilä 1976, 70; Salkola 1985 (II), 272–274; Hoppu 2008 (b), 47

oli lakon aikana vangitut, joista osaa järjestyskaartilaiset eivät halunneet vapauttaa. Näin miliisiasemilla oli lakon jälkeisinä päivinä vielä tiloja, joissa järjestyskaarti piti omia vankejaan. Lakkolaisten vangitsema kuvernööri Jalander pysyi osittain myös oman turvallisuutensa takia vankilassa, ja lääninvirasto oli vastalauseeksi lakossa. Näin sekä elintarvikehuollon että järjestyksenpidon kannalta keskeinen alueellinen hallintoelin pysyi halvaantuneena vuoden 1917 loppuun. Ajoittain punakaartilaiset ja vihaiset työläiset osoittivat mieltään vankilan porttien ulkopuolella. Samalla Jalanderin ystävien järjestämät vartiomiehet osallistuvat vankilan turvallisuuden varmistamiseen. Vuodenvaihteessa kuvernööri pääsi lopulta pakenemaan vankilasta.¹⁰²⁷

Katutason levottomuudet eivät loppuneet yleislakon mukana. Lakon päättäminen ei tyydyttänyt kaikkia, eikä monilla ollut enää arkea ja työtä mihin palata. Kaivohuoneen punakaarti kieltäytyi hajoamasta ja vaati vallankumouksen jatkamista. Kaartin miehet kävivät aseistettuina ryhminä kaupungilla takavarikoimassa itsellensä elintarvikkeita. Tilanne ratkesi hetkellisesti, kun venäläiset kävivät takavarikoimassa lainaamansa aseet ja puoluekokouksen lähettämät edustajat saivat kaartin luopumaan Kaivohuoneesta.¹⁰²⁸ Radikaalien vallankumouksellisten joukkojen tarina Helsingissä oli kuitenkin vasta alussa.

Helsingin suojeluskuntien toiminta kehittyi vahvan järjestyskaartin ja ennen kaikkea venäläisten sotajoukkojen puristuksessa. Polyteknisen opiston suojeluskunta jatkoi harjoituksiaan koulun juhlasalissa. Yliopiston syyslukukauden alettua ylioppilaat olivat järjestyneet kolmeen ylioppilaskomppaniaan. Tämän aktivistien tukeman hankkeen tavoitteena oli ennen kaikkea valmistautua mahdolliseen vapaustaisteluun venäläisiä vastaan. Yhteydet jääkäriiliikkeen olivat tiiviit. Aluksi yliopiston ja osakuntien tiloissa harjoiteltiin suomennetun saksalaisen sotilaskäsikirjan avulla, mutta joulukuussa kouluttajina vieraili myös kaupungissa käyneitä jääkäreitä.¹⁰²⁹

Miliisin ja työväen järjestysmiehien vastapainoksi syntynyt Helsingin kunnallinen suojeluskunta jatkoi omalta osaltaan toimintaansa. Joulukuussa Turun milii-silakon mellakoiden aikana se jakoi Helsingin talonomistajille turvallisuusohjeet, joissa kerrottiin miten taloissa voitaisiin varautua levottomuuksien varalle. Helsingin oli täynnä huhuja, joiden mukaan Turun mellakat olisivat leviämässä pääkaupunkiin, kuten oli tapahtunut elokuun voimellakoissa. Suojeluskunnan jakamissa ohjeissa asukkaita kehoitettiin muodostamaan vartiostoja, järjestämään taloonsa hälytysjärjestelmän ja valmistautumaan lukitsemaan talonsa ulkopuolisilta. *Työmiehessä* suojeluskunnan toimia pidettiin provokaationa ja kysyttiin valmistautuiko suojeluskunta katutaisteluihin? *Helsingin Sanomat* julkaisi suojeluskunnan ohjeet ja kommentoi *Työmiehen* väittämiä kirjoittaen, että ”lehden sairaalloinen

1027 US 23.11.1917; US 26.11.1917; Aekté-Jalander 1932, 219–242

1028 TM 23.11.1917; US 24.11.1917; US 25.11.1917; TM 27.8.1917; US 28.11.1917; US 30.11.1917; Manninen T 1992 (b), 388; Salkola 1985 (II), 252–256

1029 Ylioppilaiden suojeluskunnasta Esim. Tenhunen 1938, 110; Suomela 1938, 111–112; Helenius Ilmari et al. 1938 (c), 181 (Talvia), 201 (Autonen); Inkinen Martti. 1918-kokoelma (40/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

mielikuvitus tarvitsisi hillintää”. Mitä taas mellakkahuhuihin tuli, tuomitsivat molemmat lehdet niiden levittämisen, syyttäen kuitenkin samalla niistä toisiaan.¹⁰³⁰

Joulukuun puolivälissä Tampereella pidetyssä järjestyskaartien kokouksessa oli maltillisten äänin päädytty hyväksymään puolueen valtaa korostavat säännöt. Samalla järjestysmiehiä ryhdyttiin aktiivisesti aseistamaan. Vuodenvaihteessa Helsingin ja muiden kaupunkien kaarteilla oli jo tuhansien kiväärien varastot.¹⁰³¹ Helsingin kaartin mieliala kiihtyi vuoden loppua kohden, eikä se hyväksynyt Tampereella sovittuja sääntöjä. Tammikuun alun kaartilaiskokouksessa helsinkiläiset irtautuivat keskusjärjestön määräysvallasta ja perustivat Helsingin punaisen kaartin. Näin maassa toimi entistä selvemmin rinnakkain kaksi työväen kaartiä, järjestyskaarti ja punainen kaarti.¹⁰³²

Tammikuun 8. päiväksi venäläiset sotilaat ja työläiset olivat suunnitelleet suurta mielenosoitusta ”pikaisen rauhan puolesta”. Kovan pakkasen ja lumimyrskyn takia mielenosoitus jouduttiin peruuttamaan viime hetkellä.¹⁰³³ Päivä sai lopulta kokonaan toisenlaisen luonteen, sillä punainen kaarti ryhtyi käytännön toimiin. Töihin palannut kuvernööri Jalander pakotettiin poistumaan virastostaan, ja kaarti valtasi itsellensä osan sosiaalihallituksen käytössä olleesta Kenraalikuvernöörin talosta. Koko taloa ei aluksi vallattu, vaan osa tiloista jäi sosiaalihallituksen käyttöön, sillä viraston toiminta oli erityisen merkittävää juuri työväestölle. Kaartin omavaltaisuus herätti suurta suuttumusta kaikissa eduskuntaryhmissä sosiaalidemokraatit mukaan lukien, ja miliisi joutui jälleen toteamaan voimattomuutensa kaartin edessä.¹⁰³⁴ Helsingin punakaarti oli asettunut pysyvästi keskeiselle paikalle kaupungin hallintokortteleiden läheisyyteen. Kenraalikuvernöörin taloa alettiin helsinkiläisten keskuudessa kutsua Pietarin esimerkin mukaisesti Smolnaksi.

Seuraavana aamuna Helsingin punakaarti lähti sotaretkelle itäiselle Uudellemaalle. Junilla liikkuneet aseistetut joukko-osastot miehittivät rautatieasemia Malmilla, Keravalla, Tikkurilassa ja Korsossa sekä päätyivät laukaustenvaihtoon Sipoon kirkonkylällä paikallisten suojeluskuntalaisten kanssa. Ammuskelussa kuoli ja haavoittui molempien joukkojen miehiä. Näin kaupungin punakaarti sai ensimmäiset vallankumoussankarinsa, jotka haudattiin myöhemmin näytävästi. Hieman puolen yön jälkeen pääjoukko palasi junalla Helsinkiin, mukanaan seitsemän haavoittunutta.¹⁰³⁵

1030 Kiista ohjeista TM 17.12.1917; HS 18.12.1917. Kiista huhuista TM 20.12.1917; HS 21.12.1917; TM 29.12.1917

1031 Lappalainen 1981 (I), 18–19; Salkola 1985 (II), 284–303, 338–341; Manninen T 1992 (b) 388–391

1032 Lappalainen 1981 (II), 1920; Salkola 1985 (II), 346–354; Manninen T 1992 (c), 399

1033 Rauhanmielenosoituksesta TM 7.1.1918; TM 8.1.1918

1034 HS 9.1.1918; TM 9.1.1918; HS 10.1.1918; Salkola 1985 (II), 356–359; Manninen T 1992 (c), 399; Vastaa-va tilanne koettiin 21.1.1918 Tampereella, jossa kaarti valtasi itsellensä VPK:n talon. Klemetilä 1976, 53–54

1035 HS 10.1.1918; TM 10.1.1918 (STT); TM 11.1.1918; TM 21.1.1918

Turvattomuuden tunne on maassamme viime aikoina punakaartilaisten sekä heidän muukalaisten ja kotimaisten apuriensa temmeltäessä käynyt niin suureksi, että se on herättänyt vastaansa kaikki yhteiskunnan terveet ainekset, jotka nyt vastustamattomalla voimalla pyrkivät luomaan rauhallisia oloja maahamme.¹⁰³⁶

Helsingin Sanomien pääkirjoitus 13.1.1918

Samaan aikaan tammikuussa 1918 valtakunnallista keskustelua hallitsivat senaatin pyrkimykset omien joukkojen muodostamiseksi. Aktivistien sotilaskomitea määrättiin maanpuolustuskomiteaksi ja aseita ryhdyttiin hankkimaan Saksasta. Senaattori Arthur Castrén esitti eduskunnalle jääkärien kotiuttamista ja valtiollisen järjestyslipustojen laajentamista. Perusteluissaan Castrén viittasi Helsingin ja Turun punakaartien sekä venäläisten aiheuttamiin väkivaltaisuuksiin ja näiden ryhmien oletettuihin vallankumoustavoitteisiin. Eduskunnan keskustelut olivat raivokkaita, mutta lopulta tammikuun 12. päivänä eduskunta antoi porvarillisten ryhmien äänillä senaatille valtuudet lujan järjestysvallan luomiseksi. Neljä päivää myöhemmin järjestysvallan järjestäminen annettiin aktivistien sotilaskomitean puheenjohtajan, kenraaliluutnantti Mannerheimin tehtäväksi.¹⁰³⁷

Työväestön puolella senaatin päätös tiesi suoraa toimintaa vaativien voimien vahvistumista. Kirjoituksissa ja puheissa todettiin porvariston aseistautuvan valtion varoilla työväestöä vastaan. Jo eduskuntakäsittelyn yhteydessä puolue-toimikunta ja punakaartien päälliköt olivat käyneet neuvotteluja yhteisen linjan löytämiseksi. Neuvottelujen tuloksena julkaistiin tammikuun 15. päivänä julistus ”*Köyhälistön voimat kokoon! Senaatti aikoo hyökätä lahtarivoimalla työväenluokkaa vastaan!*” Siinä vaadittiin jälleen jokapäiväiseen elämään liittyvien ongelmien pikaista ratkaisua ja senaatin eroa. Työväenjohtajat välttivät kuitenkin edelleen suoran kannan ottamista. Vallankumousvuoden aggressiivisella retoriikalla pyrittiin pitämään omat joukot yhtenäisinä, mutta selvää suuntaa ei osattu tai tahdottu osoittaa.¹⁰³⁸ Samana päivänä järjestetyssä Helsingin punaisen kaartin päällikköjen kokouksessa päätettiin neljän tunnin keskustelujen jälkeen vaatimaan valtiollisen vallan ottamista puolueelle. Tarvittaessa kaarti ilmoitti ottavansa ”vallankumousasian joh[don] omiin käsiinsä”.¹⁰³⁹ Joukot kulkivat kohti aseellista yhteenottoa ilman johtoa ja selviä tavoitteita.

Det gör ett ohyggligt nedslående intryck att nuförtiden läsa våra tidningar: öfverallt anarki, plundringar, härjningar, formliga bataljer med kulsprutor etc. Särskilt nu i Wiborg; ryska soldater och rödgardister som gemensamt gå mot landets inbyggare. Det är som om landet befunne sig i fiendehänder.¹⁰⁴⁰

Kauppias ja kaupunginvaltuutettu Karl Stockmann päiväkirjassaan 22.1.1918

1036 HS 13.1.1918 Pääkirjoitus

1037 Manninen T 1992 (c), 401–403; Korpisaari 2009, 330–338

1038 TM 15.1.1918; Salkola 1985 (II), 362–365; Manninen T 1992 (c), 405–406; Siltala 2009, 99–105

1039 TM 15.1.1918; Salkola 1985 (II), 364–365

1040 Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (22.1.1918). SGA

Julistuksen jälkeen Helsinki täyttyi monenlaisilla vallankumoushuhuilla.¹⁰⁴¹ Senaatti antoi samalla viikolla kuvernööreille määräyksiä vallankumouksen varalle. Sotilaskomitea siirtyi Helsingistä Vaasaan.¹⁰⁴² Viikon lopulla sosialidemokraattien puolueuuvoston kokouksessa kovia toimia vaativat voimat pääsivät niskanpäälle. Puoluetoimikunnan yhteyteen perustettiin toimeenpaneva komitea, joka sai käytännössä oikeuden toimia korkeimpana vallankumouksellisenä elimenä. Puolueen johto pyrki kuitenkin edelleen välttämään suoraa päätöstä toiminnan aloittamisesta.¹⁰⁴³ Seuraavan viikon alussa, 22. tammikuuta, julkaistiin *Työmiehessä* Helsingin punaisen kaartin piiriesikunnan julistus kaartilaisille. Sen mukaan ”lahtarien vallankaappaus” alkaisi minä hetkenä hyvänsä – ”Siis kaikki voimat kokoon ja jokainen mies valmiiksi kaikkien tapausten varalta!”¹⁰⁴⁴ Seuraavana päivänä kaartin yleisesikunta lähetti Pietarin radan läheisyydessä toimiville kaarteille määräyksen kolmen päivän mobilisoinnista. Pietarista olisi tulossa suuri junalastillinen aseita järjestyskaartille ja sen perillepääsy oli turvattava.¹⁰⁴⁵

Saman viikon lehdet kertoivat kaartin ja suojeluskuntien taisteluista monilla paikkakunnilla, ja niiden mukaan sota näytti jo käynnistyneen Viipurissa. Sähkeet ja neuvottelijat singahtelivat ympäri maata punakaartin, suojeluskuntalaisten ja venäläisten hakiessa asemiaan ja aseitaan. Ryhmien sisällä käytiin kiihkeitä keskusteluja siitä, miten koko ajan kärjistyvään tilanteeseen tulisi suhtautua. Samalla haettiin vielä viimeisiä neuvotteluyhteyksiä eri osapuolien välille. Eduskunta kokoontui viimeistä kertaa perjantaina. Samana päivänä senaatti ilmoitti suojeluskuntien olevan hallituksen joukkoja.

Lauantaina levottomuudet Itä-Suomessa ja Pohjanmaalla jatkuivat, ja venäläiset julistautuivat puolueettomiksi. Samalla suojeluskunnat jatkoivat idässä venäläisten riisumista aseista.¹⁰⁴⁶ Pääkaupunki täyttyi kiihkeistä kokouksista ja huhuista. *Työmiehessä* julkaistiin viimehetken tiedote työväestölle ja kaarteille. Sen mukaan senaatin porvarilliset joukot uhkasivat työväestön saavutuksia, kuten Viipurissa oli nyt nähty. Tilanne oli äärimmäisen vakava – ”Toverit! Nyt kylki kylkeen! Sulkekaa rivit! Olkaa valmiit!”¹⁰⁴⁷ Vallankumoushuhujen voimistuessa senaatti päätti jakaantua, ja kolme senaattoria poistui alkuillasta Pohjanmaan junalla. Viimeiset sovitteluyritykset epäonnistuivat.

Yöllä Helsingin Työväentalon torniin nousi jälleen punainen lyhty.¹⁰⁴⁸

1041 Manninen T 1992 (c), 407

1042 Manninen T 1992 (c), 403–404, 407; Korpisaari 2009, 341–347

1043 Lappalainen 1981 (I), 22; Siltala 2009, 109–111

1044 TM 22.1.1918

1045 Lappalainen 1981 (I), 31–33

1046 Lappalainen 1981 (I), 24–27, 37–40; Manninen T 1992 (c), 405–432; Korpisaari 2009, 347–349

1047 TM 26.1.1918

1048 Punaisesta lyhdystä US 27.1.1918

SISÄLLISSODAN VÄKIVALLAN VIIKOT

Suomalainen vallankumous Helsingissä

Lauantain ja sunnuntain välisenä yönä 26.–27. tammikuuta 1918 sotalaivojen tehokkaat valonheittimet loivat jälle suuria valkoisia kiiloja, joiden keskellä käveli pitkä jono tummia hahmoja. Liikkeelle oli lähdetty Pitkäsillan rannasta, ja matkan kohteena oli Viapori – punakaarti marssi hakemaan aseita aamulla kokoontuville joukoille.¹⁰⁴⁹ Korkeimmaksi vallankumouselimeksi julistettu toimeenpaneva komitea oli antanut lauantaina 26. tammikuuta järjestyskaartien ja punakaartin yleisesikunnille käskyt valmistautua vallankumoukseen. Toimintaan piti ryhtyä sunnuntaina aamuyöllä. Aloitukset kuitenkin viivästyi.¹⁰⁵⁰

Vasta päivemmällä, kun yksi ja toinen palasi kaupungilta ja kertoi kuulumisia sekä kadun kulmiin kiinnitetyistä julistuksista, joissa – sosialistien taholta – kehoitettiin rauhallisia kaupunkilaisia pysymään poissa kadulta, koska muka oli odotettavissa taistelu kaupungissa valkoisen ja punaisen kaartin välillä, alettiin tajuta, että jotain erikoisempaa oli tällä kertaa merrassa.¹⁰⁵¹

Nimimerkki T-s:n kuvaus ensimmäiseltä päivältä. *Helsingin Sanomat* 17.4.1917

Sunnuntai-aamuna kadut alkoivat täyttyä lisätietoja etsivistä kaupunkilaisista ja järjestäytyvistä kaartilaisjoukoista. Punakaartipartiot miehittivät joitakin keskeisiä paikkoja, kuten Rautatieaseman. *Työmiehestä* ja tolppiin kiinnitetyistä julistuksista kaupunkilaiset saivat lukea toimeenpanevan komitean julistuksia valan siirtämisestä sen haltuun, senaattorien vangitsemisesta, tietoja kunnallislakon alkamisesta ja kehotuksia rauhallisuuteen.¹⁰⁵² Aamulla ilmestyneissä porvarillisissa lehdissä varoiteltiin tilanteen olevan äärimmäisen kireä. *Uudessa Suomettaresa* kerrottiin Työväentalon tornin punaisesta lyhdystä. Kaartien kerrottiin olevan kokoontumassa, mutta toimien tarkoitusta ei tiedetty.

Uhkaavien uutisten rinnalla kerrottiin myös elämän jatkumisesta. Porvarillisissa lehdissä jaettiin äänestysohjeita seuraavana tiistaina järjestettäviin taksoituslautakunnan vaaleihin, joissa kokeiltaisiin ensimmäistä kertaa uuden kunnallisvaalilain toimintaa.¹⁰⁵³ Julistuksista huolimatta tilanne vaikutti aiempina kuukausina tutuksi tulleelta vallankumousvuoden levottomuudelta. Porvarillisten lehtien sulkemisella alkanut kunnallislakko ei ollut vallankumousvuonna enää mitenkään ihmeellinen tilanne, sillä vastaavahan oli koettu useaan kertaan Helsingissä ja muissa kaupungeissa.¹⁰⁵⁴

1049 Ahto 1993, 180; Hopppu 2013, 12–13

1050 Lappalainen 1981 (I), 40–45; Hopppu 2013, 12–19

1051 HS 17.4.1918 ”Helsinki punaisten herruudessa. Muutamia muistelmia”, nimim. T-s

1052 Vallankumouksen alusta: HBL 27.1.1918; TM 28.1.1918. Toimeenpanevan komitean lakkojulistuksia 27.1.1918. Helsingin työväen toimeenpanevan komitean julistuksia ja tiedonantoja. Vuoden 1918 arkisto (HEH4). TA

1053 HBL 27.1.1918; US 27.1.1918; HBL 27.1.1918 lisälehti; HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918 (27.1.1918); HS 17.4.1918 ”Helsinki punaisten herruudessa. Muutamia muistelmia”, nimim. T-s

1054 Yleislakko-utemuksista löytyy useita mainintoja, esim. Kilpi 1964, 114 (28.1.1918); Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (27.1.1918–29.1.1918). SGA; HS 18.4.1918 ”Helsinki punaisten

Oli semmonen käsky, että kun tulee Työväentalon, sinne torniin, punanen viiri. Silloin ei mennäkään töihin, sitten mennään sinne Työväentalolle. Minä en menny sitte töihin kun mä näin sen viirin, kun mä olin menossa aamulla töihin.¹⁰⁵⁵

Hugo Lehtonen

Punaisen lyhdyn noustua Työväentalon torniin joutuivat työväenjärjestöt, työyhteisöt ja jokainen työmies miettimään omaa suhtautumistaan tilanteeseen. Monin paikoin kokoonnuttiin suuriin kokouksiin. Portun sotasataman työläiset päättivät kokouksessaan perustaa oman komppanian, johon sotasataman kaikkien asekuntoisten suomalaisten ja virolaisten tuli liittyä. Perustamisen jälkeen komppania marssi Työväentalolle hakemaan aseita.¹⁰⁵⁶ Rautatieläisten liiton tiloihin kutsuttiin maanantaina Konepajojen työväenyhdistyksen ja Veturimiesten liiton edustajat. Kysymys kuului, ”josko tunnustetaan tämä alkava taistelu omaksemme?” Konepajalaisten ehdotuksesta taisteluun päätettiin yhtyä.¹⁰⁵⁷

Vallankumous alkoi samoin kuin työväenjohtajien siitä vallankumousvuoden aikana käymät keskustelutkin – epäröiden ja haparoiden. Vallankumouksen käynnistyttyä kävi ilmi, ettei kaarteilla ollut suurista vallankumousvaatimuksistaan ja -uhkauksistaan huolimatta valmiita suunnitelmia vallankumouksen toteuttamiseksi. Suomalaisilta puuttuivat vallankumousperinteet, sillä aseellista vallankumousta yritettiin nyt ensimmäistä kertaa. Siinä missä bolsevikkien vallankumous oli alkanut suunnitellulla ja tarkasti mietityllä toiminnalla, alkoi Helsingin valloitus sillä, että esikunta istui alas tekemään valloitus suunnitelmia. Ohjatun toiminnan aloittaminen viivästyi lähes vuorokaudella. Sunnuntaina aamulla kaupungille ilmestyneissä vallankumousjulistuksissa vallankumous esitettiin tapahtuneena tosiasiana ja kerrottiin senaattorien vangitsemisesta. Julistuksen laatijat olivat kuitenkin olleet kaarteja nopeampia, sillä toiminta alkoi vasta sunnuntain ja maanantain välisenä yönä. Tuolloin punakaarti miehitti kaupungin kokonaisuudessaan. Myöhästyneen aloituksen seurauksena kaupungissa oleskelleet senaattorit ja porvaripuolueiden johtohenkilöt ehtivät painua maan alle, eikä heitä onnistuttu vangitsemaan. Vaasaan paenneet senaattorit järjestäytyivät Pohjanmaalla, jolloin työväenjohtajien keskeinen tavoite, hallitusvallan kaappaaminen, epäonnistui.¹⁰⁵⁸

Salakavalasti ammuskelivat nuo porvari pimeät voimat myös useista piilopaikoistaan kuten, Fennia hotellin, Kämpin, Ateneumin, Vaasan pankin sekä useista Esplanadin ja Aleksanterinkatujen varsilta olevista asuntotalojen ikkunoista, kellareista ja ullakoilta. Lahtarit olivat näin piilottautuneet kätköpaikkoihinsa, suunnaten niistä tulen kaduilla järjestyksestä huolehtivia punakaartilaisia vastaan.¹⁰⁵⁹ *Työmies* 29.1.1918

---

herruudessa. Muutamia muistelmia 2.”; Aho 1938 (I), 14–15 (27.1.1918); Leino 1918, 6–7. Tampereesta ks. Ylikangas 1993 (a), 30–32

1055 Lehtonen Hugo 6. Muistelmät (8 Ab 73/2001). KansA

1056 Vikström Emil. Muistitietokokielma 1229/59. TA

1057 Pöytäkirja 28.1.1918. S.R.L:n hallinnon toimeenpanevan valiokunnan pöytäkirjat 20.6–1916–18.3.1918 (Hb6). Väliaikaisen rautatiehallituksen asettaman valanotto- ja tutkimuskomitean sekä rautateiden kurinpitotuomioistuimen arkisto. KA

1058 Lappalainen 1981 (I), 40–52; Piilonen 1993, 486–490; Siltala 2009, 118–120; Hopppu 2013, 20–25; HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918 (28.1.1918)

1059 TM 29.1.1918

Maanantai oli kaunis aurinkoinen talvipäivä, ja tapahtumat muistuttivat monin tavoin maaliskuun vallankumouksen alkua. Kaupunki täyttyi marssivista punakaartilaisosastoista ja uteliaista kaupunkilaisista.¹⁰⁶⁰ Portun kaarti oli matkalla uuteen majoitustilaansa, Mariankadun kansakoululle, kun Esplanadilta alkoi kuulua ammuntaa. Kaartiin kuulunut Emil Vikström muisteli myöhemmin, miten ”Hotelli Kämpin yläkerrasta olivat jotkut yltiöpäät valkoiset avanneet tulen Espiksellä marssineita punakaartilaisia kohti”. Suojauduttuaan porttikongiin Mikonkadulla alkoivat Portun kaartilaiset vastata oletettuun tulitukseen ainoilla aseillaan, yhdellä kiväärillä ja yhdellä Mauserilla.¹⁰⁶¹ Ensimmäisinä päivinä kaartit päätyivät ajoittain tulittamaan monien rakennuksien ikkunoita. Kuten vuotta aiemmin, myös nyt niistä oletettiin ammutun laukauksia vallankumouksellisia kohtaan.

Myös kaduilla ammuskeltiin. Milloin kyseessä oli vahingonlaukaus, milloin yleisöä peloteltiin varoituslaukauksin. Aseet paukkuivat muun muassa Kauppatorilla, Kasarmitorilla, Pohjois-Esplanadilla, Aleksanterinkadulla, Erottajankadulla, Rautatientorilla, Bulevardilla ja Uudenmaankadulla.¹⁰⁶² Kovasta paukkeesta huolimatta kyse oli lähes joka kerralla väärästä hälytyksestä. Vallankumous tapahtui pääkaupungissa lähes verettömästi, vain joitakin yksittäisiä ihmisiä haavoittui ja kuoli ensimmäisenä vallankumouspäivänä.¹⁰⁶³

Kaupungin suojeluskunnat eivät pystyneet vastaamaan punaisten voimaan. Suojeluskuntalaiset hajaantuivat ilman vastarintaa, ja monet ryhtyivät hankkiutumaan syntymässä olevien rintamalinjojen toiselle puolelle.¹⁰⁶⁴ Se, että suojeluskuntalaiset eivät taistelleet punakaarteja vastaan, lietsoi kaupungissa vellovia huhuja entisestään. Suojeluskuntien olemassaolo oli yleisesti tiedetty asia, joten oli luonnollista odottaa näiden ryhtyvän vastarintaan. Esimerkiksi palokunnan tornista kerrottiin lähetetyn ”lahtarien hälytysmerkkiä”. Sittenkin kävi ilmi, että kyse oli ilmeisesti ollut tulipaloilmoituksista ja niitä tekemään pimeässä tornissa kiivenneiden palomiesten lyhtyjen valoista.¹⁰⁶⁵

Tiistaina 29. päivänä pääkaupunki oli täysin punakaartin hallussa, ja punaisen Suomen hallitukseksi muodostettu kansanvaltuuskunta muutti Smolnasta Senaatin taloon.¹⁰⁶⁶ Samalla miliisilaitos palautti voimaan sotavuosien ulkonaliikkumisarajoitukset. Julkiset kokoontumiset kiellettiin, eikä iltayhdeksän jälkeen kaduilla saanut liikkua ilman lupaa.¹⁰⁶⁷

Ensimmäisen vallankumousviikon aikana kaupungissa järjestettiin monia suuria työväenkokouksia, joissa kerrottiin vallitsevasta tilanteesta ja pyrittiin mo-

1060 TM 29.1.1918; TM 1.2.1918; TM 5.2.1918; HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918 (28.1.1918); Aho 1938 (I), 23 (28.1.1918)

1061 Vikström Emil. Muistitietokokoelma 1229/59. TA

1062 Ammuskelusta esim. TM 29.1.1918; TM 1.2.1918; TM 5.2.1918; HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918 (28.1.1918); HS 21.4.1918; Aho 1938 (I), 28 (28.1.1918). Ks. myös Hoppu 2013, 22–24

1063 Tietoja ja huhuja kuolleista ja haavoittuneista: SSSP; Kilpi 1964, 114 (28.1.1918, huhu: kaksi miestä ja kaksi naista haavoittunut.); HBL:n Kronikka sotapäiviltä mainitsee kolme haavoittunutta, joista kaksi haavoittui taloihin kohdistuneessa tulituksessa (28.–29.1.); HS 17.4.1918 ”Helsinki punaisten herruudessa. Muutamia muistelmia”, nimim. T-s.

1064 Hersalo 1955, 217–218; Lappalainen 1981 (I), 51; Ahto 1993, 213; Roudasmaa 1997, 22–26

1065 TM 29.1.1918; TM 30.1.1918; Hoppu 2013, 23–24

1066 TM 5.2.1918

1067 TM 29.1.1918

bilisoimaan työväestön joukot vallankumouksen turvaamiseksi.¹⁰⁶⁸ Punaiset saivat pääkaupungin haltuunsa yhtä helposti kuin marraskuussa. Seuraavina viikkoina kävi kuitenkin ilmi, että vallankumousta vastustaneiden työväenjohtajien arviot olivat osuneet oikeaan. Pääkaupungin ja monien keskeisten kaupunkien valtaaminen ei yksinään riittänyt vallankumouksen toteuttamiseen koko maassa.

Amatöörien sota

Pitkään jatkunut vastakkainasettelu oli johtanut sisällissotaan, vaikkakaan suurin osa suomalaisista ei sitä vielä aluksi näin ymmärtänyt. Punaiset ryhtyivät uuteen yleislakkoon ja valkoiset poliisitoimiin anarkian lopettamiseksi. Toiset tekivät maailmanvallankumousta, jotkut taistelivat sitä vastaan. Jotkut kokivat taistelevansa itsenäisyyden puolesta, toiset paikallisten vääryyksien korjaamiseksi. Toiminnan aloittaminen vapautti osapuolet vallankumouksellisen ajan patoutuneesta kollektiivisesta ahdistuksesta ja yhdisti molempien hajanaiset rivit.¹⁰⁶⁹

Sota alkoi amatöörien sotana. Vain harvoilla suomalaisilla oli minkäänlaista sotilaskoulutusta, sotakokemuksesta puhumattakaan. Ennen jääkärien paluuta ainoastaan venäläisillä sotilailla, Venäjän armeijassa palvelleilla suomalaisilla ja Suomen kaartin entisillä sotilailla oli tietoa siitä, mistä sodassa oikeastaan olisi kyse. Molempien puolien sotamiesten koulutus rajoittui aluksi vain edellisinä kausina ja viikkoina suoritettuun harjoitteluun.

Toiminta alkoi samaan aikaan vallankumouksena Etelä-Suomen asutuskeskuksissa sekä venäläisiin kohdistettuna aseistariisumisena Pohjanmaalla ja Itä- ja Pohjois-Suomessa. Vähitellen muodostunut rintamalinja kulki keskeisiä liikenteen solmukohtia myötäillen Porin, Tampereen ja Lappeenrannan pohjoispuolelta Karjalankannakselle.

Sisällissotien luonteen mukaisesti rintaman molemmilla puolilla asui paljon molempien osapuolien kannattajia – sekä suuri määrä enemmän tai vähemmän puolueettomia ihmisiä. Etelän punaisessa Suomessa punakaartin johto keskittyi aluksi oman alueensa puhdistamiseen, jonka jälkeen se pyrki etenemään keskeisillä rintamosilla. Tapahtumien taustalla vaikuttivat maailmansodan itärintaman ja Venäjän sisällissodan tapahtumat. Venäjän ja Saksan rauhanneuvottelut rajoittivat venäläisten sotaintoa sekä kannustivat saksalaisia lisäämään painetta itärintaman pohjoisosassa.

Maaliskuun aikana aloite kääntyi valkoisten armeijalle. Saksalaisten noustessa huhtikuun alussa maihin Hangossa ja vähän myöhemmin Loviisassa, oli Tampereen taistelu juuri päättynyt valkoisten voittoon. Sotaonni oli kääntynyt selvästi valkoisille. Tässä tilanteessa punakaarti ja työläisten johtajat alkoivat pyrkiä kohti itää, turvaan Venäjälle. Toukokuun alkuun mennessä taistelu vallasta oli ohitse. Koko maa oli valkoisen armeijan ja saksalaisten hallussa. Punaiset oli lyöty.¹⁰⁷⁰

1068 Uutisia suurista kokouksista TM 29.1.1918; TM 4.2.1918; TM 5.2.1918

1069 Siltala 2009, 112–127, 525; Alapuro 1994, 186–189

1070 Yleisesityksenä ks. esim. Lappalainen 1981 (II), 255–261; Manninen O 1993 (b–d), 10–166; Ahto 1993, 180–445; Tikka 2006 (a), 25–32; Ks. myös Roselius 2006

Punainen kaupunginhallinto ja kaupungin turvallisuusviranomaiset

Työväestö otti haltuunsa sekä valtiollisen että kunnallisen vallan. Vallankumoushallituksena toimi kansanvaltuuskunta, jonka tueksi asetettiin työväenjärjestöjen ja punakaartin edustajista muodostettu työväen pääneuvosto. Kansanvaltuuskunnassa olivat edustettuina puolue, ammattiyhdistysliike ja punakaartit. Koska työväenliikkeen ja ammattiyhdistyksen toiminta oli keskittynyt pääkaupunkiin, olivat helsinkiläiset voimakkaasti edustettuna punaisten hallinnossa. Lakkoilemaan ryhtyneet valtion virastot korvattiin neuvostoilla. Näillä pyrittiin Juhani Piilosen mukaan paitsi paikkaamaan lakkolaisten jättämiä aukkoja, myös muokkaamaan organisaatioita kansanvaltaisempaan suuntaan. Yleensä neuvostot miehitettiin viraston työväestön edustajilla. Konttoreita ja laitoksia johtamaan asetettiin erityiset komissaarit.¹⁰⁷¹

Kaksoisvallan aika kaupungissa päättyi, ja Helsingin työväenjärjestöjen eduskunta otti kaupunginvaltuuston paikan. Samalla kaupungin porvarilliset luottamus- ja virkamiehet ryhtyivät lakkoon. Eräänlaiseksi kaupunginhallitukseksi nimitettiin Helsingin työväen toimeenpaneva komitea ja rahatoimikamarin tilalle asetettiin raha-asiain toimikunta. Tarpeen mukaan muodostettiin uudelleen myös muita kaupungin lauta- ja toimikuntia sekä laitoksien johtokuntia. Keskeisten laitoksien johtoon nimitettiin työväestön edustajia. Samoin toimittiin monissa muissa punaisen Suomen kaupungeissa.

Helmikuun lopulla kansanvaltuuskunta päätti työväenjärjestöjen eduskunnan esityksestä siirtää kunnallisvallan uuden järjestyssäännön mukaisille valtuustoille. Poikkeuksellisiin oloihin vedoten uutta valtuustoa ei Helsingissä valittu yleisillä vaaleilla, vaan valinnat suoritti työväenjärjestöjen eduskunta. Punainen valtuusto ehti kokoontua vain kahteen järjestäytymiskokoukseen maalis-huhtikuun vaihteessa.¹⁰⁷² Kaikkiaan pääkaupungin työväenjärjestöt saivat harteilleen poikkeuksellisen laajan hallintokoneiston hoitamisen. Valtakunnallisen ja maan pääkaupungin hallinnon sekä keskeisien laitoksien toiminta kaatui järjestöaktiivien harteille.

Uusi tilanne loi paineita kaupungin turvallisuudesta vastanneille viranomaisille, etenkin kun selvisi, että oli ajaututtu oikeaan sotaan. Kaupungin elämän oli jatkuttava, joten poliisin, sairaaloiden ja palokunnan täytyi jatkaa toimintaansa. Turvallisuustoimijoiden lähtökohdat vaihtelivat suuresti. Järjestyksenpito jäi mielisesti vastuulle ja yhteistyö punakaartin kanssa oli tiivistä. Punakaartin vankeja säilytettiin poliisiasemien putkissa. Yleislakon tapaan suurin osa miliiseistä jatkoi

¹⁰⁷¹ Piilonen 1993, 490–495, 538–540

¹⁰⁷² TM 31.1.1918 ”Kunnallinen valta Helsingissä työväen käsiin”; TM 2.2.1918; TM 17.3.1918; TM 26.3.1918; TM 27.3.1918; TM 3.4.1918; TM 9.4.1918; US 5.5.1918 (punaisten kaupunginhallintoon osallistuneet lautakunnittain); HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918. (17.3.–23.3.); Helsingin kaupunginvaltuuston esityslista 2.4.1918. Helsingin kaupunginvaltuuston asiakirjoja 1918 (HEH4). TA; VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (31) 1918 332–333; Herranen 1988, 70. Yleisesti Piilonen 1987, 357–370; Piilonen 1993, 546–550

toimissaan sodan sytyttyä.¹⁰⁷³ Kustaa Rovion irtisanouduttua miliisin johtoon valittiin tammikuussa kaupungin järjestystoimikunnan jäsen, muurari Edvard Nyqvist. Maaliskuussa hänet määrättiin Helsingin päälliköksi ja järjestyslaitoksen komissaariksi. Tehtäväksi annettiin järjestyksen valvominen ja kaupungin puolustuksen kehittäminen.¹⁰⁷⁴ Sotatilanteen kiristyessä miliisin miehistöstä muodostettiin oma punakaartin osasto, joka osallistui sittemmin muun muassa Tampereen piiritykseen liittyneisiin taisteluihin.¹⁰⁷⁵

Kaikkiaan järjestyksenpitäjillä oli edessään valtava urakka. Punakaarti suoritti monenlaisia kotietsintöjä ja liiketilojen tarkastuksia takavarikoiden tarvitsemiaan tarvikkeita sekä etsien merkkejä valkoisten vastarintaorganisaatioista. Lisäksi liikkeellä oli paljon väkeä, joka pyrki hyödyntämään levotonta aikaa. Niin kansanvaltuuskunta kuin punakaartin yleisesikuntakin saivat toistuvasti muistuttaa työväestöä järjestyksen säilyttämisen tärkeydestä. Jälleen kaivettiin esiin ranskalainen vallankumouskuvasto. *Työmiehessä* vedottiin Pariisin kommuunin muistoon ja huomautettiin, että tuolloin ”yhteinen päämäärä ja suuri tehtävä valtasi työläisten mielet, niin ettei taistelua oikean asian puolesta tahrattu eikä vahingoitettu millään rumilla eikä halpamielisillä teoilla.”¹⁰⁷⁶ Samalla kun *Työmies* tuomitsi ylilyönnit ja anarkian, kertoi se hieman ristiriitaisesti järjestyksen olleen kaupungilla ”mallikelpoinen”.¹⁰⁷⁷ Helmikuun puolivälistä lähtien järjestysmiehet pyrkivät estämään öisiä ryöstöjä – ja epäilemättä myös valkokaartin toimintaa – siirtymällä kolmihenkeisiin aseistettuihin katupartioihin.¹⁰⁷⁸ Vallankumouksellisen kaupungin öitä pyrittiin rauhoittamaan ulkonaliikkumiskiellon lisäksi kieltämällä maaliskuun puolivälissä kaikki iltamat ja tanssiaiset. Saman kuukauden lopulla suljettiin myös kaikki ”biljardi-kahvilat”.¹⁰⁷⁹ Miliisi joutui myös ajoittain puuttumaan venäläisten matruusien ja punakaartin tiedusteluosaston rikoksiin.¹⁰⁸⁰

Järjestyksenpitokoneistoa täydennettiin helmikuun alussa perustamalla kaupunkiin lakkoilemaan ryhtyneen oikeuslaitoksen tilalle vallankumousoikeus ja vallankumousylioikeus. Juhani Piiloson ja Jukka Siron tutkimuksien mukaan syitä vallankumousoikeuksien perustamiseen oli useita. Niiden avulla pystyttiin ylläpitämään oikeuslaitoksen toimintaa kriisiaikana, mutta ennen kaikkea niiden avulla voitiin juridisesti puuttua vastavallankumouksellisten toimintaan ja samalla vähentämään punakaartin väkivaltaisuuksien uhkaa. Punaisten sisällissodan aikana antamassa lainsäädännössä oli Osmo Rinta-Tassin mukaan paikoin vaikutteita kommunistisesta manifestista ja Pariisin kommuunin säädöksistä. Sen sijaan bolshevikeilta ei Siron ja Rinta-Tassin mukaan haettu mallia oikeuslaitoksen jär-

1073 HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918. (1.2.1918); Keskinen ja Silvennoinen 2004, 102

1074 TM 9.3.1918; Tuomisto 1999, 36–38

1075 Kalle Niinisen muistelmat (s. 2.4.1894). SNA; Manninen O 1993 (d), 136

1076 TM 17.2.1918

1077 TM 17.2.1918

1078 Katupartioista TM 16.2.1918; ks. myös Aho 1938 (III), 20 (11.3.1918)

1079 Liikkumisrajoituksista ja tanssikiellosta TM 8.2.1918; TM 17.2.1918; TM 18.2.1918; TM 12.3.1918; TM 28.3.1918; TM 30.3.1918

1080 Tuomisto 1999, 37–38

jestämiseen, vaikkakin toimintamalleissa oli monia yhteisiä piirteitä.¹⁰⁸¹

Helsingissä vallankumousoikeus ruuhkautui alusta alkaen pahoin. Sen resurssit olivat paljon normaaliaikojen oikeusjärjestelmää rajallisemmat, ja käsiteltäviä juttuja oli paljon. Paineeseen vastattiin perustamalla useampia osastoja. Vallankumousoikeuksista väitelleen Siron mukaan ruuhka kertoi paitsi organisaation ohuudesta, myös siitä että punaisten järjestyksenpitokoneisto sai rikoksentekijöitä runsaasti kiinni ja oikeuteen.¹⁰⁸² Suurin osa vallankumousoikeuden käsittelemistä jutuista liittyi tavalla tai toisella tavalliseen järjestyksenpitoon. Suurin ryhmä oli alkoholiin, joko sen myyntiin tai julkiseen juopumukseen, liittyvät tapaukset (60 %). Elintarvikerikoksia eli rajahintojen ylittämisiä oli noin 8 % ja omaisuusrikoksia saman verran. Sen sijaan väkivalta- ja seksuaalirikoksia ei oikeuteen tuotu yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta.¹⁰⁸³

Vaikka normaali rikollisuus työllistikin määrällisesti vallankumousoikeutta eniten, toimi se myös vallankumouksellisen ajan oikeusistuimena. Vastavallankumouksellisesta toiminnasta johtuneita oikeudenkäyntejä oli 27 %. Aseellisesta vastarinnasta, valkoisten propagandasta, aseiden ja tarvikkeiden välittämisestä, lakkoilusta ja vastavallankumoukselliseen järjestöön kuulumisesta syytettynä oli yhteensä 167 henkilöä. Tuomittujen rangaistukset vaihtelivat vankeudesta sakkoihin tai vaatimukseen allekirjoittaa sitoumus vastavallankumouksellisen toiminnan lopettamisesta. Kuolemantuomioita vallankumousoikeudet eivät langetta-
neet.

Toinen keskeinen sisällissotaan liittyvä oikeudenkäyntiryhmä oli työtaisteluasiat. Kansanvaltuuskunta oli velvoittanut työnantajat maksamaan tammi–helmikuun vaihteen lakon ja työsulun aikaiset palkat, mikä tarkoitti passiivisen vastarinnan jatkuessa myös useita oikeudenkäyntejä työnantajia vastaan. Nämä jutut päättyivät vallankumouksen hengessä joka kerta työntekijöiden voittoon.¹⁰⁸⁴

Sodan syttyminen aiheutti muutoksia myös kaupungin palokunnassa, jossa valta siirtyi miehistölle. Palotoimikunta miehitettiin omilla edustajilla ja palomestari Wasenius sekä toinen alipalomestareista erotettiin. Päälylystö korvattiin palomiesten valitsemilla miehillä. Alempi päälylystö pakotettiin mukaan uhkaamalla häätää heidät perheineen palokunnan asuintaloista. Aktiivisimmat miehistönjäsene-
net ryhtyivät muodostamaan palokunnalle punakaartia ja hankkimaan palomiehille aseita. Punainen risti protestoi tätä vastaan voimakkaasti, jolloin palomiehistö päätti kokouksessaan äänin 70–30 julistautua puolueettomaksi. Tämä päätös myös piti, ja palokunta osallistui tulevien katutaistelujen aikana vain tulipalojen sammuttamiseen ja haavoittuneiden auttamiseen.¹⁰⁸⁵ Maaliskuun lopulla tapahtunut puhelimien sulkeminen rajoitti yleisön mahdollisuuksia palohälytyksien tekemiseen, minkä takia kaupungin päällikkö Nyqvist julkaisi kuun viimeisenä päivä-

1081 Rinta-Tassi 1986, 273–275, 317–321; Piilonen 1993, 550–553; Siro 2009, 68, 86–90, 104–107, 323–325

1082 Siro 2009, 197–198, 201–203

1083 Siro 2009, 232–246

1084 Siro 2009, 208–214, 225–231

1085 IV. Palotoimikunta, KHKK (31) 1918, 301; TM 14.2.1918; HBL 29.4.1918; Ampuja 2010, 56–59

nä *Työmiehessä* yleiset ohjeet palokellojen käyttämiseen.¹⁰⁸⁶

Lääkärien suhtautuminen tilanteeseen oli täysin päinvastainen: heidän sympatiansa olivat valkoisten puolella. Sairaanhoido oli kuitenkin jätetty porvarillisten ryhmien virkamiehille julistaman lakon ulkopuolelle, sillä hoitoa tarvitsivat kaikki kaupunkilaisryhmät poliittisesta suuntautumisesta riippumatta. Pian sodan aloittamisen jälkeen sairaalat jäivät kuitenkin ylilääkäriensä vastuulle, sillä toisella vallankumousviikolla kaupungin sairaalain ylihallitus päätti muiden toimikuntien tavoin luopua yhteistyöstä punaisten kanssa. Ylihallitus toivoi kuitenkin sairaaloiden jatkavan toimintaansa ylilääkärien harkinnan mukaan.¹⁰⁸⁷ Kaupungin sairaalat pysyivät toiminnassa koko sodan ajan, tosin Helsingin yleisen sairaalan potilaiden määrää jouduttiin elintarvikepulan pahentuessa vähentämään vajaalla kolmanneksella.¹⁰⁸⁸

Lääkärikunnan valkoisia kohtaan tuntemat sympatiat eivät olleet mitenkään salaisia, vaan myös punaiset tiedostivat tämän. Heti sodan alussa punakaartilaiset vangitsivat suojeluskuntatoimintaan yhdistetyn Humaliston sairaalan amanuenssin Gösta Schybergsonin ja surmasivat hänet. Tehtäviään suorittamassa olleen lääkärin surmaamisesta nousi suuri kohu, ja Lääkäriliiton edustajat marssivat kansanvaltuuskuntaan vaatimaan koskemattomuuden turvaamista. Kansanvaltuuskunta julkaisikin tiedotteen, jossa muistutettiin lääkäreiden koskemattomuudesta. Pian Lääkäriliiton edustajia oli jälleen kansanvaltuuskunnan luona, nyt pidätettyinä. Tampereella oli alkanut lääkärilakko ja lääkärikuntaa syytettiin muutenkin puolueellisuudesta. Lopulta lääkärit pääsivät jatkamaan työtään, mutta toimintaa leimasi molemmin puoleinen epäluottamus, eikä aiheetta.

Osa kandeista ja nuoremmista lääkäreistä lähti kaupungista hankkiutuakseen rintaman toiselle puolelle perustamaan ensiapuasemia valkoisille sotilaille. Monien osalta matka pysähtyi kuitenkin rintamalla punaisten puolella, jossa he päätyivät hetkeksi toimimaan punaisten sidontapaikoilla ja sotasairaaloissa. Periaatteessa lääkärit olivat koskemattomia, ja saivat lupakirjoja kaupungilla liikkumiseen myös öiseen aikaan. Lääkärikunta käytti koskemattomuuttaan myös hyväkseen ja kaupungin sairaaloiden osastot saivat uusia miespuolisia potilaita, kun monia punaisten etsimiä porvariston merkkimiehiä, muun muassa senaattoreita, piilotettiin sairaaloihin. Esimerkiksi Mehiläisen yksityissairaalan vuodepaikat olivat koko kevään täynnä aina kaupungin valloituksen saakka.¹⁰⁸⁹

Piileskelevien porvarillisten vaikuttajien lisäksi sairaaloihin alkoi pian saapua taisteluissa haavoittuneita. Kaupungin sairaaloiden täyttyessä Punainen risti perusti kaksi uutta sairaalaa, toisen hotelli Kämppiin ja toisen venäläisten käytössä olleeseen Tilkkaan. Potilasmäärät kasvoivat päivä päivältä.¹⁰⁹⁰ Valtataistelun muuttua sodaksi kaupunkiin jääneet lääketieteen opiskelijat päätyivät vuoden 1905

1086 TM 31.3.1918; Turpeinen 1981, 152

1087 2. Kaupungin sairaalain ylihallitus, HKT1 (9) 1918. Edellinen osa, 24–25; Ks. myös Piilonen 1987, 368

1088 SVT XI. Lääkintöhallituksen kertomus vuodelta 1918, 55

1089 Nyström B 1938, 142–143; Schybergson 2003, 86–92; Nyström 2010 (b), 431–433. Sairaalassa piileskelevistä ks. esim. Cederberg 1919, 182; Seppälä 1997, 242–247; Pesonen 2009, 34–35; TM 28.3.1918

1090 HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918. (31.1.1918); Salo 1938, 133–134; Heiniö 1968, 146–147

suurlakon tavoin perustamaan Punaisen ristin alaisuuteen ensiapupisteitä ja ambulansseja, joiden tarkoituksena oli ensiavun antaminen kaupungissa mahdollisesti käytävien taistelujen yhteydessä.¹⁰⁹¹

Helsingin punakaarti vallankumouksen päävoimana

Vallankumouksen keskeisin voimakeskittymä oli alusta loppuun Helsingin punakaarti, jonka historia odottaa edelleen kirjoittamistaan – tässä tutkimuksessa ei ole ollut mahdollista syventyä punakaartin arkistoihin. Sodan syttyminen vaati työväestön rivien suoristamista ja punakaartin muokkaamista taistelujärjestöksi. Järjestyskaartit yhdistettiin punakaartiin. Kuten aiemmin järjestyskaartien kanssa, myös nyt ryhdyttiin muodostamaan uusia punakaartin osastoja työpaikkojen, ammattiryhmien tai muiden yhteisöjen kautta. Jussi T. Lappalaisen arvioiden mukaan Helsingin kaartissa oli aseistettuna sodan alkaessa noin 4 000 miestä eli kolmasosa punaisten kokonaisvahvuudesta. Viikkoa myöhemmin vahvuus oli jo lähes 5 700. Tarkkoja arvioita Helsingin kaartin koko sodan aikaisesta vahvuudesta ei ole esitetty.¹⁰⁹²

Taisteluosastojen lisäksi kaartiin kuului monenlaisia huolto-, vartio- ja erityistehtäviä varten muodostettuja osastoja. Käytännössä kaartin organisaatio ei vastannut ohjesääntöjen määrittelemää kokonaisuutta. Kokonaisuus eli koko sodan ajan, eikä Helsingin punakaarti toiminut yhtenäisenä sotaorganisaationa – kuten eivät maan muutkaan punakaartit. Miehet saattoivat vaihtaa useita kertoja komppaniasta toiseen ja joukko-osastot liikkuiivat sotapoluilla harvoin selkeinä kokonaisuuksina. Yleensä liikkeelle lähdettiin komppanioittain. Nopeasti kokoon laitettu, olemattoman sotilaskoulutuksen saanut vapaaehtoinen kaarti oli etenkin hyökkäyssodassa haavoittuvainen vastoinikäymisille. Punakaartien toimintaa vaikeutti akuutti pula sotilaskokemusta omaavasta päällystöstä. Lisäksi päällikön valitseminen äänestyksellä vähensi joukko-osastojen toiminta-arvoa entisestään, sillä epämieluisia määräyksiä antava päällikkö saatettiin aina tarvittaessa vaihtaa. Vastoinikäymisien jälkeen komppaniat tai osa niiden miehistä saattoi lähteä kotiin lomalle tai uudelleen järjestäytymään. Tampereen punakaartin historiasta väitellyt Aimo Klemetilä on tiivistänyt punakaartin rakenteelliset heikkoudet toteamalla, että ”Sotaa kävivät siviilimiehet, jolloin päälliköt eivät osanneet käskä eikä joukot totella”.¹⁰⁹³

Helsingin valloittaminen oli huonosta suunnittelusta ja epäröivästä aloituksesta huolimatta punakaartille helppo tehtävä. Pääkaupungista tuli yksi punaisten keskeisimmistä tukikohdista ja punakaartilaisista näkyvä osa kaupungin elämää. Jo ensimmäisellä vallankumousviikolla Helsingin punakaartista lähti suuria osastoja sotimaan muualle maahan. Rautatieasemalle marssi pitkiä jonoja sotimaan

1091 Alho A. R. 37/1966. 1918-kokoelma. SKS. Vuodesta 1905 ks. Klinge 1968, 268–269; Tikka 2009, 83

1092 Lappalainen 1981 (I), 42–43, 175–176; Manninen O 1993, 132, 142–145

1093 Klemetilä 1976, 82, 90–96, 130–132; Lappalainen 1981 (I), 139–142, 154–157; Lappalainen 1981 (II), 255–261; Manninen O 1993 (d), 136, 162–166; Hoppu 2013, 26–28; Johtajien vaihtamisesta ja rintamalta poistumisesta ks. myös esim. Nyström 2004, 85; Lehtonen Hugo. 5 Rasku Teuvo CB, Lehtonen Hugo 8Ab 73/2001. KansA; Ks. myös Ylikangas 1993 (a), 515–520

vietäviä siviilivaatteisia kaartilaisia. Aluksi voimia keskitettiin erityisesti Uudenmaan puhdistamiseen valkoisista tukikohdista. Tällöin apuna oli usein myös kymmenien tai satojen miesten vahvuisia venäläisiä joukko-osastoja. Rintamien muodostuttua helsinkiläisiä osastoja taisteli lähes kaikilla keskeisillä rintamasuuksilla.¹⁰⁹⁴

Kuten Tuomas Hoppu on todennut, oli Helsingin punakaarti vallankumouksen tärkein sotilaallinen voimavara, mutta samalla helsinkiläiset joutuivat myös kantamaan raskaimmat miestappiot. Joka kymmenes taisteluissa kaatunut punainen oli helsinkiläinen.¹⁰⁹⁵ Taistelutoiminnan lisäksi pääkaupungin punakaartia työllisti kaupungin keskeisten paikkojen vartiointi, mikä sitoi satoja miehiä. Samalla punakaarti joutui päivittäin varjonyrkkeilemään kaupungin porvarillisten asukkaiden ja näiden salahankkeiden kanssa.¹⁰⁹⁶

Rautateiden konepajan viilari ja Konepajojen työväenyhdistyksen jäsen Albert Rautio oli kuulunut yleislakon aikana järjestysmiehiin ja suorittanut vartiopalvelusta kaupungilla. Sodan sytyttyä 43-vuotias neljän lapsen isä liittyi jälleen kaartiin. Tällä kertaa vartiomiehille jaettiin aseet, mutta muuten toiminta jatkui aluksi entisenlaisena vartiopalveluna. Pian kaarti lähetettiin kuitenkin Keravalle ja sieltä Sipooseen. Vartiopalvelus oli muuttumassa sotimiseksi. Rautio ei tästä innostunut ja hän palasi vilustumiseen vedoten takaisin Helsinkiin. Kaupunkiin päästyään Rautio erosi kaartista ja palasi töihin konepajalle.¹⁰⁹⁷ Järjestyskaartin kautta sotimaan päätyi myös Fredriksbergin konepajan työmies Hugo Lehtonen, jonka mukaan punakaartiin liittyminen ”lankes niinkun luonnostaan, ku mä kuuluin siihen järjestyskaartiin”. Lehtosen sotapolku kesti koko sodan ajan, ja hän ehti olla erilaisten osastojen mukana eri rintamilla sekä suorittaa vartiopalvelusta Helsingissä. Veljen kaatumisen jälkeen hän jätti osastonsa ja palasi rintamalta Helsinkiin, missä jäi saksalaisten vangiksi.¹⁰⁹⁸

Miksi punakaartiin liitettiin? Keitä punakaartilaiset oikeastaan olivat? Yksilöiden toiminnan motiivien arvioiminen on yleisesti yksi historian tutkimuksen keskeisistä tavoitteista – ja yksi keskeisimmistä metodologisista ongelmista. Yksi tapa lähestyä punakaartilaiden motiiveja ja kaartin rakennetta on tarkastella kaartilaiden sosiaalisia taustoja. Viljo Rasilan Tampereen osalta tekemien laskelmien mukaan taisteluihin osallistuneet – tai ainakin niissä kaatuneet – kaartilaiset olivat pääosin työläisiä, ilmeisesti lähinnä sekatyömiehiä ja työttömiä.¹⁰⁹⁹ Aimo Klemetilän laskelmien mukaan Tampereen punakaartin miehistä yli 91 % kuului työväestöön ja merkittävä osa kaartilaisista oli ammattityömiehiä. Valtiorikosoikeuksien tilastojen mukaan kaarteihin liittyneistä 90 % tuli huonoista ta-

1094 Helsinkiläisiä joukko-osastoja esiintyy tasaisesti Lappalaisen rintamakuvausissa, Lappalainen 1981 I, 72–104; Lappalainen 1981 (II), 9–254; Ahto 1992, 213–228 (Uusimaa). VR:n konepajojen miehet rintamille ks. Nyström 2004, 82–86

1095 Hoppu 2013, 26–27

1096 Piilonen 2000, 187; Lehtonen Hugo. 5 Rasku Teuvo CB, Lehtonen Hugo 8Ab 73/2001. KansA; Varjonyrkkeilystä ks. seuraavat alaluvut. Vartiointista Tampereella ks. Klemetilä 1976, 96–98

1097 Albert Rautio VRO 3/200. Valtiorikosoikeuksien ja valtiorikosylioikeuksien aktit. VRO:n arkisto. KA

1098 Lehtonen Hugo. 5 Rasku Teuvo CB, Lehtonen Hugo 8Ab 73/2001. KansA

1099 Rasila 1990, 70

loudellisista oloista. Tuomituista 44 % oli alle 25-vuotiaita ja lähes kaikki olivat alle 40-vuotiaita. Ohto Manninen on kuvannut punakaartia yleisesti taajamien työväestön ja maaseudun vähävaraisimpien armeijaksi. Kaiken kaikkiaan edellä esitettyjen pohjalta voidaan todeta, että punakaarti oli luokka-armeija.¹¹⁰⁰

Sodan jälkeen molemmat osapuolet vierittivät koko tapahtumaketjun syitä työväenliikkeeseen ja punakaartiin vallankumouksen jälkeen tulvineille radikaaleille aineksille – ”huligaaneille”. Kaartien osalta kuva ei ainakaan suoraan pitänyt paikkaansa. Ainakin Klemetilän Tamperetta koskevat laskelmat kumoavat väitteet. Alkuvaiheessa kaarteja perustivat ja miehittivät vanhemmat, vakiintuneessa elämänvaiheessa olleet järjestöaktiivit. Helmi-maaliskuussa mukaan tuli sosiaalisesti liikkuvampaa nuorempaa joukkoa sekä jonkin verran rikostuomioita aiemmin saaneita.¹¹⁰¹ Ainakaan rikostuomioiden osalta väite ei myöskään pitänyt paikkaansa Helsingissä. Kaupungin huligaaneja ja katuelämää tutkineen Kari Koskelan mukaan huliganismista tuomituista enemmistö ei osallistunut sisällissotaan kummankaan puolella.¹¹⁰²

Punakaartiin liittymisen motiiveja voidaan myös tarkastella selvittämällä, miten kaartilaiset ovat toimintaansa perustelleet sodan jälkeen valtiorikosoikeuksissa sekä myöhemmissä muistelmissa ja haastatteluissa. Tämä aineisto on kovin tulkinanvaraista ja siten korkeintaan vain suuntaa-antavaa. Valtiorikosoikeudessa ei kannattanut esittää kovaa vallankumouksellista. Myöhemmissä muistelmissa motiiveja on epäilemättä ohjattu vastaamaan yleistä historiakäsitystä ja lukijoiden odotuksia. Toisaalta käytettävissä oleva aineisto on myös poikkeuksellisen laaja ja mahdollistaa siten lähdekriittisen lähestymisen.¹¹⁰³

Punakaartien historiaa tutkineen Jussi T. Lappalaisen mukaan kaarteihin liittymisen motiivit voidaan yleisesti jakaa kolmeen ryhmään: vetoon, työntöön ja pakkoon. Tämä jako näyttää olevan toimiva myös helsinkiläisen aineiston ja erityisesti rautateiden konepajojen miesten toiminnan arvioimisessa.¹¹⁰⁴ Vedolla Lappalainen tarkoittaa etenkin sodan alkuvaiheen tilannetta, jossa ammattiyhdistysaktiivit liittyivät kaarteihin solidaarisuuden tai aatteen takia. Veto toi edellä mainitut Raution ja Lehtosen kaarteihinsa. Molempien komppaniat muodostettiin ainakin osittain konepajojen työväenyhdistyksen järjestysmiesjoukosta. Helsingin konepajan komppaniaan liittyi aluksi iältään vanhempia ammattimiehiä, eli työväenjärjestöjen luottamusmiestehtävissä työskennelleitä. Lappalaisen käyttämässä tyypittelyssä veto-ryhmään kuuluivat myös taloudellisista syistä liittyneet. Työmahdollisuuksien vähentyessä kaartin tarjoama palkka ja elintarvikkeet vetivät työläisiä sotimaan. Tässä suhteessa Valtionrautateiden konepajojen työntekijät olivat poikkeusryhmä, sillä heillä oli töitä vähintään yhtä paljon kuin ennen sotaa.¹¹⁰⁵

1100 Klemetilä 1976, 152–162; Lappalainen 1981 (I), 168–173; Manninen 1993, 146–148; SVT XXIII: 32, taululiitteet, 18–35

1101 Klemetilä 1976, 133–169

1102 Koskela 2002, 186–200

1103 Ks. Esim. Klemetilä 1976, 169

1104 Lappalainen 1981 (I), 157–165; Nyström 2004, 75–82

1105 Lappalainen 1981 (I), 157–159; Manninen O 1993 (d), 132–135; Lehtonen Hugo. 5 Rasku Teuvo CB,

Klemettilän laskelmien mukaan Tampereen kaartin taisteluosastojen miehistöstä suurin osa liittyi kaartiin aatteellisista tai taloudellisista syistä – muiden osastojen osalta taloudelliset syyt olivat edelleen merkittäviä, mutta aatteelliset syiden tilalle nousi painostus ja pakko.¹¹⁰⁶

Lappalaisen luokittelussa painostus on sijoitettu työntö-luokkaan, jolla Lappalainen tarkoittaa yhteisön sisältä tulevaa painetta ja velvoitetta liittyä kaartiin. Painostuksesta löytyy paljon esimerkkejä muistelmista ja valtiorikosoikeuksien kuulusteluista. Erityisesti nuoret miehet kertoivat monesti liittyneensä, kun muutkin liittyivät, tai kun ammattiosastosta oli määrätty liittymään. Fredriksbergin konepajalla seppänä toiminut 28-vuotias Juho Mäkelä, kolmen lapsen isä, kertoi liittymisensä taustalla olleen ammattiosaston käskyn ja vanhempien työmiesten nuorempiin suuntaaman painostuksen.¹¹⁰⁷ Yhteisön sisäisen paineen lisäksi velvoitetta saatettiin kiristää työtuihin liittyvillä rajoituksin. Konepajoilla tämä tarkoitti rautateiden elintarvekomitean korttien takavarikoimista ja pahimmassa tapauksessa erottamista.¹¹⁰⁸ Työntötoimia tehostettiin sotatilanteen vaikeutuessa helmikuun loppupuolen jälkeen. Tuolloin ryhdyttiin osana yleishyökkäyssuunnitelmia perustamaan uusia joukko-osastoja. Aiemman valikoivan rekrytoimisen lisäksi aloitettiin avoin rekrytointi, jota tuettiin laajoilla agitointitoimilla.¹¹⁰⁹ Helmikuun lopulta lähtien uusia kaartilaisia julistettiin rekrytoitavan päivittäin Työväentalolla.¹¹¹⁰ Samalla Helsingissä ryhdyttiin järjestämään suuria kokouksia, joissa pyrittiin työväestön mielialan kohottamiseen sekä miehien rekrytoimiseen.¹¹¹¹

Kaarteihin kuulumattomien miesten, etenkin työmiesten, tilanne alkoi maaliskuussa käydä tukalaksi. Talonmiehenä toiminut Arvo Rantanen joutui kaksi kertaa kuulusteluihin, joissa kyseltiin, miksei hän ollut liittynyt kaartiin. Rantasen tilannetta vaikeutti, että kansankeittiöt olivat punakaartin hallussa. Onnekseen hän onnistui vihjeen avulla löytämään ruokalan, jossa ruokaa myytiin myös siiviliasuille. Näin Rantanen onnistui pysyttelemään tapahtumien sivussa koko sodan ajan.¹¹¹² Ongelmiin joutui myös Fredriksbergin konepajalla työskennellyt V. Syväniemi, joka kuului miesryhmään, jonka konepajan komissaari oli määrännyt liittymään uuteen vartiokomppaniaan. Syväniemi kieltäytyi, minkä seurauksena hän menetti rautatieläisten elintarvikekortin ja lopulta myös työpaikkansa.¹¹¹³ Maaliskuun lopulla totesi pimeää leipäkauppaa harjoittanut 22-vuotias Reino Salminen kaupungin käyneen liian vaaralliseksi nuorille miehille. Hänen vuokra-

---

Lehtonen Hugo 8Ab 73/2001. KansA. Myös Sylvi Kyllikki Kilpi mainitsee päiväkirjassaan kaartin elintarvejakelun houkutuksen. Kilpi 1964, 144–146 (1.2.1918). VR:n konepajojen työtilanteesta Eerola 2005, 67–69

1106 Klemettilä 1976, 169–183

1107 Mäkelä Juho Alfred VRO 38/423. Valtiorikosoikeuksien ja valtiorikosylioikeuksien aktit. VRO:n arkisto. KA

1108 Nyström 2004, 81–82; Yleisesti Lappalainen 1981 (I), 159–164; Manninen O 1993 (d), 134–136

1109 Manninen O 1993 (d), 135–136

1110 TM 24.2.1918

1111 Rekrytointikokouksista esim. TM 3.3.1918; TM 4.3.1918; TM 5.4.1918; Aho 1938 (II), 140–141 (2.3.1918), 142–144 (3.2.1918)

1112 Rantanen Arvo (s. 11.5.1901). 1918-kokoelma (25/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

1113 Piirihallituksen kirje 18.1.1919 ja koneinsinöörin kirje 31.12.1918. Fredriksbergin konepajan saapuneet kirjeet. Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto. HMA

isännältäänkin oli käyty kyselemässä tietoja Salmisesta, mutta toistaiseksi vuokraisäntä oli onnistunut olemaan paljastamatta leipäkauppiasta. Maa poltti Salmisen jalkojen alla, ja lopulta hän päätti paeta kotiseudulleen Loimaalle, missä hän kuitenkin joutui pakkorekrytoituna punakaartiin.¹¹¹⁴

Vastoinikäymisten ja valkoisten julistaman asevelvollisuuden seurauksena työntöä alettiin muuttaa pakoksi. Helsingin rakennuskonttorin työt lakkautettiin maaliskuun alussa ja kaikki 18–50-vuotiaat terveet työttömät miehet määrättiin liittymään kaartiin.¹¹¹⁵ Samaan aikaan eri puolilla maata paikalliset kaartien esikunnat alkoivat järjestää kutsuntoja. Maaliskuun lopulla kaarti vaati asevelvollisuutta, johon kansanvaltuuskunta reagoi julistamalla huhtikuun alussa yleisen työvelvollisuuden.¹¹¹⁶ Kuten Tampereella piirityksen aikana, otettiin myös Helsingissä kaikki keinot käyttöön, jotta kaartit pysyisivät taisteluvahvuksina. Jo rekrytoituja pyrittiin estämään poistumasta kaartista ja samalla rivejä pyrittiin täydentämään vapaaehtoisesti ja pakolla.¹¹¹⁷ Huhtikuun 1. päivänä Helsingissä olleet punakaartien osastot määrättiin kasarmimajoitukseen.¹¹¹⁸ Seuraavana päivänä järjestettiin kaksi suurta rekrytointikokousta kaarteihin kuulumattomille miehille. *Työmies* tuki kampanjaa kertomalla monen kokouksiin osallistuneen kirjautuneen kaartiin innostunein mielin.¹¹¹⁹ Lopulta punakaartin paikallinen esikunta käski lopettaa työt kaikissa muissa paitsi kaupungin elämän ja sotatoimien kannalta keskeisissä liikkeissä. Työläisten käskettiin liittyä punakaartiin ja saapua seuraavana päivänä Kaartin kasarmille. Samalla ”työttömät ja joutilaat” käskettiin ilmoittautumaan kunnan työnvälitystoimistoon.¹¹²⁰ Tiedotuksien sävy muuttui käskevämmäksi. Kaarteihin rekrytoituneita tai määrättyjä käskettiin välittömästi ilmoittautumaan Työväentalolla tai Kaartin kasarmilla.¹¹²¹ Samalla talonmistajilta alettiin kerätä tietoja kaarteihin kuulumattomista nuorista miehistä.¹¹²² Vastaavia keinoja käytettiin myös muissa kaupungeissa.¹¹²³ Pakkorekrytoiduksi tuli myös 16-vuotiaan Anni Jortikan isä. Aseen ja punaisen nauhan saatuaan hän oli kuitenkin onnistunut pakenemaan kotiin. Vallankumouksen viimeiset päivät isä piileskeli Annin siskon kanssa kotitalon kellarissa ja vintillä.¹¹²⁴

Edellinen Anni Jortikan kertomus pakko-otoista nostaa esille vielä yhden näkökulman Helsingin punakaartin koostumuksesta – isän lisäksi piilossa oli tämän tytär. Naiskaartilaiset esiintyvät sisällissotakirjallisuudessa ja muistelmissa usein, mutta helsinkiläisten osalta sotiminen oli pääosin miesten toimintaa. Työläisnaiset osallistuivat sotapönnistuksiin ennen kaikkea työskentelemällä punais-

1114 Vuori Emil. 1918-kokoelma (30/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

1115 TM 2.3.1918

1116 TM 4.4.1918; Lappalainen 1981 (I), 164–165; Manninen O 1993 (d), 138–140

1117 Tampereesta Klemettilä 1976, 172–178; Ylikangas 1993 (a), 358–362; Hoppu 2008 (d), 124

1118 TM 1.4.1918; Aho 1938 (III), 142 (2.4.1918)

1119 TM 2.4.1918; TM 3.4.1918

1120 TM 5.4.1918; TM 6.4.1918

1121 TM 9.4.1918

1122 Vuori Emil. 1918-kokoelma (30/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; TM 9.4.1918

1123 Piilonen 1993, 549

1124 Jortikka Anni. 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

ten hallinnossa, punakaartin tukitehtävissä ja punaisten ensiapuorganisaatiossa. Tuomas Hopun mukaan punaisten organisaatioihin kuuluneista naisista ryhdyttiin muodostamaan aseistettuja joukkoja Helsingin taistelun aattona. Näin myös punaisten toiminnassa tavalla tai toisella mukana olleet naiset joutuivat vielä viime hetkellä miettimään miten suhtautua taistelutoimintaan ja sen riskeihin. Nämä katutaistelujen aikana aseistetut naiskaartilaiset sotivat muiden mukana eri puolilla kaupunkia, muun muassa Vesilinnan alueella. Helsingin taistelussa menehtyi parikymmentä naista.¹¹²⁵

Lopulta lännestä lähestyviä saksalaisia vastassa oli Helsingissä ilmeisesti lähinnä viime hetkillä enemmän tai vähemmän pakolla rekrytoituja uusia punakaartiryhmiä sekä erilaisia vartiojoukkoja. Varsinaiset taistelujoukot olivat pääosin muualla. Ne olivat joko päätyneet vangeiksi Tampereella tai taistelivat eri puolilla sortuvaa rintamaa.

Porvarillisen Helsingin passiivinen vastarinta ja maanalainen valkoinen kaarti

Jos suomalaiselta työväenluokalta puuttuikin venäläisiin verrattuna vallankumoukselliset perinteet, ei maasta, eikä varsinkaan sen pääkaupungin porvarilliselta piireiltä, puuttunut kokemusta passiivisesta vastarinnasta, vastainformaation järjestämisestä tai salaisesta aseistautumisesta. Vallankumoukseen ryhtyessä työväenjohtajat olivat erityisen huolissaan virkamiehistön mahdollisesta vastarinnasta, josta oli jo saatu viitteitä yleislakon ajalta ja sen jälkeisissä levottomuuksissa. Kriisiajan erityisjärjestelyjen kuten elintarvikesäännöstelyn seurauksena maan elämä oli poikkeuksellisenkin vahvasti sidottu virkakoneiston toimintaan, ja sodan sytyttyä punaisten johtajien pelot osoittautuivat aiheellisiksi.¹¹²⁶

Ranskan suuren vallankumouksen historiaan pohjautuen Helsingin porvarilliset piirit muodostivat yhteishyvän valiokunnan, johon tuli mukaan kaupungin, virkamiesten, yliopiston ja liike-elämän edustajia. Mukana olleiden yhdentoista jäsenen kautta yhteishyvän valiokunnalla oli verkostot kaikkiin keskeisiin porvarillisiin yhteiskunnallisiin toimijoihin. Venäläistämistoimien vastustamisessa vuosikymmenien aikana muodostuneet verkostot ja toimintamallit otettiin nyt käyttöön uutta vihollista vastaan. Jäseniä tuli niin kagaalista kuin passiivisen vastarinnan kannattajista. Näin valiokunnan kautta oli mahdollista järjestää rahoitusta ja muuta tukea lakkoon käsketyille virkamiehille sekä auttaa kaupungin valkoisia aseistautumaan ja tukea salaisten lehtien julkaisua.¹¹²⁷

Virkamiesyhdistysten keskusliiton, helsinkiläisten johtavien virkamiesten ja senaatin puheenjohtajan Svinhufvudin yhdessä laatimien ohjeiden mukaisesti valtion ja kaupungin virkamiehet ryhtyivät heti vallankumouksen puhjettua lakkoon. Monien yksityisten yritysten johtajat ja virkailijat liittyivät mukaan. Niin Helsin-

1125 Hoppu 2013, 62, 110–111, 172–173, 176–177, 321–322, 386. Naiskaartilaisista yleisesti esim. Manninen O 1993 (d), 156–138

1126 Piilonen 1993, 530–549

1127 Sergelius 1919; Piilonen 1993, 530–533

gin kaupungin virastot kuin rautateiden konepajojen konttoritkin tyhjenivät yksittäisiä virkailijoita lukuun ottamatta. Lakkoilijat ottivat mukaansa keskeisiä kirjallisia aineistoja, kassakaappien avaimia ja muita virastojen toiminnan kannalta tärkeitä asioita. Viimeisinä porvarilliset edustajat vetäytyivät terveydenhuollon ja elintarvelautakunnan toiminnasta jättäen lopulta myös kaupungin huoltamisen kokonaan punaisten käsiin.¹¹²⁸

Virkamiesten lakkoilun laajuus järkytti punaisten johtoa, ja lakkoilevia pyrittiin saamaan monin keinoin takaisin töihin. Virkamiehiä yritettiin saada takaisin uhkailemalla näitä viran menettämisellä, elintarvikekorttien poisottamisella ja jopa vangitsemisilla.¹¹²⁹ Vastakkain olivat passiivisen vastarinnan monivuotiset kokemukset ja olematon vallankumousperinne. Punaisten eivät lopulta olleet valmiita käyttämään laajassa mitassa bolshevikkien tyyliä kovia otteita, vaikkakin punakaartilaiset surmasivat joitakin virkamiehiä ja vangitsivat lukuisia lakkolaisia.¹¹³⁰ Näin punaiset eivät onnistuneet murtamaan lakkorintamaa sodan aikana.

Kaikkiaan Helsingissä virkamiesten passiivinen vastarinta toteutui lähes täydellisenä. Vain yksittäiset virkamiehet jäivät toimiinsa. Maaliskuun lopulta lähtien viimeisetkin ryhtyivät vastarintaan. Osa jäi lääkärintodistuksen avulla kotiin, osa vain jättäytyi töistä pois. Huhtikuun alussa vielä yli 160 helsinkiläistä rautatieläistä liittyi lakkoon. Tällä kertaa punaiset reagoivat kuitenkin aiempaa tiukemmin ja vangitsivat lakkolaiset, jotka kuitenkin vapautuivat pian kaupungin valtauksen yhteydessä.¹¹³¹

Passiivisen vastarinnan lisäksi Helsingin porvarilliset piirit alkoivat jo helmikuussa valmistautua aseelliseen toimintaan. Kaupungin suojeluskunnat olivat saaneet käskyn välttää suoraa vastarintaa vallankumouksen alkaessa. Sodan syttyä suojeluskunnat hajaantuivat ja niiden jäsenet pyrkivät pienissä ryhmissä pääsemään rintaman toiselle puolelle. Tämä ei ollut vaaratonta. Moni helsinkiläisnuorukainen jäi vangiksi, ja jotkut saivat surmansa.¹¹³² Suurin osa osallistui Uudellamaalla käytyihin taisteluihin, joissa heidän kohtalonsa vaihteli kaatumisesta vangiksi jäämiseen tai pakoon rintamalinjojen toiselle puolelle. Osan päätyi lopulta jäitä pitkin Viroon. Länsi-Uudenmaan taistelujen päättyessä punaisille antautui Ruotsin lähetystön välityksellä noin 500 miestä, jotka viettivät sota-ajan vangittuna Ruotsalaisella lyseolla Liisankadulla.¹¹³³

Rintamalinjojen vakiinnuttua ja punaisten suorittaman Uudenmaan puhdistamisen jälkeen kaupungin valkoiset ryhtyivät järjestämään salaista varustautumista. Helmikuun alussa perustettiin Helsingin valkokaarti. Aktivisteilla oli

1128 Piilonen 1987, 366–370; Piilonen 1993, 531; Nyström 2004, 58–62. Lakoista yksittäisissä virastoissa ks. esim. VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (31) 1918 332–333; HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918. (11.3.1918); TM 17.2.1918; TM 18.2.1918; Herranen 1988, 70

1129 TM 4.2.1918; TM 6.2.1918; TM 15.2.1918; TM 18.2.1918

1130 HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918 (6.2.1918); HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918. (17.3.–23.3., 24.–30.3.1918); Piilonen 1993, 537–538

1131 HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918 (24.–30.3.1918); Nyström 2004, 89–90

1132 Donner 1919, 12–13; Hahti 1938, 26–28. Polin suojeluskuntalaisten yrityksistä rintaman toiselle puolelle ks. Inkinen Martti. 1918-kokoelma (40/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

1133 Ahto 1993, 213–228

kokemusta salaisesta vastarintatoiminnasta, joten kaupunkiin pystytettiin muodostamaan nopeasti kooltaan kohtuullisen merkittävä salainen kaarti. Vastarintaliikkeiden perinteiden mukaisesti kaarti oli jaettu pieniin soluihin, joiden jäsenillä ei ollut tietoja koko organisaation jäsenistöstä. Jokaisella kaartilaisella oli myös oma salanimi ja vaihtuva tunnussana. Näin yksittäisten jäsenten tai solujen ilmitulo ei välttämättä vaarantaisi koko organisaatiota. Valkoisen kaartin miesmäärä kasvoi nopeasti, ja maaliskuussa pystytettiin aloittamaan jo kolmannen pataljoonan muodostaminen, eli ainakin teoriassa kaartiin kuului yli kaksi tuhatta miestä. Näiden lisäksi monenlaisissa tukitoimissa työskenteli kymmeniä naisia, jotka huolehtivat esimerkiksi huollon valmistelusta, aseiden salakuljettamisesta ja tiedustelusta.¹¹³⁴

Minkälaisista miehistä valkokaarti sitten muodostui? Helsingin valkokaartista ei ole olemassa laajempaa perustutkimusta, mutta yleisesti ottaen miehistö näyttää muodostuneen porvarillisesta nuorisosta, ylioppilaisista ja yläkoululaisista. Yleisesti ottaen koko maassa valkoisten joukkoihin kuuluneet olivat korkeammin koulutettuja. Pelkästään ylioppilaita sodassa kaatui noin 300. Naisten osalta tilanne oli samankaltainen. Aktiiviseen toimintaan osallistuivat erityisesti ylioppilaat ja yläkoululaiset. Ylätasolla mukana olivat monet porvarillisten naisjärjestöjen ja puolueiden edustajat.¹¹³⁵

Polyteknisen opiston opiskelija Liisa Vesa istui jälleen Siltasaaren Elannossa. Hänen tehtävänään oli seurata erään punaisten johtohenkilön liikkeitä. Eilen hän oli viettänyt monta tuntia kävellen Työväentalon edustalla.¹¹³⁶ Salaista toimintaa harjoitettiin monin tavoin. Yksittäiset solut harjoittelivat sotimista yksityisasunnoissa tai liiketiloissa gramofonimusiikin peittäessä harjoittelun äänet.¹¹³⁷ Aseita ostettiin venäläisiltä ja salakuljetettiin varastoihin etenkin naisjäsenten keskeiseen toiminnan ansiosta. Samalla kaartin jäsenet harjoittivat monenlaista tiedustelu- ja propagandatoimintaa.¹¹³⁸ Näyttävimmät vastarintatoimensa valkokaarti suoritti kaapatessaan jäänmurtaajat *Tarmon* ja *Volynetsin* sekä tehdessään Viaporin tykit toimintakelvottomiksi. *Tarmon* kaappaus oli merkittävä myös sen takia, että kaapatun laivan mukana kaupungista onnistuttiin pelastamaan senaattorit Svinhufvud ja Castrén.¹¹³⁹

Valkoisten toiminta ei pysynyt täysin salassa, ja punaiset osasivat muutenkin odottaa vastarintaa kaupungin porvarillisen väestön puolelta. Näin punakaarti ja valkokaarti kävivät jatkuvaa ”varjonyrkkeilyä”. Kaupungin arkeen kuuluivat monenlaiset salahankkeet sekä punakaartin suorittamat kotitarkastukset ja vangitsemiset. Periaatteessa vangitut piti tuomita vallankumousoikeudessa, mutta osa punakaartin vangeista kohtasi kohtalonsa pian vangitsemisensä jälkeen. Oikeu-

1134 Esim. Donner 1919, 13–27; Haahti 1938, 26–32; Suomela 1938, 112–115. Naisten toiminnasta ks. esim. Helenius et al. 1938 (b), 99–108. Yleisesti Ahto 1993, 387–388; Roudasmaa 1997, 27–33

1135 Valkoisten joukot yleensä: Manninen 1993 (d), 148–156. Apteekkareista esim. Helenius Ilmari et al. 1938 (c), 181 (Talvia Lauri); Klinge 1990, 20–32

1136 Helenius et al. 1938 (b), 103 (Liisa Vesa)

1137 Ks. esim. Haahti 1938, 26–28; Helenius Ilmari et al. 1938 (c), 181 (Talvia Lauri); Brotherus 1982, 40

1138 Norrmén 1919; Svedlin 1919; Haahti 1938, 29–32; Nyström 2004, 87–88

1139 Haahti 1938, 33–34; Forsberg 1938, 77–80 (Volynets); Tandefelt 1938, 85–94 (Viapori); Helenius et al. 1938 (a), 95–98 (Tarmo)

teen asti päässeiden kohtalo ei sen sijaan ollut erityisen julma. Rangaistukset vaihtelivat vankeudesta kirjallisiin sitoumuksiin olla osallistumatta jatkossa vastavallankumoukselliseen toimintaan.

Kaikkiaan varjonyrkkeily piti kuitenkin kaupungin elämän jännittyneenä. Molemmiin puolin odotettiin ja pelättiin uusia väkivaltaisuuksia. Se, että yhteenotto tapahtui vain varjonyrkkeilyn muodossa, kertoi myös voimasuhteista. Valkoisilla ei ollut yksinään voimaa haastaa punakaartia ja heitä mahdollisesti tukevia venäläisiä.¹¹⁴⁰

Sisällissodan rintamalinjat yhteisöjen sisällä

Silloin kuin töihin alettiin eli vaadittiin alkamaan, olisivat hyvät neuvot olleet tarpeen, ei niitä annettu. Siis ”suo siellä vetelä täällä” jouduttiin siten pakosta työskentelemään tuossa punaisessa seurassa jolloin monet riidat ja kinastukset ”komisaarien” ym. kanssa kinasteltiin – allekirjoittaneen konttorihuonekin uhattiin pari kertaa kaataa nurin, joka kuitenkin jäi tekemättä.¹¹⁴¹

Fredriksbergin konepajan työnjohtaja Frans Vainio sodan jälkeisissä kuulusteluissa

Vallankumouksellisessa sisällissodassa rintamalinjat muodostuvat yhteiskunnan kaikille tasoille. Helsinkiläiset kohtasivat jakolinjat päivittäisessä elämässään niin työ- tai asuinyhteisöissä kuin monissa muissakin kaupunkielämäänsä kuuluneissa yhteisöissä. Aikalaisten käyttämä veljessota-käsite on tässä mielessä erittäin osuva. Myös puolueettomina pysymään pyrkineet joutuivat jokapäiväisessä elämässään kohtaamaan jakolinjat.

Lauantaina, helmikuun 2. päivänä 1918, kutsui hieman yli 30-vuotias puuseppä Antti Kauppinen Fredriksbergin konepajan työmiehet ja työnjohtajat kokoukseen. Konepajojen työväenyhdistyksen Helsingin osaston puheenjohtajasta oli edellisestä päivänä tullut konepajan komissaari. Nyt hän kertoi konepajalaisille vallan siirtyneen työväestölle. Rautatiehallitus oli korvattu rautatieläisistä kootulla rautatie-neuvostolla. Samalla Kauppinen ilmoitti, että konepajojen osalta kunnallislakko oli nyt ohi. Oli aika käydä työhön.¹¹⁴²

Valtionrautateiden konepajojen työyhteisöt tarjoavat mielenkiintoisen kuvan sisällissodan valintatilanteista työyhteisön sisällä. Sodan alettua rautatieläisillä oli poikkeuksellisen tärkeä työ, sillä ainoa keino kuljettaa tehokkaasti suuria miesjoukkoja oli tehdä se kiskoja pitkin. Näin sodasta muodostui varsinkin alkuvaiheessa ”radanvarsisota”, jossa rintamalinjat muodostuivat paljolti rautatieverkoston mukaiseksi.¹¹⁴³ Konepajojen tehtäväksi tuli sotakulutuksesta kärsineen rautatiekaluston kunnostaminen sekä pian myös taisteluissa tehokkaiksi osoittautuneiden panssarijunien valmistaminen. Valtionrautateiden konepajat olivat siten

1140 Siro 2009, 208–214; Varjonyrkkeilystä kirjoitti mm. Inkinen Martti. 1918-kokoelma (40/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

1141 Kuulustelupöytäkirja No 547 Frans Vilhelm Vainio. Kurinpitotuomioistuimen kuulustelupöytäkirjat (Db5). Väliaikaisen rautatiehallituksen asettaman valanotto- ja tutkimuskomitean sekä rautateiden kurinpitotuomioistuimen arkisto. KA

1142 Nyström 2004, 66–67

1143 Lappalainen 1981 (I), 117; Ylikangas 1993 (a), 20

strategisesti tärkeitä laitoksia, jotka punaiset halusivat pitää toiminnassa loppuun saakka.¹¹⁴⁴ Näin konepajojen työyhteisöjen jäsenet joutuivat miettimään henkilökohtaisia valintojaan poikkeuksellisessa tilanteessa. Vaihtoehtoina oli töiden jatkaminen, sotiminen tai töistä eroaminen (ettei tukisi punaisten sotaponnistuksia). Valintaa tehdessään jokainen joutui miettimään, miten ratkaisu vaikuttaisi omaan toimeentuloon ja turvallisuuteen. Päätöksen tukena aikalaisilla ei ollut tietoa sodan kestosta tai lopputuloksesta.

Konepajojen ylemmän virkamiehistön peruslähtökohta oli selvä. Kuten yleislakon aikana, ei punaisten kanssa haluttu nytkään tehdä minkäänlaista yhteistyötä. Johdon saama ohjeistus oli kuitenkin ristiriitainen. Virkamiesten lakko-ohjeiden mukaan rautatiet jätettiin lakon ulkopuolelle, koska venäläisten kotiuttamiskultetuksia ei haluttu keskeyttää. Toisaalta rautatievirkamiesten keskusjärjestön ohjeissa neuvottiin kieltäytymään kaikesta yhteistyöstä, jos väkivaltaisuudet jatkuivat. Lopulta päätös jatkotoimista oli konepajojen ylemmille virkamiehille helppo, ja he ryhtyivät lakkoon. Samaan päätökseen päätyi myös osa alemmista virkamiehistä, mutta eivät kaikki. Osa jäi töihinsä ja saattoi hoitaa myös lakkoilevien tehtäviä. Tähän joukkoon mahtui tosin yksi valkoisten tiedusteluorganisaation kanssa yhteistyötä tehnyt virkailija, joka oli osallistunut muun muassa senaattori Kyösti Kallion piilotteluun.¹¹⁴⁵

Vallankumouksellisen vuoden tavoin vaikeimmassa välikädessä olivat työnjohtajat. Heihin oli jo vuoden ajan kohdistettu henkistä ja fyysistä väkivaltaa, eikä heidän tukena ollut samanlaisia rahallisia järjestelyjä kuin virkamiehillä. Moni oli myös noussut tehtäviinsä työväestön keskuudesta, jolloin lakkoon ryhtyminen olisi aiheuttanut kenties vielä suurempia vaikeuksia. Helmikuun alussa pitämässään salaisessa kokouksessa konepajojen työnjohtajat päättivät ohjeistuksen puuttuessa jatkaa töitään. Päätöksestä huolimatta pari työnjohtajaa yritti kieltäytyä punaisten määräämistä tehtävistä, mutta lopulta hekin taipuivat vangitsemisien ja uhkailujen jälkeen.¹¹⁴⁶

Valitsemaan joutuivat myös konepajojen 1 800 työmiestä. Nämä miehet olivat strategisesti tärkeän laitoksen työvoimaa sekä merkittävä miehistöpotentiaali punakaartille. Tilanne oli ristiriitainen. Ammattimiehiä tarvittiin kipeästi konepajoilla, mutta samalla myös punakaarti tarvitsi miehiä. Aluksi monet liittyivät punakaartiin Sodan aikana Helsingin ja Fredriksbergin konepajojen työläisillä oli kolme omaa komppaniaa. Lisäksi monet kuuluivat omien ammattiosastojensa kautta muihin komppanioihin. Taistelujen pitkittyessä kasvoivat sekä konepajan työmäärä että punakaartin miehistötarve, ja punakaarti ja konepajan komissaarit kävivät jatkuvaa kiistelyä miehistä. Tilannetta helpotettiin siirtämällä ammattimiehiä vartiokomppanioihin, jolloin he pystyivät kaartin tehtävien ohella myös käymään töissä.

1144 Nyström 2004, 54–55, 64, 70–72; Eerola 2005, 67–69; Panssarijunista myös esim. Manninen O 1993 (d), 170–172

1145 Nyström 2004, 55–62; Kyösti Kallio mainitsee kyseisen virkailijan myös kirjeessään kotiin 11.5.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

1146 Nyström 2004, 62–63

Ammattimiehien tilalle kaarteihin pyrittiin painostamaan nuorempia ammattitaidottomia työmiehiä.¹¹⁴⁷ Tässä mielessä punaiset joutuivat jo lyhyen sisällissodan aikana kohtaamaan samat kaupunkityöväestön mobilisoinnin ongelmat kuin sotaa käyvien maiden sotilasviranomaiset. Kriittisten tuotantolaitoksien ammattimiehiä tarvittiin siviilitehtävissään, mutta samalla armeijat tarvitsivat loputtomasti uusia sotilaita. Rautateiden konepajoilla tehty ratkaisu oli osittain ranskalaisen käytännön mukainen, jossa tärkeimmät ammattimiehet suorittivat asepalveluksensa työpaikoillaan.¹¹⁴⁸

Tarkkoja tietoja konepajalaisten osallistumisesta punakaartien toimintaan ei ole säilynyt, mutta eri aineistojen pohjalta voi arvioida, että vähintään kolmasosa, mahdollisesti jopa yli puolet konepajojen miehistä osallistui ainakin jossain vaiheessa kaartien toimintaan.¹¹⁴⁹ Kääntäen tämä tarkoitti myös sitä, että huomattava osa miehistä pysytteli kaartien ulkopuolella jatkaen normaalia työtään. Helmikuun puolivälissä Helsingin konepajalla järjestettiin kokous, jossa päätettiin, että jokaisen ”sivusta katselijan” tuli luovuttaa kaartin rahastoon yhden päivän palkka.¹¹⁵⁰

Työyhteisöjen lisäksi jakolinjat kulkivat monin paikoin myös asuinyhteisöjen sisältä. Vaikka kaupunki olikin jakautunut työväen ja porvariston kaupunginosiin, eivät jakolinjat tietenkään olleet absoluuttisia. Kaupunkikerrostaloihin mahtui monenlaista elämää ja monien sosiaaliryhmien edustajia. Näin ei ollut mitenkään epätavallista, että samassa talossa asui sekä punaisia että valkoisia. Hyvä esimerkki jakolinjojen tulemisesta yksittäiseen kerrostaloon löytyy Wolf Halsti muistelmista. Halstien (Hagmanien) kotitalossa oli jo pitkään asunut kurjissa oloissa talonmies perheineen. Sodan sytyttyä valta-asetelma talossa oli kääntynyt konepajojen tavoin pääläelleen. Aiemmin alisteisessa asemassa ollut talonmies liittyi punakaartiin ja laittoi talon omistajan sekä Halstin isän tekemään talonmiehen töitä. Hänen epäiltiin myös olleen Wolfin isän vangitsemiseen johtaneen ilmianton takana.¹¹⁵¹ Talon asukkaiden lisäksi monissa talouksissa jakolinja kulki kodin sisällä, sillä palveluskunta ei aina jakanut isäntäväen yhteiskunnallisia näkemyksiä. Joissakin perheissä kotiapulaiset ryhtyivät avoimesti vallankumouksellisiksi, joissakin näiden taas epäiltiin tehneen ilmiantoja isäntäväestä. Kaikki eivät tietenkään toimineet näin, mutta psykologisesti asialla oli varmasti reaalityodellisuutta suurempi vaikutus, ja kotiapulaisia alettiin osin pelätä.¹¹⁵²

Monet tutkijat ovat korostaneet sitä, miten vasta sisällissota terrorineen jakoi kansan kahteen toisiinsa vihamielisesti suhtautuvaan ryhmään. Edellä mainitut esimerkit kertovat, miten tämä konkreettisesti tapahtui ihmisten arkisten lähiyhteisöjen tasolla. Punaisten patoutuneen aggression purkautuminen johti kohtees-

1147 Nyström 2004, 64–70, 75–86

1148 Gregory 1997, 68–71; Bonzon 1997, 179–180

1149 Nyström 2004, 64–70, 75–86

1150 TM 16.2.1918

1151 Halsti 1973, 78–80, 98–99

1152 Ilmiantoepäilyistä ks. esim. Seppälä 1997, 244; Aho 1938 (I), 142 (4.2.1918); Siltala 2009, 452; Hoppu 2013, 35–39

saan patoutuvaan aggressioon, jonka esiintulon aika odotti huhtikuun puolivälissä.¹¹⁵³ Kahden vihamielisen leirin lisäksi suuresta kaupungista löytyi kuitenkin myös paljon sellaisia, jotka onnistuivat pitämään itsensä ja läheisensä jakolinjojen ulkopuolelta. Tähän joukkoon mahtui myös niitä, jotka eivät hyväksyneet kumman osapuolen toimia. Eräs tällainen oli naisasialiikkeen keskushahmo ja nuorsuomalaisten kansanedustaja Lucina Hagman, joka lähetti pettymystä kumpuavia kirjeitä punaisesta Helsingistä ystävälleen Adèle Stenforssille:

Voimme niin kuin sodan jaloissa elävät ihmiset voivat. Sen lisäksi totean, että kaikki tähänastiset kalkyylini, kaikki uskoni ihmisyyden voittoon on lakannut olemasta. Kaikki toivoni veljeyden ja sisaruuden eloon pääsemisestä on pettänyt. (– –) Mutta aseenkärki on huono ja pettävä valtaistuin. Voi Suomen miehiä, että turvautuivat miekkaan. (– –) Miksi ei meille, sinulle ja minulle, ole suotu vaikuttavaa voimaa, että osaisimme liittää yhteen sotivien veljemme kädet, asettaa veljesvihan ja toimittaa kaikille leipää ja onnea.¹¹⁵⁴

Helsingissä 23.2.1918

Voiko pysähtyneen talouden saada liikkeelle väkivalloin?

Sisällissota alkoi Helsingissä muutaman päivän kestäneellä kunnallislakolla. Näiden päivien aikana jokainen helsinkiläinen joutui arvioimaan yleistilannetta ja miettimään, miten ratkaisisi henkilökohtaisen talouden turvaamisen. Ongelmana oli, ettei kukaan tiennyt, mitä vallankumous oikeastaan käytännössä tarkoittaisi.

Totuuden hetki koitti maanantaina 4. helmikuuta, jolloin Helsingin työväenjärjestöjen eduskunta julisti lakon päättyneeksi. Töihin palasivat punakaarteihin ja punaisten hallintoon kuulumattomat. Työnantajien velvollisuudeksi ilmoitettiin täyden palkan maksaminen kansanvaltuuskunnan ohjeita seuraten. Ammattiliitot tulisivat estämään kaikenlaisen vastarinnan ja sabotaasit työpaikoilla.¹¹⁵⁵ Seuraavina päivinä työpaikoilleen saapuneet työläiset joutuivat huomaamaan tehtaiden porttien pysyvän suljettuina ja konttoreiden olevan pimeinä.¹¹⁵⁶ Vastavallankumouksellisten toimien seurauksena vallankumouksen täytyi levitä myös työpaikoille.

Työnantajat, kauppamiehet y.m. rahamaailmasta riippuvaiset ovat nyt suurlakon päättäneeksi julistettua asettautuneet jyrkkään vastarintaan – kostotoimenpiteeseen työväestöä vastaan. Eilen aamulla kun työväestö meni kukin työpaikalleen ryhtyäksään työhönsä, ilmoitettiin lähes kaikissa työpaikoissa, että töitä ei aletakaan, eikä myöskään tulla suorittamaan palkkoja suurlakon aikana. Vieläpä olivat jotkut suuremmat tehtaitten herrat uhkaileet, etteivät he tule ensinkään töitä käyntiin panemaan, niin että työläiset kyllä ”joutuvat edelleenkin suurlakkoa jatkamaan”¹¹⁵⁷

Työmies 5.2.1918

1153 Esim. Siltala 2009, 129–221

1154 Lucina Hagmanin kirje Adèle Stenforssille 23.2.1918. Adèle Stenforsin kirjeet (HP:1). Suomalainen naisliitto, Keskushallinto. HKA

1155 TM 4.2.1918

1156 TM 5.2.1918; TM 8.2.1918; HS 18.4.1918 ”Helsinki punaisten herruudessa. Muutamia muistelmia 2.”

1157 TM 5.2.1918

Yksityisellä sektorilla työntajien oli ideologisesti, mutta myös taloudellisesti helppoa ryhtyä yleiseen työsulkuun, sillä liiketoiminnan mahdollisuudet olivat äärimmäisen huonot. Näin kansanvaltuuskunta joutui nopeasti ratkaisemaan, miten autettaisiin niitä tuhansia työläisiä, jotka syystä tai toisesta eivät olleet punakaartissa. Ratkaisu oli sama kuin julkisella puolella. Helmikuussa kansanvaltuuskunta julkaisi ohjeet suljettujen tehtaiden ja työmaiden ottamisesta työväestön haltuun.¹¹⁵⁸ Kansanvaltuuskunnan työasiainosastolla teollisuuslaitoksien käynnistämisestä vastannut E. K. Louhikko kirjoittaa muistelmissaan, kuinka tehtaita alettiin käynnistää siinä järjestyksessä, kun tehtaiden työntekijät esittivät käynnistämiskaavojensa. Helmi–maaliskuussa Helsingissä käynnistettiin työväestön voimin ainakin Borgströmin tupakkatehdas, Huberin vesijohtoliike, Kone- ja silta-rakennus osakeyhtiö, Hietalahden puuseppätehdas, G. Strömbergin elektroninen tehdas, Tilgmannin kirjapaino, Helsingin laivatelakka ja Hietalahden telakka.¹¹⁵⁹ Myöhemmissä tehdyissä tilastoissa kaupungin 165 teollisuuslaitoksesta laskettiin toiminnan pysähtyneen ainakin osittain 146 laitoksessa.¹¹⁶⁰ Kaikkiaan punaiset takavarikoivat Helsingissä 38 teollisuuslaitosta, jotka työllistivät yhteensä lähes 6 600 työläistä. Viiden tilastossa mukana olleen teollisuuslaitoksen toimintaa ei syystä tai toisesta ehditty käynnistää. Suurimmassa osassa takavarikointi tapahtui työntekijöiden aloitteesta.¹¹⁶¹ Helsingissä tehdastyöläisistä vain vähän yli 50 % jatkoi työssään, kun Turussa, Tampereella ja Viipurissa työt jatkuivat 60–80 %:lla työläisistä (poislukien Tampere taisteluiden aikana).¹¹⁶² Helsingin poikkeavien lukujen taustalla olivat ilmeisesti vahva työsulku sekä vetovoimainen punakaarti.

Myös kaupat ja pankit joutuivat arvioimaan toimintamahdollisuuksiaan sekä suhdettaan passiiviseen vastarintaan. Kauppiaat päätyivät pian kunnallislakon jälkeen avaamaan ovensa, vaikka yleinen turvallisuustilanne tuntuikin arveluttavalta. Monet kaupat joutuivatkin alistumaan punakaartin ja erilaisten komissari-erien tekemiin takavarikointeihin tai kuittia vastaan tehtyihin ”ostoihin”. Ongelmia lisäsi vaihdon välineeseen eli rahaan liittyvät kysymykset, joita käsitellään hieman myöhemmin.¹¹⁶³ Nämä ongelmat liittyivät osittain yksityispankkien ja vakuutusyhtiöiden lähes täydelliseen lakkoon. Vain Työväen säästöpankki ja Maalaisten vakuutuslaitos jatkoivat toimintaansa. Ainona toimivana yksityispankkina Työväen säästöpankki joutui luovimaan vaikeassa ympäristössä, sillä huomattava osa pankin varoista oli sijoitettu suljettuina oleviin pankkeihin, mutta epävarma tilanne

1158 Yleisesti ks. Louhikko 1943, 139–141; Björkqvist 1967, 138–156; Piilonen 1993, 604–605. Yleisohjeet julkaistiin Työmiehessä 17.2.1918 ja 20.2.1918

1159 Louhikko 1943, 141–146. Tehtaiden käynnistämistä julkaistiin tietoja *Työmiehessä*. Ks. esim. TM 16.2.1918; TM 17.2.1918 TM 20.2.1918; TM 21.2.1918; TM 23.2.1918; TM 27.2.1918; HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918 (7.3.1918); Ks. myös Gripenberg 1932, 156–157; Björkqvist 1967, 138–156; Seppälä 1997, 242–247

1160 SVT XXXII:1, 42–56

1161 SVT XXXII:1, 56–57

1162 SVT XXXII:1, 42–56; Hoppu 2008 (c), 86–87

1163 Kaupankäynnin ongelmista esim. Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (28.1.–5.2., 12.2., 20.–22.3., 28.3.1918). SGA; TM 6.2.1918; HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918 (9.2.1918). Sodan jälkeen tehdyissä selvityksissä monet helsinkiläiset kauppaliikkeet kertoivat kymmenien ja satojen tuhansien markkojen tappioista (US 19.4.1918)

sai monet tallettajat nostamaan säästöjään. Näin talletuksien nostoilte jouduttiin määräämään rajoituksia. Paradoksaalisesti maaliskuun lopulla pankki joutui julistamaan myös talletusrajoituksia. Pankkiin alkoi kertyä käteisvaroja, joille ei enää löytynyt turvallisia sijoituskohteita. Talletuspako paheni sodan viimeisten viikkojen aikana, etenkin kun kaupungilla alkoi levitä huhuja Helsingin Työväen säästöpankkia uhkaavasta varojen takavarikoinnista.¹¹⁶⁴

Juhani Aho mainitsee sodan jälkeen 1918 julkaistussa päiväkirjassaan, miten pienimuotoista vastarintaa harjoitettiin myös kulutusboikotilla. Helmikuussa porvarilliset olivat alkaneet välttää punaisten haltuunsa ottamien raitioteiden käyttämistä ja boikotoivat punaisten liiketoimintaa kävelemällä. ”Pitäisi vain olla samalla matkustamatta rautatiellä, olla käyttämättä sähköä, kaasua ja vettä ja puhelinta ja syömättä Tokoin viljaakin. Onhan juttu pulmallinen.”, pohti Aho.¹¹⁶⁵

Samalla ilmoitetaan, että rakennuskonttorin valtuuskunta toivoo jokaisen rotevan ja terveen kunnan töissä olevan työläisen nyt liittyvän kaartiin voidakseen siten entistä enemmän hyödyttää vapaustaisteluamme.¹¹⁶⁶

Työmies 1.3.1918

Sodan syttyessä tuhansien kaupunkilaisten toimeentulo oli ollut sidottuna kaupungin hätäaputöihin. Virkamiesten lakon ja vastarinnan seurauksena hätäaputöiden jatkaminen onnistui hitaasti.¹¹⁶⁷ Keskeisimmäksi tekijäksi nousi pian hätäaputöiden suhde punakaartiin. Jo heti sodan syttyä oli osa hätäaputöiden työmiehistä liittynyt kaartiin. Syyt olivat varmasti samoja kuin aiemmin oli kerrottu – osa liittyi aatteesta, osa muiden mukana ja osa paremman palkan houkuttelemana. Etenkin jälkimmäisen kohdalla voidaan ajatella, että punakaarti tarjosi aluksi pelastuksen hätäaputöiden pysähtymisen seurauksena pulaan joutuneille työmiehille.

Maaliskuusta lähtien punaisten johtajien suhde hätäaputöihin muuttui, sillä miehiä tarvittiin enemmän punakaartissa. Näin hätäaputöitä vähennettiin rajusti 5 000 miehestä 2 000:n mieheen ja pian töihin ilmoitettiin otettavan vain alle 18- ja yli 50-vuotiaita. Muut saivat kehotuksen liittyä kaartiin.¹¹⁶⁸ Punaisten haltuunsa ottamasta kaupungin työnvälitystoimistosta annettiin työnhakijoille samanlaisia kehotuksia. Töitä löytyisi kaartin riveistä. Vähitellen linja koveni ja ”joutilaita” miehiä ryhdyttiin haravoimaan kaartiin aiempaa aktiivisemmin.¹¹⁶⁹

Akuuteimman rahapulnan edessä olivat työttömiksi jääneet tai lakkoon ryhtyneet palkansaajat. Työttömäksi jääneillä vaihtoehdot olivat vähissä. Töitä ei ollut tarjolla, ja kaarti tarjosi hyvää palkkaa. Kukaan ei voinut varmasti tietää, jatkui-

1164 Vakuutuslaitoksista ks. Alanen ja Ahtokari 1967, 129. Pankeista esim. Lyytinen 1983, 89–93

1165 Aho 1938 (II), 41–42 (13.2.1918)

1166 TM 1.3.1918

1167 Esim. VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (31) 1918, 336

1168 TM 27.2.1918; TM 2.3.1918; TM 19.3.1918; XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (31) 1918, 363

1169 Julkinen työnvälitys Suomessa vuonna 1918 ensimmäisellä vuosineljänneksellä. TTA 2/1918, 185–195; XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (31) 1918, 359–360; VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (31) 1918, 336; TM 1.3.1918; TM 2.3.1918; TM 5.3.1918; TM 19.3.1918; TM 5.4.1918

siko sota viikkoja vai kuukausia – ja kaupungissa eläminen vaati jatkuvasti enemmän rahaa. Monet olivat jo pitkään joutuneet kalliin ajan seurauksena elämään kädestä suuhun. Säästöjä ei ollut, tai ainakin inflaatio oli syönyt niitä pahasti. Toimeentulon varmistaminen oli mahdollista liittymällä jompaankumpaan taistelevista osapuolista. Punakaartiin liittyville luvattiin 450 markan kuukausipalkka, mikä vastasi ammattimiesten palkkatasoa. Lisäksi perheellisille maksettiin erikseen elatuslisiä.¹¹⁷⁰ Kaartin merkityksestä vähävaraisten elättäjänä kertoo maa-liskuussa annettu määräys, jonka mukaan punakaartiin kuuluville kaartilaisten vaimoille ei jatkossa enää maksettaisi palkkaa. Näiden tuli tehdä tilaa yksinäisille työttömille naisille. Samalla kaartilaisten vaimoille annettiin oikeus nostaa 2/3 miestensä palkoista, jotta perheiden toimeentulo olisi turvattu, vaikka mies olisi-kin rintamalla.¹¹⁷¹ Punakaartin lisäksi työläisille aukesi virkamiesten lakon seurauksena lukuisia hallinnollisia työpaikkoja, joista maksettiin yleensä kilpailukykyistä palkkaa.¹¹⁷²

Virkamiesten lakkoilua tukemaan syntyi nopeasti liike-elämän rahoittama avustusjärjestelmä. Yhteishyvänvaliokunnan ja eri toimialojen edustajien kautta lakkoilemaan ryhtyneille valtion ja kaupungin virkamiehille ja virkailijoille sekä yksityisten yritysten konttorien henkilökunnille pystytettiin aluksi maksamaan normaaleja kuukausipalkkoja. Sodan pitkittyessä tukisummia jouduttiin jonkin verran pienentämään, mutta kansanvaltuuskunnan talouskurjimukseen verrattuna lakko-organisaation varat riittivät mainiosti.¹¹⁷³ Jotkut kaupungin yrityksistä tukivat taloudellisesti myös punaisten töistä irtisanoutuneita työläisiään.¹¹⁷⁴

Vaikeimmassa tilanteessa olivat työttömiksi jääneet työmiehet, jotka eivät halunneet liittyä punakaartiin, mutta joilla ei myöskään ollut yhteyksiä valkoisten lakko-organisaatioon. Nämä joutuivat toisaalta piileskelemään lisämiehistöä metsästävää punakaartia sekä toisaalta elämään vallankumousviikot velkarahalla. Esimerkiksi nelilapsinen Lehtosten perhe Fredriksberginkadulta velkaantui yli tuhannella markalla, mikä painoi perheen taloutta vielä vuotta myöhemminkin.¹¹⁷⁵

Punaiset olivat saaneet käsiinsä erittäin vaikeassa taloudellisessa tilanteessa olleen kaupungin. Jo marraskuussa 1917 oli yleisten elinkustannuksien laskettu nousseen 366 % sodan alusta, mikä oli edellyttänyt lisätaksojen korotuksia.¹¹⁷⁶ Sisällissodan aattona kaupunki maksoi pelkästään hätäaputoissa olleiden työläisten palkkoja 140 000 markkaa päivässä.¹¹⁷⁷ Vallankumoukseen oli muutenkin ryhdyt-ty kunnallistalouden kannalta hankalaan aikaan, sillä veronkanto oli ollut vasta

1170 Piilonen 1993, 561; Manninen O 1993 (d), 133–134

1171 TM 3.3.1918

1172 Esim. Vallankumousoikeuden konekirjoittajaksi päässyt Sylvi-Kyllikki Kilpi sai palkaksi 600mk/kk ja kaksi ateriala. Kilpi 1964, 147

1173 Sergelius 1919; Piilonen 1987, 366–367; Piilonen 1993, 530–536; Helenius Ilmari et al. 1938 (c), 205 (Erkki (erik) Optatus Nyhrinen); Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (30.4.1918). SGA

1174 XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (31) 1918, 363

1175 Hugo ja Maria Lehtonen. Anomus 89/10. Ea1. Hyväksytty ruokailu- ja muut avustusanomukset. Suomen lasten hätäapukomitea 1919. HKA

1176 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (30) 1917, 85–91

1177 HBL 26.1.1918

valmisteilla ja viivästyivät nyt pahasti.¹¹⁷⁸ Tilannetta pahensi entisestään virkamiesten lakko, etenkin kun nämä ottivat mukaan tilikirjoja, kassakaappien avaimet ja tilittivät osan virkamiesten palkoista etukäteen. Työväenjärjestöjen aktiiveista ja virastojen ammattityömiehistä muodostuneella uudella hallinnolla oli edessään mahdoton tilanne, joka realisoitui nopeasti. Jo helmikuun alussa koitti kaupungin työntekijöiden palkkapäivä, eikä kaupungin tileillä ollut riittävästi rahaa. Kunnallinen vallankumous alkoi työläisten palkkapäivän siirtämisellä viikolla. Rahatöimikamarin korvannut raha-asioiden toimikunta joutui julkaisemaan tiedotteita, joissa kerrottiin vaikeasta tilanteesta. Syyllisiksi siihen nimitettiin virkamiesten tekemät sabotaasit ja aiemman hallinnon surkea talouspolitiikka.¹¹⁷⁹ Ainakin ensimmäinen väite piti myös paikkansa. Punaisten virkamiehet joutuivat tekemään suuren työn kaupungin varojen löytämiseksi ja yleistilanteen selvittämiseksi. Tilannetta vaikeutti pankkien lakko sekä kaupungin saatavien perinnän vaikeus.¹¹⁸⁰ Kaupungin ja punaisten tehtaiden työntekijöiden palkkojen maksaminen viivästeli toistuvasti ja monilta jäi osa sota-ajan palkoista saamatta.¹¹⁸¹

Taistelu rahasta

Sisällissodan sytyttyä aiempien vuosien ruplarutto ja hopeakuume saivat rinnalleen yleisen taistelun rahasta. Molemmat osapuolet tarvitsivat rahaa sodankäyntiin ja valtion velvoitteiden hoitamiseen. Sodan sytyttyä yksi keskeisistä taloudellisista kysymyksistä oli, mitä Suomen Pankki tulisi tekemään. Ensimmäisinä päivinä neuvotteluja käytiin pankkivaltuusmiesten ja johtokunnan kesken. Lopulta tulos oli sama kuin muissakin virastoissa. Porvarilliset edustajat sanoutuivat irti toiminnasta ja virkamiehet ryhtyivät lakkoon. Suomen Pankki jäi punaisten käsiin, jotka joutuivat aloittamaan toimintansa Helsingissä pankin kassaholvien murtamisella ja inventoinnilla.¹¹⁸² Suurin osa Suomen Pankin setelivaroista jäi punaisille, jolloin valkoiset joutuivat alusta alkaen painattamaan vaihdonvälineiksi erilaisia sekkejä ja kuponkeja. Vaikka punaisten haltuun jäi huomattavat setelivarat, muodostui punaisen Suomen rahatilanne nopeasti vaikeaksi.¹¹⁸³ Jo aiempina sotavuosina oli hyvin käynyt ilmi, että paperirahalla oli lopulta vain se vaihtoarvo, joka vastasi ihmisten luottoa siihen.

Sisällissodan lamaannuttaman talouselämän ja punaisten heikon sotamenehtyksen seurauksena helsinkiläisten luotto setelirahaan väheni päivä päivältä. Rahaliikenteen kannalta oli ongelmallista, että yksityispankit ja vakuutuslaitokset pysyivät pankkiyhdistyksen suosituksesta kiinni koko sisällissodan ajan. Isojen pankkien lakon seurauksena myös Työväen säästöpankki joutui rajoittamaan toimintaansa – suurin osa sen varoista oli sijoitettu isompien pankkien kautta. Pank-

1178 Piilonen 1987, 375

1179 TM 2.2.1918; TM 8.2.1918; TM 19.2.1918

1180 TM 2.2.1918; TM 8.2.1918; TM 19.2.1918; Esim. Vesilaitos pyrki johtojen sulkemisella uhaten perii saamisiaan: TM 2.3.1918

1181 Tähän palataan sodan jälkiselvittelyjä koskevissa luvuissa

1182 Tudeer 1939, 94–97; Kuusterä ja Tarkka 2011, 428–436

1183 Piilonen 1993, 561–566; Suomen Pankin varoista Kuusterä ja Tarkka 2011, 437–438

kien lakon seurauksena punainen Suomen Pankki joutui ottamaan hoidettavakseen myös monia liikepankkien tehtäviä. Se pyrki järjestämään toimintansa niin, että yksityiset kaupunkilaiset saattoivat nostaa sen kautta lakkopankkeihin jääneitä säästöjään ja ennen kaikkea, että liikeyritykset saattaisivat hoitaa päivittäisen rahaliikenteensä Suomen Pankin kautta.¹¹⁸⁴

Yleisön ja toiminnassa olleiden liikeyrityksien reaktio oli aiemmilta vuosilta tuttu. Luottamus setelirahaan ja nyt myös Suomen Pankkiin horjui. Metallirahat katosivat jälleen liikenteestä. Pian näin kävi myös setelistölle. Punaisten kehotukset, vaatimukset ja lopulta uhkaukset liikkeiden kassojen tallettamisesta Suomen Pankkiin tuottivat laihan tuloksen. Liikeyritykset välttivät rahojensa sijoittamista pankkiin kahdesta syystä. Ensinnäkin rahat saattaisivat kadota punaisten muihin menoihin – tai hävitä punaisten mukana, jos sota päättyisi valkoisten voittoon. Toinen syy oli se, että panttaamalla käteisvaroja liikkeiden kassoissa voitiin vaikeuttaa punaisen Suomen talouselämää. Käteisvaroja saattoi myös sijoittaa lainoina valkoisten lakko-organisaatioon, mikä ei sekään ollut taloudellisesti riskitöntä.¹¹⁸⁵

Käteisen rahan kadotessa kaupungin asukkaat, liikeyritykset sekä kaupungin johto ja kansanvaltuuskunta joutuivat kaikki miettimään keinoja jokapäiväisen taloudellisen toiminnan ylläpitämiseksi. Esimerkiksi Elannossa otettiin käyttöön aiemmilta sotavuosilta tuttu kuponkijärjestelmä, jossa jäsenet saivat rahojaan vastaan erikokoisia ostokuponkeja.¹¹⁸⁶ Punaisten johto puolestaan yritti moneen kertaan julkisesti vedota pankkeihin, jotta nämä muiden kaupunkien ja Pietarin pankkien tavoin avaisivat jälleen ovensa. Lakollaan pankit vain vaikeuttivat asiakkaidensa elämää.¹¹⁸⁷ Maaliskuun loppupuolella 1918 kansanvaltuuskunnan rahasiain osasto joutui toteamaan rahan ”normaalin kiertokulun” lakanneen. Tämän seurauksena Suomen Pankki joutui käynnistämään setelipainonsa ja lisäämään liikkeellä ollutta setelistöä – mikä entisestään laski rahan arvoa.¹¹⁸⁸ Nyt alkoi taistelu yleisön luottamuksesta. Valkoisten propagandassa varoiteltiin hyväksymästä maksuksi punaisten seteleitä ja punaisten propagandassa varoiteltiin luottamasta ”mannerheimiläis-arajärveläisiin” seteleihin.¹¹⁸⁹

Liikkeellä oli kahden eri Suomen Pankin julkaisemia seteleitä – ”mikä on oikea seteli – mikä väärä? – mikä on totuus? kysyi Pilateskin ja pesi kätensä. Tämä tragedia on myöskin komediaa.”, kirjoitti Juhani Aho päiväkirjaansa maaliskuun ensimmäisenä päivänä.¹¹⁹⁰ Jokainen rahataloudessa kiinni ollut helsinkiläinen joutui miettimään, mihin vaihdonvälineeseen uskaltaisi luottaa. Tarjolla oli sisällissotaa ennen painettuja setelimarkkoja, kolikkomarkkoja, ruplia, punaisten painamia se-

1184 TM 3.2.1918; TM 8.2.1918; TM 13.2.1918; TM 18.2.1918; Kuusterä ja Tarkka 2011, 439

1185 Esim. TM 17.3.1918; Tanner 1957, 195–197. Yleisesti ks. Piilonen 1993, 533–534, 564–566, 570

1186 Tanner 1957, 195–196

1187 TM 18.2.1918; TM 26.3.1918

1188 TM 23.3.1918; Aho 1938 (III), 53–54 (17.3.1918), 84–85 (22.3.1918)

1189 Punaisten propagandasta ks. TM 1.3.1918; TM 3.3.1918; Aho 1938 (III), 49–51 (16.3.1918). Yleisesti ks. Piilonen 1993, 567–568

1190 Aho 1938 (II), 137 (1.3.1918)

teleitä, punaisten painamia maksukuponkeja, valkoisen Suomen maksukuponkeja ja liikeyrityksien painattamia kuponkivihkoja. Oikea valinta riippuisi sotatilanteen kehityksestä. Kaupunkilaiset joutuivat ikään kuin pelaamaan Mustaa Pekkaa sokkona – jälleen. Pelin häviäisi se, jolle jäisi sodan päättyessä hävinneen puolen tuottamia vaihdonvälineitä. Turvallisin sijoitus oli ennen vuotta 1918 liikkeelle lasketut markat, etenkin kolikot. Näin kaikki pyrkivät pitämään hallussaan vanhoja markkoja ja laittamaan kiertoon punaisten markkoja.¹¹⁹¹ Pelin suurin riski oli niillä vähävaraisilla kaupunkilaisilla, joiden elämä perustui kuukausittain saadun palkan varaan. Punaisten töissä palkat maksettiin punaisten seteleillä tai shekeillä. Koska juuri kukaan ei suostunut antamaan punaisista markoista vaihtorahana vanhoja markkoja, oli näiden palkkatyöläisten lompakoissa olleiden rahojen arvo sidottu punaisten sotamenestykseen. Tappion koittaessa vähävaraisten palkansaajien vähät käteiset muuttuisivat arvottomiksi.

Vallankumous ja työväestön unelma vertaisuudesta

Sisällissodan sytyttyä helsinkiläisistä työläisistä tuli käytännössä omien työpaikkojensa herroja. Työväestön työoloista ja palkoista päättämässä ei enää ollut lähtökohtaisesti vastapuoliksi koettuja tahoja, vaan työläisten omia edustajia. Tilanne näytti lupaavalta. Nyt saataisiin korjauksia kaikkiin niihin epäkohtiin, joita aiempina vuosina oli jouduttu eri työpaikoilla kohtaamaan. Etenkin taloudellisiin kysymyksiin toivottiin pikaisia ratkaisuja ja yhteisöjen sisäisien valtarakennelmien odotettiin tasa-arvoistuvan. Lisäksi johtajien, virkamiesten ja työnjohtajien poistuminen tarjosi monelle ammattimiehelle ja alemmalle virkailijalle etenemismahdollisuuksia.¹¹⁹² Punaisten voittaessa moni olisi huomattavasti paremmissa työtehtävissä kuin sotaa ennen. Odotukset olivat suuria, sillä eihän vallankumouksen tielle lähdetty turhaan.

Toimintansa aikana on Rautatieneuvosto saanut vastaan ottaa useita palkankorotusanomuksia sekä yksityisiltä että eri rautatieläisryhmiltä. Rautatieneuvosto käsittää varsin hyvin, että palkka oloissa on paljonkin korjattavaa, kuin myöskin sen, että rautatieläiset nykyisen kansanvaltaisen järjestelmän aikana toivovat parannuksia oloihinsa; mutta (– –)¹¹⁹³

Ote rautatieneuvoston kiertokirjeestä nro 8/1918

Toiveet olivat korkealla niin rautateiden konepajoilla kuin kaupungin työmailakin. Korkeat odotukset olivat myös punaisten johtajien tiedossa. Heidän tilanteensa oli kuitenkin vaikea. Vallankumouksella oli tosiaan lähdetty hakemaan oikaisua koettuihin vääryyksiin ja ratkaisuja arjen polttaviin ongelmiin. Ongelmana kuitenkin oli, että monet odottivat vaikeuksien päättyvän heti ensimmäisinä

1191 Esimerkiksi Elannossa ohjeena oli laittaa punaiset rahat kiertoon mahdollisimman nopeasti. Tanner 1957, 195–196

1192 Piilonen 1993, 535–536

1193 Kiertokirje N:o 8. Rautatieneuvosto. Kiertokirjeet. (Dc). Punainen rautatiehallinto ja sen arkisto 1918. KA

viikkoina. Uusilla kaupungin päättäjillä tai rautatieneuvoston edustajilla ei kuitenkaan ollut resursseja käänteentekeviin parannuksiin. Päinvastoin. Tilikirjat olivat kadoksissa ja rahat vähissä.

Ensimmäisenä ongelmat iskivät kaupungin työmaille. Kuten jo aiemmin kerrottiin, eivät kaupungin varat riittäneet helmikuun ensimmäisen viikon palkkoihin. Kaupungin rakennuskonttorin valtuuskunta joutuikin heti aluksi selittelemään työntekijöilleen palkkojen viipymisen syitä.¹¹⁹⁴ Rautateillä palkanmaksu sujui kohtuullisesti sodan viimeisille viikoille saakka, mutta sielläkään ei pystytty vastaamaan työläisten toiveisiin. Rautatieneuvosto joutui pian sodan sytyttyä lähettämään rautatieläisjärjestöille kiertokirjeen, jossa se tunnusti työläisten vaatimukset oikeutetuiksi, mutta ilmoitti ettei sillä ollut tarvittavia oikeuksia palkkojen korotuksiin. Samalla neuvosto muistutti, että sillä oli vallankumouksen kannalta keskeisempääkin tekemistä kuin vastata jokapäiväisiin palkankorotuspyyntöihin.¹¹⁹⁵

Valtionrautateiden konepajoilla kysymys ei ollut pelkästään palkasta. Konepajojen työläiset olivat kuuluneet tarkan hierarkkisen rautatieläisyhteisön alimpaan ryhmään ja olivat siten jääneet paitsi monista muiden ryhmien eduista, kuten esimerkiksi vapaalipuista. Nyt rautatiehallintoa koskevassa uudessa laissa konepajalaiset nostettiin vallankumouksellisen tasavertaisuuden nimissä muiden rautatieläisten rinnalle. Ilo tasavertaisuudesta loppui kuitenkin lyhyeen, kun konepajalaiset huomasivat kysyä, koskisivatko muiden ryhmien vapaalippu- ja muut edut nyt myös heitä. Vapaalippujen osalta rautatieneuvosto toimi samoin kuin palkka-asianssa: se ilmoitti ymmärtävänsä vaatimuksia, mutta siirsi päätöksen tulevaisuuteen. Rautatieläisille myönnetty paloöljyn osto-oikeus lopetettiin, kun konepajalaisetkin halusivat päästä siitä osallisiksi, sillä varastot olivat liian pienet.¹¹⁹⁶ Vallankumous ei näin toiveiden vastaisesti välittömästi parantanut rautateiden konepajojen tai kaupungin työntekijöiden asemaa.

Vallankumous ei myöskään ratkaissut työpaikkoja vaivannutta yleistä kurin löystymistä. Työläisten joukosta valituilla esimiehillä oli täysi työ pitää työt käynnissä. Niin konepajojen komissaarit, rautatieneuvosto kuin kaupungin uudet päättäjätkin joutuivat kerta toisensa jälkeen vetoamaan työkurin puolesta. E. K. Louhikon mukaan etenkin nuoremman työväestön rauhoittelussa ja työilmapiirin parantamisessa riitti jatkuvasti töitä. Kansanvaltuuskunnan ja ammattiyhdistyksien edustajat sekä laitoksien komissaarit joutuivat järjestämään lukuisia puhe- ja esitelmätilaisuuksia, joissa painotettiin, ettei nyt enää työskenneltäisi harvinaisvallan edustajien rikastuttamiseksi, vaan työväestön vallankumouksen puolesta. Vallankumousvuoden totutuista toimintamalleista, kuten kaikenlaisesta johtajien painostuksesta ja töiden hidastelusta, täytyisi nyt luopua.¹¹⁹⁷

1194 Palkkaongelmista esim. TM 19.2.1918; TM 8.2.1918; TM 2.2.1918

1195 Kiertokirje N:o 8. Rautatieneuvosto. Kiertokirjeet. (Dc). Punainen rautatiehallinto ja sen arkisto 1918. KA

1196 Nyström 2004, 73–74

1197 Esim. Kiertokirje N:o 2. Rautatieneuvosto. Kiertokirjeet. (Dc). Punainen rautatiehallinto ja sen arkisto 1918. KA; TM 17.2.1918; TM 19.2.1918; Nyström 2004, 72–73. Työkuri ongelmista yleisesti Rinta-Tassi 1986, 368–371; Louhikko 1943, 142–146

Rakennuskonttorin helmikuun lopulla 1918 julkaisemat säännöt olivat erittäin kuvaavia: Töihin piti tulla sovittuna aikana ja töitä tuli tehdä sovittu aika. Laiskoteltu ja luvaton poistuminen oli kiellettyä. Kahvilla sai käydä, jos teki sen viivyttämättä. Työkaluja ei saanut tahallaan rikkoa tai viedä kotiin, jo aiemmin kotiin viedyt työkalut täytyi palauttaa. Työnjohtajia tuli totella, paitsi jos nämä toimivat kunnan etuja vastaan.¹¹⁹⁸ Vallankumouksellisen ”svobodan” muuttaminen vallankumoukselliseksi kuriksi oli vaikeaa, etenkin kun työoloihin ei pystytty osoittamaan suoria parannuksia.

Työolojen parantumisen sijaan monet työläiset joutuivat luopumaan saavutetusta kahdeksan tunnin työajasta. Sota lisäsi töitä monilla aloilla ja punakaartien rekrytointi vähensi käytettävissä olevien työmiesten määrää. Niin Valtionrautateiden konepajoilla kuin Postilaitoksella ja Suomen Pankissa jouduttiin erikoismääräyksiin pidentämään työaikoja.¹¹⁹⁹ Kaiken kaikkiaan vallankumous ei pystynyt lyhyen sisällissodan aikana vastaamaan työväestön toiveisiin, vaan monissa työyhteisöissä jouduttiin tyytymään aiemman tilanteen jatkumiseen tai sopeutumaan jopa aiempaa heikompaan asemaan. Punaisten hallinto oli vasta saavuttamassa muotoansa, kun huono sotamenestys katkaisi sen kehityksen. Maaliskuun loppupuolella oltiin lopulta tilanteessa, jossa rautatieneuvosto vetosi konepajalaisiin näiden sairaus- ja hautausapukassan varojen siirtämisestä valtion huostaan. Tähän konepajojen työläiset eivät kuitenkaan enää suostuneet.¹²⁰⁰

Kaupungin elintarvikehuolto väkivallan viikkoina

Pyy ehkä vielä saadaan jaetuksi kahtia, orava ehkä pannuksi kolmia. Mutta sitten? Sitten kai saadaan aikaan se sovinto, että työmies ja porvari kaatuvat hankeen toinen toisensa viereen. Siinä on sitten Suomen itsenäinen tasavalta korppien saaliina.¹²⁰¹

Juhani Ahon merkintä päiväkirjaansa 28.1.1918

Sisäisen valtataistelun kiihdyttyä sisällissodaksi joutuivat pääkaupungin elintarveviranomaiset vaikean valinnan eteen. Muut virkamiehet ryhtyivät lakkoon, mutta myös porvarilliset asukkaat olivat riippuvaisia kaupungin elintarvikehuollon toiminnasta. Näin terveydenhuollon lisäksi lakon ulkopuolelle määrättiin myös elintarvikehuolto. Juhani Piilosén mukaan kyse oli myös tiedonhankinnasta, sillä elintarvikelautakunnan kautta valkoisilla oli mahdollisuus saada tietoa tulevista elintarviketarkastuksista.¹²⁰² Elintarvelautakunnan porvarilliset jäsenet ilmoittivat julkisesti jatkavansa toimintaa laillisen hallituksen asettamien lakien nojalla sekä käytännön pakon edessä yhteistyössä kansanvaltuuskunnan kanssa. Ehdoksi he asettivat, että lautakunta ja sen alaiset toimipaikat saisivat toimia rauhassa

1198 TM 28.2.1918

1199 Rinta-Tassi 1986, 376; Nyström 2004, 67

1200 Rautatieneuvoston pöytäkirja 26.3.1918 § 403. Rautatieneuvoston pöytäkirjat (Hb5). Väliaikaisen rautatiehallituksen asettaman valanotto- ja tutkimuskomitean sekä rautateiden kurinpitotuomioistuimen arkisto. KA

1201 Aho 1938 (I), 25 (28.1.1918)

1202 Piilonen 1987, 368–369

laittomilta takavarikoinneilta ja uhkauksilta.¹²⁰³ Yhteistyön jatkamiselle ei lopulta nähty vaihtoehtoja. Kaikki helsinkiläiset istuivat lopulta samassa veneessä, sillä kaikkien täytyi saada jokapäiväinen leipänsä.

Toiminnan jatkaminen oli aluksi käytännön tasolla vaikeaa. Elintarvelautakunnan sodan ensimmäisen viikon lopulla *Työmiehelle* antamien tietojen mukaan tilanne oli lohduton. Viljakuljetukset olivat loppuneet jo vuoden alussa, ja sotatoimet olivat nyt katkaisseet rautatieyhteydet. Venäläisten lupaamat tukikuljetukset voisivat saapua vasta, kun Korian rautatiesilta saataisiin taas kuntoon. Siihen saakka jouduttaisiin entistä voimakkaammin turvautumaan kaupungin perunajauhovarastoihin, joiden avulla voitaisiin selvitä viikko tai kaksi. Lähiviikkoina kaupungin voisi pelastaa vain lähialueiden maaseutu. Maaseututyöväkeä kehoitettiin tekemään kaikkensa, jotta näiltä alueilta toimitettaisiin viljaa pääkaupunkiin, joka oli ”Vallankumouksen valtava elinhermo”.¹²⁰⁴ Toisaalta punaisten valtaannousun oletettiin parantavan tuontimahdollisuuksia Venäjältä. Kansanvaltuuskunnan elintarveosaston valtuutettu Oskari Tokoi sai heti sodan alussa neuvostohallitukselta lupauksen pienten viljamäärien toimittamisesta Suomeen. Luvattuja viljalasteja lähetettiin hakemaan helmikuun lopulla erityisiä viljajunia. Maksuna kansanvaltuuskunta käytti suomalaisia teollisuustuotteita sekä Suomen Pankin holvista löydettyjä väliaikaisen hallituksen painamia ruplia.¹²⁰⁵

Tuonnin alkamista odottaessa elintarvelautakunta joutui epätoivoisesti miettimään ratkaisuja kaupunkilaisten pelastamiseksi. Keskusteluissa esiin nousi jauhojen korvaaminen liha- ja kala-annoksia kasvattamalla. Johtava ravitsemustieteen asiantuntija Carl Tigerstedt tyrmäsi tämän käytännössä mahdottomana. Korvaavien annoksien olisi pitänyt olla kaksinkertaisia eli kaupungin kuukaudessa tarvitsema miljoona kiloa leipää olisi pitänyt korvata kahdella miljoonalla kilolla lihaa ja kalaa. Helmikuun alkuvuikoilla kaupungin tilanne vaikutti toivottomalta.¹²⁰⁶ Ratkaisuksi elintarvelautakunta ehdotti patenttiratkaisuaan: omia kansallisen säännöstelyjärjestelmän ohittavia hankintamiehiä maaseudulle sekä markkinoiden vapauttamista.¹²⁰⁷ Hieman paradoksaalisesti ehdotukset saivat tällä kertaa myös kannatusta vallanpitäjiltä ja Tokoin johtama kansanvaltuuskunnan elintarveosasto julisti helmikuun puolessavälissä lihan ja voin kaupan vapaaksi.¹²⁰⁸

Vaikeassa tilanteessa oli entistäkin tärkeämpää pystyä hyödyntämään kaikki kaupungissa jo olevat elintarvikkeet mahdollisimman tehokkaasti. Vuodenvaihteen inventoinnin epäonnistumisen seurauksena kokonaiskuvan muodostaminen oli kuitenkin hankalaa. Näin helmikuun lopulla 1918 kaupungin elintarvelautakunta päätti aloittaa uuden inventoinnin. Jälleen alkuperäisen suunnitelman ajatuksena oli, että tarkastajina toimivat molempien ryhmien edustajat yhdessä – ja jälleen suunnitelmat kariutuivat viime hetken sääntömuutoksiin. Tällä kertaa

1203 TM 14.2.1918

1204 TM 6.2.1918 nimim. J-an; TM 9.2.1918 nimim. J-an

1205 TM 20.2.1918; Tokoi 1947, 192–195; Rinta-Tassi 1990, 240–241; Piilonen 1993, 573–576

1206 Ramsayn haastattelu (11.2.1918) HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918.

1207 TM 14.2.1917

1208 TM 15.2.1918

yhteistyösuunnitelmat päättyivät punaisten päätökseen yhdistää inventointeihin myös väkiviinojen tarkastus. Tämä lisäys suututti elintarvelautakunnan porvarilliset jäsenet, jotka puheenjohtaja Ramsayn johdolla ilmoittivat eroavansa lautakunnasta. Punaisten perääntyminen väkijuomien tarkastusajatuksesta ei enää auttanut, vaan seuraavana päivänä myös suurin osa elintarvelautakunnan johtajista ja henkilökunnasta ilmoitti eroavansa.¹²⁰⁹ Porvarillisten rajun reaktion taustalla oli osaltaan se, että punaisten päätös oli selvä, tosin ehkä myös aiheellinen provo-kaatio. Hieman aikaisemmin kaupunginvaltuuston puheenjohtaja Norrménilta ja eräiltä muilta porvarillisilta henkilöiltä oli lehtitietojen mukaan löydetty satojen litrojen jaloviinakätköjä.¹²¹⁰

Inventointisuunnitelmia porvarillisten eroaminen ei pysäyttänyt, vaan punaiset ryhtyivät suorittamaan tarkastuksia yksinään. Yhteisen tahtotilan puuttuessa huomattava osa kaupunkilaisista jätti kuitenkin inventointilomakkeet palauttamatta, ja tarkastajien harhauttaminen oli yleistä.¹²¹¹ Yhtenä yleisenä harhautuskeinona käytettiin elintarvikekätköjen siirtämistä jo aiemmin tarkastettuihin paikkoihin.¹²¹² Oman lisänsä epäonnistumiseen toivat kaupungissa toimineiden ulkomaiden konsulien, jotka olivat usein helsinkiläisten liikeyrittäjiä, kieltäytymisen varastojensa avaamisesta.¹²¹³

Elintarveviranomaisten joukkoeroaminen uhkasi lamauttaa kaupungin elintarvikehuollon hetkellä, jolloin jaettavaa oli erityisen vähän. Punaiset yrittivät saada luottamusmiehiä ja johtavia virkamiehiä palaamaan perääntymällä tapahtumaketjun käynnistäneistä määräyksistä ja lupailamalla riippumatonta toimintaympäristöä. Seuraavaksi käyttöön otettiin pakkokeinot ja vangitsemiset. Eronneet pysyivät kuitenkin päätöksessään. Kiistojen seurauksena säännöstelyjärjestelmän konttorit olivat pari päivää suljettuina, jonka jälkeen ne jatkoivat toimintaansa. Virkamiehillä oli kahden viikon irtisanomisaika, joten he jatkoivat työskentelyään maaliskuun alkupuolelle saakka.¹²¹⁴ Tämän jälkeen kaupungin ruokahuolto jäi lopulta punaisten luottamus- ja virkamiesten varaan.

Maaliskuun alussa elintarviketilanne näytti juuri sellaiselta, mistä vallankumoukseen ryhtymistä epäroineet työväenliikkeen johtajat olivat varoitelleet.¹²¹⁵ Kaupungin monimutkainen elintarvikehuoltojärjestelmä oli kaatunut punaisten syliin tilanteessa, jossa varastot kumisivat tyhjyyttään. Viljajunia oli toki lähetetty Venäjälle, mutta niiden paluusta ei ollut tietoa. Eikä kaupunkilaisia kuitenkaan ruokittaisi muutaman junalastillisen avulla kuin pienen hetken. Samalla anarkis-

1209 KHKET, 64–66; TM 21.2.1918; TM 24.2.1918; Toimeenpanevan komitean julistus elintarvetarkastuksista. Helsingin työväen toimeenpanevan komitean julistuksia ja tiedonantoja. Vuoden 1918 arkisto (HEH4). TA; Ks. Myös Piilonen 1987, 368–369

1210 TM 19.2.1918; TM 22.2.1918

1211 KHKET, 64–66

1212 TM 4.3.1918

1213 Korttikokeskuksen johtokunta 2.4.1918 § 9. Punaisen korttikokeskuksen pöytäkirjat (Ca:2). Elintarvetoimisto, Korttikeskus. HKA

1214 TM 25.2.1918; TM 26.2.1918; TM 28.2.1918; HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918 (23.2., 25.2., 11.3.1918); KHKET, 3–4, 21–22; Piilonen 1987, 368–369

1215 Elintarvetilanteen arvioinnista ks. esim. Upton 1980, 235–237; Lunttinen 1992 (c), 212–214; Manninen T 1992 (b), 386; Piilonen 1992, 530

tisesti elintarvikekuljetuksia takavarikoivat punakaartit vaikeuttivat maan sisäisiä elintarvikekuljetuksia.¹²¹⁶

Jo helmikuun lopulta lähtien kaupunkilaisten vilja-annokset oli puolitettu.¹²¹⁷ Maaliskuussa elintarvelautakunta joutui toteamaan, että myös kaupungin juuresvarastot olivat ehtymässä. Juureksien viikkoannoksia jouduttiin rajoittamaan. Jonot elintarvikemyymälöiden edustalla kasvoivat päivä päivältä, ja samalla kasvoi kaupunkilaisten tyytymättömyys. Lautakunta totesi tyytymättömyyden olevan ymmärrettävää, mutta ilmoitti samalla, että ”asia ei siitä nyt parane”. Kaupungin elintarvikeliikkeitä uhkasi sulkeminen. Kaupunkilaisten toivottiin pyrkivän vaikeuksista huolimatta hankkimaan itse elintarvikkeita maaseudulta. Samalla vedottiin jälleen maaseudun elintarvelautakuntiin Helsingin auttamiseksi.¹²¹⁸ Punakaartilaisten toivottiin jättävän toistaiseksi käyttämättä heille jaetut lisäleipäkortit.¹²¹⁹

Tilanne ja mieliala muuttuivat hetkeksi, kun ensimmäinen viljajuna palasi Venäjältä pitkäperjantain aamuna. ”Kansanvaltuuskunta on siis teossa osoittanut, että se todella tahtoo ja kykenee turvaamaan kansan elämisen mahdollisuudet ja pelastaa sen nälkäkuolemasta”, julisti *Työmies*. Junan saapumisen kunniaksi järjestettiin kansanjuhla Kansallisteatterissa. Seuraavien junien odotettiin saapuvan lähipäivinä.¹²²⁰ Kaikkiaan sodan aikana Suomeen saatiin tuotua Venäjältä 127 vaunullista viljaa, joista suurin osa oli kauraa. Kokonaistilanteeseen näillä ei ollut suurta vaikutusta,¹²²¹ mutta kriittisessä tilanteessa pienikin lisä auttoi kaupunkilaisia selviytymään taas pari viikkoa eteenpäin.

Saksalaisten lähestyessä kaupungin punaiset elintarveviranomaiset joutuivat miettimään, miten kaupunkilaisten elämä turvattaisiin, jos valta vaihtuisi. Valtauksen alla, torstaina 11. huhtikuuta, punainen elintarvelautakunta ilmoitti elintarveviranomaisten jatkavan toimintaansa niin pitkään kuin se vain oli mahdollista. Samalla lautakunta vetosi taisteleviin osapuoliin, ettei kaupungin elintarviketuontia vaikeutettaisi, ja muistutti, että ”elintarpeiden muutamankin päivän kaupunkiin tuonnin pysähtyminen syöksee kaupungin asukkaat nälkäkuolemaan”.¹²²² Viestikapula vaihtui käytännössä lennossa, sillä kolme päivää myöhemmin maaherra Jalander vaati julistuksessaan porvarillisten elintarveviranomaisten ryhtymistä välittömästi jatkamaan toimiaan.¹²²³

”Sen opin silloin, että ihminen syö vaikka pieniä kiviä,

1216 TM 18.2.1918; TM 19.2.1918

1217 TM 17.2.1918; TM 23.2.1918; TM 2.3.1918; TM 15.3.1918

1218 Maaliskuun ongelmista esim. TM 10.3.1918; TM 15.3.1918; TM 16.3.1918; TM 28.3.1918; TM 30.3.1918

1219 TM 14.3.1918

1220 TM 31.3.1918; Tokoi 1947, 196; Aho 1938 (III), 130–131 (31.3.1918)

1221 Rinta-Tassi 1986, 240–241; Piilonen 1993, 573–576

1222 TM 11.4.1918

1223 US 14.4.1918

”Sinä varmaan olet tämän vaunun onnellisin pikkupoika”, totesi eräs kanssamat-kustaja Martta Salmela-Järvisen pojalle, kun tämä oli tohkeissaan kertonut kai-kille raitiovaunun matkustajille saaneensa kylämatkalla syödä aivan oikeaa voilei-pää.¹²²⁵ Talvella 1917–1918 helsinkiläiset joutuivat käyttämään kaikkia mahdollisia keinoja jokapäiväisen ravinnon saamisen varmistamiseksi. Valtion ja kaupungin säännöstelytoimet eivät enää riittäneet, sillä jaettavaa ei ollut tarpeeksi. Nälkä oli tullut kaupunkiin.

Ravinnon puute ja korvikkeiden käyttäminen kurjistivat kaupunkilaisten elä-mää. Monien osalta ravinto muuttui jatkuvasti yksipuolisemmaksi lihan, voin ja monien muiden elintarvikkeiden kadotessa kaupoista. Leivissä käytetyt jauhojen korvikkeet, kuten pellavansiemet, aiheuttivat nälkiintyneille kaupunkilaisille vat-savaivoja – etenkin kun vaikeimpina hetkinä leivissä jouduttiin ilmeisesti käyttä-mään myös pilaantuneita raaka-aineita.¹²²⁶

Viisitoistavuotiaan Oskar Lindemanin perhe sai lisäravintoa isän tuttav-an kautta saaduista rehukauroista. Vatsa ei kuitenkaan näitä kestänyt keittämisen jälkeenkään: ”Niistä tuli tikkuja ja ei ne tullu takapäästä ulos, eikä tahtonu oikein kurkustakaan mennä alas”. Ongelma ratkesi kodin leivänpaahtimella ja lasten sor-mityöllä.¹²²⁷

Marraskuusta lähtien kaupunkia vaivasi lisäksi vaikea maitopula. Korvikkeek-si pienille lapsille yritettiin syöttää muun muassa kahvia, teetä ja kaurajauhovet-tä.¹²²⁸ Senaattori Kyösti Kallio kirjoitti leivän olevan niin huonoa ”etten ikinä ole syönyt, vaikka leipurissa ei ole vikaa.”¹²²⁹ Tammikuun alussa Sylvi Kyllikki Sinervo kirjoitti päiväkirjaansa, kuinka perheenjäsenien vatsat olivat alkaneet paisua ali-ravitsemuksen ja huonosti sulavien korvikkeiden seurauksena. Asuntojen ovilla oli alkanut kiertää nälkiintyneitä kerjäläisiä.¹²³⁰

Nälkätalven edetessä kaupunkilaisten täytyi ottaa käyttöön kaikki mahdolliset keinot ravinnon saamiseksi. Elintarvikejonot kasvoivat päivä päivältä. Vaikeimpi-na aikoina jonoihin saatettiin lähteä jo alkuyöstä jonotusaikojen kasvaessa useik-si tunneiksi. Jonottaminen oli ennen kaikkea vanhuksien ja lapsien mutta myös naisten tehtäviä. Perheelliset saattoivat vuorotella jonoissa tai jonottaa yhtä aikaa monia elintarpeita. Muut joutuivat seisomaan yhdessä jonossa koko jonotusajan.

1224 Jortikka Anni. 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

1225 Salmela-Järvinen 1966, 148

1226 Yksipuolisesta ravinnosta, korvikkeista ja näihin liittyvistä ongelmista ks. esim. Kilpi 1964, 140–141 (30.11.1917); Manninen 1984, 53; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (4.3.1918). SGA; Anna Rydmanin kirjeet äidilleen 9.3.1918, 21.3.1918, 28.3.1918 ja 4.4.1918. Julkaistu teoksessa Leino 1997, 111–122; Stenberg Kerttu (s. 5.1.1880). 1918-kokoelma (33/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; It-konen Aino. 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; HS 18.4.1918 ”Helsinki punaisten herruudessa. Muutamia muistelmia 2.”

1227 Lindeman Oskar. Muistitietokokoelma (11654). TA

1228 Maitopolasta US 6.11.1917 nimim. E. S-o

1229 Kyösti Kallion kirje (muistiinpano) Helsingissä 20.2.1918. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekir-jeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

1230 Kilpi 1964, 143 (3.1.1918)

Tunnelma jonoissa vaihteli. Joskus vanhempia jonottajia päästettiin hetkeksi levähtämään, joskus käytettiin kyynärpäätaktiikkaa ja estettiin jonottajien vaihtamiset.¹²³¹

Säännöstelyjärjestelmä ei yksin elättänyt kaupunkilaisia, joten säännöstelyvapaita elintarvikkeita jouduttiin metsästämään kaupungin toreilta ja elintarvikeliikkeistä. Tarjonta oli kuitenkin vähäistä, ja hinnat nousivat jatkuvasti. Mitä pidemmälle kevättälvi 1918 eteni, sitä vähemmän toreilta löytyi elintarvikkeita. Toreilla tapeltiin hevosenluista ja paleltuneista perunoista.¹²³² Tilanne oli sama ruokaloissa, joissa tarjoilu muuttui päivä päivältä yksipuolisemmaksi. Lopulta ruokaa oli tarjolla lähinnä Elannon Siltasaaren ruokalassa ja kaupungin kansankeittiöissä. Ensimmäisessä tarjolla oli punaisten ajan viimeisinä viikkoina vain riisipuuroa rusinasopan kanssa. Molempiin oli paljon pidemmät jonot kuin mitä ruokaa oli tarjolla.¹²³³

Monien helsinkiläisten katseet kääntyivät maaseudun tuttaviin ja sukulaisiin. Lapsia pyrittiin mahdollisuuksien mukaan lähettämään pois nälkää näkevästä kaupungista. Samalla kaupungista tulvi maaseudulle avunpyyntöjä. Kuljetusvaikeuksista ja säännöstelybyrokratiasta huolimatta maalla asuvia pyydettiin lähettämään mahdollisuuksien mukaan elintarvikkeita kaupunkiin.¹²³⁴ Ne, joilla ei ollut mahdollisuuksia elintarvikkeiden saamiseen maalta, pyrkivät turvautumaan sellaisiin tuttuihin, joilla yhteyksiä tiedettiin olevan. Lapsia lähetettiin paremmin toimeentuleviin perheisiin syömään, ja välillä syömään sai kutsun koko perhekin – tällaiselta retkeltä oli tulossa myös luvun alussa mainittu raitiovaunun onnellisin pikkupoika.¹²³⁵

Suku- ja tuttavaverkostojen lisäksi elintarvikkeita pyrittiin hankkimaan pimeiltä markkinoilta. Helsingissä tämä tarkoitti etenkin kaupankäyntiä venäläisten sotilaiden kanssa. ”Ryssänlimput” olivat monille perheille tärkeä lisä jakelun kautta saatuihin elintarvikkeisiin.¹²³⁶ Ylioppilas Martti Itkonen muisteli myöhemmin, kuinka päivittäisestä elintarvikkeiden metsästyksestä joutui vähitellen luopumaan, kun etsiminen ”toi yhä enempi ruokahalua eikä sitä voitu tyydyttää”.¹²³⁷

Elintarvikkeiden yhteishankinnan aloittaneiden ryhmien jäsenten tilanne oli aavistuksen helpompi. Etenkin, jos ryhmän taustalla ollut organisaatio tai liikeyri-

1231 Jonottamisesta ks. esim. Salmela-Järvinen 1966, 132–133, 135–136; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (4.3.1918). SGA; Anna Rydmanin kirjeet äidilleen 9.3.1918, 21.3.1918, 28.3.1918 ja 4.4.1918. Julkaistu teoksessa Leino 1997, 111–122; Halsti 1973, 81–82; Jortikka Anni. 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

1232 Torien tarjonnasta ks. esim. US 25.11.1917; Stenberg Kerttu. 1918-kokoelma (33/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (28.3.1918). SGA; Segersven Tyyne. 1918-kokoelma (1966/1). Kansanrunousarkisto. SKS

1233 Itkonen Martti (s. 1893). 1918-kokoelma (1966/5). Kansanrunousarkisto. SKS

1234 Lapsia maaseudulle esim. Halsti 1973, 81–82; Haavikko 1978, 55–56 (Waltari). Elintarpeita maaseudulta esim. Anna Rydmanin kirjeet äidilleen 28.3.1918. Julkaistu teoksessa Leino 1997, 111–122; Lucina Hagmanin kirje Adèle Stenforssille 11.3.1918. Adèle Stenforsin kirjeet (HP:1). Suomalainen naisliitto, Keskushallinto. HKA; Aalto Unto (s. 1910). 1918-kokoelma (1966/1). Kansanrunousarkisto. SKS. Huom. Unto Aalto on myös monien SKS:n 1918-kokoelman tekstien kerääjä ja kirjaaja; Manninen 1984, 56–57

1235 Jortikka Anni. 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; Salmela-Järvinen 1966, 148

1236 Ryssänlimpuista esim. Helenius Ilmari et al. 1938 (c), 203 (H. J. Huhnanntti)

1237 Itkonen Martti. 1918-kokoelma (1966/5). Kansanrunousarkisto. SKS

tys jatkoi toimintaansa sisällissodan aikana. Valtionrautateillä aiempi elintarvelautakunta korvattiin punaisten omalla lautakunnalla. Tämän avulla rautatieläiset saivat hyvän lisän jokapäiväiseen ravintoonsa, mutta ongelmiakin riitti. Konepajojen työläiset olivat jatkuvasti tyytymättömiä heille välitettyjen elintarvikkeiden vähyyteen ja laatuun. Fredriksbergissä lautakunta jakeli kasarmirakennuksen sauna- ja pesuhuoneessa lihaa, voita, juustoa, kalaa, kenkiä, nahkoja ja nahkatarvoita.¹²³⁸ Rautatieläisten lisäksi esimerkiksi Portun työläisiä varten oli omat elintarpeiden hankintajärjestelyt, jonka avulla työläiset saivat jonkin verran lisäelintarpeita.¹²³⁹

Vuodenvaihteen elintarvikkeiden inventointisuunnitelmat ja punakaartien suorittamat elintarviketarkastukset asettivat monet omia elintarvikevarastoja koonneet kaupunkilaiset vaikeaan tilanteeseen. Mitä suurella vaivalla maalta, mustasta pörssistä, venäläisiltä sotilailta tai muita reittejä saaduille omille elintarvikevarastoille pitäisi tehdä? Ongelma oli sama kuin muissakin pula-ajan keinottelua koskeneissa tilanteissa. Jos kaikki luovuttaisivat varastonsa, saatettaisiin yhdessä pelastua nälänhädältä – tai ainakin se tultaisiin kokemaan tasa-arvoisesti. Mutta entä jos itse luovuttaisi varastonsa ja muut eivät sitä tekisi? Tällöin varastojen luovuttaminen johtaisi vain oman elintarviketilanteen kurjistumiseen.

Muistelmien perusteella suurimman osan ratkaisu oli selvä. Elintarvikkeet pyrittiin piilottamaan mahdollisimman hyvin. Kolmetoistavuotiaan Helmi Koistisen perheessä elintarvikkeita piilotettiin pahan päivän varalle kahden huoneen ovenväliin tehtyyn piilokomeroon ja kellarin halkopinoon. Kolme vuotta vanhemman Tyne Segersvenin perheessä vaivalla hankitut sokerit piilotettiin polsterin sisään, ja juuri ostetut jauhosäkit päätyivät piiloon myös viisitoistavuotiaan Oskar Lindemanin perheessä.¹²⁴⁰

Vaikea pula-aika johti ”pelastukoon ken voi” -tunnelmaan. Luottamus valtion sekä kaupungin keinoihin ja kykyyn pelastaa jäsenensä nälältä ja kylmyydeltä horjui pahasti. Tämä tuli näkyi paitsi elintarvikkeiden piilottamisena myös varkautuksina. Esimerkiksi Valtionrautateillä oli suuria ongelmia jatkuvien halkovarkautusten kanssa.¹²⁴¹ Yleisen luottamuksen romahtaminen näkyi myös kaupunkilaisten arjessa. Jos punakaartilaiset tai elintarvetarkastajat eivät kätköjä löytäneetkään, saattoi ne löytää joku toinen nälkäinen kanssakaupunkilainen. Elintarvikevarkaudet eivät olleet harvinaisia. ”Voi sitä itkua mikä siitä syntyi. se oli tukahduttaa kaikki meidät” – kuvasi Unto Aalto tuntemuksia, jotka tuolloin kahdeksanvuot-

1238 Esim. Rautatieneuvoston kirje 27.3.1918 Fredriksbergin asemapäällikölle. Rautatieneuvoston lähettämät kirjeet. Erinäisiä asiakirjoja, kalusto- ja tarveaineet, Fredriksbergin konepajaa koskevia asiakirjoja (Hi13). Punainen rautatiehallinto ja sen arkisto 1918. KA; Helsingin rautateiden työntekijäinliiton osasto 1:n pöytäkirja 24.2.1918 § 25 ja kuukausikokouksen pöytäkirja 5.4.1918. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA; TM 22.2.1918; Koistinen Helmi. SNA

1239 Lindeman Oskar. Muistitietokokoelma (11654). TA

1240 Elintarvepiiloista ja tarkastuksista ks. esim. Koistinen Helmi Ester. SNA ; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (7.3.1918). SGA; Lindeman Oskar. Muistitietokokoelma (11654). TA; Segersven Tyne. 1918-kokoelma (1966/1). Kansanrunousarkisto. SKS; Schybergson 2003, 92–94

1241 Piirihallituksen kirje 4.1.1918. Saapuneet kirjeet. Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto. HMA

tiaan pojan perheessä koettiin, kun maalta saadut ruokavarat oli todettu varastetuksi perheen ruokakomerosta.¹²⁴² Eikä Aaltojen perhettä kohdannut onnettomuus ollut ainutlaatuinen.¹²⁴³

Turvattomuus punaisessa pääkaupungissa

Helsingistä poispyrkimistä ajatteli silloin useakin, mutta siitä aikeesta oli luopuminen. Shaw on eräässä sotaa koskevassa kirjoituksessaan sanonut ”paistinpannusta pääsee helposti poistumaan, mutta vain tuleen”. Me jäimme mieluummin paistinpannuun.¹²⁴⁴

Kirje Helsingistä, *Uusi Suometar* 21.4.1918

Sisällissodan sytyttyä kaupungin sisäinen ja ulkoinen turvallisuus limittyivät yleiseksi turvattomuudeksi. Tilanteessa, jossa taistelevat ryhmittymät asuvat osittain toistensa lomassa samassa kaupungissa, oli tiedon saannilla keskeinen asema kriisitilanteen arvioimisessa. Kaupunkilaiset janosivat lisätietoja tilanteen kehittymisestä. Miten sotatilanne kehittyi? Mitä punaiset aikoivat tehdä valtaan päästyään? Mitä venäläiset tekisivät? Mitä valkoiset suunnittelivat? Missä viipyivät saksalaiset? Mitä huomenna tapahtuisi? Kauanko sota jatkuisi ja miten se tulisi päätymään? Mitä tapahtuisi sodan jälkeen? Ilmassa oli paljon kysymyksiä, joiden ratkaisu vaikuttaisi suoraan jokaisen kaupunkilaisen elämään. Molemmat osapuolet pyrkivät hallitsemaan yleistä tiedonmuodostusta ja harjoittivat monenlaista propagandaa. Julkisesti saatavissa oli vain punaisten *Työmies* ja *Kansanvaltuuskunnan tiedonantoja*-lehti. Vastapainoksi valkoiset ryhtyivät ”routavuosien” kokemuksen tukemana julkaisemaan salaista *Vapaa Sana – Fria Ord* -lehtistä, jota jaettiin kädestä käteen. Samoin kulkivat valkoisten puolelta salakuljetetut lehdet. Tietoja maanalaiseen lehteen saatiin muun muassa salaisten radio- ja sähkötynhteyksien avulla.¹²⁴⁵ Yksi harvoja keinoja saada tietoja maan ulkopuolelta oli hankkia venäläisiä lehtiä.¹²⁴⁶ Saksalaisten päästyä kaupungin läheisyyteen, ensin maaliskuun alkupuolella Virossa ja sittemmin huhtikuun alusta läntisellä Uudellamaalla, nähtiin kaupungin yläpuolella useaan otteeseen saksalaisia lentokoneita, joista tiputettiin lentolehtisiä.¹²⁴⁷

Meidän täytyy siis rehellisinä miehinä tunnustaa, että me emme oikeastaan tiedä mitään.¹²⁴⁸

Eino Leino porvarillisten kaupunkilaisten tunnelmista keväällä 1918

1242 Aalto Unto. 1918-kokoelma (1966/1). Kansanrunousarkisto. SKS

1243 Elintarvevarkauksista ks. myös Itkonen Aino. 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

1244 US 21.4.1918 Kirje Helsingistä, Matti

1245 TM 7.2.1918; HS 18.4.1918 ”Helsinki punaisten herruudessa. Muutamia muistelmia 2.”; Norrmén 1919; Dahl 1919; Aho 1938 (I), 82 (31.1.1918); Aho 1938 (II), 61–65 (16.2.1918), 132 (27.2.1918), 170–173 (8.3.1918); Hahti 1938, 31–32; Kolbe 1988, 175; Piilonen 1993, 523–529; Hoppu 2013, 46–47

1246 Piilonen 1993, 523

1247 Mainintoja lentokoneista Kilpi 1964, 155 (6.4.1918); HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918. (9.–11.3.1918); Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (koneita nähty 9.3.–11.3., 31.3., 3.4., 6.4. ja 7.4.1918)

1248 Leino 1918, 28

Kaupunki oli, jos mahdollista, vielä aiempia sotavuosiakin enemmän täynnä huhuja ja kuulopuheita. Työväestö sai sirpalemaisia lisätietoja tilanteen kehityksestä rintamalta palaavilta punakaartilaisilta ja punaisten hallinnossa työskenteleviltä järjestöaktiiveilta. Valkoisten puolelta on puolestaan säilynyt monia muistelmia, joissa kerrotaan tietojen keräämisestä kaduilta ja kahviloista. Iltaisin kokoonnuttiin pienellä joukolla vaihtamaan tietoja ja muodostamaan niistä selkeämpiä arvioita tilanteen kehittymisestä.¹²⁴⁹ Helsingin puhelinyhteydet toimivat normaalisti aina maaliskuun loppuun saakka, jolloin yksityispuhelut estettiin.¹²⁵⁰

Päivät sentään menivät jotenkuten. Mutta kun tuli ilta ja yö, niin tekivät eri tahoilta kaupunkia tuon tuostakin rätisevät kiväärilaukaukset kolkon vaikutuksen. ”Kukahen onneton taas menetti henkensä?” ajattelivat silloin tuhannet kaupunkilaiset, jotka unetomina kuluttivat vuoteissaan yön pitkiä hetkiä.

Ei kukaan voinut olla varma hengestään, varsinkaan jos hän oli jollakin tavoin ottanut osaa julkiseen elämään taikka joutunut epäilyksen alaiseksi jonkinlaisesta yhteydestä suojeluskunnan kanssa.¹²⁵¹

Nimimerkki T-s *Helsingin Sanomissa* 17.4.1918

Kaupunkilaisten elämää leimasivat pelot oman ja läheisten turvallisuuden puolesta. Puolensa valinneiden keskuudessa tunnelmat vaihtelivat toivosta epätoivoon oman ryhmän todellisen tai oletetun menestyksen mukana. Suurella yleisöllä ei ollut varmaa tietoa yleistilanteesta. Ainakin osa *Työmiehen* ja *Vapaan Sanan* lukijoista ymmärsi, että niissä kerrottuja uutisia oli väritetty lukijoiden taistelutahdon ylläpitämiseksi.¹²⁵² Sota oli joka tapauksessa tullut osaksi kaupungin elämää. Monista perheistä oli poika, mies, sulhanen tai veli, ja joskus toki myös sisar, äiti tai morsian, kadonnut sotimaan.

Sodan jälkeen julkaistuissa valkoisten muistelmissa korostuu öiden pelko. Tuolloin valkokaartilaisia, porvarillisia johtajia, merkittäviä lakkolaisia ja tehtaanjohtajia jahtaavat punakaartilaiset kiersivät autoineen tekemässä kotietsintöjä. Kaduilta kuului autojen ääniä, huutoja ja laukauksia. Päivisin katukuvaa hallitsivat vartiotehtävissä olleet punakaartilaiset ja kaupungilla liikkuneet punakaartilaisosastot. Moni porvarillinen kaupunkilainen päätyi ainakin väliaikaisesti

1249 Tietojen etsimisestä, huhuista ja kahviloista ks. esim. Lindeman Oskar. Muistitietokokoelma (11654). TA; Stenberg Kerttu. 1918-kokoelma (33/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; Helenius Ilmari et al. 1938 (c), 166–174 (Anders Bertil Hjelml), 205 (Erki (Erik) Optatus Nyrhinen); US 21.4.1918 Kirje Helsingistä, Matti (punakaartin suorittama tarkastus); Martti Itkonen. 1918-kokoelma (1966/5). Kansanrunousarkisto. SKS; HS 18.4.1918 ”Helsinki punaisten herruudessa. Muutamia muistelmia 2.”; Aho 1938 (I), 66–67, 70–71 (30.1.1918), 88 (31.1.1918), 178, 180 (8.2.1918); Aho 1938 (II), 66 (16.2.1918), 110–111 (23.2.1918), 155 (5.3.1918), 175–176 (9.3.1918); Aho 1938 (III), 100–101 (25.3.1918), 205 (13.4.1918); Leino 1918, 16–34; Virkkunen 1953, 321–330

1250 Tietojen välittämisestä puhelimella Aho 1938 (I), 66–67, 70–71 (30.1.1918), 88 (31.1.1918). Linjojen sulkemisesta Aho 1938 (III), 128 (30.3.1918); TM 28.3.1918; HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918 (24.–30.3.); Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (30.3. ja 1.4.1918). SGA. Yleisesti ks. Turpeinen 1981, 151–152

1251 HS 17.4.1918 ”Helsinki punaisten herruudessa. Muutamia muistelmia”, nimim. T-s.

1252 Tästä on kirjoittanut myös esim. Leino 1997, 129. Ks. myös esim. Kyösti Kallion kirje (muistiinpano) Helsingistä 17.3.1917. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

punakaartilaisten pidättämäksi. Jos tapahtumat eivät suoraan kohdistuneetkaan omaan lähipiiriin, oli kaupunki täynnä uhkaavalta kuulostavia huhuja. Kaupunkilaisilla oli syytä pelätä itsensä tai läheistensä puolesta.¹²⁵³ Jos kotietsintöjä suorittavat punaiset pelottivat valkoisia, tarkoittivat kotietsinnät kääntäen sitä, että myös punaiset pelkäsivät valkoisia. Katkeruus ja pelot kasvoivat puolin ja toisin. ”Kyllä tämä aika on niin hirveä ja kauhistuttava, ettei sitä voi eikä julkea sanoin kuvata”,¹²⁵⁴ kuvaili Lucina Hagman Helsingin elämää kirjeessään maaliskuussa 1918.

Kaupungin koko suojaasi molempia osapuolia laajamittaiselta väkivallalta. Kahdensadantuhannen ihmisen joukkoon oli lopulta helppo piiloutua. Porvarillisia asukkaita oli niin paljon, että laajat operaatiot olisivat olleet erittäin vaikeita toteuttaa ja sitoneet paljon miehiä. Kotietsinnöistä, uhkauksista ja muista toimista huolimatta suurin osa punaisten etsimistä porvarillisista johtohenkilöistä aina senaattoreita myöten pystyi piileskelemään kaupungissa turvallisesti koko sodan ajan. ”Kyllä tässä kaupungissa on jotensakin helppo kätkeytyä, sen tulini huomauttaa”, muisteli senaattori Onni Talas, joka sodan jälkeen kertoi piileskelleensä monessa paikassa ja tehneensä kaikessa rauhassa iltakävelyitä kaupungilla.¹²⁵⁵

Tällä haavaa pelätään varsinkin panttivankien ottoja, jopa pogromejakin, joita poistuvien matruusien luullaan panevan toimeen.¹²⁵⁶

Juhani Aho päiväkirjassaan 24.2.1918

Kaupunkilaisten pelot huipentuivat apokalyptisiin huhuihin kaupungin tuhosta – aiemmat pommituspelot tuntuivat nyt entistä realistisemmilta.¹²⁵⁷ Esimakua pelätystä tuhosta saatiin aamuyöllä maaliskuun 6. päivänä. Muiden kaupunkilaisten tavoin sairaanhoitajaopiskelija Johanna Pohjalainen heräsi aamuyöstä valtaavaan räjähdykseen. Sänky ”heitti völttiä”.¹²⁵⁸ Seurasaarentiellä sijainneet Tallbergin ruutikellarit olivat lentäneet ilmaan suuressa räjähdyksessä, joka vavahdutti koko kaupunkia. Räjähdys tuhosi läheiset talot ja rikkoi ikkunoita kantakaupungilla saakka. Epäselväksi jäi, oliko taustalla valkoisten sabotaasi, punaisten tuhotyö vai vahinko.¹²⁵⁹ Joka tapauksessa räjähdysten voimakkuus ja laajat tuhot vahvistivat

1253 Pelloista ja kotietsinnöistä ks. esim. HS 17.4.1918 ”Helsinki punaisten herruudessa. Muutamia muistelmia”, nimim. T.-s.; US 21.4.1918 Kirje Helsingistä, Matti; HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918. (31.1.1918); Lucina Hagmanin kirje Adèle Stenforssille 11.3.1918. Adèle Stenforsin kirjeet (HP:1). Suomalainen naisliitto, Keskushallinto. HKA. Pelloista ja lopulta vangitsemisista esim. Zettenberg 2001, 504–505 (Eero Erkko); Halsti 1973, 78–80 (Isä); Virkkunen 1953, 321–337; Leino 1918, 40–45. Yleisesti porvarillisten tunnelmista, kokemuksista ja pelloista ks. Aho 1938 (I), 31 (28.1.1918), 53–54 (29.1.1918), 93–94 (1.2.1918), 135 (4.2.1918), 149 (5.2.1918), 157 (6.2.1918); Aho 1938 (II), 60 (15.2.1918), 66 (16.2.1918), 113 (24.2.1918); Aho 1938 (III), 5–6 (10.3.1918), 20 (11.3.1918), 51 (16.3.1918); Leino 1918, 20–21, 33–34

1254 Lucina Hagmanin kirje Adèle Stenforssille 11.3.1918. Adèle Stenforsin kirjeet (HP:1). Suomalainen naisliitto, Keskushallinto. HKA

1255 HS 15.4.1918

1256 Aho 1938 (II), 113 (24.2.1918)

1257 Ks. esim. Aho 1938 (III), 8–11 (10.3.1918); Leino 1918, 56–57

1258 Pohjalainen Johanna. 1918-kokoelma (1966/24). Kansanrunousarkisto. SKS

1259 TM 6.3.1918; HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918. (6.3.1918). Tapahtuman mainitsee myös kirjeessään senaattori Kallio, tosin hän ei itse ollut räjähdykseen herännyt. Kyösti Kallion kirje (muistiinpano) Helsingissä 6.3.1918. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

helsinkiläisten apokalyptisia pelkoja.

Maailmansodan alusta alkaen kaupunkilaisia oli huolettanut mahdollisen vihollislaivaston suorittama pommitus. Nyt pelkona oli, että myös kaupungin satamissa ollut laivasto voisi muuttua viholliseksi, sillä Helsinki oli edelleen yksi Venäjän laivaston päätukikohtia. Jos kaupungista jouduttaisiin sotimaan, mitä tekisivät sotalaivat? Jo keväällä 1917 Kerenski oli uhkaillut Helsinkiä laivaston tykeillä, ja valtalain hyväksymisen jälkeen pommitus oli sisältynyt pääesikunnan suunnitelmiin kansannousun tukahduttamiseksi.¹²⁶⁰ Sisällissodan aikana Helsingin työläis- ja sotamiesneuvosto oli pyrki edistämään kansanvaltuuskunnan kanssa käymiään neuvotteluja uhkaamalla pommittaa kaupunkia mereltä.¹²⁶¹ Helsinki oli täysin laivaston tykkien armoilla.

On niin surullista nähdä ikkunastakin, kun on niin paljon suruharson peittämiä ihmisiä. Eilenkin itki tuossa käytävällä muutamia niin kovasti, että sääliitti. Ja kuinka sitten itketään, kun kaikki surkeus tulee julki.¹²⁶²

Helsingissä piileskellyt senaattori Kallion kirjeessään 5.4.1918

Helsingin tunnelmaa synkensi sisällissodan alusta lähtien kasvanut kaatuneiden ja murhattujen kaupunkilaisten määrä – helsinkiläiset eivät enää olleet sodan sivustakatsojia. Helsinkiläisiä punakaartilaisia alkoi kaatua ensimmäisistä sotapäivistä lähtien. Osa punaisista uhreista haudattiin omaisten toimesta, osa puolestaan näyttäviissä yhteishautauksissa. Useita kertoja marssivat kaartilaiset, omaiset ja työtoverit kaatuneiden punakaartilaisen arkkujen perässä kaupungin halki Mäntymäellä sijainneelle punakaartilaisen sankarihaudalle.¹²⁶³ Mitä pidemmälle sotatapahtumat etenivät ja mitä huonommin punaisten sota edistyi, sitä suurempaan vaaraan kaupungin punakaartilaiset joutuivat. Taisteluissa kaatui laskutavasta ja käytetyistä lähdeaineistosta riippuen noin 530 – 840 helsinkiläistä punakaartilaista, joista noin kolmasosa kaupungin valtauksen yhteydessä.¹²⁶⁴

Tappioita tuli myös valkoisille. *Sotasurmat*-hankkeen tilaston mukaan sisällissodassa kaatui ainakin 80 valkoisten puolella taistellutta helsinkiläistä.¹²⁶⁵ Taisteluissa kaatuneiden rinnalla vallankumous tuotti pian ruumiita myös kaupungin sisällä. Punaisen terrorin uhreja alkoi kertyä patologiselle laitokselle, josta vai-

1260 Upton 1980, 152, 178–179

1261 Tokoi 1947, 199–200

1262 Kyösti Kallion kirje (muistiinpano) Helsingissä 5.4.1918. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

1263 Hautajaisista julkaistiin kuvaukset, joiden laajuus väheni sodan loppua kohden: TM 6.4.1918, 8.4.1918 (7.4. haudattiin 51 kaatunutta): TM 9.3.1918; TM 11.3.1918; TM 16.2.1918; TM 17.2.1918 (20 kaatunutta): 18.2.1918; TM 22.3.1918 (51 kaatunutta); TM 25.3.1918; Myös konepajojen työväenyhdistys osallistui tilaisuuksiin: Helsingin osaston jatkovuosi- ja kuukausikokouksen pöytäkirja 24.2.1918 § 5 (mainitaan lainauksen ”vapauden ja oikeuden puolesta”). Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA

1264 Sotasurmat 1914–1922-hankkeen tilastojen mukaan kaatuneita oli 531 (Roselius 2004 (a), 81) ja Tauno Tukkinen (Tukkinen 2007, 5–7) laskelmien mukaan kaatuneita olisi vähintään 800. Tukkinen laskelmissa on hyödynnetty laajempia lähdeaineistoja, joten hänen lukunsa ovat luultavasti lähempänä oikeaa määrää. Kaikkiaan suurimpana ongelmana on helsinkiläisyyden määrittely. Kuten aiemmin on esitetty, kasvoi kaupungin väkiluku sodan aikana nopeasti, eivätkä läheskään kaikki kaupungissa eläneet olleet kirjoilla Helsingissä.

1265 Roselius 2004 (a), 82

najat siirrettiin perheiden toimesta hautausmaalle. Varsinkin sodan alku- ja lop-
pupuolella monet valkoiset tai sellaisiksi oletetut päätyivät punaisen terrorin uh-
reiksi. Tunnetuimpia uhreja oli helmikuun alussa ammuttu kansanedustaja Antti
Mikkonen. Tiedot punaisten suorittamista surmista levisivät kaupungilla huhuina
suusta suuhun. *Työmieheissä* yksittäistapauksista kerrottiin vain harvoin.¹²⁶⁶ Jaak-
ko Paavolaisen mukaan punaisessa terrorissa menetti henkensä Helsingissä 79
kaupunkilaista, joista suurin osa surmattiin sodan ensimmäisinä viikkoina. Jou-
kossa oli kansanedustaja Mikkosen lisäksi poliisi- ja suojeluskunta-aktiiveja sekä
tällaisiksi oletettuja.¹²⁶⁷ *Sotasurmat*-tietokannan mukaan Helsingin kaupungissa
punaisten terrorin uhriksi päätyi 55 henkilöä ja koko maan surmat mukaan lukien
kaikkiaan 114 helsinkiläistä menehtyi punaisen terrorin uhrina.¹²⁶⁸

Surmattujen tausta sopii hyvin Marko Tikan esittämään terroritulkintaan,
jonka mukaan punaisten väkivallan motiivit olivat ensisijaisesti sotilaallisia, tois-
sijaisesti ideologisia ja kolmanneksi henkilökohtaisia – terrori kohdistui ennen
kaikkea vallankumoukselle tavalla tai toisella vaarallisiksi oletettuihin henki-
löihin.¹²⁶⁹ Kaikkiaan punainen terrori ei ollut pääkaupungissa muita alueita suu-
rempaa, etenkin jos surmattujen määrä suhteutetaan väestön kokoon.¹²⁷⁰ Tämä ei
kuitenkaan tarkoita, ettei valkoisilla ja ylipäätään porvarillisilla kaupunkilaisilla
ollut todellista syytä pelätä turvallisuutensa puolesta. Sodan keston suhteutettu-
na terroriin menehtyneiden määrä tarkoitti, että surmattuja riitti lähes jokaiselle
päivälle, vaikkakin todellisuudessa surmat tapahtuivat enemmän rykelmissä.

Sisällissodan sytyttyä aseet tulivat osaksi kaupunkilaisten elämää. Tuhansilla
helsinkiläisillä oli pian oma ase tai ainakin heidän käyttöönsä oli varastoitu sellai-
sia. Aseiden ilmestyminen katukuvaan ei varmasti lisännyt yleistä turvallisuuden-
tunnetta. Nyt kaupungissa jouduttiin monilla tahoilla miettimään, miten aseiden
kanssa liikkua tulisi toimia. *Työmieheissä* julkaistiin ohjeita, joissa kiellettiin
muun muassa ottamasta aseita mukaan elokuvateattereihin, kahviloihin tai mui-
hin vastaaviin paikkoihin, joissa oli paljon yleisöä.¹²⁷¹ Tuhansien aseiden päätymi-
nen kaupunkilaisten käsiin johti myös lukuisiin onnettomuuksiin. *Työmieheissä*
kerrottiin ajoittain kodeissa tai kaduilla tapahtuneista tapaturmista. Vahingonlau-
kaukseen menehtyi esimerkiksi Ruoholahdessa eräässä asunnossa tapahtuneessa
tapaturmassa rouva Aune Vienonen.¹²⁷² Sodan alussa sattui myös tapauksia, joissa
miliisi ja punakaarti tai punakaartin eri osastot päätyivät vahingossa ammuskele-

1266 Yleisesti ks. esim. Paavolainen 1966; Manninen O 1993 (e), 453–455. Sodan aikana punaisesta ter-
rorista liikkuneista tiedoista ks. esim. Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (2.2.1918
Silfverhjelm ja Mikkola, 3.2.1918 Schybergsson, 5.2. Jokelassa murhattu neljä, 7.2. Aminoff). SGA;
TM 4.2.1918 (Silfverhjelm); Aho 1938 (I), 160–162 (6.2.1918), 165 (6.2.1918); Aho 1938 (II), 151–152
(5.3.1918); Schybergsson 2003, 87–89, 94–96

1267 Paavolainen 1966, 120–122, 127–131. Ks. myös Hoppu 2013, 30–39

1268 Tikka 2004 (b), 102–103. Tikan mukaan lukujen erot johtuvat siitä, että Paavolaisen luvut pohjautuvat
lähdeaineistosta tehtyyn tutkimukseen, kun taas sotasurmat-tietokantaan on vain kerätty eri aineis-
toissa ilmoitetut tiedot

1269 Tikka 2004 (a), 71–75, 112–113

1270 Manninen O 1992 (e), 453

1271 TM 21.2.1918; TM 14.3.1918

1272 Esim. TM 27.3.1918; Miettinen 1971, 69–70; Hoppu 2013, 39

maan toisiaan.¹²⁷³

Helmi–maaliskuun vaihteessa kaupunkiin saapui Tallinnasta evakuoituneita venäläisiä sotalaivoja, jotka toivat tullessaan joukon pakolaisia. Nämä majoitettiin muun muassa Kallion kansakoululle. Evakkojen saapuminen kertoi kaikille saksalaisten lähestymisestä.¹²⁷⁴ Maaliskuun alussa sovittu Brest-Litovskin rauhan jälkeen oli entistä selvempää, ettei venäläisiltä sotajoukoilta tulisi punaisille suurimittaista apua. Aloite siirtyi punaisilta valkoisille. Punaisten tiukan sensuurin seurauksena tietoja tappioista ei kuitenkaan ollut suoraan saatavissa, mutta monenlaisia huhuja liikkui sitäkin enemmän.

Kansanvaltuuskunnalle tilanteen epätoivoisuus selvisi kokonaisuudessaan Tampereen taistelujen yhteydessä. Järjestöjen varoja alettiin evakuoita ja hallinnolle alettiin miettiä uutta sijoituspaikkaa. Saksalaiset nousivat maihin Hangossa keskiviikkona 3. huhtikuuta. Tieto saapui kansanvaltuuskunnalle vielä samana aamuna, jolloin käynnistettiin nopeasti hätäsuunnitelman laatiminen läntisen Suomen evakuoimiselle. Helsingin evakuoiminen annettiin Edvard Gyllingin toimeksi. Pian junat täyttyivät pakenevasta hallintokoneistosta ja kansanvaltuuskunta siirtyi Viipuriin saman viikon lauantaina. Muiden mukana Helsingin jättivät taaksensa myös punakaartin yleisesikunta ja rautatieneuvosto.¹²⁷⁵

Koko tämä kauhea hälyytys kuului siis provokatsioniin, mutta tulokset opettavat meille, että huhuihin ei saa uskoa, olkoonpa ne kuinka todelta näyttäviä tahansa, jota ne tässä tapauksessa eivät suurestikaan olleet.¹²⁷⁶

Työmies 7.4.1918

Saksalaisten lähestyminen herätti pääkaupungin toimintaan. Vielä maihinousupäivän iltana englantilaiset merisotilaat alkoivat räjäyttää sukellusveneitänsä Helsingin edustalla. Kaupunkilaiset kokoontuivat jälleen Kaivopuiston kalliolle katsomaan sodan kehitystä: englantilaisten laivojen jäänteet paloivat Harmajan edustalla.¹²⁷⁷ Lopun ajan merkkejä olivat myös punakaartin aiemmin kerrotut pakokorekrytoinnit ja vangitsemiset. Seuraavana aamuna *Työmiehessä* julkaistuissa kuulutuksissa ilmoitettiin liikkumisen rajoittamisesta keskeisillä liikenneväylillä, vartioinnin kaksinkertaistamisesta sekä määrättiin kaikki punakaartilaisosastot täyteen valmiuteen.¹²⁷⁸ Valtausviikon ensimmäisinä päivinä kaupunkilaiset kiipesivät Kaivopuiston kallioille ihmettelemään seuraavaa merellä tapahtumaa näytelmää: jäänsärkijän perässä kulki pitkä jono harmaita laivoja. Venäjän itämerenlaivasto pakeni Helsingistä.¹²⁷⁹

1273 TM 19.2.1918

1274 TM 1.3.1918; HBL Kronikka sotapäiviltä 28.1.–12.4.1918. (25.2.1918); Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (27.–28.2.1918). SGA; Manninen 1993 (c), 60; Harjula 2009, 89–91

1275 TM 5.4.1918; Piilonen 1993, 587–588

1276 TM 7.4.1918

1277 Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (3.4.1918). SGA; Nylund Yrjö. 1918-kokoelma (48/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; Aho 1938 (III), 145–147 (3.4.1918); Hoppu 2013, 64–66

1278 TM 4.4.1918

1279 Manninen 1993 (c), 60; Hoppu 2013, 95–96; Tapahtumaa katseli esim. Stenberg Kerttu. 1918-kokoelma (33/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

Emmehän ollenkaan tiedä, millaiset tapahtumat Hgissä tulee, mutta täytyy vain pakosta tyyntä mieltä. T:reella kerrotaan tuhotun paljon taloja taistelun muutenkin vallan hirmuisen. Kaikki rukoilemme, ettei täällä tulisi sellaista.¹²⁸⁰

Lucina Hagmanin kirje Adèle Stenforssille 30.3.1918

Vallan vaihtuminen pääkaupungissa alkoi näyttää todennäköiseltä, vaikka *Työmies* jaksoi edelleen väittää huhua saksalaisista lavastukseksi. Lehden mukaan joitakin saksalaisia joukko-osastoja oli rauhansopimuksen vastaisesti tullut maahan, mutta huhut suurista taistelujoukoista olivat naurettavia – ”Jutut ovat toki liika paksuja tyhmänkään uskottaviksi”.¹²⁸¹ Punaisten johdon pakeneminen, läntiseltä Uudeltamaalta tulneiden punakaartilaiden kertomukset ja kaupungin yllä lentäneet saksalaiset lentokoneet kertoivat kuitenkin uhkan todellisuudesta. Porvarilliset odottivat saksalaisia malttamattomina – kuten olivat tehneet ensimmäisten lentokoneiden ilmestymisestä lähtien¹²⁸² –, punaiset epäluulolla ja pelolla. Mutta mitä tulisi tapahtumaan? Olisiko edessä kaupunkisota pommituksineen? Entä mitä punaiset tulisivat tekemään tappion hetkellä?

Kaupungilla liikkui huhuja punaisen terrorin koventamisesta ja jopa kaupungin tuhoamisesta punaisten ”helvetinkoneilla”. Ryöstäisivätkö pakenijat kaupungin elintarvikevarastot? Venäläisten pelättiin noudattavan englantilaisten esimerkkiä ja räjäyttävän kaupungin satamissa olevat laivansa. Entä käytettäisiinkö Viaporin tykkejä kaupungin pommittamiseen? Kaupunkisodan uhka oli suurempi ja todennäköisempi kuin kertaakaan sotavuosien aikana.¹²⁸³

Kaupunkilaiset alkoivat ryhtyä varotoimenpiteisiin. Jo huhtikuun 6. päivänä kerrottiin saksalaisten saapumista odottavien herrasnaisten ryhtyneen kampanjoimaan kaksoisikkunoiden sisempien ruutujen poistamiseksi tai avaamiseksi. Näin kaikki ikkunat eivät rikkoutuisi pommituksissa.¹²⁸⁴ Porvarillisten kaupunkilaisten pelkoihin sekoittui myös suurta toivoa. ”Kasvojen ilmeistä näkyy, että eletään varman voiton toivossa. Ryhti on toinen ja tervehdykset kaduilla reippaat”, kirjoitti Juhani Aho huhtikuun ensimmäisien päivien tunnelmista.¹²⁸⁵ Lopulta keskiviikkona 10. huhtikuuta pelätyt ja odotetut saksalaiset saapuivat Helsinkiä ympäröivien linnoitteiden edustalle Kilossa.

1280 Lucina Hagmanin kirje Adèle Stenforssille 30.3.1918. Adèle Stenforsin kirjeet (HP:1). Suomalainen naisliitto, Keskushallinto. HKA

1281 TM 6.3.1918 (huhu saksalaisten toimittamasta aselastista); TM 5.4.1918; TM 6.4.1918; TM 7.4.1918; TM 8.4.1918

1282 Esim. Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (20.2., 25.2., 15.3.1918, 3.4.1918 huhu maihinoususta Hangossa). SGA; Tor Wilhelmssons dagbok 3.4. ja 7.4.1918. SLSA 886. SLSA; Aho 1938 (III), 6 (10.3.1918)

1283 Leino 1918, 79–88; Aho 1938 (III), 17–18 (11.3.1918 itsepintaiset huhut laivaston räjäyttämistä satamassa); Leino 1997, 125 (Lainaus Anna Forsströmin päiväkirjasta 8.4.1918); Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (5.4. pelättiin sotasataman laivojen räjäytystä, 7.4.1918 yleinen jännitys oli suuri). SGA; Tor Wilhelmssons dagbok 7.4.1918 (pelättiin sotasataman laivojen räjäytystä). SLSA 886. SLSA: US 21.4.1918 Kerrotaan kaupungista löytyneen lukuisia toimintavalmiita ”helvetinkoneita”. Vastaavista peloista piiritetyllä Tampereella Ylikangas 1993(a), 199–200

1284 TM 6.4.1918; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (5.4.1918). SGA; Aho 1938 (III), 151 (4.3.1918); Kyösti Kallion kirje (muistiinpano) Helsingissä 5.4.1918. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

1285 Aho 1938 (III), 145–147 (3.4.1918)

”Kaupunki ilmaan? Helsinki helvettiin? Näinkö sitä vain mennään?”¹²⁸⁶ – Taistelu Helsingistä

Huhtikuun toisella viikolla kaikki helsinkiläiset joutuivat toteamaan sodan uhkan muuttuneen todelliseksi. Tähän saakka sisällissodan rintamalinjat olivat kulke-
neet kaukana sisämaassa. Nyt kaupungin maayhteydet heikkenivät ja katkesivat.
Niemen kärjessä olevaa Helsinkiä ympäröi kolmelta suunnalta meri, josta jäät te-
kivät juuri lähtöään. Kaupungista ei päässyt pois. Näin kaksisataatuhatta kaupun-
kilaista joutui miettimään, miten toimia, jos kaupungin sisällä ryhdyttäisiin soti-
maan. Saksalaisten aiheuttaman sotatilanteen nopean muuttumisen seurauksena
Helsinkiin ei ollut saapunut samanlaisia suuria pakolaislaumoja ja sekasortoon
ajautuneita punakaartilaisjoukkoja kuin esimerkiksi Tampereelle, eikä kaupungin
valloitusta edeltänyt viikkojen taistelut kaupungin ympäristössä. Tilanne muuttui
vakavaksi hyvin nopealla aikataululla – ja myös ratkesi nopeasti.¹²⁸⁷

Erityisen tukala tilanne oli kaupungin punaisille. Kansanvaltuuskunta, yleis-
esikunta ja monet muut johtajat olivat paenneet kaupungista. Paikalla oli vain
sekalainen kokoelma vartiojoukkoja, taistelujoukkojen hajaryhmiä ja pakkorek-
rytoituja. Huhtikuun 6. päivänä, Tampereen antautumispäivänä, punaisten Hel-
sinkiin jääneet johtajat ryhtyivät Ruotsin lähetystön sotilasasiamies kapteeni S.
af Ekströmin välityksellä hakemaan neuvotteluyhteyttä lähestyviin saksalaisiin.
Seuraavana päivänä Viipuriin paennut punakaartin yleisesikunta siirsi vastuun
kaupungin puolustuksesta Helsingin punakaartin esikunnalle.¹²⁸⁸

Samaan aikaan porvarillisten ryhmittymien edustajat, maltilliset sosiaalide-
mokraatit ja Ruotsin lähetystön edustajat painostivat punaisten paikallista johtoa
hyväksymään antautumisvaatimukset. Maltilliset voimat saivat tilaa myös *Työ-
miehessä*, jossa aggressiivisten taistelua vaativien kirjoitusten rinnalla alettiin
julkaista vaatimuksia antautumisesta. Samalla Viipurista tulleissa viesteissä vaa-
dittiin toistuvasti kaupungin puolustamista loppuun asti, sillä romahtaneen rinta-
man uudelleenmuodostamiseen tarvittiin aikaa, joka voitaisiin ostaa helsinkiläis-
ten uhrautumisella.

Kansanvaltuuskunnan tahdon toteutumista varmistamaan kaupunkiin saapui
oikeusasiain valtuutettu Antti Kiviranta. Helsingin punakaartin päällikkö F. E.
Johansson, Työväentalon komissaari Robert Hurskainen ja kaupungin päällikkö
Edvard Nyqvist olivat kovan paineen alaisena. Aluksi punakaartin johto harkitsi
joukkojensa evakuointia itään, mutta saksalaisten nopea lähestyminen ja Lovii-
saan tekemä maihinnousu estivät suunnitelman toteuttamisen. Niinpä punaisten
johtajat päätyivät illalla 10. huhtikuuta hyväksymään antautumisvaatimukset. Ra-
dikaaleimmat ainekset eivät kuitenkaan olleet valmiita antautumaan. Punakaar-
tilaisten kokouksessa päätettiin vangita antautumisjulistuksen allekirjoittajat ja

1286 Lainaus Eino Leinon laajasta kuvauksesta taistelujen aattona vallinneesta tunnelmasta ja huhumaail-
masta: Leino 1918, 79–88

1287 Tampereen kohtalosta Ylikangas 1993 (a); Hoppu 2008 (c) ja (d)

1288 Hoppu 2013, 54–61

estää sen painatuksen. Kiihkeän päivän neuvottelujen aikana saksalaiset etenivät Leppävaarassa kulkevan linnoitusketjun edustalle.

Antti oli hyvä puhuja ja kertoi aluksi terveisiä rintamalta, missä hän on käynyt ja nähnyt omin silmin, että kyllä se punakaartilaisen kuula tähdättynä lahtarin silmien väliin tekee selvää.¹²⁸⁹

Huugo Turunen (s. 1898)

Seuraavan päivän iltapäivällä, saksalaisten valmistautuessa aloittamaan hyökkäyksensä Leppävaarassa, ryhtyivät maltilliset sosiaalidemokraatit ja af Ekström viimeiseen välitysyriitykseen. Saksalaisten kanssa sovittiin parin tunnin aselevosta, jonka aikana punaisten tuli ilmoittaa antautumisestaan. Senaatintalolla järjestetyssä kokouksessa punaisten johto ja maltilliset ajoivat vahvasti antautumista. Paikalla oli noin 80–100 punaista. Maltillisten puheenvuorojen jälkeen vuoroon tuli Antti Kiviranta, joka piti voimakkaan puheen sotimisen jatkamisen puolesta. Vastassa ei ehkä olisikaan saksalaisia vaan pieni valkoinen joukko-osasto. Vallankumous jatkuisi myös, vaikka tulijat olisivatkin saksalaisia ja vaikka nämä valloittaisivat koko maan. Puheen innostama kokousyleisö päätyi huutamaan neuvottelijat alas. Af Ekströmin tehtäväksi jäi välittää kokouksen päätös saksalaisille, jotka tämän kuultuaan aloittivat sotatoimet. Kuten vähän aiemmin Tampereella, myös nyt punaisten johtajat saivat estettyä antautumisen ja puhutuksi riittävän suuren osan joukoista puolelleen. Helsingistä taisteltaisiin.¹²⁹⁰

Taistelun lähtökohdat olivat kovin epätasaiset, mutta toisaalta punaisilla oli käytössä linnoitustöiden ansiosta kaupungin puolustamiseen suunnitellut asemat Leppävaarassa. Maailmansodan rintamilla vastaavat linnoitteet olivat osoittautuneet vaikeasti lyötäviksi ja Tampereella oli nähty, miten piiritettyä kaupunkia voisi puolustaa useampia päiviä. Tällä kertaa linnoitusta suojaamassa ei kuitenkaan ollut harjoitettua armeijaa, vaan sekalaisista osastoista koottu punakaartilaisjoukko. Osa miehistä oli jo aseleponeuvottelujen aikana jättänyt asemansa, eivätkä loput tiukasta vastarinnastaan huolimatta pystyneet yhtenäiseen toimintaan. Etulinja puhkesi puolessa tunnissa, ja pian punaiset perääntyivät kaikista asemistaan. Tie Helsinkiin oli auki. Saksalaiset jatkoivat etenemistään aina Meilahden lähelle, jossa punaisten voimakas vastarinta ja pimeän tulo pysäyttivät hyökkäyksen. Samaan aikaan saksalaisia sotalaivoja ryhmittyi Harmajan edustalle odottamaan seuraavaa päivää.¹²⁹¹

1289 Turunen Huugo Pekka. Muistitietokokoelma 1172/57. TA

1290 Kuvaukset neuvotteluista vaihtelevat jonkun verran lähteissä ja tutkimuskirjallisuudessa. Kirjallisuus mm. Haahti 1938, 42–48; Viljanen 1955, 198–204; Lappalainen 1981 (II), 176–178; Tuomisto 1999, 38–29; Ahto 1993, 384–385; Hoppu 2013, 61, 70–90. *Työmiehen* kirjoituksista ks. esim. TM 10.4.1918 ”Tarpeetonta hävitystä vältettävä”, nimim. H.R; TM 10.4.1918 Esikunnan julistus. Kokouksiin osallistujien ja lehdissä julkaistuja kertomuksia: Turunen Huugo pekka. Muistitietokokoelma 1172/57. Ta; Salmi Albert Leonard (1892). 6. Muistelmat. KansA; HS 22.4.1918 ”Punakaartilaisten neuvottelut antautumisestaan ennen Helsingin valtausta”; HBL 13.4.1918 Extra nummer 2 ja Hbl 16.4.1918 (af Ekströmin haastattelu); US 14.4.1918 ”Punaisten antautumisneuvottelut ja niiden kariutuminen”. Aluksi antautumisjulistuksen peruuttaminen laitettiin latojatar Hilda Sirolan toiminnan syyksi. Myöhemmin tieto todettiin vääräksi. US 20.4.1918; US 24.4.1918. Tampereesta ks. Ylikangas 1993 (a), 218–229; Hoppu 2008 (d), 104–157

1291 Lappalainen 1981 (II), 178; Hoppu 2013, 97–113

Leppävaaran taistelujen äänet kantautuivat kaupunkiin saakka. Taistelut lähenivät, vaikkakin tietoja tapahtumista oli vaikeaa saada. Perjantaina huhtikuun 12. päivänä aamusta alkaen taistelujen äänet voimistuivat ja laajenivat.¹²⁹² Samalla kun kaupungin rajoilla taisteltiin kortteli korttelilta, jatkui elämä monissa osissa kaupunkia vielä normaalina. Raitiovaunut kulkivat, kaupat ja ravintolat aukaisivat ovensa ja monet tehtaat käynnistyivät normaalisti.¹²⁹³ Monien päivä alkoi tuttuun tapaan elintarvikejonoissa.¹²⁹⁴ Lapset leikkivät pihoilla ja lähimetsissä.¹²⁹⁵ Rintamalinjan läheisyydessä kadut olivat autioina aamusta lähtien, ja liikkeellä oli vain satunnaisia punakaartilaisryhmiä.¹²⁹⁶ Joissain osin kaupunkia punakaartilaisketjut metsästäivät kaduilla liikkuneita miehiä, etsien pakkorekrytoitavia ja valkokaartilaisia.¹²⁹⁷ Taistelujen äänien lähestyessä kaupungin normaali elämä pysähtyi. Kaupat suljettiin ja työt lopetettiin viimeistään iltapäivällä. Lähellä asuvat yrittivät hakeutua koteihinsa, mutta monet joutuivat jäämään työpaikoilleen odottamaan taistelujen päättymistä.¹²⁹⁸ Teollisuuslaitoksien työnjohtajat ryhtyivät järjestämään palovartiostoja mahdollisten sotatoimien sytyttämien tulipalojen sammuttamiseksi.¹²⁹⁹ Lapset komennettiin sisätiloihin¹³⁰⁰ ja kadut autioituivat.¹³⁰¹

Meillä kotona me mentiin kovasti sinne ikkunan luo permannelle pitkäkseni, että jos tulee jotain harhaluoteja ikkunasta sisään, niin ettei ne sattus nyt sitte ihmisiin. Ja tätä ammuntaa kesti muutaman minuutin, mutta ne talon eukot, ne heräsivät taas toimintaan. Ja ne sano, että ei se sovi, että tästä asuintalosta tehdään linnotus, että menkää pois täältä. Ja ajovat ne punakaartilaiset pois siitä, ehkä ne itsekin käsittivät, ettei se ollut oikein mukava tapa. Kyllä sinne joitakin luoteja kai tuli ikkunasta sisään, että sieltä mäestä päin.¹³⁰² Oskar Lindeman (s. 1903)

-
- 1292 Esim. Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (11.4.1918). SGA; Kyösti Kallion kirjeet (muistintpanot) Helsingissä 11.4. ja 12.4.1918. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA; Eklund 1990, 149; Salmela-Järvinen 1956, 135–137; US 13.4.1918 ”Helsinki vapautettu. Punaisten hirmuvalta kukistettu. Saksalaiset saapuneet ja tšekäläisen valkokaartin avulla puhdistavat kaupunkia.”
- 1293 Esim. HS 15.4.1918 ”Tuokiokuvia”; Salmela-Järvinen 1956, 135–137
- 1294 Lindeman Oskar. Muistitietokokielma (11654). TA; Salmela-Järvinen 1956, 135–137; HS 15.4.1918 ”Tuokiokuvia”
- 1295 Raitanen 1991, 24–26 (Helmi Ahlbergan muistelmat s. 1912); Pille Majurin haastattelu 26.10.2005, haastattelijoina Samu Nyström ja Arvo Metsistö; Jortikka Anni 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; Kullervo Linnan haastattelu. YLE
- 1296 US 13.4.1918 ”Tapahtumat läntisen viertotien päässä”
- 1297 Helenius et al. 1938 (c), 175–175 (L. A. Palander); US 13.4.1918 ”Punakaartilaiset yleisöä jahtaamassa”. Myös Tampereella yritettiin viime hetkillä pakkorekrytoita paitsi työväestöä, myös porvarillisia. Ylikangas 1993 (a), 360–363; Hopppu 2008 (d), 124–125
- 1298 Valtionrautateiden konepajoilla jumiin jäivät mm. Albert Rautio ja K. A. Laari: Albert Rautio, VRO 3/200. Valtiorikosylioikeuksien ja valtiorikosylioikeuksien aktit. KA; K. A. Laari (tai Lauri):n kirje S.V.R konep. Työnt. Liiton Helsingin osaston johtokunnalle 29.3.1919. Kirjeenvaihtoa 1912–1930. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA. Muista ks. esim. Leino 1997, 167 (Anna Forströms dagbok)
- 1299 Omista työntekijöistä koottuja sammutusryhmiä ja palovartioita oli ainakin Valtionrautateiden Fredriksbergin konepajalla (Koneinsinööriin kirje konetirehtööriin apulaiselle 13.1.1919. Lähteneet kirjeet 1918–1920. Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto. HMA) ja Elannolla (Tanner 1957, 206)
- 1300 Raitanen 1991, 24–26; Pille Majurin haastattelu 26.10.2005; Salmela-Järvinen 1956, 137; Jortikka Anni. 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; Kullervo Linnan Haastattelu. YLE
- 1301 Katujen hiljenemisestä esim. Karpio 1931, 383–386; Helenius et al. 1938 (b), 100–101 (Hilda Huldén); HBL 15.4.1918 Extra nummer 4; US 13.4.1918 ”Helsinki vapautettu. Punaisten hirmuvalta kukistettu. Saksalaiset saapuneet ja tšekäläisen valkokaartin avulla puhdistavat kaupunkia.”; HS 16.4.1918 ”Piirityksen aikana siltasaarella. Tuokiokuvia”
- 1302 Lindeman Oskar, Muistitietokokielma (11654). TA

Helsinkiläisillä ei ollut aiempia kokemuksia sotatoimien keskelle joutumisesta. Viaporin kapinan yhteydessä sotatoimet olivat kohdistuneet linnoitukseen, mutteivät kaupunkiin. Ainoat suojautumisohjeet olivat ne, jotka oli jaettu Zeppeliinien pelossa. Mutta mitä pitäisi tehdä, jos kotikorttelissa käytäisiin kaupunkisotaa? Missä olisivat oman kodin ja lähikortteleiden turvallisimmat paikat? Entä pitäisi-
kö suojautumisessa huomioida jommankumman osapuolen mahdollisesti käyttämät terrori- tai tuhoamistoimet?

Taistelujen lähestyessä helsinkiläiset siirtyivät kellareihin, pesutupiin, rapukäytäviin tai hakeutuivat kivitaloihin, ja etenkin pitkänsillan pohjoispuolelta siirtyi perheitä turvallisemmiksi oletetuille alueille. Ikkunoiden luona olemista vältettiin ja lapset käskettiin lattialle makaamaan. Sairaaloissa potilaat siirrettiin rakennuksien turvallisimpiin osiin tai ainakin osastojen lattioille. Joissakin taloissa suojauduttiin paniikissa ja kovalla huudolla, toisissa taas istuttiin vakavan hiljaisuuden vallassa odottaen tilanteen ratkeamista. Toisaalla kivitalojen yläkerrok-
sista valmistauduttiin seuraamaan ”näytelmää” hyvässä seurassa, hyvien ruokien ja juomien kanssa. Joidenkin kohdalla rintama taisteluineen kulki nopeasti ylitse, mutta huono-onnisemmat joutuivat makaamaan lattialla osapuolien ristitulella koko päivän. Erityisen vaikeassa asemassa olivat Eläintarhan puuhuviloiden asukkaat.¹³⁰³ Toisten kyyristellessä suojissa lähtivät uteliaimmat kaupunkilaiset ja etenkin lapset kaduille katselemaan taistelujen etenemistä.¹³⁰⁴

Paikoin katutaistelut alkoivat jo ennen saksalaisten tuloa. Helsingin valkoi-
nen kaarti aktivoitui, ja sen alkuperäisenä tavoitteena oli valloittaa ainakin osa pääkaupungista ennen saksalaisten saapumista. Valkokaartin esikunta antoi mobilisointimääräykset jo 9. huhtikuuta, ja toiminnan aloittamisajankohdaksi määrättiin seuraavan päivän aamu. Kunnianhimoinen hanke kaatui kuitenkin maanalaisen armeijan mobilisoinnin vaikeuteen ja punakaartin päättäväisiin vastatoimiin. Esikunnan viestit tavoittivat pieniin osiin jaetut ryhmittymät vaihtelevalla nopeudella. Ryhmittymisen ja varustautumisen toteuttaminen punais-
ten valvomassa kaupungissa oli vaikeaa ja vaarallista. Näin ajatus yhtenäisestä toiminnasta osoittautui mahdottomaksi. Punaiset saivat vihiä monien ryhmien kokoontumisista, ja pian kokoontumispaikkojen ympärillä käytiin ankaria taisteluja. Vladimirin kadulla sijainnut esikunta antoi uuden hyökkäyskäs-
kyn perjantaina puolenpäivän jälkeen. Käytännössä useimmat ryhmittymät pääsivät ulos ja

1303 HS 16.4.1918 ”Piirityksen aikana siltasaarella. Tuokiokuvia”; HS 16.4.1918 (kaduilla kulkeneet suojautuivat Unioninkadun venäläiseen sotilassairaalaan); Leino 1918, 113–123; Nyström B 1938, 142–143; Karpio 1931, 383–386; Jortikka Anni 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; Broth-
erus 1982, 40–41; Lindeman Oskar. Muistitietokokielma (11654). TA; Itkonen Martti. 1918-kokoelma (1966/5). Kansanrunousarkisto. SKS; Aalto Selma (s. 1909). 1918-kokoelma (1966/1). Kansanrunous-
arkisto. SKS; Tanner 1957, 206; Koistinen Helmi Ester. SNA; Raitanen 1991, 24–26; Aho 1938 (III), 198 (12.4.1918); Salmela-Järvinen 1956, 136–141; Kullervo Linnan haastattelu. YLE. Eläintarhan huviloista ks. Eklund 1990, 149; HS 17.4.1918 ”Hirmupäivä eläintarhassa”. Tampereen siviileistä taistelujen keskellä ks. Ylikangas 1993 (a), 244–245, 320–324, 35, 374–391; Hoppu 2008 (d) 129–130 141–142, 160

1304 Uteliaat aikuiset: Stenberg Kerttu. 1918-kokoelma (33/1966). Kansanrunousarkisto. SKS. Uteliaat lap-
set: Jortikka Anni. 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; Aalto Selma. 1918-kokoelma (1966/1). Kansanrunousarkisto. SKS

sotimaan vasta saksalaisten saavuttua.¹³⁰⁵

Saksalaisten hyökkäys alkoi aamulla huhtikuun 12. päivänä. Sumussa ryhmityneet joukot jakautuivat kolmeen ryhmään. Ensimmäinen ryhmä suuntasi kohti Läntistä Viertotietä ja sitä pitkin kaupunkiin. Toinen ryhmä suuntasi suoraan Ilmalan kallioiden yli kohti Pasilan asemaa, jatkaen sieltä Linnunlauluun ja Valtilaan. Pohjoisempaan kolmas ryhmä lähti etenemään kohti Tikkurilan asemaa. Helsingin rautatieyhteydet katkaistiin ja kaupunki saarrettiin pohjoisesta. Saksalaiset etenivät selkeän hyökkäyssuunnitelman mukaan. Kaupunki vallattiin etenemällä läntisten kaupunginosien kautta kohden kaupungin keskustaa. Samalla laivasto yhtyi taisteluihin eteläisistä kaupunginosista. Työväestön ydinalue Pitkäsillan pohjoispuolella saarrettiin.¹³⁰⁶

Siltasaareltä tuli vastaamme kaksi naispunakaartilaista kiväärit kädessä. He hymyilivät astuessaan kaupunkia kohti. Se oli kummallinen sekä hurmioitunut että ylimielinen hymy. Ajattelin, että he menivät kuolemaan aatteensa puolesta, mutta minulla raukalla, oli vain yksi ajatus: saada elää hinnalla millä hyvänsä...¹³⁰⁷

Sylvi-Kyllikki Sinervo (Kilpi) päiväkirjassaan 12.4.1918

Punaisten jäljellä olleet joukot toimivat pieninä ryhminä ilman keskitettyä johtoa. Sotimaan päätyneet helsinkiläismiehet kohtasivat maailmansodassa kokemusta saaneet saksalaissotilaat. Joillakin paikoilla, kuten Ilmalan kallioilla, pystyivät punaiset ankaraan vastarintaan. Pääosin taistelut jäivät kuitenkin lyhyiksi kahakoiksi, jotka päättyivät punaisten tappioon. Henkiin jääneet punaiset pyrkivät pakenemaan Siltasaareen ja Kallioon tai linnoittautumaan keskustan kivitaloihin. Toiset heittivät aseensa pois ja pyrkivät sulautumaan suurkaupungin siviiliväestöön, toiset olivat päättäneet taistella loppuun saakka. Saksalaiset eivät aluksi ryhtyneet suoraan toimintaan punaisten linnakkeita vastaan, vaan tyytyivät saartamaan ne, ja jatkoivat kaupungin valloitusta. Iltapäivällä tiukkaa vastarintaa tekeviä linnakkeita olivat Turun kasarmi, Ruotsalainen teatteri, Kansallisteatteri, Smolna, Rautatieasema, Kaartin kasarmi ja Senaatintalo. Näistä osassa oli puolustajien lisäksi vankeja ja muita siviilejä. Perjantain aikana teatterien ja Kaartin kasarmin puolustajat antautuivat. Myös Turun kasarmi kukistui ankarien taisteluiden ja niiden aikana syttyneen tulipalon jälkeen. Kasarmin taistelussa ja tulipalossa menehtyi ilmeisesti monia loukkuun jääneitä huvilayhdyskunnista taisteluita paenneita siviilejä. Illalla punaisten tilanne vaikeutui entisestään, kun saksalaiset sotalaivat saapuivat Kruunuvuorenselälle ja laskivat maihinnousujoukkoja Katajannokalle.¹³⁰⁸

1305 Esim. Ahto 1993, 387–388; Hoppu 2013, 114–121, 130–140; Haahti 1938, 34–42; Suomela 1938, 116–117; Helenius et al. 1938 (b), 99–100 (Hilda Maria Jalasmaa), 100–101 (Hilda Huldén); US 13.4.1918 ”Taistelut valkokaartin ja punaisten välillä”

1306 Haahti 1938, 50–61; Hoppu 2013, 124

1307 Kilpi 1964, 158 (12.4.1918)

1308 Perjantain 12.4.1918 sotatapahtumista Lappalainen 1981 (II), 179–181; Ahto 1993, 388–393; Hoppu 2013, 126–262; Haahti 1938, 50–61. Kuvauksia perjantain tapahtumista julkaistiin myös seuraavien päivien lehdissä. Ks. esim. HS 13.4.1918 ”Helsingin valloitus”; US 13.4.1918 ”Ensimmäinen vapausnumero”; US 13.4.1918; HS 14.4.1918; HBL 15.4.1918 Extra nummer 4; HS 19.4.1918 ”Saksalaisen meri-

Sinä yönä ei talossa paljon nukuttu. Väliin hetkeksi taukoava kuularuiskujen räiske taas pian alkoi ja keskeytti unen. Keskiyön aikana räikyvät palotorvet ja eteläistä taivaanrantaan valaisivat tuliloimut.¹³⁰⁹

”Sotapäivät Helsingin diagonissalaitoksella”, *Uusi Suometar* 20.4.1918

Yön saapuessa kantakaupunki oli pääosin saksalaisten ja heihin liittyneiden valkokaartilaisten hallussa. Senaatintorin lähialueilla oli vielä lukuisia punaisten linnakkeita. Lisäksi Pitkäsillan eteläpuolelta oli valloittamatta vielä Kruununhaka, missä sotatoimia rajoitti Liisankadun Ruotsalaiselle lyseolle sijoitettujen vankien turvallisuuden varmistaminen. Yön pimeydessä pyrkivät eteläisiin kaupunginosiin piiloutuneet punakaartilaiset veneillä tai jäälautoilla turvaan omien puolelle.¹³¹⁰

Kaartilaisten ja pohjoisten kaupunginosien asukkaiden tilanne oli tukala. Puutalovaltainen alue oli piiritetty, se oli täynnä siviilejä ja saksalaiset pystyivät tulittamaan aluetta tykistöllä kaikista suunnista. Perjantain tapahtumat olivat osoittaneet, ettei punakaarti pystynyt torjumaan saksalaisia.

Ensimmäisen taistelupäivän illalla, taistelujen edelleen jatkuessa kantakaupungissa ja Turun kasarmin palaessa, aloitettiin Kallion kansakoululla punaisten viimeisen linnakkeen elintarvikevarastojen jakaminen alueen asukkaille. Ruokaa oli paljon, kuten oli sen tarvitsijoitakin. Sähköjen katkettua jakelua jatkettiin kynttilöiden valossa aamuun saakka.¹³¹¹ Taistelujen päättyessä päätyivät punaisten ja venäläisten hallussa olleet elintarvikkeet voittajien lisäksi myös muille ripeästi toimineille kaupunkilaisille. Turun kasarmin palon sammuttua tuli paikalle uteliaita kaupunkilaisia, joista osaa onnisti. Raunioista löytyi lihapullasäilykkeitä.¹³¹²

Taistelut jatkuivat aikaisin kauniin keväisenä lauantaiaamuna. Eteläisissä kaupunginosissa sijainneet viimeiset punaisten linnakkeet joutuivat antautumaan saksalaisten ylivoiman edessä. Etenkin Eteläsataman läheisyydessä olleet Päävartioisto ja Borgströmin tupakkatehdas jäivät tulivoimassa pahasti alakynteen saksalaisten vastatessa kevyiden aseiden tulitukseen sotalaivojen tykeillä. Näin punaisten linnakkeet eteläisissä kaupunginosissa antautuivat yksi toisensa jälkeen.

Nyt taistelujen päätapahtumat keskittyivät pohjoisiin kaupunginosiin. Aamulla saksalaiset tulittivat punaisten asemia tykein ja kuularuiskuin. Puoli kahdeksan aikaan saksalaiset julistivat puolentoista tunnin tulitauon tarjoten punaisille mahdollisuuden antautua. Kun punaiset eivät vielä kukaan suostuneet antautumaan, ryhtyivät saksalaiset voimakkaampiin sotatoimiin. Aamupäivällä kaksi saksalaista sotalaivaa saapui Pitkäsillan läheisyyteen laskien maihin taistelujoukkoja. Pitkäsillan pohjoispuoli jäi kahdesta suunnasta tulleen tykkitulen alle. Työväentalo

---

väen osanotto Helsingin valtaukseseen”; HS 19.4.1918; US 20.4.1918. Muistelmia perjantain tapahtumista esim. Kilpi 1964, s. 157–161 (12.4.1918); Turunen Huugo Pekka. Muistitietokokoelma 1172/57. TA; Lindeman Oskar. Muistitietokokoelma (11654). TA; Salmela-Järvinen 1966, 135–142

1309 US 20.4.1918 ”Sotapäivät Helsingin diakonissalaitoksella ”

1310 US 13.4.1918; Helenius et al. 1938 (c), 177–181 (M. Tiainen)

1311 Konttinen Edit. 6. Muistelmät. KansA. Lopun häämöttäessä punaisten elintarvikevarastoja jaettiin siviileille myös Tampereella. Ylikangas 1993 (a), 449–450

1312 Salovaara Onni. 1918-kokoelma (1966/1). Kansanrunousarkisto. SKS

ja pari muuta taloa Siltasaarella syttyivät tuleen. Myöhemmin toinen sotalaivoista alkoi suunnata tykkitultaan Kallion kaupunginosaan, jossa syttyi pieniä tulipaloja. Kohteena oli ilmeisesti Kallion kansakoulu, jonne viimeiset puolustajat olivat ryhmittyneet. Samaan aikaan saksalaiset aloittivat maajoukkojen hyökkäyksen pohjoisesta, edeten Linnanmäen kallioiden yli sekä Vallilasta Hermannisiin. Selkään vasten taistelevat punakaartilaiset tekivät paikoittain vielä tiukkaa vastarintaa, mutta taistelu oli jo hävitty. Iltapäivällä nousi Kallion kirkon torniin valkoinen lippu, ja vähitellen lippuja ilmestyi moniin muihinkin rakennuksiin.¹³¹³

Kun tieto antautumisesta levisi, joutui jokainen punakaartilainen miettimään mikä olisi paras keino säilyttää henkensä. Saksalaiset olivat luvanneet turvata antautuvien hengen tuomioistuinkäsittelyihin asti. Toisaalta taisteluiden aikana tätä lupausta ei aina ollut pidetty. Ja vaikka saksalaiset turvaisivatkin vankiensä hengen, miten vankeihin suhtautuisivat valkoiset? *Työmies* oli ollut täynnä veristä propagandaa jo pitkään, eivätkä tiedot rintamien julmuuksista ainakaan vähentäneet pelkoja. Taistelujen tie oli nyt joka tapauksessa ohi, joten jokainen joutui etsimään uusia ratkaisuja.

Osa viimeisistä punakaartilaisista kokoontui punaisen Helsingin päällikön, Edvard Nyqvistin johdolla Haapaniemen kentälle. Nyqvist piti joukoille puheen, jossa hän kertoi antautumisen ehdoista. Aseet jätettiin kentälle, ja joukot antautuivat saksalaisille. Samaan aikaan muut hajanaiset ryhmittymät alkoivat palauttaa aseitaan Kallion kansakoululle ja antautua saksalaisille. Antautuminen alkoi lehtitietojen mukaan neljältä ja kesti useamman tunnin. Siltasaarelta tuotiin kymmeniä hevoskuormia aseita ja ammuksia. Samalla kaupungin sairaaloihin kuljetettiin kymmeniä vaunullisia haavoittuneita. Punainen Helsinki oli antautunut, vaikkakin paikoittain taistelut jatkuivat vielä alkuiltaan saakka. Saksalaiset ja valkokaartilaiset miehittivät koko Helsingin.¹³¹⁴

Moni punakaartilainen valitsi antautumisen sijaan toisenlaisen taktiikan ja heitti aseensa ja punaisen käsivarsinauhan ojaan tai porttikongiin. Tämän jälkeen kaartilaiset lähtivät koteihinsa tai pyrkivät etsimään sopivan piilopaikan lähipäiviksi. Kaartilaisesta tuli ulkoasultaan nopeasti siviili pelkästään poistamalla punaisen nauhan hihastaan.

¹³¹³ Lauantain 13.4.1918 sotatapahtumista Lappalainen 1981 (II), 181–182; Ahto 1992, 392–396; Hoppu 2013, 264–345. Myös lauantain tapahtumista julkaistiin kuvauksia saman ja seuraavien päivien lehdissä. HBL 13.4.1918 Extra nummer 2; HS 14.4.1918; US 14.4.1918 ”Kaartin kasarmien valtaus”; US 14.4.1918 ”Lauantain taistelu”; HBL 15.4.1918 Extra nummer 4; HS 15.4.1918 ”Työväentalon valtaus”; US 15.4.1918 ”Kallion ja Sörnäisten valtaaminen”; HS 17.4.1918; US 20.4.1918; US 6.5.1918 ”Kuinka Helsinki valloitettiin. Saksalaisen upseerin kuvaus”. Muistelmia lauantain tapahtumista esim. Kilpi 1964, 157–161 (13.4.1918); Siltanen Paavo (s. 1911). 1918-kokoelma (1966/1). SKS; Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (13.4.1918). SGA; Landen Maija. 6. Muistelmat. KansA; Konttinen Edit. 6. Muistelmat. KansA; Stenberg Kerttu. 1918-kokoelma (33/1966). SKS; Salmela-Järvinen 1966, 135–142; Otto Tiilikainen. 1918-kokoelma (1966/1). Kansanrunousarkisto. SKS

¹³¹⁴ Muistelmissa ja lehdissä antautumisesta esimerkiksi: Lehtonen Hugo. 6. Muistelmat. 8 Ab 73/2001. KansA; Lindeman Oskar. Muistitietokokeloelma (11654).TA; Seppänen Otto (s. 1898). 1918-kokoelma (1966/1). Kansanrunousarkisto. SKS; Tiilikainen Otto. 1918-kokoelma (1966/1). Kansanrunousarkisto. SKS; Lehdissä esimerkiksi: HBL 13.4.1918 Extra nummer 2; US 14.4.1918; HBL 15.4.1918 Extra nummer 4; US 15.4.1918 ”Kallion ja Sörnäisten valtaaminen”

Se oli jotain kamalaa nähtävää, siellä oli pitkin katuja hevosia, oli ruumiita, oli kaatuneita oli vaikka mitä, se oli järkyttävää nähtävää ja me lapset oltiin niin uteliaita, että meidän täytyi nähdä ja olla joka paikassa.¹³¹⁵

Edit Konttinen (s. 1899)

Lauantai-iltana 13. huhtikuuta taistelu pääkaupungista oli ohi. Helsinkiläisille kahden päivän aikana koetut tapahtumat olivat olleet epäilemättä erittäin pelottavia ja traumaattisia. Toisaalta pahimmat pelot eivät olleet toteutuneet. Taistelut olivat olleet pääosin lyhyitä käsiasein käytyjä kahakoita, ja aineelliset vahingot olivat suhteellisen vähäisiä etenkin Tampereen tuhoihin nähden. Kantakaupungilla tuhoja oli syntynyt valkokaartin kokoontumistalojen luona käydyissä kahakoissa sekä punakaartin viimeisten linnakkeiden taisteluissa. Pohjoiset työväestön kaupunginosat säästyivät laajoilta vahingoilta. Työväentalo ja jokunen muu rakennus olivat tuhoutuneet, mutta suurin osa rakennuskannasta säilyi koskemattomana. Kaikesta huolimatta kaduille palaavia kaupunkilaisia odotti monin paikoin lohdu-ton näky – kaatuneita, verilammikoita, hajonneita ikkunoita, romua ja palaneita taloja.¹³¹⁶

Koleraparakkiin toispäivän iltana tuoduista ruumiista, jotka oli korjattu Helsingin kaupungin kaduilta, sairaaloista tai ympäristön metsistä, on viime päivien kuluessa koetettu saada selvää. Allanimitetty on mukana olleiden paperien nojalla tai muuten tunnettu. Ne ovat enimmäkseen p u n a k a a r t i l a i s i a, miehiä ja naisia, mutta joukossa on myös muutamia selvästikin vahingossa kuolehtivan kuulan satuttamia naisia ja lapsia.¹³¹⁷

Helsingin Sanomat 20.4.1918

Taistelujen tauottua monia kaupunkilaisia painoi huoli läheisistä. Sotimaan lähteneiden puna- ja valkokaartilaiden kohtalosta oli vaikeaa saada tarkkoja tietoja, eikä muissa kaupunginosissa asuneiden sukulaisten ja ystävien tilannettakaan tiedetty. Ensimmäisinä päivinä kaupungilla liikkumista oli rajoitettu ja sodan uhreja vasta koottiin Koleraparakille.

Helsingin taisteluiden henkilötappiot jäivät lopulta verrattain vähäisiksi, mutta eivät olemattomiksi. Kaupungissa ja sen lähiympäristössä käydyissä taisteluissa sekä välittömissä terroritoimissa menetti henkensä 300–400 ihmistä. Suurin osa menehtyneistä oli punakaartilaisia, mutta joukossa oli myös saksalaisia, valkokaartilaisia ja siviilejä. Viimeiseen ryhmään kuuluvia oli välillä vaikeaa erottaa siviiliasuisista taistelijoista.¹³¹⁸ *Sotasurmat*-tietokannan mukaan 11.–14. huhtikuu-

¹³¹⁵ Konttinen Edit. 6. Muistelmat. KansA

¹³¹⁶ Kilpi 1964, 161–162 (14.4.1918); Konttinen Edit. 6. Muistelmat. KansA; Jortikka Anni. 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; HS 16.4.1918 ”Piirityksen aikana Siltasaarella. Tuokiokuvia.”; Aho 1938 (III), 202–203 (13.4.1918). Vastaavista tunnelmista Tampereella ks. Ylikangas 1993 (a), 455–458, 462, 488–490

¹³¹⁷ HS 20.4.1918

¹³¹⁸ Esimerkiksi valloituksen jälkeisinä päivinä julkaistiin porvarillisissa lehdissä kuolinilmoituksia, joissa vainajan kerrottiin menehtyneen ”tapaturmaisesti”. *Sotasurmat*-tietokannan mukaan tällaisista esimerkiksi Neiti Charlotta Waris oli luokiteltu punaiseksi. HS 17.4.1918 ja SSSP

ta välisenä aikana Helsingissä menehtyi sotatapahtumissa 295 henkilöä.¹³¹⁹ Aapo Roseliuksen, Tauno Tukkinen ja Tuomas Hopun laskelmien mukaan valloituksen yhteydessä kaatuneita punaisia oli noin 260, lähialueiden tappiot mukaan lukien noin 320–330. Jäljellä olleita punakaartin osastoja kuvaavasti kaatuneiden keski-ikä oli rintamalla kaatuneisiin verrattuna poikkeuksellisen korkea, yli 33 vuotta. Kolmannes kaatuneista punaisista oli yli 40-vuotiaita.¹³²⁰ Saksalaisia kaatui 60, joista suurin osa ensimmäisenä valloituspäivänä.¹³²¹ Valkoisia menehtyi 23–30, joista ainakin 17 oli valkokaartilaisia.¹³²² Näiden lisäksi harhaluoteihin ja vahingonlaukauksiin menehtyi Roseliuksen mukaan 14 kaupunkilaista.¹³²³ Pian valtauksen jälkeen Koleraparakilla ilmoitettiin olevan yhteensä 370 ruumista, joista osa oli ilmeisesti jo aiemmin surmansa saaneita.¹³²⁴

Laskelmat antanevat kohtuullisen tarkan kuvan kuolleiden kokonaismäärästä. Luvut kertovat paljon katutaistelujen intensiivisyydestä ja luonteesta: Kahdensadantuhannen asukkaan kaupungin kaduilla käydyissä taisteluissa menehtyi vain kolmisensataa ihmistä. Se, että suurin osa kaatuneista oli kaupungin puolustajia, kertoo epäilemättä taistelevien osapuolien voimasuhteista. On myös selvää, etteivät kaikki valloituspäivinä surmatut menehtyneet taistelutapahtumissa.¹³²⁵

Taistelut työllistivät kaupungin palokuntaa ja sairaaloita. Taistelujen keskellä palokunta kiiti urheasti kellojaan kilistellen sammuttamaan muun muassa Pitkän sillan etelälaidassa palanutta väkiviinatehdasta sekä Turun kasarmia. Sammutustoiminta osoittautui kuitenkin useimmiten mahdottomaksi. Sen sijaan palokunnan ja sairaaloiden sairaankuljetusvaunuilla riitti töitä.¹³²⁶ Kaupungin sairaalat olivat alkaneet täyttyä haavoittuneista jo joitakin viikkoja aiemmin. Taistelujen aikana erilaiset ensiapuryhmät ja taistelutoverit kantoivat haavoittuneita sairaaloihin taasaista tahtia. Saksalaisten ja valkokaartilaiden eteneminen vaikutti siihen, kenen joukkoihin eri sairaaloihin tuodut haavoittuneet kuuluivat. Punaisten, Punaisen ristin ja kaupungin sairaaloissa hoidettiin kahden päivän aikana nelisensataa haavoittunutta: satakunta saksalaista, yli kaksisataa punaista, kolmisenkymmentä valkoista ja toistakymmentä siviiliä. Osa haavoittuneista pääsi ensiavun jälkeen sairaalasta, osa jäi sairaalahoitoon ja muutama menehtyi avusta huolimatta. Merkilläpantavaa on, että aluksi lähes kaikissa sairaaloissa oli yhtä aikaa hoidettavana ainakin saksalaisia ja punaisia haavoittuneita.¹³²⁷

1319 SSSP

1320 Roselius 2006, 100; Hoppu 2013, 385–388

1321 Roselius 2004 (b), 171; Hoppu 2013, 385

1322 Roselius 2006, 99; Hoppu 2013, 385

1323 Roselius 2006, 100

1324 HBL 19.4.1918 Extra nummer

1325 Paavolainen 1967, 166–167, 182–185, 353–354; Manninen O 1993 (e), 457; Roselius 2006, 97–101

1326 IV. Palotoimikunta, KHKK (31) 1918, 297–299; Helenius et al. 1938 (c), 182 (Ensin Akseli Punakivi); HBL 14.4.1918 Extra nummer

1327 Tietoja eri sairaaloista: HBL 13.4.1918 Extra nummer 1; HBL 14.4.1918 Extra nummer; US 16.4.1918 ”Fennia punaisten sotasairaalan”; HBL 19.4.1918 Extranummer; US 20.4.1918 ”Sotapäivät Helsingin diakonissalaitoksella”; Salo 1938, 133–136; Helenius et al. 1938 (b), 102–103 (Tyne Nyholm); Heiniö 1968, 146–147. Ensiapuryhmistä: Alho A. R. 1918-kokoelma (1966/37). Kansanrunousarkisto. SKS

Sunnuntaina 14. huhtikuuta saksalaiset järjestivät suuren voitonparaatin, jossa joukot marssivat yhdessä valkoisen kaartin kanssa Senaatintorille. Joukkoja vastassa olivat senaatin ja Helsingin kaupungin edustajat.¹³²⁸ Paraatin aloitusta häiritsi oletettujen punaisten sala-ampujien ammuskelu Esplanadilla ja eri puolilla keskustaa sijainneiden talojen ”ullakoilta ja kellareista”. Vallankumousvuosilta tuttu epäselvä ammuskelutapausta päättyi siihen, että saksalaiset kohdistivat tykkitulen Vuorion talossa sijainneisiin oletettujen ammuskelijoiden huoneistoihin. Ilmeisesti ainakaan kyseisissä tiloissa ei lopulta ollut piileskellyt sala-ampujia.¹³²⁹ Joka tapauksessa tapahtuma osoitti entisestään saksalaisten ylivoimaisuuden sodan muihin osapuoliin nähden – kaupunkia mereltä hallitsevat sotalaivat olivat vaihtuneet venäläisistä saksalaisiin.

---

¹³²⁸ Kolbe 2008, 122–126

¹³²⁹ Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (14.4.1918). SGA; HS 15.4.1918; US 15.4.1918; HBL 16.4.1918; HS 18.4.1918; Hoppu 2013, 348–352

4. MAAILMANSODAN VIIMEISET KUUKAUDET

KEVÄT 1918 ASEIDEN VAIETTUA

Taistelun jälkeen

Erään Kajaaninkadulla sijainneen asunnon ovikello soi. Kotona oli äiti lapsineen. Oven takana oli rouva perheen isän työpaikalta. Sanat takertuivat tämän kurkkuun. Peittääkseen kyyneleensä hän otti eteisen naulakosta äidin takin kasvojensa eteen – ”Se on siellä, parakilla”. Perheen punakaartiin kuulunut isä oli kaatunut kaupungin valloituksen yhteydessä Pasilan kallioilla. Ruumis lepäsi nyt pitkässä rivistössä Koleraparakilla. Pian suruun yhtyi myös huoli. Isän hautaaminen maksaishi, eikä perheellä ollut rahaa. Äidin kukkarosta löytyi vain punaisten seteleitä. Lopulta tyttären työnantajana toiminut lääkäri maksoi hautauskulut perheen puolesta. Seuraava ongelma oli kantajien löytäminen, sillä lähipiirin miehet olivat kadonneet, vangittu tai kaatuneet. Näin isän kantoivat hautaan perheen ja naapuruston naiset.¹³³⁰ Maailmansodan alusta alkaen pelätty ja odotettu sota oli lopulta talven aikana kulkenut myös helsinkiläisten ylitse.

Aseiden vaikeneminen ei tarkoittanut rauhan ajan alkamista. Voittajat ja voitettut olivat ja asuivat edelleen samassa kaupungissa. Molemmat pelkäsivät toisiaan vielä aiempaakin enemmän. Saksalaisten läsnäolo piti kuitenkin huolen siitä, ettei suurempia levottomuuksia enää tapahtunut. Sunnuntain paraatissa oletettuja sala-ampujia kohtaan suunnattu tykkituli teki voimasuhteiden muuttumisen kaikille selväksi. Saksalaiset myös ilmoittivat olevansa valmiita käyttämään tykkejään jatkossakin, jos punaiset vielä yrittäisivät vastarintaa.¹³³¹

Taisteluviikonloppua seuranneena maanantaina maaherra Bruno Jalander julkaisi kuulutuksen, jossa toivottiin yhteiskunnan kannalta keskeisten viranomaisien ja toimijoiden aloittavan työnsä jälleen mahdollisimman pian. Samalla muistutettiin, ettei vaara ollut vielä ohi. Yleisön tuli ehdottomasti pysyä poissa kaduilta, pitäytyä rauhallisena ja odottaa tarkempia määräyksiä. Öinen ulkonaliikkumiskiello jatkui – vain sen valvojat vaihtuivat. Miehiä kehoitettiin rekrytoitumaan valkokaartin jäseniksi.¹³³² Helsingin suojeluskunnan ensimmäisissä päiväkäskyissä kerrottiin esikunnan sijaitsevan Seurahuoneella ja toivottiin kaupunkilaisilta ruoka-apua saksalaisille ja valkokaartilaisille.¹³³³

Punaisten antauduttua suurimman osan kohtalona oli vangitseminen, mutta monet myös onnistuivat painumaan ainakin hetkeksi maan alle. Taistelujen päättyessä saksalaisille ja valkokaartilaisille antautui tuhansia punaisia, ja lisää kaivettiin piiloistaan valloituksen jälkeisinä päivinä. Valkokaartilaisten ja saksala-

1330 Laurila Hulda (s. 17.10.1893). 6. Muistelmat. KansA

1331 HS 14.4.1918; HS 16.4.1918 (Kuulutus sala-ampujien takia)

1332 US 14.4.1918; HS 15.4.1918 (kuulutukset annettu 13.4.1918)

1333 HS 15.4.1918 (Päiväkäskyt no 1 ja 2)

laisten partiot kiersivät etenkin työväestön asuinalueita talo talolta etsien aseita, piileskeleviä punakaartilaisia ja punaisten hallinnossa työskennelleitä. Jälleen kerran kaupunkilaisten koteihin tunkeuduttiin tekemään kotietsintöjä.¹³³⁴

Ensimmäisinä päivinä tilanne oli sekava. Voittajien puolella Helsingin valkoisten sotajoukkojen toiminta vasta haki muotoaan ja yhteistoimintamalleja saksalaisten kanssa. Eikä punaisten metsästäminenkään ollut helppoa. Ase kädessä taistelussa vangittu punaista nauhaa kantava kuului epäilemättä punakaartiin. Mutta entä muut? Entä miliisit, erilaisissa vartiotehtävissä toimineet tai vaikka punaisten tehtailla työskennelleet? Punaisten toiminta oli ollut nopeasti improvi-soitua, jolloin hallinto oli ollut monin paikoin järjestäytymätöntä tai vasta järjes-täytymässä. Vastaavasti punaisten sotajoukot koostuivat monenlaisista yksiköistä – yksilöistä puhumattakaan. Ketkä kaikki olisivat voittajien kannalta vaarallisia ja miten heidät voitaisiin löytää kahdensadantuhannen ihmisen keskeltä? Alkoi pit-kään kestänyt tutkintaprosessi, jota hoitamaan asetettiin aluksi Helsingin tiedus-teluosasto, jonka kuulustelupaikkana oli Suomalainen normaalilyseo.¹³³⁵ Samaan aikaan kaupungin juristikunnan keskuudesta muodostettiin Helsingin valkokaar-tin valmistava tutkimuskomissio, joka jakautui pian useisiin jaostoihin. Näistä en-simmäiset aloittivat toimintansa jo 13.4., ja muutama päivä myöhemmin vankien tekemisiä arvioimassa oli eri puolilla kaupunkia jo 32 jaostoa. Vakavimmista ri-koksista epäiltyjen tutkinnasta vastasi Helsingin poliisilaitoksen etsivä osasto.¹³³⁶

Piileskelevien punaisten metsästäminen aukoi uusia haavoja kaupunkiyhtei-sössä. Talonmiehet ja isännöitsijät velvoitettiin jälleen tekemään selkoa talojensa asukkaista ja näiden tekemisistä sodan aikana.¹³³⁷ Kerrostalojen asukkaat joutuivat miettimään suhtautumistaan naapureihinsa. Toiset ilmiantoivat naapureitaan ja toiset puolestaan auttoivat näitä piiloutumaan. Sama valintatilanne koski monen-laisia sukulais- ja tuttavasuhteita sekä työyhteisöjä.¹³³⁸

Valtava ”puhdistusoperaatio” johti suuren vankijoukon syntymiseen. Ensimmäisten päivien etsinnöissä vangittiin päivittäin useita kymmeniä tai jopa sato-ja punaisiksi epäiltyjä. Osa löytyi kotietsinnöissä tai ilmiantojen perusteella, osa puolestaan katsoi paremmaksi antautua itse.¹³³⁹

Suuren vankijoukon hallitseminen muodostui nopeasti ongelmaksi. Kaupun-gista piti löytää tiloja saksalaisille joukoille, valkoiselle kaartille sekä tuhansille vangeille. Aluksi vankeja sijoitettiin poliisiasemille, kouluihin, venäläisiltä vapau-tuneisiin kasarmeihin sekä laivoihin. Paikoin vangeille varatut tilat täyttyivät ää-

1334 Kilpi 1964, 162 (15.4.1918), 166 (21.4.1918); HBL 13.4.1918 Extra nummer 2; Lindeman Oskar. Muisti-tietokokoelma (11654). TA; Kontinen Edit. 6. Muistelmat. Kansa; Hoppu 2013, 352–353, Vastaavista puhdistuksista Tampereella Ylikangas 1993 (a), 471–487

1335 Paavolainen 1971, 39, 54; Aho 1938 (III), 235–239 (16.4.1918)

1336 Piilonen 2013 (julkaisematon käsikirjoitus), 2–3, 13–14

1337 Paavolainen 1971, 54; HS 16.4.1918 (Kuulutus isännöitsijöiden ilmoitusvastuusta, aikaa vuorokausi)

1338 Esimerkkejä ilmiannoista ja suojelusta ks. esim. Paavolainen 1971, 54; Brotherus 1982, 40; Kontinen Edit. 6. Muistelmat. Kansa

1339 Ensimmäisten päivien vangitsemisista ks. HS 14.4.1918 (vangittuja poliisipiireissä 400–450); US 17.4.1918 (eilen vangittiin yli 250); HBL 18.4.1918 Extra nummer (eilen poliisipiireittäin 57+45+50+45); US 19.4.1918 (eilen 150); US 20.4.1918 (eilen 110); US 21.4.1918 (eilen 86); HBL 25.4.1918 (eilen 23); HBL 5.5.1918 (eilen 8); Paavolainen 1971, 39, 54; Pirttilahti 2011, 28–35

riään myöten. Valloitusta seuraavina päivinä kaupungilla marssi pitkiä vankijonoja, kun punavankeja pyrittiin sijoittamaan tarkoituksenmukaisempiin tiloihin. Sijoitusratkaisuksi löydettiin lopulta Viaporin kasarmit, jonne vankeja alettiin keskittää muutama päivä valloituksen jälkeen.

Kaupungissa piileskelleet senaattorit määräivät huhtikuun 15. päivänä lakitieteiden tohtorin Antti Tulenheimon ja erillisen vankeinhoitokomissionin selvittämään ja hoitamaan vankikysymystä. Komissionilla ja saksalaisilla oli suuri työ yrittää selvittää vankien määrää, löytää sopivia sijoituspaikkoja ja ratkaista muita vankien huoltoon liittyneitä asioita. Komissionin aloittaessa 16. huhtikuuta se las-ki vankeja olevan noin 6 200, joista 4 200 oli Viaporissa. Kaupungissa olleista yli puolet (1 200) oli sijoitettu tukaliin oloihin eteläsatamassa olleeseen *Europa*-lai-vaan ja loput kaupungissa sijaitseviin rakennuksiin, etenkin kouluihin. Pari viik-koa myöhemmin vankeja oli jo 7 340.¹³⁴⁰

Sivistyneet ihmiset antoivat hänestä lausunnon, josta he aivan hyvin tiesivät mihin se johtaisi ja toivoivatkin että se johtaisi juuri siihen, ja joka myös selvittelyjen alkumels-keissä vei hänet johonkin Malmin hiekkakuoppaan ammuttavaksi, hänen perheensä vä- hine kampeineen pihalle ikkunoittemme eteen, ajettuna mieron tielle kellaristaan.¹³⁴¹

Wolf Halsti kotitalonsa talonmiehen kohtalosta muistelmissaan 1973

Tilapäisissä kuulustelukeskuksissa tehtyjen kuulustelujen jälkeen joitakin van-keja saatettiin päästää vapaaksi tai saatujen tietojen perusteella saatettiin tehdä uusia pidätyksiä. Tavoitteena oli seuloa vankijoukosta pahimmat rikolliset ja lie- vempiin rikoksiin syylistyneet sekä vapauttaa syyttömät. Toistasataa helsinki- läistä juristia urakoi kuulusteluissa, mutta vankien tekemisiä oli vaikeaa arvioida pelkkien kuulustelujen avulla.¹³⁴² Jälleen kaupunkiyhteisön monenlaiset verkostot toimivat kahteen suuntaan. Luotettuina pidetyt kansalaiset saattoivat pelastaa tuttujaan todistamalla heidän puolestaan. Samalla lähiyhteisöillä oli mahdollisuus myös toimia pidätettyjen aseman heikentämiseksi. Punaisten aikana tapahtuneil- le väkivaltaisuuksille ja nöyryyksille voitiin nyt hakea hyvitystä, mikä saattoi olla pidätetyille kohtalokasta. Joka tapauksessa tilanne jatkui pitkään sekavana: täysin sivullisia saattoi istua viikkoja tai kuukausia vankeina ja samalla punakaar- tilaisia, jopa osastojen päälliköitä, saatettiin päästää vapaaksi lyhyiden kuuluste- lujen jälkeen.¹³⁴³

Kotona on masentunut tunnelma, kun emme tiedä missä isä on, onko kuollut, haa- voittunut tai vankina. Koleraparakin vainajien joukossa en nähnyt häntä. Kävelimme naapurintädin kanssa, kun hän haki miestänsä. Olen luullut aina pelkääväni ruumiita.

1340 US 14.4.1918; HS 14.4.1918 "Vankeja kuljetetaan"; HS 16.4.1918 "Vangittuja punakaartilaisia katso- massa"; HS 19.4.1918; US 19.4.1918; Helenius et al. 1938 (c), 202 (Autonen); Saarenheimo Johan Emil. Vuoden 1918 arkisto (HM 12). TA; Aho 1938 (III), 214–218 (13.4.1918), 220 (14.4.1918); Paavolainen 1971, 40–42; Pirttilahti 2011, 24–25, 49–196, 64–70, 73–85; Hoppu 2013, 356–363

1341 Halsti 1973, 98–99

1342 Piilonen 2013 (julkaisematon käsikirjoitus), 3–4

1343 Ensimmäisten päivien kuulusteluista ja vangitsemisista ks. US 19.4.1918 (ohjeet syyttömien vapautta- miseksi); Piilonen 1998, 374–378; Hoppu 2013, 363–365, 370–382

Mutta nyt kulkiessani kymmenien ja taas kymmenien kuolleitten ohi, joukossa pari nuorta naistakin, en kammonnut niitä vaan tunsin suurta hellyyttä jokaista kohtaan. Koleraparakilla tapasin pari Portun työläisen vaimoa, jotka olivat samalla asialla kuin minä ja he kertoivat, että ainakin isän paras toveri Numminen on vangittu. Se on vielä Lapinlahden kadun koululla. Pyöräilin koulun ohi pariin kertaan, mutta en nähnyt vankeja. Eräs valkokaartinen sanoi tylästi, että sisään ei saa tulla eikä hän tiedä vankien nimistä.¹³⁴⁴

Sylvi-Kyllikki Sinervo (Kilpi) päiväkirjassaan 14.4.1918

Taisteluja seuranneina päivinä kuljetettiin eri puolilta kaupunkia löytyneitä ruumiita Koleraparakille ja Poliisimaneesiin. Omissa riveissään lepäsivät taistelun eri osapuolien kaatuneet sekä siviilit. Hiljaisina ja vakavina kiersivät kaupunkilaiset katsomassa rivejä ja etsimässä läheisiään. Suruviestit kulkivat ympäri kaupunkia. Kuolleiden henkilötietoja ja tunnistamattomien vainajien tuntomerkkejä julkaistiin lehdissä. Viikko taistelujen jälkeen terveystoimikunta ilmoittivat hautaavansa nimettömät vainajat yhteishautaan.¹³⁴⁵

Monet helsinkiläiset joutuivat elämään vailla tietoa läheistensä kohtaloista. Sekä punaisten että valkoisten sotilaiden omaisia yhdisti huoli ja tietojen puute läheistensä tilanteesta. Helsingissä valkoisten joukoissa taistelleiden omaiset saivat tietoja omistaan taistelujen tauottua. Muualla sotivista valkoisista tihkui tietoja kaupunkiin saapuneiden joukkojen sotilailta. Toukokuun alussa rautatieasemalle perustettiin myös erityinen toimisto, joka välitti tietoja rintamalla haavoittuneista ja sairastuneista.¹³⁴⁶

Punaisten omaisten tilanne oli pitkään vaikeampi. Koleraparakilla, vankijonojen vierellä ja väliaikaisten vankiloiden vartioiden luona kiersi epätoivoisia omaisia, jotka etsivät tietoja kadonneista läheisistään. Sotavangeista vastannut komissioni perusti kanslian, josta omaiset saattoivat kysellä tietoja vangituista. Toimisto sijaitsi Ruotsalaisella kauppaopistolla Merimiehenkadulla. Tietoa kerätyi vähitellen. Suuren vankijoukon kirjaaminen oli pitkä prosessi, eikä kaikkien henkilöllisyyden selvittäminen ollut helppoa. Moni punainen oli kohdannut kohtalonsa sodan sekavina viimeisinä viikkoina, seisoj jossain lukuisista suurista vankijoukoista, piileskeli jossain päin maata tai oli paennut Venäjälle. Usein omaiset saivat odottaa tietoa läheisistään pitkälle kesään ja syksyyn. Kaksitoistavuotiaan Yrjö Hätisen perheeseen tieto isän kohtalosta saapui vasta syksyllä. Tuolloin vankileiriltä vapautunut isän tuttu tuli viimein kertomaan isän kaatuneen Messukylän taistelussa. Virallisen sotavankijärjestelmän rinnalla Helsinkiin perustettiin huh-tikuun lopulla kaksi yksityisten voimin toimivaa toimistoa, jotka pyrkivät välittämään tietoja vangittujen perheille.¹³⁴⁷

1344 Kilpi 1964, 161–162 (14.4.1918)

1345 HS 16.4.1918 ”Kaatuneiden ruumiiden siivous”; HS 18.4.1918 (tunnistamattomat yhteishautaan); HBL 19.4.1918 Extra nummer; HS 20.4.1918 (tunnistamatta vielä 69 ruumista); HS 21.4.1918 tunnistamattomat haudattu Malmille

1346 US 1.5.1918; Aho 1938 (III), 203–204 (13.4.1918)

1347 Paavolainen 1971, 42–43. Yksityisistä toimistoista ks. US 21.4.1918 ”Tietoja punavankien omaisille”. Tietoja omaisistaan etsineitä ks. mm. Kilpi 1964, 161–162 (14.4.1918); Konttinen Edit. 6. Muistelmät. KansA;

Huolimatta siitä, että voimasuhteiden muutos oli valloitusta seuranneina viikkoina selkeä, oli kaupunki täynnä huhuja, pelkoja ja toiveita taistelujen käynnistymisestä uudelleen. Vallankumouksellisina kuukausina tapahtumat olivat aaltoilleet ja voimasuhteet vaihdelleet nopeasti. Jatkuisiko liike edelleen? Lähes päivittäin raporttoitiin punakaartilaiden oletetuista salajuonista. Kaupungin lasi-sepät saivat jälleen töitä, kun kaduilla marssineet joukko-osastot päätyivät tulitamaan talojen ullakoilla lymyilleitä ”sala-ampujarosvoja”. Aiempien vuosien tavoin ampujia saatiin voimakkaista vastatoimista huolimatta harvakseltaan kiinni. Henkilövahinkoja enemmän tapahtumat kasvattivat etenkin valkoisten kaupunkilaisten pelkoja ja vihaa. Jälleen talonmiehille lankesi uusia tehtäviä. Heidän velvollisuudekseen määrättiin varmistaa, ettei heidän rakennuksissansa pystyisi piileskelemään. Päivittäin ja etenkin illalla tuli tarkastaa kellarit, ullakot, makasiinit ja ”muut lymypaikat”.¹³⁴⁸

Puhdistus punaisista alkoi: Joka aamu Helsingin valtauksen jälkeen kuului Lapinlahden sairaalaan ampumista hautausmaan suunnalta yli lahden. Sanottiin punasia pantu riviin valmiiksi kaivetun haudan reunalle ja joka kymmenes mies ammuttiin. Tämän sanottiin saksalaisten tekeneen. Oli hirveää kuulla. Sitä jatkui useita päiviä. Ylipääällikkö Mannerheim antoi saksalaisille määräyksen teurastamisen lopettamiseksi.¹³⁴⁹

Johanna Pohjalainen (s. 1892)

Valloitusta seuranneina päivinä ja viikkoina kaupunki oli täynnä huhuja, jotka ennustivat tuhoa vastapuolelle. Punaisten puolella pelättiin etenkin vankien puolesta. Edellä lainattu Johanna Pohjalaisen kirjaama huhu on hyvä esimerkki valloituksen jälkeisen kuulopuheiden maailman kauhuista. Huhut kertoivat suunnitelmista vankien surmaamiseksi tai lähettämisestä Saksaan.¹³⁵⁰ Monet myöhemmistä terrorikertomuksista saivat luultavasti alkunsa yhtäällä valloituksen ja sitä seuranneiden päivien todellisista tapahtumista, toisaalta kaupungilla liikkuneista huhuista. Helsingissä valkoisessa terrorissa oli tapahtumien poikkeavuudesta johtuen tiettyjä erityispiirteitä, etenkin ensimmäisinä valloituksen jälkeisinä päivinä. Ensimmäiset uhrin syntyivät katutaistelujen aikana. Moni punainen sai surmansa epäselvissä oloissa, joissa saksalaiset siirsivät vangeja taistelukentän läpi tai turvautuivat ”englantilaiseen temppuun” eli vankien käyttämiseen ihmiskilpinä.¹³⁵¹ Taistelujen päätyttyä saksalaisilla ei ollut suurta

Laurila Hulda. 6. Muistelmat. KansA; Hätinen Yrjö Edvard. Muistitietokokoelma (362/11096). TA; Salmela-Järvinen 1966, 156–160. Myös lehdet kertoivat omaisten huolesta ja vankijonojen vierellä kulkevista läheisistä: HS 16.4.1918 ”Vangittuja punakaartilaisia katsomassa”; HBL 17.4.1918 Extra nummer 6; US 19.4.1918. Tilanne oli samanlainen myös Tampereella valloituksen jälkeen. Ylikangas 1993 (a), 502

1348 HS 14.4.1918 ”Vieläkö punaiset jatkavat vastarintaansa”; HS 15.4.1918 ”Salamurhaajat”; US 15.4.1918; HS 16.4.1918; HBL 16.4.1918; US 17.4.1918 ”Sala-ammunta Helsingissä jatkuu”; HS 19.4.1918; US 19.4.1918; US 20.4.1918. Määräyksistä ks. esim. HS 16.4.1918. Ks. myös Hoppu 2013, 354–355

1349 Pohjalainen Johanna. 1918-kokoelma (24/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

1350 Esim. HS 16.4.1918 ”Vangittuja punakaartilaisia katsomassa”

1351 Englantilaisesta tempusta kerrotaan ruotsalaisen teatterin valtauskertomuksen yhteydessä *Uudessa Suomettaressa* 13.4.1918; Osa vangeiksi joutuneista myös koki, että heitä marssitettiin kaupungilla saksalaisten ihmiskilpinä. Esim. Salmi Albert Leonard (1892). 6. Muistelmat. KansA; Y. Pirttilän kirje *Suomen Sosialidemokraatin* toimitukselle 28.3.1934. (Huom. lähetetty Kellokosken mielisairaalaan). Vuoden 1918 arkisto, HM 12. TA. Saksalaisten terroritoimista yleisesti ks. Paavolainen 1967, 352–359

tarvetta vastapuolen lannistamiseen terrorilla, eikä myöskään vankeinhoito-komissioni ja tutkintaorganisaatio ryhtynyt aluksi laajempiin rankaisutoimenpiteisiin. Oikeastaan päinvastoin – etenkin ruotsinkielisessä lehdistössä tutkimusorganisaatiota syytettiin vangittujen liian helläkäitsemisestä ja liian helpoin perustein tehdyistä vapauttamisesta. Tilanne muuttui huhtikuun lopulla valkoisen armeijan ensimmäisien korkeiden edustajien saavuttua kaupunkiin. Tämän jälkeen Helsingin punavankien kohtalo kytkettiin koko maan vankikysymyksen ratkaisuun sekä sitä odotellessa muilla paikkakunnilla käytettyihin menetelmiin. Koska varsinaista kenttätuomioistuinta ei saanut asettaa, suoritettiin rankaisutoimenpiteet suullisten käskyjen mukaan. Juhani Piilosen mukaan toukokuun alkuvaiheen teloituksista vastasi kaupungin komendantiksi määrätty kenraalimajuri Gösta Theslöf, ja että kuolemantuomioita annettiin ainakin viisikymmentä. Tuomioiden taustalla oli juristien tutkimuskomission, poliisin etsivä osaston ja valkokaartin esikunnan tiedusteluosaston suorittamat seulonnat. Piilosen mukaan teloitusr ryhmän eteen päätyivät erityisesti punaiseen terroriin osallistuneet ja punaisten johtotehtävissä toimineet sekä toisaalta voittajien näkökulmasta yhteiskunnalle vahingollisia tai rikollisia yksilöitä.¹³⁵² Jaakko Paavolaisen mukaan Helsingissä menetti valkoisessa terrorissa henkensä ehkä noin 50–60 henkeä. Kaikkiaan helsinkiläisistä joutui koko maassa valkoisen terrorin uhriksi Paavolaisen mukaan noin 210 henkeä.¹³⁵³ *Sotasurmat*-tietokannan mukaan valkoisen terrorin uhreiksi päätyi Helsingissä 120 punaista ja koko maassa 243 helsinkiläistä.¹³⁵⁴

Edellä lainattu kuulopuhe ei siis oikeastaan pitänyt miltään osalta paikkaansa, mutta silti se lähteenä merkittävä: aikalaisten pelkoihin ja kriisikäsitelyyn terrorihuhuilla oli suuri vaikutus – tässä mielessä sodan aikana harjoitetun ja propagandassa korostetun terrorin pelotusvaikutus toteutui Helsingissä. Samalla lainaus on myös hyvä esimerkki kaupunkilaisten keskuudessa vallinneen muistamisen kulttuurin monista merkityksistä. Ulla-Maija Peltonen on väitöskirjassaan tuonut esiin, kuinka sisällissodan muistelmien terrori- ja kauhukertomukset olivat sisällöltään hyvin samanlaisia kuin varhaisempiin kriisiaikoihin ja kerrontakulttuureihin liittyneet marttyyrilegendat ja kansankertomukset. Kauhukertomuksien avulla voitiin ylläpitää oman sosiaaliryhmän tulkintaa tapahtuneesta sekä hakea hyvitystä tai selitystä sisällissodassa tapahtuneille kauheuksille.¹³⁵⁵

Huhtikuussa kaupungissa liikkui myös huhuja, jotka kertoivat tilanteen olevan pian muuttumassa. Lentokoneesta kerrottiin tiputetun lentolehtisiä, joissa valkoisille annettiin vuorokausi aikaa antautua.¹³⁵⁶ Osa kaupunkilaisista odotti jälleen pelastusta mereltä, sillä englantilainen laivasto-osasto oli huhujen mukaan lähe-

1352 Piilonen 2013 (julkaisematon käsikirjoitus), 4–19; Piilonen 1998, 378; Sodan loppuvaiheen rankaisutoimista yleisesti ja Helsingissä ks. myös Tikka 2004 (a), 149–165; Hoppu 2013, 370–382

1353 Paavolainen 1967, 166, 182–185

1354 Tikka 2004 (b), 103

1355 Peltonen 1997, 136–202

1356 HS 24.4.1918

tetty häättämään saksalaiset Helsingistä.¹³⁵⁷

Suomen sisällissota jatkui Helsingin taistelun päätyttyä vielä kolmisen viikkoa. Viimeiset punaiset antautuivat Pyhtäällä toukokuun 5. päivänä. Sisällissota päättyi valkoisten ja saksalaisten selvään sotilaalliseen voittoon.

Saksalaisten ja valkoisten kaupunki

Helsingin kaupunginvaltuusto, joka on tänä päivänä kokoontunut ensi kerran sen jälkeen kuin verrattoman urheat saksalaiset sotajoukot olivat kukistaneet punaisen hirmuvallan Suomen pääkaupungissa, pyytää saada teidän ylhäisyytenne välityksellä Saksan valtakunnan korkealle hallitsijalle esiintuoda omansa ja kaupunginhallinnon syvästi kunnioittavan kiittolisuuden pääkaupungin vapauttamisen johdosta¹³⁵⁸

Helsingin kaupunginvaltuuston kiitossähke Saksan keisarille Wilhelm II:lle 16.4.1918

Valloitusta seurasi joukko paraateja, hautajaisia ja juhlallisuuksia, joissa sodan voittajat ottivat kaupungin kadut näyttävästi haltuunsa. Heti valloituksen jälkeen saksalaiset järjestivät suuren paraatin, johon osallistui myös valkokaartin miehiä. Kaupungin keskeiset kadut ja Senaatintori saivat taas toimia levottomuuksien kuukausien voimannäytön näyttämönä. Senaatintorilla saksalaisia kiittämässä olivat kaupungissa piileskelleet senaattorit sekä eduskunnan, kaupungin ja yliopiston edustajat. Puheiden ja kansallislaulujen jälkeen paraati jatkoi Esplanadille. Kaupungin kadut olivat levottomasta yleisilanteesta huolimatta täynnä voittoa juhlivia porvarillisia helsinkiläisiä.

Päivä oli saksalaisten ja heidän joukkojensa komentajan, kreivi Rüdiger von der Goltzin.¹³⁵⁹ Saksalaisten taistelussa konkreettisesti nähty sotilaallinen ylivoima korostui paraatin ohella sotalaivojen rantautuessa kaupungin satamiin ja suuren kuormaston saapuessa Läntistä Viertotietä.¹³⁶⁰

Vanhankirkon puistosta tulee valkoisten pyhä hautuunmaa, keskelle pääkaupunkia. Saksalaiset ja suomalaiset vapaussodassa kaatuneet kätetään siihen kuin Suomen sydämeen.¹³⁶¹

Juhani Aho 16.4.1918

Sotilaallisen voiman osoittamisen lisäksi voittoa seuranneissa rituaaleissa vahvistettiin porvarillisen Suomen ja saksalaisten aseveljeyttä. Erityisen voimakkaasti tämä tuli esiin valtausta seuranneen viikon suurissa hautajaisissa. Vanhan kirkon puistoon haudattiin ensin valloituksessa kaatuneet saksalaiset ja kolme päivää myöhemmin kaatuneet valkokaartilaiset. Laura Kolben mukaan hautajaisien rituaaleilla ja hautapaikalla ilmennettiin uutta yhteiskunnallista ja sosiaalista järjestystä. Samaan aikaan kun sodan valkoisilta vaatimat uhrin haudattiin voi-

1357 HBL 17.4.1918 Extra Nummer 6

1358 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 186–187 (kv 16.4.1918 § 2)

1359 Kolbe 2008, 122–127

1360 Kuvaus saksalaisten suuresta kuormastosta HS 14.4.1918

1361 Aho 1938 (III), 234–235

makkaalla symboliikalla ladatuissa tilaisuuksissa keskeiselle ja arvokkaalle paikalle kaupungin keskustassa, haudattiin kaatuneita punaisia kauas kaupungin rajojen ulkopuolelle Malmille.

Hautajaiset kertoivat kuitenkin ennen kaikkea siitä, että moni oli menettänyt henkensä vallankumouksellisten kuukausien loppunäytöksessä. Vanhan kirkon puistossa ja Malmin joukkohaudoissa makasi monien isiä, äitejä, poikia, sisaria, ystäviä, työkavereita ja naapureita. Haudat olivat kirjaimellisesti syviä haavoja kaupunkiyhteisön iholla.¹³⁶²

Valloitusta seuraavina viikkoina Helsingin kadut olivat jälleen keskeisiä vallan näytön ja -käytön paikkoja. Kaduilla marssi saksalaisia ja valkoisia sotilasosastoja sekä suuria vankiryhmiä. Saksalaiset pitivät huolen siitä, että heidän läsnäolonsa näkyi, ja tarjolla oli paraateja ja sotilassoittokunnan musisointia. Suurten yleisten juhlallisuuksien rinnalla voittoa ja aseveljeyttä juhlittiin yksityispiireissä. Kuten Laura Kolbe on osoittanut, suhtautui helsinkiläinen porvaristo saksalaisiin suurella kunnioituksella ja ihailulla.¹³⁶³ Juhlallisuuksia ja kestätyksiä järjestettiin niin suurella innolla, että saksalaisten johto joutui julkisesti toivomaan, ettei kaupungin vähäiä elintarvikkeita tuhlataisi juhlallisuuksissa.¹³⁶⁴

Vähitellen myös valkoinen Suomi sai mahdollisuuksia juhlia voittoa ja osoittaa pääkaupungin katujen kuuluvan itselleen. Ensimmäisiä näyttäviä tapahtumia oli Vaasan senaatin saapuminen kaupunkiin toukokuun alussa. Varsinaisesti valkoinen Suomi saapui Helsinkiin toukokuun 16. päivän paraatissa, jolloin sisällissodan voittanut valkoinen armeija marssi kenraali Mannerheimin johdolla pääkaupunkiin. Valtavalla 12 000 miehen voitonparaatilla oli monta tavoitetta. Ennen kaikkea se oli armeijan voimannäyttö kaikille: voitetuille ja pääkaupungin asukkaille, mutta myös maan johtajille ja saksalaisille. Ohto Mannisen mukaan paraatilla oli myös strateginen tavoite, sillä näin joukot saatiin Pietarin radan varrelle mahdollista operaatiota varten. Kaupungin porvarillisille asukkaille kyse oli suuresta kansanjuhlasta, joka loi heihin uskoa vaikeiden aikojen päättymisestä. Sisällissodan taisteluista kaupunkiin marssi tyhjistä polkaistu, vaikuttavan kokoinen kotimainen armeija, jonka tukena olivat itärintaman taistelut voittaneen suurvalan joukot. Porvarillisten helsinkiläisten voimattomuuden, turvattomuuden ja epäjärjestyksen aika olisi ohitse.¹³⁶⁵

Juhlallisuuksien ja paraatien taustalla valmisteltiin hallinnon uudelleenjärjestämistä. Sotilaallisen hallinnon muodostaminen aloitettiin välittömästi taistelujen päätyttyä. Ensimmäisissä, 13. huhtikuuta julkaistuissa lehdissä hallinnollisen valan kerrottiin toistaiseksi olevan Uudenmaan läänin maaherran, Bruno Jalanderin

1362 Kolbe 2008, 128–131

1363 Yleisesti ks. Kolbe 2008, 112–147. Saksalaiset järjestivät myös paraatin kaksi viikkoa voitonparaatin jälkeen 28.4.1918 (US 29.4.1918). Yksityisistä juhlista ks. Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (17.4.1918). SGA; Aho 1938 (III), 261–263 (28.4.1918)

1364 HS 18.4.1918 (Elintarvelautakunnan vetoamus kaupunkilaisille)

1365 Paraatista ja sen merkityksistä yleisesti: Manninen O 1992 (e), 473–476; Kolbe 2008, 132–143; Silta 2009, 417–425. Aikalaiskuvauksista esim. Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (16.5.1918). SGA

käsissä.¹³⁶⁶ Ensimmäisiä määräyksiä ja tietoja antoivat saksalaisten joukkojen esikunta, maaherra Jalander, Helsingin sotilaskäskynhaltijaksi asetettu kenraalimajuri Gösta Theslöf ja Helsingin suojeluskuntaa muodostamaan nimetty eversti Wilhelm Thesleff.¹³⁶⁷ Helsingin kaupunginvaltuusto piti ensimmäisen kokouksensa saksalaisten hautajaisten jälkeen. Ensimmäisenä päätöksensä valtuusto päätti lähettää kiitossähkeen Saksan keisarille Wilhelm II:lle.¹³⁶⁸

Helsingin uusien hallitsijoiden näkökulmasta kaupungissa oli yksi suuri väestöryhmä, josta haluttiin heti taistelujen päätyttyä eroon – venäläiset. Sodan jälkeen helsinkiläislehdissä julkaistuissa kommentteissa nämä edustivat lähes kaikkea pahaa sortohallinnosta bolševikkeihin.

No, vihdoinkin me siis pääsemme heistä. Näistä ryöstäjistä nimittäin. Kyllä meidän kansan parhaamme onkin jo saanut heidän takiansa kärsiä niin, että se riittää. Parin viimeisen vuosikymmenen kuluessa on tullut Venäjältä käsin maahamme niin paljon pahaa, että sydän pakahtuu sitä ajatellessakin.¹³⁶⁹

Nimimerkki Finnon kirjoitus ”Terve menoa”, *Helsingin Sanomat* 18.4.1918

Saksalaisille kyse oli maailmansodan vihollisista. Aluksi saksalaiset vaativat myös kaikkien ympärysvaltiojen kansalaisten poistamista kaupungista, mutta senaattori Talaan puututtua asiaan hankkeesta luovuttiin. Riittäisi, että ulkomaiden kansalaiset ilmoittautuisivat poliisin rekistereihin ja pidättyisivät vihamielisistä toimista saksalaisia vastaan. Venäläiset sen sijaan saivat mennä.

Heti ensimmäisissä valloituksen jälkeen julkaistuissa lehdissä kerrottiin maaherra Jalanderin määräyksestä, jonka mukaan kaikkien Venäjän alamaisten tuli poistua Tallinnaan viikon sisällä. Määräystä perusteltiin elintarvikepulalla ja karkotettavien henkilökohtaisella turvallisuudella. Seuraavina päivinä lehdissä julkaistiin kuljetuslupien aikatauluja ja tarkempia ohjeita. Käskyn arvioitiin koskevan noin 20 000 helsinkiläistä, joista osa oli kaupungissa syntyneitä. ”Yhteiskunnan luottamusta” nauttineet venäläiset saattoivat anoa pidennettyä oleskelulupaa. Talojen ja hotellien omistajat veloitettiin jälleen laatimaan luettelot talojensa asukkaista ja ilmoittamaan kaikki ulkomaiden kansalaiset.

Venäläisten poistaminen osoittautui vaikeaksi operaatioksi. Aluksi venäläisiä ei päästetty Tallinnassa maihin ja sitten saksalaiset kielsivät meriliikenteen, eikä Venäjän ja Viron rajakaan ollut aina auki. Lisäksi kuun loppuun mennessä jo 3 000 venäläistä oli jättänyt oleskelulupa-anomuksen. Toukokuussa Jalander joutui uhkaamaan ”viivytelijöitä” kovemmillä toimilla ja ilmoitti rangaistuksen uhkaavan myös talonmistajia, jos nämä eivät täyttäisi ilmoittamisveloitettaan. Ihmisiä nopeammin venäläisyys poistui katukyltten kielestä, sillä jo heti taistelujen laannuttua kunnallispormestari Hartman oli saksalaisten kehotuksesta antanut mää-

1366 HS 13.4.1918

1367 Jalanderin kuulutukset 13.4.1918 julkaistiin seuraavien päivien lehdissä. US 14.4.1918; HS 15.4.1918

1368 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 186–187 (kv 16.4.1918 § 2)

1369 HS 18.4.1918 ”Terve menoa”, nimim. Finno

räykseen poistaa venäjänkieliset nimikilvet.¹³⁷⁰ Vähän toista sataa vuotta kestäneestä kulttuurikosketuksesta haluttiin irtisanoutua nopeasti.

Kaupungin kaikilla poliisiasemilla vallitsee nykyään mitä vilkkain touhu, jotta järjestys saataisiin palautetuksi kymmenviikkoisen epäjärjestyksen ja laittomuuden jälkeen. Poliisiasemat on ennen kaikkea puhdistettava ja kansliat jälleen saatettava kuntoon siitä sekasorron tilasta, johon punaiset ne ovat saattaneet. Uutta miehistöä otetaan kaikille asemille vanhojen lainkuuliaisten ja oikeamielisten poliisien lisäksi, jotka tietysti etusijassa on otettu huomioon järjestyslaitostamme uudistettaessa. Tällöin pidetään erittäin tärkeänä, että poliiseiksi otetut osaavat kumpaakin kotimaista kieltä.¹³⁷¹

Helsingin Sanomat 18.4.1918

Taistelujen päätyttyä Helsingin porvarillisella väestöllä oli viimein mahdollisuus järjestyskoneiston haltuun ottamiseen ja voimakkaan sotilaallisen järjestön perustamiseen. Valloituksen yhteydessä miliisit vaihtuivat aluksi valkokaartin ja saksalaisten katupartioihin. Poliisiasemat miehitettiin valkokaartin miehillä ja viimeinen miliisi hädätettiin Vanhankaupungin poliisiasemalta valloitusviikonloppun jälkeisenä maanantaina. Maaherra Jalander asetti uutta poliisia järjestämään poliisimestari I. Heleniuksen, ja miehistön runko muodostettiin vallankumousaikana tai sitä edeltäneenä venäläistämiskaudella erotetuista poliiseista. Monet olivat kuuluneet poliisireserviin, joka valkoisten tukiorganisaation varoilla oli viettänyt kevään kaupungissa odottaen vallan vaihtumista. Jo alkuvuodesta uusvanhaan poliisilaitokseen oli palkattu lähes 400 miestä, ja lehdistä halukkaita kehoitettiin hakeutumaan poliisiin. Palkkaa luvattiin 500 markkaa kuukaudessa. Parissa viikossa pääkaupungille laadittiin maaherran toimesta uusi väliaikainen poliisin menosääntö, jonka senaatti hyväksyi vielä huhtikuun lopulla. Kaupungin kustannusosuus nousi menosäännön seurauksena kaksinkertaiseksi, mikä ahdisti kaupungin päättäjiä, etenkin kun kaupungin kantaa ei ollut kysytty. Kaikesta huolimatta ratkaisujen katsottiin olevan ”olojen vaatimia”. Rauhattoman ja turvattoman ajan jälkeen voimakasta järjestysvaltaa osattiin arvostaa.¹³⁷²

Uusilla poliisimiehillä ei ollut pulaa tekemisestä. Levottomana aikana lähes jokainen kaupunkilainen oli kokenut sellaisia asioita, joita aiempina vuosina oli pidetty rikoksina – etenkin jos ei tunnustanut vallankumousajan viranomaisten oikeutta suorittaa takavarikoita. Moni oli myös joutunut kohtaamaan eriasteista väkivaltaa, ja patologian laitoksella odotti lukuisia ruumiita murhatutkimusten aloittamista. Huhtikuun lopulla poliisin etsiväosasto joutuikin lehdessä vetoamaan yleisöön, ettei se tekisi ilmoituksia levottomina aikoina tapahtuneista ”vä-

1370 Venäläisten poistamisesta ks. esim. HBL 13.4.1918 Extra nummer 2; HBL 17.4.1918 Extra nummer II; HS 17.4.1918; US 17.4.1918; HS 18.4.1918 ”Terve menoa”, nimim. Finno; US 18.4.1918; HS 19.4.1918; HS 20.4.1918; HBL 22.4.1918; US 23.4.1918; HS 27.4.1918; US 29.4.1918; US 11.5.1918. Nimikilvet HS 17.4.1918; HS 22.4.1918. Ks. myös Paavolainen 1971, 65–69; Hoppu 2013, 365–370

1371 HS 18.4.1918

1372 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 83–85 (kv 7.5. § 54 ja 20.8.1918 § 62); HBL 14.4.1918 Extra Nummer; HS 15.4.1918; HS 18.4.1918; Keskinen ja Silvennoinen 2004, 103–108, 112; Hietaniemi 1992, 60–68

häpätöisistä näpistyksistä tai mitättömistä varkauksista”. Pienten ja vaikeasti selvitettävien juttujen tulva uhkasi vaikeuttaa ”tärkeämpien asioiden” tutkimista.¹³⁷³

Turvallisuusviranomaisista poliisin lisäksi myös kaupungin palokunta järjestettiin osittain uudelleen. Punaisen palokunnan johtajat sekä punakaartiin kuuluneet palomiehet irtisanottiin välittömästi. Palokunta palautettiin takaisin palomestari Waseniuksen ja hänen esikuntansa komentoon.¹³⁷⁴

Helsinki käy yhä sotaisemmaksi. Pidetään suuria herätyskokouksia, joissa vanhat valtiomiehet puhuvat kehoittaen nuoria ilmoittautumaan sotapalvelukseen ja joissa nuoret neitokaiset merkitsevät tarjokkaita kirjoihin. (– –) Kaikilla toreilla on rekryyttien harjoitus täydessä käynnissä. Jokainen koulu on jo kasarmi. (– –)¹³⁷⁵

Juhani Aho päiväkirjassaan 20.4.1918

Suurien värväyskokouksien aika ei myöskään päättynyt taistelujen mukana. Valkoisen armeijan ulkopuolelle jäänyt Helsingin porvarillinen yhteisö alkoi militarisoitua. Juha Siltala on nostanut esiin pääkaupungin muusta maasta eriävän kehityskulun: valkoisen armeijan voitonparaati merkitsi helsinkiläisille ainakin henkistä kutsua armeijan harmaisiin, ei sodan päättymisen juhlaa.¹³⁷⁶ Yleisen militarisoitumisen näkyvin muoto oli kaupungin porvarillisten nuorukaisten ryntäys sotajoukkoihin. Jo heti ensimmäisissä valloitusta seuranneissa maaherra Jalanderin julistuksissa oli vedottu helsinkiläismiehiin, jotta nämä liittyisivät kaartiin.¹³⁷⁷ Seuraavina päivinä ja viikkoina kaupungissa järjestettiin jälkeen suuria värväyskokouksia, joissa kaupunkilaismiehiä houkuteltiin liittymään vapaaehtoiseen aseelliseen toimintaan – vain värvärit ja joukot olivat vaihtuneet. Kuten *Työmies* aikaisemmin, tukivat porvarilliset lehdet kampanjointia kertomalla innostuksen olleen suurta.¹³⁷⁸

Uutta helsinkiläistä sotilaallista voimaa voitiin esitellä kaupunkilaisille jo huh-tikuun lopulla, jolloin järjestettiin valkokaartin pohjalta muodostetun Helsingin jääkäriprikaatin valatilaisuus. Kaivopuiston kentällä vannotun valan jälkeen joukot marssivat edeltäjiensä tavoin Kauppatorilta Esplanadin ja Aleksanterinkadun kautta Senaatintorille.¹³⁷⁹ Jääkäriprikaatin lisäksi perustettiin huhtikuun lopulla erityinen rautatiesuojeluskunta, joka keskittyi rautateiden vartiointiin. Heinäkuuhun mennessä rautatiesuojeluskuntaan oli liittynyt jo yli 1 100 miestä, joukossa myös konepajalaisia.¹³⁸⁰ Suojeluskunnan lisäksi 21–40 -vuotiaista helsinkiläismiehistä oli kiinnostunut valkoinen armeija, jonka kutsunnat aloitettiin toukokuun alussa. Ensimmäisenä päivänä innokkaimmat jonottajat saapuivat kutsuntapaikalle jo pari tuntia ennen ovien avaamista.¹³⁸¹ Nuorten miesten siirtyminen armei-

1373 US 26.4.1918

1374 Härkäpää 1961, 182–183; Nyström 2005, 30; Ampuja 2011, 59

1375 Aho 1938 (III), 250 (20.4.1918)

1376 Siltala 2009, 417–425

1377 Jalanderin kuulutukset 13.4.1918 julkaistiin seuraavien päivien lehdissä US 14.4.1918; HS 15.4.1918

1378 Valtauksen jälkeisistä värväyskokouksista esim. HS 19.4.1918

1379 Hersalo 1962, 329; Paraatista esim. HS 24.4.1918

1380 Roudasmaa 1997, 45–47; Nyström 2004, 106–107

1381 US 5.5.1918; US 6.5.1918

jan harmaisiin tarkoitti myös jääkäriprikaatin toiminnan päättymistä. Näin maan pääkaupunki oli loppukesästä hetken ilman omaa suojeluskuntaa.¹³⁸²

Huhtikuun lopulla senaatti ehti viimein ottaa käsittelyynsä Helsingin kaupunginvaltuuston kirjeen vuoden 1917 joulukuulta. Kaupunginvaltuusto oli tuolloin ties kuinka monetta kertaa pyytänyt senaatilta, ”että laillinen järjestys maahamme ja erittäinkin Helsinkiin palautettaisiin”. Nyt senaatti saattoi todeta, ettei asia ollut enää ajankohtainen.¹³⁸³ Helsinki oli saksalaisten ja valkoisten kaupunki.

Töiden aloitus ja paluu arkeen

Aseiden vaiettua kaupunkielämä käynnistyi vähitellen uudelleen seuraavien päivien aikana. Ravintolat ja kahvilat olivat auki jo valloitusviikonloppuna. Liikkeet, vakuutuslaitokset, pankit ja monet teollisuuslaitokset avasivat ovensa seuraavalla viikolla.¹³⁸⁴ Raitiotieliikenne käynnistyi saman viikon lopulla.¹³⁸⁵ Virastot avasivat oviaan vähitellen.¹³⁸⁶ Aluksi pohdittiin myös koulujen avaamista, mutta eräitä yksityiskouluja lukuun ottamatta levoton tilanne ja monien koulutalojen sotilas- tai vankikäyttö piti koulut suljettuina.¹³⁸⁷

Punaisten puolella kaupungin tai valtion hallintoon osallistuneet, heidän käynnistämiensä tehtaiden ja laitoksien komissaarit ja virkailijat sekä ennen kaikkea punakaartiin kuuluneet olivat kaikki poissa. Osa heistä oli piilossa, osa Venäjällä, osa vankileireillä ja osa oli kuollut. Myös monet porvarillisista kaupunkilaisista olivat siirtyneet tilapäisesti muihin tehtäviin suojeluskunnassa, armeijassa tai muualla valkoisessa sotaorganisaatiossa. Huomattava osa kaupunkilaisista oli poissa arkisilta työpaikoiltaan.

Töihin palaavia virkamiehiä, tehtaanjohtajia ja liike-elämän johtajia odottivat osittain samat ongelmat kuin heidän punaisia edeltäjiään. Tietoja ja asiakirjoja toiminnan tilasta puuttui. Pöytä-, tili- ja varastokirjat olivat kateissa tai ne eivät olleet ajan tasalla. Lisäksi osa tiloista oli käyttökelvottomassa kunnossa sotkuisuuden tai taistelujen tuhojen seurauksena.¹³⁸⁸ Suuret tuhot olivat harvinaisia. Saksalaisten tykkituli oli vaurioittanut pahasti Borgströmin tupakkatehdasta ja kaupungin kaasulaitos oli taistelujen viimehetkillä saanut vaurioita väärinkäsityksen vuoksi tapahtuneessa tulituksessa.¹³⁸⁹ Kaupungin infrastruktuuri oli paikoin kärsinyt eristeisiä vaurioita. Huomattava osa rautatiekalustosta oli kadonnut tai vaurioitunut. Taistelujen seurauksena sähkölinjoja oli muutamassa paikassa poikki.¹³⁹⁰ Osa vaurioista oli syntynyt jo vallankumousajan viimevaiheen sekasorrossa. Eräs ää-

¹³⁸² Hersalo 1962, 329

¹³⁸³ I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 186 (kv 11.6.1918 § 2)

¹³⁸⁴ HBL 15.4.1918 Extra Nummer; HS 16.4.1918; US 17.4.1918 ”Liikkeiden avaaminen”; HS 17.4.1918 ”Helsingin yksityispankit avataan tänään”; HBL 18.4.1918 Extra nummer; HS 18.4.1918; HS 21.4.1918; Gripenberg 1932, 157

¹³⁸⁵ Herranen 1988, 70

¹³⁸⁶ US 14.4.1918; Luther 1993, 154–155

¹³⁸⁷ HBL 24.4.1918; US 26.4.1918

¹³⁸⁸ US 14.4.1918; Aho 1938 (III), 228–229 (15.4.1918); Luther 1993, 154–155

¹³⁸⁹ Esim. HS 15.4.1918

¹³⁹⁰ US 16.4.1918; Gripenberg 1932, 157; Nyström 2004, 94–95

riesimerkki oli Oulunkylän asemalta kunnalliskotiin vieneen raitiotien raiteiden katoaminen venäläissotilaiden mukana.¹³⁹¹

Tiistaina huhtikuun 16. päivänä, jolloin työt vähitellen pantiin käyntiin, otettiin yksi maalari, seuraavana päivänä kaksi ja sitä seuraavana päivänä eli huhtikuun 18. päivänä 57 maalaria. Näin näitä lisättiin päivä päivältä.¹³⁹²

Fredriksbergin konepajan johtajan kuvaus töiden aloittamisesta

Talouselämässä markkinoiden dynamiikka oli muuttunut täysin. Venäjän vietti ja sotatilaukset olivat mennyttä aikaa. Liitto Saksan kanssa tarkoitti sitä, ettei yhteyksiä sotaa edeltäviin läntisiin markkinoihin olisi lähiaikoina mahdollista elvyttää. Ainoa vienti- ja tuontisuunta oli miinoitteiden takana oleva Saksa, jolla oli avustussopimuksien perusteella määräävä asema talousasioissa. Kaikesta oli pulaa raaka-aineista ja työvoimasta lähtien. Toisaalta sotatila ja sisällissodan tuhot aiheuttivat kotimaisen kysynnän pientä kasvua. Talouden pyörät piti saada pyörimään. Näin tehtaat ja muut tuotantolaitokset käynnistivät toimintansa vähitellen.¹³⁹³

Työtilanne oli sellainen, että viihtymiseksi tarvittiin rajatonta uskoa omiin mahdollisuuksiin. Enemmän kuin puolet konepajan työvoimasta ei palannut takaisin: myös työnjohtajakunnan riveissä oli havaittavissa aukkoja.¹³⁹⁴

Fredriksbergin konepajan johtaja muistelmia sisällissodan jälkeisestä tilanteesta 1953

Kaikilla työpaikoilla jouduttiin pohtimaan, miten suhtautua punaisten toimintaan osallistuneisiin, mutta vapaana oleviin työmiehiin? Alusta alkaen linja oli periaatteessa selvä: valtion, kaupungin tai suurien yksityisten tehtaiden töihin ei otettu punaisia tai sellaiseksi epäiltyjä. Käytännössä rajan vetäminen oli kuitenkin vaikeaa. Minkälainen toiminta katsottaisiin riittävän raskauttavaksi? Entä jos tiukan linjan seurauksena töihin ei jäisi enää ketään?

Punaisten sodan aikana pyörittämissä organisaatioissa käynnistettiin erilaisia tutkimuksia väkivallan viikkojen tapahtumista. Helsingin kaupunginvaltuusto lähetti heti ensimmäisessä kokouksessaan virastoille toimintaohjeet ja asetti huhtikuun lopulla erillisen toimikunnan arvioimaan kaupungin virkamiesten ja työmiesten toimia sodan aikana.¹³⁹⁵ Samanlaiset ohjeet ja tutkintolautakunta asetettiin myös Valtionrautateilla ja Postissa.¹³⁹⁶ Yhtenäisen linjan löytämiseksi Teollisuuden työnantajaliitto ja Suomen metalliteollisuuden harjoittajain liitto antoivat omat ohjeensa työväestön toiminnan ja luotettavuuden arvioimiseen. Näitä ohjeita sovellettiin työ-

1391 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 42–43 (kv 24.9.1918 § 16)

1392 Koneinsinöörin kirje konetirehtöörinapulaiselle 1.3.1919. Lähteneet kirjeet 1919 (D2). Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto. HMA

1393 Kuisma 2010, 103–107; Grpenberg 1932, 158–159

1394 Lönnqvist 1953, 112

1395 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 185–186 (kv 16.4. § 5 ja 25.4.1918 § 7); Selonteko sen toimikunnan toiminnasta, joka on asetettu tutkimaan kaupungin virka- ja palvelusmiesten suhtautumista vallankumoukseen ja sen elimiin. HKVPA 47/1918

1396 Rautateistä: III Piirihallituksen kirje 18.4 no 157. Saapuneet kirjeet 1913–1920. Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto. HMA; Nyström 2004, 95–97. Postista: Pietiäinen 1988, 18–19

väestöön osittain myös kaupungin laitoksilla ja Valtionrautateiden konepajoilla.¹³⁹⁷ Vanhojen työntekijöiden tekemiset pyrittiin selvittämään toimipaikkakohtaisesti, uusien kohdalla vakiintui jo ensimmäisinä viikkoina käytännöksi luotettavuuslausun pyytäminen kotipaikan suojeluskunnalta.¹³⁹⁸ Rautateiden konepajoilla uusia työntekijöitä vaadittiin myös allekirjoittamaan lomake, joka mahdollisti irtisanomisaikaa nopeamman erottamisen, jos työntekijä osoittautuisi taustaltaan ”kelvottomaksi”.¹³⁹⁹

Yleisesti ottaen katsottiin, että omien tehtävien suorittaminen punaisten aikana oli hyväksyttävää, etenkin jos kyse oli kaupungin elämän kannalta keskeisistä tehtävistä. Edes kaartiin kuuluminen ei välttämättä ollut raskauttavaa, jos pystyi osoittamaan olleensa mukana vain viimevaiheiden pakkotoimenpiteiden takia. Lakkoon menneiden virkailijoiden tehtävien hoitaminen oli sen sijaan vakava rikkomus.¹⁴⁰⁰

Työmiesten toiminnan arvioiminen aiheutti laitoksien ja tehtaiden johtajille suuria vaikeuksia. Reilu viikko taistelujen päättymisen jälkeen Helsingin kaupungin sähkölaitoksen johtaja, insinööri Lars W. Åberg pyysi varatuomari Tuomista tekemään selvityksen laitoksen henkilökunnan tekemisistä sodan aikana. Tutkimuksissa kävi ilmi, että 133 kuulustellusta työntekijästä punaisten vaatiman sitoumuksen oli allekirjoittanut 103, punakaartin palkkakeräykseen oli osallistunut 112, kaartiin myönsi kuuluneensa yhdeksän, kivääri oli ollut kuudellakymmenellä, ylempiä virkoja oli hoitanut neljä ja valtauspäivän taisteluihin oli osallistunut 11 miestä. Kuulusteluja ennen oli jo erotettu 22 työntekijää, neljä oli vangittuna ja kahdeksan kateissa.¹⁴⁰¹ Kaikkia ei voinut erottaa, joten mihin kohtaan jakoviiva pitäisi vetää? Lopulta sähkölaitoksen henkilökunnasta erotettiin kaikkiaan kolmissenkymmentä henkilöä.¹⁴⁰²

Arjen käynnistyminen pakotti kaupunkilaiset jälleen yhdellä tasolla kohtaamaan sisällissodan ongelmallisen dynamiikan, jossa jokainen joutui monella tavalla ottamaan kantaa tapahtuneeseen. Työpaikkojen kuulusteluissa liipaisimella oli monen työtoverin toimeentulo ja ehkä vapauskin. Samalla vääryyttä mielestään kokeneet saivat tilaisuuden syyllisten rankaisemiseen. Punaisten komissariien ja muiden johtajien osalta työtoverit päätyivät myöhemmin todistajiksi myös valtiorikosoikeuksiin. Ainakin Valtionrautateiden konepajojen työyhteisöt näyttävät alusta alkaen pitäneen omiensa puolta Fredriksbergin konepajan johtajasta ja

1397 Yleiset ohjeet: Metalliteollisuuden liiton kirje 22.5.1918. Saapuneet kirjeet 1913–1920. Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto. HMA

1398 Tätä koskevat ohjeet Valtionrautateilla: Rautatiesuojeluskunnan kirje 22.5.1918. Saapuneet kirjeet 1918–24 (E1). Väliaikaisen rautatiehallituksen asettaman valanotto- ja tutkimuskomitean sekä rautateiden kurinpitotuomioistuimen arkisto. KA

1399 Konetirehtöörin kirje 17.5 no.281/1918(E10). Saapuneet kirjeet 1913–1920. Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto. HMA

1400 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 185–186 (16.4. § 5 ja 25.4.1918 § 7); Selonteko sen toimikunnan toiminnasta, joka on asetettu tutkimaan kaupungin virka- ja palvelusmiesten suhtautumista vallankumoukseen ja sen elimiin. HKVPA 47/1918; Nyström 2004, 95–98, 102–105

1401 Sähkölaitoksen henkilökunnan kuulustelupöytäkirja. Sähkölaitos. Kanslia- ja talousosasto, kirjaamo (Fb58). HKA

1402 Turpeinen 1984, 194–195

työnjohtajista lähtien.¹⁴⁰³ Monet työnantajat alkoivat myös jo huhtikuussa auttaa työläisiään vapaaksi ehdonalaiseen takaamalla näiden vaarattomuuden ja lupaaamalla näille työtä.¹⁴⁰⁴ Tutkintaprosessit käynnistyivät kuitenkin toden teolla vasta kesällä, ja monien osalta päätökset venyivät pitkälle syksyyn.

Työntekijöiden palkkaamisen lisäksi työnantajat joutuivat miettimään suhtautumistaan sodan aikana kertyneisiin palkkarästeihin. Lakossa olleet virkamiehet olivat joutuneet elämään yhteishyvävaliokunnan välittämällä lainoilla, ja suojeluskuntaan tai armeijaan liittyneiden korvaukset olivat yleensä palkkoja pienempiä. Samalla punaisilta oli jäänyt työmiesten palkat maksamatta viimeisten viikkojen ajalta.

Virkamiesten ja sotapalveluksessa olleiden osalta tilanne oli selvä. Kaupunki ja valtio maksoivat näiden palkat sota-ajalta sekä mahdollisesti edelleen jatkuvan sotapalveluksen ajalta.¹⁴⁰⁵ Suojeluskuntaan kuulumattomien työläisten tilanne oli toinen. Läheskään kaikki eivät heti sodan jälkeen olleet palkkarästejään perimässä, ja lisäksi heidän suhtautumisensa punaisten sotatoimiin oli vaikeammin arvioitavissa. Esimerkiksi Valtionrautateiden konepajoissa oli valmistettu ja korjattu useita punaisten panssarijunia. Voitiinko niihin liittyviä töitä pitää tavanomaisina? Sekä Valtionrautateilla että kaupungilla linjaksi valittiin pian sama kuin virkamiesten kohdalla: käskyjen noudattaminen omassa tehtävässään oli hyväksyttävää, vaikka olisikin ollut varustelemassa panssarijunaa.¹⁴⁰⁶

Tilanne oli semmonen, se oli kapinan jälkeen, kai, voi sanoa, että kaikki miehet oli vankileirillä. Muun muassa siellä telakan puolella, siis tämän Sörnäisten rantatien merenpuolisella osalla, siellä oli viis aikuista miestä töissä ja poikia oli ku Vilkkilässä kissoja.¹⁴⁰⁷

Oskar Lindeman keväästä 1918 Kone- ja siltarakennus osakeyhtiöllä

Huhtikuussa kaupungin työnvälitystoimisto joutui käsittelemään työttömyyttä lähes kaikilla aloilla. Työttömäksi oli ilmoittautunut jo 1 200 miestä. Erityisen vaikeaa oli naisvaltaisilla aloilla, kun kaatuneiden punakaartilaiden lesket ja vangittujen vaimot joutuivat hakeutumaan palkkatyöhön. Toukokuussa työttömiä naisia oli jo noin 1 100. Mitä voimakkaammin teollisuuden toiminta käynnistyi, sitä hankalammaksi tilanne kävi: ammattimiehistä oli edellä mainituista syistä pulaa, jolloin töitä jouduttiin tekemään nuorten ja vanhusten voimin.¹⁴⁰⁸

1403 Nyström 2004, 104–105

1404 Nyström 2004, 98. Yleisesti Kekkonen 1991, 64. Muistelmassa esim. Lindeman Oskar. Muistitietokokoelma (11654). TA; Kilpi 1964, 167 (22.4.1918)

1405 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 65–67 (kv 25.4. § 12, 26.4. § 13, 21.5. § 6 ja 4.6.1918 § 10); III Piirihallituksen kirjeet 14.5. ja 2.5.1918. Saapuneet kirjeet 1913–1920. Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto. HMA; Yksi lainaustoimintaa hoitaneista oli Karl Stockmann, joka kirjoitti toiminnastaan päiväkirjaansa. Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918 (30.4.1918). SGA

1406 Nyström 2004, 105–106

1407 Lindeman Oskar. Muistitietokokoelma (11654). TA

1408 Julkinen työnvälitys Suomessa vuoden 1918 toisella vuosineljänneksellä. TTA 4/1918, 419–429; US 25.4.1918; Lindeman Oskar. Muistitietokokoelma (11654). TA

Monissa liikkeissä ja tuotantolaitoksissa jouduttiin selvittämään punaisten aikana harjoitettua liiketoimintaa. Jouduttiin tutkimaan, mitä oli myyty tai ostettu ja mihin hintaan ja minkälaisiin sopimuksiin oli sitouduttu. Täytyisikö tai kannattaisiko näistä sitoumuksista pitää kiinni? Ensimmäisinä viikkoina helsinkiläislehdet kertoivat kymmenien ja jopa satojen tuhansien markkojen tappioista, joita eri alojen toimijat olivat kärsineet. Selvitystyö oli kuitenkin hidasta, ja monet kysymykset vaikeasti arvioitavia. Näin esimerkiksi Helsingin kaupungin yleisten töiden hallituksen kamreeriosasto ruuhkautui selvityspyyntöjen alle.¹⁴⁰⁹

Suomen Pankin johtokunta julkaisi 16. huhtikuuta tiedotteen, jossa se julkisti punaisten setelien sarjanumerot ja kehotti tallettamaan setelit Suomen Pankkiin kuittia vastaan. Kysymys rahojen vaihtoarvosta ratkaistaisiin vasta myöhemmin. Lehtitietojen mukaan punaisia seteleitä oli painettu kaikkiaan yli 77 miljoonan markan edestä. Poikkeus valittuun listaan tehtiin punaisten painamien markan setelien suhteen, joiden vaihtaminen olisi ollut liian vaikea ja kallis operaatio.¹⁴¹⁰ Vaikka suurempiakaan punaisten seteleitä ei välittömästi mitätöity, kiihdytti Suomen Pankin ilmoitus entisestään kaupunkilaisten pyrkimyksiä hankkiutua punaisista rahoista eroon. Arkisessa liiketoiminnassa kaikki välttivät punaisia seteleitä. *Uudessa Suomettaressa* julkaistiin jo ensimmäisen viikon aikana kirjoitus, jossa paheksuttiin punaisten rahojen tyrkyttämistä lapsille ja saksalaisille.¹⁴¹¹ Setelien tilanteen jättäminen auki mahdollisti myös spekulatiivisen valuuttakaupan. Toukokuun alussa ilmestyneessä *Suomen Sosialidemokraatin* ainoaksi jääneessä näytenumerossa varoiteltiin työväestöä keinottelijoista, jotka yrittivät ostaa punaisia seteleitä halvalla. Lehden mukaan olisi kaikkien edun mukaista tallettaa rahat Suomen Pankkiin.¹⁴¹²

Punaisten setelien painattamisen taustalla ollut käteisrahapula alkoi helpottaa heti pankkien auettua. Samalla kassoissaan käteisvaroja piilotelleet liikkeet alkoivat jälleen tallettaa rahojaan pankkeihin. Aluksi pankit joutuivat määrittämään nostorajoituksia pystyäkseen vastaamaan asiakkaidensa pyyntöihin, mutta rajoja pystyttiin nostamaan jo ensimmäisen viikon jälkeen.¹⁴¹³

Nokkosten ja turvattomien lasten kevät 1918

Lähimpinä viikkoina on meillä siis odotettavissa perin vaikea elintarvetilanne. Jokaisen oikein ajattelevan kansalaisen VELVOLLISUUS onkin sentähden noudattaa mitä suurinta säästäväisyyttä elintarpeiden käytössä. Kaikenlainen tuhlaus, kaikenlainen kevytmielinen tai ylellinen elintarpeiden käyttö on rikos yhteiskuntaa vastaan. Rauhallisuutta ja järjestystä ei saavuteta ainoastaan aseellisilla taisteluilla. Koettamalla tulla toimeen mahdollisimman vähällä, koettamalla kieltäytyen säästää elintarpeita, voi jokainen olla pauna maan saattamisesta näiden vaikeiden aikain ohi. Nyt on jokaisen valvutuneen kansalaisen enemmän kuin koskaan ennen

1409 US 19.4.1918 ”Punaisten kaupanteot Helsingissä”; HS 24.4.1918; HS 25.4.1918; VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (31) 1918, 340

1410 HS 17.4.1918; US 19.4.1918; Tudeer 1939, 99–100

1411 US 18.4.1918

1412 SS Näytenumero 6.5.1918

1413 HS 21.4.1918

pidettävä velvollisuutenaan vastustaa tuhlausta ja säästään käyttäen osuuttaan niukoista varastoista.¹⁴¹⁴

Elintarvekomitean puheenjohtaja H. Ramsayn tiedote 23.4.1918

Taistelujen tauottua kaupunkilaiset saattoivat todeta, ettei pelättyjä elintarvikkeiden ryöstelyitä ollut tapahtunut ja elintarvelautakunnan rahavaratkin olivat tallessa. Ensimmäisinä päivinä leipureilla oli tarjolla jopa puhdasta vaaleaa vehnäleipää.¹⁴¹⁵ Tilanteen vakavuus selvisi kuitenkin pian. Kaupungin elintarvikevarastot olivat lähes tyhjät, yhteydet maaseudulle poikki ja tuonnin alkaminen lännestä epävarmaa. Uhka ympärysvaltojen saartoon joutumisesta oli ilmeinen, vaikka siihen ei heti haluttu uskoa. Parhaassakin tapauksessa elintarvikkeiden laivaaminen ulkomailta veisi kuitenkin oman aikansa.

Kaupungin elintarveviranomaiset palasivat Ramsayn johdolla toimiinsa heti valloituksen jälkeen. Ennen saksalaisten voitonparaatia kokoontunut elintarvelautakunta joutui toteamaan, että jauhoja riittäisi vain neljäksi päiväksi. Alueen vähäisistä elintarvikkeista kilpailivat asukkaiden lisäksi saksalaiset, valkoinen armeija ja punavangit. Vaikeassa tilanteessa Ramsay joutui toistuvasti vetoamaan kaupunkilaisiin, jotta kaikki huomioisivat toiminnassaan tilanteen vakavuuden, eikä elintarvikkeita saisi tuhlaata. Samalla korostettiin, että kaikkia, myös punaisten perheitä, täytyisi auttaa uhkaavan nälänhädän edessä. Valloituksen jälkeinen akuutti jauhopula helpottui, kun saksalaiset lainasivat tilapäisesti omia elintarvikkeitaan kaupungin elintarveviranomaisille.¹⁴¹⁶

Me jonottajat emme sitä vastoin kykene lainkaan käsittämään, minkä tähden meitä kuukaudesta kuukauteen, viikosta viikkoon tällaisella kärsimyksellä kiusataan. Olemme jonotukseen jo rikkiväsyneet – niin väsyneet, että se käy aivan ylivoimaiseksi – mutta asianomaisten puolelta ei kuulu mitään parannustoimenpiteitä tähän surkeuteen!

¹⁴¹⁷

Nimimerkki A.L.:n yleisökirjoitus *Uudessa Suomettaressa* 24.5.1918

Huhtikuun loppua kohden tilanne vaikeutui entisestään. Ympärysvaltojen saarron alaiseksi joutuminen tuli entistä varmemmaksi, yhteydet maaseudulle olivat edelleen huonot eikä saksalaisillakaan ollut mahdollisuuksia suurempaan elintarviketukeen. Huhtikuun lopulla antamassaan haastattelussa Henrik Ramsay muistutti, että kevätkuukaudet tulisivat olemaan vaikeita kaikkialla Euroopassa: ”Så går hufvudstadens befolkning nu mot svåra veckor”.¹⁴¹⁸

Oman pullonkaulansa muodosti myös pula käyttökelpoisista myllyistä ja kuljetuskalustosta. Kaikista peruselintarvikkeista oli huutava pula, etenkin viljasta

¹⁴¹⁴ HS 24.4.1918 (Ramsayn tiedote 23.4.1918)

¹⁴¹⁵ HBL 13 [16].4.1918 Extra nummer 2

¹⁴¹⁶ HBL 14.4.1918 Extra Nummer; HS 14.4.1918 ”Elintarvekysymys kapinan jälkeen”; HBL 15.4.1918 Extra Nummer; HS 15.4.1918; US 17.4.1918; HS 18.4.1918 (Ramsayn tiedote 17.4.1918); HS 21.4.1918; HS 24.4.1918 (Ramsayn tiedote 23.4.1918); KHKET, 47–48

¹⁴¹⁷ US 24.5.1918 yleisökirjoitus ”Vieläkin jonotuksesta”, nimim. A. L.

¹⁴¹⁸ HBL 28.4.1918 (Ramsayn kirjoitus)

ja maidosta.¹⁴¹⁹ Kaupungin köyhien lisäksi kansankeittiöiden keittojakelun piiriin lisättiin saksalaisia sotilaita ja punavankeja. Varastot vähenivät ja soppa laime- ni. Kaupunkilaiset puhuivat ”Hailusopasta”.¹⁴²⁰ Lopulta perjantaina 26. huhtikuuta elintarvelautakunta joutui ilmoittamaan, että leivän jakelu lopetettaisiin ainakin viikoksi. Kaikista heikoimmassa asemassa oleville luvattiin hätäavuksi pieni mää- rä suolasilakoita.¹⁴²¹ Vastaavat tilanteet toistuivat seuraavina päivinä ja viikkoi- na – kaupunki eli kädestä suuhun.¹⁴²² *Suomen Sosialidemokraatin* 6. toukokuuta ilmestyneessä näytenuumerossa todettiin elävän kanan maksavan Kauppatorilla yhtä paljon kuin lehmän ennen maailmansodan alkua.¹⁴²³

Jaettavan vähentyessä jonot pitenivät. Lehdet täyttyivät pian elintarveviran- omaisiin kohdistuvasta kritiikistä. Ensinnäkin jakelua pidettiin huonosti järjestet- tynä. Miksi kaupunkilaisia täytyi kiusata tuntikausien jonoissa, etenkin kun jaet- tavaa ei kuitenkaan ollut? Loppumaton jokapäiväinen jonotus väsytti. Perheiden joka-aamuisissa jonotusvuorojen jaoissa tunnelma alkoi olla kireä. Muualla Euroo- passa jakelun tiedettiin – tai ainakin uskottiin – toimivan ilman suuria jonoja.¹⁴²⁴ Toisekseen lehdissä kritisoitiin jälleen ankarasti koko säännöstelyjärjestelmää, jonka tuloksien sanottiin olevan kaikkien nähtävissä. Rajahinnoista ja kuljetusra- joituksista täytyisi viimein luopua – ”systemet är till för oss, icke vi för systemet”.¹⁴²⁵

Sota ei ollut muuttanut kaupunkilaisryhmien suhtautumista säännöstelyjär- jestelmän ydinasioihin. *Suomen Sosialidemokraatin* näytenuumerossa arvostel- tiin edellä mainittuja ehdotuksia jälleen suurkapitalistien ja -viljelijöiden etujen ajamisesta. Ehdotetut minimihinnat olivat asiasta kirjoittaneen Väinö Vuolijoen mielestä aivan liian korkeita.¹⁴²⁶ Aluksi porvarillisissa lehdissä muistutettiin, että todelliset syylliset olivat muualla kuin elintarveviranomaisissa: vaikea tilanne oli lehtien mukaan seurausta punaisten harjoittamasta terrorista ja heidän mu- kanaan viemistä elintarvikekuormista.¹⁴²⁷ Toukokuussa alettiin myös julkaista juttuja, joissa vedottiin maanviljelijöiden uhrautuvuuteen ja isänmaallisuuteen: ”Kamala nälänhätä voittamatta, leviääpä se pelottavalla nopeudella. Nouskaam- me Uudenmaan maanviljelijät, yhtenä miehenä taisteluun nälänhätää vastaan. Pois kaikki omanvoiton pyytely.”¹⁴²⁸

1419 Ks. esim. HS 15.4.1918; HS 16.4.1918; HS 20.4.1918; HS 21.4.1918

1420 Kansankeittiöistä esim. HBL 24.4.1918. Hailusopan mainitsee Hättinen Yrjö Edvard. Muistitietoko- koelma (362/11096). TA

1421 HS 26.4.1918; US 26.4.1918

1422 Tietoja uusista elintarvike-eristä ja niiden riittävydestä julkaistiin lehdissä. Ks. esim. HS 27.4.1918; HBL 3.5.1918; HBL 4.5.1918 (viljaa kahdeksi viikoksi); US 7.5.1918 (kahvi); US 11.5.1918 ”Elintarpeita saapunut Helsinkiin”

1423 SS Näytenuumero 6.5.1918

1424 HS 14.4.1918 ”Elintarvekysymys kapinan jälkeen”; HS 18.4.1918; US 18.4.1918 ”Elintarpeiden järjestä- jäin huomioon”, nimim. Jonottaja; HS 19.4.1918; HS 21.4.1918; US 24.5.1918 yleisökirjoitus ”Vieläkin jonotuksesta”, nimim. A.L.; HS 25.4.1918

1425 US 19.4.1918; US 24.5.1918 yleisökirjoitus ”Vieläkin jonotuksesta”, nimim. A.L.; HS 27.4.1918; US 27.4.1918 ”Elintarvepula Helsingissä”, nimim. A.B.L.; HBL 29.4.1918 yleisökirjoitus ”Hvarför försvara hungernöden i Helsingfors?”, Carl Tigerstedt

1426 SS Näytenuumero 6.5.1918

1427 HS 14.4.1918 ”Elintarvekysymys kapinan jälkeen”; HS 21.4.1918

1428 US 18.5.1918 ”Vetoomus Uudenmaan maanviljelijöille” (Laadittu Uudenmaan maanviljelijöiden ko- kouksessa)

Toukokuun alkupuolella oli jo yleisesti tiedossa, ettei ympärysvallloista ollut tulossa elintarvikkeita Suomeen.¹⁴²⁹ Samalla lehdissä oli kuitenkin seurattu tarkasti valtion ja kaupungin elintarveviranomaisten saksalaisten kanssa käymiä keskusteluja. Oli pientä toivoa, että Saksasta saataisiin elintarpeita. Saksalaiset asettivat kaupalle kuitenkin kaksi ehtoa, joista toinen osoitti, että Saksassa tunnettiin asutuskuskuksien elintarvikehuollon ongelmat ja että vastaavia oli huomattu löytyvän myös Suomesta; ehdoksi asetettiin salakaupan rajoittaminen. Toisekseen saksalaiset halusivat elintarpeiden maksun sopivasti vaihdettavana materiaalina rahan sijaan. Näin senaatti määräsi jo huhtikuun lopulla tupakan ja kahvin säännösteltävien aineiden listalle. Ajatuksena oli, että näitä voitaisiin mahdollisesti hyödyntää vaihtokaupoissa. Tärkein vaihdonväline oli jälleen voi. Suurta helpotusta ei kuitenkaan ollut luvassa – saksalaiset pystyivät lupaamaan apua vain kevääksi.¹⁴³⁰

Hvarje möjlighet att öka produktionen måste nu utnyttjas och huru skall den enskilde kunna tvingas därtill om han ser att samhället, trots den svält som redan drabbat oss alla, föredrager att odla gräs och rosor framför kålrötter och potatis.¹⁴³¹

Carl Tigerstedtin kirjoituksesta ”Potatis eller Rosor”, *Hufvudstadsbladet* 21.5.1918

Tuontivaikeuksien jatkuessa täytyi helsinkiläisten edelleen etsiä keinoja elintarvikkeiden tuottamiseen kaupungin lähialueilla. Kuten edellisenä keväänä, myös nyt kaupunkiviljelyn järjestämisessä päästiin liikkeelle vasta viime hetkellä. Heti taistelujen jälkeen kansanravintohallitus ryhtyi aiempaa voimakkaammin ajamaan kaupungin maiden mahdollisimman tehokasta hyödyntämistä. Palstaviljelijöitä kehoitettiin ilmoittamaan mahdollisuuksistaan viljelyyn sekä raportoimaan siemenperunatilanteestaan.¹⁴³² Lisäksi kansanravintohallitus laati ehdotuksen kaupungin viheralueilla tapahtuvan viljelyn lisäämisestä – vastaava ehdotus oli julkaistu myös punaisten aikana. Ehdotus käynnisti kiistelyn, joka osoitti hyvin, miten erilaisia näkemyksiä kriisin vakavuudesta ja ongelmien ratkaisukeinoista kaupungin hallinnossa oli. Yleisten töiden hallitus vastasi nimittäin ehdotukseen, ettei Tähtitorninmäen ja Kaivopuiston nurmialueita kannattaisi muuttaa viljelyksiksi, sillä nurmikoiden uusiminen olisi kallista ja puistojen tuotantoala vähäinen. Tämä lausunto aiheutti vastalauseiden ryöpyn. Johtava ravitsemusasiantuntija ja kansanravintohallituksen jäsen Carl Tigerstedt ihmetteli julkisesti, oliko kaupungilla oikeasti varaa vähätellä minkään kokoista tuotantoa tai murehtia nurmenhoitokustannuksia? Tigerstedt myös muistutti, ettei ollut mitenkään varmaa, ettei viljelyksiä tarvittaisi myös seuraavina kesinä. Samalla linjalla oli myös *Uudessa Suomettaressa* nimimerkki ”A. K-I”, joka ihmetteli helsinkiläispäättäjien ristiriit-

1429 HS 20.4.1918; HBL 4.5.1918

1430 Neuvotteluja saksalaisten kanssa seurattiin lehdissä tarkasti: HBL 4.5.1918; HBL 5.5.1918; US 2.6.1918; US 6.5.1918. Kahvin ja tupakan takavarikoimisesta: HBL 24.4.1918 Extra nummer; HS 24.4.1918; US 24.4.1918; US 4.5.1918; US 2.6.1918; US 6.5.1918; KHKET, 22

1431 HBL 21.5.1918 ”Potatis eller rosor”, Carl Tigerstedt

1432 HS 21.4.1918 (Kansanravintohallituksen tiedote 16.4.1918); US 3.5.1918 ”Kaupunkien väestöt itse elintarpeistaan huolehtimaan”; US 16.5.1918 ”Taisteluun nälkää vastaan” (Elintarvehallituksen julistus); US 30.5.1918 ”Myöhästyneet huomatkaa!” (Kansanravintohallituksen tiedote)

taista käyttäytymistä: ”Me käymme pyytämässä kuivattuja perunoita, lanttuja ja muita juureksia siitä maasta, jonka pääkaupungin Unter Den Linden”illä, suurimmalla esplanaadilla, viljellään perunoita, ja samaan aikaan meidän esplanaadimme kaiketi täytetään entisen tavan mukaan ruusuilla!” Saksan lisäksi laajaa kaupunkiviljelyä kerrottiin harjoitettavan myös Tukholmassa.¹⁴³³

Tiukan keskustelunkin jälkeen puistot pääosin säilyivät, toisin kuin esimerkiksi Turussa, jossa Kupittaan puiston nurmikot muutettiin punavankien voimin kasvimaaksi.¹⁴³⁴ Puistokeskustelun rinnalla Helsingissä panostettiin entistä enemmän palstaviljelyyn. Kaupunginvaltuusto teki muun muassa päätöksen ensimmäisen siirtolapuutarhan perustamisesta Greijuksen (Ruskeasuon) viljelypalstoille.¹⁴³⁵ Palstaviljelystä tuli entistä laajemmin kaikkien kaupunkilaispiirien harraste. Palstoillaan tulevaisuuteen varautuivat niin kirjansitomotyöläinen Martta Salmela-Järvinen, *Helsingin Sanomien* nimimerkki ”Matti” kuin tasa-arvo- ja sivistystyövaikuttaja, kansanedustaja Lucina Hagman.¹⁴³⁶

Kevään mukana nälkä oli tullut entistä useampaan helsinkiläistalouteen. Elin-tarvikejakelun pettäessä koeteltiin ihmisten luovuutta ja mukautumiskykyä. Kuten 1600-luvun lopun ja 1860-luvun suurien nälkävuosien aikana, katosivat myös nyt lähimetsistä nokkoset ja muut ravinnoksi kelpaavat kasvit.¹⁴³⁷ Nokkosia kerättiin myös hätäaputoinä.¹⁴³⁸

Se, että miten ihmiset oppii kaikkia syödä. Pasilan ympäristössä kasvoi hyvin paljon nokkosia. Ei nokkoset sinä keväänä kasvanu tuumaa pitemmäksi. Sillä nokkonenhan syötäväks täytyy ottaa pienenä. Mistä ihmiset ties sen, että nokkonen on syötävää. Mutta eihän se nyt niin hiton hyvää syötävää ollu, ko siit pantiin vettä ja suolaa ja nokkosia, ja keitettiin. Sehän oli sianruokaa, mikä se on, mutta todennäköisesti jonkun näköstä ravintoa oli.¹⁴³⁹

Yrjö Hätinen (s. 1906)

Elintarvikkeita kerjättiin ja ostettiin saksalaisilta – ryssänlimput vaihtuivat saksalaisiin sotilaslimppuihin.¹⁴⁴⁰ Kun kaupungista ei ruokaa ollut saatavilla, kääntyivät helsinkiläisten katseet maaseudulle. Heti taistelujen päätyttyä ryhtyivät monet tekemään junalla ja kävelen hankintamatkoja kaupunkia ympäröivälle

1433 US 7.5.1918 ”Pääkaupunki näyttäköön esimerkkiä. Kaupungin puistot viljelykseen”, nimim. A. K-I; US 8.5.1918; HBL 21.5.1918 ”Potatis eller rosor”, Carl Tigerstedt; US 24.5.1918 (Tukholma); US 2.6.1918 Kirje Helsingistä, Matti; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 32–33 (kv 21.5.1918 § 28). Ruotsin kaupunkiviljelystä ks. Franzén 2001, 330–334

1434 Lahtinen 2007, 348

1435 Lausunto siirtolapuutarhojen järjestämisestä kaupungin maalle. HKVPA 3/1918; XI. Sosialilautakunta, KHKK (31) 1918, 355–356; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 19 ja 159 (kv 2.6.1918 § 24); Ks. myös Laurila 2008, 33–35

1436 Viljelijöitä esim. US 2.6.1918 Kirje Helsingistä, Matti; Lucina Hagmanin kirje Adèle Stenforssille 15.5.1918. Adèle Stenforsin kirjeet (HP:1). Suomalainen naisliitto, Keskushallinto. HKA

1437 Korvaavien ravintokasvien etsimisestä ks. myös Lahtinen 2007, 349 (Turku); Nälkävuosista esim. Lap-palainen 2012, 113–115.

1438 Nokkosista esim. Salmela-Järvinen 1966, 146–148; Hätinen Yrjö Edvard. Muistitietokokoelma (362/11096). TA; US 4.5.1918; Kullervo Linnan haastattelu 18.1.1983. YLE

1439 Hätinen Yrjö Edvard. Muistitietokokoelma (362/11096). TA

1440 Jortikka Anni. 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

maaseudulle.¹⁴⁴¹ Kesän alkaessa monissa helsinkiläiskodeissa jouduttiin miettimään lasten lähettämistä maaseudulle tai jos mahdollista, koko perheen muuttoa maaseudulle.¹⁴⁴² Samaan aikaan vaikeasta kaupunkien perunapulasta kärsineessä Ruotsissa vitsailtiin, miten kaupunkilaiset olivat yhtäkkiä pitkästä aikaa muistaneet maalaisserkkunsa. Helsingistä ja Tukholmasta lähteneet junat täyttyivät nälkää pakenevista ja elintarvikkeita etsivistä naisista ja lapsista. Jos kevät 1918 oli Tukholmassa lanttujen aikaa, oli tilanne Helsingissä huomattavasti vakavampi. Helsingissä elettiin nokkosten kevättä.¹⁴⁴³

Pääkaupungissa vallitsee nykyään äärimmäinen hätä. Ne, jotka hyväntekeväisyyslaitosten toimihenkilöinä joutuvat tekemisiin avustusta pyytävien kanssa, kertovat, että on joukoittain vaimoja ja lapsia, joilla ei ole mitään suuhun pantavaa. Miehet ovat mikä missäkin: mikä punakaartissa – omasta halusta tai hirvittävästä pakotuksesta – mitkä vangittuina, mitkä haudassa; vaimot ja lapset saavat kulkea ovelta ovelle pyytämässä jotakin henkensä ylläpitämiseksi.¹⁴⁴⁴

Nimimerkki I.I. *Uudessa Suomettaressa* 17.4.1918

Kriisiajan kärjistyminen tarkoitti erityisen suuria ongelmia jo valmiiksi vaikeissa oloissa eläneille perheille ja lapsille. Monien perheiden elättäjinä toimineet miehet, niin punaiset kuin valkoisetkin, olivat nyt ainakin tilapäisesti poissa. Lisäksi kaupungissa oli kymmeniä punaorpoja ja punavankien lapsia vailla huoltajaa. Kaupungin viranomaiset ryhtyivät vielä huhtikuussa keräämään tietoja pulaan joutuneista lapsista sekä selvittämään lastenkotien tilannetta. Jo punaisten aikana oli jouduttu perustamaan uusi kahdenkymmenen lapsen lastenkoti, joka toimi Fredriksbergin kansanlastentarhan huoneistossa. Aluksi viranomaisilla oli suuri työ selvittää punaisten aikana tulleiden lasten taustatietoja. Pian turvattomia lapsia alkoi löytyä lisää ja lastenkotien seinät kävivät ahtaiksi. Sotaorpojen kohtalo jäi vielä keväällä 1918 odottamaan yleistä ratkaisua.¹⁴⁴⁵

Kaupungin viranomaisten lisäksi hyväntekeväisyysjärjestöt ryhtyivät kokoamaan voimia huono-osaisten auttamiseksi. Toimintaa koordinoimaan ja varoja keräämään asetettiin ”yleinen apukomitea”, joka lukuisilla lehti-ilmoituksilla pyrki herättämään kaupunkilaisten auttamishaluja. Se ilmoitti auttavansa juuri niitä, jotka eivät saaneet apua mistään muualta. Auttamaan tulivat myös kaupungin taiteilijat, jotka alkoivat järjestää ”Musikaalis-dramaattisia iltamia” hyväntekeväisyysvarojen keräämiseksi. Yksityisistä lahjoittajista voidaan mainita halkokauppias G. W. Hyvönen, joka lahjoitti 200 000 markkaa pienten lasten hädän lieventämiseksi.¹⁴⁴⁶ Huh-

1441 Salmela-Järvinen 1966, 149

1442 Hättinen Yrjö Edvard. Muistitietokokoelma (362/11096). TA; Jortikka Anni. 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

1443 Ruotsista Franzén 2001, 330–338

1444 US 17.4.1918, nimim. I. I.

1445 Lastensuojelusta ks. HS 20.4.1918; V. Vaivashoitohallitus, KHKK (31) 1918, 311–313; Halila 1977, 154–157. Yleisesti ks. Pulma 1987, 126–134; Kaartinen 2008, 17–21

1446 HS 21.4.1918 ”Todellista puutetta kärsiville pääkaupungissamme ” (Yleisen apukomitean tiedote); US 22.4.1918 (taiteilijoina mm. Aino Ackté, Maikki Järnefelt, Eili Björnin-Rängman ja Elli Tompuri, Neiti Nanny Vesterlund, herrat Jean Sibeliuss, Robert Kajanus, Selim Palmgrén ja Eino Leino, Albert Edel-

tikuussa avustustoiminnan aktiivien henkenä oli vielä korjata sodan aiheuttamia tuhoja:

”Porvarillisen yhteiskunnan täytyy tässäkin parantaa niitä haavoja, joita sosialistit säälimättömästi ovat omiin joukkoihinsa iskeneet. Ketään ei saa jättää välttämätöntä avusta vaille. (– –) tärkeimpiä tehtäviämme nykyään on koettaa saada umpeen ne vihan ja katkeruuden kammottavat kuilut, joita nykyisen kapinan aiheuttajat ovat valheilla ja parjauksilla avanneet kansamme eri kerrosten väliin. Se ei tapahdu sanoilla vaan teoilla.”¹⁴⁴⁷

KUOLEMAN KESÄ JA MAAILMANSODAN VIIMEISET KUUKAUDET

Maailmansodan kaiut Suomen pääkaupungissa

Sisällissodan seurauksena Suomi oli käytännössä siirtynyt ympärysvaltojen leiristä keskusvaltojen leiriin. Yhdestä maailmansodassa luhistuneesta suurvallasta oli onnistuttu irrottautumaan, mutta nyt suomalaisten kohtalo oli sidottu toiseen horjuvaan jättiläiseen. Saksalaisten sotaponnistuksien kohtalonhetket olivat käsillä samoihin aikoihin, kun Itämeren divisioona marssi Helsinkiin. Saksan kaikki voimat oli keskitetty länsirintamalle sodan ratkaisemiseksi, ennen kuin Yhdysvaltojen mukaantulo ehtisi muuttaa voimasuhteita. Vaikka suomalaisten uusi aseveli näytti lehti uutisten perusteella etenevän vastustamattomasti myös länsirintamalla, oli todellisuus toinen. Elokuun alkuun mennessä saksalaisten voimat hiipuivat ja läpimurto jäi saavuttamatta. Aloite siirtyi ympärysvalluille, ja saksalainen yhteiskunta alkoi horjua entistä voimakkaammin kaikilla tasoilla.

Jälkikäteen katsottuna maailmansodan viimeiset vaiheet muodostavat selkeän ja loogisen kokonaisuuden, mutta aikalaisten näkökulmasta tilanne ei ollut näin yksinkertainen – ei Suomessa eikä Saksassa.

Sisällissodan voittajille saksalaiset edustivat voimakasta isoaveljeä tai isää – Juha Siltalan sanoin adoptioisää –, jolta saatiin turvaa oman maan kostonhimoisia punaisia, naapurissa muodostuvaa valtavaa bolševikkivaltiota ja kaikkia kansallisia poliittisia mielihaluja vastaan. Sisällissodan taisteluissa ylivoimaiseksi osoittautunut soturikansa ei voinut hävitä maailman sotaa, ei ainakaan niin, että se joutuisi antautumaan ehdoitta. Näin ollen oli ymmärrettävää, että enemmistö porvarillisista voimista halusi maahan saksalaisen kuninkaan vielä silloinkin, kun länsirintaman tilanne alkoi käydä kaikille selväksi. Liitto Saksan kanssa oli lopulta myös pakon sanelema. Saksa hallitsi ainoaa tuontireittiä – Itämeren – ja oli samalla ainoa maa, jolla oli edes jonkinlaista halua ja mahdollisuutta elintarvikekauppaan Suomen kanssa.¹⁴⁴⁸

feltin, Eero Järnefeltin, Magnus Enckellin, V. Fichin, Antti Favénin, Yrjö Ollilan, Mikko Oinosen ja Uno Alancon); HS 23.4.1918 (Yleisen apukomitean tiedote); US 24.4.1918 ”Hädänalaisten avustaminen”, Hyvönen; HS 25.4.1918; Kaartinen 2008, 23–28

1447 Ks. esim. US 17.4.1918, nimim. I. I.

1448 Saksalaissuhteesta ja kuningashankkeesta ks. esim. Vares 1998; Siltala 2009, 479–502; Kuisma 2010, 83–107

Maailmansodan loppuun saakka Helsinki oli saksalaisten kaupunki. Saksalaisia joukkoja oli majoitettu koulujen lisäksi lukuisiin kiinteistöihin ympäri kaupunkia, ja kaupungin satamia valvoivat saksalaiset sotalaivat.¹⁴⁴⁹ Sodan alussa maasta karkotetut saksalaissyntyiset kaupunkilaiset alkoivat muuttaa takaisin.¹⁴⁵⁰ Kulttuurisiteet olivat jo ennen sotaa olleet vahvoja, ja nyt ne korostuivat entisestään. Elokuvinäytettiin saksalaisia filmejä, kaupunkiin saapui saksalaisia teatteriseurueita ja syksyllä kaupunkiin ryhdyttiin perustamaan saksalaista teatteria.¹⁴⁵¹ Kuningassuunnitelmien vahvistuttua kaupunki asetti työryhmän valmistelemaan kaupunkitilaa ja ohjelmaa tulevan monarkin ”arvokasta vastaanottoa varten”.¹⁴⁵² Samalla ryhdyttiin miettimään, missä päin pääkaupunkia kuninkaallisen residenssin pitäisi sijaita. Kouluissa puhuttiin tulevasta kuninkaasta ja piirrettiin kuvia kuninkaallisista.¹⁴⁵³

En mitään erikoisempaa tiedä. Rauhan kellot soivat särkyneitä säveliä. Bolshenismi leviää Saksassakin. Jumalamme, mikä tästä tulee. Kamalat ovat mainingit. Säästymmekö me nousevalta myrskyltä.¹⁴⁵⁴

Kyösti Kallio kirjeessään puolisolleen 2.11.1918

Syksyllä kuningashankkeen etenemisen rinnalla suomalaisille alkoi vähitellen selvitä saksalaisten vaikea asema. Yleiseen tietoisuuteen se tuli viimeistään lokakuun alussa, jolloin Saksan hallitus teki rauhantarjouksen Yhdysvalloille. Lehdet julkaisivat uutisen lisäksi Saksan keisarin julistuksen sotilaillensa, josta kävi hyvin ilmi sotatilanteen vaikeus. Ympärysvaltojen torjuma tarjous sai kannatusta Helsingissä, jossa muun muassa järjestettiin viikkoa myöhemmin yleinen rauhanjumalanpalvelus kaikissa kaupungin kirkoissa. Neuvottelujen etenemistä seurattiin päivittäin julkaistuissa raporteissa rauhan tuloon saakka. Esimerkiksi *Uudessa Suomettaressa* sotatapahtumista kertovien sivujen ensimmäiseksi pääotsikoksi tuli pysyvästi ”Rauhankysymys”. Vain maailmanrauha pelastaisi helsinkiläiset uhkaavalta viidenneltä sotatalvelta ja säästäisi Suomen turvaksi koetun Saksan tuholta. Syksyn pimentyessä maailmansodan uutiset alkoivat olla entistä huolestuttavampia. Lehdissä kerrottiin levottomuuksista ja kapinoista Saksassa sekä länsirintaman uhkaavasta romahduksesta. Lopulta marraskuun 11. päivän illalla tai viimeistään seuraavana päivänä eurooppalaiset saivat kuulla Saksan keisarin Wilhelm II:n erosta ja aselevosta. Maailmansota oli päättynyt.¹⁴⁵⁵

1449 Saksalaisista joukoista ja näiden majoittamisesta ks. esim. KHKK (31) 1918, 91–94; II. Rahatoimikamari, KHKK (31) 1918, 275 (rtk 13.6. § 55 ja 4.7.1918 § 48); VIII. Majoituslautakunta, KHKK (31) 1918, 345

1450 US 1.9.1918 ”Sodan alkaessa Suomesta karkoitettut Saksan alamaiset alkavat vähitellen jälleen palata”

1451 Teatterikulttuurista ks. esim. I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 169 (Saksalaisen teatteriseurueen tukeminen, kv 4.6.1918 § 38); Saksalaisen teatterin perustamissuunnitelmista US 27.8.1918

1452 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK 1918 (31), 188 (24.9.1918 § 31)

1453 Esim. Brotherus 1982, 44

1454 Kyösti Kallion kirje Helsingistä 2.11.1918. Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet. Perhekirjeenvaihto. Kyösti Kallion arkisto. KA

1455 US 7.10.1918; US 7.10.1918 lisälehti; US 8.10.1918 pääkirjoitus; US 9.10.1918; US 10.10.1918; US 11.10.1918; US 12.10.1918; US 12.10.1918 lisälehti; US 13.10.1918; US 13.10.1918 lisälehti; US 14.10.1918; US 15.10.1918; US 17.10.1918; US 18.10.1918; US 19.10.1918; US 20.10.1918; US 21.10.1918; HS 22.10.1918; US 23.10.1918; US 24.10.1918; 25.10.1918; US 25.10.1918 lisälehti; US 26.10.1918; US 27.10.1918; US

Aselepoa seuranneena päivänä saksalaiset järjestivät vielä näyttävän paraatin Helsingissä.¹⁴⁵⁶ Saksalainen aika oli päättymässä, mutta jäähyväiset kestivät vielä kuukauden. Marraskuun lopulla kaupunginvaltuusto lähetti von der Goltzille adressin ja lahjoitti 200 000 markkaa kaupungin valtauksessa kaatuneiden sotilaiden perheiden avustamiseksi.¹⁴⁵⁷ Saksalasiin sitoutunut Paasikiven hallitus erosi 27. marraskuuta, ja se korvattiin Lauri Ingmanin johtamalla uudella hallituksella. Kuninkaaksi valittu Carl Friedrich ilmoitti joulukuun 14. päivänä, ettei ottaisi kruunua vastaan. Seuraavana päivänä saksalaiset järjestivät näyttävän jäähyväisparaatin. Vielä kerran joukot kokoontuivat Senaatintorille, josta marssi jatkui Esplanadia pitkin, ja vielä kerran porvarilliset helsinkiläiset saapuivat suurin joukoin kaduille juhlimaan ja kiittämään saksalaisia. Illalla saksalaiset marssivat suuriin valtamerilaivoihinsa, jotka nostivat ankkurinsa seuraavana aamuna.¹⁴⁵⁸ Saksalaisen Helsingin aika oli päättynyt. Suomalaiset olivat nyt omillaan.

Maailmansodan kehitykseen liittyvien tapahtumien lisäksi etenkin porvarilliset helsinkiläiset seurasivat huolestuneesti oman maan ja lähialueiden kehitystä. Sisäiseen turvallisuuteen liittyen alettiin syksyllä jälleen herätellä ajatusta kesällä hiipuneen suojeluskunnan uudelleenperustamisesta. Syyslukukauden alkaessa oppikoululaiset perustivat oman suojeluskuntansa. Kunnallisen suojeluskunnan perustaminen tapahtui rauhanteon aattona, marraskuun 10. päivänä. Uudessa turvattomassa tilanteessa suojeluskunta sai Hersalon mukaan hyvän vastaanoton ja helsinkiläiset liittyivät siihen joukolla. Vuodenvaihteen jälkeen siihen kuului jo lähes 5 000 miestä.¹⁴⁵⁹

Helsinki, Suomen pääkaupunki, on aika touhuinen pieni kaupunki, joka kuhisi elämää ja salavehkeitä. Tähän aikaan se oli kaikkien sellaisten mahdollisten ja mahdottomien huhujen, juurujen ja skandaalien tyyssijana, joille kaikkialla muualla olisi oltu kuuroja, mutta jotka täällä olivat haluttua tavaraa ahnaile lorunlevittäjille, nimenomaan saksalaisille ynnä venäläisille monarkisteille, nämä kun olivat tässä kaupungissa löytäneet rauhallisen turvapaikan. Helsinki oli Euroopan epäterveellisimpiä paikkoja.¹⁴⁶⁰

Neuvosto-Venäjällä toimineen Englannin salaisen tiedustelutoimen päällikkö Paul Dukes muistelmissaan

Maailmansodan viimeisten sekasortoisten päivien aikana Helsingissä oli alkanut liikkuu huhuja bolshevikkien hyökkäyssuunnitelmista tai jopa mahdollisesta rajalla tapahtuneesta hyökkäyksestä. Lehdissä tiedot kiistettiin, mutta epävar-

28.10.1918; US 29.10.1918; US 30.10.1918; US 31.10.1918; US 1.11.1918; US 2.11.1918; US 3.11.1918; US 4.11.1918; US 5.11.1918 "Aselepo Itävalta-Unkarin ja ympärysvaltain välillä"; US 6.11.1918; US 7.11.1918; US 8.11.1918; HS 9.11.1918; US 9.11.1918; US 10.11.1918; US 10.11.1918 lisälehti; HS 11.11.1918; US 11.11.1918 "Saksan vallankumous"; US 11.11.1918 lisälehti; US 12.11.1918 "Yleinen aselepo solmittu ympärysvaltain asettamilla ehdoilla"; US 12.11.1918 lisälehti; US 13.11.1918; US 14.11.1918; US 15.11.1918; US 16.11.1918

1456 Sodan päättymisparaati HS 13.11.1918; Kolbe 2008, 145–146

1457 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 91 (kv 19.11.1918 § 3)

1458 Saksalaisten viimeisistä päivistä ks. esim. US 13.12.1918; US 16.12.1918; HS 15.12.1918; SS 17.12.1918

1459 Hersalo 1962, 329; Roudasmaa 1997, 51–65

1460 Dukes 1923, 28–29

muuden ja pelon aika jatkui. Virossa olleissa saksalaisissa joukko-osastoissa puhkesi heti rauhan tultua levottomuuksia ja bolshevikit aloittivat uuden hyökkäyksen Venäjältä. Sotien aika jatkui Suomen lähialueilla idässä ja etelässä, eikä voittajista ollut varmuutta. Suomessa mietittiin monissa piireissä lähialueiden heimoveljien avustamista sekä valkoisten tukemista Venäjän sisällissodassa. Keskusteluja käytiin aktiivien lisäksi myös poliittisten päättäjien ja sotilasjohdon keskuudessa. Pääkaupungissa liikkui niin venäläisiä emigrantteja kuin eri osapuolien agenttejakin. Nuorukaisia värvättiin retkikuntiin, ja toimintaa rahoitettiin erilaisin keräyksin. Näin useat helsinkiläismiehet ja nuorukaiset jatkoivat taistelujen tietään Venäjän sisällissodassa ja heimosodissa. Eikä rauhan pysyvyys bolsevikkien Venäjän kanssa ollut mitenkään itsestään selvä lähtökohta, sillä molemmiin puolin oli vahvoja ryhmittymiä, jotka olisivat mielellään järjestelleet uudestaan maiden välit, hallinnon ja rajat uudestaan.¹⁴⁶¹

Voiko puoli kaupunkia valvoa toista puolikasta – vuoden 1918 sisäinen turvattomuus

Heinäkuun alussa senaatin sisäasiaintoimituskunta lähetti maaherroille kirjeen, jossa se ilmoitti sotatoimet päättyneiksi. Järjestyksenpidossa palattaisiin normaalioloihin ja järjestyksestä vastaisi poliisi. Tarvittaessa paikallisten suojeluskuntien tuli auttaa poliisia järjestyksenpidossa. Edellisen vuoden kokemusten perusteella Helsingin poliisivoimien vahvuutta kasvatettiin yli 1 100 mieheen. Samalla levottomuuksien hallinnan kannalta oleellista keskuspoliisiosastoa kasvatettiin ja vahvistettiin myös suhteessa muihin osastoihin. Pääkaupunkia valvomaan haluttiin vahva ja ehdottoman luotettava poliisi. Sopivan miehistön rekrytoiminen osoitautui kuitenkin lähes ylivoimaiseksi tehtäväksi. Punaisten toimintaan sekaantumattomista miehistä oli kova kilpailu, etenkin kun armeija halusi nuoret miehet itsellensä. Samalla eläminen Helsingissä oli kallista ja vaikeaa. Miehistöä yritettiin rekrytoida suuryritysten käyttämän mallin mukaisesti tarjoamalla palkatuille asuntoja, elintarvikkeita ja lisäleipäkortteja. Ammattitaidon lisäämiseksi perustettiin tilapäinen poliisikoulu. Vaihtuvuus oli kuitenkin suurta, eikä määrävahvuuteen päästy. Tavoitteista huolimatta pääkaupungin katuja valvoi vuonna 1918 kokematon poliisimiehistö.¹⁴⁶² Aikaisempiin vuosiin nähden poliisin miesvahvuus oli kuitenkin poikkeuksellisen vahva, kymmentätuhatta asukasta kohden poliiseja oli ainakin paperilla 52, kun maailmansodan aiempina vuosina luku oli ollut noin 35. Kasvanut poliisilaitos maksoi kaupunkilaisille kolme kertaa aiempia vuosia enemmän.¹⁴⁶³

Vallankumouksellisen ajan tapahtumien selvittely työllisti poliisia vuoden 1918 loppuun saakka. Pelkästään murhatutkimuksien määrä yli kaksinkertaistui.¹⁴⁶⁴ Jos punavankien taustojen selvittäminen oli suuri urakka, oli sitä myös vapautuvien

1461 Maailmansodan jälkeisestä yleistilanteesta ks. Payne 2011, 33–68, Virosta Harjula 2009, 114–240. Heimosodista ks. esim. Niinistö 2005

1462 Hietaniemi 1992, 60–68; Keskinen ja Silvennoinen 2004, 103–108, 112

1463 HKTV 1919 ja 1922, taulu ”poliisilaitos”

1464 HKTV 1922, taulu 165

vankien tekemisien seuraaminen. Etenkin kun valtaosa laskettiin ehdonalaan vankeuteen. Valvonnan tehostamiseksi Suomessa otettiin käyttöön sisäinen passijärjestelmä. Jokainen 15 vuotta täyttänyt tarvitsi matkustamiseen poliisiviranomaisen myöntämän matkatodistuksen. Järjestelmä oli voimassa reilun vuoden kesäkuusta 1918 lähtien. Yleisötilaisuuksien ja muiden vastaavien lupiin vaadittiin todistus hakijan poliittisesta luotettavuudesta. Tämän todistamiseen tarvittiin kaksi luotettavaksi tunnettua kansalaista, ja paras osoitus luotettavuudesta oli suojeluskunnan jäsenkirja.¹⁴⁶⁵ Senaatin päätöksellä perustettiin myös elokuussa 1918 maan suurimpiin asutuskeskuksiin ylimääräinen matkustava etsiväkomentokunta, jonka suurimmat osastot toimivat Helsingissä ja Viipurissa. Komentokuntien tehtävänä oli punaisten mahdollisten pyrkimyksien ehkäiseminen kaupungeissa ja rautateillä. Kaikissa matkustajajunissa matkusti etsiviä, joiden tehtävänä oli pitää silmällä hallituksen vastaisia toimia suunnittelevia tai agitoivia matkustajia. Suojeluskunnista tehtiin armeijan reserviorganisaation ohella koko maan kattava valvontaverkosto. Uuden kansannousun mahdollisuus haluttiin kitkeä kaikin mahdollisin keinoin.¹⁴⁶⁶

Kaupunkielämän tietolähteinä käytettiin jälleen talonmistajia ja isännöitsijöitä. Marraskuussa 1918 Helsingin kaupunginvaltuusto päätti esittää maistraatille, että talonmistajien ja isännöitsijöiden tulisi jatkossa kolmen päivän sisällä ilmoittaa muutokset talonsa asukaskunnassa. Raportointivelvollisuus koski myös asunnoissa yöpyviä vieraita, maalaisia lukuun ottamatta. Jokaisessa talossa piti olla ajanmukainen asukasluettelo, talon osoitenumero ja katukilvet paikallaan, raput kirjaimilla merkittynä ja huoneistot numeroituna. Talonmistajan, isännöitsijän tai talonmiehen asunnon tuli olla selvästi merkittynä. Samalla ehdotettiin, että työnhakijoiden tuli ilmoittautua poliisille mukanaan kotipaikkakunnalta saadut asiakirjat, ja että tätä ennen ei töitä saisi antaa.¹⁴⁶⁷

Myös tietomonopoli siirtyi sisällissodan voittajille. Aiempien vuosien tavoin valtataistelussa tappiolle jääneille ei haluttu antaa mahdollisuutta omaan julkiseen tiedonvälitykseen. Taistelujen päätyttyä eduskunta oli hyväksynyt väliaikaisia säädöksiä, joiden perusteella senaatti antoi lehtien julkaisua koskevan asetuksen. Kesäkuussa annettiin uusi lehtien julkaisemista koskeva poikkeuslaki. *Työmiehen* tie oli tullut päähänsä Helsingin valloituksen yhteydessä. Punaisten toiminnan ulkopuolelle jättäytyneet sosiaalidemokraatit yrittivät jo toukokuun alussa aloittaa oman lehden, *Suomen Sosialidemokraatin* julkaisemisen, mutta viranomaiset lopettivat toiminnan alkuunsa. Lehti sai lopulta julkaisuluvan syyskuun puolivälissä 1918. Tuolloinkin viranomaiset seurasivat lehden kirjoittelua tarkasti ja antoivat sen toimitukselle ajoittain varoituksia. Kun lehden toimituskunta kieltäytyi hyväksymästä maaherra Jalanderin antamia linjankorjausvaatimuksia, lakkautettiin lehti marraskuun 11. päivänä. Joulukuun alkupuolella sosiaalidemokraatit al-

1465 Keskinen ja Silvennoinen 2004, 110–111; Tikka 2006 (b), 29–31

1466 Hietaniemi 1992, 56–58; Tikka 2006 (b), 29–86

1467 I. Kaupunginvaltuusto, HKKK 1918 (31), 228–229 (kv 24.9. § 23, 12.11.1918 § 25)

koivat julkaista *Uusi Sosialidemokraatti* -nimistä lehteä, ja joulukuun puolivälistä lähtien sallittiin jälleen *Suomen Sosialidemokraatin* ilmestyminen.¹⁴⁶⁸

Vae victis! – pääkaupunki ja kesän 1918 vankileirikatastrofi

Olen ollut kuumeessa. Itse en muista muuta kuin jotain hämää hourailua, palelemista ja hikoilua – kuin olisin pilvien keskellä uinut avaruudessa. Sitä on kestänyt monta vuorokautta, kertovat toverit. Annokseni ovat syöneet niin kuin tapa on, kun minulle ei ole maistunut. Eilinen silli on säästetty vielä. Tuntuu siltä kuin selviäisin vielä tällä kerralla. Toivun hiljalleen, vaikka kovasti heikottaa. Jalkaterät ovat turvoksissa ja punoittavat rinnasta. Koetan niitä hieroa ja voimisteluttaa. Makaan selälläni ja pidän jalkoja ylhäällä että vesi laskeutuisi pois. (– –) Lääkärikelas käy portilla vain harvoin, eivätkä kaikki sairait sinne kykene. Huonommat saavat kuolla sitten petillensä, kun ei sairaalankaan oteta. Ovat täynnä, eikä siellä ole sen kummempaa kuin kasarmilla. Petille kuoleminen käy huomaamatta, kuihtuvat vain. Aamuisin huomataan kun joku ei liiku, että tuokin on kuollut.¹⁴⁶⁹

Viljo Sohkanen päiväkirjassaan kesällä 1918

Kesän alkaessa maan vankileireillä virui noin 80 000 punavankia, joiden kohtalosta voittajat kävivät pitkiä keskusteluja. Lopulta hallitus ja eduskunta päättivät, että jokaisen punaisen toiminta tuli tutkia ja heidät tuli tuomita erityistuomioistuimissa. Eduskunta hyväksyi lain valtiorikosoikeuksista toukuun lopulla, ja tuomioistuimien varsinainen toiminta käynnistyi kesäkuun aikana. Vankileirejä tutkineen Jaakko Paavolaisen mukaan valittu linjaus oli vangituille katastrofi. Valtavan ihmisjoukon tekemisien selvittäminen sekavien vallankumousviikkojen aikana oli valtava hanke, joka vaati paljon aikaa. Ihmisiä jouduttiin pitämään tutkintavankeudessa vaikeisiin olosuhteisiin nähden aivan liian pitkään, mikä oli kriisivuosien oloissa kohtalokasta.¹⁴⁷⁰

Helsingissä suurin osa punavangeista sijoitettiin Suomenlinnan vankileirille, jonne keskitettiin myös lisää vankeja lakkautetuilta pienemmiltä vankileireiltä. Kesäkuun alussa Helsingissä oli jo noin 11 500 punavankia, ja huippu saavutettiin juhannuksen aikaan, jolloin vankeja oli yli 13 000. Jo normaalioloissakin näin ison ihmismäärän huoltaminen olisi ollut vaikeaa, mutta nyt tilanne oli toivoton. Kaupungin elintarviketilanne vaikeutui jatkuvasti ja asukkaiden lisäksi samoista elintarpeista kilpailivat myös kaupungissa olevat sotajoukot. Punavangit eivät olleet elintarvikejakelun prioriteettien kärjessä, ja ylitäysien leirien hygieeniset olot olivat kehnot.¹⁴⁷¹

Keväällä vankileirien tukalasta tilanteesta alkoi tulla tietoja julkisuuteen, mutta lehdistä väitteet tyrmättiin. Esimerkiksi kesäkuun alussa *Uudessa Suometta-ressa* julkaistiin artikkeli otsikolla ”Vankilaolot Suomenlinnassa. Järjestys ja hoito

1468 Tanner 1957, 257–262, 289–297; Nygård 1987, 194–195; Salokangas 1987, 194–195

1469 Sohkanen 1988, 172

1470 Punavankikysymyksestä yleisesti ks. esim. Paavolainen 1971, 94–97, 109, 334–335. Määristä SVT XXIII: 32, 12–13

1471 SVT XXIII: 32, 12–13. Helsingin leiri ja vaikeat olosuhteet Paavolainen 1971, 111, 180–188, 201–206, 221–233, 249–253, 263–264. Armahduksista Paavolainen 1990, 271–274. Vankileirien elintarviketilanteesta myös Rantatupa 1979, 181–182

mallikelpoinen”. Siinä kerrottiin ruokaa annettavan vangeille saman verran kuin muille kaupunkilaisille, puhtauden olevan moitteettoman ja vankien katkeruuden helpottaneen hyvän kohtelun mukana. ”Turhat ovat siis ne hälyttävät tiedot, mitä vankileireistä on kerrottu, sillä ainakin Suomenlinnassa ovat olot nyt kaikin puolin moitteettomat”.¹⁴⁷²

Todellisuus oli kuitenkin aivan jotain muuta, ja Paavolaisen mukaan tämä myös tiedostettiin lehdistön ja päättäjien piirissä.¹⁴⁷³ Huonojen olojen seuraukset tulivat näkyviin kesän edetessä. Punavankien kuolleisuus alkoi nousta nopeasti kesäkuun aikana ja oli katastrofaalisella tasolla koko heinäkuun. Vangit kuolivat aliravitsemuksen ja tautien heikentäminä. Vankileirien harvat lääkärit ja sairaanhoitajat olivat ylivoimaisen tehtävän edessä, eikä heidän varoituksiaan tilanteen muuttumisesta katastrofaaliseksi kuultu. Vaikka vankileirien tilanteen vakavuutta ei edelleenkään myönnetty julkisuudessa, päätti hallitus 26. kesäkuuta vähentää leirien kuormitusta ja päästää osan vangituista ehdonlaiseen odottamaan tuomioitaan. Toimenpide oli kuitenkin pahasti alimitoitettu, ja kuolleisuus paheni entisestään heinäkuussa. Paavolaisen laskelmien mukaan Helsingin vankileirin kuolleisuus oli suurista leireistä selvästi pienin eli 7,7 %, mutta kuolleisuus leirin eri osien välillä vaihteli suuresti.¹⁴⁷⁴ *Suomen sotasurmat*-tietokannan mukaan Helsingin leirillä kuoli lähes 1 500 vankia.¹⁴⁷⁵

24.7.1918 Helsinki

Rakas mieheni!

Olen kovasti suruissani sairaudestasi ja koetan nyt lähettää sinulle nämä ruuat. Leipää ei minulla ollut muuta kuin nuo korput, mutta Jukka antoi omastaan tuon pehmeän leivän. Voita en voi lähettää kun en ole saanutkaan mistään sitä, eikä ole tietoa milloin korttivoita jaetaan. (– –) Ostin lahnan ja se maksoi 11:50. Lähetän puolet siitä sinulle ja jätän lapsille lopun. Sokerin lähetti mummu.¹⁴⁷⁶

Lovisa Salovaaran kirje vankileirillä olleelle miehelleen

Vankileireihin sulloitetut joutuivat käyttämään kaikkia mahdollisia keinoja säilyäkseen hengissä. Tärkeintä oli lisäravinnon hankinta ja tautitartuntojen välttely. Aluksi omaisilla oli mahdollisuuksia toimittaa vangeille ruokaa leirien ulkopuolelta, mutta toukokuun lopulla tämä kiellettiin turvallisuuskäytännöksi vedoten.¹⁴⁷⁷ Vankileirien toiminnan järjestäytyessä monien eri ammattiryhmien erityistaidoista oli kysyntää. Näin moni vanki saattoi hankkiutua sellaisiin tehtäviin, joiden kautta pystyi luomaan kontakteja leirin ulkopuolelle tai hankkimaan lisäelintarvikkeita. Laajemmassa mittakaavassa tämä onnistui, kun vankeja alettiin käyttää työvoimana eri puolilla kaupunkia. Kesäkuun lopulla Helsingissä työskenteli yli 4

1472 US 8.6.1918

1473 Paavolainen 1971, 118–119, 263–264, 299–306

1474 Vankileirien kuolleisuudesta: Paavolainen 1971, 188–119, 245–246; Mäkelä, Saukkonen ja Westerlund 2004, 122–133; Mäkelä 2004, 135–144; Mäkelä 2007, 150–179, 197–234, 291–364, 407–422

1475 Mäkelä, Saukkonen ja Westerlund 2004, 117

1476 Lovisa Salovaaran kirje Suomenlinnan vankileirillä olleelle Väinö Veikko Salovaaralle. Salovaara Heikki. Muistitietokokoelma 1108/363. TA

1477 Paavolainen 1971, 221–231

ooo vankia ja vielä elokuussakin 2 500. Kaupungilla laahustaneita vankiryhmiä seurasivat usein omaisien ryhmät, jotka yrittivät kielloista huolimatta antaa läheisillensä ruokapaketteja. Töihin vuokrattujen vankien ravinnosta vastasivat töiden teettäjät.¹⁴⁷⁸

Kuten kriisiajan kaupunkielämässä, myös vankileirillä keskeisessä asemassa olivat sosiaaliset verkostot. Niiden avulla saattoi hankkia parempia työtehtäviä, lisäravintoa tai tietoja. Vankien sisäisten verkostojen lisäksi keskeisessä asemassa oli leirien henkilökunta. Monet vartijoista ja muusta henkilökunnasta kuljettivat mukanaan vankileirielämän kannalta keskeisiä asioita kirjeistä elintarvikkeisiin ja rahaan. Osa korvausta vastaan, osa muista syistä.¹⁴⁷⁹

Suurimpana vaarana vangeille oli terveyden menettäminen. Lyhytkin sairastuminen tiputti vangin helposti työryhmistä ja muista elämisen kannalta tärkeistä kontakteista. Sängypotilaaksi joutuminen tarkoitti hengenvaaraa.¹⁴⁸⁰ Vaikeassa tilanteessa osa valitsi selviytymiskeinokseen leiriltä pakenemisen. Tämä sisälsi suuria riskejä, mutta moni katsoi, että leirien olosuhteet sekä tulossa oleva tuomio valtiorikosoikeudesta olivat riskeinä vielä suurempia. Lyhytkin vankeustuomio tarkoitti lähtökohtaisesti sitä, että vaikeissa oloissa joutuisi elämään vaarallisen pitkään. Pakoon oli pyrittävä vielä kun oli toimintakuntoinen. Erityisen yleisiä karkaamiset olivat kaupunkiin töihin tuoduissa vankiryhmissä.¹⁴⁸¹

Niin rakkaani, olet nyt isä ja äiti, koko pipaparvi on nyt sinun harteillasi.¹⁴⁸²

Väinö Veikko Salovaaran kirje vaimolleen Suomenlinnan vankileiriltä 2.6.1918

Punavankien läheisten tilanne oli tukala, etenkin jos vangittu oli ollut perheen huoltaja. Vangitun tukeminen vaati paljon työtä. Ensin piti selvittää vangin olinpaikka ja yrittää saada tähän yhteys. Vankien epäselvä tilanne varjosti omaisten elämää pitkään. Huhut ja eduskunnan päätös vankien siirtämisestä pakkotyöhön Saksaan herättivät pelkoja. Valtiorikosoikeuksien tuomioita odotettiin myös pelolla, etenkin kun tietoja vankileirien huonoista olosuhteista oli alkanut tulla omaisten tietoisuuteen. Elintarvikkeiden lisäksi vangit tarvitsivat valtiorikosoikeuksien kuulusteluja varten puolestapuhujia ja erilaisia todistuksia. Perheissä vankien puoliset joutuivat samalla huolehtimaan talouden toimeentulosta. Moni velkaan-

1478 Vankien käytöstä työvoimana ja työryhmiin hakeutumisesta selviytymiskeinona ks. esim. Paavolainen 1971, 142, 286–291; Sohanen 1988, 130–213; US 30.6.1918 Kirje Helsingistä, Matti; Lindeman Oskar. Muistitietokokoelema (11654). TA. Eryistaitojen tarjoamista eduista voidaan mainita esim. Emil Skog, joka entisenä palomiehenä pääsi vankileirin palokuntaan ja Väinö Veikko Salovaara, joka sähkölaitoksen esimiestehtäviä hoidettuaan päätyi vankileirin sähkölaitosta kunnostamaan. (Salovaara Heikki. Muistitietokokoelema 1108/363. TA; Skog 1971, 44–46)

1479 Kuvauksia vankien sisäisistä verkostoista ja suhteista henkilökuntaan ks. esim. Sohanen 1988, 130–213; Väinö Veikko ja Lovisa Salovaaran kirjeenvaihto vankeusajalta. Salovaara Heikki. Muistitietokokoelema 1108/363. TA; Otto Tiilikainen. 1918-kokoelma (1/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

1480 Sairastuneiden riskeistä esim. Sohanen 1988, 155–160, 172–173, 196

1481 Paavolainen 1971, 142; Toivo Härmän muistelmat. SNA

1482 Väinö Veikko Salovaaran kirje Lovisa Salovaaralle Suomenlinnan vankileiriltä 2.6.1918. Väinö Veikko ja Lovisa Salovaaran kirjeenvaihto vankeusajalta. Salovaara Heikki. Muistitietokokoelema 1108/363. TA

tui ja joutui hakeutumaan lisätöihin. Rahasta, ravinnosta ja ajasta oli pulaa. Samalla perheissä jouduttiin kohtaamaan lasten ahdistus ja suru. Huolta läheisten jaksamisesta koettiin myös vankien joukossa. Kotiväkeä ei leiriltä voinut auttaa.¹⁴⁸³

Varsinaiset kuulustelut alkoivat toukokuussa, ja valtiorikosoikeudet alkoivat antaa tuomioitaan kesäkuun lopulta lähtien. Monet joutuivat kuitenkin odottamaan tuomiotaan pitkälle elokuuhun.¹⁴⁸⁴ Kuulusteluissa jokainen punavanki joutui miettimään omaa taktiikkaansa, sillä väärät vastaukset saattoivat olla kohtalokkaita. Kuulusteluihin joutuneista rautateiden konepajojen miehistä suurin osa pyrki eri tavoin todistelemaan, ettei ollut osallistunut varsinaiseen sotimiseen. Jos kaartiin oli kuuluttu, oli kyseessä ollut vartiokaarti, jonka tehtävänä oli suojella rautateiden omaisuutta. Varsinaiseen punakaartiin kuuluneet ja rintamalla olleet vetosivat toimineensa vain vartio- ja huoltotehtävissä. Yleisesti vedottiin myös pakkoon – kaarteihin oli liitytty käskystä.¹⁴⁸⁵ Monet kaupunkiyhteisön jäsenet pyrkivät vaikuttamaan vangittujen kohtaloon. Toiset saapuivat paikalle todistamaan läheisensä, työkaverinsa tai naapurinsa puolesta, toiset häntä vastaan. Monet työnantajat kävivät pelastamassa omia työmiehiään.¹⁴⁸⁶ Esimiesten puolustuspuheet vapauttivat lopulta myös tämän luvun lainauksissa esiintyneen Väinö Salovaaran, jonka valtiorikosoikeus totesi lopulta neljän kuukauden tutkintavankeuden jälkeen syyttömäksi.¹⁴⁸⁷ Muualta lähtöisin olevien vankien kohdalla merkittävässä asemassa oli kotikylän suojeluskunnan vangista antama lausunto. Merkittävää myös oli, että valtiorikosoikeuksien osastoissa vankien kohtaloa olivat punnitsemassa saman kaupunkiyhteisön jäsenet. Sekä juristit että maallikkojäsenet rekrytoitiin paikallisista porvarillisista piireistä. Juhani Piilosen mukaan maallikkojäsenenä toimi Helsingin valtiorikosoikeuksien osastoissa monien ammattiryhmien edustajia kansakoulunopettajista toimihenkilöihin ja liikemiehiin. Maallikkojäseniä oli lähes 70, eivätkä kaikki olleet lainkaan innostuneita saamastaan vaikeasta tehtävästä, vaan pyrkivät tavalla tai toisella pääsemään siitä eroon.¹⁴⁸⁸ Langetetut tuomiot vaihtelivat vapauttavista päätöksistä pitkiin vankeusrangaistuksiin ja kuolemantuomioihin saakka. Moniin tuomioihin kuului vapausrangaistuksen lisäksi kansalaisluottamuksen määräaikainen menettäminen, jolloin tuomitut eivät saisi toimia todistajina tai äänestää vaaleissa.¹⁴⁸⁹ Kaikkiaan Helsingin valtiorikosoikeuksissa tuomittiin yli 10 700 punaista, joista suurin osa oli kotoisin Uudenmaan alueelta – helsinkiläisten määrää ei tilastoissa suoraan ilmoitettu.¹⁴⁹⁰ Kesän armahduksien, ehdonalaisten ja vapauttavien tuomioiden sekä

1483 Kuvauksia vankien perheiden elämästä ks. esim. Väinö Veikko ja Lovisa Salovaaran kirjeenvaihto vankeusajalta. Salovaara Heikki. Muistitietokokoelma 1108/363. TA. Todistuksien hakijoista kirjoittaa myös Kilpi 1964, 171–172 (4.5.1918); Paavolainen 1971, 332

1484 SVT XXIII: 32, 4–12

1485 Kuulusteltujen selvityksiä tekemisistään Nyström 2004, 99–102

1486 Ks. esim. Halsti 1973, 98–99; Brotherus 1982, 40; Lindeman Oskar. Muistitietokokoelma (11654). TA; Kekkonen 1991, 64

1487 Turpeinen 1984, 192–195

1488 Piilonen 2013 (julkaisematon käsikirjoitus), 23–26

1489 Piilonen 2013 (julkaisematon käsikirjoitus), 27–37; SVT XXIII: 32, 17–20

1490 SVT XXIII: 32, 15

korkean kuolleisuuden seurauksena Helsingin vankileirin vankien määrä oli elokuun alussa noin 7 500 ja syyskuun puolivälissä noin 6 000 vankia.¹⁴⁹¹

Menin laivarannassa pitkin Helsinkiä sukulaisteni luo. Ihmiset katselivat ulsterini numeroita ei se hävettänyt. Ette voi arvata miltä tuntuu kävely vapaudessa kaiken jälkeen. Olin sittenkin selvinnyt hengissä kaikesta mitä oli minun kohdalleni sattunut ja mihin olin osallistunut.¹⁴⁹²

Otto Tiilikainen (s. 1893)

Tuomioiden julistamista seurasi nopeassa tahdissa eri vankiryhmiä koskevia armahduksia. Vankileirien portit aukesivat yhä useammalle punavangille. Aluksi monin paikoin paikallisyhteisö ja työnantajat suhtautuivat vapautettuihin varautuneesti. Keväällä käyttöön otetut rajoitukset työhönotossa jatkuivat, eikä köyhäinhoitokaan suhtautunut ”punikkeihin” myötätunnolla.¹⁴⁹³ Helsingissä vapautettujen tilanne oli ehkä hieman pienempiä paikkakuntia helpompi – entinen punakaartilainen ei ollut työväenkaupunginosissa poikkeusyksilö, eikä kaikkia työntekijöitä voinut pitää tehtaiden porttien ulkopuolella loppumattomiin.

Turhaan konepajalle työhön pyrittyäni työhön kelpaamatta muuten syyksi sanottiin että olen ollut liian kiihkeä ja innokas punainen vaikka olin sentään silloin ruumiini terveyden puolesta siinä kunnossa että työhön en olisi pystynytäkään menetettyäni näköni oikeasta silmästäin vankina ollessani ja vasen oli ennestään huono siinä olevan kaihin takia nyt on vasen leikkauksen takia sen verran parantunut että sillä näkisi sentä töitä tehdä oikea jäi umpisokeaksi mutta töitä en ole sen jälkeen saanut säännöllisesti lukuunottamatta muutamia päiviä talon töitä koko tänä aikana vaan on täytynyt elää melkein kerjuulla ja pienen satunnaisten vaivain avun varassa kärsien nälkää.¹⁴⁹⁴

K. A. Laarin kirje ammattiosaston johtokunnalle

Sisällissodasta ja sen jälkiselvityksistä hengissä selvinneistä kovimman laskun joutuivat maksamaan punaorvot ja punainvalidit. Vanhempien menettämisen ja vaikeiden olojen seurauksena Helsingin lasten- ja koulukotien lapsien määrä kaksinkertaistui vuodesta 1917. Kaupungin kolmessa lastenkodissa hoidettiin vuoden 1918 aikana 516 lasta ja koulukodissa 75 lasta.¹⁴⁹⁵ Helsinki ei ollut orpokysymyksessä yksin, vaan koko maassa laskettiin olevan noin 14 000 – 20 000 sotaorpoa. Heti sodan jälkeen keskusteltiin punaorpojen siirtämisestä kaupungeista maalaisympäristöön, mutta tämä ei saavuttanut laajassa mitassa kannatusta. Valtiollisen suunnitelman valmistumista odottaessa valtio tuki kuntia orpojen huoltamisessa. Lasten kurja asema herätti myös monet yksityiset järjestöt ja kansalaiset auttamistoimintaan. Lopullisesti orpojen asiat ratkaistiin vasta vuoden 1919 puolella,

1491 Vankimäärän vähenemisestä Paavolainen 1971, 111 ja 311. Armahduksista Paavolainen 1990, 271–274; SVT XXIII: 32, 55–60

1492 Otto Tiilikainen. 1918-kokoelma (1/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

1493 Paluu yhteisöön Parikka 1990 (b), 291; Paavolainen 1990, 274–275

1494 K. A. Laari (tai Lauri):n kirje S.V.R konep. Työnt. Liiton Helsingin osaston johtokunnalle 29.3.1919. Kirjeenvaihtoa 1912–1930. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88:656.2). TA

1495 HKTV 1922, taulut 142 ja 145

jolloin heidän huoltamisensa annettiin kuntien tehtäväksi.¹⁴⁹⁶

Heikoimmilla olivat työkykynsä menettäneet punainvalidit. Orvoille ja valkoisille sodassa invalidisoituneille järjestettiin yhteiskunnan ja hyväntekeväisyysjärjestöjen kautta turvaa ja tukea. Työväestön keskuudessa syntyneet avustukset avustivat erityisesti vangittujen perheitä ja punaorpoja. Punainvalidit eivät olleet kummassakaan toiminnassa autettavien eturivissä ja jäivät yleisen suuren avuntarpeen jalkoihin. Apua löytyi lähinnä vain kunnallisesta köyhäinhoidosta – kuten oli käynyt edellisen lainauksen K. A. Laarille.¹⁴⁹⁷

Espanjantauti – vastustamaton tappaja saapuu Helsinkiin

Espanjantauti, kolmas apokalyptinen ratsastaja, sodan seuralainen, oli niin tuhoa tuottava, että muudan lääkäri sanoi: – Jos helsinkiläiset tietäisivät, miten vaarallinen se on, olisivat he jo aikoja paenneet kaupungista.¹⁴⁹⁸

Martti Haavio muistelmissaan

Taudit ja sodat oli jo Raamatussa liitetty toisiinsa, ja aiempina vuosisatoina taudit olivat seuranneet sotia aiheuttaen taisteluja suurempaa tuhoa. Eurooppalaiset terveysviranomaiset tunsivat tautien ja sotien yhteisen historian, ja kaikissa maissa ponnisteltiin ahkerasti kulkutautien leviämisen estämiseksi. Tulokset olivat pitkään yllättävän hyviä. Huolimatta siitä, että miljoonat ihmiset olivat liikkeellä ja että monet elivät aliravittuina huonoissa hygieenisissä oloissa, ei suuria koko mantereen ylittäneitä epidemioita syntynyt – paikallisia ja alueellisia kylläkin. Esimerkiksi Tampereella koettiin vaikea lavantautiepidemia. Yhteiskuntarakenteiden murtuessa ja sodan pitkittyessä tautitilanne alkoi vaikeutua eri puolilla Eurooppaa. Entisaikojen kauhukertomuksia vastaavia tuhoja kohdattiin ensimmäisenä vuonna 1915 Serbiassa, jossa lavantauti iski satoihin tuhansiin ihmisiin ja surmasi kymmeniätuhansia.¹⁴⁹⁹ Keväällä 1918 lavantauti ja kolera aiheuttivat vaikeita epidemioita Pietarissa.¹⁵⁰⁰ Pentti Mäkelän Suomen vuosien 1917–1919 tautikuolleisuutta koskevassa tutkimuksessa on tuotu vakuuttavasti esiin, miten monet tartuntataudit muuttuivat vaikeiksi epidemioiksi sisällissotavuoden kaaoksessa.¹⁵⁰¹

Lopullisesti toiveet ilmestyskirjan kolmannen ratsastajan välttämisestä romahtivat maailmansodan viimeisenä vuotena. Ihmiskunnan historian tappavimmaksi taudiksi osoittautuva influenssa, niin sanottu Espanjantauti, levisi nopeasti joka puolelle maailmaa. Eurooppaan tauti saapui keväällä 1918 ja Suomeen ilmeisesti saksalaisten joukkojen mukana alkukesästä. Poikkeuksellisen vaikea influenssavirus iski normaalista poiketen tappavasti etenkin nuoriin aikuisiin. Alle kahdessa vuodessa tautiin menehtyi enemmän ihmisiä kuin maailmansotaan.¹⁵⁰²

1496 Pulma 1987, 126–134; Kaartinen 1990, 341–353; Kaartinen 2008, 29–33, 56–69, 77–100

1497 Niemi 1990, 364, 385

1498 Haavio 1973, 262–263

1499 Živojinović 1985, 242–243

1500 McAuley 1992, 275–276

1501 Mäkelä 2007

1502 Vuorinen 2002, 141–143; Linnanmäki 2005, 9–11, 54–60; Hays 2005, 385–139; Mäkelä 2007, 294–305, 316–360

Se kiertää tätä nykyä koko maailmaa. Madridin kuninkaallisesta linnasta se on ehtinyt Kaivohuoneen operettilavalle, ehkäpä jo paljon pidemmällekin. Joka toinen ihminen on sairaana ja syö aspiriinia, joka kolmas on vuoteessa ja joka neljäs pyörryy pystyyn pyrkinessään.¹⁵⁰³

Nimimerkki B.B:n kirjoitus ”Espanjan tauti”, *Helsingin Sanomat* 10.7.1918

Kuten muuallakin Euroopassa, oli influenssalla mainioita edellytyksiä nopeaan leviämiseen Suomessa kesällä 1918. Kymmenet tuhannet ihmiset olivat liikkeellä sotajoukkojen mukana, ja lähes satatuhatta oli suljettu vankileireille. Lähes kaikki olivat aliravittuja. Lisäksi etenkin vangit elivät tiiviisti ja hygieenisesti ongelmallisissa oloissa. Espanjantautia koskevia uutisia alkoi esiintyä helsinkiläislehdistössä heinäkuun alkupuolella. Pohjoismaissa taudin kerrottiin pysäyttäneen tai vaikeuttaneen monien liike- ja teollisuuslaitoksien toimintaa. Kuolleita oli kuitenkin ollut verrattain vähän. Samalla lehdissä kerrottiin tautia todetun Suomessa olleissa saksalaisjoukoissa. Pian lehtien sivuilla alkoi esiintyä entistä enemmän kuolinilmoituksia, joissa kerrottiin äkilliseen sairauteen menehtyneistä helsinkiläisistä – espanjantauti oli saapunut kaupunkiin. Utisten mukaan tauti oli aluksi ollut lievä, mutta heinäkuun puolivälin jälkeen se oli muuttunut rajummaksi. Helsingin sairaalat alkoivat täyttyä vaikeaa keuhkokuumetta sairastavista kaupunkilaisista. Kaikkiaan lääkärinhoitoon hakeutui yli 3 100 helsinkiläistä.¹⁵⁰⁴

Espanjantauti liikkui ympäri maailmaa useampana aaltona, välillä kadoten ja palaten sitten uudestaan. Helsingissä ensimmäinen aalto kesti noin neljä viikkoa. Helsingin heinäkuun epidemia näyttää olleen sen verran lyhytkestoinen, että se jäi kesän muiden ongelmien varjoon. Syksyllä kaikki oli toisin.

Syys–lokakuun vaihteessa espanjantauti iski tosissaan suomalaisiin. Tällä kertaa tauti oli raju. Lokakuun toisen viikon aikana sairaanhoitoon hakeutui yli 1 200 helsinkiläistä, ja kuun kahden ensimmäisen viikon aikana siihen menehtyi 37 kaupunkilaista ja heti perään pelkästään kolmen päivän aikana 16. Kaikkiaan lokakuun aikana sairaanhoitoon hakeutui 6 150 helsinkiläistä, joista espanjantautiin menehtyi 134. Terveysviranomaiset olivat pulassa. Kaupungin sairaalat täytyivät ääriään myöten, ja Koleraparaakeille täytyi avata tilapäinen influenssasairaala.¹⁵⁰⁵

Influenssaa vastaan ei ollut lääkkeitä, eivätkä lääkärit ja hoitajatkaan olleet sillä turvassa. Lokakuun puolivälissä lääkintöhallitus julkaisi yleisöohjeet: Taudin kerrottiin leviävän yskösten mukana ja se oli monesti vakava – tärkeintä oli välttää tartuntoja sekä taudin levittämistä. Suuria ihmisjoukkoja tuli karttaa ja henkilö-

1503 HS 10.7.1918 ”Espanjan tauti”, nimim. B. B.

1504 Heinäkuun aallosta Linnanmäki 2005, 94–98. Lehdissä HS 1.7.1918 ”Espanjantautia Saksassakin”; HS 7.7.1918 ”Espanjantauti leviää Skandinaviassa”; HS 8.7.1918 ”Espanjantauti vähenee Saksassa”; HS 10.7.1918 ”Espanjan tauti”, nimim. B. B.; HS 18.7.1918 (Norja); HS 25.7.1918; HS 1.8.1918 ja 4.8.1918 (Tukholma); Mäkelä 2007, 306

1505 Lokakuun influenssaututisia US 20.9.1918 ”Espanjantauti maaseudulla”; US 6.10.1918 ”Espanjantauti levinnyt tavattomasti – Paikoin maanviljelystyötkin keskeytyneet”; US 10.10.1918 ”Espanjantauti leviää arveluttavassa määrässä”; US 13.10.1918 ”Espanjantauti Helsingissä”; US 19.10.1918 ”Espanjantauti Helsingissä”; SS 21.10.1918; SS 28.10.1918; HS 20.11.1918 ”Espanjantauti Helsingissä”. Kaupungin viranomaisten toimista: 1. Terveystoimikunta, HKT 1 9. 1918. Edellinen osa, 7; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 110–111 (kv 29.10.1918 § 33); Heiniö 1968, 147–149, 231, 315–316. Toisesta aallosta yleisesti Linnanmäki 2005, 98–101

kohtaisesta hygieniasta piti huolehtia. Paras hoito tautiin oli lepo, saunomisesta olisi vain haittaa.¹⁵⁰⁶

Vaikea pandemia halvaannutti kaupungin elämää monella tasolla. Välillä liikenteessä olevien raitiovaunujen määrää jouduttiin henkilökuntapulan takia vähentämään, välillä elintarvikehuollon korttikeskuksen toiminta lamaantui henkilökunnan sairastumiseen.¹⁵⁰⁷ Lääkärit, sairaanhoitajat ja sairaankuljetusta hoitaneet palomiehet uupuivat taakkansa alle, etenkin kun tauti iski laajasti myös heihin. Pelkästään Marian sairaalan henkilökunnasta sairastui 50 ja kuoli yksi.¹⁵⁰⁸ Lokakuun lopulla kaupungin viranomaiset joutuivat jo miettimään koulujen sulkemista ja joukkokokousten kieltämistä. Laajoihin kieltoihin ei lopulta päädytty, vaikkakin tanssit kiellettiin hetkeksi. Kieltojen sijaan yleisöä kehoitettiin välttämään suuria kokoontumisia, kuten esimerkiksi joukkokokouksia tai elokuvateattereita. Samalla terveydenhuoltoviranomaiset muistuttivat elintarvikehuollon merkityksestä, sillä taudin uskottiin uhkaavan erityisesti aliravittuja.¹⁵⁰⁹ Omassa kuulutuksessaan maaherra Jalander muistutti myös, että sairastuneiden tuli pysyä vuoteessaan niin kauan kuin kuumeilua jatkui.¹⁵¹⁰ Toinen aalto kesti noin kuusi viikkoa.

Vähitellen jokainen sairastui, lopulta kaikki yhdessä. En tiedä mikä ihme meidän pelasti. Muistan iänikuisen makaamisen, kosteat lakanat, voivuttavan kuumeen. Kun ovikello soi, kukaan ei jaksanut mennä avaamaan. Sitten se oli ohi. Elämä jatkui.¹⁵¹¹

Heikki Brotherus muistelmissaan 1982

Helsingin terveydenhuoltoviranomaisten mukaan sairaanhoitoon joutui espanjantaudin takia vuonna 1918 turvautumaan kaikkiaan noin 9 500 – 11 600 sairastunutta, joista sairaalahoitoa tarvitsi yli 400.¹⁵¹² Kuvaavasti suurin osa sairaalahoitoa tarvinneista oli alle 30-vuotiaita aikuisia.¹⁵¹³ Helsingin kaupungin kuolleisuustilastoissa influenssan osuus oli normaalisti noin 0,5 kuollutta kymmentä tuhatta asukasta kohden, mutta nyt kuolleiden osuus nousi 15,6 kuolleen. Luvut ovat vain suuntaa-antavia, sillä influenssan diagnosoimiseen ei ollut vielä menetelmiä ja monet saattoivat päätyä tilastoon influenssan jälkitautien seurauksena.¹⁵¹⁴

1506 Lääkintöhallituksen ohjeet: US 13.10.1918 ”Espanjantaudin levenemisen ehkäiseminen”. Myös muita ohjeita julkaistiin. ks. esim. US 12.10.1918 Reijowaaran ohjeet tai US 17.10.1918 ”Espanjantauti ja keuhkotulehdus”, E. J. Warén. Yleisesti ks. Linnanmäki 2005, 183–213

1507 HS 10.7.1918 ”Espanjantauti”, nimim. B. B.; US 19.10.1918

1508 Heiniö 1968, 147–149

1509 1. Terveydenhoitolautakunta, HKT1 9. 1918. Edellinen osa, 7; US 19.10.1918 ”Espanjantauti Helsingissä”; US 22.10.1918 (koulut, huvitilaisuudet); SS 30.10.1918 (Tanssiaiset kielletty)

1510 US 1.11.1918 (Kuulutus annettu 31.10.1918)

1511 Brotherus 1982, 47. Heikki Brotherus syntyi helsinkiläiseen yliopistonrehtorin perheeseen 1.4.1909. Hän teki pitkän uran diplomaattina ja toimittajana

1512 Suurempi luku on teoksesta Heiniö 1968, 315–316, pienempi löytyy Mäkelältä, jossa pohjana on käytetty Harald Sundeliuksen laskelmia. Mäkelä 2007, 306

1513 Mäkelä 2007, 332

1514 HKTV 1922, taulu 76. Tilastoinnin ongelmista esim. Mäkelä 2007, 306–307

Muiden influenssojen tavoin espanjantauti ei ollut sosiaalisesti tasaruokainen. Espanjantaudista Suomessa väitelleen Eila Linnanmäen laskelmien mukaan kuolleisuus oli korkeinta työväen asuttamilla asuinalueilla ja pienintä vauraammilla keskusta-alueilla. Erityisesti kuolleisuus korreloi asuintiheyden ja tuberkuloosikuolleisuuden kanssa, mutta myös suhteessa tulotasoon.¹⁵¹⁵ Sosiaaliviranomaisille tehdyt avustusanomukset kertovat samaa kuin Linnanmäen laskelmat: tauti iski jo valmiiksi huonossa asemassa olleisiin työläisperheisiin. Lukuisissa avustusanomuksissa kerrotaan tautiin menehtyneistä lapsista ja puolisoista. Samalla monien perheiden toimeentulo oli vaikeutunut vanhempien sairastumisen seurauksena.¹⁵¹⁶

Heikoimmassa asemassa olivat suljetuissa ympäristöissä eläneet. Helsingin kaupungin mielisairaalassa Nikkilässä espanjantauti tyhjensi kokonaisia osastoja potilaiden suuren kuolleisuuden takia.¹⁵¹⁷ Erityisen otollisia paikkoja vaikealle epidemialle löytyi vankileireiltä. Huono hygienia, tiivis asuminen ja aliravitseminen muodostivat hyvän kasvupohjan kulkutaukeille. Pentti Mäkelän mukaan käytännössä kaikki vankileireille suljetut ja heidän vartijansa infektoituivat. Heikentyneille vangeille espanjantauti oli monesti kohtalokas – joko suoraan tai välillisesti. Eila Linnanmäen laskelmien perusteella vankileireillä menehtyneistä 16–18 prosenttia vei hautaan influenssa.¹⁵¹⁸

Globaalina pandemiana espanjantauti surmasi ihmisiä ja lamaannutti yhteiskuntia joka puolella maapalloa. Tauti ei myöskään kadonnut maailmansodan loppumiseen. Seuraava sairastumisaalto ylitti Helsingin kevättalvella 1919. Linnanmäen mukaan tautiin kuoli vuosina 1918–1919 noin 19 000 – 27 000 ja vuonna 1920 noin 6 000 suomalaista. Espanjantauti ja sota veivät hautaan erityisesti nuoria aikuisia. Taudin tuhot olivat näin väestötasolla Suomessa sisällissodan luokkaa – tosin myös monet sodan ja taudin uhreista olivat samoja ihmisiä: vankileireillä ja sotaväessä tartuntariski oli erityisen suuri. Samalla sodassa tai terrorissa menehtyneet nuoret miehet pienensivät espanjantaudin riskiryhmän kokoa ja vankileireillä tautiin menehtyneet saattoivat vähentää teloitettujen ja kuolemaan tuomittujen määrää.¹⁵¹⁹

Vuonna 1918 Helsingissä 15–40-vuotiaiden miesten osuus kuolleista kaksinkertaistui normaaleihin aikoihin nähden. Sodan vaikutuksesta kertonee se, että nuorten naisten kohdalla kuolleisuuspiikki näkyy vasta vuoden 1919 nuorten kuolleisuudessa.¹⁵²⁰ Vuoden 1918 synkkyyttä kuvaavasti Helsingin vaivashoitohallitus joutui maksamaan köyhille suunnattuja hautausavustuksia kolme kertaa enemmän kuin vuonna 1917.¹⁵²¹

1515 Linnanmäki 2005, 128–131

1516 Esim. anomukset 277/81 ja 279/82, Ea1. Hyväksytyt ruokailu- ja muut avustusanomukset. Suomen lasten hätäapukomitea 1919. HKA

1517 Heiniö 1968, 389

1518 Linnanmäki 2005, 142–152; Mäkelä 2007, 333–346

1519 Linnanmäki 2005, 62–71, 153–182, 215–216; Mäkelä 2007, 304–314, 326–353

1520 HKTV 1922, taulut 73 ja 74

1521 V. Vaivashoitohallitus, KHKK (31) 1918, 309

Reaalitalous kuopassa – spekulatiot pilvissä

Teollisuuden markkinatilanne pysyi vaikeana. Ostajat olivat vähissä ja tuotantoa oli vaikea ylläpitää raaka-aine- ja työvoimapulan seurauksena. Monissa Helsingin teollisuuslaitoksissa jouduttiin ajoittain keskeyttämään tai vähentämään toimintaa. Edelliseen vuoteen nähden häiriöitä oli kuitenkin erittäin vähän. Työtaisteluita ja muita kahakoita ei enää ollut, eikä raaka-ainepulasta johtuneita seisahtauksia ollut lukumääräisesti vuotta 1917 enempää.¹⁵²² Raaka-aineiden osalta tilanne vaikeutui vuoden loppua kohden. Yleisellä tasolla talouden elpymistä vaikeuttivat Saksan kanssa tehdyt sopimukset, jotka Markku Kuisman sanoin tekivät Suomes-
ta Saksan vasallivaltion. Monissa tärkeissä kauppapoliittisissa kysymyksissä päätösvalta siirtyi Helsingistä Berliiniin. Pula-ajan ongelmat, vientitasapainon negatiivisuus sekä taiteilu toimintavapauden säilyttämisen ja Saksan kanssa tehtyjen sopimuksien täyttämisen välillä johtivat valtio-ohjauksen kasvuun ja teollisuuden korporaatioiden muodostumiseen.¹⁵²³

Lokakuussa 1918 Valtionrautateiden Fredriksbergin konepajan koneinsinööri totesi olevansa erikoisen ongelman edessä. Suurista ponnistuksista ja vielä hetki sitten vallinneesta työttömyydestä huolimatta konepajalle ei löytynyt riittävästi työntekijöitä. Kun joulukuussa 1917 työntekijöitä oli ollut lähes tuhat, ei töissä nyt ollut enää kuin 660 työmiestä – ”joten sille työvoimalle, joka konepajassa nykyään on, työtä on enemmän kuin tarpeeksi”.¹⁵²⁴ Tilanne oli sama muissa helsinkiläisissä teollisuuslaitoksissa.

Vankileireiltä vapautui entistä enemmän ammattityövoimaa, mutta työnantajien yleiset ohjeet sekä esimerkiksi kaupungin ja Valtionrautateiden käytännöt estivät näiden palkkaamisen. Näin moni teollisuuslaitos joutui tulemaan toimeen muun muassa nuorten poikien työvoimalla. Joissakin laitoksissa nuorten rekrytointia tehostettiin käynnistämällä erilaisia oppilaskursseja. Muiden mukana 15-vuotias Oskar Lindeman pääsi Valtionrautateiden konepajalle putsariksi.¹⁵²⁵

Työllisyyden osalta tilanne oli poikkeuksellinen. Ammattityöväestöstä oli huu-
tava pula, mutta samalla töitä oli yleisesti ottaen vähän ja työttömien joukossa oli paljon punaisia ammattimiehiä. Työkelpoisista ammattimiehistä käytiin kovaa kilpailua samalla, kun muut jäivät tehtaiden porttien ulkopuolelle. Kaikkiaan teollisuuden pudotus sotatalouden kultavuosista oli raju. Kaupungin tilastossa mukana olleissa teollisuuslaitoksissa oli vuonna 1916 työskennellyt lähes 20 000 työläis-

1522 Yleistilanteesta ks. esim. HKTV 1922, taulu 196; SVT XXXII:1, 68–72; Tehdasteollisuudessa tapahtuneet työnseisaukset, HKTV 1921 (taulu 205) ja 1922 (taulu 196); Työnseisaukset Suomessa vuonna 1918. SAK 2/1919, 145–147; Gripenberg 1932, 158–159

1523 Kuisma 2010, 83–130

1524 Koneinsinöörin kirje konetirehtöörille 7.10.1918. Lähteneet kirjeet 1918–1920. Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto. HMA

1525 Teollisuuslaitoksien työvoimapulasta ja työnantajien linjauksista ks. Nyström 2004, 95–97, 108; Suomen Metalliteollisuuden Harjoittajain liiton kiertokirje 5.11.1918. Saapuneet kirjeet 1913–1920. Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto. HMA: Lindeman Oskar. Muistitietokokoelma (11654). TA; Gripenberg 1932, 161

tä, mutta vuoden 1918 aikana töitä oli enää vähän yli 10 000 työläiselle.¹⁵²⁶

Sodan takia työmarkkinoilta tilapäisesti tai pysyvästi poistuneen työvoiman lisäsi kaupungissa olevien työttömien määrään vaikutti merkittävästi poismuutto. Kriisiajan jatkuessa työttömien ei kannattanut jäädä elinkustannuksiltaan kalliiseen kaupunkiin. Kaupungin kunnallisen työnvälitystoimiston tilastojen mukaan vaikeaa työttömyyttä jatkui heinäkuun lopulle, minkä jälkeen työttömien määrä pysyi hetken alhaisena vain kohotakseen jälleen joulukuussa. Kaikkiaan kaupungin työvälitystoimisto käsitteli vuoden 1918 aikana noin 32 500 työhakemusta ja yksittäisiä hakijoita oli hieman yli 18 500.

Aiempien vuosien tavoin erityisen vaikea tilanne oli naistyöläisillä, joiden hakemuksien osuus oli 53 %. Naisten hakemuksien määrä oli vuodessa kasvanut yli 68 %. Työttömyyden osalta tilanne oli jopa tätä korostuneempi, keväällä ja kesällä tilastoiduista työttömistä 80–90 % oli naisia. Tähän oli kaksi syytä. Ensinnäkin raaka-aine pula vaikeutti edelleen tuotannon ylläpitämistä naisvaltaisilla aloilla, kuten elintarvike- ja tupakkateollisuudessa. Toisekseen perheiden elättäjinä toimineiden miesten pysyvä tai tilapäinen poistuminen ansiotyöstä pakotti monet kotiäidit hakeutumaan työmarkkinoille. Helsingissä naisten suurimittainen hakeutuminen työelämään tapahtui verrattain myöhään, koska miehet poistuivat työvoimareservistä vain muutamaksi kuukaudeksi kevään ja kesän 1918 aikana. Monissa sotaa käyvissä maissa ilmiö oli tapahtunut paljon aiemmin, kun naistyövoimaa oli rekrytoitu korvaamaan rintamalle vietyjä miehiä. Eivätkä helsinkiläisnaiset nytkään tulleet työmarkkinoille töiden tarjonnan vuoksi, vaan ennen kaikkea taloudellisesta pakosta. Tämän takia miesten vähitellen tapahtunut paluu takaisin työpaikoille ei suoraan vaikuttanut naisten työtilanteeseen, kuten tapahtui esimerkiksi demobilisaation aikana Saksassa. Helsingissä vankileireiltä palanneet ammattimiehet veivät enemmänkin keväällä palkattujen apumiesten ja harjoittelijoiden työpaikkoja.¹⁵²⁷

Työttömyyden jatkuessa kaupunki joutui jälleen järjestämään hätäaputoita. Kun suurin osa työttömistä oli naisia, ei suuria hätäaputyömaita enää avattu, vaan naisia varten perustettiin työtupia ja kaksi isoa pesulaa. Lisäksi heille järjestettiin maatöitä Bocksbackan maatilalla. Kaikkiaan hätäaputoihin työllistettiin vuoden aikana yli 1 200 naista. Pelkästään lokakuun alussa kaupunki työllisti samanaikaisesti 680 naista. Suurin osa työnhakijoista oli nyt helsinkiläisiä, sillä työvoiman muutovirta oli kääntynyt etenkin miesten osalta negatiiviseksi. Osana huono-osaisten tukitoimia kaupunki jatkoi matkalippujen jakamista kaupungista kotiseuduilleen palaaville. Valtion ja kaupungin varoilla hankituilla menolipuilla kaupungista poistui vuoden 1918 aikana lähes 7 000 aikuista ja yli 2 000 lasta. Vastaavanlaista työllistämisen- ja avustuspoliittikkaa harjoitettiin muun muassa Turussa.¹⁵²⁸

1526 Tiedot laskettu aineistosta HKTV 1914–1922, taulu Katsaus tehdasteollisuuteen

1527 XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (31) 1918, 363–365. Naisten tilanteesta yleensä Euroopassa ks. Bonzon 1997, 183–190, 198–211; Hageman 2002, 4

1528 XII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (31) 1918, 363–365; XIII. Hätäapukomitea, KHKK (31) 1918, 376; XIV. Hätäapukomitea, KHKK 32. 1919, 321–322; Uusitalo 1982, 210–211

Kaupungin köyhäinhoitoviranomaiset joutuivat lopulta vastentahtoisesti tukemaan kaupungin huono-osaisia myös rahallisesti. Kaikille apua tarvitseville helsinkiläisille ei riittänyt hätäaputöitä, eikä kaupunki aina pystynyt järjestämään apua tarvitseville elintarvikkeita, jolloin ainoaksi vaihtoehdoksi jäi rahallinen tuki sen ”siveellisesti rappeuttavasta” luonteesta huolimatta. Jo keväällä valtuusto oli osoittanut vaivaishoitohallitukselle ja hyväntekeväisyysjärjestöille 500 000 markkaa jaettavaksi raha-avustuksina. Avuntarve oli suurta, joten myönnetty summa oli käytetty jo heinäkuussa, jolloin valtuusto osoitti lisävaroja painottaen samalla, että varat tulisi käyttää ensisijassa työmahdollisuuksien parantamiseen. Syksystä lähtien raha-avusta luovuttiin, kun hätäaputöitä ja menolippuja oli saatu enemmän tarjolle.¹⁵²⁹ Kaikkiaan vaivaishoitohallitus joutui vuonna 1918 myöntämään suoria avustuksia 2,5 kertaa enemmän kuin kuohuvan vuoden 1917 aikana eli yli 1 220 000 markkaa.¹⁵³⁰

Kaupungin köyhäinhoidon, työnvälitystoimiston ja näiden kanssa läheisessä yhteistyössä toimineiden avustusjärjestöjen lisäksi työväestö alkoi pian sodan jälkeen järjestää omaa tukitoimintaa. Helsinkiin perustettiin Työväestön Avustuskomitea, joka keräsi ja välitti pulaan joutuneille perheille tehtyjä lahjoituksia. Vuoden 1918 aikana komitea avusti kaikkiaan yli 2 700 perhettä. Näihin kuului noin 7 900 henkeä, joista yli 5 400 oli alle 15-vuotiaita. Yli puolet komitean jakamista varoista oli peräisin Helsingin juutalaiselta seurakunnalta.¹⁵³¹ Vastaavanlaisia avustustoimikuntia toimi myös kaupungin lähialueiden yhdyskunnissa.¹⁵³² Lisäksi esimerkiksi Elanto päätti kesäkuussa varata avustusvaroja perheellisille jäsenilleen.¹⁵³³ Omaa kieltänsä erityisesti työväestön vaikeuksista kertoi Helsingin Työväen Säästöpankkiin talletettujen säästöjen nopea hupeneminen: kesäkuukausien aikana talletuksista nostettiin yli kolmannes.¹⁵³⁴

Osaltaan köyhimpien kaupunkilaisten tilannetta vaikeuttivat rahan vaihtoarvoon liittyvien ongelmien jatkuminen.¹⁵³⁵ Heinäkuussa eduskunta päätti julistaa punaisten aikana painetut, markan seteliä suuremmat rahat arvottomiksi. Näin punaisten aikana maksetut viimeiset palkat muuttuivat pysyvästi arvottomiksi. Tällä kertaa tavallisten kaupunkilaisten olisi siis sittenkin kannattanut lähteä spekulatiiviseen peliin ja myydä punaiset setelinsä keinottelijoille. Eduskunnan toimenpiteen perusteena oli juridisten seikkojen lisäksi pyrkimys inflaation hidas-

1529 XIII. Hätäapukomitea, KHKK (31) 1918, 375–376; V. Vaivaishoitohallitus, KHKK (31) 1918, 305; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 150–152 (kv 25.4. § 6, 1.7. § 45, 20.8. § 78 ja 17.12.1918 § 37)

1530 V. Vaivaishoitohallitus, KHKK (31) 1918, 309

1531 SS 9.10.1918 ”Suomen työläisten avustuskomitea aloittanut toimintansa”; SS 19.10.1918; Suomen Työläisten Avustuskomitean anomus varain myöntämisestä kansalaissodassa kärsimään joutuneiden perheiden avustamiseksi. HKVPA 12/1919

1532 Parikka 1990 (b), 294

1533 US 25.9.1918

1534 Lyytinen 1983, 94; Ks. myös HKTV 1919, taulut 342–344 ja HKTV 1921 taulut 231–235. Ainoastaan Työväen säästöpankin ja Postisäästöpankin osalta nostot ylittivät panot vuonna 1918. Pankkien yleinen keskiarvo oli positiivinen

1535 Perheille jääneistä punaisista seteleistä: I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 150–152 (kv 25.4.1918 § 6). Esimerkiksi osa työväenasuntojen vuokrista oli maksettu punaisten seteleinä. I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 148–149 (29.10.1918 § 23)

tamiseen vähentämällä liikkeellä olevan rahan määrää.¹⁵³⁶

Päätöksen seuraukset olivat edellisiltä vuosilta tuttuja. Helsingissä ja muualla maassa alkoi levitä erilaisia huhuja ja tulkintoja eri setelisarjojen käytettävyydestä. Liikkeet kieltäytyivät ottamasta joitakin setelisarjoja vastaan, ja ihmiset jonottivat Suomen Pankin edustalla vaihtaakseen vanhat setelinsä uudempiin. *Helsingin Sanomien* Tiitus epäili pilke silmäkulmassaan, että Suomen Pankilla ja postilla oli ”joku salainen kauppasopimus”. Vaihtorahan puutteessa kaupankäynnissä siirryttiin jälleen postimerkkeihin ja merkit kuluivat tässä käytössä niin, ettei posti enää lunastanut niitä postimaksuiksi.¹⁵³⁷ Kriisivuosilta tuttuun tapaan Suomen Pankin setelipaino työskenteli täydellä teholla vanhojen setelisarjojen korvaamiseksi ja samalla pankki julkaisi vakuutuksia, joissa luvattiin lunastaa kaikki suomalaiset setelit punaisten painamia lukuun ottamatta.¹⁵³⁸ Loppuvuodesta tilannetta helpotettiin vielä painamalla 50 pennin ja 25 pennin seteleitä. Myöhemmin lasketun hintaindeksin tulos kertoo ajan vaikeudesta. Jos edellisenä vuonna hinnat olivat olleet sotaa edeltäneeseen aikaan kolminkertaisia, olivat ne nyt edelliseen vuoteen nähden yli kolminkertaisia. Sodan alusta hinnat olivat nousseet kymmenkertaisiksi.¹⁵³⁹

Reaalitalouden jatkuvien ongelmien ja sekavuuksien rinnalla pyörivät kokonaan toisenlaisella vauhdilla spekulatiivisen talouden arvopaperimarkkinat ja musta pörssi. Helsingin pörssissä saavutettiin syyskuussa 1918 ennätyslukemat, jotka tultaisiin lyömään vasta saman vuosisadan lopulla.¹⁵⁴⁰ Helsingin telefoni-yhdistyksen osuuksien hinnat olivat nousseet 150 markasta yli 1000 markkaan, eikä sitä vastaan voitu enää edes luvata omaa puhelinlinjaa.¹⁵⁴¹ Sotatalouden aikana haalitut omaisuudet vaihtoivat omistajaa nopeassa tahdissa, vaikka itse sotatalous oli romahtanut jo kuukausia aikaisemmin.

Katutasolla paheneva pula lisäsi keinottelijoiden mahdollisuuksia. Esimerkiksi elokuun lopulla *Uudessa Suomettaressa* kerrottiin viranomaisten tehoiskusta, jonka perusteella oli asetettu kiskomissyytteeseen lukuisia helsinkiläisiä keinottelijoita. Uutisessa kerrottiin muun muassa pellavaöljyn myyjästä, joka oli ostanut öljyä 4,25 mk/kg ja myynyt sitä 25 mk/kg.¹⁵⁴² Asetelma oli mielenkiintoinen. Kaikki tiesivät mustaan pörssiin liittyvät moraaliset ongelmat sekä keinottelun vaikutukset jakelujärjestelmälle, mutta siitä huolimatta toiminta jatkui. ”Kaikki vihaavat trokareita, eduskunta vihaa ja hallitus vihaa ja poliisit vihaavat. Laaditaan vihaisia lakeja ja asetuksia, ja järjestyksenvallat puskevat heihin kiinni kuin sääsket turvattomaan Lapinkävijään. Ja kuitenkin on vielä trokareita. Kuitenkin kukoistaa vielä elintarvikekeinottelu.”, valitteli *Helsingin Sanomien* Tiitus heinäkuun alussa ja syytti elintarvikekeinottelun jatkumisesta maalaisia, jotka myivät

1536 HS 7.7.1918; Tudeer 1939, 99–101; Piilonen 1993, 570–571

1537 HS 8.8.1918; HS 16.8.1918; US 7.9.1918; HS 20.8.1918, nimim. Tiitus

1538 US 1.11.1918

1539 Kuusterä ja Tarkka 2011, 416–417

1540 STV 1918, taulu 366; Harmaja 1940, 248–249; Haapala 1995, 184–185

1541 US 29.8.1918

1542 US 28.8.1918 ”Kohtuuttomien hintojen kiskomisesta syytteeseen ”

tuotteitaan trokareille.¹⁵⁴³ Mustan pörssin tuotteille riitti niin kauan kysyntää, kun ihmisten tarpeita ei voitu tyydyttää normaalien markkinoiden kautta.

Työyhteisöt, palkat ja jatkuva sota-aika

Helsingin kaupungin kalliin ajan lisäyksiä pohtinut komitea joutui työskentelemään tiiviisti vuoden 1918. Tilanne muuttui jatkuvasti, jolloin komitea joutui miettimään tilapäisratkaisuja sekä suunnittelemaan mahdollisesti myöhemmin käyttöön otettavaa vakinaista palkkiojärjestelmää. Kesäkuussa annetussa ensimmäisessä ehdotuksessaan se ehdotti korkeimman lisäluokan korottamista 300 %:sta aina 400 %:n. Tavanomaisten elätettävien lukumäärään liittyvien kertoimien lisäksi se ehdotti korotettavaksi yksinäisten tukia, koska nämä olivat ”pakotettuja nauttimaan ateriansa kodista erillään”. Loppuvuodesta kaupunki alkoi suunnitella mahdollisuuksia henkilökohtaisiin joustoihin sellaisten virkamiesten osalta, joiden alalla vallitsi kova kilpailu työvoimasta.¹⁵⁴⁴

Uusia korotuksia anoivat myös Valtionrautateiden konepajojen työntekijät, tosin ilman tulosta.¹⁵⁴⁵ Palkkatyöllä elävien tilanne alkoi olla sietämätön ja sen seuraukset alkoivat näkyä työpaikoilla. Rautateiden konepajalle ei löytynyt riittävästi työväkeä ja myös kaupungin uusi poliisilaitos joutui pian miehistöpulaan, sillä elokuun ja marraskuun välillä erosi 220 konstaapelia.¹⁵⁴⁶ Eläminen Helsingissä oli mahdottoman kallista, ja vähitellen ongelmaksi muodostui, ettei kaikkia elämisen kannalta keskeisiä tuotteita saanut rahallakaan. Pelkät palkankorotukset eivät riittäneet elättämään työtätekeviä, rahaa kun ei voinut syödä. Näin suuret yritykset ja muun muassa poliisiviranomaiset joutuivat etsimään keinoja helpottaa työntekijöidensä toimeentuloa Helsingissä. Esimerkiksi Suomi-yhtiö osti itsellensä syksyllä 1918 Orimattilassa sijainneen kartanon satoineen¹⁵⁴⁷ ja Kone- ja siltarakennus osakeyhtiö perusti tehtaalleen oman ruokalan tehtaan työläisille.¹⁵⁴⁸

Työvoimapulan helpottamiseksi ja työväen ansioiden korottamiseksi otettiin käyttöön myös uusi keino: työajan pidentäminen. Jo keväällä oli senaatin luvalla palattu monin paikoin pidempiin työpäiviin. Helsingin kaupungin yleisten töiden hallituksen ehdotuksesta kaupunki haki lupaa teettää yhdeksäntuntisia päiviä ulkotöissä valoisana aikana. Perusteluissa vedottiin paitsi tuotannon lisäämiseen, myös ravintopulan heikentämien työntekijöiden alentuneeseen työtehoon. Syyspäivien pimentyessä 1918 kaupungin työntekijöiden palkkausta miettinyt erillinen komitea päätyi esittämään, että paras tapa tukea työläisiä vaikeassa tilanteessa oli työpäivien pidentäminen kymmentuntisiksi. Toimenpide lisäisi työväestön os-

1543 HS 1.7.1918 ”Trokarit”, nimim. Tiitus

1544 Lausunto Helsingin kaupungin palveluksessa olevain virka- ja palvelusmiesten kalliinajanlisäyksen edelleen korottamisesta. HKVPA 9/1918; Esitys kaupungin viranpitäjille maksettujen kalliinajanlisäysten perusteiden muuttamisesta. HKVPA 53/1918; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 57–65 (kv 4.6. § 36, 11.6. § 20, 1.7. § 10, 20.8. § 66, 8.10. § 3, 12.11. § 24 ja 30.12.1918 § 11); VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (31) 1918, 334 (Rakennuskonttorin kalliinajanlisät)

1545 US 8.11.1918; Nyström 2004, 97

1546 Poliisilaitoksen miehistöpulasta ks. I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 86–87 (kv 17.12.1918 § 2)

1547 US 27.9.1918

1548 Gripenberg 1932, 152

toivoamaa ja helpottaisi teollisuuden työvoimapulaa. Tämän toivottiin puolestaan laskevan tuotantohintoja ja siten yleistä hintatasoa. Kaupunginvaltuusto hyväksyi ehdotuksen marraskuun lopulla ja päätti anoa jälleen lykkäystä kahdeksan tunnin työaikaan siirtymisessä.¹⁵⁴⁹

Työaikaa pidennettiin myös rautateiden konepajoilla, joille senaatti antoi jo ke-säkuussa luvan teettää vuoden loppuun saakka 10-tuntisia työpäiviä ilman ylityö-korvauksia. Pidennettyyn päivään siirryttiin syyskuussa. Marraskuussa rautatie-hallitus määräsi lyhentämään työajat yhdeksään tuntiin. Kaikkia työläisiä valittu linja ei miellyttänyt, mutta vaikutusmahdollisuuksia oli vähän. Valtionrautateiden Viipurin konepajan työntekijät menivät hetkeksi lakkoon ja lähettivät lähetystön hakemaan tukea Helsingin konepajoilta. Helsinkiläiset eivät lakkoon yhtyneet ja rautatiehallitus erotti lakkoilleet viipurilaiset. Työaikojen pidentämisestä johtu-nut palkkakustannuksien nousu sai rautatiehallituksen miettimään palkkojen alentamista. Syyskuussa se tuli kuitenkin siihen tulokseen, ettei palkkoja elin-kustannusten korkeuden takia ”ainakaan toistaiseksi” voinut alentaa.¹⁵⁵⁰ Kaikkiaan työaikojen pidentäminen oli koko maassa yleinen ratkaisu sisällissodan jälkeiseen työvoimapulaan.¹⁵⁵¹

Sisällissodan aiheuttama työmarkkinoiden lukttilanne alkoi helpottaa vuo-den loppua kohden. Virkamiehiin ja toimihenkilöihin kohdistuneet tutkinta- ja tuomioprosessit valmistuivat loppusyksystä 1918. Helsingin kaupungin tutkimus-komitea erotti 24 virkailijaa ja peri ylimääräisiä palkkoja 13 virkailijalta. Muu-taman todettiin toimineen sopimattomasti, mutta selviävän varoituksella. Kaik-kiaan toimikunta oli kuulustellut 111 virka- ja palvelusmiestä. Yleisesti ottaen linja oli sama kuin muillakin aloilla – yhteiskunnan elämän kannalta tärkeillä aloilla oli saanut työskennellä, kunhan ei ollut hoitanut omaa virkaa ylempien tehtäviä.¹⁵⁵²

Myös Valtionrautateiden kurinpitotuomioistuimien päätöksiin. Kaik-kiaan se antoi 1 696 tuomiota ja erotti 872 rautatieläistä. Valtionrautateiden Hel-singin konepajoilta kurinpitotuomioistuimen eteen oli joutunut viisi virkamiestä, jotka kaikki kuuluivat alempiin virkailijoihin. Kolme heistä tuomittiin ylempään viran hoitamisesta, kaksi erotettiin. Valkoisten kanssa yhteistyötä tehnyt ja se-naattori Kallion piilotteluun osallistunut, mutta ylempää virkaa hoitanut virkailija sai varoituksen. Myös kaksi muuta kuulusteltua sai varoituksen ja menetti siten sisällissodan ajan palkkasaatavansa.¹⁵⁵³

Pasilan konepajalta osallistui hyvin runsaasti työntekijöitä punakaartiin. Kun heitä luokkasodan jälkeen alkoi tulla takaisin työmaalle, otti Lönnqvist heidät vastaan ja kyseli:

1549 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 140–141, 239–240 (kv 4.6. § 11, 20.8. § 38 ja 26.11.1918 § 7 sekä § 24); VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (31) 1918, 333

1550 Nyström 2004, 97; US 14.9.1918 ”Työrettelöt Viipurin rautatien konepajalla”

1551 SVT XXXII:1, 68–72

1552 Selonteko sen toimikunnan toiminnasta, joka on asetettu tutkimaan kaupungin virka- ja palvelusmies-ten suhtautumista vallankumoukseen ja sen elimiin. HKVPA 47/1918; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 185–186 (kv 16.4. § 5 ja 25.4.1918 § 7)

1553 Nyström 2004, 102–104

– Olette’o te ottanut osaa puna’apinaan?

Kun mies vastasi siellä olleensa, Lönnqvist kysyi seuraavaksi millä osastolla tämä oli ollut töissä. Saatuaan vastauksen Lönnqvist totesi, että ’vähän paha juttuhan se on, mutta men’ää nyt sinne entiselle osastollenne. Työnjohtaja järjestää siellä sitten teille töitä.’¹⁵⁵⁴

Kertomus entisten punavankien paluusta Pasilan konepajalle, julkaistu Esko Muinosen konepajaelämää kuvaavassa omakustanteessa 1995

Kun sekä valtiorikosoikeuksien että toimipaikkakohtaisten tutkimuselimien tuomiot olivat pääosin valmistuneet, oli aika siirtyä vähitellen eteenpäin. Siinä missä vankileirejä tyhjennettiin armahduksilla, alettiin myös työyhteisöihin hyväksyä takaisin punaisten toimintaan osallistuneita. Yhtenä esimerkkinä voidaan mainita Helsingin postinhoitaja, joka pyrki palkkaamaan uudelleen postin kurinpitotuomioistuimen erottamat vanhat palvelijat takaisin.¹⁵⁵⁵ Marraskuun lopulla 1918 rautateiden konepajojen johtajat pitivät yhteisen kokouksen, jossa he päätyivät ehdottamaan erotettujen uudelleenpalkkaamista. Tämä sopi myös rautatiehallitukselle, joka antoi joulukuussa luvan palkata ”kapinasta tuomittuja ehdolliseen vapauteen laskettuja taitavia ja tunnetusti vaarattomia ammattimiehiä”. Näin useimmat erotetut pääsivät halutessaan takaisin töihinsä. Osa oli tosin ehtinyt jo hakeutua muihin töihin, joista työnjohtajat nyt kävivät pyytämässä heitä takaisin.

Edellä lainatusta kertomuksesta Fredriksbergin konepajan johdon suhtautumisesta vapautuneisiin apumiehiin on olemassa myös toinen versio. Sen mukaan työnhakija oli kertonut olleensa kaartissa vain keittiömiehenä, johon insinööri oli vastannut, että tervetuloa, täällä onkin jo entuudestaan 600 punakaartin keittiömiestä. Kun Fredriksbergin konepajalla ryhdyttiin loppuvuodesta 1918 valitsemaan uusia työnjohtajia, ehdotti konepajan johtotehtäviin kahta kurinpitotuomioistuimessa varoituksen saanutta miestä. Rautatiehallituksen vastarinnasta huolimatta konepajan johto pysyi kannassaan. Ammattimiehiä taidoille oli aina kysyntää, oli työnantajina sitten punaisia tai valkoisia.¹⁵⁵⁶

Säännöstelykoneisto iskussa – varastot tyhjinä

Olemattomasta ei sittenkään tahdo tulla mitään. Ja tämä olematon on ruoka. Sitä Helsingissä ei ole, ja tästä kovasta todellisuudesta on seurauksena, että meistä kilot varisevat pois ja me käymme yhä hoikkasäärisemmiksi!¹⁵⁵⁷

Kirje Helsingistä, nimimerkki Matti. *Uusi Suometar* 1.9.1918

Sisällissodan päättymisen jälkeen sekä valtion- että kunnanhallinnon päättäjiillä oli periaatteessa työkalut säännöstelykoneiston toiminnan tehostamiseen. Valtataistelu oli ohitse ja järjestysvaltakysymys saatu käsiteltyä. Näin säännöstelyn toimintaa voitiin ohjata lainsäädännöllä ja paikallisilla määräyksillä, joiden

¹⁵⁵⁴ Muinonen 1995, 25–26

¹⁵⁵⁵ Sinisalo Otto. 1918-kokoelma (32/1966). Kansanrunousarkisto. SKS. Yleisesti postista ks. Pietiäinen 1988, 19–22

¹⁵⁵⁶ Nyström 2004, 108–109; Rantanen E. (s. 1897). 1918-kokoelma (1/1966). Kansanrunousarkisto. SKS

¹⁵⁵⁷ US 1.9.1918 ”Helsingin nälkä” Kirje Helsingistä, Matti

oikeutuksen kiistäminen oli aiempaa vaikeampaa. Samalla viranomaisilla oli ainakin teoriassa voimaa määräyksien toimeenpanoon. Todellisuus osoittautui kuitenkin toisenlaiseksi.

Sisällissodan kuukausina moneen osaan hajonnut valtiollinen säännöstelyko-neisto järjestettiin uudestaan touko-kesäkuussa, jolloin elintarvikeasiat siirrettiin suoraan omaan toimituskuntaan senaatissa. Elintarvikeasioista vastaavaksi senaattoriksi nimettiin maanviljelysneuvos H. G. Paloheimo. Elintarvikepolitiikassa alettiin nyt aiempaa selvemmin toimia tuottajien toiveiden mukaisesti, ja tuottajien näkökulmat huomioitiin heinäkuussa 1918 uudistetussa elintarvelaissa. Tuotannossa työskentelevien todettiin olevan etuoikeutettuja niukkoja resursseja jaettaessa, ja rajahintapolitiikan tavoitteeksi asetettiin tuotannon lisääminen. Samalla maan pääkaupungin huoltojärjestelyt siirtyivät lääninhallinnosta suoraan elintarvejaoston alaisuuteen ja Helsingin elintarvelautakunnasta muodostettiin elintarvetoimisto. Uuden lain valtuuksilla senaatti ja viranomaiset antoivat seuraavina kuukausina kymmeniä eri elintarvikeryhmiä koskevia säädöksiä ja määräyksiä.¹⁵⁵⁸

Helsingin säännöstelyorganisaatio kasvoi sitä mukaa, kun uusia säännöstelymääräyksiä saapui. Vuosia rakennettu organisaatio näytti tilkkutäkiltä, jota oli paikkailtu aina tarpeen mukaan. Kesällä 1918 toimintaa ryhdyttiin järjestämään uudestaan. Järjestelyjen taustalla oli kaksi tavoitetta. Ensimmäiseksi haluttiin tehostaa organisaation toimintaa ja vastata siten jonoihin väsyneiden kaupunkilaisten toiveisiin – nälkiintyneiden kaupunkilaisten seisottaminen jonoissa influenssapandemian aikana ei ollut mielekästä. Toisena syynä oli pyrkimys toiminnan talousvastuiden selvittämiseen ja taloudellisten riskien hallinnan parantaminen. Suurisuuntainen hankinta-, varastointi- ja jakelutoiminta sisälsi merkittäviä taloudellisia riskejä. Kentällä toimintaa tehostettiin muun muassa lisäämällä kortti-konttoreiden määrää ja parantamalla tiedotusta. Elokuussa konttoreita kerrottiin olevan samassa suhteessa väestöön kuin Tukholmassa ja Berliinissä. Toiminnan tehostamista helpotti osaltaan väkiluvun väheneminen.¹⁵⁵⁹ Kun tammikuussa elintarvikekortteja oli jaettu 180 000 henkilölle, jaettiin heinäkuun lopun sokerikorttijakelussa enää 135 000 korttia.¹⁵⁶⁰ Vuotta aikaisempaan tilanteeseen ero oli vieläkin suurempi: huhtikuun lopulla 1917 leipäkortteja oli jaettu 195 000.¹⁵⁶¹ Kaupungin väkiluvun muutos näkyi myös kirjoilla olleiden muuttotilastoissa, jotka kääntyivät ensimmäistä kertaa sotavuosien alkupaniikin jälkeen aavistuksen negatiivisiksi.¹⁵⁶²

Pula-ajan vaikeutuessa säännöstelyn piiriin otettiin jatkuvasti uusia tuotteita. Loppusyksyyn mennessä tähän ryhmään kuuluivat tupakka, kahvi, saippua, vaatteet, kynttilät sekä poltto- ja voiteluöljy. Näistä viimeksi mainittuja jaettiin vain

1558 Rantatupa 1979, 164–168; Lainsäädäntö ja määräykset julkaistiin myös *Sosialisessa aikakauskirjassa* 1918 (336–402, 438–439). Paloheimosta ks. myös *Keskisarja* 2006, 157, 265–272

1559 Helsingin elintarveorganisaation kehityksestä ks. KHKET, 2, 27–30; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 156–158 (kv 24.9.1918 § 8 ja 15.10.1918 § 43); HS 19.8.1918; US 1.9.1918

1560 HS 28.7.1918

1561 HKTV 1920, taulu 328

1562 HKTV 1920, taulu 101

kaupungin lähialueiden kalastajille, kalojen tuontia vastaan.¹⁵⁶³ Kalat olivatkin ainoa elintarvikeryhmä, jonka saatavuutta kotimaasta voitiin lisätä ennen kasvukauden päättymistä. Senaatti pyrki lisäämään kalakauppaa antamalla asetuksen suuriin kaupunkeihin perustettavista kalapörsseistä. Näiden kautta kalastajien tukkumyyntiin tarkoitettu kala keskitettiin elintarveviranomaisille.¹⁵⁶⁴

Kaikkiaan jakelun piirissä olevia tarvikkeita oli jo niin paljon, että korttija-kelua piti selkeyttää. Entistä useampia tuotteita yhdistettiin yleisiin elintarvikekortteihin. Näissä oli numeroituja lippuja, joiden vaihtoarvo ilmoitettiin erikseen lehdissä. Esimerkiksi syyskuun jakelussa yleiseen elintarvikekorttiin yhdistettiin voi-, juusto-, sokeri- ja kahvi- sekä lihakortit. Yleisen kortin lisäksi kaupunkilaisille jaettiin leipä-, lisäleipä-, tupakka- ja maitokortit.¹⁵⁶⁵

Säännöstelyorganisaation tehostamisesta huolimatta helsinkiläiset kärsivät suuresta pulasta, eivätkä elintarveviranomaiset onnistuneet turvaamaan kaupunkilaisten toimeentuloa. Viikoittainen jauhoannos oli tippunut huhtikuussa 1,4 kilosta 1,1 kiloon. Huhtikuun lopulta syyskuun lopulle viikkoannoksena oli enää 560 grammaa, eikä tätäkään pystytty aina jakamaan.¹⁵⁶⁶ Koko maata hallussaan pitävän koneiston toimimattomuus muodostui pian ongelmaksi. Se pystyi kohtuullisen tehokkaasti rajoittamaan yksityisten kaupunkilaisten elintarvikkeiden tuontia maalta – nämä elintarvikkeethan olisivat olleet poissa yleisestä jakelusta – mutta ei pystynyt hankkimaan tai kuljettamaan tarvittavia elintarvikkeita itse.

Tunnelma kiristyi entisestään syksyllä 1918, kun elintarvikkeita ei uuden sadon valmistumisesta huolimatta saatu kaupunkiin, ja sadon inventointi suoritettiin vasta lokakuun lopulla. Helsinkiläiset syyttivät tästä järjestelmää ja talonpoikia. Valtion viranomaisten mukaan ongelma johtui huonojen säiden hidastamasta sadonkorjuusta. Syksyn edetessä kävi entistä selvemmäksi, ettei järjestelmä toiminut toivotusti. Pääkaupungin lehdissä seurattiin katkerana, miten hitaasti luovutukset kansalliselle säännöstelyjärjestelmälle käynnistyivät. Ajoittain lehdissä julkaistiin niiden kuntien nimiä, joilta luovutukset olivat vielä loppuvuodestakin tekemättä, sekä yleisiä tilastoja kuntien luovutuksista. Viranomaiset yrittivät välillä käyttää uhkakeinoja tuottajia kohtaan. Syyskuun lopulla senaatti uhkasi jättää 70 kunnan elintarvelautakuntaa ilman sokeria, jos nämä eivät antaisi tarkkoja tietoja alueensa maitotalouden tuotannosta. Uudeltamaalta listalla olivat lähes kaikki Helsingin ympäristön maalaiskunnat.¹⁵⁶⁷

Säännöstelyyn tyytyväisiä ei Helsingistä pahemmin löytynyt. Kaupungin elintarveviranomaiset kävivät jatkuvaa kädenvääntöä valtion elintarveviranomaisten kanssa. Kiistan ytimessä oli valtiollisen koneiston kyvyttömyys toimittaa kaupun-

1563 Säännöstelytuotteiden lisääntymisestä ks. esim. Rantatupa 168–169; KHKET, 26 (saippua), 27 (vaatteet); HS 20.8.1918 (vaatteet)

1564 Selostus Elintarvelautakunnan kalajaoston toiminnasta touko- ja elokuun välisenä aikana 1918 (Da:1). Elintarvetoimisto, Kalajaosto ja öljyjaosto. HKA; Paavolainen 1971, 205; Rantatupa 1979, 169

1565 Korttien yhdistämisestä KHKET, 27–28

1566 HKTV 1920, taulu 331

1567 Elintarveluovutuksien ongelmista Rantatupa 1979, 183–196, 201–208; Asiasta lehdissä esim. US 29.9.1918 (senaatin uhkaukset); US 22.10.1918; HS 16.11.1918 pääkirjoitus, nimim. E.S.; HS 21.11.1918 (Viljaa luovuttaneet kunnat)

kiin riittävästi elintarvikkeita. Heinäkuun elintarvelain mukaan säännöstelyannoksien koon määritteli valtio, mikä osoittautui uudeksi erimielisyyksien aiheeksi. Helsingissä varastot eivät aina riittäneet ilmoitettuihin annoksiin, mikä aiheutti tyytymättömyyttä kuluttajissa. Samalla kaupunki joutui käyttämään annoksien kasvattamiseen kalliita korvikeaineita, mikä puolestaan rasitti kaupungin taloutta entisestään. Kannassaan pysyen Helsingin edustajat ajoivat jatkuvasti hankintojen vapauttamista. Kaupungin tuli saada ostaa elintarpeensa itse, koska valtio ei niitä pystynyt toimittamaan. Erityisen kiihtyneitä olivat kaupungin sairaalaviranomaiset, jotka valittivat potilaiden näkevän nälkää. Terveysviranomaisten mielestä ainoa keino oli järjestää omia, virallisen järjestelmän ohittavia hankintakantavia. Viimein marraskuun lopulla päätettiin Englantiin ja Pohjoismaihin lähettää Helsingin omia elintarveasiamiehiä.¹⁵⁶⁸

Senaatin elintarvetoimikunnan päällikkö, senaattori H. G. Paloheimo ilmoitti lokakuussa olevansa kyllästynyt helsinkiläisten jatkuviin aggressiivisiin hyökkäyksiin säännöstelyjärjestelmää vastaan ja erosi. Paloheimon mukaan lehtien kirjoitukset olivat omiaan houkuttelevaan yleisöä tottelemattomuuteen ja ylläpitämän kaupunkiväestön ärtymystä. Suomessa elettiin ”kuin piiritetystä kaupungista”, jolloin porvarillisten lehtien vaatima vapaa hankintaoikeus antaisi vahvoille luvan syödä heikompien eväät.¹⁵⁶⁹

Me emme vaadi kohtuutonta. Me emme vaadi, että maanviljelijäin yhä edelleen pitäisi työllään hyödyttää muita kansanluokkia ja saada siitä niukka ja riittämätön korvaus.

Mutta sitä me vaadimme – ja sitä on meillä täysi o i k e u s vaatia – että myöskin maanviljelijämme, jotka niin runsaasti ovat hyötäneet sota-ajasta, käsittäisivät, että heilläkin on velvollisuuksia sitä yhteiskuntaa ja valtiota kohtaan, jonka turvissa he elinkeinoaan harjoittavat, sekä sen kovaosaisempia yhteiskuntaluokkia kohtaan. Ja ennen kaikkea on meillä oikeus vaatia sitä, etteivät ne, joiden käsissä vilja-aittojen avaimet ovat, jätä muuta osaa kansasta kuolemaan nälkään silloin, kun he voivat sen estä.¹⁵⁷⁰

”Kateuttako?” *Helsingin Sanomat* 12.12.1918

Mitä pidemmälle vaikeaa aikaa jatkui, sitä katkerammiksi kävivät helsinkiläislehtien kommentit. Rajahintoja ja kuljetusrajoituksia kritisoitiin ankarasti. Jos elintarvikkeita ei saanut itse tuoda, eikä niitä saatu kortilla, jouduttiin elämään trokareiden armoilla. Helsingissä koettiin, ettei muualla maassa ymmärretty pääkaupungin ongelmien vakavuutta. Etenkin *Helsingin Sanomissa* kritiikki kohdistui talonpoikiin, jotka lehden mukaan epäisanmaallisesti pyrkivät vain maksimoimaan voittonsa kaupunkilaisten kustannuksilla. Vuoden loppua kohden maalaisia koskevissa kirjoituksissa iskettiin jo lujaa ja kirjoitettiin, että punakaartilaisille elintarvikkeita oli kyllä luovutettu, mutta valkoiselta armeijalta aitat pysyivät kiinni. *Helsingin Sanomissa* nimimerkki Tiitus vertasi talonpoikia myös suoraan

1568 Helsingin ja valtion erimielisyyksistä esim. KHKET, 45–46; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 154–156 (kv 10.9. § 31, 15.10. § 40, 12.11. § 35, 26.11. § 42 ja 17.12.1918 § 19); Komiteamietintö, koskeva elintarpeiden hankintaa Helsinkiin. HKVPA 51/1918; US 18.10.1918 ”Helsinkiä uhkaava nälänhätä”; US 20.10.1918 (Paloheimon ero); US 22.10.1918

1569 Paloheimon erosta ks. US 20.10.1918; Keskirarja 2006, 265–272

1570 HS 12.12.1918 ”Kateuttako?”

punaisiin: ”Tämä ahneuden ja voitonhimon sokaisema aines on paikka paikoin antanut julkisesti ymmärtää olevansa valmis nousemaan aseisiin luokkaetujensa puolesta aivan yhtä helposti kuin punakaarti”.¹⁵⁷¹ Helsingiläislehtien kirjoituksissa muistutettiin, että nälkää pitkittämällä manattiin esille uutta katkeruutta, joka saattaisi seuraavalla kerralla hukuttaa allensa myös talonpojat. Aiemmista vuosista poiketen myös *Uudessa Suomettaressa* julkaistiin maanviljelijöitä kritisovia kirjoituksia. Suurta ärtymystä nostatti senaattori Paloheimon omistaman Santamäen myllyn toiminta: se oli myynyt virallisen järjestelmän ohitse kauraryynejä yksityisille ostajille, eli toiminut juuri niin kuin Helsinki oli toivonut ja tavalla, minkä Paloheimo itse oli kieltänyt.¹⁵⁷²

Kaikki keinot oli otettu käyttöön. Heinäkuussa *Helsingin Sanomissa* julkaistiin kuva uudesta helsinkiläisestä kaupunkinäköymästä – heinäseipäistä Kaisanien puistossa.¹⁵⁷³ Rehu- ja ravintokasvien lisäksi puistot olivat joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta vailla istutuksia. Puistojen lisäksi viljelyä jatkettiin edellisen kesän tavoin palstoilla.¹⁵⁷⁴ Kesän 1918 aikana palstaviljelyä harjoitettiin kaikkiaan 125 hehtaarin alueella ja palstoja vuokrattiin kaikkiaan yli 5 400 henkilölle. Loppuvuodesta aloitettiin jälleen uusi haku seuraavan kesän palstoista, mutta samalla muistutettiin tilanteen heikkenemisestä. Kaupungilta ei enää jatkossa voisi saada siemenperunoita.¹⁵⁷⁵ Vuoden aikana terveysviranomaiset myönsivät lukuisia poikkeuslupia lehmien ja sikojen pitämiseksi kaupungin alueella.¹⁵⁷⁶ Loppuvuodesta valmistui myös jo sodan aattona esillä ollut suunnitelma keittiöntähteiden keräämisestä sikojen ravinnoksi, ja lokakuun lopulla valtuusto teki päätöksen toiminnan aloittamisesta. Kerätyllä ravintoperäisellä jätteellä ruokittaisiin kunnalliskodin ja Bocksbackan yhtiön sikoja.¹⁵⁷⁷

Myös valistustoimintaa jatkettiin. Esimerkiksi kesäkuussa valtion kotitaloustoimikunta julkaisi kuulutuksen, jossa kehoitettiin varautumaan kotimaisten vihannesten ja marjojen keräämiseen ja säilömiseen.¹⁵⁷⁸

Välittömästi maailmansodan loppumisen jälkeen lehdissä alettiin julkaista uutisia elintarveneuvottelujen kehittymisestä ympärysaltojen kanssa. Vaikka toiveita tilanteen parantumisesta olikin, lehdissä muistutettiin tilanteen herkkyydestä ja elintarvetuonnon vaikeuksista. Koko Eurooppa näki nälkää, joten suomalaiset eivät olleet yksinään elintarvikemarkkinoilla. Elintarvikkeiden saaminen Yhdysvalloista Suomeen olisi monen mutkan takana, eikä talven tulo ainakaan helpotta-

1571 HS 26.7.1918 ”Ahneuden henki”, nimim. Tiitus

1572 Tuottajien väärinkäytöksiä HS 9.11.1918 (mm. Santamäen myllyn tapaus); Keskisarja ei Paloheimotutkimuksessaan tätä mainitse, mutta puhuu yleisesti helsinkiläislehdistön ja Paloheimon tulehtuneista väleistä. Keskisarja 2006, 266–272

1573 HS 21.7.1918

1574 Puistoista ks. VIII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHK 32. 1919, 297–298

1575 I. Kaupunginvaltuusto, KHK 32. 1919, 22 (kv 11.2.1919 § 26); II. Rahatoimikamari, KHK (31) 1918, 274 (rtk 25.7.1918 § 22); HS 1.12.1918 (palstahaku kesälle 1919)

1576 1. Terveystoimikunta, HKT 1 9. 1918. Edellinen osa, 23; I. Kaupunginvaltuusto, KHK (31) 1918, 226 (kv 16.11.1918 § 41)

1577 I. Kaupunginvaltuusto, KHK (31) 1918, 237–239 (kv 29.10.1918 § 14); Asiakirjoja keittiöntähteiden käyttämisestä koskevassa asiassa. HKVPA 19/1918

1578 US 26.6.1918

nut tilannetta. Kukaan ei tiennyt, olisiko rauha pysyvä vai vain väliaikainen olotila, joten lupaavista uutisista huolimatta suomalaiset saattoivat luottaa vain omiin toimiinsa. Säännöstelymääräyksiä oli edelleen noudatettava.¹⁵⁷⁹

”Kuin Jukolan veljekset hiidenkivellä”¹⁵⁸⁰ – Selluleipää, pahvikynttilöitä ja loputon nälkä 1918

Sangen monet minun pääkaupunkilaisista ystäväistäni, joille ennen antoi tunnusmerkillisen leimansa hyvinvoipa pyylevyys ja joiden puolipallonmuotoja itse vanha Arkimedeskin olisi hyvikseen katsellut, ovat käyneet yhä sirommiksi ja solakammiksi, melkein pä poikasen näköisiksi. Aivan tavallinen ominaispainon menetys raavanpuoleisessa helsinkiläisessä on viime vuoden aikana ollut parikymmentä kiloa. Mutta monet, joiden rinnan alapuoli tässä takavuotena pyrki huomattavasti kasvamaan toiseen suuntaan kuin muu ruumis, ovat keventyneet kolmekinkymmentä kiloa. Tämä on jo jonkun verran arveluttavaa.¹⁵⁸¹

Kirje Helsingistä ”Helsingin nälkä”, Matti. *Uusi Suometar* 1.9.1918

Lokakuun alussa 1918 helsinkiläiset kokoontuivat viidettä kertaa sota-ajan silakkamarkkinoille. Aiempien vuosien kuohunta oli jäänyt taakse, ja tapahtumasta kertovat uutiset huokuvat lähinnä alistumista. Silakat oli myyty loppuun jo ensimmäisenä päivänä, eikä Rautatien torin markkinoiltakaan löytynyt perinteistä markkinahumua: ”Poissa olivat kangaskauppiat varastoineen ja poissa olivat taatarit mattoineen ja turkistavaroineen. Viipurin ringelit on jo aikoja sitten syöty; niistä ei ollut jälkeäkään”.¹⁵⁸²

Viimeistään vuoden 1918 aikana helsinkiläiset oppivat ajattelemaan, että Suomi oli eristetty saari ja Helsinki saaren niemi. Nuori ylioppilas Martti Haavio kuvasi tunnelman olevan kuin Jukolan veljeksillä hiidenkivellä. Syötävää oli vähän ja mahdollisuuksia sen hankkimiseen vielä vähemmän.¹⁵⁸³ Joulukuussa 1918 *Helsingin Sanomissa* julkaistiin pilakuva, jossa muistutettiin, että oli vielä kahdeksan asiaa, joita voi saada ilman kortteja: suudelma, postimerkitön kirje, kaunis näköala, kaksoset, korvapuusti, hammastauti, kohtelias neuvo poliisilta sekä ennen kaikkea joukon säännöstelykortteja (joilla ei puolestaan saanut mitään).¹⁵⁸⁴

Kotimaan sadon kypsyttyä joutuivat helsinkiläiset lukemaan tyrmistyttävät uutiset: sadon pienuus tarkoitti sitä, että vallitsevilla säännöstelyannoksilla kaupunki joutuisi olemaan kolme kuukautta ilman leipää. Pienetkin ongelmat elintarvikkeiden tuonnissa tai jalostuksessa aiheuttivat helposti katkoksia korttijakeiluissa. Syyskuussa tilanne helpotti pariaksi viikoksi Saksasta saatujen ruisjauhojen ansiosta. Lokakuussa kaupungin elintarveviranomaiset joutuivat ilmoittamaan,

1579 HS 12.11.1918 (Ramsayn haastattelu); HS 25.11.1918 pääkirjoitus; HS 17.12.1918. Sodan loppuvaiheen nälänhädästä Euroopassa ks. Haselsteiner 1985, 92–99; Pastor 1985, 129–133; Berov 1985 178–179; Molenda 1985, 196–197

1580 Metaforaa käytti Martti Haavio. Haavio 1973, 241

1581 US 1.9.1918 ”Helsingin nälkä” kirje Helsingistä, Matti

1582 US 29.9.1918; SS 1.10.1918

1583 Haavio 1973, 241

1584 HS 12.12.1918

etteivät kyenneet hankkimaan riittävästi elintarvikkeita kaupunkilaisille. Akuutin ongelman aiheutti Tanskasta viime tipassa hankittua viljaa kuljettaneen laivan myöhästyminen. Näin leivänjakelu jouduttiin keskeyttämään pariksi päiväksi. Marraskuussa elintarvetoimikunnan puheenjohtaja Ramsay joutui jälleen kerran kertomaan, etteivät kaupungin varastot riittäisi kuin viikoksi, eikä täydennyksistä ollut tietoa. Kuun loppupuolella jakelu keskeytettiin ja kaupunki jäi kokonaan ilman leipää. Lokakuusta lähtien kaupunkilaiset joutuivat elämään jakelukatkoksien ja pienennettyjen jakeluannoksien aikaa – maailmansota loppui helsinkiläisten kannalta kirjaimellisesti viime tipassa.¹⁵⁸⁵

Myös selluloosaa kokeiltiin leivän lisäkkeenä. Sellaisen leivän sisältä valui taikina tahmeana vellinä, vaikka kuori olikin kovaksi paistunutta. Selluloosasta leivottu näkki-leipä oli kovaa kuin lasi, ja se murentui suussa teräviksi sirpaleiksi, jotka viilsivät ikenet verille.¹⁵⁸⁶

Martta Salmela-Järvinen muistelmissaan 1966

Viljavarastojen tyhjentyessä kaupungin elintarveviranomaiset joutuivat jälleen turvautumaan korvikkeisiin. Kesäkuun lopulla 1918 jouduttiin ensimmäistä kertaa turvautumaan selluloosajauhoihin. Sama toistui joitakin kertoja viljavarastojen ehtyessä. Selluloosan pienemmän ravintoarvon takia jakeluannoksia pyrittiin vastavasti hieman suurentamaan. Yleisössä heräsi samalla keskustelua siitä, kannattiko selluloosajauhoja käyttää, jos aineella ei ollut minkäänlaista ravintoarvoa. Elintarveviranomaisten näkökulmasta korvikkeiden käyttö oli perusteltua, sillä ne auttoivat ihmisiä ”kylläisyyden tunteen saavuttamisessa”, mikä ei ollut merkityksetöntä pitkään jatkuneena vaikeana aikana.¹⁵⁸⁷

Pula-ajan tuottajien markkinat tarkoittivat myös sitä, että pilaantuneillekin elintarvikkeille oli kysyntää. Erityisesti tämä tuli esiin maitotuotteissa. Maitoa oli erittäin vähän saatavilla, jolloin kiusaukset maidon laimentamiseen olivat suuria. Laatuongelmia oli myös kala-, liha- ja perunakaupassa. Syyskuussa 1918 maidon laatuongelmat aiheuttivat jopa pienimuotoisen, yhden lapsiuhrin vaatineen tulirokkoepidemian. Kaupungin terveys- ja elintarveviranomaiset jakelivat sakkoja ja tekivät lukuisia huomautuksia, mutta järein keinoin tilanteeseen ei voinut puuttua – kaikki kaupunkiin saatavat elintarvikkeet täytyi saada hyödynnetyksi.¹⁵⁸⁸

Kaupunkilaisten elinkustannukset nousivat nopeasti sitä mukaa, kun pula paheni. Korttiannoksien hintojen vaikutus yleiseen hintatasoon oli sitä vähäisempi,

¹⁵⁸⁵ Tietoja Helsingin elintarvetilanteesta ks. esim. KHKET, 44–45, 48. Tilanteesta lehdistä esim. US 18.9.1918; SS 19.9.1918 (Ruista Saksasta); SS 20.9.1918; US 17.10.1918 (Tanskan laiva myöhästyi); US 18.10.1918 ”Helsinkiä uhkaava nälänhätä”; US 27.10.1918 (Laiva Tanskasta); US 27.10.1918 (Sadossa 3kk vajuus); US 30.10.1918; HS 12.11.1918; HS 17.11.1918 (Helsinki ilman leipää); HS 20.11.1918 (leipää vähän jaossa). Yleistilanteesta ks. Piilonen 1993, 581–583

¹⁵⁸⁶ Salmela-Järvinen 1966, 147

¹⁵⁸⁷ Korvikkeista ks. KHKET, 46–47, 55; US 23.6.1918 ”W. Wahl selluloosan ravintoarvoista”; US 26.6.1918; (Selluleipä myyntiin); US 26.6. nimim. ”kemisti”:n vastine; HS 13.7.1918 (selluleipä käyttöön); HS 23.7.1918 (selluleivästä luovutaan); HS 31.7.1918 (paluu selluleipään); Yleistilanteesta ks. Piilonen 1993, 581–583

¹⁵⁸⁸ 1. Terveystieteiden tutkimuskeskus, HKT1 (9) 1918. Edellinen osa, 9–11;

mitä heikommin korteilla oli jaettavaa, sillä silloin elintarvikkeet jouduttiin hankkimaan pimeiltä markkinoilta. *Sosialisen aikakauskirjan* julkaisemien laskelmien mukaan julkiset markkinahinnat olivat vuoden 1918 loppuun mennessä nousseet sotaa edeltävästä ajasta vähintään 300–399 %. Samalla todettiin, etteivät 1 500 % nousut olleet mitenkään poikkeuksellisia. Yli 90 % elintarvikkeista hinnat olivat nousseet yli 400 %.¹⁵⁸⁹ Myös kaupungin omien tilastojen mukaan hinnat olivat vuoden 1913 helsinkiläiseen hintatasoon verrattuna huimia. Maidon ja voion keskihinta oli 7–9, vehnäjauhojen 34, ruisjauhojen 18 ja sokerin 50 kertaa suurempia kuin vuoden 1913 keskihinnat. Hintojen nousu koski myös kaupungin läheisyydestä tuotuja elintarvikkeita: kaloista sai maksaa 5–10-kertaisia hintoja.¹⁵⁹⁰

Elokuussa 1918 *Helsingin Sanomissa* kerrottiin Ruotsissa laaditusta Pohjoismaiden pääkaupunkien elintarvikehintojen vertailusta. Vaikka hinnat olivat nousseet pohjolan muissakin pääkaupungeissa, kuulostivat näiden hinnat toimittajan mielestä ”kerrassaan satumaisilta” – Helsingin hinnat olivat vertailussa omaa luokkaansa.¹⁵⁹¹ Myöhemmin laadituissa hintaindekseissä Suomen hinnat olivat sotaa edeltäneeseen tasoon verrattuna vuonna 1918 kymmenkertaisia ja Ruotsissa vain 2,4 -kertaisia.¹⁵⁹²

Edellä esitetyt laskelmat perustuivat virallisiin hintoihin. Moneen kertaan pienennettyjä jakeluannoksia jouduttiin täydentämään mustan pörssin kautta, jossa hinnat nousivat vuoden 1918 toisella ja kolmannella neljänneksellä yli kaksi kertaa rajahintoja suuremmiksi.¹⁵⁹³ Elintarvikkeiden lisäksi vuoden 1918 aikana kaupungin laitokset joutuivat nostamaan myös veden ja kaasun kuluttajahintoja.¹⁵⁹⁴

Mutt kun jouduimme käymään vuoden -18 loppupuolen Vallilan koulussa, muistan eväät, mitkä äiti laittoi aamulla, ne olivat paistettuja turnipseja. Siihen aikaan ei ollut muuta kuin hevosen luita ja paistettuja turnipseja. Sitten oli niitä saksalaisia juureksia, ne olivat niin väkeviä, että kun niitä söi, niin eipä sitä saanut paljoakaan syötyä. [punajuurta, lanttua, turnipseja] hallissa myytiin, korttia vastaan. Haudutettiin ja aamulla pantiin sanomalehtä vasten koululaukku.¹⁵⁹⁵

Yrjö Mäkelä (s. 1908)

Pitkään jatkuneen ja vähitellen kärjistyneen pula-ajan tulokset tulivat kaikessa kauheudessaan näkyviin vuoden 1918 loppua kohden. Marian sairaalan ylilääkäri kirjasi vuosikertomuksessaan joutuneensa ensimmäistä kertaa hoitamaan kaupunkiolioissa ”nälkäödemasta” kärsineitä kaupunkilaisia. Jotkut potilaista kärsi-

1589 Elintarpeiden ja eräiden muiden tarveaineiden hinnat eri paikkakunnilla Suomessa vuonna 1918, SAK 2/1919 148–169

1590 Luvut laskettu Helsingin kaupungin tilastollisista vuosikirjoista 1913–1920 (HKTV 1913, taulu 307; HKTV 1914 taulut 320 ja 321; HKTV 1915, taulu 328; HKTV 1919, taulu 362; HKTV 1920, taulu 326)

1591 HS 14.8.1918

1592 Kuusterä ja Tarkka 2011, 416–417

1593 Tudeer 1921, 772–775. Kaikki tutkimusajan hintaindeksit ovat enemmänkin suuntaa-antavia, mutta mustan pörssin hintojen kohdalla lähdeongelmat ovat ymmärrettävästi vielä suuremmat. Tudeerin laskelmien todenperäisyyttä on kovin vaikea arvioida, muuten kuin että ne näyttävät tukevan aikalaisten yleistä käsitystä hintatasosta.

1594 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (31) 1918, 127, 129 (kv 12.11. § 16 ja 15.10.1918 § 29)

1595 Mäkelä Yrjö (s. 1908). 6. Muistelmat. KansA

vät toisintokuumeesta, jota oli viimeksi nähty 1860-luvun nälkävuosina.¹⁵⁹⁶ Jatkuva aliravitsemus alkoi syödä kaupunkilaisten voimia. Koululaiset eivät tahtoneet jaksaa koulupäiviä, ja työmiesten työtehon todettiin laskevan voimien ehtyessä. Ravinnon hankkimiseen tarvittiin normaalia enemmän energiaa, mutta samalla ravintoa oli huonosti saatavilla. Martta Salmela-Järvinen muisteli myöhemmin, miten Elannolta vuokratun palstan muokkaaminen perunanviljelyä varten oli nälkiintyneille naisille lähes ylivoimainen tehtävä, sillä maan muokkaaminen oli raskasta ja houkutus syödä siemenperunat oli suuri.¹⁵⁹⁷

Kun kaupungissa ei ruokaa ollut, helsinkiläiset joutuivat miettimään, miten maaseudun parempaa elintarviketilannetta voisi hyödyntää. Keväästä lähtien kaupunki tyhjeni, kun etenkin vähävaraiset perheet siirtyivät ravitsemustilanteeltaan paremmille alueille. Lapsia toimitettiin parempiin oloihin maaseudun sukulaisille. Kaupunkiin jääneetkin pyrkivät tekemään maaseutukierroksia. Kahdeksanvuotias Unto Aalto muisteli myöhemmin, miten perhe teki kerjuumatkoja isän kotiseudulle kesällä 1918. Aallon mukaan heidän perheensä ei ollut ainoa vaan ”taloissa kierti nälkäisiä kaupunkilaisia yhtenä”.¹⁵⁹⁸

1860-luvun nälkävuosien tavoin nälkiintyneet kulkivat maaseudulla kerjuulla – tällä kertaa suunta oli etelän asutuskeskuksista sisämaahan. Tiukentuneet elintarvikemääräykset tekivät kaupunkilaisten avustamisesta aiempaa vaikeampaa, sillä elintarvikkeiden lähettämistä maaseudulta rajoitettiin monin tavoin. Taustalla oli ajatus, että nämä yksityiset purot olisivat poissa kansallisen jakelujärjestelmän varastoista. Kaupunkilaiset eivät tahtoneet tätä hyväksyä. Paikoin kerrottiin postivirkailijoiden ja rautatieläisten neuvoneen elintarvikkeiden lähettäjiä, millä keinoin määräyksiä saattoi kiertää.¹⁵⁹⁹ Varakkaammat saattoivat kiertää määräyksiä hankkimalla tai vuokraamalla pienen maatilan, minkä jälkeen pystyi ilmoittautumaan omavaraistaloudeksi ja sai tarvittavat luvat elintarvikkeiden tuontiin.¹⁶⁰⁰

Vaikean vuoden 1918 aikana helsinkiläiset joutuivat venyttämään poikkeusolojen sietokykynsä ja kekseliäisyytensä äärimmilleen. Pitkään jatkuneen toivotomalta tuntuneen tilanteen jälkeen viljalaivan saapuminen joulupäivänä 1918 oli kaupunkilaisten silmissä todellinen ihme, ja toivo vaikeuksien taittumisesta heräsi.

Så kom 1918, en ledsam tid, det fanns inte mat och ej heller pengar. Då var jag 14 år och min syster 17, men allt orkade vi försaka. Människorna var sega och uthålliga. Och jag beundrar med högaktning dessa mödrar som utan kladan uthärnade så många vedermödror. Och som ändå ibland också kunde småle. De var storartade mödrar.¹⁶⁰¹

Gunhild Lemström muistelmissaan 1990

1596 Heiniö 1968, 147–149; Mäkelä 2007, 197–234

1597 VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (31) 1918, 335; Mäkelä Yrjö. 6. Muistelmat. KansA; Salmela-Järvinen 1966, 154–155

1598 Esimerkkejä perheiden ja lapsien siirtymisestä maaseudulle: Kilpi 1964, 171–172 (4.5.1918); Unto Aalto. 1918-kokoelma (1/1966). Kansanrunousarkisto. SKS; Jortikka Anni. 1918-kokoelma (41/1966). Kansanrunousarkisto. SKS (Myös Jortikka mainitsee taloissa kiertävät kerjäläiset); Raitanen 1991, 31 (Ahlgberg Helmi);

1599 US 20.10.1918 Kirje Helsingistä, Matti

1600 KHKET, 40–41; Brothner 1982, 47

1601 Lemström 1990, 97

5. EPILOGI: MAAILMANSODAN JÄLKEEN

”Näin monta naista, mustat harsot silmillään”¹⁶⁰²

– Ympäriällä suuri sekasorto, sisällä hajaannus

Viimeiseen asti jatkettua maailmansotaa ei seurannut välitön paluu normaalioloihin. Eikä *Dollyn* saapuminen Helsingin satamaan tarkoittanut nälän päättymistä. Koko Itäinen Eurooppa Saksaa myöden ajautui entistä suurempaan sekasortoon. Venäjän imperiumiin, Itävalta-Unkariin ja Saksaan kuuluneilla alueilla oli ajauduttu sisäisiin valtataisteluihin, eikä lopputulos ollut vuoden 1919 alussa kenenkään nähtävissä. Rintamalinjat olivat jatkuvassa liikkeessä ja eriaisteiset kansannousut seurasivat toisiaan. Myös vallankumouksellisilta sodilta toistaiseksi välttyneissä läntisissä yhteiskunnissa kuohui. Katumellakoita ja lakkoliikkeitä nähtiin aina Yhdysvaltojen kaupunkeja myöten. Sodan voittajat osallistuivat aktiivisesti etenkin Venäjän sisällissotaan samalla kun rauhanneuvotteluja käytiin Pariisissa.

Suomalaisten tilanteen kannalta merkittävintä oli mitä tapahtuisi Venäjän ja Viron sodissa. Entisen imperiumin länsialueilla sotamenestys vaihteli, mikä herätti vuoroin toivoa ja huolta myös Suomessa – itsenäisyys ja sodasta irti pysyminen eivät olleet mitenkään itsestään selviä asioita. Helsinki kuhisi eri osapuolien neuvottelijoita ja kaupungin ravintoloissa laadittiin monenlaisia sotasuunnitelmia. Virallisesti Suomi pysytteli taistelujen ulkopuolella, mutta vapaaehtoiset ryhmittymät osallistuivat aktiivisesti lähialueiden tapahtumiin pyrkien tukemaan heimoveljiksi koettuja kansallisuuksia sekä liittämään näiden alueita syntymässä olevaan Suomeen. Heimosotureita vastassa saattoi olla entisiä punakaartilaisia. Itäisen Euroopan levottomuudet ja taistelut jatkuivat 1920-luvun alkuvuosille ja Suomi muodosti tässä kontekstissa poikkeuksellisen alueen, kun se ei päätynyt uudestaan sotatoimialueeksi. Muilla alueilla taisteluja käytiin vaihtelevalla menetyksellä ja vaihtelevilla jakolinjoilla useaan otteeseen. Venäjän sisällissodan voittajiksi nousivat lopulta bolshevikit ja entisen imperiumin läntiset kansakunnat, jotka onnistuivat muodostamaan itsenäisiä valtioita. Suomen osalta sotatila Venäjän kanssa päättyi Tarton rauhaan vuoden 1920 lopulla.¹⁶⁰³

Maailmansodan päättyttyä saksalaisten häviöön suomalaisten tilanne oli tu kala. Vahva adoptioisä astui syrjään ja suomalaiset jäivät yksin. Ympärysvaltujen hyväksynnän saamisella oli kiire. Vain niiden kautta olisi saatavissa vahvistus itsenäisyydelle ja vain ne pystyisivät pelastamaan Suomen nälänhädältä.¹⁶⁰⁴ Vuoden 1919 alussa Helsingissä elivät sisällissodan voittajat ja häviäjät rintarinnan. Suurin osa vangeista oli vapautettu ja kaupungin elämä oli palannut monin tavoin normaalksi sotavuosien elämäksi. Myös turvattomuus jatkui. Sotaa pelättiin ja

¹⁶⁰² Haavio 1973, 251–252 (17.2.1919 Virossa kaatuneiden hautajaiset)

¹⁶⁰³ Ks. esim. Payne 2011, 33–95

¹⁶⁰⁴ Ks. esim. Paasivirta 1961, 62–73, 92–156

toivottiin. Jälleen järjestettiin rekrytointitilaisuuksia, joissa nuoria miehiä värvättiin sotimaan. Laivat veivät helsinkiläisnuorukaisia sotimaan Viroon, junat Karjalaan.¹⁶⁰⁵ Toiseen suuntaan kulki jatkuva virta Venäjältä pakenevia pakolaisia, joita oli vuoden 1918 lopulla Helsingissä jo toistatuhatta.¹⁶⁰⁶ Kaupungin sairaalaviranomaiset joutuivat jälleen varautumaan haavoittuneiden hoitamiseen, kun Viron retkikunnan haavoittuneita varten asetettiin oma sairaalarakennus henkilökuntiin.¹⁶⁰⁷ Pian oli jälleen vuorossa sankarihautajaiset, kun Virossa kaatuneita haudattiin helmikuussa 1919 Vanhan kirkon puistoon.¹⁶⁰⁸

Pelko punaisten uudesta tulemisesta ohjasi voittajien toimintaa.¹⁶⁰⁹ Vartiointi pääkaupungin strategisesti tärkeissä paikoissa jatkui. Vartiointi kuului suojeluskuntien tehtäviin ja muiden mukana myös rautateiden konepajojen miehet osallistuivat rautatiesuojeluskunnan vartiotehtäviin kaksi kertaa kuukaudessa.¹⁶¹⁰ Vuoden 1920 lopulla alettiin armeijan johdossa laatia tarkkoja suunnitelmia mahdollisen punaisten revanssin varalle. Lähtökohtana oli, että kapinalliset saarrettaisiin Sörnäisiin ja koko kaupunki otettaisiin armeijan haltuun ennalta laadittujen suunnitelmien mukaan.¹⁶¹¹ Pelot punaisten laajamittaisesta uudesta noususta osoittautuivat turhiksi, mutta toki monet hävinneistä suunnittelivat ja toivoivat revanssia. Esimerkiksi heinäkuussa 1919 pidätettiin Lahden rautatieasemalla Valtionrautateiden Fredriksbergin konepajan viilari Väinö Leino, joka oli ”pitänyt kiihottavan puheen sotilaille”. Vangitsemisen yhteydessä hänen taskustaan löydettiin Viipurin asevarikon piirustukset.¹⁶¹² Syksyllä 1919 vain onnekas sattuma pelasti etsivän keskuspoliisin, suojeluskuntain yliesikunnan ja valtiorikosoikeuden syyttäjistön talon pommi-iskulta. Kellariluokkuun laitettu räjähdde ehti kastua ja sammua ennen räjähtämistään.¹⁶¹³

Kriisivuosien kokemuksen jäljiltä helsinkiläiset olivat herkistyneitä näkemään sisäiseen turvallisuuteen liittyviä uhkia. Saksalaisten lähdön aattona lehdissä kerrottiin vallankumousajalta tutusta tapahtumasarjasta: sala-ampujat olivat tulitaneet saksalaisia sotilaita. Ammuskeluissa oli saanut surmansa yksi sotilas ja kolme oli haavoittunut. Lehdissä tapahtumat herättivät suurta huolta. Olisivatko sisäiset levottomuudet palaamassa? Pari päivää myöhemmin kävi ilmi, että kuolemaan johtanut ammuskelu oli johtunut pimeään viinakauppaan liittyneistä erimielisyyksistä ja että tiedot muista ammuskeluista olivat vain huhuja.¹⁶¹⁴ Kyse oli pienemmästä sisäiseen turvallisuuteen liittyvästä tapahtumasta: sota-ajan rikolli-

1605 Heimosodista yleisesti ks. Niinistö 2005

1606 Pakolaisista uutisoi mm. SS 20.12.1918

1607 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 29–30 (kv 28.1.1919 § 40)

1608 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 44 (kv 25.2.1919 § 40); Haavio 1973, 251–252 (17.2.1919 Virossa kaatuneiden hautajaiset)

1609 Aiheesta yleisesti ks. Tikka 2006 (b), 29–63, 87–110

1610 Konetirehtöörin kirje 22.4.1919. Saapuneet kirjeet 1913–1920. Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto. HMA; Varastokonttorin kirje 30.1.1919 (aseet) ja konetirehtöörin kirje 22.4.1919 (vartiopalvelus). Saapuneet kirjeet 1918–1920. Pasilan varasto. VPKA

1611 Nieminen 2012, 36–39

1612 Piirihallituksen kirje konepajan johtajalle 9.7.1919. Saapuneet kirjeet 1913–1920. Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto. HMA

1613 Tikka 2006 (b), 36–37

1614 SS 14.12.1918; SS 16.12.1918

suudesta. Poliisin etsiväosasto oli vielä pitkälle vuoteen 1919 saakka tukossa sisälissotaan liittyneiden selvityspyyntöjen kanssa, mutta vähitellen sekin pääsi kehittymään tavanomaisiin tehtäviinsä. Alimiehitetyllä poliisilla oli suuri työ pitää sotakaupunki järjestyksissä. Esimerkkeinä jatkuvista kriisiajan ongelmista voidaan mainita kevättalven 1919 laaja elintarvikekorttien väärennöstapaus ja ennen kaikkea alkoholirikokset. Maailmansodan aikainen alkoholijuomien kieltö jatkui nyt kieltolakina, mikä työllisti poliisia vielä toistakymmentä vuotta.¹⁶¹⁵

Niin nousin huhtikuun 5. päivänä sairaavuoteelta (– –) Emil Heinonen, luokkatoverini, oli kuollut espanjantautiin samana päivänä. – luokkatoverini Kosti Waldstedt sairastui vakavasti saman kuun 3. päivänä, ja samana päivänä tuli asuintoverini Aarne Virtasen vuoro.¹⁶¹⁶

Martti Haavio muistelmissaan 1973

Toukokuussa 1919 punaleski Hulda Lustberg joutui jättäytymään pois työstä kahdeksi viikoksi. Kaikki hänen neljä lastaan olivat sairastuneet espanjantautiin. Kevättalvella kaupungin sairaalat täyttyivät ääriään myöten ja sairaalaviranomaiset joutuivat avaamaan tilapäisiä osastoja. Sairaanhoidohenkilökunta oli niin raskittunutta, että kaupungin sairaalaylihallitus vuokrasi loppukeväästä pienen huvilan toipumakodiksi influenssa-aallon uuvuttamille sairaanhoitajattarille. Myös palomiehet olivat kovilla. Espanjantauti vei sairaalahoitoon 21 ja hautaan kaksi palomiestä. Kokonaistuhot olivat ainakin kuolleisuustilastojen mukaan suuremmat kuin vuonna 1918 – influenssakuolleisuus kaksinkertaistui. Tauti vei hautaan jokaista kymmentätuhatta asukasta kohden lähes 31 ihmistä. Vaikka osa influenssakuolleisuuden kasvusta voitaneen laittaa aiempaa paremman tilastoinnin piikkiin, on luku silti huomattava. Kaikkiaan kuolleisuus korostui lapsissa ja nuorissa aikuisissa. Huldin lapsista kaksi menehtyi tautiin. Erityisen lujaa vuoden 1919 aalto iski 20–40-vuotiaisiin naisiin, joiden kuolleisuusluvut olivat edellistä vuotta suuremmat. Pahin aalto hiipui kesään 1919 mennessä, minkä jälkeen tauti palasi enää pienemmässä mittakaavassa. Espanjantautia seurasi mahdollisesti jälkitautina unitautiepidemia, jota varten jouduttiin jälleen avaamaan tilapäisosasto.¹⁶¹⁷ Vuoden 1919 aikana kaupungissa riehui myös pienempiä kulkutautiepidemioita lavantaudista isorokkoon.¹⁶¹⁸ Surupuvuille ja -harsoille oli Helsingissä kysyntää vielä parina maailmansodan päättymistä seuranneena vuotena.

1615 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK 31. 1918, 86–87 (kv 17.12.1918 § 2); Keskinen ja Silvennoinen 2004, 112–116. Korttien väärentämisestä KHKET, 52. Kieltolaista mm. I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 185 (kv 11.2. § 7 ja 5.5.1920 § 4)

1616 Haavio 1973, 262–263

1617 Heiniö 1968, 147–149, 231, 315–316; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 93, 95–96 (kv 3.6. § 19 ja 23.9.1919 § 18); V. Vaivashoitohallitus, KHKK (32) 1919, 275; IV. Palotoimikunta, KHKK (32) 1919, 265; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 192, 90 (kv 27.1.1920 § 35); HKTU 1922, taulut 73, 74 ja 76. Hulda Lustbergista: Anomus 277/81. Ea1. Hyväksytyt ruokailu- ja muut avustusanomukset. Suomen lasten hätäapukomitea 1919. HKA

1618 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 95 (kv 28.10. § 44 ja 22.12.1919 § 27)

Kitukasvuinen talouselämä

Työolojen samoin kuin muunkin elämän vapaata kehitystä ehkäisivät tosin monet sodan ja kapinan aiheuttamat seikat, kuten yleisen valtiollisen tilanteen epävarmuus, raaka-aineiden puute ja suunnaton hintainnousu, ajoittain myös ammattitaitoisten työmies-tenpuute eräillä aloilla, joka teki tyhjäksi odotetun suuren tuotannon lisääntymisen. Siitä huolimatta työolot muodostuivat jotenkin normaalisiksi.¹⁶¹⁹

Helsingin työnvälitystoimiston vuosikertomus 1919

Saksalaisten mukana helsinkiläistehtailta katosivat viimeisetkin ulkomaiset ostajat ja melkein heti perään kaupungin meriyhteys katkesi jäiden tuloon. Vientin osalta katseet kääntyivät nyt länteen, missä odottaisivat jälleenrakennusmarkkinat. Kunhan rajat ja väylät vain aukeaisivat.¹⁶²⁰

Elämä kaupungissa kallistui vuoden 1919 aikana edelleen, joten työpaikoilla oli jälleen edessä lukuisia palkkakeskusteluja. Neuvotteluissa työnantajilla oli periaatteessa hallitseva asema. Ammattiyhdistyksien toiminta oli alkanut elpyä vuodenvaihteessa, mutta neuvottelupöytiin niitä ei huolitettu, tai jos huolitettiin, olivat yhdistykset heikkoja. Lakkoja oli vähän.¹⁶²¹ Toisaalta, jos työnantaja halusi pitää kiinni työntekijöistään, täytyi näiden tulla palkallaan toimeen kalliissa sotakaupungissa. Rahan lisäksi työntekijöistä pyrittiin pitämällä kiinni järjestämällä näille muun muassa lisäelintarpeita. Helsingin kaupunki päätyi myös maksamaan vuoden 1919 lopulla yhden ”lahjakuukauden” palkan virkamiehilleen ja työntekijöilleen.¹⁶²² Kun kaupungin vuoden 1920 budjettia laadittiin, voitiin todeta, että virkamiesten palkkoihin tarvittiin varoja yhteensä 580 000 markkaa kuukaudessa ja virkamiehille maksettaviin kalliin ajan lisiin 1 230 000 markkaa kuukaudessa. Suoraan laskettuna tämä tarkoitti virkamiesten palkkojen kolminkertaistumista. Vuonna 1920 lisiä jouduttiin vielä korottamaan 800 000 markalla kuukaudessa.¹⁶²³ Samana vuonna tehdyn kulutustutkimuksen mukaan virkamiehet eivät lopulta olleet onnistuneet edes juoksemaan paikallaan. Tuloero esimerkiksi työväestöön oli supistunut, tosin kulutustutkimuksessa mukana olleissa talouksissa virkamies-talouksien keskimääräinen vuositulo oli vielä kaksi kertaa suurempi kuin työläis-talouksissa.¹⁶²⁴

Helsingin työttömyystilanne alkoi alkuvuodesta 1919 jälleen pahentua, etenkin kun teollisuus kärsi kroonisesta raaka-ainepulasta. Tällä kertaa tilanne ei kuiten-

1619 XIII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (32) 1919, 314

1620 XIII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (32) 1919, 314–320; Gripenberg 1932, 168–172

1621 Vuonna 1919 Helsingissä ilmoitettiin olleen neljä lakkoa, koko maassa lakkoja oli 32 ja sulkuja kaksi. Suomen työnseisaukset vuonna 1919. SAK 6/1920, 498–521

1622 Kaupungin palkoista ks. I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 54–57 ja 109–111(kv 11.2. § 28, 6.5. § 20, 20.6. § 25, 19.8. § 40, 7.10., 12.11. § 15, 26.11. § 50 ja 15.12.1919 § 31); I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 53, 95–97 (11.2. § 47, 31.3. § 47, 15.6. § 36, 31.8. § 51 ja 24.11.1920 § 41); VIII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (33) 1920, 39. Kaupungin maksamista eläkkeistä ks. I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 120–121, 151 (3.6. § 15 ja 26.11.1919 § 38); I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 112 (kv 15.6.1920 § 36). Raitioteiden palkoista ja muista eduista ks. Herranen 1988, 107–108. Kone ja Siltarakennus oy: Gripenberg 1932, 172

1623 XIX. Palkkalautakunta, KHKK (33) 1920, 88

1624 Haapala 1992, 74–75; SVT XXXII:V, 28–29

kaan päässyt heikentymään edellisten vuosien tasolle, vaan työttömyys pysyi normaalivuosien kausivaihtelun tasolla. Tammikuun lopulla 1919 työttömiä oli 1 460, joista 660 oli naisia. Kaupunki järjesti jälleen jonkin verran hätäaputoita, mutta edellisen talven suurtyömaita ei Helsingissä nähty.¹⁶²⁵ Tällä kertaa töitä järjestettiin ripeästi, koska hätäapukomitean mukaan ”Työttömäin laumat ovat nykyään kiitollisena alana yhteiskunnalle vihamieliseen suuntaan käyvälle kiihoitustyölle”.¹⁶²⁶

Talven työttömyyshuipun jälkeen työllisyysnäkymät olivat kaupungin työnvälitystoimiston näkemyksien mukaan miesvaltaisilla aloilla ”erittäin hyvät”. Naisien tilanne pysyi vaikeampana. Erityisesti vaikea tilanne oli lukuisten yksinhuoltajaäitien kohdalla, joista monet olivat sotaleskiä. Hätäaputoiden lisäksi jouduttiin jakamaan erityisiä lapsiavustuksia, koska naisten palkat eivät yksinään riittäneet perheen elättämiseen. Maaliskuussa 1919 hätäaputoissa oli kaikkiaan lähes 800 naista.¹⁶²⁷

Vuoden 1920 aikana työllisyystilanne oli kaikkiaan kohtuullisen hyvä ja olojen normalisoitumisesta kertoi myös työtaistelujen lisääntyminen. Vuoden loppua kohden orastava nousukausi kuitenkin hiipui.¹⁶²⁸ Teollisuus työllisti vuoden 1918 aallonpohjan jälkeen vuonna 1919 lähes 14 000 työntekijää ja seuraavina vuosina jo 15 000, mikä oli tosin vaatimatonta ennätysvuoden 1917 lähes 20 000 työntekijään verrattuna.¹⁶²⁹ Suomessa kuitenkin välttyttiin muiden Pohjoismaiden maailmansodan jälkeiseltä suurtyöttömyydeltä. Erityisen raju pudotus oli sisällissodan kurjuudesta kärsineessä Virossa, missä teollisuuden työpaikkoja oli kadonnut reilussa vuodessa lähes 35 000 ja töitä oli enää vain 15 000 työläiselle.¹⁶³⁰

Työyhteisöissä vuosien 1917–1918 haavat olivat vahvasti näkyvillä. Erityisesti mielialoja kiristi erotettujen punaisten tilanne. Monet pyrkivät takaisin entisiin töihinsä tai ainakin saamaan palkkarästinsä entisiltä työnantajilta. Tähän liittyviä neuvotteluja ja erilaisia arviointiprosesseja käytiin vielä vuonna 1919 niin Valtionrautateilla kuin kaupungin laitoksissa ja virastoissa.¹⁶³¹ Valtionrautateilla konepajojen työntekijät ryhtyivät käynnistämään ammattiyhdistystoimintaansa uudelleen vuoden 1918 lopulla. Yhdistyksen johdolla riitti mietittävää. Konepajoilla työehtoja

1625 XIII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (32) 1919, 314–320; Suomen julkinen työnvälitys vuoden 1919 ensimmäisellä ja toisella neljänneksellä. SAK 3–4/1919, 273–299

1626 Hätäapukomitean esitys hätäaputoiden järjestämisestä mahdollisimman laajassa mitassa. HKVPA 9/1919

1627 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 97, 103–109, (kv 11.2. § 23, 11.2. § 39, 25.2. § 27, 11.3. § 16 ja § 18, 20.5. § 32, 20.6. § 24, 19.8. § 17, 23.9. § 22, 28.10. § 32, 12.11. § 42 ja 15.12.1919 § 31); XIV. Hätäapukomitea, KHKK (32) 1919, 321–325; Yleisesti maan työttömyystilanteesta 1919 ks. Suomen julkinen työnvälitys vuonna 1919. SAK 1/1920, 41–49

1628 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 40; XIII. Kunnan työnvälitystoimisto, KHKK (33) 1920, 69–74; XIV. Hätäapukomitea, KHKK (33) 1920, 76–79; Gripenberg 1932, 186–187. Yleisesti: Suomen julkinen työnvälitys vuonna 1920. SAK 3/1921, 293–310

1629 Luvut laskettu aineistosta HKTV 1913–1923, taulu Katsaus tehdasteollisuuteen

1630 Harmaja 1940, 382–387; Harjula 2009, 170

1631 Erotuksien ja palkkarästien arviointiprosessit: Piirihallituksen kirje 13.12.1918. Saapuneet kirjeet 1918–1920. Pasilan varasto. Valtionrautateiden Pasilan korjaamon arkisto (Valtion rautateiden kurnipitotuomioistuimen erottamien virkailijoiden virkoja ei saanut täyttää, tiedossa armahduksia); II. Rahatoimikamari, KHKK (32) 1919, 240 (rtk 27.1.1919 § 8) (Eräiden työntekijöiden palkkarästit); I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 190–192 (Eräiden erotettujen uudelleenarviointi)

oli heikennetty monella tavalla ja yhdeksän tunnin työaikoja ilmoitettiin jatkettavan myös vuonna 1919. Takaisin palkatut olivat menettäneet kaikki heille aiempien työvuosien aikoina myönnetyt edut. ”Kun työläisten järjestöt ovat hajalla, niin työnjohtajat taasen näyttävät mahtiaan”. Erityisesti työmiehiä harmitti vuonna 1917 silmätikuiksi joutuneiden työnjohtajien toiminta. Nämä pystyivät uusien sääntöjen avulla rajoittamaan osastojensa palkkojen nousua ja urakoiden hintoja. Huhuissa työnjohtajien väitettiin myös tahallaan kirjaavan todellista pienempiä työtuntimääriä. Lisäksi keväällä 1919 todettiin vielä yli 50 miehen kaipaavan pu-naisten ajan palkkarästejä.¹⁶³²

Uudesta järjestäytymisestään huolimatta konepajalaisten asema pysyi heikkona. Järjestön entinen johto, varat ja muut tavarat olivat kadonneet sodan syövereihin, eikä rautatiehallituksella löytynyt halua yhteistyöhön. Vuonna 1921 konepajojen työntekijäin liitto jätti rautatiehallitukselle anomuksen, jossa toivottiin jälleen oikeutta käyttää rautateiden seurataloja ”kokous ja iltamatilaisuuksia varten”. Sisällissotaa ennen tämä oli ollut normaali käytäntö, mutta nyt rautatiehallitus ei lupaa enää myöntänyt.¹⁶³³

Krooninen asuntopula – kellari- ja ullakkoasunnot pysyviksi ratkaisuiksi?

Sota-aika oli tarkoittanut yli neljän vuoden katkosta rakentamisessa, ja samalla kaupungin väkiluku oli kasvanut voimakkaasti. Vaikka väkiluku oli kriisin kärjistyttyä hieman laskenut, kärsi Helsinki edelleen kroonisesta asuntopulasta. Heti maailmansodan päätyttyä ryhdyttiin Helsingissä selvittämään asuntopulan laajuutta ja etsimään uusia ratkaisuja ongelmaan. Kaupungissa olevat kiinteistöt tuli saada mahdollisimman tehokkaaseen käyttöön ja rakentaminen täytyi saada uudelleen käyntiin. Kiinteistöjen käytön tehostamiseen pyrittiin kaupungin elimissä monin tavoin. Huhtikuun alussa sosiaalilautakunta kääntyi senaatin puoleen toivoen valtion kiinteistöjen hyödyntämistä asuntopulan helpottamisessa. Yhtenä ajatuksena se esitti armeijan siirtämistä pois Suomenlinnasta ja varuskuntarakennuksien ottamista asuinkäyttöön. Samalla se myös toivoi valtion alentavan lähiliikenteen junalippujen hintoja, jolloin Helsingissä työssä käyvät olisivat voineet asua kaupungin rajojen ulkopuolella.¹⁶³⁴

1632 Konepajojen yhteisön tilanne: Konepajojen työväenyhdistyksen Helsingin osaston kokous 20.12.1918 (1. sodan jälkeen). Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88.656.2). TA; Piirihallituksen kirje 28.12.1918. Saapuneet kirjeet 1913–1920. Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto. HMA (9h työaika); Piirihallituksen kirje 28.12.1918. Saapuneet kirjeet 1918–1920. Pasilan varasto, VPKA (9h työaika). Yleisilanteesta ja työnjohtajista SS 4.12.1918 nimim. -n.; Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osaston kuukausikokouksen pöytäkirja 2.3.1919 § 9. Pöytäkirjat 1917–1919. Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto no1 (TA 331.88.656.2). TA; S.V.R. Konepajain työntekijäin liiton liittotoimikunnan kokouksien 3.1.1919 ja 18.4.1919 pöytäkirjat. S.V.R. Konepajain työntekijäin liiton pöytäkirjat 1918–1924. Suomen rautateiden työntekijäinliitto (Ta 331.88.656.2). TA; Rautateiden konepajojen työväenyhdistyksen 10. edustajakokouksen pöytäkirja 19.–20.4.1919 § 5–§ 8. 10. Edustajakokous 1919. Suomen rautateiden työntekijäinliitto (Ta 331.88.656.2). TA

1633 Toiminnan uudelleen käynnistymisestä SVR konepajojen työväenyhdistyksen liittoneuvoston kiertokirje 1/1919 (6.1.1919). Kiertokirjeet 1917–1919. Suomen rautateiden työntekijäinliitto (Ta 331.88.656.2). TA. Rautateiden tilojen käytöstä: S.V.R. Konepajojen työntekijäin liiton toimintakertomus vuodelta 1921. Suomen rautateiden työntekijäinliitto (Ta 331.88.656.2). TA

1634 Esitysehdotus toimenpiteisiin ryhtymisestä vallitsevan asuntopulan lieventämiseksi. HKVPA 23/1919

Loppuvuodesta 1919 kuntien tehtäväksi määrättiin asuntojen välittäminen, joloin kaupunki perusti tilapäiseksi mietityn kaupungin asuntovälitystoimiston.¹⁶³⁵ Vaikka Suomenlinnan asuinkäyttöön saaminen ei onnistunutkaan, sai kaupunki asuinkäyttöön joitakin sotilaskäytössä olleita rakennuksia. Esimerkiksi Hermanissa sijainneet lentojoukkojen parakit muutettiin vuoden 1919 aikana asunnoiksi.¹⁶³⁶ Kiinteistöjen käytön tehostamiseksi kaupungin rakennusjärjestystä muutettiin vuonna 1920 jälleen niin, että ullakkohuoneiden ja kellarien asuinkäyttöön liittyviä määräyksiä helpotettiin edelleen. Samalla huonekorkeusvaatimuksia mädallettiin ja puutalojen rakentamiseen liittyviä määräyksiä helpotettiin.¹⁶³⁷

Rakentamisen aloittamista hidastivat rakennustarvikkeiden huono saatavuus ja järjestyttävän korkeat rakentamiskustannukset – sodan alusta nousua oli jo 700 %. Sodan aiheuttama asuntopulaa voidaan sanoa yleiseurooppalaiseksi ongelmaksi, kaupungistuminen oli kaikkialla jatkunut samalla kun rakentaminen oli ollut pysähdyksissä. Asunnoista oli pulaa niin Kajaanissa, Pietarissa kuin Tukholmassa ja Tallinnassakin.¹⁶³⁸ Toisaalta rakentaminen ei ollut samalla tavalla riippuvainen maailmankaupan verkostojen toiminnasta kuin esimerkiksi energia- ja elintarvikemarkkinat, joten sodan päätyttyä asuntotuotannon kehittymiseen vaikuttivat enemmän paikalliset ja kansalliset tekijät. Vuonna 1920 julkaistussa asuntopoliittisessa arvioinnissa Yrjö Harvia totesi, että taloudelliset ongelmat ja rakennuskustannukset olivat Suomessa suuremmat kuin missään muualla Länsi- tai Pohjois-Euroopassa.¹⁶³⁹

Rakentamisen käynnistyminen vaati Helsingin kaupungilta monenlaisia toimia. Se alkoi muun muassa tarjota tontteja asuinrakentamiseen erityisen halvoilla vuokrasopimuksilla. Keinottelun kitkemiseksi sopimukseen kirjattiin asuntorakentamisvaatimukset.¹⁶⁴⁰ Jo vuoden 1919 aikana kaupunki aloitti uuden vuokraasuntoryhmän rakentamisen Vallilaan ja talot valmistuivat seuraavana vuonna.¹⁶⁴¹ Vuonna 1920 kaupunki ryhtyi lukuisiin toimiin asuntopulan helpottamiseksi. Se päätti antaa Toukolan alueen ”jonkilaiseksi ’mäkitupa-alueeksi’”, josta rakentajille luovutettiin halvoilla ja pitkillä vuokrasopimuksilla tontteja. Halvan vuokran vastapainoksi kaupunki ilmoitti, ettei alueelle olisi lähiaikoina tiedossa kunnallisteknisiä palveluita. Tontteja jaettaessa etusijalla olivat kaupungin työntekijät ja suurperheet.¹⁶⁴² Samalla Helsingin kansanasunnot oy:lle osoitettiin uutta puutarhasikaupunkia varten alue Käpylästä.¹⁶⁴³ Meilahteen rakennettaviksi suunniteltaviin

1635 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 154–157 (kv 12.11. § 29 ja 22.12.1919 § 26)

1636 VIII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (32) 1919, 296; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920 (15.6.1920 § 20)

1637 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 141–144 (kv 15.6.1920 § 34)

1638 Ruotsista ks. Franzén 2001, 336–337; Pietarista: McAuley 1992, 267–275; Tallinnasta Mäsak 1998, 162; Suomen tilanteesta: SVT XXXII:2

1639 Harvia 1920, 96

1640 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 25 (kv 29.10.1919 § 46); I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 144–145 (6.4.1920 § 12)

1641 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 61 (31.3.1920 § 27); VIII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (33) 1920, 43; XII. Sosialilautakunta, KHKK (33) 1920, 64–65

1642 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 11–15 (kv 6.4.1920 § 10); I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 136–137

1643 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 15 (kv 6.4.1920 § 9)

uudisrakennuksiin kaupunki lähti mukaan takaajaksi sekä lupasi samalla mahdollisuuksien mukaan auttaa rakennustarvikkeiden hankintaan ja kuljettamiseen liittyvissä kysymyksissä.¹⁶⁴⁴ Jälkimmäiseen liittyen kaupunki perusti tilapäisen rakennusainetoimiston, jonka tehtävänä oli kaikin keinoin helpottaa rakennustarvikkeiden saatavuutta kaupungissa.¹⁶⁴⁵ Kaikkiaan rakentaminen alkoi elpyä jo vuonna 1919 ja vauhti kiihtyi seuraavana vuonna, jolloin rakennettiin laskutavasta riippuen kahdesta kolmeen kertaa enemmän kuin kahtena aiempana vuonna yhteensä. Kaikesta huolimatta rakentamistahti pysyi kuitenkin tarpeeseen tai sotaa edeltäneeseen aikaan nähden pienenä.¹⁶⁴⁶

Kuinka vaikea Helsingin asuntotilanne maailmansodan jälkeen oli? Huhtikuussa 1919 tehdyn kansallisen asuntolaskelman mukaan Helsingissä oli noin 34 700 asuinhuoneistoa, joissa huoneita lähes 83 000 ja asukkaita noin 143 500. Muuhun maahan verrattuna helsinkiläiskiinteistöt olivat poikkeuksellisen suuria. Asumistiheys oli kaupungissa suuri, mutta ei aivan samalla tasolla kuin joissakin pienemmissä kaupungeissa. Ahtaasti asumisen tunnusluvuksi katsottiin, että huonetta kohden oli kolme tai useampia asukkaita. Tämän laskutavan mukaan 38 % helsinkiläisistä asui ahtaasti. Kolikon toisena puolena oli asumisen reaalikustannuksien aleneminen, mikä johtui vuokrasäännöstelyn yhdistymisestä kohonneeseen palkkatasoon.¹⁶⁴⁷ Ensimmäistä kertaa laskelmissa oli mukana myös paljon puhutut ullakko- ja kellariasunnot. Kellaritiloissa asui noin 1 200 asunnossa yli 4 000 helsinkiläistä, joista alle 15-vuotiaita lapsia oli noin 900. Ullakkohuoneistoissa asui lähes 1 250 helsinkiläistä.¹⁶⁴⁸ Kaupungin sosiaalilautakunta suoritti asiasta oman tutkimuksensa alkukesästä 1919. Lehtien kautta tehdyn kyselyn mukaan kesäkuun alussa lähes 4 000 helsinkiläistä oli ilman asuntoa ja uusien asuinhuoneiden tarve oli yli 2 000 huonetta.¹⁶⁴⁹ Vuonna 1920 tehdyn kulutustutkimuksen mukaan maan asumistiheys oli suurinta Helsingissä, etenkin työväestön osalta. Työläiskodeissa huonetta kohden asui noin kolme ihmistä, virkamiesperheissä vastaava luku oli vähän yli yksi.¹⁶⁵⁰ Kun vuonna 1918 kaupungin asuntotarkastusviranomaiset kirjasiivat ylös noin 650 uutta puutteelliseksi luokiteltua asuntoa, löytyi niitä vuonna 1919 jo yli 900. Eikä tilanne sanottavasti parantunut seuraavina vuosina.¹⁶⁵¹

Vuonna 1919 kaupungin lastensuojeluviranomaisia työllistivät punaorpojen lisäksi vaikeista asuinoloista tavatut lapset, joita oli pakko sijoittaa ajoittain suuria määriä kaupungin laitoksiin.¹⁶⁵² Asuinkelvottomia asuntoja ei vielääkään voitu sulkea. Joskus tällaisissa asuvat vuokralaiset anoivat itse korjausvaatimuksien lieventämistä – remontointikustannukset olisivat olleet sietämättömiä, eikä korvaavaa

1644 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920 (15.6. § 33 ja 27.10.1920 § 1)

1645 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 174–176 (18.2.1920 § 9)

1646 VII: Rakennustarkastuskonttori, KHKK (33) 1920, 36–37; HKTV 1921, taulu 45

1647 SVT XXXII:2, 5–42; HKTV 1920, taulu 35; Harvia 1920, 97–99

1648 HKTV 1920, taulu 62

1649 Sosialilautakunnan esitys kunnallisten työväenasuntojen rakentamisesta. HKVPA 29/1919

1650 Haapala 1992, 74–75; SVT XXXII:5, 23–24

1651 HKTV 1922, taulu 103

1652 V. Vaivashoitohallitus, KHKK (32) 1919, 272–273

asuntoa ollut saatavilla.¹⁶⁵³ Kaupunki joutui keväällä 1919 osoittamaan remontin alta hädätettyjen tilapäisasunnoksi Annankadun kansakoulun. Kun hädätetyt eivät onnistuneet löytämään itsellensä asuntoa ennen koulujen alkua, jouduttiin heille hankkimaan uudet tilapäistilat Leppäsuon huvilalta. Samaan rakennukseen remontoitiin tiloja asutuspulasta kärsineiden poliisien asunnoiksi. Seuraavana vuonna huvilalle asutettiin myös asunnottomaksi jääneitä kaupungin virkamiehiä.¹⁶⁵⁴ Asutuspula jatkui 1920-luvulla ja vaikean asuntotilanteen symboliksi nousivat Suvilahden kasarmiin sijoitetut hätäasunnot, joiden olosuhteet olivat ahtaisiin ja alkeellisiin tiloihin tottuneiden aikalaistenkin näkökulmasta surkeat.¹⁶⁵⁵

Leipä vaalenee, mutta hitaasti

Emme olleet nähneet viikkokausiin maitoa, ja niinpä tottumattomuuttamme lankesimme juomaan kaiken maidon viimeistä pisaraa myöten. Orgioista oli seurauksena, että Aarne Virtanen joutui heittäytymään tuskien vuoteelle juoppouden uhrina. Minä kestin paremmin tuota väkevää juomaa.¹⁶⁵⁶

Martti Haavio muistelmissaan 1973

Ensimmäisten viljalaivojen saapuminen loppuvuodesta 1918 oli seurausta ympärysaltojen muuttuneesta suhtautumisesta Suomeen. Suurimpien viljavarastojen avaimia kädessään pitänyt Yhdysvallat halusi estää bolshevikkien valtakumouksen leviämisen, ja kuohuvassa idässä Suomi oli ainoita rauhoittuneita paikkoja. Samalla maa oli potentiaalinen alusta bolshevikkeja vastaan suunnatuille toimille. Suomalaiset olivat myös jo etukäteen maksaneet elintarvikkeista ja maan hätätilanne oli ilmeinen. Näin Herbert Hooverin johtama Amerikan hätäapuhallinto myönsi joulukuussa Tanskalle ja Ruotsille luvan toimittaa viljaa Suomeen – lähetettyjen elintarvikkeiden tilalle toimitettaisiin Yhdysvalloista uusia. Yhteyksien aukeamisesta oli kuitenkin vielä pitkä matka tilanteen normalisointumiseen. Itäinen Eurooppa oli tulossa ja käytännössä koko mantereella nähtiin nälkää – elintarvikkeista oli kova kilpailu. Alkuvuodesta 1919 Suomen tilanteeseen tutustuneet ympärysaltojen viranomaiset antoivat myönteisiä lausuntoja elintarvikeavun jatkamisesta ja näin viljalaivoja alkoi helmikuusta lähtien saapua säännöllisesti. Tilanne jatkui vuoden 1919 syksyyn saakka vaikeana, muttei enää toivottomana. Valtiollinen säännöstelyjärjestelmä oli vuosien rakentamisen jäljiltä vahvimmillaan, kuten oli myös maan pääkaupungin elintarvetoimisto.¹⁶⁵⁷

Peruselintarvikkeiden niukkuudesta huolimatta ensimmäisiä säännöstelytuotteita voitiin vapauttaa jo alkuvuodesta 1919. Helmikuussa lopetettiin vaate-

1653 Merimiehenkatu 29 asukkaiden kirje asuntojentarkastustoimistoon 10.11.1919. Saapuneet kirjeet (Ea:1). Asuntojentarkastustoimisto. HKA

1654 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 30–31 (kv 1.4.1919 § 2); II. Rahatoimikamari, KHKK (32) 1919, 223 (rtk 4.7. § 95, 13.10. § 14 ja 24.10.1919 § 59); I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 37 (kv 1.6.1920 § 15)

1655 Ks. esim. I. Kaupunginvaltuusto, KHKK 37. 1924, 49–50 (kv 11.6. §24 ja 10.9.1924 §29); Juntto 1990, 142–144

1656 Haavio 1973, 250–251

1657 Rantatupa 2004 (a), 328–329; KHKET, 5–6. Hooverista ja Yhdysvaltojen avustussyöjelmästä ks. Sappinen 2010, 35–40

korttien jakelu, huhtikuussa säännöstelystä vapautuivat tupakka ja voi.¹⁶⁵⁸ Monista keskeisissä elintarpeista tilanne säilyi vielä pitkään niukkana. Esimerkiksi maitoa saapui keväällä 1919 päivittäin kaupunkiin pahimmillaan vain 8000 litraa maitoa, kun kokonaistarve olisi ollut 28 000 litraa. Käytännössä tämä tarkoitti, että aluksi täysikäiset kaupunkilaiset, hotellit sekä ruokalat ja kahvilat jäivät ilman maitoa, sitten 12–16-vuotiaat lapset, heidän jälkeensä vanhukset, ja viimeisinä sairaat ja pienet lapset jäivät maidotta. Maidon osalta tilanne helpottui nopeasti ja säännöstelystä luovuttiin kesällä 1919.¹⁶⁵⁹ Paluu normaaleihin tuontimääriin tapahtui Helsingissä vuoden 1920 aikana.¹⁶⁶⁰

Leivän ja jauhojen jakeluannokset pysyivät pieninä syksyyn 1919 asti, jonka jälkeen jakeluun saatiin ”jokseenkin riittävä annos”. Tuolloin viikkoannokseksi nostettiin 1 960 g/henkilö. Varsinaisesti paremmat ajat koittivat vasta kesällä 1920, jolloin jakeluannoksia korotettiin 3 500 g/henkilö ja jakelurajoituksia poistettiin.¹⁶⁶¹ Kaupunkilaisten riippuvuutta tiukkojen aikojen jakelusta kuvasti se, että jaetut kortit käytettiin pääsääntöisesti täysimääräisinä aina vuoden 1920 puoliväliin saakka.¹⁶⁶² Toinen mittari säännöstelyjärjestelmän annoksien riittävydestä oli mustan pörssin hintojen ja rajahintojen välisen erotuksen nopea aleneminen vuoden 1919 viimeisellä puoliskolla.¹⁶⁶³ Viimeinen elintarvikekorttijakelu tapahtui lokakuun alussa 1920, jolloin jaettiin noin 160 000 leipä- ja sokerikorttia.¹⁶⁶⁴ Elin-
tarvikesäännöstely loppui Suomessa huhtikuun alussa 1921.¹⁶⁶⁵ Säännöstelytarpeen vähentyessä kaupunki alkoi supistaa säännöstelykoneistoaan. Osa toiminnasta lopetettiin ja osa siirrettiin vakinaisten toimintojen alaisuuteen. Esimerkiksi kansankeittiöiden suunniteltiin muodostavan pohjaorganisaation kansakoulujen, köyhäinhoidon ja muiden kunnan laitoksien ruokahuollon järjestämiseen.¹⁶⁶⁶

Sitten kun tuli Amerikoista se Hooverin lähetys, joka oli maissia niin alettiin saada maissileipää ja -19 kesällä sitten saimme jo perunaakin. Näin kurjaa oli Helsingissä työläiskaupunginosissa. Oli kyllä sitten ns. salakauppoja, joissa myytiin ruis- tai kaurajauhoja, mutta ne maksoivat 15,-markkaa kilo. Eihän niihin riittäneet tavallisen perheen varat, ei ainakaan leskiäidin perheen.¹⁶⁶⁷

Yrjö Mäkelin (s. 1908)

Yhdysvalloista saatuja elintarvikkeita jaettiin valtioneuvoston asettaman Suomen lasten hätäapukomitea Helsingin paikallisosaston kautta. Toiminnan kohteina olivat varattomat lapset, raskaana olevat sekä imettävät äidit, jolle toimitettiin

1658 KHKET, 32

1659 KHKET, 33, 72, 75, 77

1660 HKTV 1922, taulu 246; Koko maan tilanteesta ks. Harmaja 1940, 46–49

1661 KHKET, 44–45; HKTV 1920, taulu 331

1662 KHKET, 53

1663 Tudeer 1921, 772–777

1664 KHKET, 34–35

1665 KHKET, 335

1666 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 117–118, 168–169 (kv 7.10. § 40, 12.11. § 27 ja 15.12.1919 § 27); I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 99–100 (kv 27.1. § 29 ja 31.8.1920 § 47); KHKET, 33; II. Raha-toimikamari, KHKK (33) 1920, 250 (rtk 20.2.1920 § 25)

1667 Mäkelin Yrjö. 6. Muistelmat. KansA

jauhoja, maitoa, sokeria ja rasva-aineita.¹⁶⁶⁸ Tietoa avuntarpeesta kerättiin muun muassa koulujen kautta. Amerikkalaista ruoka-apua jaettiin vuoden 1919 aikana aluksi heinäkuussa yli tuhannelle, elokuussa yli 1 500:lle ja loppuvuodesta jo noin 2 700 helsinkiläiselle, jolla tasolla avustus pysyi kahden ensimmäisen kuukauden katkosta lukuun ottamatta vuoden 1920 heinäkuuhun saakka. Elintarvikkeiden lisäksi jaettiin vaatteita.¹⁶⁶⁹ Yhdysvalloista saadun avun lisäksi myös kaupungin vaivashoitohallitus joutui jatkamaan laajaa avustustoimintaa. Se arvioi vuoden 1919 aikana avustaneensa yhteensä lähes 12 000 kaupunkilaista.¹⁶⁷⁰

Pula-ajan rinnalla jatkui hintojen nouseminen. Energia kallistui entisestään, kun sähkön ja kaasun hintoja jouduttiin korottamaan vielä pariin kertaan vuoden 1919 aikana.¹⁶⁷¹ Eikä korotuksilta välttytty seuraavanakaan vuonna, jolloin energian lisäksi korotettiin myös veden hintaa.¹⁶⁷² Monien elintarvikkeiden hintojen nousu sen sijaan hidastui tai hinnat kääntyivät jopa laskuun vuosina 1919 ja 1920. Merkittävästi laskivat voion, kuoritun maidon, kananmunien ja perunoiden hinnat. Hintojen laskeminen ei kuitenkaan koskenut jokapäiväistä leipää tai polttopuita. Yleinen hintataso pysyi edelleen erittäin korkeana ja vain harvojen yksittäisten tuotteiden hinnat olivat lähellä edes vallankumouksellisen vuoden 1917 hintatasoa, sotaa edeltäneestä ajasta puhumattakaan.¹⁶⁷³ Vuonna 1920 *Sosialisessa aikakauslehdessä* julkaistuissa laskelmissa suomalaisten yleinen elinkustannusindeksi oli yhdeksän kertaa suurempi kuin vuoden 1914 alussa. Tuloksia analysoitaessa artikkelissa vaikeimpana pidettiin elintarvikekustannuksien kymmenkertaistumista, koska ”supistukset siihen nähden ovat vaikeimmat”.¹⁶⁷⁴

Vielä pitkän aikaa tunteet kuohui juuri Sörkän kulmilla ja sitä isä vainaani piti ihmeenä, että sittenkin tuo nälkä kausi jäi kovuudesta huolimatta melko lyhytaikaiseksi Helsingissäkin.¹⁶⁷⁵

Paavo Siltanen (s. 1911)

Vuoden 1920 kesällä pahin alkoi olla ohi. Leipäkorttien annokset olivat kohtuullisen kokoisia, eivätkä kaupunkilaiset enää edes lunastaneet niitä kokonaisuudessaan. Utelaan, Käpylään ja Oulunkylään suunnitellut siirtolapuutarhat jäivät toteutumatta, kun yksikään yhteisö ei ollut ilmoittautunut niistä kiinnostuneek-

1668 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 194 (kv 26.3.1919 § 3); Suomen lasten hätäapukomiteasta ks. Sappinen 2010, 35–50

1669 Tigerstedt R 1920, 244–267

1670 V. Vaivashoitohallitus, KHKK (32) 1919, 268–269. Opettajia koulujen kautta jakelu ei innostanut, mutta kaupunginvaltuusto ei näiden pyynnöstä huolimatta muuttanut käytäntöä. I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 194 (kv 6.4.1920 § 31)

1671 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK 31. 1918, 130 (kv 30.12.1918 § 7); I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 1, 82–83 (kv 3.6. § 29, 26.3. § 18 ja 26.11.1919 § 55)

1672 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 78 (kv 21.4. § 31, 19.5. § 31, 28.9. § 17, 10.11. § 25 ja 15.12.1920 § 7)

1673 Hinnat laskettu seuraavista tauluista: HKTV 1913, taulu 307; HKTV 1914, taulut 320 ja 321; HKTV 1915, taulu 328, HKTV 1919, taulu 362, HKTV 1920, taulu 326

1674 Elinkustannusten nousu Suomessa. Tilastollisia laskelmia. SAK 4/1920, 308–313; Ks. myös Laskelmia elinkustannusten muutoksista Suomessa. Marras- ja joulukuu 1920. SAK 1/1921, 65–67

1675 Siltanen Paavo. 1918-kokoelma (1966/1). Kansanrunousarkisto, SKS

si – palstojen katsottiin olevan liian kaukana.¹⁶⁷⁶ Saman vuoden syksyllä silakka-markkinoilla koettiin jälleen uusi yllättävä tilanne, sillä kalatuotteille ei tahtonut löytyä ostajia. Aiempien vuosien kiihkeä tunnelma ja jonot loistivat poissaolollaan. Kriisivuosina kaupunkilaisten hermoja kiristäneet tukkuostajat olivat nyt poissa. *Suomen Kalastuslehdessä* arveltiin, että kalamarkkinat olivat menettäneet aieman merkityksensä.¹⁶⁷⁷

Kaupunkiyhteisö yhdessä, mutta jakautuneena

Vuoden 1918 loppuun mennessä, kuningashankkeen ja Saksan kaaduttua, jouduttiin myös sisällissodan voittajien keskuudessa tunnustamaan, ettei sodan häviöitä voitaisi kokonaan sulkea yhteiskunnan ulkopuolelle. Työväenjärjestöt vapautuivat vuoden viimeisten viikkojen aikana osasta toimintakielloista. *Työmiehen* seuraaja, *Suomen Sosialidemokraatti* alkoi ilmestyä vakinaisesti joulukuun puolivälistä. Toinen symbolisesti merkittävä tapahtuma oli Helsingin Työväentalon palauttamisen työväenyhdistykselle joulukuussa 1918.¹⁶⁷⁸

Selvin merkki aikojen muuttumisesta oli kuitenkin uuden kunnallislain mukaisesti joulukuun lopulla 1918 järjestetyt ensimmäiset yleiseen äänioikeuteen perustuneet kunnallisvaalit. Tilanne oli historiallinen: vain kymmenen kuukautta sisällissodan päättymisen jälkeen pääkaupungissa järjestettiin vaalit, johon myös sodan hävinnyt osapuoli saattoi osallistua. Aivan kaikki eivät toki äänestämään päässeet, sillä valtiorikosoikeudet olivat poistaneet monilta tuomituilta kansalaisluottamuksen.

Jos sosialistit, joilla nyt on tilaisuus leveimmällä rintamallaan hyökätä kaupungin hallintoa kohtaan, saavat näissä vaaleissa haltuunsa enemmistön kaupungin valtuustosta, saattaa liioittelematta sanoa, että kaupungin koko elämä joutuu vaaraan.¹⁶⁷⁹

Uusi Suometar 28.12.1918

Vaalikamppailu antoi molemmille osapuolille mahdollisuuden purkaa kaupungin ja koko suomalaisen yhteiskunnan tilanteeseen liittyviä tunteita. Retoriikka ei lopulta eronnut paljoa vuoden 1917 sanankäytöstä. Sosiaalidemokraatit halusivat oikeutta sodan häviäjille, ja epäkohtiin puuttumista. Porvarillisella puolella keskeisenä vaalikysymyksenä oli sosialistien pelko. Menetettäisiinkö nyt sodassa saavutettu vakaus? Uhkaisiko ”punainen vaara” jälleen Suomen pääkaupunkia?¹⁶⁸⁰ Molemmilla puolilla puolueet olivat käymistilassa, sosiaalidemokraatit hävityn sisällissodan ja porvarilliset puolueet valtiomuotokiistojen seurauksena. Äänioikeutettuja oli kaikkiaan yli 110 500, joista huomattava enemmistö (yli 62 000) oli naisia. Vaalit järjestettiin 27.–28.12.1918.¹⁶⁸¹

1676 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 44–45 (kv 17.6.1919 § 36); XII. Sosialilautakunta, KHKK (33) 1920, 67

1677 Seitola, Niklander ja Grönros 1996, 66–69

1678 SS 11.12.1918. Kuvaus Työväentalosta luovutuksen jälkeen ks. SS 18.12.1918; Tuomisto 1984, 284–287

1679 US 28.12.1918

1680 Ks. esim. US 20.12.1918; US 21.12.1918; US 24.12.1918; US 28.12.1918

1681 Vuoden 1918 kunnallisvaaleista Helsingissä yleisesti ks. Paavolainen 1989, 9–18, 23–25, 41–44

Kuten vuonna 1907, myös nyt ensimmäiset yleiseen äänioikeuteen perustuneet kunnallisvaalit aloitettiin ankarassa lumimyrskyssä.¹⁶⁸² Vaikka äänestysprosentti jäi verrattain alhaiseksi (44,5 %), sai kaupunki alkavaa uutta aikaa hyvin kuvaat uudet valtuutetut. Suurimmaksi ryhmäksi nousivat sosiaalidemokraatit, jotka saivat 43,8 % äänistä ja 22 paikkaa. Toiseksi suurin ryhmä oli ruotsalainen kansanpuolue, joka sai 35,2 % äänistä. Kaikkiaan porvarilliset ryhmittymät saivat enemmistön (38 paikkaa), mutta päätöksiensä tekemiseen tarvittaisiin jatkossa myös sosiaalidemokraattien ääniä.¹⁶⁸³ Valittujen joukossa oli myös keväällä 1918 punaiseen kaupunginvaltuustoon kuuluneita, kuten esimerkiksi Fredriksbergin konepajan maalari A. F. Lyly.¹⁶⁸⁴

Viattomien lasten päivänä alkaneessa äänestyksessä uusiksi kaupunginvaltuutetuiksi valituilla oli edessään syvillä haavoilla oleva kaupunkiyhteisö ja sotavuosien kurjistama kaupunkiympäristö. Jatkuvan pula-ajan ja sodan inhimillisten tragedioiden seurauksena kaupungin päättäjien ehkä näkyvin ongelma oli turvattomien – eli ainakin toisen huoltajansa ainakin tilapäisesti menettäneiden – lapsien suunnaton määrä. Sosiaalihuollon selvityksen mukaan Helsingissä oli vuonna 1919 lähes 850 turvatonta lasta. Pelkästään lastenkodeissa oli kaupungin vaivashoitohallituksen tilastojen mukaan molempina vuosina 1919–1920 yli 600 lasta. Päiväkodeissa hoidettiin vuonna 1919 yli 800 lasta, mikä oli yli neljä kertaa enemmän kuin toiminnan aloitusvuonna 1918. Elätteelle annettujen lapsien määrä kasvoi vuoden 1918 1 160 lapsesta vuodessa 1 530 lapseen ja vuonna 1920 jo 1 700 lapseen. Kaupungin avustusta saaneita sotaorpoja oli Helsingissä vuonna 1920 lähes 570.¹⁶⁸⁵ Vaikeudet näkyivät myös koulumaailmassa, missä raportoitiiin vuonna 1919 peräti 1 158 pinnaustapausta. ”Pinnareista” vain 70 % palasi takaisin koulunpenkille.¹⁶⁸⁶

Kaikki edellä mainitut luvut kertovat paitsi avustustoiminnan muotojen muutoksista, myös erityisesti siitä, että helsinkiläislapsien tilanne oli erittäin vaikea ja vaati laajoja toimenpiteitä. Vähentääkseen avustustoimintaan liittyvää jonotamista perusti kaupungin köyhäinhoitohallitus työväestön asuttamalle pitkän sillan pohjoispuolen alueelle uuden avustuskonttorin. Köyhäin lasten työkotiyhdistys perusti Hämeenkadulle uuden, alle kolmevuotiaille tarkoitetun 70 lapsen lastenkodin, jota kaupunki tuki rahallisesti.¹⁶⁸⁷ Lastensuojelun monien toimijoiden yhteistyön parantamiseksi perustettiin aluksi Föreningen för barnens och ungdomens väl -yhdistyksen toimesta kaupungin tukema lastensuojelukeskus, joka sittemmin johti lastensuojelulautakunnan perustamiseen.¹⁶⁸⁸ Vuoden 1920 aikana kaupunki ajautui akuuttiin rahapulaan, mikä puolestaan johti monenlaisiin sääs-

1682 US 29.12.1918 Kirje Helsingistä, Matti

1683 Paavolainen 1989, 23–25

1684 Nyström 2004, 108–109

1685 Suomen sotaorvot. SAK 5–6/1919, 375–395; V. Vaivashoitohallitus, KHKK (32) 1919, 272–273; V. Vaivashoitohallitus, KHKK (33) 1920, 15, 19–20

1686 Halila 1977, 179–180

1687 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 97, 161–162 (19.8. § 44 ja 26.3.1919)

1688 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 116–117, 164 (20.5. § 18, 20.6. § 34 ja 26.11.1919 § 49); Halila 1977, 119–124

töihin. Köyhäinapu vaati enemmän rahaa kuin mitä oli jaettavissa. Valtuuston päätöksellä lapsien avustaminen rajattiin mahdollisuuksien mukaan köyhäinavun säästötoimien ulkopuolelle.¹⁶⁸⁹

Ihmisten lisäksi myös rakennettu kaupunki oli paikoin kurjassa kunnossa. Sota oli vaikuttanut monella tapaa kaupungin rakennuskantaan. Sisällissodan yhteydessä muutamat talot olivat kärsineet eriasteisia vaurioita, mutta yhtä suuria tuhoja olivat saaneet aikaan myös kaupunkiin sotavuosien aikoina majoitetut sotajoukot. Myös yleisesti kiinteistöjen kunnossapitoa oli laiminlyöty työn ja rakennusaineiden kalleuden vuoksi.¹⁶⁹⁰

Infrastruktuurin rapistuminen näkyi etenkin julkisessa liikenteessä. Kaupungin sisäinen liikenne oli sotavuosien aikana nojannut jatkuvasti laajemmassa määrin raitiotieliikenteeseen.¹⁶⁹¹ Vuonna 1914 raitioteillä oli ollut 11,6 miljoona matkustajaa, minkä jälkeen kasvu oli ollut nopeaa – vuonna 1919 matkustajia oli jo yli 41 miljoonaa. Kova käyttö oli kuluttanut kaluston lähes loppuun. Vuoden 1919 alussa vain puolet kaupungin 88 moottoriraitiovaunusta oli enää käyttökunnossa.¹⁶⁹² Rakennetun kaupungin lisäksi myös ”Pääkaupungin ennen hyvin hoidetut ja kauniit” puistot olivat päässeet pahasti metsittymään. Kukkia oli istutettu vain aivan keskeisimmillä paikoilla sijainneisiin puistoihin ja samalla suurien puistojen ylläpito oli jouduttu jättämään minimiin.¹⁶⁹³ Puistoista vastaavat virkamiehet valittivat puistojen kunnon ränsistyneen entisestään vuoden 1920 aikana, jolloin huonosti hoidetut istutukset alkoivat olla entistä houkuttelevampia kohteita monenlaiselle ilkivallalle.¹⁶⁹⁴

Olin menossa nukkumaan kun kuulin räjähdyksiä. Juoksin ikkunaan, ja näin taivaalle kohoavia raketteja. Kirkonkellot alkoivat soida ja kaduilla kiisi autoja. Pukeuduin suojeluskuntapukuun, kiinnitin käsivarteeni valkoisen nauhan, tempasin kiväärin ja solutin taskuuni 50 patruunaa ja kiiruhdin juosten ulos. Huomasin, miten ovista ja porteista syöksyi minunlaisiani aseistettuja miehiä. Saavuin Ylioppilastalon luo, järjestäydyimme, ja hetkisen kuluttua meitä marssi tuhatlukuinen armeija kohti kauppatoria. Pohjois-Espladanilla näin Mannerheimin auton, joka sivuutti rivistömme. Kauppatori oli täynnä miestä ja hevosta, mutta siihen päätyikin koko manööveri.¹⁶⁹⁵

Martti Haavio muistelmissaan 12.3.1919 järjestetystä suojeluskunnan hälytysharjoituksesta

Vuosien 1917–1918 tavoin Helsingin kaupunkitila pysyi eri ryhmittymien voimannäyttö- ja vaikutuskanavana. Vuonna 1917 meren jäällä ja ulkokentillä harjoitelleet punakaartin osastot korvasivat nyt kaupungin suojeluskunnat. Saksalaisten

1689 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 103–106 (kv 1.6.1920 § 21)

1690 Vuonna 1918 kaupungin kiinteistöjen korjaaminen aiheutti kaupungille suuria kustannuksia. Pelkästään koulurakennuksilla korjattiin sotilasmajoituksen tuhoja 420 000 markan edestä ja sodan tuhoja 68 000 markan edestä. VII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK 31. 1918, 337–338. Toisaalta esim. Tampereen tuhoihin nähden helsinkiläisten ongelmat olivat pieniä. Ks. Sudenjoki 2008 (a)

1691 HKTV 1922, taulu 221

1692 HKTV 1922, taulu 219; Herranen 1988, 79–80, 116; I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 86–87 (6.5.1919 § 14)

1693 VIII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (32) 1919, 297–298

1694 VIII. Kaupungin yleisten töiden hallitus, KHKK (33) 1920, 44

1695 Haavio 1973, 256–259

lähdettyä myös paraativuoro siirtyi suojeluskunnille, jotka järjestivät näyttävät paraatit niin Helsingin valloituksen vuosipäivänä kuin toukokuun 16. päivänäkin.¹⁶⁹⁶ Työväestön joukot palasivat kaduille huhtikuussa 1919 työväenliikkeen veteraanin Eetu Salinin hautajaissaatossa.¹⁶⁹⁷ Pian tämän jälkeen työväen vappukulkue täytti jälleen kaupungin kadut vuoden tauon jälkeen.¹⁶⁹⁸ Kaupunkitila palasi oikeastaan yllättävän pian kaupunkiyhteisön käyttöön.

Sisällissota oli kuitenkin lyönyt yhteisöön selvän ja kaikkialla näkyvän jakolinjan. Yhtenä arkitason jakolinjana voidaan mainita kaupungin urheilupaikat. Työväestön ja porvariston urheilijoiden jakauduttua omiin urheiluseuroihinsa eivät nämä mah-tuneet enää samoille kentille. Näin esimerkiksi kaupungin uimarannat jaettiin mo-lempien osapuolien urheiluseurojen kesken. Keskeisille uimapaikoille määriteltiin myös tietty määrä päiviä, jolloin ne olivat toisen puolen uimaseurojen käytettävissä. Talvella vastaava jako suoritettiin kaupungin hiihtomaille.¹⁶⁹⁹

Näkyvin esimerkki kaupunkiyhteisön jakautumisesta sekä toisaalta nopeasti tapahtuneesta demokratisoitumisesta oli epäilemättä kysymys kunnallisen suoje-luskunnan tukemisesta. Ennen 1918 kunnallisvaaleja valtuusto oli loppuvuodesta myöntänyt suojeluskunnalle varoja seuraavan vuoden ajaksi.¹⁷⁰⁰ Vaalien jälkeen ti-lanne kuitenkin muuttui, sosiaalidemokraattien saatua riittävän edustajamäärän estämään heille epämieluisat päätökset. Helsingin valloituksen vuosijuhlan yhtey-dessä kaupunginvaltuusto osallistui vielä kokonaisuudessaan vanhan kirkon puis-ton haudoilla järjestettyyn tilaisuuteen, mutta toukokuun 16. päivän voitonparaatin juhlallisuuksien yhteyteen suunniteltu valtionhoitajan Mannerheimin tervehtiminen ei enää kaikille sopinut.¹⁷⁰¹ Sosiaalidemokraatit pystyivät myös estämään kaupungin rahallisen tuen suojeluskunnalle, mikä aiheutti seuraavina vuosina jatkuvia kiistoja ja suurta katkeruutta porvarillisissa ryhmissä.¹⁷⁰²

Opittiinko kaupunkiväestön kriisistä mitään? Joitakin piirteitä toisen maailmansodan vuosilta

Toisen maailmansodan syttyessä ensimmäisen kokemukset olivat hyvin muistissa niin suomalaisilla ja saksalaisilla kuin pitkästä kriisiajasta kärsineillä venäläisillä. Saksassa kotirintaman romahtaminen ja sitä seurannut kaaos oli yksi keskeisiä kansallissosialistien poliittisen linjan lähtökohtia. Uuteen sotaan valmistaudut-tiin osittain siksi, että Saksan riippuvuus elintarvikkeiden ja energian tuonnista saataisiin poistettua. Samalla kotirintaman kestävyyttä pyrittiin vahvistamaan aiempaa voimakkaammalla elintarvikehuollolla. Totaalinen sodankäynti tarkoitti toisen maailmansodan aikana nälkää vahvimpien ja nälänhätää tappiolle jäänei-

1696 Hyvä kuvaus ylioppilaiden suojeluskuntatoiminnasta vuonna 1919 löytyy Martti Haavion muistelmis-ta. Haavio, 1973, 256–259, 262–267

1697 Tanner 1957, 325–326

1698 Työväestön vappukulkueen mainitsee myös Haavio 1973, 262–267

1699 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (33) 1920, 21–22 (15.12.1920 § 27), 30–31 (19.5.1920 § 24). Urheiluliik-keen jakautumisesta ks. esim. Hentilä 1982, 66–127

1700 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK 31. 1918, 169 (10.12.1918 § 48)

1701 I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919, 142 (26.3. § 28 ja 6.5.1919 § 22)

1702 Esim. I. Kaupunginvaltuusto, KHKK (32) 1919 (26.11.1919 § 1)

den kansojen kaupungeissa. Ennen saksalaisia nälkää näkisivät vallattujen alueiden asukkaat. Lopulta tilanne oli jälleen vaikea myös saksalaisissa kaupungeissa, sillä säännöstelykoneisto ei turvannut kaikkien toimeentuloa, ja monia elintarpeita sai vain mustasta pörssistä.¹⁷⁰³

Jos ensimmäisen maailmansodan ja sitä seuranneiden vallankumouksellisten sisällissotien aikana varsinaiset taistelut ja rintamat olivat ylittäneet jalkoihin jääneet kaupungit nopeasti, käytiin itärintaman ratkaisutaistelut Neuvostoliiton keskeisimpien kaupunkien hallinnasta. Moskova, Leningrad ja Stalingrad olivat satojen tuhansien kaupunkilaisten piiritystilassa eläneitä linnoituksia, joissa 1910- ja 1920-luvun kokemuksia jouduttiin hyödyntämään entistäkin vaikeammissa oloissa. Jälleen kaupunkien viheralueet valjastettiin ruokakasvien viljelyyn ja lähialueiden puut rakennuksien lämmittämiseen. Kaupunkilaiset joutuivat järjestämään elantonsa elintarvikekorttien ja erilaisten verkostojen avulla. Tilanne ei ollut aikalaisille uusi. Neuvostoliiton viranomaisilla ja kansalaisilla oli vielä tuoreessa muistissa pulakausien toimintamallit. Nyt vahva autoritaarinen hallinto pystyi myös hallitsemaan paremmin huhujen ja tiedotuksen maailmaa. Samalla itärintaman tapahtumat korostivat keskeisien kaupunkien symbolista merkitystä. Kaupungeista pidettiin loppuun saakka kiinni, eikä kaikkia asukkaita evakuoitu.¹⁷⁰⁴

Tarvikkeiden puute, Suomen kansan tottumattomuus säännöstelyyn, kansan synnynäinen vastenmielisyys pakkomääräyksiä kohtaan, tuottajien ja kuluttajien väliset ristiriidat, tunnoton salakauppa, itsekkäät varastoon kerääjät – kaikki nämä ja monet muut tekijät ovat aiheuttaneet sen, että kansanhuoltoasioitten hoito on usein tuntunut sekä raskaalta että epäkiitolliselta.¹⁷⁰⁵

Kansanhuoltoministeri Jalo Auro jatkosodan jälkeen

Suomessa tilanne oli monin tavoin ensimmäisen maailmansodan aikaa parempi, ainakin paperilla. Tuontiriippuvuus oli pienempi ja sotatilanne selkeämpi. Nyt maanviljelijöiden ei tarvinnut valittaa uhrautuvansa sortovallaksi koetun imperiumin tai kaupunkien kapinoivien punikkien puolesta. Samalla siviiliväestön uhrauksien vastapainona oli rintamilla annetut uhraukset.

Muiden maiden tavoin myös Suomessa oli otettu huomioon vuosien 1914–1921 opetukset – uusia suunnitelmia oli alettu laatia osittain vielä kriisiajan jatkuessa. Vuodesta 1929 lähtien valtioneuvoston alaisuudessa toimi taloudellinen puolustusneuvosto, jonka tehtävänä oli laatia suunnitelmia kriisiaikojen varalle. Neuvoston puheenjohtaja oli Helsingin elintarvetoimiston johtajana kriisiaikana toiminut Henrik Ramsay. Näin sodan syttyessä Suomella oli valmiit suunnitelmat kansanhuoltojärjestelmän toteuttamiseksi.¹⁷⁰⁶

Kaikesta huolimatta toisen maailmansodan ajan kansanhuoltoviranomaiset joutuivat toteamaan luovivansa samanlaisessa eturistiriitojen aallokossa kuin

1703 Collingham 2011, 1–7, 26–48, 382–383

1704 Ks. esim. Braithwaite 2006 kokonaisuudessaan, mutta etenkin 171–174, 234–259, 277–278

1705 Rauanheimo 1945, 5–6

1706 Rantatupa 2004 (b), 443–452

edeltäjänsä parikymmentä vuotta aiemmin. Kaikkia ryhmittymiä ei voinut pitää yhtä aikaa tyytyväisinä. Samoin viranomaiset joutuivat jälleen toteamaan, ettei oman maan elintarviketuotannon arvioiminen tai käytettävien resurssien inventointi ollut mitenkään yksinkertaista puuhaa. Pula-aika oli vaikea, musta pörssi rehotti ja hinnat nousivat vuoteen 1944 mennessä noin 87 %, mutta tilanne pysyi kuitenkin huomattavasti ensimmäisen maailmansodan vuosia parempana, ainakin kaupungeissa. Elintarvikkeita – tai ajoittain nälkää – pystyttiin säännöstelemään tasaisemmin. Samalla kysymys uhrauksien syistä ja tasosta olivat huomattavasti selvempiä.¹⁷⁰⁷ Edelliseen maailmansotaan verrattuna Helsingin kadut pysyivät rauhallisina.

---

¹⁷⁰⁷ Rantatupa 2004 (b), 498–499; Yleisesti ks. Utrio 1945

6. JOHTOPÄÄTÖKSET: KAUPUNKIYHTEISÖ POIKKEUSAIKANA

Maailmansota, vallankumoukset, Eurooppa ja Helsinki

Tässä tutkimuksessa on tarkasteltu Helsingin ja helsinkiläisten elämää eurooppalaisessa urbaanissa kontekstissa ensimmäisen maailmansodan kriisiaikana. Tutkimuksen kohteena on ollut, miten ja miksi kriisiaika vaikutti kaupunkilaisten elämään, miten aikalaiset ongelmatilanteet kohtasivat ja minkälaisia ratkaisuja he ongelmiin hakivat. Tutkimuskysymyksiä on lähestytty kolmen tutkimusteeman, turvallisuuden, taloudellisen toimeentulon ja elämän perusehtojen täyttymisen kautta. Tärkeimpinä tulkinta-aparaatteina on käytetty Amartya Senin ja Juha Siltalan omissa kriisiaikojen tutkimuksissaan esiin nostamia vertaisuuteen ja oikeudenmukaisuuden tunteeseen liittyviä ajattelumalleja. Näiden avulla on tarkasteltu sitä, miten aikalaiset kokivat kriisiajan ongelmat ja niihin valtiollisella tai paikallisella tasolla haetut ratkaisut. Koko kriisiaika – ensimmäinen maailmansota vallankumouksineen – oli ihmisten toiminnasta johtuva, jolloin vertaisuuteen liittyvät tekijöiden merkitys korostui entisestään.

Tämä tutkimus osoittaa, miten ensimmäisen maailmansodan aika muutti monella tasolla jokapäiväistä kaupunkielämää Helsingissä. Monet muutoksista johtuivat aluksi maailmansodasta ja olivat luonteeltaan yleiseurooppalaisia tai vähintään Venäjän imperiumia koskevia. Mitä pidemmälle kriisiaika eteni, sitä enemmän ongelmia alkoi muodostua myös paikallisista lähtökohdista. Tämän takia johtopäätöksissä on aluksi syytä paneutua Helsingin tapahtumien tarkasteluun eurooppalaisessa urbaanissa kontekstissa. Millä tavoin helsinkiläisten kokemukset olivat tyypillisiä ja millä tavoin poikkeuksellisia?

Kaikki tämä on pientä siihen verraten, mitä on ollut ja on yhä maailmansodan rintamalla. Yhtämittainen jännitys vuosikausia. Se on ollut niin kaukana. Nyt vasta sitä alkaa hiukan ymmärtää. Ymmärtää ja ei anteeksi antaa, vaan tuomita, kirotta ja inhota sotaa ja sen syntymistä ja jatkumista sallivaa ihmiskuntaa.¹⁷⁰⁸

Juhani Aho päiväkirjassaan Helsingin taistelun aattona 11.4.1918

Koko kriisi oli pohjimmiltaan yleiseurooppalainen – maailmansota koski joko suoraan tai välillisesti koko mannerta. Kriisi tuli helsinkiläisten elämään kaupunkiyhteisön ulkopuolelta.

Tässä tutkimuksessa helsinkiläisten turvallisuus on jaettu ulkoiseen ja sisäiseen turvallisuuteen. Ulkoisella turvallisuudella on tarkoitettu sodan kaltaisia kaupungin ulkopuolelta tulevia uhkia, joihin varautuminen on kuulunut lähinnä sotilasviranomaisille. Sisäiseen turvallisuuteen kuuluu puolestaan kaupunkiyhteisön sisäinen järjestys ja turvallisuus, joita ylläpitivät palotoimen, terveydenhuol-

¹⁷⁰⁸ Aho 1938 (III), 194 (11.4.1918)

lon ja järjestystoimen viranomaiset.

Miltä helsinkiläisten kriisiajan turvallisuus näyttää kun sitä verrataan muihin Euroopan kaupunkeihin? Sodan syttyminen herätti huolta kaikkialla Euroopassa. Sota tarkoitti luonnollisesti hengenvaaraa sotilaille, mutta kaupunkilaiset ja turvallisuusviranomaiset joutuivat myös miettimään, miten sodan syttyminen vaikuttaisi kaupunkien ulkoiseen turvallisuuteen. Belgian ja Serbian ensimmäisten viikkojen sotatapahtumien jälkeen eurooppalaisissa kaupungeissa tiedettiin mitä pelätä: kaupungit ja siviilit eivät olleet turvassa sotatoimilta. Maailmansodan ensimmäisinä vuosina eurooppalaisesta kaupunkiväestöstä vaikeimmassa asemassa olivat sotatoimialueiksi joutuneiden tai rintamalinjojen läheisyydessä sijainneiden kaupunkien asukkaat. Tukalinta oli Serbian, Montenegron ja Puolan kaupunkiväestöillä. Rintamalinjan läheisyys halvaannutti myös monella tapaa yhden Euroopan suurimman metropolin, Pariisin, kaupunkielämää.

Helsinki oli osaa sotaa käyvää Venäjän imperiumia, ja kaupunkilaiset olivat pelänneet sotaa jo ennen vihollisuuksien alkamista. Vahvimmillaan ulkoiseen turvallisuuteen liittyneet pelot olivat sodan alussa syksyllä 1914 ja Baltian taistelujen aikana syksyllä 1917. Kaupunkilaiset odottivat ja pelkäsivät Helsingin joutumista sotatoimien kohteeksi. Pelättiin saksalaisten maihinnousua sekä laivaston tai ilmalaivojen tekemiä pommituksia. Nämä olivat myös sotilasviranomaisten pelkoja, mikä näkyi muun muassa pimennysmääräyksinä, suurina linnoitustöinä ja linnoitusalueen tiukkana vartiointina.

Myös kaupungin turvallisuusviranomaiset sairaalahallinnosta palotoimeen varautuivat mahdollisten sotatuhojen torjumiseen. Poliisiviranomaiset ja santarit pitivät huolen, että kaupungin kadut pysyivät rauhallisina. Helsingissä elettiin muiden eurooppalaisten kaupunkien tavoin pimennetyn sotakaupungin pelottavien huhujen värittämää elämää.

Helsinkiläisten turvallisuuteen liittyvässä kehityksessä oli kuitenkin yksi merkittävä poikkeava piirre verrattuna muihin sotaa käyvien maiden kaupunkeihin. Helsinkiläismiehiä ei mobilisoitu rintamalle, joten sota ei suoraan uhannut miesten turvallisuutta. Ainoastaan verrattain pieni joukko nuoria miehiä hankkiutui ensimmäisten vuosien aikana sotapoluille Venäjälle tai Saksaan. Sotaan lähtevät miehet, omaistensa puolesta pelkäävät perheet ja sankarihautajaiset sekä vihollisiin liitetyt aggressiiviset tunteet olivat vuoteen 1918 saakka marginaalisia ilmiöitä Helsingissä. Sen sijaan helsinkiläiset pelkäsivät miesten mobilisoinnin aloittamista.

Jos maailmansota oli helsinkiläisten vaikutuspiirin ulkopuolelta tullut, koko kaupungin turvallisuuteen vaikuttanut tapahtuma, oli sitä myös Venäjän maaliskuun 1917 vallankumous. Se oli osa venäläisen yhteiskunnan kuohuntaa, mutta sen seuraukset muuttivat radikaalisti kaikkien imperiumin alueiden ja kansallisuuksien turvallisuustilannetta. Vallankumous johti koko imperiumin alueella kilpailuun paikallisvallasta, kun normaalit valtarakenteet saivat rinnalleen etenkin työväestön ja sotilaiden muodostamia kilpailevia valtaelimiä. Imperiumin sisäiseen valtataisteluun liittyen myös Helsingissä toimi sotajoukkojen erilaisia paikallisia

ja alueellisia valtaelimiä. Maaliskuun vallankumous käynnisti myös kaupungin sisäisen valtataistelun, kun kaupungin työväenjärjestöt perustivat yhteistoimintaelimekseen Helsingin työväenjärjestöjen eduskunnan haastamaan kaupunginvaltuuston paikallisvallasta. Ulkoa tullut kriisi sai näin paikallisia ulottuvuuksia.

Yhteiskuntajärjestelmän järjestyksenpitokoneiston kaaduttua kaupunkien kadut ja torit olivat avoimia eri yhteiskuntaryhmien mielenosoituksille ja monenlaisten vallankumousvuoden tapahtumien paikoiksi. Kaupunkitilat muuttuivat karnevalistisiksi tapahtumakentiksi, joissa kaupunkilaisilla oli mahdollisuus vaikuttamiseen ja mielipiteiden ilmituomiseen. Helsingissä pääkaupunkiasema toi kaduille niin imperiumin tilanteeseen, kotimaiseen valtataisteluun kuin kaupunkiyhteisön sisäisiin kiistoihin liittyneitä mielenosoituksia, torikokouksia ja mellakoita. Imperiumin kaupungeissa levottomuuksia syvensivät hajoamistilassa olleet armeijan joukko-osastot, joiden hallinnasta käytiin jatkuvia sisäisiä kiistoja. Mitä pidemmälle vallankumouksellinen vuosi eteni, sitä enemmän imperiumin kaupunkien kaduilla – Helsinki mukaan lukien – liikkui tyhjän päälle tippuneita tyytymättömiä kaupunkilaisia ja sotilaita. Vuoden lopulla sama prosessi käynnistyi maailmansodassa tappiolle jääneessä saksalaisessa maailmassa.

Vallankumouksen tuottama valtatyhjiö näkyi kaupunkien sisäisessä turvallisuudessa – poliisi menetti toimintavaltuutensa ja -mahdollisuutensa keisarin kaatumiseen. Valtataistelun riehuessa ei ollut mahdollista järjestää kaikkien yhteisesti – pakolla tai vapaaehtoisesti – tunnustamaa järjestyksenpitokoneistoa, joten sisäisen turvallisuuden ylläpitäminen kaupunkiyhteisöissä oli vaikeaa. Vertaisuustoiveiden täyttyminen ei valtataistelun aikana ollut käytännössä mahdollista. Samalla järjestyskoneiston heikentyminen vallankumouksellisena aikana aiheutti uusia ongelmia. Rikollisuus kasvoi ja turvattomuus leimasi kaupunkielämää. Tyhjiö alkoi täyttyä yhteiskunnan eri ryhmittymien muodostamilla monenlaisilla järjestysjoukoilla.

Helsingissä järjestysvallasta kamppailivat työväestö ja porvaristo. Maaliskuun vallankumouksen jälkeen järjestyksenpito osoitettiin sotilaiden, työläisten ja kaupunginvaltuuston keskustelujen jälkeen kaupungin kustantamalle miliisille, joka miellettiin ylioppilaiden mukana olosta huolimatta lähinnä työväestön edustajaksi. Tämä tarkoitti käytännössä osittaista paikallista vallankumousta. Porvarilliset ryhmittymät pyrkivät useaan otteeseen siirtämään järjestysvallan miliisiltä takaisin poliisille, mutta työväestö onnistui venäläisten sotilaiden tukemana aina estämään nämä hankkeet. Kiista järjestyskysymyksestä kärjistyi kesällä 1917, jolloin miliisi oli kuukauden lakossa. Järjestyskysymys ja valtataistelu synnyttivät vuoden aikana monenlaisia puolisoitaallisia ryhmittymiä, kuten työväestön erilaiset järjestysmiesjoukot, erilaiset punakaartilaryhmittymät, porvariston yksityiset vartiointiyhdistykset, eri ryhmittymien suojeluskunnat ja miliisin puolivirallisen kilpailijan, poliisireservin. Vasta sisällissota jakoi nämä ryhmittymät kahteen selvään, toisillensa vastakkaiseen leiriin. Tämä kehityskulku oli lähes identtinen Venäjän ja Saksan romahtaneiden imperiumien alueiden vallankumousaikojen tapahtumissa.

Jo maailmansodan ensimmäiset vuodet toivat sotilaat kasarmien ulkopuolelle helsinkiläisten keskelle. Ilmiö oli yleinen kaikkialla sotaa käyvässä Euroopassa. Kaupungit olivat suuria mobilisointi- ja koulutuskeskuksia, eivätkä rauhanajan kasarmien tilat riittäneet. Koulurakennukset muuttuivat kasarmeiksi ja harjoittelevista joukko-osastoista tuli normaali osa kaupunkien arkea. Samalla monista kaupunkilaisista tuli sotilaita. Helsingissä prosessi johti samaan lopputulokseen, mutta osittain eri tahtia. Maailmansodan ensimmäisinä vuosina sotilaat tulivat samaan tapaan kaupunkielämän keskelle, mutta sotajoukot muodostuivat imperiumin muihin kansallisuuksiin kuuluneista sotilaista. Vasta yhteiskunnan hajominen ja eri ryhmittymien aseistautuminen johtivat helsinkiläisen kaupunkiyhteisön militarisoitumiseen. Aseista, joukko-osastoista, taisteluharjoituksista, sulkeisista, paraateista ja univormuista tuli vuosina 1917–1918 osa myös helsinkiläisten arkea. Militaarista kulttuurista tuli osa kaikkien kaupunkilaisryhmien elämää työmiehistä ylioppilaisiin.

Helsinkiläisten eurooppalaisittain poikkeava militarisoitumiskehitys tuli esiin myös aseisiin hakeutuvien viholliskuvan kehityksessä. Imperiumin viholliset eivät suoranaisesti olleet helsinkiläisten vihollisia. Rintamakokemuksien ja sankarihautajaisten puuttuessa ei helsinkiläisillä ollut samanlaisia asenteita jyrkentäviä kokemuksia kuin muilla. Kun helsinkiläiset viimein hakeutuivat aseisiin, aseistauduttiin ainakin välillisesti toisia kaupunkilaisryhmiä vastaan. Helsingin militarisoituminen ei tapahtunut yhtenäisenä ulkoista vihollista vastaan. Näin sotajoukkojen muodostaminen ei yksiselitteisesti myöskään lisännyt kaikkien kaupunkiyhteisön jäsenien turvallisuudentunnetta.

Vuosina 1917–1918 helsinkiläismiehet olivat samanlaisten värväystoimien kohteina kuin vapaaehtoisuuteen nojanneiden sotaa käyvien tai vallankumouksellisiin sotiin ajautuneiden alueiden miehet. Työpaikoilla, urheiluseuroissa, ammattiosastoissa, osakunnissa ja monissa muissa yhteisöissä luotiin painetta oman ryhmittymän joukkoihin liittymiseksi. Sodan alussa tapahtunutta vapaaehtoisten liittymistä Venäjän armeijaan seurasivat aluksi jääkäriliikkeen muodostumiseen liittyvät värväyskampanjat ja sitten vuoden 1917 puolisoitilaallisten ryhmien perustamiset. Varsinainen värväysaalto alkoi sotatoimien mukana alkuvuodesta 1918 lähtien. Koko vuoden ajan eri ryhmien järjestämässä suurissa värväystilaisuuksissa yritettiin saada miehiä liittymään aluksi punakaartiin ja seuraavaksi suojeluskuntaan. Vapaaehtoisuuden lisäksi punakaartia vahvistettiin pakko-otoin ja valkoista armeijaa asevelvollisuuskutsunnoilla. Sota vaati ja houkutteli Helsingin nuoria miehiä, mutta muiden eurooppalaisten kaupunkien tavoin myös vanhemmat ikäluokat päätyivät lopulta sotimaan, etenkin työväestöstä.

Turvallisuus ja sen vastapari turvattomuus ovat lopulta vaikeasti mitattavia käsitteitä. Tässä tutkimuksessa helsinkiläisten toiminnan taustalta on usein nousut esiin pelko. On toimittu tietyllä tavalla, jotta pelätyt asiat eivät toteutuisi. Juha Siltala on nostanut esiin vastaavan ajattelumallin koko suomalaisen yhteiskunnan ja johtavien poliittisten toimijoiden toiminnan taustalla matkalla kohti sisällissotaa. Mitä pidemmälle vastakkainasettelun aika eteni, sitä pelottavampiin toimiin

vastapuolen uskottiin ryhtyvän – toimiin pitäisi ryhtyä ennen kuin toinen ehtisi toteuttaa suunnitelmansa. Syntyi paradoksaalinen ketjureaktio, jossa pieniin uhiin reagoitaessa synnytettiin aina suurempia. Tässä mielessä logiikka noudatteli maailmansodan syttymiseen johtanutta tapahtumaketjua sekä toisaalta sotivien maiden siviilien viholliskuvan muodostumiseen liittyvää kehitystä. Viimeistään sota sinetöi pelot ja viholliskuvat tosiksi.

Suomella on kaksi ehtoa: joko Ranskan vallankumouksen verinen tie, joka johti taantumukseen, tai humanainen tie. Suomi saa vapaudestaan kiittää sitä, että sillä ei ole ollut aseita. Vuoden 1905 suurlakko oli aseeton.¹⁷⁰⁹

Tukholman pormestari Car Lindhagen puheessaan vanhalla ylioppilastalolla maaliskuussa 1918

Helsingissä sisäiset levottomuudet ja kansallinen valtataistelu johtivat sisällissotaan, mikä ei sekään ollut mitenkään ainutlaatuinen tapahtumasarja vuonna 1918. Vastaavan kohtalon jakoivat samaan aikaan monet muutkin Venäjän imperiumin alueen kaupunkilaiset, ja seuraavien parin vuoden aikana vastaavan vallankumouksellisten tilanteiden ja katutaistelujen sarjat vyöryivät koko Itä-Euroopan ylitse. Tilapäinen vallankumousohallinto, puolisolitaalliset joukot, vangitsemiset, kaupunkisota ja terrori kuuluivat vuosien 1918–1920 kaupunkielämään. Vallankumouksellisten sisällissotien luonne oli nähtävissä, kuten aikalaiset huomasivat, Ranskan suuren vallankumouksen ja Pariisin kommuunin historioista. Sotaa ei käyty vain taistelukentillä, vaan sitä käytiin kaikilla yhteiskunnan tasoilla ja kaikilla keinoilla. Terrori vastapuolta kohtaan nousi merkittäväksi osaksi taistelussa yhteiskunnan tulevaisuudesta.

Sisällissodan syttyessä sisäinen ja ulkoinen turvallisuus sulautuivat Helsingissä yleiseksi turvattomuudeksi. Sotaa käytiin paitsi rintamalla myös kaupunkiyhteisön sisällä. Puolisolitaallisiin organisaatioihin kuuluneet työläiset päätyivät ainakin aseellisiin vartiotehtäviin, mutta viimeistään Helsingin taistelun yhteydessä myös sotimaan. Kaupungin punakaarti muodosti koko punaisten sodankäynnin keskeisen miehistöreservin ja helsinkiläiset sotivat lähes kaikilla rintamilla. Tämä näkyi myös suurina tappioina. Helsingin sisällä punakaarti oli solitaallisesti ylivoimainen, mutta ei silti pystynyt estämään valkoisten vastarintaorganisaatioiden muodostumista. Näin keväällä 1918 tuhannet helsinkiläiset olivat varustautuneet taistelemaan toisiaan vastaan. Molemmat osapuolet harjoittivat valtansa varmistamiseksi terroria vastapuolta kohtaan, mutta erityisen laajamittaiseksi tai systemaattiseksi toiminta ei kuitenkaan muodostunut. Kuva terroristista tosin muuttuu, jos vankileirikatastrofi lasketaan terroritoimeksi. Joka tapauksessa sisällissota toi maailmansodan surut myös Helsinkiin. Verrattain lyhyessä ajassa lähes kolme tuhatta helsinkiläistä kuoli taistelussa, terrorissa ja vankileireillä. Yleinen turvattomuus muodostui paitsi sotimaan ryhtyneiden turvattomuudesta, myös kaikkia kaupunkilaisia koskeneesta sodan ja terrorin uhasta. Tuhansien kaupunkilaisten

1709 Lainausta kirjattu Oskari Tokoin muistelmiin. Tokoi 1947, 200

aseistautuminen, molempien puolien terrori ja lopulta parinsadantuhannen ihmisen keskellä käydyt katutaistelut vaaransivat tai ainakin tuntuivat vaarantavan kaikkien kaupunkilaisten turvallisuuden.

Sisällissodan kauhujen rinnalla helsinkiläisten elämään saapui kesällä 1918 uusi turvallisuusuhka, joka osoittautui lopulta sotimistakin pelottavammaksi. Espanjantaudin aallot levisivät koko mantereen yli rajoista ja liittoumista piittaamatta saavuttaen myös Suomen. Sotajoukkojen ja vankileirien maa oli influenssalle otollinen leviämiskohde ja tuhot olivat samaa luokkaa sodan kanssa. Tiheässä urbaanissa asutuksessa tartuntoja oli mahdotonta välttää ja sairastumiset näkyivät eurooppalaisten kaupunkien infrastruktuurien toiminnassa – ja suurena kuolleisuutena. Erityisen tappavana tauti iski kaupunkien ja syrjäseutujen vähävaraisiin sekä ylipäättään nuoriin aikuisiin.

Turvattomuuden absoluuttisin mittari on kaupunkilaisten kuolleisuusluvut. Ne kertovat ainakin siitä, missä määrin kaupunkilaisten fyysinen turvallisuus ja olemassaolo olivat uhattuna. Tässä vertailussa vuosien 1914–1917 Helsinki oli eurooppalainen poikkeus, johtuen siitä, ettei suomalaisia viety joukoittain maailmansodan rintamalle. Muiden sodassa mukana olleiden kaupunkilaisten joukkoon helsinkiläiset pääsivät etenkin vuonna 1918 ja espanjantaudin seurauksena myös osittain vuonna 1919. Normaaleihin aikoihin verrattuna etenkin vuoden 1918 luvut olivat synkkiä, sillä kuolleisuus kasvoi 23 %. Sisällissodan ja espanjantaudin kauhut iskivät lovia erityisesti nuorten aikuisten joukkoon. Maailmansodan ja sen jälkeisten sisällissotien maailmassa helsinkiläisten kuolleisuusluvut olivat kuitenkin verrattain pieniä ja rajoittuivat muita lyhyemmälle aikajaksolle.

Toisena teemana tässä tutkimuksessa on tarkasteltu kriisiajan vaikutusta talouteen. Helsingin talouselämän tapahtumat maailmansodan aikana olivat monilta osiltaan ajalle tyypillisiä. Sodan sytyttyä rintamalinjat määrittelivät uudestaan mantereen talousmaantieteen. Aluksi sodan syttyminen pysäytti talouselämän kaikkialla Euroopassa. Näin tapahtui myös Helsingissä, vaikkakin lamaanus oli verrattain lievä. Kun sota osoittautui odotettua pidemmäksi, alkoivat eurooppalaisten teollisuuskeskusten koneet pyöriä täydellä teholla. Kolikon toisena puolella oli rakentamistuotannon ja sotatalouden ulkopuolelle jääneiden alojen lamaanutuminen. Talouselämässä siirryttiin tilapäiseksi mielletyn sotatalouden aikaan, jossa taloudellisen toiminnan mahdollisuudet olivat tiukasti kytkettynä oman talousalueen sotamenestykseen ja valtioiden taloudellisiin resursseihin. Teollisuuskeskuksissa, kuten Helsingissä, tämä tarkoitti aluksi mahdollisuuksien aikaa. Suomenlahden molemmilla puolilla sotatalouteen kuului myös Pietari Suuren merilinnoituksen linnoitustyöt, jotka työllistivät valtavia määriä työmiehiä. Sotatalouden menestys toi monien kanavien kautta rahaa paikalliseen kulutukseen, mikä näkyi monenlaisten palveluiden kysynnän kasvuna.

Mitä pidemmälle sota eteni, sitä suurempiin vaikeuksiin itäisten jättiläisvaltioiden valtiontaloudet ajautuivat. Normaalin talouden rinnalle alkoi syntyä yhä laajempia harmaita alueita. Raaka-aine- ja elintarvikepulat synnyttivät kokonaan uusia markkinoita ja toimialoja. Samalla inflaatio ja sotateollisuuden suuret voitot

toivat talouteen jatkuvasti lisää sijoituskohteita etsivää varallisuutta. Spekulaatio ja keinottelu olivatkin laajalti osa arkikokemusta niin Venäjän imperiumin kuin saksalaisen maailman alueella. Helsingin pörssi ei ollut ainoa, jossa kultaista väkikassaa jahdattiin ennätysuudella vaihdolla. Helsinkiä vaivanneet ruplarutto (väärästynyt vaihtokurssi) ja hopeakuume (paperirahaan liittynyt epäluottamus) olivat koko Venäjän imperiumia vaivanneiden valtion valuutta- ja rahoitusongelmien oireita. Viimeistään vaihdon välineeseen eli rahaan liittyneet luotettavuusongelmat toivat sotatalouden spekulatiivisen pelin jokaisen kaupunkilaisen elämään. Kaupunkilaiset joutuivat miettimään, mihin vaihdonvälineeseen kannattaisi luottaa ja mistä kannattaisi pyrkiä eroon. Samalla rahaan liittyneet ongelmat ja kasvavat hinnat lisäsivät kaupunkielämän epävarmuutta. Hyväkään palkka ei välttämättä taannut varmaa toimeentuloa.

Inflaatio oli kaikkialla Euroopassa voimakas, mutta erityisesti se koetteli Itä-Euroopan horjuvia imperiumeja, Venäjää ja Saksaa. Hintojen nousu ja sotatalouden kultaiset vuodet järjestyivät kaikkialla perinteisiä yhteiskuntarakenteita. Tuloterot kaventuivat ja etenkin sotatalouteen sidotun teollisuuden ammattitoimien työläisten palkat nousivat. Vastaavasti sotataloudesta syrjässä olleilla alojen työntekijöiden sekä virkamiesten ja muiden julkishallinnossa työskennelleiden reaaliensiot laskivat. Pääsääntöisesti inflaatio oli kuitenkin niin suurta, etteivät kaupunkilaisten reaaliensiot pysyneet mukana. Kehityskulku oli samanlainen niin sotaa käyneissä kuin puolueettomissakin maissa.

Sotatalouden kultaisen vuosien aikana oli nähtävissä laajaa tyytymättömyyttä eurooppalaisissa kaupungeissa. Noususuhdanne näkyi eri ihmisryhmien lomapaikoissa kovin eritavoin, mutta samalla hintojen nousu koski yhtenevästi kaikkia. Sota ei tässäkään asiassa tuntunut vaativan samanlaisia uhrauksia kaikilta. Paheneva pula-aika tuntui suosivan taloudellisesti niitä, jotka olivat valmiita tuottamaan tai käyttämään harmaan talouden palveluita. Samalla edes nopeasti kohonneet palkat ja erilaiset sota-ajan lisäjärjestelmät eivät riittäneet totutun elintason ylläpitämiseen.

Sotatalouden kultaiset vuodet päättyivät Venäjän imperiumin alueella vuoden 1917 aikana. Vallankumouksellisen vapauden ajan rinnalla reaali talouden ongelmat inflaatioineen ja työttömyyksineen räjähtivät ennen kokemattomiin mittoihin. Yhtälö oli vähintäänkin räjähdysheikkä, etenkin kun vallankumouksen siemen oli itänyt nimenomaan elämän kurjistumiseen kyllästyneessä kaupunkiväestössä.

Sama vallankumousvuoden unelmien ja talouden realiteettien välillä päivästä toiseen kasvanut kuilu oli myös Helsingin levottomuuksien keskeisiä syitä. Taloudellisen kriisin syyt ja seuraukset alkoivat muuttua lisääntyvässä määrin myös paikallisiksi. Työttömyys ja inflaatio kasvoivat samaa tahtia kuin työntekijät saivat ajettua lävitse parannuksia työoloihin, palkkoihin ja työyhteisöjen toimintamalleihin. Lupauksien aika vaihtui katkeraan taisteluun toimeentulosta.

Taloustilanteen huonontuessa kaupunki joutui nopeassa tahdissa reagoimaan ennen näkemättömän suureen työttömyyteen ja taloudelliseen hätään. Vallinneen tavan mukaan kaupunki auttoi työttömäksi jääneitä perustamalla harkinnan mu-

kaan hätäaputyömaita. Tämä osoittautui jatkuvien ongelmien lähteeksi vallankumouksellisenä vuotena: kaupungin organisaatiot eivät ehtineet tehdä uusia päätöksiä hätäaputoista samaan tahtiin kuin työttömyyden kasvu olisi edellyttänyt. Kaupungin kaduilla oli kesän 1917 lopulta lähtien päivä päivältä enemmän työttömiksi jääneitä katkeria työläisiä, jotka vaativat kaupungilta pikaisia toimia toimeentulonsa pelastamiseksi. Tilannetta ei helpottanut paikallinen valtataistelu varallisuuteen perustuneen äänioikeuden mukaan valitun kaupunginvaltuuston ja vallankumousvuonna sen vastapeluriksi perustetun työväenjärjestöjen eduskunnan kesken. Työttömien työläisten kohtalosta olivat päättämässä porvarilliset kaupunginvaltuutetut, eikä työttömiä tuettu universaaleihin oikeuksiin perustuvilla, tai ylipäättään automaattiseen turvan takaavilla järjestelyillä. Kuten muualakin imperiumin alueella, oli paikallinen valtataistelu yhdessä rajun taloudellisen lamaannuksen kanssa levottomuuksia aiheuttanut yhtälö, joka tuotti jatkuvasti pahenevan noidankehän: levottomuudet lamaannuttivat taloudellista toimintaa, mikä taas lisäsi levottomuuksia.

Se, ettei helsinkiläismiehiä mobilisoitu sotaan teki kaupungin sotataloudesta poikkeuksellisen. Kun muualla sotateollisuus joutui houkuttelemaan palvelukseensa naisia ja lapsia, veti sotatalous Helsinkiin ennen kaikkea nuoria miehiä. Näin sotatalouden kultaiset vuodet eivät aiheuttaneet suuria muutoksia kaupunkiyhteisön sukupuolirooleissa. Samalla nuorten miesten houkuttelemista linnoitustoihin ja sotateollisuuteen voidaan tietyllä tavalla pitää mobilisointia vastaavana, sillä molempien työllistävät vaikutukset olivat tilapäisiä. Sotatalouden päättymisen voi tässä mielessä rinnastaa etenkin sodan hävinneiden maiden demobilisaatioon, jossa suuri joukko nuoria miehiä jää yhtäkkiä tyhjän päälle ilman mahdollisuutta vaikuttaa omaan kohtaloonsa.

Sisällissodan jälkeen helsinkiläinen talouselämä oli lähes nollapisteessä. Ainoa tuonti- ja vientimaa oli enää miinoitteiden takana meren toisella puolella ollut Saksa, joka oli päässyt sodan aikana tehtyjen sopimuksien kautta taloudellisesti määräävään asemaan. Samaan aikaan huomattava osa työvoimasta oli joko vankileireillä tai työnantajien punaisiin kohdistamien työsulkujen seurauksena työttöminä. Näin helsinkiläisten taloudellinen tilanne pysyi erittäin vaikeana koko vuoden 1918. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut spekulatiivisen talouden loppua, vaan Helsingin pörssissä tehtiin kaikkien aikojen ennätyksiä reaalityöelämän ongelmien rinnalla. Tämä kuvasti hyvin sitä, miten eriarvoisesti sotatalouden seuraukset kohtelivat kaupunkilaisia.

Tämän tutkimuksen kolmantena tutkimuskokonaisuutena on käsitelty perustoimeentuloon liittyviä muutoksia. Myös näiden tekijöiden osalta Helsinki ja helsinkiläiset kulkivat muiden Euroopan kaupunkien ja kaupunkilaisten joukossa. Kaikkialla valtio ja kaupungit joutuivat tavalla tai toisella lisäämään osallistumistaan asukkaiden jokapäiväisen elämän tukemiseen. Asunto- ja elintarvikepula olivat yleiseurooppalaisia ilmiöitä, joista kärsittiin ennen pitkää myös puolueettomissa maissa. Käytännössä koko mantereen elintarvikehuolto oli perustunut kansainvälisiin elintarvikemarkkinoihin, jolloin rintamalinjat ja sotalaiset katkaisivat

normaaliaikojen kauppayhteydet. Samalla sotamääräykset alkoivat monella tasolla muuttaa elintarvikemarkkinoiden rakenteita ja sotatoimet käytettävissä olleita kuljetusjärjestelmiä. Näin etenkin tuonnin varassa eläneiden alueiden elintarvikehuolto jouduttiin järjestämään uudelleen.

Sotaa edeltänyt maatalousmarkkinoiden globaali kehitys oli johtanut tuotannon alueelliseen erikoistumiseen. Tämän takia rintamalinjojen uudelleen jakamilla markkina-alueilla kärsittiin yleisesti tuotannon ja kysynnän epätasapainosta. Monista jokapäiväisistä ravintoaineista saattoi olla pulaa ja samalla joistakin saattoi olla ylituotantoa. Kumpikaan vaihtoehto ei ollut ongelmaton, sillä myös ylituotanto aiheutti yhteiskunnallisia ongelmia. Pula-alueilla ylituotantotuotteista sai helposti kotimarkkinoita paremman hinnan, etenkin kun hintoja pyrittiin erilaisin keinoin säätelemään. Kiusaukset lailliseen vientiin tai salakuljetukseen olivat suuria ja ylituotantotuotteista saattoi tulla pulaa kotimaassakin. Tämä herätti pulasta kärsineissä asutuskeskuksissa suurta suuttumista, mikä näkyi hyvin esimerkiksi Suomessa ja Alankomaissa meijerituotteiden viennistä käydyissä kiivaissa keskusteluissa, jotka yltyivät molemmissa maissa sanasodista mellakoiksi ja ryöstelyiksi. Vielä kriittisempi tilanne oli Venäjällä, kun johtaviin viljanviejiin kuuluneen maan kaupungeissa jouduttiin jo ensimmäisinä sotavuosina kärsimään viljapulasta. Kaiken kaikkiaan yleisenä perusasetelmana oli, että lähes kaikissa maissa oli pulaa joistakin keskeisistä elintarpeista, ja että ongelma koski erityisesti elintarvikemarkkinoiden varassa eläneitä kulutuskeskuksia.

Mitä pidemmälle sota-aika eteni, sitä tarkemmin jokainen sotaan käyvä maa joutui hyödyntämään oman alueensa elintarvike- ja energiareсурssit sekä kehittämään tuotantoa ja kulutusta ohjaavia järjestelmiä. Resurssien jaossa etusijalla oli kaikissa maissa armeija, mutta myös kotirintaman merkitys tiedostettiin. Onnistunut ja oikeudenmukainen säännöstelyjärjestelmä oli yksi avainkysymyksistä pitkittyvän sodan voittamisessa ja yhteiskuntarauhan takaamisessa. Etenkin Venäjällä ja Saksassa jouduttiin heti ensimmäisten kuukausien jälkeen turvautumaan erilaisiin rajoituksiin ja pian myös eriasteisiin säännöstelymääräyksiin. Paremmat tuontimahdollisuudet omanneessa Englannissa pyrittiin pitäytymään vapaassa kaupassa sekä ohjaamaan kulutusta vapaaehtoisin keinoin ja tukemaan tuotantoa minimihinnoin. Valtioiden ja kaupunkien viranomaiset joutuivat pääosin rakentamaan säännöstelyjärjestelmiä ilman aiempia kokemuksia. Motivaatiota huollon järjestämiseen antoivat Pariisin kommuunin ja Venäjän vuosien 1905–1906 kokemukset. Suomessa järjestelmän syntyä vaikeutti hallinnon jakautuminen keisarista sotilasviranomaisiin, senaattiin, eduskuntaan ja itsenäiseen kunnallishallintoon. Pitkään sotaan ei aluksi osattu varautua, joten kehitys tapahtui alueellisesti ja paikallisesti improvisoiden. Mitä pidemmälle sota-aika eteni, sitä laajemmin elintarvikkeiden ja muiden elämisen kannalta keskeisten tarpeiden markkinoita otettiin viranomaisten kontrolliin.

Saksan ja Venäjän alueella tulokset olivat samanlaisia. Pietarissa, Berliinissä ja Helsingissä ihmiset joutuivat viettämään kuukausi kuukaudelta yhä enemmän aikaa elintarviketuloissa. Yhä useammasta elintarvikkeesta tuli pulaa. Pienem-

pänä kaupunkina Helsingin huoltaminen oli epäilemättä paljon helpompaa, mutta samalla kaupungin asema oli esimerkiksi Berliiniin ja Pietariin nähden erityisen vaikea – johtuen osittain jälkimmäisestä kaupungista. Helsinki oli suuriruhtinaskunnan pääkaupunki, mutta ei sotaa käyvän maan pääkaupunki. Venäjän sotaviranomaisten näkökulmasta tärkein huoltokohde oli 400 kilometrin päässä Helsingistä sijainnut Pietari, jonka edut menivät Helsingin ja muiden suomalais-kaupunkien ohitse. Eikä Pietari edes tarvinnut varsinaista suosimista, riitti, ettei sinne suuntautuvaa vientiä rajoitettu. Suuren metropolin taloudelliset lihakset olivat ylivoimaisia polttopuista tai voista kilpailtaessa. Pietari muodosti myös Suomen elintarviketuonnin pullonkaulan, sillä reitti Venäjän viljavista eteläisistä provinsseista kulki kiskoja pitkin 2,5 miljoonan asukkaan metropolin läpi. Näin Pietarin elintarviketilanne heijastui monin tavoin suoraan Suomeen saatujen elintarvikkeiden määrään. Sotaa käyvän imperiumin prioriteeteissa pääkaupunki oli ymmärrettävästi täysin toisella tasolla kuin sodan ulkopuolella oleva provinssi.

Rajahinnat sekä kuljetus- ja jakelurajoitukset asettivat eri yhteiskuntaryhmien taloudelliset edut vastakkain. Samalla viranomaiset joutuivat myös miettimään, minkä talousjärjestelmäkoulukunnan oppeja kannattaisi noudattaa. Helsingissä käyty kolmen eri ryhmän keskustelu oli ajalle hyvin tyypillinen: Tuottajien mukaan kaikki rajoitukset ja määräykset vähensivät tuotantoa ja ohjasivat toimintaa harmaan talouden vyöhykkeelle. Rajahintoja parempia kannustimia olisivat minimitakuuhinnat. Helsingin kaupungin päättäjien enemmistön kannattaman liberaalin talouspolitiikan näkökulmasta kaikki rajoitukset olivat turhia ja haitallisia. Ostettavaa kyllä löytyisi, jos markkinat saisivat toimia vapaasti. Tällöin hinnat toki nousisivat, mutta hintakehitys ohjaisi kulutusta järkevämmäksi ja motivoisi tuotannon lisäämisen. Työväestö kannatti puolestaan tiukkoja rajahintoja ja yleistä säännöstelyä. Kyse ei siis ollut vain kaupunkilaisten ja maalaisten vastakkainasettelusta, vaan elintarvikeongelmat rikkoivat myös kaupunkilaisten rivit – jälleen yksi ulkoisista syistä johtunut ongelmakenttä sai myös kaupungin sisäisiä ulottuvuuksia.

Elintarvikeongelman ratkaisuehdotukset sisälsivät kaksi uhrautumiseen liittyvää muuttujaa. Ensimmäisenä kysymys kuului, kenen tulisi uhrautua yleisen hyvän vuoksi – maanviljelijöiden, kauppiaiden, valtion, kunnan vai kuluttajien? Tämä kysymys oli perusluonteeltaan taloudellinen: kenen kukkarosta ratkaisu haettaisiin? Toinen kysymys kuului, miksi jonkun olisi pitänyt uhrautua ja oliko siitä apua ongelman ratkaisuun? Tämä oli luonteeltaan enemmänkin ideologinen kysymys, johon liittyen eri osapuolet korostivat vastapuolien ehdotuksien haitallisia vaikutuksia kokonaistuotantoon, talouteen tai yhteiskuntarauhaan. Yhteisymmärryksen löytymistä heikensi osaltaan se, etteivät suomalaiset kokeneet olevansa varsinaisesti mukana sodassa. Rintamalla tehtyjen valtavien uhrauksien paine puuttui. Jos saksalaiset talonpojat eivät halunneet edes kansallisten sotaponnistuksien vuoksi tukea keisarin kaupunkia Berliiniä, mikä olisi motivoinut suomalaisia talonpoikia uhrautumaan helsinkiläisten puolesta? Erityisen ongelmalliseksi uhrautumisvaatimukset tulivat vuoden 1917 levottomuuksien aikana ja sisällissodan jälkeen. Miksi tuottajien olisi

pitänyt alihinnalla luopua elintarvikkeista levottomuuskeskukset hyväksi?

Mitä pidemmälle maailmansodan vuodet etenivät, sitä suuremmassa ongelmis-
sa kaupunkilaiset Euroopassa olivat. Lopulta jonoissa seistiin myös Tukholmassa
ja Lontoossa. Erojakin oli. Berliinissä, Pietarissa, Varsovassa, Budapestissä, So-
fiassa ja Helsingissä jonottaminen ei enää tarkoittanut sitä, että elintarvikkeita
olisi ollut saatavilla. Yhä useammin keskeisiä elintarpeita sai vain mustan pörssin
markkinoilta.

Monet kriisiaikojen elintarvikehuoltoa tutkineet ovat esittäneet, että mustan
pörssin laajuutta voidaan pitää hyvänä mittarina virallisen elintarvikehuollon
onnistumisesta ja sen saavuttamasta hyväksynnästä väestön keskuudessa. Mus-
tan pörssin toiminta kertoi, että elintarvikkeita oli saatavilla, mutta samalla ne
jakautuivat epätasa-arvoisesti. Amartya Senin mallin mukaisessa elintarvikepu-
lan oikeudenmukaiseksi koetussa ratkaisussa epäonnistuttiin. Siltalan käyttämän
vertaisuuden hakemisen näkökulmasta vallankumouksien aika korostit uusia ta-
sa-arvonäkemyksiä, jotka eivät kuitenkaan realisoituneet käytännössä Suomes-
sa. Vertaisuus ei toteutunut kriisiajan ongelmien ratkaisuisissa, eikä lopulta edes
vallankumouksien pyörteissä. Ei ole yllätys, että näillä mittareilla huonoiten me-
nestyneissä kaupungeissa oli vuosina 1916–1920 enemmän tai vähemmän jatkuvia
levottomuuksia.

Valtion ja paikallishallinnon epäonnistuminen peruselintarpeiden turvaami-
sessa johti luottamuspulaan kaupunkilaisten keskuudessa. Heidän näkökulmas-
taan viranomaiset eivät joko kyenneet tai tahtoneet pitää huolta vaikeissa olois-
sa elävistä kaupunkilaisista. Samalla toiset kaupunkilaisryhmät näyttivät olevan
etuoikeutetummassa asemassa kuin toiset. Vihaisten mielenosoittajien ”Leipää!”
-huuto oli juuri se, jota sotaa käyneiden maiden viranomaiset olivat pelänneet.
Ranskan suuren vallankumouksen ja Pariisin kommuunin tavoin elintarvikehuol-
lon epäonnistuminen oli myös nyt ajamassa vihaisia eurooppalaisia kaupunkien
kaduille. Tyytymättömyys elintarvikehuollon toimintaan sai tehtaat lakoon ja lo-
pulta vallankumouksen liikkeelle Pietarissa, kansanjoukot valtaamaan voivaras-
tot Helsingissä, sotilaat karkaamaan rintamalta Saksassa ja mielenosoittajajoukot
liikkeelle Tukholmassa. Jos vallassaolijat eivät pystyisi tuomaan kaupunkilaisille
jokapäiväistä leipää, pitäisi heidät vaihtaa. Yksi *Capital Cities at the War*-han-
keen keskeisiä tuloksia oli, että Euroopan suurista metropoleista sekä Pariisissa
että Lontoossa onnistuttiin toteuttamaan ja ylläpitämään kohtuullisen oikeuden-
mukaiseksi koettua elintarvikejakelua, jonka seurauksena kaupungit myös sääs-
tyivät laajoilta levottomuuksilta. Keisarikuntien alueilla tähän ei pystytty.

Turvallisuuteen, talouteen ja elämisen perusehtojen toteutumiseen liittyvät on-
gelmat Helsingissä olivat siis hyvin tyypillisiä ensimmäisen maailmansodan ajan
urbaanin elämän ongelmia. Niiden perussyyt olivat koko mannerta tai vähintään
Venäjän imperiumia koskeneita, mutta niistä tuli vähitellen myös paikallisia kiis-
takysymyksiä. Helsinkiläiset eivät olleet yksin.

Moderni kaupunkielämä on haavoittuvainen tietyille ongelmille, jotka koros-
tuvat erityisesti sota-aikoina sekä suurien taloudellisten lamakausien aikana. Mo-

nille aikalaisille sodan mukanaan tuomat urbaanin elämän ongelmat olivat tuttuja Ranskan suuren vallankumousta ja Pariisin kommuunia koskeneesta kirjallisuudesta, mutta helsinkiläisillä oli mielessään myös vuosien 1905–1906 kokemukset sekä 1800-luvun nälkävuosien kertomukset. Rajahinnat, elintarvikkeiden hamst-raukset, elintarvikemellakat, pula-ajan selviytymiskeinot, huhujen maailma ja vallankumouksien väkivaltaisuudet olivat löydettävissä niin kaunokirjallisuudesta, historiankirjoista kuin vanhempien sukupolvien kertomuksista. Kymmenen vuotta myöhemmin monet ongelmista tuli jälleen kaupunkilaisia vastaan suuren laman seurauksena ja sen jälkeen uudelleen toisen maailmansodan aikana.

Helsinkiläiset yksin ja yhdessä poikkeusajan ongelmien edessä

Helsinkiläiset eivät olleet ongelmiseen yksin, mutta tieto tästä ei kuitenkaan tuonut leipää nälkäiselle, töitä työttömälle tai vähentänyt kaupunkilaisten turvattu- muutta – oikeastaan päinvastoin: aikalaiset tiedostivat, ettei pelastusta löytyisi helposti muualtakaan. Ongelmat jouduttiin kohtaamaan kaupungin, yhteisöjen, perheiden ja lopulta jokaisen yksilön tasolla. Kriisiaika vaati kaikilta erilaisten strategioiden ja keinojen etsimistä jokapäiväiseen elämään liittyvien ongelmien ratkaisemiseksi.

Avainasemassa oli tieto vallitsevasta tilanteesta ja siitä johdettu arvio tilan- teen kehittymisestä lähitulevaisuudessa. Tiedon saannin kannalta helsinkiläiset olivat etuoikeutetussa asemassa Suomessa. Helsinki oli tiedon pääkaupunki, jossa toimivat niin maan hallinto, suurimmat lehdet kuin yliopistokin. Pelkästään vi- rallisen ja julkisen tiedon tuottajia oli paljon. Etenkin sota-aikana tieto on valtaa, joten suurimman osan kriisiajasta julkista tiedonvälitystä kontrolloi aina vallassa ollut taho. Maailmansodan ensimmäisinä vuosina tiedotusta valvoivat sensuuri- viranomaiset, vallankumouksellisena aikana työväestö esti useaan otteeseen por- varillisten lehtien ilmestymisen ja sisällissodan jälkeen voittajat kielsivät puoleksi vuodeksi työväenlehdet. Ainoastaan vuoden 1917 aikana oli joitakin vapaan tiedot- tamisen jaksoja.

Tietomonopoli toteutui myös vapaaehtoisesti yhteiskuntaryhmien sisällä. Jo- kaisen poliittisen ryhmittymän lehdet tulkitsivat vallinnutta tilannetta oman vii- teryhmänsä näkökulmasta, jolloin uutiset pienestäkin tapahtumasta saattoivat poiketa eri lehdissä suuresti toisistaan – todellisuus oli ajoittain merkittävästi eri- lainen *Työmiehestä* tai vaikkapa *Hufvudstadsbladetista* luettuna. Näin myös eri ryhmien kriisitulkinnat poikkesivat toisistaan. Lehtien esittämät tulkinnat tois- tuivat usein niin aikalaisten päiväkirjamerkinnöissä kuin myöhemmissä muistel- missakin.

Maailmansodan alusta alkaen kaupunkilaiset etsivät tietoa myös epävirallisten kanavien kautta. Keskeisessä asemassa tiedonmuodostamisessa olivat kadut ja hu- hut. Tiedot tapahtuneista ja arviot tulevaisuudesta kulkivat suusta suuhun. Tietoja vaihdettiin työpaikoilla, kahviloissa, kaduilla, leipäjonoissa – kaikkialla missä ihmi- set tapasivat. Kahdensadantuhannen monikansallinen kaupunkiväestö oli valtava kuulopuheaparaatti, jossa eri puolilta tihkuneet tiedot sekoittuivat lehtien kirjoituk-

siin ja aiempiin huhuihin. Huhujen maailma haastoi jatkuvasti virallisemmat tiedotuskanavat, joita hallitsevat puolestaan pyrkivät kaikin keinoin varoittelemaan huhujen vaaroista ja hallitsemaan katujen keskusteluja.

Helsingiläisten tiedonsaannin pysyvänä ongelmana oli, ettei ratkaisevia tietoja ollut yleensä saatavilla – usein niitä ei oikeastaan ollut olemassakaan. Vastaan tulleiden ongelmiin reagoimisessa oleellisimpia olisivat olleet tiedot siitä, kuinka kauan ongelmatilanteen arvioitiin kestävän ja miten tilanne tulisi päättymään. Eli täytyikö valituilla keinoilla selviytyä huomiseen vai ensi vuoteen ja minkälaisessa maailmassa ongelman ratkeamisen aikoihin elettäisiin. Näihin kysymyksiin ei kennelläkään kuitenkaan ollut vastausta. Aikalaisilla ei ollut mahdollisuutta arvioida maailmansodan, yleislakon tai sisällissodan kestoja eikä tapahtumien lopputulosta.

Kriisiaikana jokainen helsinkiläinen joutui – halusi tai ei – kohtaamaan sota-ajan ongelmat. Ajat muuttuivat, eikä kukaan voinut odottaa poikkeusajan ongelmien ulkopuolella tilanteen normalisoitumista. Jokapäiväinen leipä täytyi hankkia joka päivä. Kääntäen tämä myös tarkoitti, ettei kenenkään tarvinnut kohdata ongelmia yksin. Ongelmia kohdattiin ja ratkottiin perheissä, yhteisöissä ja lopulta koko kaupunkiyhteisössä.

Mitä pidemmälle kriisiaika eteni, sitä selvemmin kaupunkiyhteisön selviytyminen tuli riippuvaiseksi kaupungin hallinnon toiminnasta. Kunnallinen itsehallinto antoi mahdollisuuden paikallisten ratkaisujen hakemiseen – ja vaatimiseen. Maan suurin kaupunki oli alueellisesti vahva toimija, mutta silläkin oli rajansa. Sota- ja huoltoasiat kuuluivat ensisijaisesti valtion ja sotilasjohdon päätäntävaltaan, jolloin kaupungin päättäjät joutuivat yleensä luovimaan yleisten määräyksien ja paikallisten tarpeiden välisillä vesillä. Mitä heikommin keskusvalta pystyi tai pyrki vastaamaan helsinkiläisten ongelmiin, sitä vahvemmin kaupunki otti ja joutui ottamaan roolia ongelmien ratkaisuisissa. Esimerkiksi elintarvikeongelmiin ryhdyttiin varautumaan ennen valtiollisia päätöksiä, ja järjestyskysymystä ratkottiin vuoden 1917 aikana useaan otteeseen paikallisesti. Suurimpana ongelmana oli, ettei kaupunkia hallittu yleisen äänioikeuden perusteella, jolloin kriisiajan ongelmien ratkaisuja etsimässä ei ollut tasaisesti kaikkien ryhmittymien edustajia. Näin eriäviä kriisitulkintoja ja ratkaisumalleja tulkittiin yleisesti paikallisen valtataistelun näkökulmasta. Kaupungilta puuttui kunnallispoliittinen varoventtiili, jonka kautta kriisiaikana kertyneitä paineita olisi voitu purkaa. Vallankumouksellisen vuoden aikana uudelleen määrittyneessä toiveiden kentässä vertaisuuteen liittynyt epätasa-arvo korostui kaduille tulvivien taloudellisiin vaikeuksiin ja toimeentulo-ongelmiin joutuneiden kaupunkilaisten kriisikokemuksissa. Helsingissä päätöksentekoa vaikeutti myös pääkaupunkiasema. Kaupungin ongelmat ylipolitisoituivat helposti koko maan ongelmiksi, jolloin pientenkin asioiden ratkaiseminen tuli vaikeaksi.

Helsingin päättäjät ja virkamiehet joutuivat enemmän tai vähemmän vapaaehtoisesti hyväksymään kaupungille aiempaa laajempia velvoitteita kaupunkilaisten elämän turvaamisessa. Yövärtijasta oli tulossa hyvinvoinnin takuumies. Huolimatta siitä, että kaupungin tehtävien laajentamista vastustettiin ankarasti,

pyrkivät kaupungin toiminnasta päättävät myös tosissaan helpottamaan pulaan joutuneiden elämää. Kaupungille luotiin laaja ja monipuolinen säännöstelykoneisto, työttömille järjestettiin töitä enemmän kuin koskaan, työväenasuntoja rakennettiin kovista hinnoista huolimatta, köyhäinavussa otettiin käyttöön uusia toimintamalleja ja ylipäättään tunnustettiin, että kaupungin tehtävänä oli myös tukea asukkaitaan vaikeina aikoina.

Kaupungin tarjoaman sosiaalisen turvaverkon suurimpana ongelmana oli sen tilapäisyys. Kriisiajan ongelmiin vastaaminen perustui olemassa olleiden rakenteiden sijasta reagointiin. Näin jokainen kaupunkilaisten arkea turvannut toimenpide oli poliittisen kiistelyn kohde ja eri ryhmien kriisitulkinnasta riippuvainen. Esimerkiksi työttömyystöistä jouduttiin käymään jatkuvaa taistelua koko syksyn 1917 ajan, mikä kiristi kaikkien ryhmien tunteita. Valtuuston porvarilliset ryhmät kokivat, ettei työväestölle riittänyt mikään. Ennätysuurten uhrauksienkin jälkeen tyytymättömät työttömät uhkailivat valtuutettuja väkivallalla ja aiheuttivat muutenkin monenlaisia levottomuuksia. Vastaavasti työttömäksi jääneet tai työn menettämistä pelänneet kokivat, ettei kaupunki reagoinut riittävän nopeasti ja voimakkaasti kaupunkilaisten hätään. Kärjistyneessä valtataistelussa ryhmät syyttivät toisiaan kaupunkilaisten arjen ongelmista, mikä oli käytännössä kuin bensiinin heittämistä liekkeihin. Kaikesta kiistelystä ja katkeruudesta huolimatta monet kriisiaikana luoduista käytännöistä osoittautuivat seuraavina vuosikymmeninä hyvinvointivaltion siemeniksi.

Pelkästään kaupungin tukeen luottamalla kriisiajasta ei kuitenkaan selvinnyt. Kaupungissa ei eletä yksin, eivätkä kaupungin infrastruktuurit toimi ilman toisia ihmisiä. Tarvittiin kontakteja ja verkostoja. Läheisten ihmisten, lähiyhteisöjen (työyhteisöjen, naapurien, yhdistyksien) ja muiden kontaktien kautta oli pyrittävä haettava turvaa, löydettävä lisää elintarvikkeita, hankittava uusia ansiomahdollisuuksia ja saatava selviytymispelin kannalta tärkeitä tietoja. Kaupunkilaiset alkoivat muodostaa uusia yhteenliittymiä ongelmien ratkaisemiseksi. Syntyi ”tietokerhoja”, elintarvikereenkaita ja turvallisuustilanteen romahtaessa erilaisia puolisoitilallisia ryhmiä. Sisällissodan ja sen jälkiselvittelyjen aikana monenlaiset sosiaaliset kontaktit olivat keskeisessä asemassa usean kaupunkilaisen hengen pelastumisessa. Vallassaolijoiden kannalta luotettavan kansalaisen antama lausunto pelasti monta valkoista ja punaista vangitsemiselta ja terrorilta – toki verkostot toimivat myös toiseenkin suuntaan.

Se, että ongelmien ratkaisuja haettiin lopulta alhaaltapäin muodostuneiden verkostojen ja yhteenliittymien kautta kertoo, ettei kaupunkiyhteisö onnistunut yhtenäisenä ratkaisemaan vaikeuksia. Valtiolllinen ja kunnallinen järjestelmä epäonnistuivat turvallisuuden, toimeentulon ja ravinnon saannin oikeudenmukaiseksi koetussa turvaamisessa. Molemmilla tasoilla olisi tarvittu yhteistä tahtoa ja luottamusta, joita ei etenkään vuosina 1917–1918 löytynyt. Jatkuvat vaikeudet ja niiden ratkaisusta käydyt aggressiiviset keskustelut vähensivät päivä päivältä kaupunkilaisten keskinäistä luottamusta ja halukkuutta uhrautumiseen yleisen toimeentulon hyväksi. Tässä tilanteessa kaikki joutuivat miettimään, miten voi-

sivat omilla toimilla parantaa itsensä ja läheistensä selviytymismahdollisuuksia. Kanssakaupunkilaiset olivat paitsi potentiaalisia liittolaisia myös kilpailijoita. Naapurille annettu leipä oli itseltä pois. Yhden ryhmittymän turvallisuuden lisääminen järjestäytymällä heikensi muiden turvallisuudentunnetta. Mitä suuremmaksi vaikeudet ja pelot kasvoivat, sitä enemmän kaupungissa elettiin ”pelastukoon ken voi”-tunnelmissa. Viime kädessä jokainen pelasi ensisijassa oman selviytymisensä puolesta, vaikka yleisesti varoiteltiinkin tämän strategian heikentävän kaupunki-yhteisön yhteistä selviytymistä.

Tilanteessa, missä kriisiajan ongelmat johtuvat ensisijaisesti kaupunkilaisten vaikutusvallan ulkopuolella olevista tekijöistä mutta missä myös sisäisistä valinnoista vallitsi suuri erimielisyys, oli sattumalla selviytymispelin kannalta korostunut merkitys. Tilanteet muuttuivat nopeasti, jolloin aiemmin järkevältä näyttäneet vaihtoehdot saattoivat nopeasti muuttua katastrofaaliseksi tai päinvastoin. Tämä koski niin koko yhteiskuntaa kuin yksilöitäkin. Hyvä esimerkki sattuman vaikutuksesta jokapäiväisen elämän perusehtoihin olivat rahan arvoon liittyneet äkilliset muutokset. Tänäpäin palkaksi saadut setelit, kupongit tai maksuosoitukset saattoivat osoittautua seuraavana päivänä arvottomiksi. Koko sota- ja pulatalouden keinottelu perustui poikkeukselliseen tilanteeseen, jonka tiedettiin sisältävän erilaisia muutoksia ja päättyvän joskus. Kukaan ei kuitenkaan tiennyt, koska peli tultaisiin viheltämään poikki – juuri tämän takia peliä pelattiin, mutta juuri tämä lisäsi aikalaisten kokemaa jatkuvaa epävarmuutta.

Loppujen lopuksi Helsingin ja helsinkiläisten kokemukset vuosilta 1914–1918 osoittavat, miten suuressa modernissa kaupungissa eläminen on riippuvaista monenlaisista teknisistä, taloudellisista, poliittisista ja sosiaalisista verkostoista – niin paikallisesti kuin globaalisti. Mitä enemmän näiden toiminta vaikeutuu, sitä ongelmallisemmaksi kaupunkilaisten elämä muodostuu. Kriisin perusta oli maailmansodassa ja tilanteen vaikeutuminen entisestään johtui Venäjän maa-iskuun vallankumouksesta. Molemmat olivat tapahtumia, joihin suomalaiset tai helsinkiläiset eivät pahemmin voineet vaikuttaa – kriisiaika tuli kaupunkiin ulkopuolelta. Pitkittyessään kriisistä tuli myös sisäinen ja vaikeudet johtivat lopulta myös paikallisyhteisön hajoamiseen toisiinsa vihamielisesti suhtautuneisiin ryhmiin. Kaupungissa asutaan tiiviisti muiden ihmisten keskellä, jolloin elämisen keskeisenä edellytyksenä on kaupunkiyhteisön jäsenien keskinäinen toimeentulo ja luottamus. Jos ongelmia ei pystytä ratkaisemaan niin, että suurin osa yhteisön jäsenistä kokee ratkaisut oikeudenmukaisiksi tai välttämättömiksi, on uhkana yhteisön hajoaminen kilpaileviin ryhmiin ja lopulta ”pelastukoon ken voi”-tunnelma. Helsingissä yleistä tahtoa ja voimaa kaupunkiyhteisön koossa pitämiseen ja uhrauksiin ei oikeastaan missään vaiheessa maailmansotaa löytynyt. Vihan siemenet kylvettiin osittain jo ensimmäisinä sotavuosina, jolloin poliittisilla ryhmillä oli rajalliset mahdollisuudet vaikuttaa valtiollisiin ratkaisuihin ja jolloin valtiollinen turvallisuuskoneisto pystyi pitämään kadut järjestyksessä. Tällöin arjen ongelmien syistä ja ratkaisuista saatettiin käydä kovasanaista syyttelyä ja sanasotaa ilman poliittista vastuuta. Tasavertaisuudessa koetut ongelmat herättivät

kuumia tunteita, joita voitiin käsitellä vain lehtikirjoituksissa. Tilanne kärjistyi maaliskuun vallankumouksen jälkeen. Vallankumoukselliseen aikaan kuuluneet tasavertaisuusunelmat yhdistettynä jokapäiväisen elämän vaikeutumiseen ja vastapuoliksi miellettyjen ryhmien syyttelyyn kärjistikivät kaupunkiyhteisön arjen ongelmat väkivaltaisuuksien polttoaineeksi.

Kaupunkiyhteisön ongelmat eivät loppuneet sisällissodan loppuessa, vaan liitto Saksan kanssa johti elintarviketilanteen vaikeutumiseen entisestään. Lopulta vain maailmansodan loppuminen ja Pohjois-Euroopan geopolittisessa asemassa tapahtuneet muutokset pelastivat helsinkiläiset vielä suuremmalta katastrofilta – elintarvikkeita saatiin maahan viime hetkellä. Maailmansodassa, vuoden 1917 levottomuuksissa, sisällissodassa ja vankileireillä menehtyneitä ei sen sijaan pelastanut mikään. Vaikka eurooppalaisessa mittakaavassa helsinkiläisten kohtalo maailmansodan vuosina oli jopa verrattain helppo, olivat kaupunkiyhteisön haavat syviä ja erittäin vaikeasti parannettavia.

Kesän 1920 helteisinä päivinä vaelisivat monet helsinkiläiset totuttuun tapaan Kaivopuistoa kohden. Jo usean vuosikymmenen ajan olivat helsinkiläiset tottuneet viettämään kesäpäiviään Ursinin kallion uimalaitoksella, jota oli pitkään hallinnoinut Helsingfors Simsällskap. Vuonna 1916 kielikysymys oli jakanut uimarit, ja suomenkielinen Helsingin uimarit oli saanut isännöitäväkseen Jätkäsaaren (Busholman) uimalaitoksen. Kesällä 1920 helsinkiläisuimarien rivit olivat aiempaakin jakaantuneemmat. Työväestön ja porvariston uimarit eivät enää sopineet samaan rantaan. Työväenuimarit olivat ryhmittyneet urheiluseura Jyryyn. Näin kaupunginvaltuusto oli keväällä 1920 laatinut uuden jaon kaupungin uimapaikoille: Ursinin kallion uimalaitoksella polskittiin Helsingfors Simsällskapin, Jätkäsaarella Jyryn ja Humallahdella Helsingin uimarien valvonnassa. Hajonneen kaupunkiyhteisön jakolinjat jatkuivat kesäisen Suomenlahden aaltoihin. Sodan häviäjiä ei kuitenkaan suljettu kokonaan yhteisön ulkopuolelle, vaan kaupunginvaltuustossa uimapaiikkoja jakamassa olivat myös sosiaalidemokraatit. Helsinkiläiset elivät maailmansodan poikkeusajan jälkeisessä kaupungissaan yhdessä, mutta erikseen.

LÄHDELUETTELO

(Aineistoista viitteissä käytetyt lyhenteet suluissa)

ARKISTOLÄHTEET

Helsingin kaupunginarkisto (HKA), Helsinki

Asuntojentarkastustoimisto
Saapuneet kirjeet
Kirjetoisteet

Elintarvetoimisto

Kalajaosto ja öljyjaosto
Selostus Elintarvelautakunnan kalajaoston toiminnasta
touko- ja elokuun välisenä aikana 1918
Korttikeskus
Punaisen korttikeskuksen pöytäkirjat

Suomalainen naisliitto

Keskushallinto
Adèle Stenforsin kirjeet

Suomen Lasten hätäapukomitea 1919

Hyväksytyt ruokailu- ja muut avustusanomukset

Sähkölaitos

Hallinto- ja talousosasto
Kirjaamo
Sähkölaitoksen henkilökunnan kuulustelupöytäkirja

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA), Hämeenlinna

Valtionrautatiet, Pasilan konepajan arkisto
Saapuneet kirjeet 1917–1919

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Kyösti Kallion arkisto

Kirjeenvaihto
Perhekirjeenvaihto
Kaisa Kalliolle lähetetyt kirjeet

Punainen rautatiehallinto ja sen arkisto 1918

Rautatieneuvosto. Kiertokirjeet
Koneosastoasiain ylivalvojan asiakirjoja
Erinäisiä asiakirjoja, kalusto- ja tarveaineet, Fredriksbergin konepajaa koskevia asiakirjoja

Valtiorikosoikeuksien (VRO) ja valtiorikosylioikeuksien (VRYO) aktit

Väliaikaisen rautatiehallituksen asettaman valanotto- ja tutkimuskomitean sekä rautateiden kurinpitotuomioistuimen arkisto

Kurinpitotuomioistuimen kuulustelupöytäkirjat

Saapuneet kirjeet 1918–1924

Rautatieneuvoston pöytäkirjat

S.R.L:n hallinnon toimeenpanevan valiokunnan pöytäkirjat 20.6.1916–18.3.1918

Kansanarkisto (KansA), Helsinki

6. Muistelmat

Jäppilä Kaija (osin kirjoitettu, osin haastattelu). Haastattelijana Lydia Arppe 1968

Konttinen Edit (s. 9.7.1899). Haastattelijana Lydia Arppe 4.7.1969

Landen Maija (19.2.1901). Haastattelija Lydyia Arppe 18.–19.12.1968

Laurila (os. Oila) Hulda (s. 17.10.1893)

Lehtonen Hugo. Haastattelijana Teuvo Rasku 15.8.1979

Mäkelä Yrjö (s. 1908). Nauhoittanut Anna-Liisa Lehtoranta 21.2.–14.3.1984

Rasku Teuvo

Salmi Albert Leonard (s. 1892)

Sääski Otto. Muistelmat 4.9.1979, kerääjänä Rasku Teuvo

Samu Nyströmin arkisto

(tutkijan käyttöön luovutetut aineistot) (SNA), Helsinki

Muistelmat

Härmä Toivo (Saatu Arvo Metsistöltä 2006)

Koistinen Helmi Ester (s. 8.12.1904, saatu Matti Oksaselta 2008)

Niininen Kalle (s. 2.8.1894, saatu Arvo Metsistöltä 2006)

Stockmann ja Grönqvist sukujen sukuarkisto (Kristian Stockmann) (SGA), Helsinki

Utdrag ur Karl Stockmanns dagböcker 1917–1918

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS)

Kansanrunousarkisto

Aalto Selma (s. 1909, os. Vikgren) (1966/1)

Aalto Unto (s. 1910) (1966/1)

Alho A. R (37/1966)

Hagström Julius (s. 20.7.1900) (37/1966)

Inkinen Martti (40/1966)

Itkonen Aino (s. 8.2.1891) (41/1966)

Itkonen Martti (s. 1893) (1966/5)

Jortikka Anni (s.1902)(41/1966)

Nylund Yrjö (s. 22.11.1902) (48/1966)

Pohjalainen Johanna (s. 21.8.1892) (24/1966)

Raatikainen Eelis (s. 1903) (25/1966)

Ranta Yrjö (49/1966)

Rantanen Arvo (s. 11.5.1901) (25/1966)

Rantanen E. (s. 1897) (1/1966)

Salovaara Onni (s. 1905) (1966/1, kerääjä Unto Aalto)

Segersven Tyyne (s. 1899) (1/1966, kerääjä Unto Aalto)

Seppänen Otto (s. 1898) (1966/1, kerääjä Unto Aalto)

Siltanen Paavo (s. 1911) (1966/1kerääjä Unto Aalto)
Sinisalo Otto Vilhelm (s. 11.4.1888) (32/1966)
Stenberg Kerttu (s. 5.1.1880) (33/1966)
Tiilikainen Otto (4.1.1893) (1966/1, kerääjä Unto Aalto)
Tuomaala Pentti (s. 1895)(34/1966)
Vuori Emil (s. 1896) (30/1966, kirjoittanut Reino Salminen)

Suomen Rautatiemuseo, Hyvinkää

Juho Mäkelän haastattelu 15.12.1967

Svenska litteratursällskapet arkiv (SLSA), Helsingfors

Tor Wilhelmsson arkiv (SLSA 886)
Dagbok 1918

Työväen arkisto (TA), Helsinki

Helsingin rautateiden työntekijäin liiton osasto noi
Pöytäkirjat 1917–1919
Kirjeenvaihtoa 1912–1930

Muistitietokokoelma

Altti Kalle (s. 18.12.1892) (1236/59)
Hätinen Yrjö Edvard (s.1906) (362/11096)
Lindeman Oskar (s. 1903) (11654)
Salovaara Heikki (1108/363) (Väino Veikko Salovaaran ja Lovisa Salovaaran papereita vuodelta 1918)
Turunen Huugo Pekka (s. 2.4.1898) (1172/57)
Vikström Emil (21.7.1893) (1229/59 Haastattelija Huugo Turunen)

Suomen rautateiden työntekijäinliitto
9. edustajakokous 1917
10. edustajakokous 1919
Kiertokirjeet 1917–1919
Kirjeenvaihto

Valtion Rautatieläisten Keskusjärjestö
Pöytäkirja erinäisten rautatieläisjärjestöjen yleisestä kokouksesta 12.–13.12.1917

Vuoden 1918 arkisto
HEH4

Helsingin kaupunginvaltuuston asiakirjoja 1918
Helsingin työväen toimeenpanevan komitean julistuksia ja tiedonantoja
HM 12

Saarenheimo Johan Emil (s. 23.8.1878)
Y. Pirttilän kirje Suomen Sosialidemokraatin toimitukselle 28.3.1934

Valtionrautateiden Pasilan korjaamon arkisto (VPKA), Helsinki

Pasilan varasto
Saapuneet kirjeet 1918–1920

Yleisradion arkisto (YLE), Helsinki

Kullervo Linnan (s. 24.11.1911) haastattelu 18.1.1983. Haastattelijoina Aila Rantala ja Tapio Ruotsi (Dat-4268)

PAINETUT LÄHTEET

Helsingin kaupungin tilasto I. Terveysten- ja sairaanhoito 1914–1922 (HKT1)
Helsingin kaupungin tilastolliset vuosikirjat 1913–1922 (HKTV)
Helsingin kaupunginvaltuuston painetut asiakirjat 1914–1922 (HKVPA)
Kertomus Helsingin kaupungin elintarvetoimiston toiminnasta 1917–1921. Kirjoittanut Dagmar Neovius. Helsingin kaupungin elintarvetoimisto 1922 (KHKET)
Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1913–1920 (KHKK)
Sosialinen aikakauskirja. Julkaisija sosialiministeriö ja sosialihallitus (SAK)
Suomen tilastollinen vuosikirja (STV)
Suomen virallinen tilasto (SVT), XI Lääkintöhallituksen kertomus
Suomen virallinen tilasto, XXIII: 32 Oikeustilasto. Tilastollinen tutkimus 1918 vuoden valtiorokosta. Helsinki 1923
Suomen virallinen tilasto, XXXII Sosialisia erikoistutkimuksia 1. Marraskuun-lakko vuonna 1917 ja kapina vuonna 1918. Tilastollinen selonteko niiden vaikutuksesta Suomen teollisuuteen. Helsinki 1921
Suomen virallinen tilasto, XXXII Sosialisia erikoistutkimuksia 2. Asuntolaskenta huhtikuun 25 p:nä 1919. Helsinki 1921
Suomen virallinen tilasto, XXXII Sosialisia erikoistutkimuksia 5. Elinkustannukset tilinpitokaudella 1920–21. Helsinki 1925
Rajahintapolitiikka ja maatalous. Kirjoituksia ja anomuksia. Toim. Pellervon toimisto. Otava, Helsinki 1917
Työtilastollinen Aikakauslehti. Julkaisija Suomen Teollisuushallitus (TTA)

LEHDISTÖ

Helsingin Sanomat (HS)
Hufvudstadsbladet (HBL)
Suomen Sosialidemokraatti (SS)
Suomen virallinen lehti (SWL)
Työmies (TM)
Uusi Suometar (US)

Aikalaiskirjallisuus ja muistelmat

- Aho Juhani, Hajamietteitä kapinaviikoilta I–III. Toinen painos (1. painos 1918). WSOY, Porvoo 1938
- Ackté-Jalander Aino, Kenraali Bruno Jalanderin muistelmia Kaukaasiasta ja Suomen murroskaudelta. Otava, Helsinki 1932
- Brotherus Heikki, Seurapiiri. Ihmisiä, tapoja, miljöötä. Weilin + Göös, Espoo 1982
- Cederberg Axel, Vainotuita. Teoksessa Svedlin Thure (Toim.), Valkoisten salainen toiminta Helsingissä punaisena aikana. Gummerus, Jyväskylä 1919, 165–207
- Dahl Hjalmar, Maanalainen sanomalehdistö. Teoksessa Svedlin Thure (Toim.), Valkoisten salainen toiminta Helsingissä punaisena aikana. Gummerus, Jyväskylä 1919, 135–147
- Donner Sven, Helsingin valkokaarti. Teoksessa Svedlin Thure (Toim.), Valkoisten salainen toiminta Helsingissä punaisena aikana. Gummerus, Jyväskylä 1919, 5–29
- Dukes Paul, Punaisen hämärän maa. Kokemuksia ja tutkimuksia puna-Venäjältä. 2. painos. Werner Söderström, Porvoo 1923
- Dumas Alexandre, Lääkärin muistelmia. Karisto, Hämeenlinna 1917
- Dumas Alexandre, Josef Balsamo. Historiallinen romaani Ludvig XV:n hovista. Karisto, Hämeenlinna 1917
- Dumas Alexandre, Neiti de Taverney. Historiallinen romaani Ludvig XV:n hovista. Karisto, Hämeenlinna 1917
- Dumas Alexandre, Rouva de la Motte. Historiallinen romaani Ludvig XV:n hovista. Karisto, Hämeenlinna 1917
- Dumas Alexandre, Kuningattaren kaulanauha. Historiallinen romaani Ludvig XV:n hovista. Karisto, Hämeenlinna 1917
- Eklund Gerda, Djurgårdsvillor. Teoksessa Åström Anna-Maria ja Sundman Maud (utgivna), Hemma bäst. Minnen från barndomshem i Helsingfors. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1990, 133–150
- Faltin Richard, Mitt liv. Söderström, Porvoo 1961
- France Anatole, Jumalat janoavat. Otava, Helsinki 1933 (Suom. L. Onerva)
- Forsberg G. L., Kapningen av isbrytaren Volynets. Teoksessa Helenius Ilmari et al. (Toim.), Helsingin valtaus. Vuoden 1918 Helsingin valkokaartin työvaliokunta, Helsinki 1938, 77–84
- Gallen-Kallela Kirsti, Muistelmia nuoruusvuosiltani 1896–1931. Weilin + Göös, Espoo 1982
- Gummerus Herman, Jääkärit ja aktivistit. Sotavuosien muistelmia Tukholmasta ja Berliinistä. WSOY, Porvoo 1928 (Suom. Eino Voionmaa)
- Haahti Y. A., Helsingin valtaus 12–13.4.1918. Teoksessa Helenius Ilmari et al. (Toim.), Helsingin valtaus. Vuoden 1918 Helsingin valkokaartin työvaliokunta, Helsinki 1938, 24–71
- Haavikko Ritva (Toim.), Ihmisen ääni. Nöyryys – intohimo. Mika Waltari. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva 1978
- Haavio Martti, Nuoruusvuodet. Kronikka vuosilta 1906–1924. Toinen painos. WSOY, Porvoo 1973
- Halsti H. Wolf, Mies elää aikaansa. Muistelmat I, 1905–1939. Otava, Helsinki 1973
- Harvia Yrjö, Suomen sodanjälkeinen asuntopolitiikka. Lontoon asuntokongressia varten laadittu selonteko. SAK 2–3/1920, 95–106
- Helenius Ilmari et al., ”Tarmon” valtaus 3.3.1918. Teoksessa Helenius Ilmari, Autonen J.U., Ekroos Thorsten, Heinonen Arvo, Haahti Y.A., Öller R. (Toim.), Helsingin valtaus. Vuoden 1918 Helsingin valkokaartin työvaliokunta, Helsinki 1938 (a), 95–98
- Helenius Ilmari et al., Naisaseenkantajat ja avustajat kertovat.. Teoksessa Helenius Ilmari, Autonen J.U., Ekroos Thorsten, Heinonen Arvo, Haahti Y.A., Öller R. (Toim.), Helsingin valtaus. Vuoden 1918 Helsingin valkokaartin työvaliokunta, Helsinki 1938 (b), 99–108
- Helenius Ilmari et al., Raportteja valkokaartin taistelurintamilta - Rapporter från vita gardets stridsfronter. Teoksessa Helenius Ilmari, Autonen J.U., Ekroos Thorsten, Heinonen Arvo, Haahti Y.A., Öller R. (Toim.), Helsingin valtaus. Vuoden 1918 Helsingin valkokaartin työvaliokunta, Helsinki 1938 (c), 153–206
- Helenius Ilmari, Autonen J.U., Ekroos Thorsten, Heinonen Arvo, Haahti Y.A., Öller R. (Toim.), Helsingin valtaus. Vuoden 1918 Helsingin valkokaartin työvaliokunta, Helsinki 1938
- Hildén N. A., Helsinki halkojen kuluttajana Metsätieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 13/1929. Metsätieteellinen tutkimuslaitos, Helsinki 1929
- Hjelt Vera, Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908–1909. Työtilasto 13. Suomen senaatti, Helsinki 1912

Jotuni Maria, Kultainen vasikka. Kolminäytöksinen huvinäytelmä. Söderström, Porvoo 1918

Karhu J, Sota-ajan taloudellinen elämä Suomessa. Edistysseurojen kustannusyhtiö, Helsinki 1917

Karpio Vihtori, Matti Helenius-Seppälä. Elämäkerta. WSOY, Porvoo 1931

Kilpi Sylvi-Kyllikki, Sörnäisten tyttö. Tammi, Helsinki 1964

Kuusi Eino, Huoneenvuokrasäännöstely. Katsaus sen tähänastiseen toimeenpanoon maassamme I. SAK 1/1921, 1–46

Leino Eino, Helsingin valloitus. Muistelmia ja vaikutelmia. Minerva, Helsinki 1918

Lemström Gunhild, Sjömansgatan 33. Teoksessa Åström Anna-Maria ja Sundman Maud (utgivna), Hemma bäst. Minnen från barndomshem i Helsingfors. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1990, 95–99

Louhikko E. K., Teimme vallankumousta. Suomen kirja, Helsinki 1943

Lönnqvist L., Pasilan konepaja 50-vuotias II. Rautatieliikenne 1953, 112–123

Mannerheim Carl Gustaf, Vapaussota-teosten arvostelun johdosta. Historiallinen Aikakauskirja 1929, 56–58

Manninen Antero, Hyväonnisen miehen muistikuvia. Kirjayhtymä, Helsinki 1984

Miettinen Unto (Toim.), Erään työmiehen päiväkirjasta. Lauri Vileniuksen muistelmia ja pakinoita. Otava, Helsinki 1971

Muoinen Esko (Toim.), Selvä kuin juna. Juttuja ja muisteluksia Pasilan konepajalta. omakustanne, Helsinki 1995

Nyström Bruno, Från de röda dagarna i Helsingfors. Teoksessa Helenius Ilmari et al. (Toim.), Helsingin valtaus. Vuoden 1918 Helsingin valkokaartin työvaliokunta, Helsinki 1938, 142–144

Raitanen Anitta, Niin paljon kuuluu elämään. Vanhustyön keskusliitto ja Etelä-Saimaan kustannus Oy, Lappeenranta 1991

Rosenkrantz Palle, Gulashi-Hansenin matka Pietariin maailmansodan aikana. Minerva, Helsinki 1917

Saarenheimo Eero (Toim.), Kirovuosien kronikka. Otteita professori Eliel Aspelin-Haapkyllän päiväkirjasta vuosilta 1905–1917. SKS, Helsinki 1980

Salmela-Järvinen Martta, Alas lyötiin vanha maailma. Muistikuvia ja näkymiä vuosilta 1906–1918. WSOY, Porvoo–Helsinki 1966

Salo Toivo, Suomen punaisen ristin tilkan sairaalan toiminnasta keväällä 1918. Teoksessa Helenius Ilmari et al. (Toim.), Helsingin valtaus. Vuoden 1918 Helsingin valkokaartin työvaliokunta, Helsinki 1938, 123–136

Schybergson Per (Red.), Terror och tragik. Helsingfors och Sibbo våren 1918. Anteckningar av Gerda Schybergson. Skrifter utgivna av Sibbo Hembygdsforskningsförening R. F. XIII. Schildts, Helsingfors 2003

Sergelius Max, Vastarinnan rahataloudellisen puolen järjestäminen. Teoksessa Svedlin Thure (Toim.), Valkoisten salainen toiminta Helsingissä punaisena aikana. Gummerus, Jyväskylä 1919, 151–161

Simmel Georg, Suurkaupunki ja moderni elämä. Kirjoituksia vuosilta 1895–1917. (Valikoinut Arto Noro, suomentanut Tiina Huuhtanen). Gaudeamus, Helsinki 2005

Simmel Georg, Suurkaupunki. Teoksessa Simmel Georg, Suurkaupunki ja moderni elämä. Kirjoituksia vuosilta 1895–1917. (Valikoinut Arto Noro, suomentanut Tiina Huuhtanen). Gaudeamus, Helsinki 2005 (alkuperäinen artikkeli 1903), 27–46

Skog Emil, Sosialisti ja patriootti muistelee. WSOY, Porvoo 1971

Sohkanen Viljo, Punakaartilaisen päiväkirja. Työväen perinne, Helsinki 1988

Suomalainen Jaakko, Johannes Sundvall, Emerik Olsoni ja Arno Jaatinen (Toim.), Suomen jääkärit. Elämä ja toiminta sanoin ja kuvin 1–2. Osakeyhtiö Sotakuvia, Kuopio 1918

Suomela Kl. U., Muistelmia Helsingin valkokaartin toiminnasta v. 1918. Teoksessa Helenius Ilmari et al. (Toim.), Helsingin valtaus. Vuoden 1918 Helsingin valkokaartin työvaliokunta, Helsinki 1938, 111–117

Svedlin Thure, Aseiden hankinta. Teoksessa Svedlin Thure (Toim.), Valkoisten salainen toiminta Helsingissä punaisena aikana. Gummerus, Jyväskylä 1919, 33–73

Svedlin Thure (Toim.), Valkoisten salainen toiminta Helsingissä punaisena aikana. Gummerus, Jyväskylä 1919

Tandefelt Heikki, Kuika Suomenlinna valloitettiin v. 1918. Teoksessa Helenius Ilmari et al. (Toim.), Helsingin valtaus. Vuoden 1918 Helsingin valkokaartin työvaliokunta, Helsinki 1938, 85–94

Tanner Väinö, Kuinka se oikein tapahtui. Vuosi 1918 esivaiheineen ja jälkiselvittelyineen. Tammi, Helsinki 1957 (3. painos, alkuperäisteos 1948)

Tanner Väinö, Näin Helsingin kasvavan. Tammi, Helsinki 1966 (5. painos, alkuperäisteos 1947)

Tenhunen Yrjö, Helsingin valkokaartin opettajana. Teoksessa Helenius Ilmari et al. (Toim.), Hel-

singin valtaus. Vuoden 1918 Helsingin valkokaartin työvaliokunta, Helsinki 1938, 110
 Tigerstedt Robert, Amerikan antama avustus Suomen lapsille. SAK 4/1920, 243–267
 Tokoi Irene, Oskari Tokoi. Maanpakolaisen muistelmia. Isänsä muistiinpanojen perusteella kirjoittanut Irene Tokoi. Tammi, Helsinki 1947
 Tudeer Maija, Laskelmia elinkustannusten vaihteluista Helsingissä vuosina 1917–1919. SAK 1921, 770–777
 Turtiainen Arvo, Runoja 1934–1968. Tammi, Helsinki 1976
 Virkkunen Paavo, Kahden sataluvun vaiheilta. Elettyä ja ajateltua. Otava, Helsinki 1953
 Virolainen Voldemar, Vihreä valo. kustannusliike Progress, Moskova 1981 (suomentanut Impi Vauhkonen)
 Wuolijoki Hella, Minusta tuli liikenainen eli ”Valkoinen varis”. Juhani Tervapään yksinpuheluja aikojen draamassa (1908–1918). (alkuperäisteos 1953). Teoksessa Wuolijoki Hella, Minusta tuli suomalainen. Weilin+Göös, Espoo 1987, 149–350
 Wuolijoki Hella, Minusta tuli suomalainen. Weilin+Göös, Espoo 1987
 Åström Anna-Maria ja Sundman Maud (utgivna), Hemma bäst. Minnen från barndomshem i Helsingfors. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1990

Kirjallisuus

Aalto Seppo, Sotakaupunki. Helsingin Vanhankaupungin historia 1550–1639. Helsingin kaupunki ja Otava, Helsinki 2012
 Ahtiainen Pekka, Tervonen Jukka ja Teräs Kari (Toim.), Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja. Vastapaino, Tampere 2010
 Ahonen Kirsi, Niemi Marjaana ja Pöyhönen Jaakko, Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917 (3). SHS ja Helsingin kaupungin tietokeskus, Helsinki 1992
 Ahtiainen Pekka ja Tervonen Jukka, Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen. SHS, Helsinki 1996
 Ahto Sampo, Sotaretkellä. Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 II. Taistelu vallasta. Painatuskeskus ja Valtionarkisto, Helsinki 1993, 178–445
 Alanen Aulis Johannes ja Ahtokari Reijo, Vuosisataista vakuutusta. Aura, Helsinki 1967
 Alapuro Risto, State and Revolution in Finland. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 1988
 Alapuro Risto, Vallankumouskausi 1917–1918 vertailevalta kannalta. Teoksessa Hannikainen Juhana, Hyrkkänen Markku ja Vehviläinen Olli (Toim.), Suomi 1917–1918. Väki voimakas 4. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1990, 11–27
 Alapuro Risto, Vallankumous. Historiallinen Aikakauskirja 1993, 114–116
 Alapuro Risto, Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933. Hanki ja Jää, Helsinki 1994
 Alapuro Risto (Toim.), Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin. WSOY, Porvoo – Helsinki – Jyväskylä 1998
 Alenius Kari, Viron, Latvian ja Liettuan historia. Atena, Jyväskylä 2000
 Ampuja Outi (Toim.), Kun jotain sattuu. Palo- ja pelastustoimi Helsingissä 150 vuotta. Helsingin pelastuslaitos, Helsinki 2011
 Ampuja Outi, Palo- ja pelastuslaitos vuosina 1861–2010. Teoksessa Ampuja Outi (Toim.), Kun jotain sattuu. Palo- ja pelastustoimi Helsingissä 150 vuotta. Helsingin pelastuslaitos, Helsinki 2011, 23–219
 Berger Peter L. – Luckmann Thomas, Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma. Gaudeamus, Helsinki 1995 (1966) (Suom. Vesa Raiskila)
 Berov Ljuben, The Bulgarian Economy during World War I. Teoksessa Király Béla K and Dreisziger Nándor F (Eds), East Central European Society in World War I. Columbia University Press, New York 1985, 170–183
 Björkqvist Heimer, Teollisuuden kehitys. Teoksessa Jutikkala Eino et al. (Toim.) Helsingin kaupungin historia V:3. Helsingin kaupunki, Helsinki 1967, 281–380
 Bonzon Thierry, The Labour market and industrial mobilization 1915–1917. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 164–195
 Bonzon Thierry, Consumption and Total Warfare in Paris (1914–1918). Teoksessa Trentmann Frank and Fleming Just (Eds), Food and Conflict in Europe in the Age of the Two World Wars. Palgrave Macmillan, Hampshire and New York 2006, 49–64
 Bonzon Thierry and Davis Belinda, Feeding the cities. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis

- (ed.), *Capital Cities at War*. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 305–341
- Braithwaite Rodric, *Moscow 1941. A City and Its People at War*. Profile Books, London 2006
- Broadberry Stephen (ed.), *The Economics of World War I*. Cambridge University Press, Cambridge 2005
- Broadberry Stephen and Harrison Mark, *The economics of World War I: an overview*. Teoksessa Broadberry Stephen (ed.), *The Economics of World War I*. Cambridge University Press, Cambridge 2005, 3–40
- Cronier Emmanuelle, *The Street*. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), *Capital Cities at War*. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Volume 2. A Cultural History. Cambridge University Press, New York 2007, 57–104
- Davis Belinda J., *Food, Politics and Women's Everyday Life during the First World War*. Teoksessa Hagemann Karen and Schüler-Springorum Stefanie (Ed.), *Home/Front. The Military, War and Gender in Twentieth Century Germany*. Berg Publisher, New York and Oxford 2002, 115–138
- Eerola Jouni, *Pasilan konepaja 1903–2003*. Sata vuotta rautatievaunujen valmistusta ja korjausta Helsingissä. Pasilan konepajan perinneyhdistys ja Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki 2005
- Ehrnrooth Jari, *Kapina*. Historiallinen Aikakauskirja 1993, 102–105
- Englund Peter, *Sodan kauneus ja kauheus*. 215 lyhyttä lukua ensimmäisestä maailmansodasta. WSOY, Helsinki 2009 (Suom. Seppo Hyrkäs)
- Eräsvuori Jukka, *Helsingin sataman ja satamahallinnon historia*. Helsingin kaupunki, Helsinki 1981
- Ferguson Niall, *Julma sota*. WSOY, Helsinki 2003 (Alkuperäisteos 1998, suom. Matti Kinnunen)
- Fingerroos Outi, Haanpää Riina, Heimo Anne ja Peltonen Ulla-Maija (Toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. SKS, Helsinki 2006
- Fingerroos Outi ja Haanpää Riina, *Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä*. Teoksessa Fingerroos Outi et al. (Toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. SKS, Helsinki 2006, 25–48
- Figes Orlando, *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891–1924*. Random House, London 1996
- Franzén Nils-Olof, *I Sverige under första världskriget: undan stormen*. Bonnier, Stockholm 2001
- Gatrell Peter, *Poor Russia, poor show: mobilising a backward economy for war, 1914–1917*. Teoksessa Broadberry Stephen (ed.), *The Economics of World War I*. Cambridge University Press, Cambridge 2005, 235–275
- Ginzburg Carlo, *Johtolankoja*. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista. Gaudeamus, Helsinki 1996 (Suom. Aulikki Vuola)
- Goebel Stefan, *Schools*. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), *Capital Cities at War*. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Volume 2. A Cultural History. Cambridge University Press, New York 2007, 188–234
- Gregory Adrian, *Lost generations: the impact of military casualties on Paris, London and Berlin: Capital cities at War*. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), *Capital cities at war*. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 57–103
- Gregory Adrian, *Railway stations: gateways and termini*. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), *Capital Cities at War*. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Volume 2. A Cultural History. Cambridge University Press, New York 2007, 23–56
- Gripenberg Lennart, *Kone- ja siltarakennus Osakeyhtiö. 1892–1932*. Suomen kauppa ja teollisuus, Helsinki 1932
- Haapala Pertti, *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Osuuskunta Vastapaino ja SHS, Tampere – Helsinki 1986
- Haapala Pertti, *Tampere 1917*. Teoksessa Hannikainen Juha, Hyrkkänen Markku ja Vehviläinen Olli (Toim.), *Suomi 1917–1918. Väki voimakas 4*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1990, 55–63.
- Haapala Pertti, *Suomalainen yhteiskunta*. Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 III, Valtionarkisto*, Helsinki 1992, 10–131
- Haapala Pertti, *Yksi vai monta totuutta? Historiallinen Aikakauskirja 1993*, 97 (a)
- Haapala Pertti, *Luokkasota*. Historiallinen Aikakauskirja 1993, 105–110 (b)
- Haapala Pertti, *Kun yhteiskunta hajosi*. Suomi 1914–1920. Painatuskeskus, Helsinki 1995
- Haapala Pertti, *Löyty Olli, Melkas Kukku ja Tikka Marko* (Toim.), *Kansa kaikkivaltias*. Suurlakko Suomessa 1905. Teos, Helsinki 2008
- Haavikko Paavo, *Wärtsilä 1834–1984*. Wärtsilä-yhtiön ja siihen liitettyjen yritysten kehitysvaiheita kansainvälistyväksi monialayritykseksi. Wärtsilä, Helsinki 1984
- Hagemann Karen, *Home/Front. The Military, Violence and Gender in the Age of the World War*.

- Teoksessa Hagemann Karen and Schüler-Springorum Stefanie (Ed.), *Home/Front. The Military, War and Gender in Twentieth Century Germany*. Berg Publisher, New York and Oxford 2002, 1–42.
- Hagemann Karen and Schüler-Springorum Stefanie (Ed.), *Home/Front. The Military, War and Gender in Twentieth Century Germany*. Berg Publisher, New York and Oxford 2002
- von Hagen Mark, *War and the Transformation of Loyalties and Identities in the Russian Empire, 1914–18*. Teoksessa Pons Silvio and Romano Andrea, *Russia in the Ages of Wars 1914–1945*. Feltrinelli, Milano 2000
- Halén Harry, *Kiinalaiset linnoitustyöläiset Helsingin ympäristössä 1916–1917*. Unholan aitta 24. Tuohivirsu, Helsinki 2006
- Halén Harry, *Venäjän sotaväki ja sen henkilötappiot Helsingin alueella 1. maailmansodan aikana*. Unholan aitta 27. Pamât', Helsinki 2007
- Halila Aimo, *Helsingin kaupungin sosiaalitoimen historia*. Helsingin kaupunki, Helsinki 1977
- Hall Peter, *The Changin role of Capital Cities: Six Types of Capital City*. Teoksessa Taylor John, Lengellé Jean G and Anrew Caroline, *Capital Cities. International perspectives – Les Capitales. Perspectives internationales*. Carleton Univesity Press, Ottawa 1993, 69–84
- Hannikainen Juha, Hyrkkänen Markku ja Vehviläinen Olli (Toim.), *Suomi 1917–1918. Väki voimakas 4. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura*, Tampere 1990
- Harjula Mirko, *Viro 1914–1922. Maailmansota, vallankumoukset, itsenäistyminen ja vapaussota*. SKS, Helsinki 2009
- Harjula Mirko, *Itämeri 1914–1921. Itämeren laivastot maailmansodassa sekä Venäjän vallankumouksissa ja sisällissodassa*. Books on Demand, Helsinki 2010
- Harmaja Leo, *Maailmansodan vaikutus Suomen taloudelliseen kehitykseen*. Kansantaloudellisia tutkimuksia X. Kansantaloudellinen yhdistys ja WSOY, Helsinki – Porvoo 1940
- Haselsteiner Horst, *The Habsburg Empire in World War I: Mobilization of food supplies*. Teoksessa Király Béla K and Dreisziger Nándor F (Eds), *East Central European Society in World War I*. Columbia University Press, New York 1985, 87–102
- Hays J. N. *Epidemics and Pandemics. Their Impacts on Human History*. ABC-CLIO, Santa Barbara 2005
- Heikkinen Sakari, *Puseromiehet liikkeellä. Työttömien mielenosoitukset Helsingissä tammikuussa 1894*. Teoksessa Peltonen Matti (Toim.), *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*. SHS, Helsinki 1990, 181–220
- Heiniö Paavo, *Eri sairaalain historiat*. Teoksessa Rosén Ragnar et al. (Toim.), *Helsingin kaupungin sairaalalaitoksen historia*. Helsingin kaupunki, Helsinki 1968, 59–562
- Hentilä Seppo, *Suomen työläisurheilun historia I. Työväen Urheiluliitto 1919–1944. Työväenurheiluliitto*, Helsinki 1982
- Herlin Ilkka, *Linjoilla ja linjojen takana*. Teoksessa Ahtiainen Pekka ja Tervonen Jukka, *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen*. SHS, Helsinki 1996, 84–119
- Herranen Timo ja Myllyntaus Timo, *Ensimmäisen maailmansodan vaikutus Eestiin ja Suomen metalliteollisuuteen*. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja 15/1984
- Herranen Timo, *Kaasulaitostoimintaa Helsingissä 1860–1985*. Helsingin kaupungin energialaitos, Helsinki 1985
- Herranen Timo, *Hevosomnibusseista metroon. Vuosisata Helsingin joukkoliikennettä*. Helsingin kaupunki, Helsinki 1988
- Herranen Timo, *Vettä ja elämää. Helsingin vesihuollon historia 1876–2001*. Helsingin vesi, Helsinki 2001
- Hersalo N. V., *Suojeluskuntain historia 1. Puolustustahtoinen kansa. Muinaisitsenäisyydestä valtiolliseen riippumattomuuteen*. Hata, Helsinki 1955
- Hietala Marjatta, *Services and Urbanization at the Turn of the Century. The Diffusion of Innovations*. SKS, Helsinki 1987
- Hietala Marjatta, *Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917 (1)*. SHS ja Helsingin kaupungin tietokeskus, Helsinki 1992
- Hietaniemi Tuija, *Lain vartiossa. Poliisi Suomen politiikassa 1917–1948*. SHS, Helsinki 1992
- Hirn Sven, *Kansankirjastosta kaupunginkirjastoksi, Helsingin kaupunginkirjasto 1860–1940*. Helsingin kaupunginkirjasto, 1998
- Hirn Sven, *Huvia ja herkkuja. Helsingiläistä hotelli- ja ravintolaelämää ennen itsenäisyyden aikaa*. SKS, Helsinki 2007
- Hoffman Kai, *K-kaupan historia. Kauppiaitten kustannus*, Helsinki 1983

- Hoppu Tuomas, Historian unohtamat. Suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa 1. maailmansodassa 1914–1918. SKS, Helsinki 2005
- Hoppu Tuomas, Neljä vuotta venäläisenä varuskuntakaupunkina. Teoksessa Hoppu Tuomas ja julkaisutyöryhmä (Toim.), Tampere 1918. Vapriikki, Tampere 2008 (a), 18–37
- Hoppu Tuomas, Valtataistelu veljessodan esinäytöksenä. Teoksessa Hoppu Tuomas ja julkaisutyöryhmä (Toim.), Tampere 1918. Vapriikki, Tampere 2008 (b), 38–51
- Hoppu Tuomas, Punaisten asejunasta rintamataisteluihin. Teoksessa Hoppu Tuomas ja julkaisutyöryhmä (Toim.), Tampere 1918. Vapriikki, Tampere 2008 (c), 56–95
- Hoppu Tuomas, Tampere – sodan katkerin taistelu. Teoksessa Hoppu Tuomas ja julkaisutyöryhmä (Toim.), Tampere 1918. Vapriikki, Tampere 2008 (d), 96–161
- Hoppu Tuomas ja julkaisutyöryhmä (Toim.), Tampere 1918. Vapriikki, Tampere 2008
- Hoppu Tuomas, Vallattaa Helsinki. Saksalaisten hyökkäys punaiseen pääkaupunkiin 1918. Gummerus, Helsinki 2013
- Hornborg Eirik, Sotaväki ja sotatapahtumat. Teoksessa Helsingin kaupungin historia III:1. Helsingin kaupunki, Helsinki 1950, 201–254
- Häkkinen Antti, Nälkä punikkina? Huonot ajat ja poliittinen aktiivisuus. Teoksessa Peltonen Matti (Toim.), Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta. SHS, Helsinki 1990, 423–440
- Häkkinen Antti, Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867 – 1939. Otava, Helsinki 1995
- Häkkinen Antti, Ikonen Vappu, Pitkänen Kari ja Soikkanen Hannu, Kun halla nälän tuskan toi. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva 1991
- Impola Sirkka ja Packalén Leena, Ruokahetki hyvän mielen tuo. Helsingin kunnallinen elintarvikehuolto 75 vuotta. Helsingin kaupunki, Helsinki 1992
- Juntto Anneli, Asuntokysymys Suomessa Topeliuksesta tulopoliittikaan. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1990
- Jutikkala Eino (Toim.), Turun kaupungin historia 1856–1917. Ensimmäinen nide. Turun kaupunki, Turku 1957
- Jutikkala Eino et al. (Toim.) Helsingin kaupungin historia V:3. Helsingin kaupunki, Helsinki 1967
- Jutikkala Eino, Urbanisoituminen. Teoksessa Tommila Päiviö (Toim.), Suomen kaupunkilaitoksen historia 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki 1983, 9–26
- Kaartinen Mervi, Punaorpojen huolto – köyhäinapua ja kasvatusta. Teoksessa Hannikainen Juha, Hyrkkänen Markku ja Vehviläinen Olli (Toim.), Suomi 1917–1918. Väki voimakas 4. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1990, 341–355
- Kaartinen Mervi, Punaorvot 1918. Minerva, Helsinki 2008
- Kalela Jorma, Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa. Työvoimaministeriö ja Valtion painatuskeskus, Helsinki 1989
- Kalela Jorma, Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus, Helsinki 2000.
- Kalela Jorma, Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa Fingerroos Outi et al. (Toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, 67–92
- Kalleinen Kristiina, Helsingin upseerisurmat maaliskuussa 1917. Teoksessa Westerlund Lars (Toim.), Venäläissurmat Suomessa 1914–22. Osa 1. Sotatapahtumat 1914–22. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2004, 149–183
- Kalleinen Kristiina, Helsingin upseerisurmat maaliskuussa 1917. Teoksessa Westerlund Lars (Toim.), Venäläissurmat Suomessa 1914–22. Osa 1. Sotatapahtumat 1914–22. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2004, 149–183
- Kallenautio Jorma, Kunnallistalous, yhdyskuntatekniikka, liikelaitokset ja joukkoliikenne 1875–1917. Teoksessa Tommila Päiviö (Toim.), Suomen kaupunkilaitoksen historia 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki 1983, 271–330
- Kallio Aulis, Liettuan historia. Jagellonica-kulttuuriyhdistys ry, Tampere 2009
- Kanbur Ravi, The Standard of Livig: Uncertainly, Inequality and Opportunity. Teoksessa Sen Amartya et al, The Standard of Livig. The Tanner lectures (1985), 59–69
- Kaup P, Töölisiikumine. Teoksessa Teoksessa Pullat Raimo (koost.), Tallinna ajalugu 1860–1965. Eesti Raamat, Tallinn 1969, 72–82
- Kekkonen Jukka, Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeuden käyttö Suomessa vuonna 1918. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 1991
- Kervanto Nevanlinna Anja, Kadonnan kaupungin jäljillä. Teollisuusyhteiskunnan muutoksia Helsingin historiallisessa ytimessä. SKS, Helsinki 2002
- Keskinen Kimmo ja Silvennoinen Oula, Helsingin poliisilaitoksen historia 1826–2001. Helsingin kihlakunnan poliisilaitos, Helsinki 2004
- Keskisarja Teemu, Afäärifennomaanit. Paloheimo-veljekset suurliikemiehinä ja yhteiskunnallisina

- vaikuttajina. WSOY, Helsinki 2006
- Kettunen Pauli, Kultanen Auli ja Soikkanen Timo, Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista. Osa 1. Kirja-Aura, Turku 2000
- Kilkkilä Pekka, Werner Cajanus 1878–1919. Suomalainen metsäntutkija ja diplomaatti. Otava, Helsinki 1988
- Király Béla K and Dreisziger Nándor F (Eds), East Central European Society in World War I. Columbia University Press, New York 1985
- Klemettilä Aimo, Tampereen punakaarti ja sen jäsenistö. Acta Universitatis Tamperensis ser. A vol. 72. Tampereen yliopisto, Tampere 1976
- Klinge Matti, Ylioppilaskunnan historia. Kolmas osa 1872–1917. WSOY, Porvoo 1968
- Klinge Matti, Senaatintorin sanoma. Tutkielmia suuriruhtinaskunnan ajalta. Otava, Helsinki 1986
- Klinge Matti, Vallankumouksesta talvisotaan. Teoksessa Matti Klinge, Rainer Knapas, Antto Leikola ja John Strömberg (Toim.), Helsingin yliopisto 1640–1990, Kolmas osa. Helsingin yliopisto ja Otava, Helsinki 1990, 9–120
- Klinge Matti, Keisarin Suomi. Schildt, Helsinki 1997
- Klinge Matti, Aleksanterinkatu. Teoksessa Pohjanvirta Marja-Liisa ja Lukkarila Jarno (Toim.), Aleksanterinkatu – vallan vaihteita. Suomen museoliiton julkaisuja 48. MeritaNordbanken julkaisuja, Helsinki 2000
- Klinge Matti, Pääkaupunki. Helsinki ja Suomen valtio 1808–1863. Helsingin kaupunki ja Otava, Helsinki 2012
- Matti Klinge, Rainer Knapas, Antto Leikola ja John Strömberg (Toim.), Helsingin yliopisto 1640–1990, Kolmas osa. Helsingin yliopisto ja Otava, Helsinki 1990
- Knapas Rainer, Kulttuurin tunnuskuva. Teoksessa Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 II. Taistelu vallasta. Painatuskeskus ja Valtionarkisto, Helsinki 1993, 628–706
- Kohn Stanislas, The cost of the war to Russia. The Vital Statistic of European Russia during the World War 1914–1917. Yale University Press, New Haven 1932
- Kolbe Laura, Kulosaari - unelma paremmasta tulevaisuudesta. Kulosaaren kotiseuturahaston säätiö, Helsinki 1988
- Kolbe Laura, Helsingin valtaus 1918 ja muistamisen politiikka: vapaussota vai kansalaissota. Teoksessa Kolbe Laura ja Nyström Samu, Helsinki 1918. Pääkaupunki ja sota. Minerva, Helsinki 2008, 111–175
- Kolbe Laura ja Nyström Samu, Helsinki 1918. Pääkaupunki ja sota. Minerva, Helsinki 2008
- Kolbe Laura ja Nyström Samu, Pääkaupunki tutkimuskohteena. Eräitä eurooppalaisia näkökulmia ja case Helsinki. Teoksessa Ahtiainen Pekka, Tervonen Jukka ja Teräs Kari, Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja. Vastapaino, Tampere 2010, 173–196
- Korpisaari Harri, Itsenäisen Suomen puolesta. Sotilaskomitea 1915–1918. SKS, Helsinki 2009
- Koskela Kari, Huligaanit. Katuelämää Sörkassa Suurlakosta sisällissotaan. SKS, Helsinki 2002
- Koski Pirkko, Kansan teatteri 1. Kansan näyttämö, Koiton näyttämö. Helsingin teatterisäätiö, Helsinki 1986
- Kovanen Kyösti, Kaupan aatelin sata vuotta. Helsingin lihakauppiasyhdistys r.y. 1897–1997. Helsingin lihakauppiasyhdistys, Helsinki 1997
- Kovero Martti, Helsinki liikennekeskuksena. Teoksessa Rosén Ragnar et al. (Toim.), Helsingin kaupungin historia. IV:1. Helsingin kaupunki, Helsinki 1955, 211–271 (a)
- Kovero Martti, Helsinki kauppakaupunkina. Teoksessa Rosén Ragnar et al. (Toim.), Helsingin kaupungin historia. IV:1. Helsingin kaupunki, Helsinki 1955, 273–347 (b)
- Kovero Martti, Helsinki teollisuuskaupunkina. Teoksessa Rosén Ragnar et al. (Toim.), Helsingin kaupungin historia. IV:1. Helsingin kaupunki, Helsinki 1955, 349–457 (c)
- Kuisma Markku, Sodasta syntynyt. Itsenäisen Suomen synty Sarajevon laukauksista Tarton rauhaan 1914–1920. WSOY, Helsinki 2010
- Kuusanmäki Jussi, Helsingin kaupunginvaltuusto 1875–1918. Teoksessa Kuusanmäki Jussi ja Piilonen Juhani, Helsingin kaupunginvaltuuston historia. Ensimmäinen osa, 1875–1918. Helsingin kaupunki, Helsinki 1987, 11–353
- Kuusanmäki Jussi ja Piilonen Juhani, Helsingin kaupunginvaltuuston historia. Ensimmäinen osa, 1875–1918. Helsingin kaupunki, Helsinki 1987
- Kuusanmäki Jussi, Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917 (2). SHS ja Helsingin kaupungin tietokeskus, Helsinki 1992
- Kuusterä Antti ja Tarkka Juha, Suomen pankki 200 vuotta I. Keisarin kassasta keskuspankiksi. Suomen pankki ja Otava, Helsinki 2011
- Laakkonen Simo, Laurila Sari, Kansanen Pekka ja Schulman Harry (Toim.), Näkökulmia Helsingin

- ympäristöhistoriaan. kaupungin ja ympäristön muutos 1800- ja 1900-luvuilla. Helsingin kaupungin tietokeskus ja Editia, Helsinki 2001
- Laakkonen Simo ja Vuorisalo Timo (Toim.), Sodan ekologia. Sodankäynnin ympäristöhistoriaa. SKS, Helsinki 2007
- Laati Iisakki, Helsinki valtiollisten tapahtumien näyttämönä. Teoksessa Rosén Ragnar et al. (Toim.), Helsingin kaupungin historia. IV: 1. Helsingin kaupunki, Helsinki 1955, 105–180
- Laati Iisakki, Kunnalliselämä. Teoksessa Rosén Ragnar et al. (Toim.), Helsingin kaupungin historia. IV: 2. Helsingin kaupunki, Helsinki 1956, 337–434
- Lacman Matti, Suomen vai Saksan puolesta? Jääkäreiden tuntematon historia. Otava, Helsinki 2000
- Lahtinen Rauno, Kaupunkimatalous ja –ympäristö maailmansotien aikana. Teoksessa Laakkonen Simo ja Vuorisalo Timo (Toim.), Sodan ekologia. Sodankäynnin ympäristöhistoriaa. SKS, Helsinki 2007, 340–374
- Laine Sirkku, Ensimmäisen maailmansodan aikainen Maalinnoitus Helsingissä. Helsingin kaupungin rakennusvirasto, Helsinki 1996
- Lappalainen Mirkka, Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697. Siltala, Helsinki 2012
- Lappalainen Jussi T., Punakaartin sota I–II. Punaisten Suomen historia 1918-sarja. Punakaartin historiakomitea ja Opetusministeriö, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1981
- Laurila Eino, Kulutus Suomen kansantaloudessa vuosina 1900–1975. ETLA, Helsinki 1985
- Laurila Ulla-Maija, Vapaahetkien kuluksi. Siirtolapuutarhat maailmansotien välisen ajan Helsingissä. Helsingin kaupungin museo, Helsinki 2008
- Lawrence Jon, The transition to war in 1914. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 133–163 (a)
- Lawrence Jon, Material pressures on the middle classes. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 229–254 (b)
- Lawrence Jon, Public space, political space. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Volume 2. A Cultural History. Cambridge University Press, New York 2007, 280–312
- Leino Olle, Utsikt från Skillnaden. Inbördeskriget i Helsingfors 1918 sett med gamla och nya ögon. Schildt, Espoo 1997
- Lento Reino, Elinkeinoelämä maailmansodan aikana. Teoksessa Rosén Ragnar et al. (Toim.), Helsingin kaupungin historia. IV: 1. Helsingin kaupunki, Helsinki 1955 463–485
- Liertz Uta-Maria ja Manner Marja (Red.), Begenungen – kohtaamisia koulutiellä. Kouluyhdistys Pestalozzi-Schulverein skolföreningen, Helsinki 2006
- Linnanmäki Eila, Espanjantauti Suomessa. Influenssapandemia 1918–1920. SKS, Helsinki 2005
- Luther Georg, Suomen tilastotoimen historia vuoteen 1970. Tilastokeskus ja WSOY, Helsinki 1993 (Suom. Mikko Erjos)
- Luntinen Pertti, Itsenäisyysajatus itää roudan alla. Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 I. Irti Venäjästä. VAPK-Kustannus ja Valtionarkisto, Helsinki 1992 (a), 80–143
- Luntinen Pertti, Autonomian vahvistamisyritys. Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 I. Irti Venäjästä. VAPK-Kustannus ja Valtionarkisto, Helsinki 1992 (b), 146–191
- Luntinen Pertti, Itsenäisyyspäätos kypsyy. Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 I. Irti Venäjästä. VAPK-Kustannus ja Valtionarkisto, Helsinki 1992 (c), 192–243
- Luntinen Pertti, The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808–1918. SHS, Helsinki 1997
- Lyytinen Eino, Työväen pankki. STS ja sen edeltäjät 1909–1984. STS ja Tammi, Helsinki 1983
- Magri Susanna, Housing. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital cities at war. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 374–418
- Manner Marja, Koulutiellä – Helsingin saksalaisen koulun historia. Teoksessa Liertz Uta-Maria ja Manner Marja (Red.), Begenungen – kohtaamisia koulutiellä. Kouluyhdistys Pestalozzi-Schulverein skolföreningen, Helsinki 2006, 209–232
- Mandel David, The Petrograd Workers and the Fall of the Old Regime. From the February Revolution to the July Days 1917. Macmillan, Basingstoke 1990
- Manning Jonathan, Wages and Purchasing power. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis

- (ed.), *Capital cities at war*. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 255–285
- Manninen Markus, Viapori. Merilinnoitus ensimmäisessä maailmansodassa 1914–1918. Sotamuseo, Helsinki 2000
- Manninen Ohto (Toim.), *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 I. Irti Venäjästä*. VAPK-Kustannus ja Valtionarkisto, Helsinki 1992
- Manninen Ohto (Toim.), *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 III*, VAPK-Kustannus ja Valtionarkisto, Helsinki 1992
- Manninen Ohto, *Vapaussota*. Historiallinen Aikakauskirja 1993 (a), 116–120
- Manninen Ohto, *Kapina, kansalaissota, vapaussota*. Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 II. Taistelu vallasta*. Painatuskeskus ja Valtionarkisto, Helsinki 1993 (b), 8–21
- Manninen Ohto, *Sodanjohto ja strategia*. Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 II. Taistelu vallasta*. Painatuskeskus ja Valtionarkisto, Helsinki 1993 (c), 24–93
- Manninen Ohto, *Taistelevat osapuolet*. Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 II. Taistelu vallasta*. Painatuskeskus ja Valtionarkisto, Helsinki 1993 (d), 94–177
- Manninen Ohto, *Rauhantahtoa ja väkivaltaa*. Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 II. Taistelu vallasta*. Painatuskeskus ja Valtionarkisto, Helsinki 1993 (e), 446–483
- Manninen Ohto (Toim.), *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 II. Taistelu vallasta*. Painatuskeskus ja Valtionarkisto, Helsinki 1993
- Manninen Turo, *Järjestysvalta järkkyy*. Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 I. Irti Venäjästä*. VAPK-Kustannus ja Valtionarkisto, Helsinki 1992 (a), 246–343
- Manninen Turo, *Kaartit vastakkain*. Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 I. Irti Venäjästä*. VAPK-Kustannus ja Valtionarkisto, Helsinki 1992 (b), 344–395
- Manninen Turo, *Tie sotaan*. Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 I. Irti Venäjästä*. VAPK-Kustannus ja Valtionarkisto, Helsinki 1992 (c), 396–432
- Manninen Turo, *Suojeluskuntien synty ja sisällissodan alkaminen*. Teoksessa Alapuro Risto (Toim.), *Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin*. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva 1998, 15–35
- Marklund Kenneth, *Helsingin pantti-osakeyhtiön historiikki 1882–1997*. Helsingin Pantti-Osakeyhtiö, Helsinki 1998
- Mattila Timo, *Halkoskandaalista öljykriisiin. Vuosisata energiahistoriaa*. Teoksessa Laakkonen Simo, Laurila Sari, Kansanen Pekka ja Schulman Harry (toim.) (Toim.), *Näkökulmia Helsingin ympäristöhistoriaan. kaupungin ja ympäristön muutos 1800- ja 1900-luvuilla*. Helsingin kaupungin tietokeskus ja Edita, Helsinki 2001, 64–75
- Mattsson Otto ja Sunell Milka (Toim.), *Pääkaupungin kuva*. Luentoja Helsingin historiasta. Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki 2000
- McAuley Mary, *Bread and Justice. State and Society in Petrograd 1917–1922*. Clarendon press, Oxford 1991
- Minkkinen Aimo, *Lokakuun vallankumous ja Suomi*. Teoksessa Hannikainen Juha, Hyrkkänen Markku ja Vehviläinen Olli (Toim.), *Suomi 1917–1918. Väki voimakas 4. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura*, Tampere 1990, 175–189
- Molenda Jan, *Social Changes in Poland during World War I*. Teoksessa Király Béla K and Dreisziger Nándor F (Eds), *East Central European Society in World War I*. Columbia University Press, New York 1985, 187–201
- Mäkelä Jaakko. *Turku 1917*. Teoksessa Hannikainen Juha, Hyrkkänen Markku ja Vehviläinen Olli (Toim.), *Suomi 1917–1918. Väki voimakas 4. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura*, Tampere 1990, 47–54
- Mäkelä Pentti, *Epideemisiin sairauksiin menehtyneet*. Teoksessa Westerlund Lars (Toim.), *Sotatiloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet*. Tilastoraportti. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2004, 135–150
- Mäkelä Pentti, *Vuosien 1917–19 kulkutaudit, espanjantauti ja vankileirikatastrofi*. Historiallisepidemiologinen näkökulma Suomen väestön korkeaan tautikuolleisuuteen. Suomen sotasurmat 1914–22-projekti. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2007
- Mäkelä Pentti, *Saukkonen Panu ja Westerlund Lars, Vankileirien ja -laitosten kuolintapaukset*. Teoksessa Westerlund Lars (Toim.), *Sotatiloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet*. Tilastoraportti. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2004, 115–134
- Mäsek Ene, *Tallinna asutuse kasv aastail 1860–1940*. Teoksessa Pullat Raimo (koost.), *Vana Tallinn VIII (XII)*. Estopol, Tallinn 1998, 154–164

- Neubauer Hans-Joachim, Huhu. Kuulopuheen kulttuurihistoriaa. Atena kustannus, Jyväskylä 2004 (Alkuperäisteos 1998, Suom. Ilona Nykyri)
- Niemi Veikko, Punainvalidit. Teoksessa Hannikainen Juha, Hyrkkänen Markku ja Vehviläinen Olli (Toim.), Suomi 1917–1918. Väki voimakas 4. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1990, 357–388
- Nieminen Jarmo, Santahamina. Sinivalkoinen Saari. Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki 2012
- Niinistö Jussi, Heimosotien historia 1918–1922. SKS, Helsinki 2005
- de Nijs Thimo, Food Provision and Food Retailing in The Hague, 1914–1930. Teoksessa Trentmann Frank and Fleming Just (Eds), Food and Conflict in Europe in the Age of the Two World Wars. Palgrave Macmillan, Hampshire and New York 2006, 65–87
- Normén P. H., Tiedonantotoiminta. Teoksessa Svedlin Thure (Toim.), Valkoisten salainen toiminta Helsingissä punaisena aikana. Gummerus, Jyväskylä 1919, 77–132
- Nygård Toivo, Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä. Teoksessa Tommila Päiviö (Toim.), Suomen lehdistön historia. 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaa. Kustannuskiila, Kuopio 1987, 9–166
- Nyström Samu, Stadin tabis sata vuotta. Helsingin pelstuslaitoksen ensihoito- ja sairaankuljetustoiminta 1905–2005. Helsingin pelstuslaitos, Helsinki 2005
- Nyström Samu, Lääkärit ja terveyden politiikka. Teoksessa Nyström Samu (Toim.), Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010. Fennomed ja Suomen Lääkäriliitto, Helsinki 2010, 158–241 (a)
- Nyström Samu, Sodan ja pandemiat lääkärin haasteena. Teoksessa Nyström Samu (Toim.), Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010. Fennomed ja Suomen Lääkäriliitto, Helsinki 2010, 426–447 (b)
- Nyström Samu (Toim.), Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010. Fennomed ja Suomen Lääkäriliitto, Helsinki 2010
- Nyström Samu, Kaupungin pelstajat – Helsinki ja pelstuslaitos. Teoksessa Ampuja Outi (Toim.), Kun jotain sattuu. Palo- ja pelstustoimi Helsingissä 150 vuotta. Helsingin pelstuslaitos, Helsinki 2011, 307–361
- Paasivirta Juhani, Ensimmäisen maailmansodan voittajat ja Suomi. Englannin, Yhdysvaltain ja Ranskan sekä Suomen suhteita vv. 1918–1919. WSOY, Porvoo – Helsinki 1961
- Paavolainen Jaakko, Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918. I. ”Punainen terrori”. Tammi, Helsinki 1966
- Paavolainen Jaakko, Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918. II. ”Valkoinen terrori”. Tammi, Helsinki 1967
- Paavolainen Jaakko, Vankileirit Suomessa 1918. Tammi, Helsinki 1971
- Paavolainen Jaakko, Helsingin kaupunginvaltuuston historia. Toinen osa, 1919–1976. Helsingin kaupunki, Helsinki 1989
- Paavolainen Jaakko, Kun vankilan portit avautuivat. Teoksessa Hannikainen Juha, Hyrkkänen Markku ja Vehviläinen Olli (Toim.), Suomi 1917–1918. Väki voimakas 4. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1990, 271–277
- Parikka Raimo, Malmi-Tapanilan työläisyhteisö 1920-luvun alussa. Teoksessa Hannikainen Juha, Hyrkkänen Markku ja Vehviläinen Olli (Toim.), Suomi 1917–1918. Väki voimakas 4. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1990 (a), 269–270.
- Parikka Raimo, Malmin menetetty maine. Työläisyhteisö ja vallankumous 1917. Teoksessa Peltonen Matti (Toim.), Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta. SHS, Helsinki 1990 (b), 297–323
- Parikka Raimo, Perheet laman kourissa. Teoksessa Mattsson Otto et al. (Toim.), Pääkaupungin kuva : luentoja Helsingin historiasta, (2000) 94–105
- Pastor Peter, The Home Front in Hungary, 1914–1918. Teoksessa Király Béla K and Dreisziger Nándor F (Eds), East Central European Society in World War I. Columbia University Press, New York 1985, 124–134
- Payne Stanley G, Civil War in Europe 1905–1949. Cambridge University Press, New York 2011
- Peltonen Matti (Toim.), Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta. SHS, Helsinki 1990
- Peltonen Matti, Mikrohistoriasta. Gaudeamus, Helsinki 1999
- Peltonen Matti (Toim.), Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle. SKS, Helsinki 2004
- Peltonen Matti, Mikrohistorian lajit. Teoksessa Fingerroos Outi et al. (Toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, 145–174
- Peltonen Ulla-Maija, Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumi-

- sesta vuoden 1918 jälkeen. SKS, Helsinki 1996
- Pesonen Hannu, Mehiläinen 100 vuotta suomalaisten elämässä. Mehiläinen ja Otava, Helsinki 2009
- Pietiäinen Jukka-Pekka, Rudolf Holsti. Lehtimies, tiedemies, poliitikko 1881–1919. Weilin+Göös, Espoo 1986
- Pietiäinen Jukka-Pekka, Suomen postin historia 2. Itsenäisyyden aika. Posti- ja telelaitos, Helsinki 1988
- Piilonen Juhani, Punainen kaupunginhallinto 1918. Teoksessa Kuusanmäki Jussi ja Piilonen Juhani, Helsingin kaupunginvaltuuston historia. Ensimmäinen osa, 1875–1918. Helsingin kaupunki, Helsinki 1987, 355–388
- Piilonen Juhani, Rintamien selustassa. Teoksessa Manninen Ohto (Toim.), Itsenäistymisen vuodet 1917–1920 II. Taistelu vallasta. Painatuskeskus ja Valtionarkisto, Helsinki 1993, 486–627
- Piilonen Juhani, Algot Untolan viimeiset vaiheet. Parnasso 4/1998, 368–388
- Piilonen Juhani, Punainen ja valkoinen kaupunki. Teoksessa Mattsson Otto ja Sunell Milka (Toim.), Pääkaupungin kuva. Luentoja Helsingin historiasta. Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki 2000, 183–199
- Pitkänen Kari, Kärsimysten ja ahdingon vuosikymmen – 1860-luvun yleiskuva. Teoksessa Häkkinen Antti, Ikonen Vappu, Pitkänen Kari ja Soikkanen Hannu, Kun halla nälän tuskan toi. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva 1991, 36–80
- Pohjanvirta Marja-Liisa ja Lukkarila Jarno (Toim.), Aleksanterinkatu – vallan vaihteita. Suomen museoliiton julkaisuja 48. MeritaNordbanken julkaisuja, Helsinki 2000
- Poutvaara Panu, Pörssikurssien kehitys Suomessa 1896–1929. Uudet indeksisarjat ja niiden tulokinta. Suomen pankki, Helsinki 1996
- Pullat Raimo, Elanikkond ja sotsiaalsed olud. Teoksessa Pullat Raimo (koost.), Tallinna ajalugu 1860–1965. Eesti Raamat, Tallinn 1969, 34–51
- Pullat Raimo (koost.), Tallinna ajalugu 1860–1965. Eesti Raamat, Tallinn 1969
- Pullat Raimo (koost.), Vana Tallinn VIII (XII). Estopol, Tallinn 1998
- Pulma Panu, Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa Pulma Panu ja Turpeinen Oiva, Suomen lastensuojelun historia. Lastensuojelun keskusliitto, 7–266
- Pulma Panu ja Turpeinen Oiva, Suomen lastensuojelun historia. Lastensuojelun keskusliitto, Helsinki 1987
- Rantatupa Heikki, Elintarvikehuolto ja -säännöstely Suomessa vuosina 1914–1921. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1979
- Rantatupa Heikki, Elintarvikehuolto ensimmäisen maailmansodan aikana. Teoksessa Peltonen Matti (Toim.), Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle. SKS, Helsinki 2004, 265–239 (a)
- Rantatupa Heikki, Kansanhuolto toisen maailmansodan aikana 1939–1949 Teoksessa Peltonen Matti (Toim.), Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle. SKS, Helsinki 2004, 443–503 (b)
- Rautavirta Kaija, Petusta Pitsaan. Ruokahuollon järjestelyt kriisiaikojen Suomessa. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Helsinki 2010
- Rasila Viljo, Maaseutu 1917. Teoksessa Hannikainen Juha, Hyrkkänen Markku ja Vehviläinen Olli (Toim.), Suomi 1917–1918. Väki voimakas 4. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1990, 27–34
- Rasila Viljo, Kaupunkien sosiaalipolitiikka ja terveydenhoito 1875–1917. Teoksessa Tommila Päiviö (Toim.), Suomen kaupunkilaitoksen historia 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki 1983, 333–374
- Rinta-Tassi Osmo, Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Punaisen Suomen historia. Opetusministeriö ja Valtion painatuskeskus. Helsinki 1986
- Ritschl Albrecht, The Pity of Peace. Germany's Economy at war, 1914–1918 and beyond. Teoksessa Broadberry Stephen (ed.), The Economics of World War I. Cambridge University Press, Cambridge 2005, 41–76
- Robert Jean-Louis, The image of the profiteer. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 104–132
- Robert Jean-Louis and Winter Jay, Conclusions: towards a social history of capital cities at war. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 527–554
- Rollet, Catherine, The 'other war' I: protecting public health. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University

- Press, New York 1997, 421–455
- Roselius Aapo, Kaatuneet. Teoksessa Westerlund Lars (Toim.), Sotaoloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet. Tilastoraportti. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2004 (a), 73–92
- Roselius Aapo, Saksalaisten henkilötappiot Suomessa vuonna 1918. Teoksessa Westerlund Lars (Toim.), Sotaoloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet. Tilastoraportti. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2004 (b), 165–176
- Roselius Aapo, Amatöörien sota. Rintamataisteluiden henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1/2006, Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2006
- Roselius Aapo, Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944. Bildrag till kännedom av Finlands natur och folk 186. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 2010
- Rosén Gunnar, Sata sodan ja rauhan vuotta. Suomen punainen risti 1877–1977. Suomen punainen risti, Helsinki 1977
- Rosén Ragnar, Hornborg Eirik, Waris Heikki ja Jutikkala Eino (Toim.), Helsingin kaupungin historia. IV: 1. Helsingin kaupunki, Helsinki 1955
- Rosén Ragnar, Hornborg Eirik, Waris Heikki ja Jutikkala Eino (Toim.), Helsingin kaupungin historia. IV:2. Helsingin kaupunki, Helsinki 1956
- Rosén Ragnar et al. (Toim.), Helsingin kaupungin sairaalalaitoksen historia. Helsingin kaupunki, Helsinki 1968
- Rotberg Robert I and Rabb Theodore K (eds.), Hunger and History. The Impact of Changing Food Production and Consumption Patterns on Society. Cambridge university press, Cambridge 1986
- Roudasmaa Stig, Helsingin suojeluskuntapiirin historia 1918–1944. Helsingin Suojeluskunta- ja Lotta Svärd –piirien perinnekilta ry, Helsinki 1997
- Ruanheimo Yrjö, Johdanto. Teoksessa Utrio Untamo (Toim.), Viisi vuotta kansanhuoltoa. Kansanhuoltoministeriö, Helsinki 1945, 5–6
- Rüger Jan, Entertainments. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Volume 2. A Cultural History. Cambridge University Press, New York 2007, 105–140
- Saarikangas Kirsi, Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa. SKS, Helsinki 2002 (a)
- Saarikangas Kirsi, Merkityksellinen tila: lähiöasuminen arkkitehtuurin, asukkaiden, menneen ja nykyisen kohtaamisena. Teoksessa Syrjämaa Taina ja Tunturi Janne (toim.) Eletty ja muistettu tila. SKS, Helsinki 2002 (b)
- Salkola Marja-Leena, Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1917–1918 ennen kansalais-sotaa I–II. Punaisen Suomen historia 1918-sarja. Punakaartin historiakomitea ja Opetusministeriö, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1985
- Salmi-Niklander Kirsi, Tapahtuma, kokemus ja kerronta. Teoksessa Fingerroos Outi et al. (Toim.), Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. SKS, Helsinki 2006, 199–220
- Salminen Esko, Päätymätön sota 1918 Sisällissota julkisessa sanassa 1917–2007. Edita, Helsinki 2007
- af Schultén Marius, Asemakaava ja rakennustaide. Teoksessa Rosén Ragnar et al. (Toim.), Helsingin kaupungin historia. IV:1. Helsingin kaupunki, Helsinki 1955, 54–104
- Seitola Leena, Niklander Kristina ja Grönros Jarmo, Helsingin silakkamarkkinat. Helsingin kaupunginkanslian tiedotustoimisto, Helsinki 1996
- Sen Amartya, Poverty and famines: an essay on entitlement and deprivation. Oxford University Press, Oxford 1981
- Sen Amartya, The Standard of Living: Lecture I, Concepts and Critiques. Teoksessa Sen Amartya et al. The Standard of Living. The Tanner lectures. Cambridge university press, Cambridge 1985 (a), 1–19
- Sen Amartya, The Standard of Living: Lecture II, Lives and Capabilities. Teoksessa Sen Amartya et al. The Standard of Living. The Tanner lectures. Cambridge university press, Cambridge 1985 (b), 20–38
- Sen Amartya, Muellbauer John, Kanbur Ravi, Hart Keith and Williams Bernhard, The Standard of Living. The Tanner lectures. Cambridge university press, Cambridge 1985
- Seppälä Raimo, Strömberg – mies josta tuli tavaramerkki. Art House, Helsinki 1997
- Siipi Jouko, Puoli vuosisataa Elantoa. Osuustoiminnan alkuvaiheet Helsingissä ja Osuusliike Elannon kehitys vuosina 1905–1955. Osuusliike Elanto, Helsinki 1963
- Siltala Juha, Sisällissodan psykohistoria. Otava, Helsinki 2009
- Simonen Seppo, Valio, meijerien keskusosakeyhtiö 1905–1955. Valio, Helsinki 1955
- Siro Jukka, Tuomiovalta kansalle. Vallankumousoikeudet sisällissodassa vuonna 1918. Suomalai-

- nen lakimiesyhdistys, Helsinki 2009
- Smith S. A., Red Petrograd. Revolution in the Factories 1917–1918. Cambridge University Press, Cambridge 1983
- Soikkanen Hannu, ”Miekalla, nälällä ja rutolla” – Kriisit historiassa. Teoksessa Häkkinen Antti, Ikonen Vappu, Pitkänen Kari ja Soikkanen Hannu, Kun halla nälän tuskan toi. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva 1991, 11–35
- Somerkivi Urho, Helsingin kansakoulun historia. Helsingin kaupunki, Helsinki 1977
- Sudenjoki Sami, Valtauksen jäljet kaupungissa. Teoksessa Hoppu Tuomas ja julkaisutyöryhmä (Toim.), Tampere 1918. Vapriikki, Tampere 2008 (a), 214–227
- Sudenjoki Sami, Suurlakon riitaisa yksimielisyys. Teoksessa Haapala Pertti, Löytty Olli, Melkas Kukku ja Tikka Marko (Toim.), Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Teos, Helsinki 2008 (b), 101–120
- Szabó Dániel I., The Social Basis of Opposition to the War in Hungary. Teoksessa Teoksessa Király Béla K and Dreisziger Nándor F (Eds), East Central European Society in World War I. Columbia University Press, New York 1985, 135–144
- Syrjämäa Taina ja Tunturi Janne (toim.) Eletty ja muistettu tila. SKS, Helsinki 2002
- Söderlund Åke ja Westerlund Lars, Kuolema Merellä. Sodankäyntiin liittyvät haaksirikot ja henkilöttappiot Itämeren pohjoisosissa vuosina 1914–22. Teoksessa Westerlund Lars (Toim.), Venäläissurmat Suomessa 1914–22. Osa 1. Sotatapahtumat 1914–22. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2004, 37–58
- Taylor John, Lengellé Jean G and Anrew Caroline (eds.), Capital Cities. International perspectives – Les Capitales. Perspectives internationales. Carleton Univesity Press, Ottawa 1993
- Teräs Kari, Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920. SKS, Helsinki 2001
- Tikka Marko, Kenttäoikeudet. Välttömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918. SKS, Helsinki 2004 (a)
- Tikka Marko, Teloitetut, ammutut ja murhatut. Teoksessa Westerlund Lars (Toim.), Venäläissurmat Suomessa 1914–22. Osa 1. Sotatapahtumat 1914–22. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2004, 93–106 (b)
- Tikka Marko, Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921. Ajatus, Jyväskylä 2006 (a)
- Tikka Marko, Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921. SKS, Helsinki 2006 (b)
- Tikka Marko, Mitä tapahtui? Teoksessa Haapala Pertti et al. (Toim.), Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Teos, Helsinki 2008, 15–41
- Tikka Marko, Kun kansa leikki kuningasta. Suomen suuri lakko 1905. SKS, Helsinki 2009
- Tilly Louise A, Food Entitlement, Famine, and Conflict. Teoksessa Rotberg Robert I and Rabb Theodore K (eds.), Hunger and History. The Impact of Changing Food Production and Consumption Patterns on Society. Cambridge university press, Cambridge 1986, 135–151
- Toivanen Minna, Helsingiläistyöläisten ruokakulttuurista. Narinkka 1990, 43–101
- Tommila Päiviö (Toim.), Suomen kaupunkilaitoksen historia 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki 1983
- Tommila Päiviö (Toim.), Suomen lehdistön historia. 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaa. Kustannuskiila, Kuopio 1987
- Tommila Päiviö ja Salokangas Raimo, Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia. Edita, Helsinki 1998
- Trentmann Frank, Coping with Shortage: The Problem of Food Security and Global Vision of Coordination, C. 1890s–1950. Teoksessa Trentmann Frank and Fleming Just (Eds), Food and Conflict in Europe in the Age of the Two World Wars. Palgrave Macmillan, Hamshire and New York 2006, 13–48
- Trentmann Frank and Fleming Just (Eds), Food and Conflict in Europe in the Age of the Two World Wars. Palgrave Macmillan, Hamshire and New York 2006
- Triebel Armin, Coal and the metropolis. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 342–373
- Tudeer A. E., Suomen pankki 1912–1936. Suomen pankki, Helsinki 1939
- Tukkinen Tauno, Helsingin punaisten taistelutappiot 1918. Omakustanne, Karjalohja 2007
- Tuomisto Tero, Tienraivaajan osa. Sata vuotta Helsingin työväenyhdistyksen historiaa 1884–1984. Helsingin työväenyhdistys, Helsinki 1984
- Tuomisto Tero, ”Annoin nostaa valkoisen lipun...” Muurari Edvard Nyqvistin elämänvaiheita. Helsingin pitäjä 1999, 36–43

- Turpeinen Oiva, Helsingin seudun puhelinlaitos 1882–1982. Helsingin puhelinyhdistys, Helsinki 1981
- Turpeinen Oiva, Energiaa pääkaupungille. Sähkölaitostoimintaa Helsingissä 1884–1984. Helsingin kaupungin energialaitos, Helsinki 1984
- Utrio Untamo (Toim.), Viisi vuotta kansanhuoltoa. Kansanhuoltoministeriö, Helsinki 1945
- Upton Anthony F. Vallankumous Suomessa 1917–1918 I. Kirjayhtymä, Helsinki 1980 (Suom. Antero Manninen)
- Uusitalo Sinikka, Turun kaupungin historia 1918–1970, toinen nide. Turun kaupunki, Turku 1982
- Vattula Kaarina (Toim.), Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Tammi, Helsinki 1983
- Vainio Sinikka, Helsingiläisten ruokaperinnettä muistelmien pohjalta. Narinkka 1990, 102–119
- Vares Vesa, Kuninkaan tekijät. Suomalainen monarkia 1917–1919. Myytti ja todellisuus. WSOY, Porvoo – Helsinki – Juva 1998
- Vares Vesa, Historia ja julkisuus – Tiedeyhteisön, maallikon, tiedotusvälineiden ja poliittisen eliitin diskurssissa. Teoksessa Kettunen Pauli et al., Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista. Osa 1. Kirja-Aura, Turku 2000, 221–242
- Waris Heikki, Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle I. Historiallisia tutkimuksia XVI. SKS, Helsinki 1932
- Waris Heikki, Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle II. Historiallisia tutkimuksia XVI. SKS, Helsinki 1934
- Westerlund Lars, Vuoden 1918 sodan kokonaisluvut. Teoksessa Westerlund Lars (Toim.), Sotatapahtumat vuosina 1914–22 surmansa saaneet. Tilastoraportti. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2004, 53–72
- Westerlund Lars (Toim.), Sotatapahtumat vuosina 1914–22 surmansa saaneet. Tilastoraportti. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2004
- Westerlund Lars (Toim.), Venäläissurmat Suomessa 1914–22. Osa 1. Sotatapahtumat 1914–22. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2004
- Viljanen T.V., Helsinki sotien jaloissa. Teoksessa Rosén Ragnar et al. (Toim.), Helsingin kaupungin historia. IV:1. Helsingin kaupunki, Helsinki 1955, 181–210
- Winter Jay, Paris, London, Berlin 1914–1919: Capital Cities at War. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital cities at war. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 1–24
- Winter Jay, Surviving the war: life expectation, illness, and mortality rates in Paris, London, and Berlin, 1914–1919. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997, 487–524
- Winter Jay and Robert Jean-Louis, Conclusion. Teoksessa Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Volume 2. A Cultural History. Cambridge University Press, New York 2007, 468–481
- Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Cambridge University Press, New York 1997
- Winter Jay and Robert Jean-Louis (ed.), Capital Cities at War. Paris, London, Berlin, 1914–1919. Volume 2. A Cultural History. Cambridge University Press, New York 2007
- Vuorinen Heikki S., Tautien historia. Vastapaino, Tampere 2002
- Väisänen Seppo, Kansalaissota. Historiallinen Aikakauskirja 1993, 98–102
- Ylikangas Heikki, Tie Tampereelle. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva 1993 (a)
- Ylikangas Heikki, Sisällissota. Historiallinen Aikakauskirja 1993, 110–114 (b)
- Zetterberg Seppo, Eero Erkkö. Otava, Helsinki 2001
- Živojinović Dragan, Serbia and Montenegro: The Home Front, 1914–18. Teoksessa Király Béla K and Dreisziger Nándor F (Eds), East Central European Society in World War I. Columbia University Press, New York 1985, 239–259
- Åström Sven-Erik, Kaupunkiyhteiskunta murroksessa. Teoksessa Rosén Ragnar et al. (Toim.) Helsingin kaupungin historia IV:2, Helsingin kaupunki, Helsinki 1956, 7–334
- Östman Ann-Catrin, Mekanisoinnin ensimmäinen aalto. Teoksessa Peltonen Matti (Toim.), Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle. SKS, Helsinki 2004, 19–134

Painamattomat opinnäytteet ja käsikirjoitukset

- Nyström Samu, Karnevaalit konepajalla. Valtionrautateiden Helsingin ja Fredriksbergin konepajojen työyhteisöt kuohuvina vuosina 1917–1918. Julkaisematon pro gradu. Helsingin yliopisto 2004

Piilonen Juhani, Oikeudenkäyttö Helsingin vankileirissä. Helsingin sotasurmat 1914–1918 -teosta varten laaditun artikkelin käsikirjoitus 2013

Pirttilahti Tuukka, ”Inkompetenssin kultti vallalla”. Helsingin saksalais-suomalainen punavanki-hallinto 12.4.1918–7.5.1918. Julkaisematon pro gradu. Helsingin yliopisto 2011

Sappinen Jouni, Nälkää vastaan – Herbert Hooverin avustusorganisaatioiden toiminta Suomessa ja Tampereella 1919–1920. Julkaisematon pro gradu. Tampereen yliopisto 2010

Wuokko Maiju, ”Täydellinen itsenäisyys ulospäin. – Ja järjestellinen järjestys sisäänpäin.” Ylioppilaat ja järjestyksenpitokysymys vuonna 1917. Julkaisematon pro gradu, Helsingin yliopisto 2007

Haastattelut

Pille Majurin (s. 5.4.1909) haastattelu Helsingissä 26.10.2005, haastattelijoina Samu Nyström ja Arvo Metsistö

Muut

Vuosina 1914–22 sotaoloissa surmansa saaneiden nimitiedosto (<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>). Suomen sotasurmat 1914–22-projekti (SSSP)

